प्रकाशिका - 30

Prakashika - 30

QARABĀDĪN-E-MA'ṢŪMI

क़राबादीन-ए मासूमी

Editor

Abdul Bari Falahi

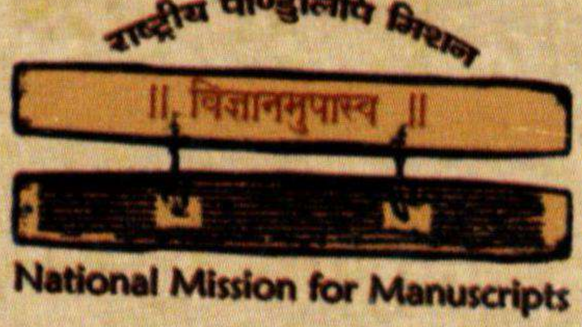

قرابادین معصومی

قرابادین معصومی

تصنیف

محمد معصوم بن کریم الدین شوشتری شیرازی

تدوین وتصحیح

عبدالباری فلاحی

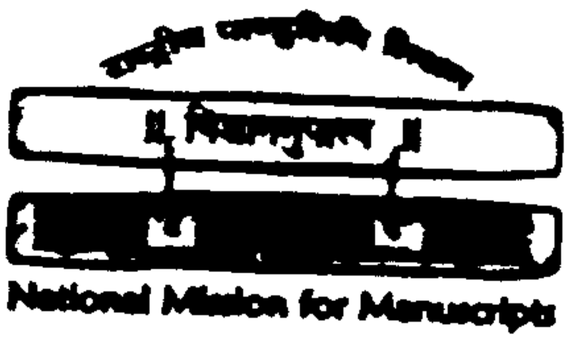

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس

اصیلا آفسیٹ پرنٹرس، نئی دہلی

جملہ حقوق محفوظ

ناشر

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس

۱۱۔ مان سنگھ روڈ، نئی دہلی ۱۱۰۰۰۱

ای میل: director.namami@nic.in

ویب سایٹ: www.namami.org

طابع

اصیلا آفسیت پرنٹرس

1307-08، کلاں محل، دریا گنج، نئی دہلی

ٹیلیفون: 01123289539

ای میل: jawedasila@gmail.com

اسم کتاب: قرابادین معصومی

نویسندہ: محمد معصوم بن کریم الدین شوشتری شیرازی

تدوین وتصحیح: عبدالباری فلاحی

چاپ اول: ۲۰۱۷ء

Price: Rs.600/-

ISBN: 978-80829-02-9 (Series)

978-93-80829-49-4

فهرست

انتساب ۱۱

تقدمه ۱۳

پیش لفظ ۱۶

پیش گفتار از مصنف ۲۱

مقدمه

مقدمه مشتمل است بر دوازده فائده

فائده اول: در بیان کیفیت ترکیب ادویه مرکبه ۲۹

فائده دوم: در بیان شستن حجریات وغیرها ۳۸

فائده سوم: در بیان قاعدهٔ سوختن فلزات ومعدنیات وغیر ذالک ۴۱

فائده چهارم: در بیان کیفیت تنقیه اجساد سبعه ۵۱

فائده پنجم: در بیان حل طلق وعقد سیماب ۵۴

فائده ششم: در استخراج عسل بلادر ۵۶

فائده هفتم: در بیان معرفت بدل ادویه مفرده ۵۷

فائده هشتم: در حقیقت اوزانے که معمول اطباء است ۶۶

فائده نهم: در تفسیر وترجمه معاجین وتراکیب ۶۹

فائده دهم: در دانستن هنگام استعمال وزمان ۷۳

فائده یازدهم: در کیفیت امتحان تریاق فاروق ۷۷

فائده دوازدهم (الف): در بیان مقدار تناول وکیفیت خوردن تریاق کبیر ۷۸

فائده دوازدهم (ب): در معرفت مزاج مرکبات ودانستن درجات آں بگرمی وسردی ۸۰

مقاله اول

باب اول: درصفت تریاقات ۸۵
باب دوم: در بیان مفرحات ۹۶
باب سوم: در بیان معاجین، مشتمل است بر پنج فصل ۱۲۲
فصل اول: در بیان معاجین که جزء عمده آن افیونست ۱۲۲
فصل دوم: در ذکر معجونهائے بزرگ بسیار فائده ۱۳۴
فصل سوم: در ذکر معجونهائے مبهی ومقوی پشت وگرده ۱۴۸
فصل چهارم: در ذکر معاجین مسهل وملین ۱۶۱
فصل پنجم: در ذکر باقی معاجین مشهور ۱۷۹
باب چهارم: در بیان انواع جوارشات، مشتمل بر سه فصل ۱۹۸
فصل اول: در بیان جوارشات مسهل ۱۹۸
فصل دوم: در بیان جوارشات مقوی ومبهی ۲۰۳
فصل سوم: در بیان جوارشات مقوی وممسک وغیر ممسک ۲۰۶
باب پنجم: در بیان اطریفلات مسهل وممسک ۲۲۴
باب ششم: در بیان ایارجات ۲۳۰

مقاله دوم

باب اول: در بیان اشربه، مشتمل بر دو فصل ۲۳۵
فصل اول: در بیان شربتهائے مسهل وملین ۲۳۵
فصل دوم: درانواع شرابها مقوی ومبهی وممسک وغیر ممسک ۲۴۶
باب دوم: در بیان لعوقات ۲۶۹
باب سوم: در بیان مربیات ۲۷۶
باب چهارم: در بیان ربوب ۲۸۱

باب پنجم: در بیان انواع سکنجبین مسهل و غیر مسهل و ممسک ۲۸۳
باب ششم: در بیان حلویات و مسمنات ۲۹۱

مقاله سوم

باب اول: در ذکر حبوب، مشتمل بر دو فصل ۲۹۵
فصل اول: در بیان حبوب مسهل و ملین ۲۹۵
فصل دوم: در بیان حبوب غیر مسهل و ممسک و غیر ذالک ۳۱۸
باب دوم: در بیان انواع اقراص و غیر ذالک ۳۳۲
باب سوم: در بیان بنادق ۳۶۴
باب چهارم: در بیان سفوفات، مشتمل بر دو فصل ۳۶۶
فصل اول: در بیان سفوفات مسهل و ملین ۳۶۶
فصل دوم: در بیان سفوفات مقوی و ممسک و غیر ذالک ۳۷۰
باب پنجم: در بیان سنونات ۳۸۷
باب ششم: در بیان ذرورات ۳۹۲
باب هفتم: در بیان نفوخات ۳۹۵
باب هشتم: در بیان بخورات ۳۹۸
باب نهم: در بیان شمومات ۴۰۲

مقاله چهارم

باب اول: در بیان ماء العسل و ماء الجبن و ماء الاصول و خل عنصل و غیر ذالک ۴۰۵
باب دوم: در بیان مطبوخات مسهل ۴۱۷
باب سوم: در بیان نقوعات ۴۲۸
باب چهارم: در بیان نطولات ۴۳۲
باب پنجم: در بیان غرغرها ۴۳۷

باب ششم: در بیان مضمضه جات ۴۴۲
باب هفتم: در بیان قطورات ۴۴۷
باب هشتم: در بیان سعوطات ۴۵۲

مقاله پنجم

باب اول: در بیان ضمادات ۴۵۹
باب دوم: در بیان اطلیه ۴۸۳
باب سوم: در بیان غسولات ۵۰۶
باب چهارم: در بیان خضابات وصبوغات ۵۱۰
باب پنجم: در صبوغات ۵۱۳
باب ششم: در بیان انواع ادهان ۵۱۶
باب هفتم: در بیان موم روغنها ۵۴۹
باب هشتم: در انواع مرهمها ۵۵۳

مقاله ششم

باب اول: در مقیات ۵۶۳
باب دوم: در انواع حقنهاے مسهل وحقنهائے ممسک ومبهی، مشتمل بر دو فصل ۵۶۷
فصل اول: در بیان حقنهائے مسهل ۵۶۷
فصل دوم: در حقنهائے ممسک ۵۷۵
باب سوم: در بیان شیافات مسهل وممسک، مشتمل بر دو فصل ۵۸۰
فصل اول: در بیان شیافات مسهل ۵۸۰
فصل دوم: در بیان شیافات ممسک ۵۸۴
باب چهارم: در بیان فرزجات وحمولات ۵۸۸

مقالہ ہفتم

باب اول: در بیان کحلہا ۵۹۷
باب دوم: در بیان ذرورات ۶۰۷
باب سوم: در بیان برودات ۶۱۱
باب چہارم: در بیان شیافات ۶۱۴
باب پنجم: در بیان اطلیہ واضمدہ ۶۲۲

خاتمہ

فصل اول در امورے کہ بہ بیخ چینی متعلق است، وایں متضمن است بر ہشت اشارہ ۶۲۷
اشارہ اول: در بیان منشائے ظہور چوب چینی ۶۲۷
اشارہ دوم: در بیان طبیعت ایں بیخ ۶۲۸
اشارہ سوم: در نفع بیخ چینی ۶۲۸
اشارہ چہارم: در بیان شناختن خوبی و بدیٔ بیخ چینی ۶۲۹
اشارہ پنجم: در شرائط خوردن ۶۳۰
اشارہ ششم: در آداب پختن وخوردن ایں بیخ ۶۳۱
اشارہ ہفتم: در مقدار شربت ۶۳۵
اشارہ ہشتم: در بیان مرکبات چوب چینی ۶۳۶
فصل دوم: در بیان معرفت فادزہر ۶۴۱
اشارہ اول: در معنی لفظ فادزہر وشناختن آں ۶۴۱
اشارہ دوم: در بیان فوائد وخاصیت حجر الیس ۶۴۳
اشارہ سوم: در کیفیت خوردن فادزہر ۶۴۴

انتساب

والدمحترم جناب محمد قاسم صاحب مرحوم

والدہ محترمہ جناب کافیہ بانو صاحبہ مرحومہ

اور

عم محترم جناب عطاء اللہ صاحب مرحوم

کے نام

مرتبہ حکیم عبدالحی، حکیم حمید الدین کاکوروی، بیاض علوی مرتبہ علوی خاں، بیاض غلام کبریا مرتبہ حکیم غلام کبریا خاں، بیاض مثلث مرتبہ حکیم بدرالدین، بیاض فی الطب مرتبہ حکیم حمد اللہ، بیاض مجربات مرتبہ حکیم احمد علی، بیاض نسخہ جات مرتبہ حکیم محمد کفایت اللہ بہادر، حکیم سعادت علی خاں بہادر، نواب سیّد علی خاں، بیاض طب مرتبہ حکیم افتخار علی خاں، بیاض فوائد وارثیہ مرتبہ وارث علی، بیاض مجربات رحمانی مرتبہ محمد عبدالرحمٰن، بیاض مجربات مرتبہ حکیم محمد اکبر ارزانی، بیاض مجربات مرتبہ عابد علی میر، بیاض مجربات کشن لال، بیاض نسخہ جات ومجربات مرتبہ حکیم علی محمد، بیاض نسخہ مجربات/ معمولات مرتبہ حکیم معالج خاں، خاص اہمیت کے حامل ہیں۔

مجربات کے عنوان سے بھی مرکب دواؤں کا ذکر اطبّاء نے کیا ہے، مثلاً تجربات المجربات غیاث شاہی از سعد اللہ زنجانی، تحفۃ المجربات حکیم از محمد شریف خاں، تحفۃ المجربات از جمالی حکیم جمال الدین، مجرب المجربات از حکیم علی زماں خاں، مجربات حکیم محمد علی، مجرب الاطباء از حکیم قاضی محمد رحم اللہ، مجربات از بوعلی خاں، مجربات جمالی از جمال الدین بن محمد حسن الدین، مجربات از بچو لال تمکین، مجربات فلسفی از حکیم سیّد محبّ حسین فیلسوف جنگ، مجربات یحییٰ از حکیم میر یحییٰ بلگرامی، مجربات ہندی، مجربات ہاشمی، مجربات علوی خاں، مجربات حکیم رحمت شاہ، مجربات نواب سیّد الملک، مجربات مولوی عمدۃ العصر، مجربات نسخہ جات از حکیم خادم علی، مجربات نعیمی از حکیم نعیم اللہ، مجربات کاظمی از حکیم محمد کاظم تبریزی، مجربات حکیم ابراہیم لکھنوی، مجربات حکیم صادق علی، مجربات شافیہ از حکیم سیّد محمد عبداللہ، مجربات غلام محی الدین، مجربات علی ضامن، مجربات عبدالحق از حکیم عبدالحق الٰہ آبادی اور مجربات شافیہ از حکیم سیّد محمد عبداللہ اہم تصور کی جاتی ہیں۔

قرابادین کے عنوان سے فارسی زبان میں جو ادب ترتیب پایا ہے، ان میں قرابادین جعفر علی مومن، قرابادین حکیم محمد شریف خاں، قرابادین شیخ محمد طاہر، قرابادین اسکندری، قرابادین اسلمی، قرابادین سریانی، قرابادین نظیری جان محمد صدیقی گجراتی دہلوی، قرابادین اعظم افسر الاطبّاء حکیم محمد محسن بھوپالی، قرابادین بدیعی، قرابادین داراشکوہی [گنج بادآورد]، قرابادین عطائی محمد عطاء اللہ خاں قریشی، قرابادین کافی عبدالکریم معروف بہ خطاب خاقان محمد مرزا خاں، قرابادین کرامت الشفا سیّد محمد بخش، قرابادین ممتازیہ از حکیم محمد عارف پٹنی، قرابادین شفائی از حکیم مظفر بن محمد حسینی شفائی اصفہانی، قرابادین قادری از حکیم محمد اکبر ارزانی، مجمع الجوامع [قرابادین کبیر] از میر محمد حسین

بن سیّد محمد ہادی عقیلی علوی، قرابادین جلالی از حکیم جلال الدین امروہوی، قرابادی بقائی از حکیم محمد اسمٰعیل بن حکیم بقاء خاں، قرابادین ذکائی از حکیم ذکاء اللہ خاں، علاج الامراض از حکیم محمد شریف خاں، احسن القرابادین از حکیم احسن خاں، قرابادین اعظم از حکیم محمد اعظم خاں اور قرابادین معصومی از معصوم بن کریم الدین الشوستری الشیر ازی بہت اہم ہیں۔

فارسی طبّی ادب کے حوالہ سے قرابادین معصومی کو خاص امتیاز حاصل ہے۔اس کے مؤلف حکیم محمد معصوم بن کریم الدین شوستری شیرازی، مغل شہزادہ محمد اعظم کے ملازم خاص اور اس کے صحتی امور کے نگراں تھے۔ان کی یہ کتاب ہندوستان کے متعدد کتاب خانوں میں دستیاب ہے۔مشہور طبّی دانشور، مؤلف اور مترجم حکیم عبدالباری فلاحی، استاذ شعبۂ کلیات، جامعہ ہمدرد، نئی دہلی نے اس کے مختلف نسخوں کو سامنے رکھ کر ایک معتبر نسخہ تیار کیا ہے۔اس کا امتیاز یہ ہے کہ اس پر فنی دانشوری کے ساتھ تدوین متن کی گئی ہے۔امید ہے کہ طبّی دنیا میں ان کی یہ کاوش قدر و منزلت کی نگاہ سے دیکھی جائے گی۔

حکیم وسیم احمد اعظمی
ڈپٹی ڈائرکٹر
سنٹرل ریسرچ انسٹی ٹیوٹ آف یونانی میڈیسن، لکھنؤ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

پیش لفظ

قرابادین، یونانی لفظ ہے جس کے معنی ہیں ''مرکب ادویہ''۔تاریخ طب کے مطالعہ سے معلوم ہوتا ہے کہ طب کے ابتدائی دور میں اس کی وہ اہمیت نہیں تھی جو عباسی دور حکومت (۷۵۰ء تا ۱۲۵۸ء) میں حاصل ہوئی۔عرب خلفاء اور حکمرانوں کی طب سے دلچسپی کی وجہ سے اس فن کو بہت زیادہ ترقی ملی چنانچہ جس شخص کی اولین قرابادین کا ذکر ملتا ہے اس کا نام ابوزکریا یوحنا بن ماسویہ (متوفی ۸۵۷ء) ہے۔اس نے اپنی کتاب کے ذریعہ قرابادین کا تصور پیش کیا، اس کے بعد یہ سلسلہ دراز ہوتا چلا گیا۔اس میدان کے چند ابتدائی اطباء کے نام پیش کیے جا رہے ہیں۔

۱۔سابور بن سہل (متوفی ۸۶۹ء)
۲۔یعقوب بن اسحٰق کندی (متوفی ۸۷۰ء)
۳۔ابوزید حنین بن اسحٰق (متوفی ۸۷۷ء)
۴۔ابوبکر زکریا رازی (۸۶۵ء۔۹۲۵ء)
۵۔ابن الجزار (متوفی ۹۷۹ء)
۶۔ابن جلجل (۹۴۴۔۹۹۴ء)
۷۔ابن سینا (۹۸۰۔۱۰۳۷ء)
۸۔سعید بن ھبۃ اللہ (۱۱۰۱ء)
۹۔ابن تلمیذ (متوفی ۱۱۶۴ء)
۱۰۔سہلان بن مکیان (متوفی ۹۹۰ء)
۱۱۔نجیب الدین سمرقندی (متوفی ۶۱۹ھ ۱۲۲۲ء)

قرابادین کی تصنیف و تالیف میں ہندوستانی اطباء بھی پیچھے نہیں رہے۔انہوں نے اپنی تحقیق کے ذریعہ قرابادین کو ایک نئی سمت عطا کی۔انہوں نے جہاں ایک طرف ادویہ مفردہ کی تلاش و جستجو میں بے پناہ تگ و دو کی وہیں انہوں نے ادویہ کی ترکیب اور نئے نسخہ جات میں اضافات کئے۔انہوں نے قرابادین جیسے موضوع پر جو کتابیں قلمبند کی ہیں ان میں سے چند اہم اور معتبر تصانیف درج ذیل ہیں۔

۱۔قرابادین شفائی از حکیم مظفر بن محمد حسینی شفائی اصفہانی
۲۔قرابادین قادری از حکیم محمد اکبر ارزانی
۳۔مجمع الجوامع (قرابادین کبیر) از میر محمد حسین بن سید محمد ہادی عقیلی علوی

۴۔علاج الامراض از حکیم محمد شریف خاں
۵۔قرابادین جلالی از حکیم جلال الدین امروہی
۶۔قرابادین بقائی از حکیم محمد اسماعیل بن حکیم بقاء خاں
۷۔قرابادین ذکائی از حکیم ذکاء اللہ خاں
۸۔احسن القرابادین از حکیم احسن خاں
۹۔قرابادین اعظم از حکیم محمد اعظم خاں
۱۰۔قرابادین نجم الغنی از حکیم نجم الغنی خاں

مذکورہ بالا قرابادینی کتب کی اہمیت مسلّم ہے۔ان میں سے بیشتر کتب متعدد بار شائع ہو چکی ہیں۔بعض کے ترجمے بھی منظر عام پر آچکے ہیں۔اس موضوع پر ایسی تصانیف کا علم ہوا ہے جن کی طرف اہل قلم کی خاطر خواہ توجہ مبذول نہیں ہوئی ہے۔ان میں بیشتر کتابیں مختلف لائبریریوں اور ذاتی کتب خانوں کی زینت ہیں۔یہ کتابیں اس فہرست سے ماخوذ ہیں جس کو خدا بخش اورینٹل پبلک لائبریری پٹنہ نے طبی مخطوطات پر ۱۹۸۴ء میں منعقدہ جنوبی ایشیائی علاقائی سیمینار کے بعد شائع کیا تھا،

۱۔قرابادین القلانسی (عربی) از بدرالدین محمد بن بہرام بن محمد القلانسی
۲۔قرابادین معصومی (فارسی) از حکیم محمد معصوم بن کریم الدین شوستری شیرازی
۳۔قرابادین کافی (فارسی) از عبدالکریم معروف بخطاب خاقان محمد مرزا خاں بن حکیم محمد یوسف خان
۴۔قرابادین علوی خان (فارسی) از حکیم علوی خان
۵۔قرابادین فرحت العیون (فارسی) از سید مشرف
۶۔قرابادین (فارسی) از حکیم عمادالدین محمود شیرازی
۷۔قرابادین جلالی (فارسی) از مولانا حاجی جلال بن امین طبیب مرشدی گازرونی
۸۔قرابادین فرنگی (فارسی) از حکیم ڈی سلوا فرنگی
۹۔شفاء الصالح قرابادین (فارسی) از حکیم محمد صالح خان بن حاجی محمد ظاہر بیگ شیرازی
۱۰۔قرابادین خاں زمانی یا گنج بادآورد صاحب فرانی (فارسی) از حکیم امان اللہ خاں
۱۱۔قرابادین اسکندری (فارسی) از حکیم سکندر بن حکیم اسماعیل

۱۲۔قرابادین اعظم (فارسی) از حکیم محمد محسن افسر الاطباء بھوپالی
۱۳۔قرابادین کبیر (فارسی) از مرزا اسماعیل
۱۴۔قرابادین احمدی (فارسی) از حکیم احمد اللہ دہلوی
۱۵۔قرابادین قاسم (فارسی) از محمد قاسم
۱۶۔قرابادین مخزن الجواہر (عربی) از سید حسن علوی بن حکیم احمد حسین بھوپالی

سطور بالا میں بہت ہی معروف اور لائق استفادہ کتب کا تذکرہ کیا گیا ہے لیکن ضرورت اس بات کی ہے کہ ان کی اصلیت کو سامنے لایا جائے اور اس طرح کی دیگر کتب جو ابھی تک لائبریریوں کی زینت ہیں ان کو اہل علم کے ہاتھوں تک پہنچایا جائے۔

مذکورہ بالا کتب میں سے میں نے جس کتاب کا انتخاب کیا ہے وہ ہے قرابادین معصومی، جس کے مصنف حکیم محمد معصوم بن کریم الدین شوستری شیرازی ہیں۔ماثر عالمگیری کے مطابق معصوم خاں ابتداء میں شاہزادہ محمد اعظم کے ملازم خاص تھے۔ایک بار انہوں نے شہزادہ کی حالت دیکھ کر یہ تشخیص کیا کہ اس کو استسقاء لاحق ہو گیا ہے اور اس کو مناسب دوا اور پرہیز کی ضرورت ہے، پھر بھی اس نے اس پر کوئی توجہ نہیں دی اور معصوم خاں کے انتقال کے دو سال بعد ہی ۱۱۰۴ھ/۱۶۹۲ء میں شہزادہ اس مرض میں مبتلا ہو گیا اور طویل عرصہ تک اس میں مبتلا رہا۔حکیم معصوم کی وفات ۱۱۰۲ھ/۱۶۹۰ء میں ہوئی تھی۔

پیش نظر کتاب کو تدوین و ترجمہ کے لیے منتخب کرنے کی بہت سی وجوہ ہیں جن میں سے ایک وجہ یہ ہے کہ اس کتاب کو بطور حوالہ استعمال کیا جاتا ہے۔حکیم معصوم خاں کے بعد جن اطباء نے قرابادین کو موضوع بنایا ان میں سے بیشتر نے اس کتاب سے استفادہ کیا ہے اور انہوں نے اس کے حوالے دئے ہیں، مثال کے طور پر حکیم علوی خاں (۱۰۸۰ھ/۱۶۶۹ء)، جو اپنے دور کے مشہور طبیب اور ممتاز مصنف گزرے ہیں انہوں نے ادویہ کے بیان کے تحت اس کتاب سے حوالہ دیا ہے۔دوسری وجہ یہ ہے کہ اس کی زبان میں سلاست و روانی ہے جس کی وجہ سے اس کے معانی و مفاہیم کو سمجھنے میں زیادہ غور و فکر کی ضرورت نہیں پڑتی ہے۔تیسری وجہ یہ ہے اس کے خطی نسخے ہندوستان کی کئی اہم لائبریریوں میں محفوظ ہیں۔بعض نسخے تو بہت ہی خوبصورت اور صاف ستھرے ہیں۔کئی نسخوں کو سامنے رکھنے سے ترجمے میں کوئی دقت پیش نہیں آتی ہے۔چوتھی وجہ یہ

ہے کہ مصنف نے اس کتاب کو قرابادینی نقطہ نظر سے تمام پہلوؤں کا احاطہ کیا ہے اور انسان کے ذہن میں ادویہ اور ان کی ترکیب تیاری کی بابت اگر کوئی سوال اٹھتا ہے تو اس کا جواب بآسانی مل جاتا ہے۔

جب مجھے شرح صدر ہوگیا کہ اس مخطوطہ کی تدوین اور اس کے ترجمہ سے طب کے محققین کو فائدہ پہنچے گا تب میں نے اس کے خطی نسخوں کو تلاش کرنے اور ان کو حاصل کرنے کی کوشش شروع کی۔ ابتداء میں مشہور لائبریریوں سے بذریعہ خط و کتابت رابطہ قائم کیا گیا لیکن اس محنت کا خاطر خواہ نتیجہ برآمد نہیں ہوا۔ بعض لائبریریوں سے کئی بار یاددہانیوں کے باوجود کوئی جواب ہی موصول نہیں ہوا اور کہیں سے نصف مثبت جواب ملا، بالآخر سعی مسلسل اور جہد پیہم نے طویل عرصہ کے بعد کامیابی کا دروازہ کھولا اور جن لائبریریوں سے نسخوں کی دستیابی میں کامیابی ملی ان کی تفصیلات درج ذیل ہیں۔

۱۔سالار جنگ میوزیم لائبریری، حیدرآباد۔

۲۔خدابخش اورینٹل پبلک لائبریری، پٹنہ۔

۳۔مولانا آزاد لائبریری، علی گڑھ مسلم یونیورسٹی، علی گڑھ۔

۴۔رام پور رضا لائبریری، رام پور۔

۵۔ابن سینا اکیڈمی آف میڈیول میڈیسن اینڈ سائنسز علی گڑھ

۶۔آندھرا پردیش گورنمنٹ مینوا سکرپٹ لائبریری اینڈ ریسرچ انسٹی ٹیوٹ، حیدرآباد

۷۔حکیم محمد سعید سنٹرل لائبریری، جامعہ ہمدرد، نئی دھلی۔

ان کے علاوہ میری معلومات کی حد تک دیگر لائبریریوں میں بھی یہ مخطوطہ محفوظ ہے لیکن وہاں تک رسائی نہیں ہوسکی۔ بعض لائبریریوں کے اصول وضوابط اتنے پیچیدہ ہیں کہ مخطوطات کو حاصل کرنا ازحد دشوار ہے۔

ان تمام نسخوں کو دیکھنے اور پڑھنے کے بعد یہ معلوم ہوا کہ تمام لائبریریوں کے خطی نسخے مختلف النوع ہیں، بعض کے کئی کئی صفحات درمیان سے غائب ہیں، بعض نسخے نامکمل ہیں۔ ان میں سب سے عمدہ نسخہ مولانا آزاد لائبریری کا نظر آیا، جس کو کاتب نے بہت ہی حزم واحتیاط سے نقل کیا ہے۔ اسی طرح رضا لائبریری رام پور کا نسخہ بھی صاف ستھرا ہے اور بہت حد تک مکمل اور

واضح ہے۔نسخۂ خدا بخش اگر چہ خوشخط اور بڑے حروف کے ساتھ مزین ہے لیکن اس میں جگہ جگہ مبہم اور نا قابل فہم الفاظ ہیں۔ یہاں یہ واضح کر دینا ضروری ہے بالخصوص ان لوگوں کے لیے جو مخطوطات کے رمز سے آشنا نہیں ہیں کہ ہر کاتب فن طب اور طبی اصطلاحات سے واقف نہین ہوتا تھا، اسی لیے دوران کتابت مختلف اعتبار سے غلطیاں سرزد ہوتی تھیں ۔ الفاظ اور نسخوں کے تکرار کے علاوہ املا کی بھی غلطیاں ہوتی تھیں، عبارتوں میں تواتر اور تسلسل ہوتا تھا، معنی ومفہوم کے لحاظ سے پیراگراف بدل کر لکھنے کا رواج نھیں تھا جس کی وجہ سے قارئین کو دشواریوں کا سامنا کرنا پڑتا تھا۔

آج کے دور کے تقاضوں کو سامنے رکھتے ہوئے تقابلی مطالعہ اور موازنہ کے بعد ایک حتمی نسخہ تیار کیا گیا ہے اور حاشیہ میں نسخوں کے اختلاف کو بیان کیا گیا ہے۔ اس بات کی حتی الامکان کوشش کی گئی ہے کہ یہ پروف ریڈنگ کی غلطیوں سے پاک ہو۔تاہم غلطی کا امکان ہے کیونکہ انسان خطا اور نسیان کا مرکب ہے۔

اس تحریر کی تکمیل اس وقت تک نہیں ہوسکتی جب تک کہ ان تمام لوگوں کا شکریہ ادا نہ کیا جائے جنہوں نے اس اہم کام میں اپنا تعاون پیش کیا، حکیم وسیم احمد اعظمی کا قلمی تعاون تقدمہ کتاب کی شکل میں نا قابل فراموش ہے، اس کے لیے ان کا جتنا بھی شکریہ ادا کیا جاۓ وہ کم ہے۔ علاوہ ازیں خطی نسخوں کی فراہمی میں لائبریریوں اور کتب خانوں کے ذمہ داروں کا اور اس کی تدوین و تہذیب اور کمپوزنگ مین اپنے معاونین کا صمیم قلب سے شکر گزار ہوں فجزاھم اللہ خیر الجزاء۔

۲۵/دسمبر ۲۰۱۵م
۱۳/ربیع الاول ۱۴۳۷ھ

عبدالباری فلاحی
شعبۂ کلیات، جامعہ ہمدرد

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

پیش گفتار از مصنف

تحمیدی کہ لسان اعتذار تذکار سبحان صوامع افلاک در اظہار و تکرار آں بعجز قابل و معترف است، درخود ذات مقدس حکیم علی الاطلاقیست۔ جل جلالہ کہ بہوائے شعلہ قانون حکمتش و یک بخار بجہت نضج[1] طبع نیسان پیوستہ در جوش است۔ وتمجیدی کہ زبان بیان معتکفان مرکز خاک در ادای آں قاصر الممکن است، سزاوار صفات مقدس طبیبی[2] ست۔ عم نوالہ کہ بمنہاج حذاقت معلولان است۔ وفصول اربعہ را بمعالجات موجز شفاء عاجل کرامت فرمودہ تا بدستیاری عطاراں[3] صبا وشمال قوای نامیہ راقوت اہتزاز[4] پدید[5] آید وسپاس بے قیاس کامل الصناعۃ[6] را اعظم شانہ رواست کہ از کمال حکمت بالغہ اسباب وعلامات دانش[7] وبینش رادر ضمیر افلاطون منشیان ربع مسکون بقدر[8] ذخیرہ نہادہ، تا سائر عباداللہ از نتائج آں بہرہ مند باشند تعالیٰ شانہ اللہ[9] اکبر وتحفہ تحیاتی کہ بشاہ باز بلندو پرواز او ہام[10] حکمت پژوہان حذاقت آئین[11] کہ سیاحان گردون

---

[1] ''لسان'' نسخہ مولانا آزاد۔

[2] ''طبی'' نسخہ مولانا آزاد۔

[3] ''عطاران'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] ''احتراز'' نسخہ مولانا آزاد۔

[5] ''پدیدار'' نسخہ مولانا آزاد۔

[6] ''کامل الصناعہ را'' یہ لفظ نسخہ آزاد میں نہیں ہے بلکہ یہ جملہ یوں ہے۔ ''بقیاس عظیم شانہ واست''

[7] ''پس وپیش را'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مذکور نہیں ہے۔

[8] ''بقدر کفایت ذخیرہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

[9] ''الہٰ'' نسخہ مولانا آزاد۔

[10] ''از دہام'' نسخہ مولانا آزاد۔

[11] ''آئین کہ مساحان کردون میسراند'' نسخہ مولانا آزاد۔

میسرند۔ بذروہ کنگرۂ آن عروج نتوانند نمود۔ نثار ذات صاحب معراجی کہ مربع نشیں چار باش قاب قوسین او ادنی، ومخاطب بخطاب مستطاب ان ہوالا وحی یوحیٰ است باہدیہ[1] صلواتی بیک تیز و افہام دانشمندان حکمت گزین کہ مالک رقاب مما لک انفس وآفاق اند، بے بسر منزل مقصود آں[2] نتوانند برد ایثار صفات جامع الکمالاتی کہ بہ نبض گیری دست لطفش[3] بہ رنجوران علت گناہ از شربت عناب، شفاعتش شفا یافتہ، وبپای مردی وبدرقہ عنایت ومزاج دانی طبیب شریعتش، صاحبان امراض مختلفہ جہالت وغوایت[4] را از دار وخانہء ہدایت بشربت دینار مکرمت، وخمیرۂ صندل مرحمت، ومسہل بہ سیف جہاد، وقرص لیمون نصایح، وگل شکر مواعظ نجات ابدی حاصل گشتہ، تا از سراب ضلالت بسر چشمہ ہدایت بے پروردہ کام جان را از شہد[5] شہادت اسلام بگلقند ایمان شیریں ومعطر گردانیدند وبرآل واولاد عزت پاکش کہ مستضعفان عصیان را نوش داروئی محبت نشان مفرحیست، روح افزا ومسموماں شکستہ دل جرائم عظام را مومیائی[6] ولایشان تریاقیست غمزدہ۔

یا ایہا الذین آمنوا صلّوا علیہ وسلّموا تسلیماً، اما[7] بعد! برائے صواب نمائی خردمندان خردہ بین، وہوشمندان دانش گزیں مجوب ومستور نخواہد بود کہ قبل ازیں طبیبان حکمت شعار ومجربان حذاقت وآثار از کتب اطبائے متقدمین ومتاخرین استنباط قرابادینات نمودہ، ہریک ازایشان بقدر حوصلہ ودانش وفراخور استعداد وبینش خود بعبارتے خاص وترکیبے لایق تالیفے درسلک ترقم ورشتہ[8] تنظیم سمت اختصاص دادہ اند، تا معالج راہنگام علاج بکار آید، وبآسان ترین وجہے از وجوہ

---

[1] ''ہدیہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

[2] ''آں'' اضافہ از نسخہ مولانا آزاد۔

[3] ''آنجوراں'' نسخہ مولانا آزاد۔

[4] ''عوانت'' نسخہ مولانا آزاد۔

[5] ''مشہد'' نسخہ مولانا آزاد۔

[6] ''مومیای دل آسان'' نسخہ مولانا آزاد۔

[7] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ میوزیم۔

[8] ''داشتہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

کافہ عباد از منافع آں بہرہ ورگردند، تادریں ولا کہ دست داعیہ ایں خواہش دامن گیر خاطر فاتر[1] اضعف عباد اللہ[2] الملک المعین المحتاج الیٰ مغفرت[3] رب العالمین معصوم ابن الشوستری و الشیرازی نیز گردید کہ بقدرالوسع والامکان بترتیب تالیفے پردازد، کہ کافہ انام را ازاں بہرہ ونصیبے بوداز[4] دوجہان یادگاری باشد و بناء علیٰ النہج المسطور از مرکبات معمول، واز کتب متداولہ ایں فن عنوان[5] واقسام ادویہ مرکب آنچہ بہ تجربہ بقرون تر واحتیاج خواص[6] وعوام مردمان بیشتر بود انتخاب نمودہ۔

وترکیبے چند کہ درکتب اطبائے متقدمین[7] مسطور نبود[8] واطبائے متاخرین کرۃ بعد اخری آں[9] را برمحک امتحان زدہ تجربہ کامل حاصل نمودہ اند۔ وپارہ از مرکبات مجربہ اطبائے ہند نیز منتظم بران ساخت تادریں ہنگام کہ گذشتہ بود ز ہجرت ہزار و پنجہ[10] ونہ مجموع[11] آنہا را درسلک[12] تحریر و برشتہ انتظام درآوردہ کیفیت ترکیب نمودن وآداب نگاہ داشتن با دیگر فوائد[13] صفروری بعبارتے موجز درضمن دوازدہ فائدہ در[14] مقدمہ مندرجہ گردانیدتا کافہ برایا باسہل وجہے از تناول واستعلاج

---

۱ ''فاتر'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مرقوم نہیں ہے۔

۲ ''الہہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

۳ نسخہ مولانا آزاد میں ''مغفرت'' کے بعد ''حضرت'' مذکور ہے۔

۴ نسخہ مولانا آزاد میں ''ازو'' کی جگہ ''آزادی'' مرقوم ہے۔

۵ ''انواع'' نسخہ مولانا آزاد۔

۶ ''خاص وعام'' نسخہ مولانا آزاد۔

۷ ''حکماء'' نسخہ مولانا آزاد۔

۸ ''بود'' نسخہ مولانا آزاد۔

۹ ''آنہارا'' نسخہ مولانا آزاد۔

۱۰ ''پنجاہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

۱۱ ''مجموع'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مرقوم نہیں ہے۔

۱۲ ''درسلک تحریر درآوردہ ونرشتہ انتظام نظم ساختہ بمیفہ انتظام درآوردہ۔ نسخہ مولانا آزاد۔

۱۳ ''قواعد'' نسخہ مولانا آزاد۔

۱۴ نسخہ مولانا آزاد میں ''درمقدمہ'' کی جگہ ''دنہہ مقدمہ'' مرقوم ہے۔

واستعمال آن مستفید[۱] گردند واز سائرقرابادینات جامع ومستغنی باشند[۲]۔وترتیب ایں نسخہ رابمقدمہ وہفت مقالہ وخاتمہ گذاشت ،وبقرابادین معصومی موسوم گردانید۔ملتمس از اخلاق مرضیہ خورد[۳] و بینان ہنر وروخرد پژدہان دانشور انکہ چوں برسہو وقصورے مطلع گردند، برقم شفقت اصلاح فرمایند،وایں قلیل البضاعۃ کثیر التقصیر ہیچ مدانی رامعاتب[۴] ومخاطب بعیب وقصور ندارند۔ بیت[۵]

رسم بزرگان بود انصاف کار　　کار چنان نیست بجز خارخار

دیدۂ انصاف کہ بینا بود　　درشمردگر چہ کہ بینا بود

واللہ الموفق والمستعان

مقدمہ: مشتمل است بردوازدہ فائدہ

فائدہ اول در بیان کیفیت ترکیب[۶] ادویہ مرکبہ ۔**فائدہ دوم** در بیان شستن حجریات و غیرہ ذالک ۔**فائدہ سوم** در بیان قاعدۂ سوختن[۷] ادویہ وتکلیس نمودن فلزات ومعدنیات وبریاں نمودن بزور ومشوی نمودن اشقیل ۔**فائدہ چہارم** دربیان کیفیت تنقیہ اجساد سبعہ وروش پروردن ادویہ ۔**فائدہ پنجم** دربیان دانستن حل طلق وعقد وتصعید سیماب وکیفیت سائیدن طلا وطریق حل طلق[۸] ۔**فائدہ ششم** دراستخراج عسل بلا دروگرفتن دخان کندر وحبہ کردن ذرارتج واصلاح دبق ۔ **فائدہ ہفتم** در بیان معرفت بدل ادویہ مفردہ ۔**فائدہ ہشتم** در بیان اوزان واکیال (والفاظے کہ در

---

۱ ''مستفیض'' نسخہ مولانا آزاد۔

۲ ''باشند'' نسخہ مولانا آزاد۔

۳ ''خرد'' نسخہ مولانا آزاد۔

۴ ''معاطب'' نسخہ مولانا آزاد۔

۵ ''قطعہ'' نسخہ مولانا آزاد۔

۶ ''ترکیب'' یہ لفظ نسخہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے اور نسخہ رضا وابن سینا میں یہ پورا جملہ یوں مذکور ہے :''فائدہ اول در بیان سبب احتیاج بدوائے مرکب وکیفیت ترکیب ادویہ مرکبہ''۔

۷ اضافہ از نسخہ ابن سینا لائبریری علی گڑھ وسالار جنگ۔

۸ ''روش اصلاح دبق'' سالار جنگ۔

اوزان[۱] معمول و مصطلح اطباء است ۔ **فائدہ نہم** در تفسیر و ترجمہ اسامی تراکیب بزبان یونانی و عربی و فارسی و ہندی ۔ **فائدہ دہم** در دانستن ہنگام استعمال وزمان مزاج ثانی و مدت بقائی قوت ادویہ مرکبہ[۲] **فائدہ یازدہم** در کیفیت امتحان[۳] تریاق فاروق و کیفیت خوردن و مقدار تناول تریاق فاروق و چگونگی آن[۴] ۔ **فائدہ دوازدہم** در بیان معرفت مزاج مرکبات و دانستن درجات ایں بگرمی و سردی ۔

مقالہ اول: در ذکر تریاقات و مفرحات وانواع معاجین و جوارشات و ایارجات و اطریفلات، مشتمل بر شش[۵] باب:

باب اول در تریاقات ۔ **باب دوم** در مفرحات ۔ **باب سوم** در معاجین[۶]، مشتمل است بر پنج فصل: **فصل اول** در بیان[۷] معاجین کہ معتمد اجزائے آن افیون است ۔ **فصل دوم** در ذکر معاجین کبار کثیر الفائدہ ۔ **فصل سوم** در ذکر لبوبات[۸] و معاجین مبہی ۔ **فصل چہارم** در معاجین مسہل[۹] ۔ **فصل پنجم** در ذکر باقی معاجین مشہور قلیل المایہ و کثیر المعانی کہ مستعمل است ۔ **باب چہارم** در جوارشات، مشتمل بر سہ فصل: **فصل اول** در جوارشات مسہل ۔ **فصل دوم** در جوارشات مبہی ۔ **فصل سوم** در انواع جوارشات مقوی و ممسک و جوارشات مقوی و غیر ممسک ۔ **باب پنجم** در ذکر اطریفلات[۱۰] ۔ **باب ششم** در بیان ایارجات[۱۱]

مقالہ دوم: در ذکر اشربہ و لعوقات و مربیات و ربوب و سکنجبینات و حلویات و سفوفات مسمنات،

---

۱ اضافہ از نسخہ خدا بخش و ابن سینا ۔ سالار جنگ "در بیان اوزان و الفاظ کہ معمول و مصطلح اطباء است" ۔

۲ "قوت تراکیب" نسخہ خدا بخش ۔

۳ نسخہ خدا بخش میں "کیفیت" کی جگہ "طریق" مذکور ہے ۔

۴ اضافہ از نسخہ خدا بخش، ابن سینا اور سالار جنگ ۔

۵ "شش" نسخہ خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا ۔

۶ "در انواع معاجین" خدا بخش و ابن سینا ۔

۷ "در ذکر معاجین" نسخہ ابن سینا اور نسخہ خدا بخش میں صرف "در معاجین" مذکور ہے ۔

۸ "در لبوبات" نسخہ خدا بخش ۔

۹ "در ذکر معاجین مسہل وملین" نسخہ خدا بخش ۔

۱۰ "در اطریفلات" نسخہ خدا بخش ۔

۱۱ "در ایارجات" نسخہ خدا بخش و ابن سینا اور سالار جنگ ۔

مشتمل بر شش باب:

باب اول در اشربہ[1]۔ باب دوم درلعوقات ۔ باب سوم در مربیات ۔ باب چہارم در ربوب۔ باب پنجم درانواع سکنجبینات[2]۔ باب ششم درحلاوی وسفوفات مسمنات[3]۔

مقالہ سوم: در بیان حبوب واقراص وشیافات وسفوفات وذرورات وسنونات ونفوخات و بخورات ومشمومات، مشتمل برنہ[4] باب:

باب اول[5] درحبوب، مشتمل بردوفصل، فصل اول درحبوب مسہل، فصل دوم درحبوب ممسک وغیر مسہل وحبوب سعال وحبوب مبہی ومقوی وغیر ذالک ۔ باب دوم دراقراص مسہل و ممسک وملین ۔ باب سوم[6] در بنادق مسہل وقابض ۔باب چہارم درسفوفات[7] مشتمل بر دوفصل، فصل اول در بیان سفوفات مسہل وملین، فصل دوم دربیان سفوفات مقوی وممسک وغیر ذالک۔ باب پنجم[8] درسنونات[9]۔ باب ششم درنفوخات ۔ باب ہفتم[10] درذرورات ۔ باب ہشتم در بخورات ۔ باب نہم[11] درمشمومات۔

---

۱ ''در بیان اشربہ'' نسخہ خدا بخش۔

۲ ''انواع سکنجبین'' نسخہ خدا بخش وابن سینا وسالار جنگ۔

۳ ''درحلاوی وسفوفات ومسمنات'' نسخہ خدا بخش۔

''درحلاوی ومسمنات'' نسخہ سالار جنگ۔

''درحلویات سفوفات مسمن'' نسخہ ابن سینا۔

۴ ''ہفت'' نسخہ خدا بخش وسالار جنگ۔

۵ ''باب اول درحبوب، مشتمل بردوفصل ۔فصل اول درحبوب مسہل وملین وفصل دوم درحبوب غیر مسہل وممسک'' نسخہ خدا بخش وابن سینا۔

۶ نسخہ مولانا آزاد میں باب سوم کے ضمن میں کوئی فصل نہیں جبکہ خدا بخش میں دوفصل قائم کئے گئے ہیں

۷ ''درسفوفات'' خدا بخش۔اور'' درشیافات مسہل وقابض'' نسخہ ابن سینا وسالار جنگ۔

۸ ''باب پنجم در بزورات کہ حد درجہ مستعمل است'' خدا بخش۔

۹ ''درسنونات'' نسخہ خدا بخش۔

۱۰ ''باب ہفتم در بخورات ومشمومات'' خدا بخش۔

۱۱ ''باب ہشتم درنفوخات وباب نہم درمشمومات'' نسخہ خدا بخش وسالار جنگ میں نہیں ہے۔

مقالہ چہارم[1]: در مائیات ومطبوخ ونقوع ونطول وغرغرہ وقطور وسعوط وحقنہ، مشتمل بر ہشت باب:

باب اول در مائیات[2] ۔ **باب دوم** در مطبوخات ۔ **باب سوم** در نقوعات ۔ **باب چہارم** در نطولات ۔ **باب پنجم** در غرغرات ومضمضات ۔ **باب ششم** در قطورات ۔ **باب ہفتم** در بیان سعوطات ۔ **باب ہشتم** در حقنہا[3] ۔

مقالہ پنجم: در ذکر ضمادات واطلیہ وخضابات وادہان ومرہمہا وفرزجات، مشتمل بر شش باب:

باب اول در ضمادات ۔ **باب دوم** در اطلیہ ۔ **باب سوم**[4] در غسولات ۔ **باب چہارم** در خضابات ۔ **باب پنجم** در صبوغات ۔ **باب ششم** در ادہان ۔

مقالہ ششم: در بیان مقیات وانواع حقنہا وشیافات مسہل وغیر مسہل وفرزجات وحمولات، مشتمل بر چہار باب:

باب اول در مقیات ۔ **باب دوم** در انواع حقنہائے مسہل وحقنہائے ممسک ومبہی، مشتمل بر دو فصل: **فصل اول** در حقنہائے مسہل ۔ **فصل دوم** در حقنہائے ممسک ومقوی ۔ **باب سوم** در شیافات مسہل وممسک، مشتمل بر دو فصل: **فصل اول** در شیافات مسہل ۔ **فصل دوم** در شیافات ممسک ۔ **باب چہارم** در فرزجات وحمولات[5] کہ مخصوص بامراض زنان اند۔

مقالہ ہفتم[6]: در ادویہ کہ در امراض عین متعلق اند[7]، مشتمل است بر پنج باب:

---

۱ ''مقالہ چہارم در مایعات وما یشبہ بالمایع فی القوام، مشتمل بر ہفت باب'' نسخہ خدا بخش۔
''مقالہ چہارم در نقیع ومطبوخ وقطور ونطول وغرغرہ وحقنہ، مشتمل بر ہشت باب'' نسخہ سالار جنگ۔

۲ ''باب اول در صفت ماء العسل وماء الجبن وماء الشعیر و.....وخل عنصل وآبکامہ''۔ نسخہ خدا بخش۔

۳ ''باب ہشتم در حقنہا'' یہ جملہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۴ ''باب سوم در خضابات وصبوغے کہ تغیر بدن کند، باب چہارم در روغنہا، باب پنجم در قیروطی، باب ششم در تیار کردن مرہمہا'' خدا بخش۔
''باب سوم در خضاب، باب چہارم در ادہان، باب پنجم در مرہمہا، باب ششم در فرزجات'' سالار جنگ۔

۵ ''وحمولات کہ مخصوص بامراض زنان است'' یہ جملہ خدا بخش وسالار جنگ میں نہیں ہے۔

۶ ''ادویہ مرکبہ'' خدا بخش وابن سینا۔

۷ در امراض عین مخصوص است ۔ نسخہ خدا بخش، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

باب اول در کحلها۔ **باب دوم** در ذروارات ۔ **باب سوم** در برودات ۔ **باب چهارم** در شیافات۔ **باب پنجم** در اطلیه واضمده که در امراض عین خصوصیت بیشتر دارند و مستعمل اند۔

خاتمه: در امور متعلقه به بیخ چینی و فادزهر، مشتمل بر دو فصل:

فصل اول: در امور که به بیخ چینی متعلق است[1]، متضمن به هفت اشاره:

اشاره اول در بیان کیفیت ظهور آن[2]۔ **اشاره دوم** در معرفت طبیعت او۔ **اشاره سوم** در دانستن[3] نفع او۔ **اشاره چهارم** در شناختن خوبی و بدی او، **اشاره پنجم** در شرائط خوردن او، **اشاره ششم** در آداب پختن و آشامیدن او، **اشاره هفتم** در معاجین[4] و کشیدن عرق بیخ چینی۔

فصل دوم: در بیان معرفت فادزهر و دانستن فوائد و طریق امتحان و روش خوردن آن، مشتمل بر سه اشاره:

اشاره اول در معنی لفظ فادزهر و شناختن آن۔ **اشاره دوم** در بیان فوائد و خاصیت آن۔ **اشاره سوم** در کیفیت خوردن و مقدار آن و التزام شرائط سبعه۔

---

۱ ''تعلق دارد'' نسخه جامعه همدرد و رضا و ابن سینا۔

۲ ''در بیان کیفیت ظهور بیخ چینی'' نسخه رضا و ابن سینا۔

۳ ''در بیان دانستن نفع آن'' نسخه رضا و خدا بخش۔

۴ ''در ذکر معاجین و عرقے که ازیں بیخ مستعمل است'' نسخه رضا۔

مقدمہ

در[1] بیان ترکیب ادویہ مرکبہ وطریق شستن حجریات وغیرہ کہ بغسل وتصویل محتاج است وقاعدہ سوختن ادویہ وقتل فلزات ومعدنیات وبریاں نمودن بزور ومشوی نمودن سقمونیا و اشقیل ونحوہا۔ طریق استخراج [عسل[2]] بلا در وکیفیت حل طلق وعقد سیماب ودانستن بدل ادویہ و تفسیر وترجمہ اسامی تراکیب بزبان یونانی وعربی وفارسی وہندی وبیان الفاظ کہ در اوزان[3] مصطلح اطباء است ودانستن مدت وزمان اکل واستعمال وبقائے قوت ادویہ مرکبہ وروش آں وامتحان تریاق فاروق[4] وایں مقدمہ مشتمل است بر دوازدہ فائدہ۔

فائدہ اول: دربیان کیفیت ترکیب ادویہ مرکبہ[5]۔

بداں ایدک اللہ تعالی کہ اکثر اطباء جمہور متفق اند ودر کتب ایشاں مذکور است کہ معالج در معالجہ امراض اگر دوائی مفرد درمرضے کہ علاج می کند کافی داند، بہتر آں است کہ ازاں تجاوز نہ کند و مرتکب علاج بدوائی مرکب نہ شود، زیرا کہ درآں مفرد برطبیعت اخف واسلم است، پس اگر طبیعت دوائی مفرد درمقصود خود کافی وتام نہ داند لابد اورا درترکیب باید نمود وبدوائی مرکب معالجہ اش باید کرد پس صفتہ احتیاج معلوم کرد وایں کہ در اکثر احوال طبیعت دوائی مفرد درمقصود خود کافی نمی داند، بسبب امری جدا است کہ مذکور کردہ۔

اول آنکہ درد وائے مفرد صفت وحالت باشد کہ مقتضی علاج نہ باشد ومحتاج باصلاح

---

[1] ''در بیان احتیاج بدوائے مرکب وکیفیت ساختن ادویہ مرکب'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا وخدا بخش۔

[3] ''دراوزان ومکیال'' نسخہ رضا۔

[4] ''وروش... مقدار تناول وچگونگی آں ومعرفت مزاج مرکبات ودرجات آنہا' رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

[5] ''در بیان سبب احتیاج بدوائے مرکب وکیفیت ترکیب ادویہ مرکبہ'' نسخہ رضا وسالار جنگ۔

باشد وممکن نباشد اصلاح آں مگر بضم کردن دوائے دیگر۔

دوم اگر مرضی مرکب باشد وطبیعت بناء بر مصلحت طبی محتاج باشد بضم کردن دوائی دیگر۔

سوم آنکہ شاید دوائی مفرد بطعم حار باشد وطبیعت بواسطہ غلبہ حدت وحرارت طعم قبول آں دوانمی کند پس طبیعت را ضرور است کہ ہم چنیں کسر حدت وحرارت طعم دوائی دیگر بآں بیامیزد کہ طبیعت قبول کند مثل آں کہ زنجبیل را با قند یا عسل بیامیزد۔

چہارم آنکہ دوائی باشد کہ بوئے آں نتن وکراہیت داشتہ باشد ومعدہ از قبول آں نفرت نکند، پس دوائی دیگر بآں ضم باید کرد تا آنکہ معدہ از بوئے لذیذ آں نفرت نکند وقبول کند، چنانچہ قدرے گلاب در خیارشنبر آمیختہ می دہند کہ غثیان نیاورد۔

پنجم آنکہ دوائے مفرد ضعیف باشد ومقصود وفا نکند مثل تربد کہ بازنجبیل ضم کردہ می دہند تا تقویت تربد کند وبلغم غلیظ دفع سازد، وازایں قبیل است دوائی گرم بدوائی گرم دیگر تا سبب انضمام ازآنچہ بود اقوی شود وہم چنیں است ضم کردن دوائی سرد با دوائی سرد دیگر، گاہے کہ احتیاج بتربد زیادہ شد۔

ششم آنکہ بسیار باشد کہ دوائے مفرد بسیار قوی باشد بواسطہ زیادتی قوت ضرر رساند مانند زنجبار باصمغ عربی ضم می کند تا قوت آں کم کند وازیں قبیل است انضمام دوائی حار بادوائی باردو دوائی بارد با دوائی حار۔

ہفتم آنکہ دوائی مفرد شاید کہ سریع النفوذ باشد ودر عضوے کہ در مقصود است مکث نکند کہ عمل خود را در آں عضو تمام کند، لابد دوائی دیگر اضافہ بآں باید کرد کہ آں را در عضو مقصود نگاہ دارد مانند رازیانہ وانیسون وتخم کرفس کہ اینہا سریع النفوذ اند در جگرش، پس ادویہ جاذبہ باینہا ضم باید کرد کہ بضد جہت ایں را جذب کند ونگاہ دارد تا فعل خود در عضوے کہ مقصود است تمام کند۔

ہشتم آنکہ شاید دوائے مفرد بطی النفوذ باشد وبعضوے کہ مقصود علاج آں عضو است نارسد وقوت آں باطل شود تا آنکہ ضعیف کند ولابد بدرقہ باید کہ بہ ہمراہی آں دوائے بدرقہ بعضو مطلوب در علاج زود برسد ہمچنانکہ زعفران بدرقہ کافور می کند۔

---

۱ نیشنل انسٹی ٹیوٹ وگورنمنٹ نظامیہ طبی کالج، حیدرآباد۔

اما طریق طبخ معاجین: آنست که ادویہ تازہ و پاکیزہ کہ کہنہ و بوسیدہ نباشد بہم رسانند، آنگاہ آن را از چوب وخار وخس وخاشاک وگرد وغبار پاک سازند و مادام کہ ضرور نشود، راضی بداخل ساختن بدل نشود، احیاناً اگر جزوی مرکبی کہ ترکیب خواہند نمود، کم یافتہ باشد ونایاب وبہم نرسد، دریں صورت ایں جزو مقصود را بدلے باید کرد، پس آنچہ مناسب بحال ترکیب بیشتر دانستہ باشد، بدل کنند و دواہا را از ہریک جدا جدا فرداً فرداً در ہاون سنگیں اگر بہم رسد، والّا در ہاون روئیں بآہستگی نرم بکوبند واز پارچہ آبریشم کہ خلل وفرجہ نداشتہ باشد، نرم بیختہ ہریک را جدا جدا وزن نمایند، پس مجموع ادویہ را درہم آمیختہ، دیگر بار قدرے سحق نمایند چنانکہ دواہا با ہم دیگر خوب آمیختہ گردند ومزاج ہم بیابند، مثل آنکہ زنجبیل را بیختہ بعسل بیامیزند، دوائے باشد کہ بوئے آں نان ذکر است داشتہ باشد ومعدہ از قبول آں نفرت کند پس دوائے دیگر باں ضم باید کرد تا آنکہ معدہ از بوئے لذیذ آں مضرت نکند وقبول نکند، چنانکہ قدرے گلاب درخیار شنبر آمیختہ مید ہند کہ عفوصت نیاورد وفعل وانفعال تمام قبول کند۔

حجریات وغیرہ کہ بشستن محتاج است: باید شستن بطریقے کہ در فائدہ خویش مذکور خواہد شد، وبعد از شستن آں را استعمال کنند وہمچنیں ہر دوائے کہ باید سوخت، یا برشتہ باید کرد[1]، در فائدہ کہ بسوختن ومشوی نمودن متعلق است، رجوع نمودہ بقواعد مذکورہ بعمل آورند وصموغات را آنچہ حل باید ساخت، حل نمایند واگر محتاج بصاف نمودن باشد، از پارچۂ درشت یا از پشت غربال صاف نمایند، پس سہ وزن مجموع ادویہ عسل سفید[2] خوشبو وخوش طعم پاکیزہ بآتش[3] نرم وملائم کف از آں بردارند، وبقوامے کہ مناسب فصل باشد، برسانند پس از آتش فرو گیرند و بآہستگی بشیر پزند وسرد نمایند پس دواہائے سودہ را اندک اندک در عسل داخل نمودہ با کفچہ تیز بزنند[4] وخوب[5] لت کنند کہ باہم دیگر خوب مخلوط وممزوج شود[6] و مادام کہ عسل بسیار گرم باشد، دواہا را داخل نباید کرد زیرا کہ

---

[1] ''نمود'' خدا بخش وابن سینا۔

[2] ''سفید'' یہ لفظ نسخہ رضا سالار جنگ وخدا بخش میں مذکور نہیں۔

[3] ''بآتش ملائم'' خدا بخش وسالار جنگ وابن سینا۔

[4] ''باکفچہ تیز بزنند'' یہ جملہ خدا بخش وسالار جنگ میں مرقوم نہیں ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[6] ''کہ باہم دیگر خوب مخلوط وممزوج شود'' یہ جملہ خدا بخش وجامعہ ہمدرد میں نہیں ہے۔

بواسطہ گرمی قوت عسل جواہر ادویہ ضعیف میگردد ودر فصل تابستان و بلاد گرم شیر بد وچندان وزن ادویہ[1] عسل اکتفاء نمایند وترکیبے کہ عنبر دراں داخل باشد درحالتے کہ عسل ہنوز گرم باشد عنبر را در قدرے روغن بنفشہ یا دام یا روغن خوشبوئے دیگر کہ مناسب بحال آں ترکیب باشد، بآتش بگذارند (واگر عنبر خشک باشد وتوان سائید بقدرے نبات بسایند[2]) ودر عسل گرم داخل نمایند وعنبر پزند واگر خواہند کہ ترکیب رنگیں نماید وخوش رنگ باشد، زعفران[3] کوفتہ وبیختہ بگلاب یا مائے کہ مناسب باشد، ترکنند، وتاشش ساعت چناں بگذارند، وبعد ازاں انگشت مال کنند، ودر ہاون خوب بمالند وبعد از عنبر وقبل از ادویہ دیگر در اصل داخل سازند، وتیز بزنند، پس مشک سودہ داخل دراں نمایند وبعد ازاں جواہر صلایہ کردہ دراں ریزند، وبرہم زنند وپس باقی ادویہ را بآہستگی اندک اندک باو پزند واگر طلا ونقرہ کہ در تراکیب داخل است محلول باشد، وبعد از زعفران وقبل از جواہر داخل نمایند واگر ورق باشد بعد ازاں کہ مجموع دواہا را در عسل داخل شدہ باشد، طلا ونقرہ را ورق (انداختہ ترکیب را باہم بزنند چنانکہ اجزائے ورق[4]) در ہمہ اجزاء ترکیب آمیختہ شود۔

اما ترکیب جوارش: بہتر آنست[5] کہ اجزائے جوارش را بسیار نرم نہ پزند وبہتر آنست کہ قدرے بدرشتی مائل باشد کہ تا زمانے در معدہ مکث کند وزود از معدہ نگذرد، وبیشتر وبہتر عمل کند وبہضم معدہ را یاری دہد کہ معنی جوارش در اصطلاح اطباء ہمیں است واگر چنانچہ ادویہ را بروغنے از روغنہائے چرب باید کرد مثل روغن بلسان یا روغن بنفشہ یا روغن بادام یا غیر آں، وباید کہ زمانے قبل از ساختن

---

[1] ''شیر بدو چندان وزن ادویہ'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش، جامعہ ہمدرد وابن سینا میں نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[3] ''زعفران کوفتہ وبیختہ بگلاب یا مائے کہ مناسب.....جواہر صلایہ کردہ دراں ریزند، وبرہم زنند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش وابن سینا وسالار جنگ میں یوں مذکور ہے ''زعفران کوفتہ وبیختہ بگلاب یا مائے کہ مناسب باشد، در ہاون خوب بمالند وداخل کنند پس مشک را نرم سودہ در قدرے گلاب حل کردہ بعد از عنبر وقبل از دیگر ادویہ در عسل داخل سازند وبعد ازاں جواہر ریزند''

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[5] یہ جملہ نسخہ سالار جنگ ورضا وابن سینا میں یوں ہے: ''بہتر آنست کہ اجزاء را بسار نرم بکوبند وبسیار نرم پختہ نشود وقدرے اجزاء بدرشتی مائل باشد''

معجون[1] ادویہ رابروغنے کہ داخل میکنند چرب نمودہ وبکف خوب مالیدہ بگذارند کہ اجزاء قوت ومزاج روغن بگیرد، وروغن رابخویش جذب کندواز اقراص آنچہ داخل تریاقات ومعاجین میشود باید کہ بعد ازانکہ قرص را در سایہ خشک کردہ باشند، نرم کوفتہ وبیختہ در شراب یا مثلث یا مائے کہ مناسب دانند، خیسانیدہ داخل سازند۔

روش ساختن لبوب: آنست کہ مجموع مغزہا مقشر ساختہ درہاون سنگین یا در بالائے سنگی خوب بکوبند و سخت بمالند تا نرم شود، بعد ازانکہ زعفران رابعسل داخل کردہ باشند وعنبر ومشک وجواہر بہ ترتیبے کہ مذکور شد پیش ازانکہ سائر دواہارا داخل سازند مغزہا را بیندازند و بہ تیر محکم بمالند پس باقی ادویہ را بطریقے کہ معجون مذکور شد بترتیب بیندازند درہم بمالند و باید کہ معاجین و تراکیب تا انقضائے زمانے کہ بکمال رسیدن ومزاج ثانی پیدا کردن ہر یک ازانہا مدتے معین شدہ است، درظرف پاکیزہ کنند، اما ظرف رابسیار مملو نسازند وسرِ ظرفہارا نابستہ بگذارند چندانکہ ترکیب سرد شود پس ظرف را بستہ بہ ہر سہ چہار روز یک مرتبہ وا کنند تا بخاردوا برآید، باز سر ظرف را بستہ بگذارند تا اثر فیض از مبداء فیاض برآں فائض گردد۔

باید دانست کہ بہترین ظرفے کہ صلاحیت نگاہ داشتن معاجین وتراکیب دارد ظرف طلاء ونقرہ است اگر میسر باشد، یا ظرف چینی وبعد ازاں ظرف سنگ یا ظرف شیشہ وناچار درظرف مسی کہ تازہ قلعی کردہ باشند ودرظرف مسین یا روئین یا چوبین یا سفالین مستحسن[2] نیست از جہت رداءت فلز ودرظرف چوب وسفال بجہت آنکہ عسل را میخورد وقوام معاجین[2] را خشک می گرداند، ایں بود قانون ساختن معاجین۔

اما طریق پختن شرابہا: چنانست کہ بدستور معاجین ادویہ پاکیزہ تازہ بگیرند واز چوب وخاشاک وخس وخاک وریگ وگرد وغبار پاک سازند وہر چہ محتاج بکوفتن باشد مانند اصول وعروق وقضبان وبزور، آنرا نیم کوب کنند۔

واوراق واز ہار: کہ بکوفتن احتیاج ندارد، مجموع رادرہم کردہ بآب یا عرق یا شراب یا ہر مائے کہ

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا وہمدرد۔

[2] ''قوام عسل'' نسخہ رضا۔

بجہت خیسانیدن[1] اجزائے شربت مقرر شدہ است، اقلاً یک شب و یک روز در ظرفے بخیسانند۔ پس در دیگ نقرہ یا دیگ سنگین یا دیگ مسی کہ تازہ قلعی کردہ باشد، بآتش نرم و ملائم بآہستگی طبخ نمایند، چنداں کہ نصف آب برود، آنگاہ از آتش فرو گیرند و سرد کنند، و بدست بمالند[2] [و کف[3]] مال نمودہ خوب بمالند و صاف نمایند۔ دیگر بار با قدرے آب یا گلاب بر سر ثفل آں ریزند و خوب بمالند چندانکہ قوت دوا دراں باقی نماند۔ بعد ازاں[4] آب آں را مکرر صاف کردہ را در دیگ کردہ بمقدار قند سفید صافی یا عسل سفید صاف خوشبو و خوش طعم کہ از برائے ہر شربتے در ہماں نسخہ مقرر شدہ است، بر سر آں ریزند بآتش نرم و ملائم جوش دہند و بکفچہ کہ از چوب عود یا صندل یا از چوب بید باشد، آناً فاناً بر ہم زدہ باشند و احتیاج آتش را نگاہ دارند کہ بجوش دیگ از سر نرود، چندانکہ بقوام برسد، از آتش فرو گیرند و سرد نمایند۔ و اگر عنبر یا مشک یا ورق طلا و نقرہ در شربتے داخل باشد بطریقے کہ در معاجین مذکور شد، داخل نمایند و زعفران را در خریط موافق آں در دیگ اندازند تا بجوشد پس نزدیک قوام خریط زعفران را برآورند و با قدرے[5] گلاب یا ہر مائعے کہ مناسب باشد، بمالند و آب آنرا نیز داخل سازند و بعد از قوام سرد نمودہ در ظرفہائے پاکیزہ کہ در نگاہداشتن معاجین ذکر رفت، نگاہ دارند و در ہنگام حاجت مقدار[6] شربت آں کہ در جائے خود مذکور کردہ خواہد شد، صرف نمایند۔

اما سکنجبین بزوری وغیرہ: نیز ہمیں دستور طبخ نمایند، اما بہتر و مناسب تر آنست کہ مطلق سکنجبین و آنچہ حموضت داشتہ باشد، آں را در دیگ سنگین طبخ نمایند۔

واما قاعدہ ترکیب اقراص: آنست کہ ادویہ تازہ و نو باشند، کہنہ و بوسیدہ نباشند بطریقے کہ از پیش ذکر رفت، از گرد و خار و خاک و خس و خاشاک و غبار پاکیزہ و پاک سازند و ہر یک را جدا کوفتہ و بیختہ

---

[1] ''یا عرقے یا گلاب یا شراب یا ہر آنچہ کہ جہت خیسانیدن'' نسخہ رضا، خدا بخش، جامعہ ہمدرد و سالار جنگ۔

[2] ''و سرد کنند و بدست بمالند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش، ابن سینا و سالار جنگ میں نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[4] ''بعد ازاں آبہا را در دیگ کردہ بمقدار قند یا عسل'' نسخہ خدا بخش و ابن سینا و رضا۔

[5] ''و با قدرے گلاب یا آنچہ کہ مناسب باشد'' نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[6] ''مقدار شربت ..... خواہد شد'' ابن سینا، خدا بخش، جامعہ ہمدرد میں نہیں ہے۔

وزن نمایند، وبروزن اصلی آورند[1] پس مجموع رادرہم آمیختہ آں را بآبے کہ صمغ عربی دراں حل کردہ باشد[2] وباعرقے یا شرابے کہ درصفت آں قرص مقررشدہ باشد، بسرشند تا ادویہ باہم دیگر مخلوط و ممزوج شودوچسپیدہ[3] گردد بعد از اں قرص سازند ودر سایہ خشک نمایند، واز گردوغبار محفوظ دارند تا آنکہ خوب خشک شود وروزے یکبار ازیں رو بآں رو بگردانند وبعد از خشک شدن درظرف شیشہ نگاہ دارند۔ وسرش را استوار بندند تا ہنگام حاجت موافق شربت آں استعمال نمایند۔

اماساختن حبوب وشیافات وبنادق: بہمیں روش وبہمیں قاعدہ دستورالعمل شناسند۔

اماتربدکہ درحبوب یا اقراص داخل نمایند: تراشیدہ بروغن بادام چرب نمودہ باجزاء بکوبند وغاریقون را از پشت غربال بگذارند زیرا کہ باہاون کوفتہ نمیشود، ورسم ہست کہ بربالائے غربال روئیں بسایند، بہتر است۔

ترکیب سفوف وروش او: آنست کہ ہرنوع سفوفے کہ بجہت قبض شکم وسنج وزحیر ترکیب می کنند۔ حبوب وبزوری کہ دراں داخل است، ہمچوں حب الرشاد وبزرقطونا ومانند تخم ریحاں وغیرہ رابعد از انکہ بودادہ باشد باسائر ادویہ تا کوفتہ بیامیزند خصوصاً بزرقطونا کہ آنرا باید کوفت وبہتر آنست کہ تخم ریحان وتخم مرووحب الرشادوبارتنگ رانیز بعد از آنکہ دیگر دواہارا کوفتہ باشند، بزورراد رباقی ادویہ آمیختہ ومخلوط سازند وبہتر آنست کہ اجزائے سفوف رابسیار نرم بکوبند مثلاً اجزائے جوارش اندک درشت باشد تا از معدہ زود نگذرد۔ واگر چنانچہ غرض قبض باشد وبخواہند کہ نفع آں درمعدہ بیشتر ظاہر شود والانرم کوفتہ وبیختہ استعمال نمایند۔

روش ساختن سنون: چنانست کہ اگراز برائے صفا وجلائے دندان باشد مثل زاج ونمک وسفال وگچ ونے ومانند آں بعد ازانکہ سوختن وبریاں کردہ باشند تا باقی اجزاء کوفتہ استعمال کنند۔[4] اما قدرے درشت وزودتر باشد، تا صفا وجلائے دندان کہ مقصوداست، بہتر حاصل شود وآنچہ ازبرائے محکمے بیخ دندان وبازداشتن خون بن دندان باشد، باید کہ نرم کوفتہ وبیختہ سنون سازند۔

---

[1] ''بروزن اصلی آورند'' نسخہ ابن سینا وخدابخش وجامعہ ہمدرد میں یہ جملہ نہیں ہے۔

[2] ''آں را بآبے کہ صمغ عربی دراں حل شدہ باشد'' جامعہ ہمدرد وابن سینا وسالار جنگ۔

[3] یہ جملہ نسخہ سالار جنگ وابن سینا میں یوں مذکور ہے: ''تا ادویہ باہم چسپیدہ شود''۔

[4] یہ جملہ نسخہ خدابخش وابن سینا وسالار جنگ وجامعہ ہمدرد میں کچھ یوں ہے'' تا باقی اجزاء یکجا بکوبند''

اما طریق ساختن کحل وذرور و برود وشیاف: کہ در چشم استعمال کنند، باید کہ نہایت سعی و غایت اہتمام مرعیٰ دارند و در ساختن ادویہ کہ در چشم بکار می برند، نہایت مبالغہ بجائے آورند زیرا کہ چشم عضو پست وشریف و ذکی الحس واشرف اعضاء است پس باید کہ دواہائے حجری مانند شادنج وتوتیا واقلیمیا وغیرہ وآنچہ تغسیل وتصویل محتاج است، بطریقے کہ در فائدہ کہ مخصوص بغسل ادویہ است، رجوع کردہ ہماں دستور[1] در شستن اینہا اہتمام تمام بجا آورند و ہمیں طریق ہر دوائے کہ باید سوخت مانند بسدو سرمہ وسنج، وہم در فائدہ کہ سوختن ادویہ تعلق دارد، رجوع نمودہ بہماں[2] قانون عمل کنند و ہمیں نوع دارو ئے کہ باید پروردہ کرد مانند انزروت بشیر خر یا توتیا بآب غورہ یا سرمہ بآب بادیان پس ہر یک از دواہا بعد ازان کہ سوختہ وشستہ و پروردہ باشند، جدا جدا کوفتہ واز پارچہ محکم بیختہ باشند از ہر کدام[3] مقدارے کہ باید وزن نمایند، وہمہ را در ہم یکجا کردہ مخلوط ساختہ بسایند یا در بالائے سنگ سحق نمایند[4] چند آنکہ مانند غبار نرم گردد و (در حالت سحق از گرد و غبار نگاہ دارند) وبعد از اہتمام ومبالغہ در سحق در ظرف شیشہ نگاہ دارند[5] وزمان حاجت با میل طلا ونقرہ یا میل از چوب ریشہ درخت زرشک در چشم کشند وشیافات را درون چشم طلا باید کرد پس ہر چہ مناسب باشد، سائیدہ صفائے دنداں ونظر حاصل نمایند واللہ الشافی وھو العافی۔

طریق پختن مطبوخ: آنست کہ اگر مطبوخ مسہل ترتیب خواہند داد، اول اجزائے آنرا پاکیزہ سازند سازند، وپیش از ہمہ بیخہا و چوبہا کوفتہ در دیگ اندازند، بعد ازاں بزور آنچہ باشد، نیم کوفتہ داخل سازند، پس ازاں حشائش وآلو وانجیر وقصبے وآنچہ بآنہا مانند باشد[6] واز عقب آں بنفشہ ونیلوفر و مانند آں در آخر بیاندازند پس ہر قوی تر وسخت تر باشد، زودتر باید انداخت، وہر چہ ضعیف ولطیف تر باشد، پیشتر دخل سازند و در دیگ سنگی یا دیگ سفالی یا دیگے کہ تازہ قلعی کردہ باشند، بآں مقدار

---

[1] ''رجوع کردہ ہماں دستور'' یہ جملہ ابن سینا وخدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''بہماں طریق قانون'' نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[3] ''وہمہ را در ہم مخلوط ساختہ در ہاون بسایند'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، خدا بخش اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ خدا بخش وابن سینا۔

[5] ''بعد از اہتمام ومبالغہ در سحق در ظرف شیشہ نگاہ دارند'' یہ جملہ خدا بخش میں نہیں ہے۔

[6] ''وآنچہ بآنہا مانند باشد'' یہ جملہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

آب صاف که مناسب دانند وکفاف باشد، باآتش ملائم جوش دہند تا دو بخش آب سوختہ شود و یک بخش بماند، پس از آتش فروگیرند[1] واگر افتیمون داخل باشد، باید که افتیمون را در پارچہ کتان بستہ، بعدازاں کہ دیگ را از آتش فروگیرند، در مطبوخ اندازند، پس باہستگی بدست وکف درہم مالند[2] و صاف نمایند وشیر خشت وتر بجبین وفلوس خیارشنبر وگلقند درقدرے از آب گرم خیسانیدہ حل سازند و صاف کردہ اضافہ جلاب نمایند۔ واگر احتیاج (باشد[3])، مجموع را مکرر صاف کنند ونیم گرم بنوشند۔ اگر سردار وخواہند، از قسم صبر و ایارج وتر بدوسقمونیا وغاریقون و مانند اینہا[4] کوفتہ و بیختہ با قدرے آب یا جلاب حب نمودہ فرو برند واز بالائے حب مطبوخ بیاشامند یا آنکہ سردار وہرچہ باشد، کوفتہ وبیختہ باقدرے از مطبوخ درکفچہ حل نمودہ پیش از مطبوخ بیاشامند، واز عقب آں مطبوخ بیاشامند۔

واما طریق نقوعات: قاعدہ آنست کہ اجزائے آں راشب در آب گرم بخیسانند وعلی الصباح درہم مالیدہ وفشاریدہ وصاف نمودہ، ترنجبین وشیر خشت وگلقند[5] مانند آں آنچہ باشد، درہمیں آب محلول سازند، واگر حاجت باشد مکرر صاف کردہ بیاشامند۔

اما طریق نطولات: آنست کہ از ادویہ آنچہ باید کوفت نیم کوب کنند، وہمہ را یکجا خیسانیدہ باآتش نرم جوش دہند وبعد از طبخ دست مالیدہ وصاف نمودہ بخار آں را استعمال کنند وآب نیم گرم را بر عضو معلول بریزند یعنی بخار را برائے انکباب وآب نیم گرم را برائے نطول مخصوص گردانند۔

قاعدہ[6] اطلیہ وضمادات: آنست کہ دواہا را نرم کوفتہ وبیختہ، باہر چہ در صفت آں[7] مذکور شدہ باشد،

---

[1] ''در پارچہ کتان.....فروگیرند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش وابن سینا وسالار جنگ میں یوں مذکور ہے:
''در پارچہ کتان بستہ بعدازاں کہ دیگ را از آتش فرو گرفتہ باشد''۔

[2] ''پس بدست درہم بمالند'' نسخہ رضا لائبریری رام پور۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وابن سینا۔

[4] ''سقمونیا وغاریقون ومانند اینہا'' یہ لفظ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''گلقند'' یہ لفظ ابن سینا وجامعہ ہمدرد کے نسخہ میں مرقوم نہیں ہے۔

[6] ''ترکیب'' نسخہ رضا، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

[7] ''در خلقت آں ضماد'' نسخہ رضا وسالار جنگ۔

آمیختہ استعمال نمایند وفرق میان طلاء وضماد آنست کہ طلا رقیق تر است و درعضو جریان می کندوآلودہ می سازدواجزائے وترکیب ضماد غلیظ است[1] وجریان نمی کند۔

ایں بودطریق ترکیب مرکبات ونیزترکیب وصفت ہریک جداگانہ درتحت صفت ہماں مرکب بتکرار مذکور میگردد (انشاءاللہ تعالیٰ)[2]۔ وتوفیقی علیٰ اللہ الحکیم۔

فائدہ دوم: دربیان شستن[3] حجریات وغیرہا کہ بتازی غسل وتصویل گویند۔

طریق مغسول ساختن بسد ومرجان وعقیق ویشب ومروارید واقلیمیا ونحوہا: آنست کہ اول درہاون نرم بکوبند، آنگاہ برروئے سنگ سماق بآب یا بآنچہ مصلحت دانند، نرم بسایند پس از روئے سنگ برداشتہ درکاسہا کنندوآنچہ سودہ باشد، ودرآب آمیختہ بود درکاسہ دیگر بریزندوآنچہ درشت وزور باشد ودرتہ آب بماند، باردیگر سحق کنند ومکرراز کاسہ بکاسہ بگردانند واجزائے درشت رابسایند تا وقتے درشتی بلمس سرانگشت وسرزبان[4] محسوس نشود پس درکاسہ رہا کنند تا صاف شود، آب را بآہستگی دورسازندوخشک نمایند، بعدازاں دیگر بار بسایند تا مانند غبار گردد وآنگاہ استعمال کنند۔

اما ادویہ کہ بعلاج چشم مستعمل است مانند اقلیمیاء وسرمہ وتوبال مس وزاج وسنج، اول می باید سوخت وبعد از انکہ سوختہ باشند بہمیں قاعدہ بشویند ودرشستن وسائیدن ادویہ عین می باید کہ بسیار مبالغہ کنند زیرا کہ اندک درشتے دراجزائے، بسیار ضرر بچشم میرساند۔

طریق شستن لاجورد: آنست کہ سنگ لاجورد کوفتہ وبیختہ نرم بسایند تا مانند غبار گردد وآنگاہ رابروغن کندریا بروغن مصطگی خمیر کردہ بسرشند پس بآب گرم بدست بمالندوہموارہ اندک آب گرم بریزندو بدست بمالند[5] تا تمام شستہ شود، آب را اول درکاسہ نگہدارند آنچہ تہ نشیں شود لاجوردا علیٰ است

---

[1] ''ودرعضو جریان میکندوآلودہ می سازواجزائے وترکیب ضماد غلیظ است'' یہ جملہ نسخہ خدابخش میں یوں ہے: ''درعضو جریان میکندوترکیب ضماد غلیظ است''

[2] اضافہ از خدابخش۔

[3] ''دربیان کیفیت شستن'' نسخہ رضا۔

[4] ''سرزبان'' یہ لفظ نسخہ ابن سینا وخدابخش میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''وہموارہ اندک آب گرم بریزندودست بمالند'' یہ جملہ خدابخش میں مذکور نہیں ہے۔

ودوئم بار کہ بدستور اول بشویند، آنچہ ازاں صاف شود، وسط است، وسوم بار کہ مکرر بشویند شمط باشد[1] بعد خشک نمودہ نگاہ دارند۔

شستن مردار سنگ: روش آنست کہ مرداسنگ ہرقدر کہ خواہند، نرم بکو بند و نیم وزن آں نمک داخل ساختہ درہم بمالند و درظرفے کردہ آب بالائے آں کنند، آن مقدار کہ چہار پنج انگشت آب بالائے مردارسنگ باشد و ہر روز دو سہ مرتبہ باچوبے بگردانند و آں رابرہم زنند و بعداز اں ہفت روز آب راتازہ سازند و بدستور اول ہر روز دو سہ مرتبہ برہم زنند و بہمیں نہج در ہرہفت روز آب را تازہ کنند تا چہل ودو روز شش مرتبہ، پس خشک نمودہ ونرم سودہ استعمال کنند[2]۔

(طریق[3]) غسل نورہ: بگیرند آہک آب ندیدہ مقدارے کہ خواہند درظرفے کردہ آب بروئے آں کنند و بچوبے بہم زنند و بگذارند کہ تہ نشیں شود، آب رابریزند و تا ہفت بار مکرر بہمیں طریق بآب تازہ بشویند و سازند و از پارچہ محکم نرم کوفتہ بیختہ بکار برند۔

طریق شستن گل ارمنی و گل قبرسی و گل قیمولیاء و مانند آں: باید کہ ہر یک ازیں گلہا کہ خواہند کہ بشویند، درمیان ظرفے بخیسانند پس بدست بمالند کہ درآب آمیختہ شود و اجزائے درشتی کہ دریں ظرف بماند دور سازند، مکرر بہمیں روش آب صاف بگیرند و آنچہ دریں ظرف بماند[4] ونرم نشود دور سازند و بگذارند کہ خوب تہ نشیں شود، آب را بآہستگی بریزند و خشک سازند پس استعمال کنند۔

شستن صبر: بگیرند صبر سقوطری یک رطل بکو بند و از غربال بیزند پس بگیرند از افسنتین رومی و سنبل الطیب وقصب الزریرہ و دارچینی وعود بلسان وحب بلسان وسلیخہ واذخر واسارون ومصطگی، از ہر یک سہ درم و دردو طل آب طبخ نمایند تا نصف بماند پس صاف سازند و صبر را در ہاون سنگین بایں آب بمالند تا آنکہ خوب سائیدہ شود و درظرفے بگذارند کہ صاف شود۔ اجزائے درشتی

---

[1] ''ودوم بار کہ.....شمط باشد'' یہ جملہ خدا بخش وسالار جنگ میں یوں ہے: ''دوم بار کہ بدستور اول بشویند، شمط باشد''۔

[2] ''آب تازہ سازند پس خشک نمودہ ونرم سودہ استعمال کنند'' یہ جملہ ابن سینا وسالار جنگ وخدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از خدا بخش۔

[4] اضافہ از خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

کہ دریں ظرف باشد دور سازند و دیگر بار بہمیں آب خوب صلایہ کنند تا خاصیت ایں آبہا بگیرد پس درظرفے کردہ بگذارند کہ صاف شود۔ آہستہ آب را از صبر دور سازند وصبر را خشک کردہ سہ درہم زعفران سائیدہ با آب بیامیزند و نگاہ دارند و ہنگام حاجت درایارجات وغیرہ استعمال کنند۔

شستن لک: باید کہ لک را از چوب پاکیزہ سازند ونرم بکوبند پس درہاون بآبے کہ ریوند چینی و بیخ اذخر دراں جوشانیدہ باشند، سحق کنند پس از غربال روئیں واز کرپاس درشت صاف کنند[1] تفل آنرا مکرر بہمیں آب سحق کنند و بگذارند تا تہ نشیں شود، آب را بریزند و لک را خشک نمودہ نرم بسایند پس در قرص لک و دوائے لک وغیرہ استعمال کنند[2]۔

شستن موم: باید کہ موم را گداختہ در آب صاف کنند پس دیگر بار گداختہ در آب صاف اندازند و مکرر گداختہ وصاف نمودہ در آب صاف اندازند ومکرر بہمیں دستور گداختہ در آب صاف بریزند[3] تا زمانے کہ آب مزہ موم ندہد آنگاہ در مرہمہا ہر چہ کہ خواہند، استعمال کنند۔

طریق شستن روغن زیت: باید کہ روغن زیت مقدار یکہ خواہند از کرپاس محکم صاف کنند ودو مثل آں آب خالص در دیگ کردہ دو سہ دانہ خرما و یک کف آرد جو در پارچہ کتان بستہ در دیگ انداختہ با روغن وآب بآتش ملائم بجوشانند تا آب برود و روغن بماند۔

شستن زفت وراتینج وزیت وموم: بہتر آنست کہ بطریق موم مکرر بآتش گداختہ در آب صاف ریزند و چند دفعہ مکرر چنیں کنند۔

(طریق) شستن سرطان: کہ در ماء الشعیر داخل میشود، بگیرند از سرطان نہری چنداں کہ خواہند، دست و پائے اورا بکنند و شکمش را بشگافند و با خاکستر چوب زرد و نمک بشویند پس ازانکہ دبخاکستر و نمک خوب شستہ باشد، چند دفعہ مکرر بآب خالص بشویند تا شوریٔ نمک تمام برآید، پس در

---

۱ یہ جملہ خدا بخش، جامعہ ہمدرد و سالار جنگ میں یوں ہے: ''پس از غربال موئیں بگذارند''

۲ ''در قرص لک و دوائے لک وغیرہ درشت صاف کنند استعمال کنند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے بلکہ اس طرح ہے: ''پس در قرص و معاجین کہ ضرور شود داخل سازند''۔

۳ ''باید کہ.... کنند'' یہ جملہ خدا بخش، سالار جنگ، ابن سینا میں یوں ہے: ''موم را گداختہ وصاف نمودہ در آب اندازند ومکرر بہمیں ..... کہ آب مزہ موم ندہد آنگاہ در مرہمہا بکار برند''

۴ اضافہ از خدا بخش و جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

ہاون سنگین کوفتہ در ماء الشعیر داخل سازند۔

شستن اقاقیا وساذج و مانند اینہا: آنست کہ اول صلایہ نمایند و بآب صاف بسایند تا نرم شود پس در کاسہ ہمراہ آب صاف ترکنند واز کاسہ بکاسہ دیگر بریزند واجزائے درشت آں مکرر بسایند۔ آنگاہ بگذارند کہ در کاسہ تہ نشیں شود، آب را دور ساختہ خشک سازند واستعمال کنند۔

فائدہ سوم: در بیان قاعدہ سوختن فلزات ومعدنیات وغیر ذالک وطریق مشوی نمودن بزور وکلس نمودن ادویہ[1]۔

طریق کشتن فولاد[2]: آنست کہ از فولاد تنکہا سازند و ہلیلہ و بلیلہ و آملہ را در دیگ مس جوشانیدہ صاف نمایند و دیگر بار در دیگ مسی باتش نرم[3] جوش دہند وصفائح فولاد را در آتش سرخ سازند و دران آب فرو برند۔ باز در آتش تافتہ وخوب سرخ ساختہ درہماں آب فرو برند تا بیست و یکبار مکرر صفائح فولاد را تافتہ در آب ہلیلہ جات فرو برند پس آنرا صاف نمودہ ہر چہ کہ از ثفل فولاد در تہ نشستہ باشد، بردارند ومقدارے بول گاؤ در ہماں دیگ باتش نرم آہستہ جوش دہند و بیست و یکبار دیگر بدستور اول صفائح فولاد را در بول گاؤ[فرو برند و باز آنچہ اجزائے فولاد تہ نشیں شدہ باشد، از بول گاؤ[5]]صاف سازند و با آنچہ کہ از آب ہلیلہ جات جمع شدہ باشد، ضم کردہ نرم بسایند و در بوتہ کردہ، سر بوتہ را بگل حکمت محکم کنند و در آتش سرگین گاؤ بگذارند و ہر بار بآب ہلیلجات سحق کردہ آتش دہند تا محلے کہ بروئے آب بماند (وبتہ آب نمی نشیند[6])۔

طریق قتل آہن وفولاد بطور اہل ہند: آنست کہ برادۂ آہن یا فولاد از ہر کدام کہ خواہند و ہر مقدارے کہ خواہند، سہ روز در شاش مادہ گاؤ پس برآوردہ، بروئے سنگ بآب ہلیلہ جات بسایند،

---

[1] ''مشوی نمودن بزور وکلس نمودن ادویہ معدنی'' رضا۔

[2] ''طریق ششتن فولاذ'' رضا لائبریری رام پور، و''طریق فولاذ'' نسخہ سالار جنگ۔

[3] ''باتش نرم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] ''وخوب سرخ ساختہ'' یہ جملہ خدا بخش وابن سینا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] اضافہ از خدا بخش۔

[6] یہ جملہ خدا بخش، سالار جنگ و جامعہ ہمدرد میں مذکور نہیں ہے۔

پس قرص ساختہ خشک سازند و مجموع قرصہا در سفالی کردہ و سفال دیگر بر بالائے آں سفال گذاشتہ در سفال را حکمت بگل محکم سازند و تا یک ہفتہ در میان آتش سرگین گاؤ صحرائی بگذارند پس برآورند و تا دہ مرتبہ مکرر ہمیں طریق اجزائے آہن یا فولاد را بآب ہلیلہ جات و آب صبر تازہ صلابیہ نمودہ و خشک گردانیدہ در سفال گذاشتہ ہفت روز میان آتش سرگین گاؤ دشتی بگذارند پس بر آورند و بسایند و از پارچہ حریر نرم بیزند و قدرے بروئے آب بریزند، اگر بروئے آب بماند (وتہ آب نرود خوب کشتہ شدہ باشد واللہ ہر کہ در تہ آب نشیند و بروئے آب نماند بہتر نیست) پس باید کہ چند بار دیگر بآب ہلیلہ جات صلابیہ کردہ باز آتش دہند تا چندانکہ بر روئے آب قرار گیرد و بماند و در تہ آب فرو نرود و علامت آنکہ خوب گشتہ شدہ است ہمیں است کہ بروئے آب قرار گیرد و تہ آب نرود۔

طریق کشتن مس بطور اہل ہند: بگیرند از مس خوب آنچہ خواہند تنکہا سازند و چند روز میان شاش گاؤ بگذارند پس صفائح را بنمک و سرگین کبوتر و آب صبر تازہ آلودہ سازند و مجموع صفائح را بالائے دیگر میان دیگ سفال بگذارند و سفال را در میان آتش سرگین گاؤ صحرائی گذاشتہ بدمند تا

---

۱ اضافہ از خدا بخش۔

۲ ''و بعد ازاں سحق نمودہ استعمال کنند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش و ابن سینا میں مذکور نہیں ہے۔

۳ اضافہ از خدا بخش و جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

۴ ''باز آتش ..... بماند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش، ابن سینا و سالار جنگ میں یوں مذکور ہے: ''باز آتش دہند تا چنداں کہ بالائے آب بماند''۔

۵ ''نہ نشیند'' نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

صفائح سرخ شود پس اوراق رابرآوردہ پاک سازند ونیم وزن ایں سیماب وہم وزن ہر دو گوگرد زرد علیٰ باشیرۂ صبر تازہ خوب سحق کنند و ہر یک از اوراق مس طلا کردہ ورقہا را بالائے سیم درمیان دیگ سفال جیدہ وکاسۂ سفال دیگر کہ اوراق مس در زیر آں بگنجد، بر بالائے تنکہا مس بگذارند و آں بگل حکمت محکم کنند[1] و دیگ را از نمک پر سازند چنانکہ کاسہ در زیر نمک پنہاں شود ونماید پس دیگ را بر دیگدان استوار کنند و شش ساعت بخوبی آتش متوسط برافروزند، آنگاہ آتش را نرم کنند و بگذارند کہ دیگ سرد شود، مس را برآورند ونرم سازند[2] بروئے سنگ باشیر گاؤ سحق کنند چندانکہ خوب صلایہ شود باز بدستور اول در دیگر سفال کردہ و دیگ را بگل حکمت محکم نمایند و در آتش سرگین گاؤ صحرائی بگذارند وچوں سرد شود باماست ترش صلایہ کنند و دیگر بار آتش بہماں طریق می کردہ باشد وسرد نمودہ باز سوم مرتبہ بروغن گاؤ سحق نمایند باز آتش دہند، چہارم بار در عسل صلایہ نمودہ آتش کنند، پنجم مرتبہ باشکر سحق نمودہ آتش را تمام سازند و ہر گاہ کہ پنج بار بشیر وماست وروغن وعسل وشکر سحق کردہ باشد وہر بار مکرر آتش دادہ باشد، ایں قسم آہن کشتہ بزبان اہل ہند پنج امرت گویند و باید دانست کہ در بالائے کاسہ کہ واژگون میگذارند[3]، چیزی جمع میشود بطریق شنجرف وباید کہ آنرا تراشیدہ برآوردند و کسانے کہ از ضرر سیماب وجوشش دہان خائف باشند، در مس داخل نسازند واللہ کہ از ضرر سیماب، در مس داخل نمودہ باشیر وماست وروغن وعسل وشکر سحق کردہ استعمال نمایند۔

نوع دیگر قتل مس، بطور ہندیان: بگیرند مس منقا دو تنکہا سازند ودو وزن مس گوگرد زرد باشیرۂ صبر تازہ سحق کنند پس تنکہائے مس را بایں گوگرد بلایند وخشک نمودہ در دیگ گلیں بالائے ہم بگذارند وسر دیگ محکم سازند وآتش کنند[4] پس برآورند، مکرر بدستور اول اوراق را از گوگرد طلا کردہ آتش کنند۔ سوم بار بنوعے آتش [کنند][5] کہ بمدعا سوختہ گردد و خاکستر بربالائے آب قرار گیرد لیکن کسانے کہ از مضرت سیماب خائف نہ باشند، نوع سابق بہتر است۔

---

۱ ''درمیان دیگ بگذارند ودر کاسہ کہ در بالائے مس گزاشتہ اند و.....محکم کنند'' نسخہ خدا بخش وابن سینا۔

۲ ''ونرم سازند'' نسخہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۳ ''وشکر سحق کردہ.....کہ واژگون می گذارند'' یہ رضا لائبریری کے نسخہ میں نہیں ہے۔

۴ ''محکم سازند وآتش کنند'' رضا لائبریری رام پور کے نسخہ میں مذکور نہیں ہے۔

۵ اضافہ از خدا بخش۔

ومنافع آں باعتقاد اہل ہند: اشتہاء بیاوردو انوع بواسیر و جذام واستسقاء وضیق النفس وبادہا کہ در معدہ وامعاء باشد، واورام بلغمی و تپہائے کہنہ بلغمی وقولنج ودردسر وسپرزونا صور مقعد را مفید باشد[۱] و طبیعت آں گرم و خشک است لیکن در گرمی حد اعتدال دارد وملین است و مصلح[۲] آں عسل است باقدرے دار فلفل ومقدار شربتی یک دانگ باشد۔ عقیدۂ اطباء ہند باحیائے کشتہ بے نہایت است و اللہ اعلم بنفعہ[۳]۔

قتل سرب: کہ آنرا آبار نیز گویند ودرادویہ عین مستعمل است، بگیرند سرب و باقدرے[۴] گوگرد بگذارند پس درظرف آہنی کردہ درکوزۂ حدادی گذاشتہ چنداں بدمند کہ خوب سوختہ خاکستر شود۔

نوع دیگر کشتن (سرب بطور ہندیان[۵]): بگیرند از سرب مقدار شصت مثقال وتنکہا سازند پس شش مثقال گوگرد زرد ودو مثقال سیماب بگیرند وایں ہر دورا باہم صلابہ نمایند بنوعے کہ سیماب در گوگرد خوب آمیختہ شود وتنکہائے سرب را بگوگرد و سیماب طلا (نمایند[۶]) ودرظرف سفالیں گذاشتہ وسر ظرف رابسفال دیگر محکم نمودہ درآتش سرگین گاؤ صحرائی بگذارند و چنداں آتش کنند کہ خوب سوختہ شود پس برآورند، دیگر بار شش مثقال گوگرد ودو مثقال سیماب بطریق اول درہم صلابہ نمودہ بخاکستر سرب ہمہ درہم بیامیزند و باز بدستور اول آتش دہند پس برآورند وسرد نمایند وبرابر خاکستر سرب زرنیخ سرخ و دہ مثقال گوگرد نرم کوفتہ وبیختہ سہ بخش کنند و ہر بار یک بخش را بخاکستر سرب

---

۱ ''ومنافع آں باعتقاد اہل ہند اشتہا بیاوردو انواع بواسیر و جذام واستسقاء وضیق النفس وبادہا کہ درمعدہ وامعاء.....وناصور مقعد را مفید باشد'' یہ جملہ ابن سینا ونسخہ رضا میں نہیں ہے۔ یہ جملہ نسخہ خدا بخش میں یوں ہے ''ومنافع آں باعتقاد اہل ہند اشتہا بیاوردو احشام واورام بلغمی و تپہائے کہنہ بلغمی وقولنج و دردسر وسپرزونا صور مقعد را مفید باشد''۔

۲ نسخہ جامعہ ہمدرد وابن سینا وسالار جنگ میں اتنا ہی ہے: ''ومصطلح عام عسل ودارفلفل باشد''

۳ اضافہ از خدا بخش ونسخہ رضا وسالار جنگ۔

۴ ''خوب سوختہ خاکستر گردد'' یہ جملہ رضا لائبریری رام پور کے نسخہ میں موجود نہیں ہے، نسخہ جامعہ ہمدرد و سالار جنگ میں ''شود'' کی جگہ ''گردد'' مرقوم ہے۔

۵ اضافہ از خدا بخش وابن سینا۔

۶ اضافہ از خدا بخش۔

آمیختہ بآب خالص صلایہ نمایند و ہر بار در آفتاب گذاشتہ خشک نمایند[1] و بہماں دستور آتش کنند باز بخش دیگر بدستور اول صلایہ نمودہ آتش دہند پس (سرد کنند[2]) و بخش سوم را نیز بطریق سابق بسایند و ایں مرتبہ آتش را بہ نوعے کنند کہ خوب خاکستر گردد۔

بباید دانست کہ طریق تکلیس[3] کلی و کشتن فلزات و اجساد: آنست کہ خوب خاکستر شود و آتش را حدے و مقدارے و زمانے نیست، چندان آتش باید کرد کہ خاکستر اجساد مقتول بروئے آب قرار گیرد و از بعضے مشاہدہ رفتہ کہ ہرگاہ خواہند کہ ہر یک اجساد سبعہ خوب خاکستر سازند زودتر بعمل آورند، آنرا در بوتہ از گل حکمت یا در شیشہء محکمے کہ بگل حکمت گرفتہ باشند، کردہ شیشہ را در میان دیگ سفال گذارند و دیگ را از ریگ پُر کنند و سر شیشہ محکم کردہ چنانچہ سر شیشہ در زیر ریگ[4] پنہاں شود پس دیگ را بر دیگداں استوار کردہ اول آتش نرم کنند پس رفتہ رفتہ آتش تند تر کنند و چنداں آتش کنند بنہجے کہ آنچہ بدہ روز باید کرد، بیک روز یا دو روز نہایت سہ روز باتمام برسد و باعتقاد اہل ہند خاکستر سرب گرم است و می گویند ہر کہ بخوردن سرب کشتہ مداومت نمایند زور فیل بہم رسانند و فربہ و قوی میشود و مقدار شربتے از اں طسوجی باشد۔

طریق قتل سیماب بطور ہندیاں: آنست کہ بگیرند از سیماب مصفی بیست و پنج مثقال و از گوگرد مغسول بیست و پنج مثقال، ہر دو را خوب در ہم سحق نمایند پس آب برگ دہاتورہ[5] ہفت بار صلایہ نمودہ خشک ساختہ ہفت مرتبہ دیگر بآب شیرۂ صبر یا تازہ ہر آب کہ مناسب دانند، سحق بلیغ نمودہ خشک کردہ در شیشہ کنند و شیشہ بگل حکمت گرفتہ سر شیشہ را نیز بگل حکمت محکم سازند و شیشہ را در میان دیگ سفال گذاشتہ دیگ را از دیگ مملو سازند بنوعے کہ شیشہ در دیگ پنہاں شود پس دیگ را بر دیگ داں استوار کنند و سہ شبانہ روز آتش کنند۔ روز اول آتش ملائم و دوم روز میانہ و سوم روز آتش راتند سازند پس بگذارند کہ شیشہ سرد شود آنگاہ شیشہ را شکستہ آنچہ در شیشہ باشد، بر آورند و

---

[1] ''نمودہ'' نسخہ رضا و سالار جنگ۔

[2] ''سرد کنند'' یہ جملہ رضا، ابن سینا و جامعہ ہمدرد اور اصل متن میں نہیں ہے بلکہ خدا بخش سے ماخوذ ہے۔

[3] ''در کشتن و کلس فلزات و اجساد'' نسخہ رضا۔

[4] ''سر شیشہ را و شیشہ در زیر دیگ'' خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

[5] ''پس بآب تا تورہ'' نسخہ رضا۔

اگر خواہند کہ ایں عمل رنگین باشد و سیماب مقتول سرخ رنگ بنظر آید، قدرے گل سرخ کہ طین احمر باشد و قدرے زاج سفید سائیدہ درا جزائے سیماب داخل سازند وایں قسم را در ہندی ''رس سندور'' گویند۔

(نوع[1] دیگر طریق[2]) کشتن سیماب: بگیرند از سیماب آنچہ خواہند و مثل آں گوگرد ہر دو بروئے سنگ یا در ہاون سنگین با شیرۂ صبر تازہ سحق نمایند و قرص نمودہ خشک سازند پس در پارچہ کرپاس محکم کہ ہشت لائے کردہ باشد بستہ خشت پختہ کہ چہار انگشت یا بیشتر غلظت داشتہ باشد، میاں آں را موافق گنجائش بستہ سیماب و گوگرد کوی سازند و خشتے دیگر مثل ہماں خشت و موافق ہماں کوی در میان آں کردہ پارچہ را کہ سیماب و گوگرد دراں بستہ اند، در میان کوی خشت گذاشتہ، آں خشت دیگر را واز گون بروئے ہم بگذارند و بر خشت بگل حکمت بگیرند و خشت را در میان آتش سرگین گاؤ صحرائی بگذارند و سہ شبانہ روز آتش قوی میکردہ باشند آنگاہ برآورند۔

چند طریق دیگر در کشتن سیماب ہست: لیکن تحقیق آنست کہ سیماب بہیچ نوع کشتہ نمی گردد و مرتکب اکل آں نیز نباید شد زیرا کہ امکان مضرت بسیار دارد۔ اُمّا اطبائے ہند اعتقاد بسیار دارند و می گویند کہ انواع بادہا و سوزاک و آتشک و جرب و خنازیر و سنگ مثانہ و سرعت انزال و ضعف باہ و مجموع ریشہا و قروح و جوشش را سودمند است و گویند کہ مقدار خورا کی با زہر نوع سیماب مقتول کہ باشد یک حبہ است و مصلح آں عسل ست۔

طریق سوختن طلا[3]: سوختن و کلس نمودن طلا چنانست کہ طلا بآں یک مثقال سرب بسوہان ریزہ سازند بنوعے کہ بسیار نرم سوہان شدہ باشد و در بوتہ زرگری بگذارند و زمانے رہا کنند کہ سرد شود پس بیک مثقال دیگر سرب بطریق اول بسوہان ریزہ نمودہ با طلا بگذارند تا سرب آخر با طلا یکی شود پس دیگر بار بسوہان ریزہ سازند و بعد ازاں در ملعقہ آہنی بآب نمک بجوشانند تا آب تمام سوختہ شود۔ طلا را از ملعقہ برآورند و بروئے سنگ نرم بسایند تا مانند عنبر نرم شود، آنگاہ استعمال کنند۔

---

۱ یہ پورا نسخہ جامعہ ہمدرد کے نسخے میں موجود نہیں ہے

۲ اضافہ از خدا بخش، و ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

۳ ''طریق سوختن و کلس نمودن طلا'' نسخہ رضا۔

اما طریق تکلیس (نمودن[1]) طلا بطور ہندیان: آنست کہ طلاء خالص را تنکہا سازند و دو مثل طلا گوگرد و سیماب را باہم سائیدہ مضمحل نمودہ بہ تنکہ طلا بمالند و تنکہ طلا در ظرف گلی کہ اندرون و بیرون آں را بگل حکمت گرفتہ باشد سرگین گاؤ صحرائی بگذارند و آتش کنند[2] و بعد از سہ شب و سہ روز کہ آتش دادہ باشند، برآورند و دیگر باز بہمیں طریق گوگرد و سیماب بصفائح مالیدہ[3] و در سفال گذاشتہ آتش دہند چندانکہ خوب خاکستر شود۔

طریق تکلیس نمودن نقرہ: نزد ہندیان نیز بہمیں قسم است و قاعدہ کلی در کشتن ایں اجساد بنوعیست کہ در مس مذکور شد۔

نوع دیگر طریق سوختن نقرہ: چنانست کہ نقرہ را بسوہاں نرم ریزہ سازند و در ملعقہ آہنی بآب نمک بجوشانند و قدرے گوگرد دراں داخل سازند چندانکہ آب سوختہ شود (پس اگر خواہند[4] بروئے سنگ نرم صلایہ نمودہ استعمال کنند[5])

طریق سوختن یاقوتی کہ آسان سائیدہ شود: آنست کہ یاقوت را در بوتہ زرگری کردہ و بوتہ را در کوزہ زرگری گذاشتہ بدمند کہ سرخ شود، برآوردہ در آب سرد اندازند و بدستور اول بآتش سرخ ساختہ در آب سرد اندازند، چند بار بایں طریق در بوتہ و کوزہ زرگری سرخ کردہ در آب سرد اندازند، آنگاہ صلایہ کنند کہ آسان تر سودہ شود۔

طریق سوختن مروارید: آنست کہ مروارید ناسفتہ با قدرے شیر گاؤ در ظرف (سفالین[6]) کردہ و سر ظرف محکم نمودہ در میان آتش بگذارند و بدمند پس اندک زمانے برآورند کہ سوختہ شدہ باشد۔

طریق سوختن بسد و مرجان و عقیق: بگیرند از ینہا ہر کدام کہ خواہند و آں مقدار کہ باید در کوزہ آب

---

[1] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

[2] ''و آتش کنند'' یہ جملہ خدا بخش، ابن سینا و جامعہ ہمدرد کے نسخے میں مرقوم نہیں ہے۔

[3] ''و سیماب را بصفائح طلا مالیدہ'' نسخہ رضا۔

[4] ''پس اگر خواہند'' یہ نسخہ جامعہ ہمدرد میں موجود نہیں ہے۔

[5] ''پس اگر خواہند بروئے سنگ نرم صلایہ نمودہ استعمال کنند'' اضافہ از نسخہ خدا بخش، نسخہ سالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از خدا بخش۔

ندیدہ[1] کردہ وکوزہ را بگل حکمت گیرند وشب در تنور تافتہ بگذارند وعلی الصباح برآورند واحتیاط ومرعی دارند کہ زیادہ خاکستر نگردد۔

طریق سوختن طلق بطریق ہندیاں: آنست کہ طلق را بمطرقہ نرم سازند پس سہ روز بہ سرکہ کہنہ بسیار تند باشد، بخیسانند پس از سہ روز بہماں سرکہ چند جوشے بدہند واز سرکہ برآورند وپارۂ سنگ ریزہ سخت در آں آمیختہ ددر کیسہ کردہ، کیسہ را میان ظرفے گذارند وظرف را از سرکہ مملو سازند وبتدریج کیسہ را بدست بمالند کہ ہمہ طلق مضمحل گردد پس از کیسہ وسرکہ برآوردہ بروئے سنگ نرم بسایند و قرصہا ساختہ در ظرف گلین نہند وظرفے دیگر بر سر ظرف نہادہ محکم نمایند وتمام ظرف را بگل حکمت گیرند ودرمیان آتش سرگین گاو صحرائی بنوعے کہ در صفت قتل آہن مذکور شد، بگذارند (کہ خاکستر گردد[2]) وہر بار کہ از آتش برآوردہ بآب بہنگرہ وآب برگ تاتورہ[3] وآب ہلیلہ وبلیلہ وآملہ ومانند آں بنوعے کہ بکشتن مس وآہن مذکور شد، بسایند وقرصہا نمودہ خشک ساختہ، باز در سفال کردہ بہمیں طریق آتش دہند (بطورے کہ مکرر ذکر رفت، آتش کنند وگفتہ اند کہ تا سی صد بار بلکہ زیادہ آتش باید داد[4]) ونہایت سوختن طلق آنست کہ ہرگاہ در برابر آفتاب بدارند، درخشندگی نداشتہ باشد وبراقی وروشنائی از خاکستر آں محسوس نشود، آنگاہ استعمال تواں کرد۔

منافع آں: اطبائے ہند را عقیدہ آنست کہ طلق کشتہ صرع ومجموع علتہائے بادی را نافع بود وفربہی آورد ومنی بیفزاید وطعام ہضم کند وسنگ گردہ ومثانہ را بریزاند وانوع اسہال را مفید باشد وحرارت غریزی بیفزاید ومقدار شربتے ازیں دو دانگ تا نیم مثقال ہمراہ بعض ازاں ادویہ کہ مناسب امراض مذکور داشتہ باشد[5]۔

---

[1] ''بگیرند بسد ومرجان چندانکہ خواہند، درکوزہ آب.....'' خدا بخش جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[2] اضافہ از خدا بخش، ابن سینا وسالار جنگ۔

[3] ''بشیرۂ بہنگرہ ودہاتورہ'' نسخہ خدا بخش۔

[4] ''بطوریکہ مکرر ذکر رفت، آتش کنند وگفتہ اند کہ تا سی صد بار بلکہ زیادہ آتش باید داد'' یہ پورا جملہ خدا بخش میں موجود نہیں ہے۔

[5] ''تا نیم مثقال ہمراہ بعضے ادویہ کہ مناسب با مراض مذکور داشتہ باشد'' یہ پورا جملہ خدا بخش اور ابن سینا میں موجود نہیں ہے۔

طریق سوختن آبگینہ: طور سوختن آبگینہ آنست کہ آبگینہ را در کوزۂ آب ندیدہ کردہ بگل حکمت گیرند ودر آتش بگذارند و ہرگاہ کہ نزدیک بگداختن وآب شدن شود، از آتش برآورند ودر آب قلیہ اندازند وآنگاہ بسایند۔

صفت سوختن سنج: سنج را بگل حکمت گیرند وشب در تنور گرم بگذارند تا سوختہ شود[1] ودر روز برآورند وگل را از سنج دور سازند پس بعد از شستن در کحلہا وادویہ عین استعمال کنند[2]۔

صفت سوختن زاج: آنست کہ زاج سفید بلوری را بگل حکمت گیرند و در بالائے خشتے درون تنور گرم بگذارند تا سوختہ شود و مانند طباشیر سفید گردد[3]، آنگاہ برآورند۔

صفت محرق ساختن آبریشم: آنست کہ آبریشم را بمقراض قطع کنند و در سفالے کہ در تہ آں اخگر باشد بآہستگی بسوزانند وبالائے اخگر افروختہ بآہستگی بسوزانند چندانکہ قابل سائیدن گردد۔

طریق رماد الخطاطیف: آنست کہ بچہ خطاف کہ بفارسی پرستوک وبرستروک گویند بکشند و پرہائے اورا پاک کنند واحشاء اورا برآورند اندک نمک سود کردہ میان کوزہ (آب ندیدہ کنند[4]) وبگل گرفتہ در تنور بگذارند چندانکہ سوختہ وخاکستر شود، آنگاہ استعمال کنند۔

طریق سوختن سرطان: بگیرند از سرطان نہری چنداں کہ خواہند در ایامے کہ آفتاب درخشندہ باشد[5] پایہائے اورا بیندازند وشکمش راشگافتہ بخاکستر چوب زرد ونمک بشویند ودر کوزۂ سفال آب ندیدہ کردہ، کوزہ را بگلے کہ از سبوس ونمک وخطمی خمیر کردہ باشد بالایند وسر کوزہ را بہمیں گل محکم سازند ودر میان تنورے کہ از آتش چوب زرد گرم کردہ باشد، بگذارند وسر تنور محکم کنند۔ اگر شب گذاشتہ باشد صبح برآورند واگر صبح گذاشتہ باشد شب برآورند۔

---

[1] نسخہ رضا میں ''تا سوختہ شود'' مذکور نہیں ہے۔

[2] ''پس از انکہ سائیدہ وشستہ باشد، در کحلہا وادویہ عین استعمال کنند'' نسخہ رضا۔
نسخہ جامعہ ہمدرد وسالار جنگ میں یوں ہے: ''پس از شستن در کحلہا بکار برند''۔

[3] ''گردد'' یہ لفظ نسخہ خدا بخش، جامعہ ہمدرد وابن سینا میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] ''آب ندیدہ کنند'' نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

[5] ''چندانکہ خواہند در ایامے کہ آفتاب درخشندہ باشد'' یہ جملہ خدا بخش، ابن سینا، جامعہ ہمدرد اور سالار جنگ میں سے کسی میں مذکور نہیں ہے۔

طریق سوختن عقرب: آنست که عقرب زنده رادرظرف مسی یا ظرف آہنی یا سفال گلی انداختہ، سرآں ظرف رانخمیر محکم کنند وظرف رادرتنورے کہ ازآتش چوب زردگرم شدہ باشد وآتش رااز تنور برآوردہ باشد، شب بگذارند وصبح برآورند والبتہ باید کہ تنور بسیار گرم نباشد کہ عقرب تمام خاکستر شود۔

روش مشوی (نمودن[1] سقمونیا: آنست کہ میوہ سیب یا بہی رااز میان خالی سازند وسقمونیا رامقدارے کہ درمیان آں سیب یا بہی بگنجد در پارچہء کتان بستہ درمیان سیب ویا بہی بگذارند وسرآں محکم کردہ درخمیر بگیرند ودرمیان تنورے کہ بگرمی معتدل باشد، بگذارند کہ خمیر پختہ شود و برشتہ گردد وپس برآورد وخمیر رااز میوہ بہی وسیب جداسازند وسقمونیا رااز میان آں برآورند ودرسایہ خشک سازند بعد ازاں استعمال کنند۔

طریق بریاں نمودن اسقیل: چنانست کہ اسقیل[2] عنصل راکہ پیازعنصل باشد، درخمیر گیرند[3] وبعد از ان درگل گیرند ودرمیان تنورے گرم شب رہا کنند وصباح برآورند وگل وخمیر راازاں جداسازند، آنگاہ پوست بالائے آں راجدا کنند وبکارد چوبین پارہ پارہ کنند ودرریشہ کتان بگذارند چنانکہ از ہم دور باشد ودرسایہ اورا خوب خشک نمایند وہنگام حاجت استعمال کنند[3]۔

طریق بریاں نمودن بزور: چنانست کہ سفالے کہ آب ندیدہ باشد، بروئے انکشت فروختہ بگذارند کہ خوب گرم شود پس تخمہا را درسفال ریزند واز آتش فروگیرند وبگردانند چندانکہ بوئے تخم برآید وسوختہ نگردد وباید کہ ہریک از بزور کہ بومی دہند، جداگانہ بریاں کنند ودوتخم رابا ہم یکجا بریاں نکنند۔

طریق بریاں نمودن ہلیلہ کہ درسفوفات داخل می شود: آنست کہ پوست ہلیلہ راکوفتہ بآب جوش دہند وخشک سازند، آنگاہ درمیان روغن زیت[4] یاروغن گاؤ انداختہ برشتہ کنند واحتیاط نمایند کہ سوختن نگردد۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ خدابخش، جامعہ ہمدرد، ابن سینا۔

[2] ''چنانست کہ اسقیل عنصل راکہ پیازعنصل باشد، درخمیر گیر'' یہ جملہ نسخہ خدابخش میں اس طرح درج ہے: ''اسقیل راکہ پیازعنصل باشد درخمیر گیرند وبالائے خمیر گل گیرند''

[3] ''وہنگام حاجت استعمال کنند'' یہ جملہ خدابخش میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] ''روغن زیت'' نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔ خدابخش۔

طریق بریاں نمودن صموغ: (چنانست[1]) کہ ازصموغ ہر کدام کہ باشد مثل صموغ آلودہ و مانند آں کہ ازصموغ بطریق بزور درمیان سفال بروئے انگشت بگذارند ودرہم گردانند چنانکہ سفید مالیدہ شود، آنگاہ برآورند۔

فائدہ چہارم: دربیان کیفیت تنقیہ اجسادسبعہ وتدبیر پروردن ادویہ[2]۔

طریق تنقیہ اجساد سبعہ: چنانست[3] از سیماب وطلا ونقرہ ومس وآہن وسرب ہر یک راازیں اجساد کہ خواستہ باشند، مکلس سازند ہم چنانکہ از پیشین ذکر رفت، نخست باآتش سرخ باید کرد ودرمیان روغن کنجد فروباید برد وپس از آتش برآوردہ دیگربار درآتش سرخ کردہ درسرکہ بایداند اخت۔ بازگرم کردہ بشاش گاؤ فروباید بردپس گرم کردہ دردوغ ترش اندازند وطریق اطبائے ہندآنست کہ تا اول فلزات رابایں طور تنقیہ بفرمایندوصاف از جرم بکنند ومکلس نسازند۔

طریق تنقیہ سیماب: چنانست کہ سیماب را یک ہفتہ بآب سرد بمالند ویک ہفتہ دیگر باخشت سائیدہ نمک بمالند ویک ہفتہ بآب لیمو یا ترنج بمالند آنگاہ ازکرپاس مستقالی قائم صاف کردہ استعمال کنند و اگر سیماب خالص ومصفی خواہنداز ظرف برآورند بہتر است واحتیاج تنقیہ ندارد۔

طریق مدبرساختن خبث الحدید: چنانست کہ کوفتہ وبیختہ مدت چہارروز درخمیر داخل[4] کردہ بخیسانند، آنگاہ بروغن بادام بریاں کنندپس خوب سائیدہ درجوارشات ومعاجین استعمال کنند۔

نوع دیگر: بایں طریق مدبرسازند کہ خبث الحدید رانرم کوفتہ چہاردہ روزدرسرکہ بخیسانندپس ازسرکہ برآوردہ درآب کراث بگذارندوہرروز آب کراث راتازہ سازند، بعدازاں برآورند خشک نمودہ نرم بسایندوبروغن بادام یا بروغن مغز استخوان زردآلو یا درشفتالو بریاں کنند، آنگاہ استعمال کنندو بایں نوع مدبرسازند۔

نوع دیگر: ترکیبے کہ بعلاج بواسیر متعلق است، چنانست کہ خبث الحدید رانرم بسایندوبیست ویک

---

[1] اضافہ ازنسخہ خدابخش، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وسالار جنگ۔

[2] اضافہ ازنسخہ خدابخش، نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[3] اضافہ ازنسخہ خدابخش، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وسالار جنگ۔

[4] ''داخل سازند'' نسخہ خدابخش وابن سینا۔

روز[1] در شراب ریحانی بخیسانند و هر روز آن شراب را تازه میکرده باشند پس از بیست و یک روز بریان نموده نرم صلایه کرده در معاجین که مخصوص بضعف معده است، استعمال کنند۔

طریق دیگر: خبث الحدید را نرم بسایند پس یک هفت داخل خمیر کهنه خیسانند و هر روز سرکه را تازه کنند بعد از ان یک هفته دیگر در ماء العسل خیسانند و یک هفته دیگر در آبے که شکر دران انداخته باشد، بگذارند پس از دیگر بیست روز ازیں آبہا برآورده خشک سازند بعد از انکه بروغن بادام بریان کرده باشند، خوب صلایه کرده بکار برند[2]۔

طریق تدبر ساختن برادۂ آہن: چنانست که درمیان سفال آب ندیده سرخ سازند[3] و در آبہائے که در تنقیه مس ونقره مذکور شد، فرو برده، آنگاه سائیده بکار برند۔

طریق مدبر نمودن کبریت: چنانست که ظرفے را از شیر گاؤ پر کنند و سر آں ظرف را باپارچه کرپاس محکم ببندند و گوگرد را کوفته ونرم کرده بروئے کرپاس بالائے ظرف شیر پہن سازند و طبقے[4] از سفال بالائے گوگرد بگذارند و درمیان طبق سفال سرگین گاؤ آتش کنند تا آنکه اخگر ہا گذاشته بدمند تا که گوگرد آب[5] شود و از پارچه کرپاس گذاشته درمیان شیر چکیده شود و آں گوگرد را از شیر برآورند و عند الحاجت بکار برند۔

صفت مدبر ساختن ماذریون: بگیرند ماذریون تازه و پاکیزه آنچه خواہند[6] و شش روز درمیان خل خمیر کهنه خیسانند و بعد از شش روز سرکه تازه بر بالائے ماذریون کنند[7] پس از شش روز دیگر باز سرکه را تازه گردانند تا ہفده روز سه بار سرکه را تازه کرده آنگاه از سرکه برآورند پس سه بار بآب شیریں بشویند و در سایه خشک نموده استعمال کنند۔

---

۱ ''ترا کیے که بعلاج بواسیر متعلق است چنانست'' یه جمله خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۲ ''خوب سحق نموده'' رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۳ نسخه رضا میں یوں ہے: ''چنانست که برادۂ آہن را درمیان سفال آب ندیده باتش سرخ سازند''۔

۴ ''درمیان طبق ... بدمند''۔ خدا بخش، جامعه ہمدرد اور ابن سینا میں یوں ہے ''درمیان سفال .... بدمند''۔

۵ ''ہنگام حاجت'' نسخه رضا۔

۶ ''آنچه خواہند'' خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۷ ''کنند'' خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

صفت مدبر کردن کمون[۱][۲]: چنانست که زیرهٔ کرمانی تازه که کهنه و بوسیده نباشد، از گرد و خاک و سنگ و چوب پاکیزه سازند، آنگاه در ظرف چینی یا سفال کرده سرکه کهنه و بوسیده بالائے آن کنند[۳] چندانکه چهار انگشت سرکه بالائے زیره باشد پس یک شب و یک روز رها کنند، آنگاه برآورده در سایه خشک گردانند و بریاں کرده بکار برند، اما بریان که اندک بمقدارے که بوئے بریان بمشام رسد و نسوزد[۴]۔

طور مدبر کردن حب السلاطین: چنانست که سرگین گاؤ که تازه باشد باقدرے آب در دیگے کنند و حب الملوک را در پارچهٔ کرپاس [باقدرے لابسته[۵]] درمیان دیگ آویخته (چنانکه در وسط دیگ میان سرگین پنهاں باشد[۶]) یک ساعت بجائے زیر دیگ آتش کنند آتش ملائم[۷]۔ آنگاه حب الملوک را برآورده پوست آں را دور سازند و آبش که درمیان مغزی باشد، سمیت دارد، جدا کنند پس ازاں که مدبر ساخته باشد، اگر خواهند استعمال کنند[۸]۔

طریق پروردن خارخسک: که چنانست که خارو خسک تازه را کوفته و آب آں گرفته خسک خشک را خیسانند[۹] و پس از یک روز برآورند و باز آب خسک تازه کنند و تا پنج شش مرتبه بهماں دستور خسک خشک را در آب فشرده خسک تازه پرورده نموده خشک سازند و بکار برند۔

طریق [پروردن[۱۰]] انزروت: چنانست که انزروت سفید از چوب و خار پاکیزه سازند، آنگاه با شیر

---

۱ اضافه از خدا بخش، جامعه ہمدرد، ابن سینا و سالار جنگ۔

۲ اضافه از خدا بخش، جامعه ہمدرد، نسخه رضا۔

۳ ''درظرف کرده سرکه کهنه بر بالائے آں کنند'' خدا بخش۔

۴ ''اما بریانے که اندک بمقدارے که بوئے بریان بمشام رسد و نسوزد'' یه جمله نسخه خدا بخش، جامعه ہمدرد و سالار جنگ میں مرقوم نہیں ہے۔

۵ ''باقدرے لابسته'' یه لفظ نسخه رضا میں موجود نہیں۔

۶ اضافه از نسخه رضا۔

۷ ''آتش ملائم'' یه لفظ خدا بخش و ابن سینا میں مرقوم نہیں ہے۔

۸ ''و اگر خواهند استعمال کنند، جائز باشد'' نسخه رضا لائبریری رام پور۔

۹ ''خارو خسک تازه را کوفته و بآب آں گرفته خسک خشک را خیسانید'' نسخه خدا بخش۔

۱۰ اضافه از خدا بخش، جامعه ہمدرد، ابن سینا و سالار جنگ۔

دختران یا شیرخر بسایند وبعد از انکه مکرر با شیر دختران یا شیرخر سائیده باشند، در سایه خشک نموده آنرا از گرد وغبار محافظت کنند و در ظرف شیشه نگاه دارند و هنگام حاجت درادویه عین بکار برند۔

صفت پروردن تو تیا بآب غوره: بگیرند توتیا کرمانی نرم کوفته وبیخته بسایند در ظرف چینی یا شیشه بآب غوره که صاف باشد، سه روز بخیسانند[۱] تا نه روز، هر سه روز یکبار بآب غوره تازه کنند پس از نه روز که مکرر بآب غوره صاف وتازه پرورده باشند، بروئے سنگ سماق اندازند وآب غوره که خوب وصاف وبے جرم باشد یا برف سرد شده باشد، بآہستگی بسایند و هر چند خشک شود باز با آب غوره سرد نموده اندک اندک بسایند تا انچه بغایت نرم سوده شود[۲]، در سایه خشک نمایند و در ظرف شیشه نگاه دارند۔

روش پروردن سرمه وحلوون: آنست که ازینها هر کدام که خواهند[۳] وآنست که از ینها هر کدام که خواهند، بآب بادیان یا آب سماق یا آب غوره یا عرق بید مشک نیز بهمیں دستور که در تو تیا ذکر رفت، بسایند ومکرر سائیده در سایه خشک نموده، نگاه دارند و هنگام حاجت بکار برند۔

فائده پنجم: در بیان حل طلق وعقد سیماب وکیفیت تصعید سیماب وروش سائیدن طلا وحل طلق۔

چنانست که طلق راشکسته ورق ورق از هم جدا سازند و ریزه ریزه نموده در میان ظرف آبگینه که ضخیم باشد، کرده بول انسان بر آں کرده ظرف را از بول انسان مملو سازند ومدت چهل روز رها کنند وپس از چهل روز طلق را از میان بول برآورده خشک سازند و در میان مثانه گاؤ کرده، مثانه در میان ظرف آبگینه ضخیم گنجایند وظرف آبگینه را در میان خمی که سر کہنه مملو باشد، آویخته دارند بنوعے که داخل ظرف آبگینه نشود بعد از پانزده روز آں [ظرف[۴]] آبگینه را از میان سر کہ آورند پس بقدرت الٰہی تمام طلق گداخته مانند آب صاف شده باشد۔

طریق عقد سیماب: بگیرند مقدار هشت مثقال سیماب وقدرے سر کہنه در میان هاون آہنی خوب

---

۱ اضافه از خدا بخش، جامعه همدرد، ابن سینا اور نسخه رضا میں یوں مرقوم ہے: ''در ظرف چینی یا شیشه در آب غوره که خوب صاف کرده باشند، کوشایند''

۲ ''آب غوره سرد نموده اندک اندک ریخته بسایند تا آنکه بغایت نرم سوده شود'' نسخه رضا۔

۳ ''آنست که از ینها هر کدام که خواهند'' یه جمله خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

۴ اضافه از خدا بخش وابن سینا ونسخه رضا۔

بمالند چندانکہ اجزائے سیماب متلاشی شدہ مضمحل شود پس سہ مثقال نمک ہندی کوفتہ و بیختہ داخل سیماب کردہ درہماں ہاون با دستہ آہنی خوب بسایند[1]، آنگاہ درظرف آہنی کہ از سرکہ کہنہ پرکردہ باشند، برسر آتش بگذارند وسہ مثقال روی سوختہ صلایہ کردہ[2] اندک اندک بخورد، سیماب بدہند وبدستہ درہم بمالند تابستہ شود پس از آتش فرو گیرند واز پارچہ سفید قائم باشد ببالایند وآنچہ درکرپاس بماند بآں را بشویند کہ کثافت وسیاہی پاک شود آنگاہ گلولہ سازند ومیان آں سوراخے کنند وریسمانے از اں سوراخ بگذارند ویک شب درمیان آب لیمو اندازند[3] تامحکم شود وخود را بگیرد ومانند حجرے سخت شود پس آں رادرمیان روغن تا تورہ بخیسانند پس تا یکسال، گاہے درمیان شیر وگاہے درمیان روغن وگاہے در دیگ طعام وگاہے درآبہائے گیاہا بیندازند و ہمیشہ بدست می مالیدہ باشند، چندانکہ مجلی شود و ہمچوں آئینہ صاف وشفاف نماید ومطلق کدورت درچشم نمی آید آنگاہ بجہت امساک منے در ہنگام مجامعت نگاہ دارند کہ بے مثال باشد۔

طریق تصعید سیماب: بگیرند سیماب مصفی مقدارے کہ خواہند[4] وہم وزن آں قلعی یا اسرب سوہان کردہ وہم وزن آں زاج سوختہ ومثل آں خشت پختہ ومجموع راخوب با ہم صلایہ کنند وآب ترشی ترنج داخل نمودہ بروئے سنگ یادرہاوَن باہستگی صلایہ کنند، ہرگاہ کہ خواہند، خشک شود باز آب ترشی ترنج بریزند چندانکہ بمدعا صلایہ شود پس آں رادرظرف سفال کنند ودہان ظرف بگل حکمت بہ بندند باہستگی بریاں کنند برآورند ودیگر بار بآب ترشی ترنج بدستوراول بسایند پس درہماں ظرف کردہ وسر ظرف رامحکم نمودہ باز بریاں کنند تا ہفت مرتبہ بریاں کردہ وہر روز بآب ترشی ترنج صلایہ کردہ باشند، بعدہ درشیشہ بگل حکمت اندودہ باشند سہ روز درمیان آتش بگذارند پس[5] برآورند ودیگر بار بسایند بہماں دستور باز درشیشہ کردہ بگل حکمت بگیرند وسہ روز دیگر آتش کنند[6] وبعد ازاں کہ سہ بار

---

[1] ''درہاوَن آہنین ودستہ آہنی بسایند'' نسخہ رضا۔

[2] ''وسہ مثقال اونرم صلایہ کردہ'' نسخہ رضا۔

[3] ''درمیان لیمو اندازند'' نسخہ رضا۔

[4] مقدارے کہ خواہند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش وجامعہ ہمدرد وسالار جنگ میں نہیں ہے۔

[5] ''پس از سہ روز'' نسخہ رضا، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

[6] ''ودیگر بار بسایند بہماں دستور.....آتش کنند'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش وابن سینا میں مرقوم نہیں ہے۔

بہمیں طور تصعید کردہ باشند ہمچودانہ مروارید سفید گردد۔ آنگاہ مقدار خوراک ازیں نیم حبہ باشد زیادہ ازیں نتواں خورد کہ احتمال مضرت عظیم دارد چراکہ بسرحد سمیت رسیدہ است۔

[نوع دیگر] اگرخواہند کہ طلا قابل صلایہ گردد[1] چنانست کہ مقدارے سرب باطلا گداختہ درآب نوشادر اندازند[2] پس دیگر بار سرب رادرآب کردہ درہمیں آب نوشادر دراندازند وباز ایں عمل رامکرر کردہ تابیست ویک بار[3]۔ ہر بار [سرب را][4] گداختہ درآب نوشادر درافگنند، آنگاہ طلائے خالص راتنہا گداختہ[5] درہمیں آب اندازند پس ازآب نوشادر برآورند۔ آنگاہ بروئے سنگ صلایہ کنند کہ بمدعا خاطر سائیدہ می شود۔

طریق دیگر: آنست کہ بوتہ رادرون آں بمردارسنگ طلا کنند وآنگاہ طلا رادراں بوتہ گداختہ[6] درآب نوشادر اندازند کہ سائیدہ می شود، ایں بود طریق سائیدن طلا۔

فائدہ ششم: دراستخراج عسل بلادر وگرفتن دخان کندروطورحبہ کردن ذرارتج وروش اصلاح دبق۔

طریق برآوردن عسل بلادر: آنست کہ درتہ دیگ سفالی راموافق گردن شیشہ کہ ازاں توان گزراند سوراخ سازند و دیگ را برسہ پایہ استوار کنند وشیشہ را تا بلندی گردن بگل حکمت بگیرند و بلادر راپوست کندہ درشیشہ افگنند وقدرے لیفہا موئے اسپ پیچیدہ بدہن شیشہ بگذارند وگردن شیشہ را وازگون ازسوراخ تہ دیگ برآورند وکاسہ درزیر سہ پایہ بمقابل دہن شیشہ بگذارند و بالائے شیشہ میان دیگ آتشی ملائم برافروزند یا آنکہ دیگ راازسرگین گاؤ پر کنند وآتش کنند تا عسل بلادر بچکد ودر کاسہ جمع شود و ہرگاہ کہ ازچکیدن بازایستد، بردارند۔

---

[1] ”اگرخواہند کہ طلا قابل صلایہ گردد“ نسخہ رضا میں یہ جملہ درج نہیں۔

[2] ”ریزند“ نسخہ خدابخش وجامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

[3] ”ایں عمل رامکرر کردہ تابیست ویک بار“ یہ جملہ نسخہ خدابخش میں مکرر منقول ہے۔

[4] اضافہ از خدابخش وابن سینا۔

[5] ”طلائے خالص رامقدارے کہ خواہند، گداختہ“ ابن سینا ونسخہ رضا

[6] ”طریق دیگر: آنست کہ بوتہ رادرون آں بمردارسنگ طلا کنند وآنگاہ طلا ..... طریق سائیدن طلا“ یہ پورا نسخہ خدابخش وجامعہ ہمدرد کے نسخے میں موجود نہیں ہے۔

نوع دیگر: آنست که زنبور حدادی را با آتش سرخ کنند، بلا درراابدم زنبور گرفته بفشارند و آنچه از دم زنبور چکیده شود، نگهدارند۔ باید که ہنگام گرفتن عسل بلا در دستہا رابروغن گردگان یا روغن کنجد چرب سازند واللہ بر دست که آلودہ شود، امکان دارد که آبلہ زند و آزار کند[۱]۔

طریق گرفتن دخان کندر: آنست که کندر رادر چراغے افروختہ دارند وطاسی یا طبقے واژگون بر بالائے چراغ بگذارند چند انکہ چراغ افروختہ باشد وہر چند که کندر سوختہ شود، دیگر کندر بچراغ بگذارند بنوعے کہ دود چراغ از برائے برکشت می گیرند[۲]۔

روش گرفتن دخان: زفت ودخان قطران ودخان نفط ہم بدستور دخان کندر است۔

طورحبہ کردن ذرارتح[۳]: آنست که ذرارتح رادست و پا کندہ درکوزہ نوی که آب ندیدہ باشد[۴]، افگنند وسر کوزہ بپارچہ کتان نازک ببندند وکوزہ راواژگون برسرد یگے که سر که دراں می جوشیدہ باشد، بگذارند تا از بخار سر که که در دیگ می جوشد، ذرارتح حبہ گردد، آنگاہ ازکوزہ برآورند ودواء الذرارتح و دیگر جائے که ضرور باشد، استعمال کنند۔

طریق اصلاح دبق: آنست که دبق رایک شب درآب خیسانیدہ مقشر کنند پس ہم وزن دبق مغز حب الخروع اضافہ کردہ در ہاون بکوبند تا مضمحل شود وہم وزن آں عسل داخل ساختہ بمالند تا یکساں شود، آنگاہ در معجون ارسطو وغیرہ استعمال کنند واگر خواہند که دبق رادرادویہ یا بس استعمال کنند[۵]، باید که دبق رابا روغن زیت یا روغن کنجد یا روغن گاؤ در ہاون کوفتہ نرم ساختہ، استعمال کنند[۶]۔

فائدہ ہفتم: در بیان معرفت بدل ادویہ مفردہ بترتیب حروف جمل۔

---

۱ ''ازارکند'' یہ جملہ خدا بخش وسالار جنگ میں مرقوم نہیں ہے۔

۲ ''کندر دیگر.....می گیرند'' یہ جملہ نسخہ جامعہ ہمدرد، سالار جنگ وخدا بخش میں مرقوم ہے:
''کندر بچراغ بگذارند تا دخان مقدارے کہ خواہند، حاصل شود''۔

۳ ''طورحبہ کردن ذرارتح کہ ہندی گرم پنڈلی گویند'' نسخہ جامعہ ہمدرد۔

۴ ''کہ آب ندیدہ باشد'' یہ جملہ نسخہ جامعہ ہمدرد سالار جنگ وخدا بخش میں نہیں ہے۔

۵ ''واگر خواہند کہ دبق رادرادویہ یا بس استعمال کنند'' یہ جملہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۶ ''نرم سازند، استعمال کنند'' خدا بخش۔ ''نرم ساختہ بکار برند'' سالار جنگ۔

(الف) ابہل بدل آں جوز سرواست ۔افسنتین بدل آں شیح ارمنی یا جعدہ است ، ودر تقویت معدہ اسارون یانیم وزن آں پوست ہلیلہ زرد بود۔ افتیمون بدل آں اسطوخودوس یابسفائج است ۔اکلیل الملک بدل آں بابونہ است یا فراسیون ۔ انیسون بدل آں راز یانہ است یا کرویا۔ اسارون بدل آں بقول جالینوس زنجبیل است و بقول دیگراں یک ونیم وزن آں اگرتر کی است ، وبقول بعضے بدل آں صندل سفید است وگویند بدل آں قردمانا است ۔اشق بدل آں سکبینج است ۔ اقاقیا بدل آں خرنوب است وگویند حضض بدل وی است ۔اسطوخودوس بدل آں افتیمون است ۔ اذخر بدل آں قصب الزریرہ است ۔انجدان بدل آں ثلث وزن آں حلتیت است ۔اثمد بدل آں آبار است وآبار بدل آں اثمد است واز اینہا ہر یک بدل یک دیگر می شوند ۔انیسون بدل آں چوب کنار است ۔آذریونہ بدل آں بوزن آں بادآوردا ست ۔اصل السوس بدل آں نیم وزن آں رب السوس است ۔اصل کہربا بدل آں حلتیت بود۔افیون بدل آں بزرالبنج است ۔انجبار بدل آں گل مختوم است ۔ انزروت بدل آں نیم وزن آں صبر است ۔ایرسا بدل آں بیخ کبر است[1]۔

(ب) بابونہ بدل آں قیصوم است ۔ بوزیدان درتقویت باہ بدل آں شقاقل یا بہمن سفید است ودرامراض مفاصل بدل آں سورنجان است ۔ بادرنجبویہ درتفریح قلب، آبریشم بدل اواست[2]۔ بسباسہ بدل اوجوزبواست ۔ بلیلہ بدل آں ہلیلہ سیاہ بود۔ پرسیاؤشان درعلاج ضیق النفس مستعمل است، درسرفہ بدل آں نیم وزن آں بنفشہ کنند یا نیم وزن آں رب السوس کنند ۔ بسفائج بدل آں افتیمون است ۔ بنفشہ بدل آں خبازی بود وگفتہ اندنیلوفر یاپرسیاؤشان بدل وی است ۔بورہ ارمنی بدل آں نمک اندرانی یا نمک تلخ بود۔ بہمن سرخ وسفید بدل ہر یک دیگر اند وگویند کہ تودری بدل بہمن سرخ می شود ۔ بادآورد بدل آں درعلاج تپہا شاہترہ بود ۔ بادروج بدل آں سیسنبر بود ۔ بسد بدل آں دراسہال دموی ونفث الدم ،دم الاخوین است ۔ برنجاسف بدل آں

---

[1] ''اثمد بدل آں ..... بیخ کبراست'' یہ عبارت نسخہ خدابخش وابن سینا میں نہیں ہے۔

[2] نسخہ خدابخش وابن سینا وسالار جنگ میں ''آبریشم بدل اوست'' کے بعد ''برنجاسف بدل اوافسنتین بود'' مذکور ہے۔

افسنتین بود۔ برنگ کابلی بدل آں در علاج کرم شکم ترمس وقنبیل است ۔ بزرکرفس ،فطراسالیون بدل ویست۔ بزرالفجل بدل آں حب الرشاد بود۔ بزرالمرو بدل آں بزرقطونا بود[1]۔

(ج) جاؤشیر بدل آں قنہ است ۔ (وگفتہ اند سکبینج بدل ویست وابوعلی گوید اشق باو نزدیک است)[2]۔ جعدہ بدل آں پودینہ جبلی است ۔ جطیانا بدل آں نیم وزن آں پوست بیخ کبر ست یا نیم وزن آں زراوند مدحرج وجند بیدستروگویند کہ نیم وزن آں مشک ترکی بدل اومی شودوگو یندکہ ہم وزن آں بدل ویست[3]۔ جوز بوا چہارم حصہ یا ثلث وزن آں بسباسہ بدل وی است یا یک ونیم وزن آں سنبل الطیب بدل می شود۔ چلغوزہ یک ونیم وزن آں مغزبادام بدل ویست ۔ جفت بلوط بدل آں گلنار بود وگویند کہ پوست و برگ موردو پیالہ گل سرخ ہر یک از ینہا بدل ہمدیگرمی شود۔ جدوار بدل آں سہ وزن زرنباداست ۔ جوز السرو بدل آں نیم وزن کزمازج است ۔

(دال) دارشیشعان بدل آں دو وزن آں اسارون است ۔ دارفلفل بدل آں فلفل است ۔ دارچینی بدل آن سلیخہ است یانصف آں کباب چینی یا یک ونیم وزن آں قرفہ وگویند کہ ہم وزن آں خولنجان است ۔ دوقو بدل آں درتقویت باہ شقاقل است ودر باقی افعال بدل آں تخم کر فس است ۔ دہن بلسان بدل آں روغن زیتون بود ۔ درونج بدل آں زرنباد یا قرنفل بود ۔دم الاخوین بدل آں عصارہ کا ہواست وسنج فرنگی درادویہ عین توتیائے ہندی بدل است ۔

(ہ) ہیوفاریقون بدل آں ہم وزن آں بیخ اذخر یانیم وزن آں بیخ کبر بود۔ہیل بوابدل آں قاقلہ کباراست ۔ہلیون بدل اوبوزیدان است ۔ہرنوہ بدل آں یک وزن قاقلہ کبار بود۔

(و) وج بدل آں زیرۂ کرمانی است یادودانگ وزن آں ریوندچینی وگویند کہ وزن ربع آں عود یاقرنفل بدل وی است ۔

---

[1] ''بادروج بدل آں سیسنبر بود۔ بسد بدل آں دراسہال دموی ونفث الدم، دم الاخوین است۔ برنجاسف بدل آں افسنتین بود۔ برنگ کابلی بدل آں درعلاج کرم شکم ترمس وقنبیل است ۔ بزرکرفس، فطراسالیون بدل ویست۔ بزرالفجل بدل آں حب الرشاد بود۔ بزرالمرو بدل آں بزرقطونا بود'' یہ پورا جملہ نسخہ خدابخش اورابن سینا میں مذکورنہیں ہے۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ وابن سینا۔

[3] ''گویندکہ ہم وزن آں بدل ویست'' یہ جملہ نسخہ رضا وخدابخش میں مذکورنہیں ہے۔

(ز) زرنباد بدل آں درگزیدگی جانوراں نیم وزن آں درونج است ودر بادہائے غلیظ شیطرج بدل ویست[1]، وثلث وزن آں طرخشقوق بری ونیم وزن آں دانہ اترج و(درخفقان ولقوہ درونج یک ونیم وزن آں بدل اومی شود[2])۔ زراوند گرد بدل آں قسط است وگویند بدل وی زرنباد است۔ زراوند طویل بدل آں زراوند گرد است وصاحب منہاج شیطرج ہندی بدل وی گفتہ است وگفتہ اند کہ زراوند گرد وزراوند طویل از یک دیگر بدل میشود۔ زفت بدل آں قطران است۔ زنجبیل بدل آں ہم وزنش دارفلفل است وگویند کہ یک ونیم وزن آں راسن بدل وی است۔ زنگار بدل آں اقلیمیاء است وگویند شنگرف بدل ویست۔ زوفائے خشک بدل آں پر سیاؤشاں است۔ زوفائے رطب بدل آں مغز ساق گاؤ است۔ زرنب بدل آں سلیخہ یا پوست سنگدان ماکیان بود وگویند کہ ہلیلہ بدل وی بود۔ زعفران ہم وزن آں قسط یا دانۂ اترج بود۔

(ح) حاشا[3] بدل آں یک ونیم وزنش افتیمون است۔ حب النیل بدل آں درامراض سوداوی حجرارمنی است و دراسہال شحم الحنظل۔ حب بلسان بدل آں یک ونیم وزنش عود بلسان است یا نیم وزن آں سلیخہ۔ حب کاکنج بدل آں بقول جالینوس عنب الثعلب است۔ حب القلقل بدل آں ہم وزنش حب الصنوبر است یا تودری سفید۔ حب الغار بدل آں حب محلب است وگویند مغز بادام تلخ ومغز نارجیل بدل می شوند۔ (حب الصنوبر کبار وصغار ہر یک قائم مقام ہم اند[4])۔ حرف بدل آں حرمل است وگویند تخم جرجیر بدل وی است۔ حضض بدل آں فوفل یا صندل سرخ بود۔ حماما بدل آں ہم وزن آں اسارون است یا قرنفل۔ حنظل بدل آں حب الخروع است۔ حب الآس[5] بدل آں برگ آس است۔ حجرارمنی بدل آں درامراض سوداوی لاجورد بود۔ حب الرمان بدل آں نیم وزن آں ساق بود یا نیم وزن آں بارتنگ۔ حب بلسان بدل آں نیم وزنش سلیخہ بود۔

---

[1] ''ودر بادہائے غلیظ شیطرج بدل ویست'' یہ جملہ خدابخش میں مذکور نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ وابن سینا۔

[3] ''زوفائے رطب.....حاشا'' یہ پورا جملہ نسخہ خدابخش وابن سینا سے مفقود ہے

[4] اضافہ از خدابخش۔

[5] ''حب الآس..... سکبینج بود'' یہ پورا جملہ نسخہ خدابخش وابن سینا سے مفقود ہے۔

حلتیت بدل آں ہم وزن آں سکبینج بود۔

(ط) طالیسفر بدل آں سنبل الطیب یا ساذج بود۔ طباشیر[1] بدل آں گل مختوم است یا ہم وزن آں کافور یا نیم وزنش عصارہ لحیۃ الثیس بود۔ طین مختوم بدل آں گل انار بود و گفتہ اند کہ اقاقیا بدل ویست وگویند قرظ بدل ویست۔ طین ارمنی بدل آں گل احمر است۔ طین قبرسی بدل آں نیم وزن آں گل مختوم است۔ طراثیث بدل آں ربع وزن آں اقاقیا و ششم حصہ آں مازو بدول ویست[2]۔

(ی) یاقوت بدل آں ہم وزن آں طلاء محلول یا ورق طلا است۔ یبروج بدل آں در تخدیر بزرالبنج است و در بیہوشی جوز ماثل است۔

(ک) کافور بدل آں دو وزن آں طباشیر است۔ کبابہ بدل آں قرنفل است۔ کتیرا بدل آں صمغ عربی است و گفتہ اند صمغ بادام بدل ویست۔ کرفس بدل آں رازیانہ است۔ کرویا بدل آں انیسون است۔ کمافیطوس بدل آں سیسالیوس است وگویند کما ذریوس بدل وی می شود۔ کما ذریوس بدل آں اسقولوقندریون است یا بیخ غافث یا بوزن آں سلیخہ بدل ہم آید یا نیم وزن سلیخہ بدل ویست۔ کندر بدل آں مصطگی بود یا ہم وزن آں دقاق کندر بدل ویست۔ کہربا بدل آں طباشیر است یا دو وزن آں گل ارمنی است یا سندروس است۔ کمون کرمانی بدل آں زیرۂ سبز است وگویند کہ کرویا بدل ویست[3]۔

(ل) لاجورد بدل آں حجرارمنی است۔ لبنی بدل آں جند بیدستر است۔ لحیۃ الثیس بدل آں گل انار است وگویند تخم گل سرخ بدل ویست۔ لک در تفتیح جگر نیم وزن آں ریوند چینی است یا نیم وزن آں اسارون است۔ لسان الحصافیر بدل آں نیم وزن آں بہمن است یا نیم وزن آں تودری سرخ۔ لاغیہ بدل آں فراسیون است۔ لبلاب بدل آں ورق خطمی یا خبازی است۔

---

[1] آندھرا پردیش گورنمنٹ اورینٹل سنسکرت لائبریری کے نسخہ میں یہ عبارت اس طرح ہے ''طباشیر بدل آں گل مختوم یا نیم وزن آں کافور یا ہم وزنش عصارہ لحیۃ الثیس است۔ طین مختوم بدل آں در قبض خول شکم گل ارمنی کنند'' اس کے اختتام کے بعد طراثیث کا ذکر ملتا ہے۔

[2] ''طین ارمنی بدل آں گل احمر..... مازو بدل ویست'' یہ پورا جملہ نسخہ خدا بخش و ابن سینا سے مفقود ہے۔

[3] ''کمون کرمانی بدل ویست'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد کے نسخے میں نہیں ہے۔

(لسان الثور بدل آں نیم وزن آں آبریشم محرق یا بادرنجبویہ است ۔لفاح بدل آں بوزن آں بزرالبنج است[۱])۔

(م) ماذریون بدل آں سہ وزن آں ایرسا بودیا دودانگ وزن آں مقل ۔ ماميران بدل آں در ادویہ عین بوزن آں زرد چوب و درباقی ادویہ دو دانگ وزن آں مقل یامربدل ویست۔ مرکی بدل آں قسط تلخ است وگفتہ اند فقاح اذخر بدل ویست۔ مشک در اکثر افعال بدل وی جند بیدستر است۔ مشکطر امشیع بدل آں ہم وزن آں قیصوم است ۔مغاث، قلت بدل ویست ۔مقل بدل آں کندر است وگویند بوزن آں علک البطم بدل ویست۔ مومیائی بدل وی قفر الیہود است۔ مویزج بدل آں عاقرقرحا بود۔ مایثا بدل اونوشادر ہندی است۔ ماش بدل آں باقلا است۔ مصطگی بدل آں یک ونیم وزن آں صمغ البطم است وگویند کندر بدل ویست[۲]۔ مروارید بدل آں دووزن آں صدف است۔

(ن) نارمشک بدل وی قسط بحریست یا نیم وزن آں سنبل ۔ ناردین بدل آں ہم وزن آں سنبل الطیب است ۔نوشادر بدل آں شب یمانی بود وگویند نمک تلخ بدل ویست[۳]۔ نیلوفر بدل وی بنفشہ است ۔ نعناع بدل آں پودینہ است وگویند کہ سیسنبر بدل ویست ۔نفط سیاہ بدل آں قطران است ۔نشاستہ بدل آں گردآسیا بود وگویند کہ سبزۂ سبوس گندم و نارجیل بدل آں مغز فندق یا مغز گردگاں بود۔ نانخواہ بدل آں انیسون است وگویند شونیز بدل ویست[۴]۔

(س) ساذج بدل آں بوزنش سنبل الطیب است وگویند سلیخہ یا طالیسفر بدل ویست ۔ سعد کوفی و ہندی بدل ہر دو سنبل رومی است ۔ سقمونیا بدل وی حب خروع است ۔ سقنقور بدل وی سمک صیدا است وگویند قضیب گاؤ خشک کردہ وسوہان کردہ بدل ویست وگفتہ اند خصیۃ الثعلب بدل او میشود۔ سکبینج بدل آں جاؤشیر است وبعض گفتہ اند اشق بدل ویست ۔سلیخہ بدل آں ہم وزن

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

۲ ''مایثا..... بدل ویست'' یہ پورا جملہ نسخہ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

۳ ''بود..... بدل ویست'' یہ جملہ نسخہ ابن سینا و جامعہ ہمدرد وسالار جنگ سے مفقود ہے۔اور نسخہ رضا میں لفظ ''گویند'' مذکور نہیں ہے۔

۴ ''پودینہ..... بدل ویست'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش وابن سینا میں مذکور نہیں ہے۔

دارچینی است ۔ سندروس بدل آں کہربابود۔ سورنجان بدل آں در امراض مفاصل و در اعضاء ہم وزن آں بوزیدان است ۔ سداب بدل آں سیسنبر است[1]

(ع) عاقرقرحا بدل آں راسن است و گویند بدل وی دارفلفل بود ۔ عرطنیثا بدل آں زراوند طویل است ۔ عصی الراعی بدل آں عنب الثعلب است ۔ عصارہ مایثا ونوشادر ہندی وحضض مکی ہر سہ بدل یک دیگر اند[2]۔ عفص بدل آں کزمازج است وعصارۂ لحیۃ الثیس بدل آں اقاقیا است ۔ عنبر بدل آں دودانگ وزن آں مشک ترکی است ۔ عوسج بدل آں بوزن وی اشنہ است ۔ عود بلسان بدل آں حب بلسان است ۔ عقیق بدل آں بسد است ۔ عدس بدل آں طبخ ماش منفتح بود۔ عسل بدل آں بوزن آں نبج بود۔

(ف) فاشرا بدل آں بوزن وی دروبج ونیم وزن آں بسباسہ است ۔ فرفیون بدل آں جند بیدستر است یا نیم وزن آں ماذریون بود ۔ فراسیون بدل آں فاغیہ است ۔ فرنجمشک بدل آں قرنفل است ۔ فلفلمویہ بدل آں دارفلفل است ۔ (فوفل بدل وی صندل، سرخ است[3]) ۔ فوہ دراکثر افعال شیطرج بدل آں میشود ۔ فطراسالیون بدل آں دو وزن آں تخم کرفس بود و بقول جالینوس نیم وزن افسنتین بدل ویست ۔

(ص) صبر بدل آں افسنتین است وگویند درضمادات حضض مکی بدل میشود۔ صدف بدل آں ودع وحلزون است ۔ صندل سفید وسرخ بدل ہم اند وگویند اشنہ بدل صندل سفید است و صمغ عربی بدل آں صمغ بادام است ۔ صمغ السداب بدل آں دو وزن آں حلتیت است[4] ۔

(ق) قرنفل بدل آں خولنجان است وگویند جوز بوایادارچینی یا فرنجمشک بدل آں میشود۔ قرفہ بدل آں نیم وزن دارچینی است (وگویند[5]) نیم وزن قرنفل بدل ویست ۔ قسط تلخ بدل آں وج است ۔ قصب الزریرہ بدل وی اظفار الطیب است ۔ قفر الیہود بدل آں زفت است ۔

---

[1] ''رامراض.....سی سنبر است'' یہ جملہ نسخہ خدابخش وابن سینا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] آندھرا گورنمنٹ لائبریری نسخہ میں ''عصارہ مایثا بدل آں بوش دربندی بود گویند حضض بدل وی است

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔ آندھرا کے نسخہ میں ''فوفل'' کی جگہ ''فو'' ہے۔

[4] ''سرخ بدل ہم اند وگویند اشنہ.....آں حلتیت است'' یہ پورا جملہ نسخہ خدابخش میں موجود نہیں ہے۔

[5] اضافہ از خدابخش۔

قردمانا بدل آں اذخراست[۱]، گویند[۲] مشکطر امشیع بدل وی شود۔قسط بدل آن عاقرقرحا بود وگویند بدل آں وج است[۳]۔قنطوریون بدل وی پرسیاؤشاں است وگویند نیم وزن ورق حنا بدل ویست۔قنبیل بدل آں درقتل کرم شکم ترمس یا برنگ کابلی یاشیح ارمنی[۴]،(ازینہا ہرکدام درکشتن کرم شکم قائم مقام ہم دیگراند[۵])۔قاقلہ کبار بدل آں یک ونیم وزن قاقلہ صغار بود یا نیم وزن آں کبابہ یا قرنفل است۔قطران بدل آں نفط سیاہ است۔قنہ بدل آں دو وزن آں سکبینج است یا ہم وزن جاؤشیرو درضعف جگر یک ونیم وزن آں ریوندچینی۔

(ر) ریوندچینی بدل آں نیم وزن آں گل سرخ است[۶] وگویند[۷] سنبل الطیب یا ناردین بدل وی می شود۔رازیانہ بدل آں ثلث آں انیسون است (وگویند ایرسا بدل ویست[۸])۔راتینج بدل آں علک البطم[۹] است وگویند کہ زفت کہنہ بدل ویست۔روختج بدل آں مقل النحاس است۔راسن بدل آں براسما است۔

(ش) شاہترہ بدل آں نیم وزن آں سنامکی است۔شقاقل بدل آں تخم کندر[۱۰] است و گویند بوزیدآن بدل ویست۔شنج بدل آں ودع یا حلزون است وحلزون نوعے از شنج است۔

---

۱ ''یانیم وزن قرنفل'' نسخہ رضا۔

۲ ''وگویند کہ نیم وزن ورق حنا بدل ویست وگویند مشکطر امشیع، پرسیاوشان بود'' رضا۔

۳ اضافہ از خدابخش۔

۴ ''شیح ارمنی بود.....قاقلہ کبار بدل آں یک ونیم وزن قاقلہ صغار بود یا نیم وزن آں کبابہ یا قرنفل است۔قطران بدل آں نفط سیاہ است۔قنہ بدل.....ونیم وزن آں ریوندچینی'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از خدابخش۔

۶ ''کنند'' نسخہ خدابخش۔

۷ ''وگویند کہ سنبل الطیب یا ناردین'' نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از خدابخش و جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

۹ ''وگویند کہ زفت کہنہ بدل ویست، روختج بدل آں اصل النحاس است، راسن بدل آں ایرسا است'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''تخم گزر'' نسخہ آندھرا پردیش گورنمنٹ لائبریری۔

شیطرج آن فوه است[۱] یا بیخ کبر۔ شاہسفرم بدل آں مرز نجوش است[۲]۔شادنج بدل وی سنگ مقناطیس است بعد ازاں کہ بسوزانند و بشویند۔ فاشرا بدل وی ماذریون است ۔شب یمانی زاج سفید است و بدل آں نمک تلخ یا نوشادر بود ۔شوکران بدل آں در تخدیر دو وزن آں بزرالبنج است ۔شیخ ارمنی درمنہ بزرگی بود و بدل آن ترنجبین است۔

(ت) تربد بدل آں نیم وزن آں غاریقون است یا دو دانگ صبر زرد یا دانگی شحم حنظل ۔ ترنجبین بدل آں نیم وزن شیر خشت است و گویند یک ونیم وزن آں شکر سرخ بدل ویست ۔ تمرہندی بدل آں آلوی[۳] بخاریست[۴]۔توبال النحاس بدل آں روسنج بود۔تودری زرد وسرخ وسفید ہر یک از ینہا بدل دیگراں اند و گویند بہمن سرخ بدل تودری می شود ۔اما در تقویت باہ توتیائے ہندی بدل آں قلقدیس است ۔توتیائے کرمانی و ہندی بدل آں قلقدیس است ۔توتیائے کرمانی بدل آں شادنج است یا نیم وزن آں توبال النحاس است۔

(ث) ثوم الحیہ استوردیون است و بدل آں سیر بوستانی است ۔ثمر الطرفا[۵] کزمازج است و بدل آں نیم وزن آں مازوست ۔

(خ) خرنوب شامی بدل آں طراثیث است یا ثمر الطرفا یا مازو سبز[۶] ہر یک از ینہا بدل ویست ۔خربق سفید بدل آں جوزالقی است ۔خربق سیاہ بدل آں نیم وزن کندش است و گویند نیم

---

۱ ''یا پوست بیخ کبر'' نسخہ رضا۔

۲ ''شیطرج وشادنج بدل وی سنگ مقناطیس است بعد از انکہ بسوزانند وبشویند۔ فاشرا بدل وی ماذریون است ۔شب یمانی زاج سفید است و بدل آں نمک تلخ یا نوشادر بود ۔شوکران بدل آں در فصل تخدیر دو وزن آں بزرالبنج است ۔شیخ ارمنی بدل آں در کشتن کرم شکم ترمس وقنبیل است و در افعال دیگر گل ارمنی بدل وی کنند۔شیر خشت بدل آں ترنجبین است'' نسخہ رضا۔

۳ ''آلو بخاری است'' نسخہ رضا۔

۴ ''توبال نحاس بدل آں روسنج بود۔تودری سوا ما در تقویت باہ توتیائے ہندی بدل آں قلقدیس است ۔توتیا کرمانی بدل آں شادنج است یا نیم وزن آں توبال نحاس است ۔نسخہ رضا

۵ ''ثمر الطرفا کزمازج است'' نسخہ رضا۔

۶ ''طراثیث یا ثمر الطرفا یا مازو، ہر یک از ینہا بدل ویست'' نسخہ رضا ۔

وزن مویزج یا یک وزن آں پوست بیخ کبر بدل ویست[۱]۔ خصیۃ الثعلب بدل او بوزیدان است وگویند[۲] تخم گذروشقاقل وتخم شبت بدل می شود۔ خطمی بدل وی خباز یست۔ خولنجان بدل آں قرنفل یا دارچینی (یا قرفہ کنند[۳])۔ خیارشنبر بدل وی ترنجبین یا مویز منقیٰ بود۔ خردل بدل آں حب الرشاداست۔

(ذال) ذہب زراست وبدل آں نیم وزن گوہراست۔

(غین) غافث بدل آں نیم وزن آں افسنتین رومی بود یا یک وزن اسارون۔ غاریقون بدل آں نیم وزن فرفیون است، ودر[۴] اسہال بلغم وسوداء بوزن وی تربداست۔ (غار[۵]) بدل وی سیسنبر است۔ غرب[۶] درخت بیداست وبدل آں برگ درخت سدرہ یا صمغ عربی یا صمغ درخت سندروس بدل ویست۔

فائدہ ہشتم: درحقیقت اوزانے کہ معمول اطباء است و بیان الفاظے کہ در اوزان مصطلح[۷] این قوم است۔

من: یک من کہ معمول اطباءاست، بست وچہار وقیہ است وبمثقال یک صد وہشتاد مثقال است و بدرم دوصد وشصت درم است۔

رطل: رطل طبی کہ معمول اطباءاست، دوازدہ وقیہ است وبمثقال نود مثقال است وبدرم یک صد وسی درم بود۔

وقیہ: وقیہ طبی ہفت ونیم مثقال است وبدرم دہ درم وپنج بخش از ہفت بخش درم۔

---

۱ "وگویند کہ نیم وزن مویزج یا یک وزن پوست بیخ کبر بدل ویست" نسخہ رضا۔

۲ "وگویند تخم گذروشقاقل وتخم شبت بدل وی میشود" نسخہ رضا۔

۳ اضافہ خدابخش، ابن سینا وسالار جنگ۔

۴ "ودراسہال بلغم وسوداء ہم وزن وی تربداست" نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از خدابخش۔

۶ "غرب درخت بیداست، بدل برگ آں برگ ..... بدل ویست" نسخہ رضا۔

۷ "مصطلح ایشان" درنسخہ آندھرا گورنمنٹ۔

سیر: سیر طبی چہار و نیم مثقال است و بدرم شش درم و دو دانگ۔
مثقال: مثقالے یک درم[1] و سہ بخش از ہفت بخش درہم است۔
درم: درمے نیم مثقال و پنج و یک مثقال است و بحبہ چہل و ہشت حبہ است۔
دانگ: دانگے یازدہ حبہ و ربع کثری است پس ہر شش[2] دانگ یک مثقال است و ہر مثقالے شصت و ہفت حبہ و کثری است۔
طسوج: طسوجے دو حبہ و یک جو میانہ است۔
قیراط: قیراطے سہ حبہ است و بعضے چہار حبہ گفتہ اند و قس علی ھذا۔

اما الفاظے کہ در اوزان مصطلح[3] اطباء است، اینست

بندق: بندقے یک درم است و بعضے گفتہ اند کہ بندق یک مثقال است۔
جوز بطی: نیز یک درم است۔
ترمس: کہ باقلائے شامی[3] بود گویند دو قیراط است۔
باقلائے مصری: یک درم است
باقلائے یونانی: نیم درم است۔
جوز: کہ مقید بقیدے نباشد، چہار مثقال است و بعضے گفتہ اند ہفت درم است۔
فلکی: شش درم (است[4])۔
نبطل: شش درم است۔
قسط رومی: بست و چہار وقیہ است۔
قسط انطاکی: شانزدہ وقیہ است۔
قیطر: یک من است[5] کہ بست و چہار اوقیہ است۔

---

[1] ''سہ بخش از ہفت بخش درم است'' نسخہ رضا۔
[2] ''پس ہر شش دانگ یک مثقال..... و ہفت حبہ و کثری است۔'' نسخہ رضا
[3] ''باقلائے شامی بود'' نسخہ رضا۔
[4] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ و ابن سینا۔
[5] ''یک من است کہ ہشت و چہار اوقیہ باشد'' نسخہ رضا۔

قطار: شصت من است۔
سکرجہ کبیرہ: کہ صدفہ نیز گویند کہ (نہ[1]) اوقیہ است
سکرجہ صغیرہ: سہ وقیہ است۔
ملعقہ: از عسل و معاجین چہار مثقال است واز ادویہ یا بسہ دو مثقال است۔
قوطیل: ہفتاد مثقال است۔
ابریق: دو من است۔
جام کبیر: سہ مثقال است
جام صغیر: دو مثقال است۔
خرمہ: چہار مثقال است۔
نسطون کبیرہ: سہ وقیہ است۔
نسطون صغیرہ: شش درم بود۔
قوانوس: یک وقیہ و نیم است۔
ناطل: شش وقیہ است۔ والسلام علیٰ من اتبع الھدیٰ۔

اما اوزانے کہ معمول دیار ہند است۔
من: یک من شاہجہانی چہل سیر است۔
سیر: ولایت ہند چہل دام است۔
دام: بست و یک ماشہ است۔
تولہ: دوازدہ ماشہ است۔
ٹانک: چہار ماشہ است کہ ہر سہ ٹانک یک تولہ باشد۔
گلوہر: سہ تا یک تولہ باشد۔
ماشہ: ہشت سرخ است (کہ رتی نیز گویند) و بوزن طلا و بوزن جواہر پنج و نیم رتی۔ ہر سرخی سہ حبہ کہ ہر بست و چہار حبہ کہ ہشت سرخ است، یک ماشہ میشود کہ بہ نسبت مثقال و درم یا ماشہ و تولہ ہند

---

[1] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ و ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

چنیں است کہ ہر دو مثقال و نیم یک تولہ است و ہر چہار و نیم ماشہ یک مثقال است باندک تفاوت وہر سہ ماشہ یک درم است، چنانکہ فی الجملہ ٹانک و مثقال باہم نزدیک اند۔ (واللہ اعلم)

ٹانک: سی و دورتی است کہ ہماں سرخ باشد چنانکہ ہر سہ ٹانک یک تولہ بایں حساب می شود و بنسبت مثقال و درم یا تولہ و ٹانک و ماشہ و رتی ہندی یک مثقال و درم و دانگ و حبہ ولایت چینی است کہ ہر دو مثقال و نیم ولایت ہند است و ہر چہار و نیم ماشہ یک مثقال است باندک تفاوت و ہر سہ ماشہ یک درم، چنانکہ فی الجملہ با مثقال نزدیک است۔

فائدہ نہم: در تفسیر و ترجمۂ معاجین و تراکیب بزبان یونانی و عربی و فارسی و ہندی۔

تریاق: ہر دوائے مرکب کہ بخاصیت با سموم مقاومت کند، آں را تریاق گویند و ایں اسم است یونانی۔ فاروق یعنی فرق کنندہ میان دو قوت، یکے قوت طبیعت[۲] و یکے قوت زہر و تریاق کبیر نیز گویند از بہر بزرگئی و بسیارئی نفع و خاصیتے کہ دریں ترکیب است۔

مثرودیطوس: اسمے است یونانی و نام حکیمی است کہ مسمّم ایں ترکیب بود یا با نام بادشاہ (آں زماں[۳]) گویند[۴]۔

تریاق اربعہ: عربی است یعنی تریاقے[۵] کہ از چہار مفرد مرکب شدہ است و ایں اول تریاقے بودہ است کہ اندرون ماخس اول ترکیب کردہ است۔

تریاق ثمانیہ: چہار دوائے[۶] دیگر برار بعہ افزودند کہ ہشت دوا شد تریاق ثمانیہ نامیدند۔

معجون سنجرینا: معجونے است معروف و معنی اش کثیر النجاح است۔

اطریفل: از معاجین ہندیان است و معرب ترپھلا بزبان ہندی نام ہلیلہ و بلیلہ و آملہ است۔

---

۱ اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

۲ ''یکے قوۃ طبیعت'' نسخہ رضا میں یہ الفاظ مکرر مذکور ہیں۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

۴ ''مسمم ایں ترکیب بودہ با نام بادشاہ آں زماں'' نسخہ رضا۔

۵ ''ترکیبے'' نسخہ خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ و ابن سینا۔

دواء الکرکم: از معاجین مشهور است و معنی آں دواء الزعفران است کہ اورا بیونانی کرکم گویند۔

(معجون[1]) ضیائ: یعنی ضامن شدہ اند۔ اطباء در آن فوائد بسیار و عجائب بیشمار شمردہ اند۔

شیخ ابوعلی منکر است و میگوید آنچہ اطباء گفتہ من دریں معجون ندیدم[2]۔

معجون فنجنوش: فنجنوش بفارسی ریم آہن است و بعربی خبث الحدید بود و عطیۃ اللہ نیز گویند یعنی دواء الٰہی[3]۔

معجون ارسطو کبیر و صغیر: ایں دو ترکیب بنام ارسطو الٰہی مشہور است و ارسطو بزبان یونانی بمعنی فاضل (آمدہ[4]) است۔

سواطیر: مخلصہ کبیر است۔

دوائے سنہ: ایں معجون از اطباء عربیست و تفسیرش آنست کہ یک سال مداومت باید کرد بخوردن ایں معجون۔

انقرویا: نام معجون بلادراست۔

معجون دحمرثا: یعنی فرود آورندۂ حیض و ساکن کنندۂ بادہا بود و در بعضے[5] ترکیب با دمہرج آمدہ است۔

معجون کاکنج: از[6] فارسیان است۔ ابوالفرج ابن الہند گوید کہ چوں در اجزائے ایں ترکیب جوز السرو و برگ مورد و زرنیخ و زعفران داخلست و رنگ آں بسبزی میگراید، بایں نام خواندہ اند۔

کثوثا: نام قرصے است کہ در معجون کاکنج داخل می شود[7]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ خدا بخش و سالار جنگ۔

[2] ''نیافتم'' نسخہ خدا بخش۔

[3] ''وعطیۃ اللہ گویند یعنی دوائی الٰہی'' نسخہ رضا۔
''وگویند کہ معنی آں عطیۃ اللہ است یعنی دواء الٰہی'' خدا بخش۔

[4] اضافہ از خدا بخش۔

[5] ''وایں دو ترکیب بنام ارسطو الٰہی مشہور است و ارسطو بزبان یونانی بمعنی فاضل آمدہ است'' نسخہ رضا۔

[6] ''ایں معجون از فارسیان است'' نسخہ رضا۔

[7] ''داخل است'' نسخہ خدا بخش۔

معجون اثاناسیا: معنی آں دواء الذہب است۔ چوں جگر گرگ دریں معجون داخل میشود، بایں نام می خوانند وگفتہ اند کہ بمعنی نافد امراض است[۱]۔

ایارج: معرب ایارہ است و ایارہ بیونانی نام دوائیست کہ مسہل بخاصیت باشد۔ دوائے الہیٰ نیز گویند زیرا کہ حق تعالیٰ ایں خاصہ باو بخشیدہ است۔

ایارج فیقرا: (فیقرا[۲]) بزبان یونانی تلخی را گویند کہ چوں[۳] جز وعمدہ دواء صبر است وصبر بغایت تلخ است، ایارج فیقرا نام کردہ اند۔

دواء الخطاطیف: نام معجونیست کہ (دریں[۴]) رما دالخطاطیف داخل دارد و خطاف[۵] مرغی است مشہور بفارسی پرستوک و پرستووک گویند (وبعربی خطاف[۶]) وبیونانی نثیا نامند۔

فلونیا: معجونیست مشہور ومنسوب[۷] است بحکیم فلن رومی طرسوسی کہ واضع ترکیب فلونیا است۔

برشعثاء: نام[۸] ایں معجون مشتق است از برء الساعۃ یعنی اثر نفعش در ساعت ظاہر میشود ودر ساعت می رہاند[۹]۔

ثنادریطوس: از معاجین مسہلہ است و نام ملکی از ملوک یونانی است کہ او ایں ترکیب ساختہ وبنام ہماں ملک شہرت یافتہ۔

جوارش: معرب گوارش است یعنی گوارندہ وخوش طعام[۱۰]۔

---

۱ ''دریں ترکیب داخل است، بایں خواندہ اند وبمعنی نفذ تر آمدہ است۔'' نسخہ خدا بخش وسالار جنگ۔

۲ اضافہ از خدا بخش۔

۳ ''وچوں جز عمدہ ایں معجون صبر است ومعجون بغایت .....الخ'' نسخہ رضا۔

۴ خدا بخش وابن سینا۔

۵ ''وخطاف مرغ است، مشہور .....گویند (وبعربی خطاف[۵]) وبیونانی نثیا نامند'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از خدا بخش وابن سینا وسالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

۷ ''منسوب است'' خدا بخش۔ ''معجون نیست مشہور'' یہ لفظ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

۸ ''اسم'' خدا بخش۔

۹ ''ودر ساعت میرہاند'' یہ جملہ خدا بخش وسالار جنگ وجامعہ ہمدرد میں مذکور نہیں ہے۔

۱۰ ''وخوش طعم'' نسخہ رضا۔

جوارش خوزی: از فارسیان است و باطبائے[۱] خوزستان نسبت کند[۲]۔

جوارش کمونی: یعنی گوارش زیرہ۔

فلاسفہ: معجونیست، مشہور و منسوب بحکماء فلسفہ و مادۃ الحیوۃ نیز گویند[۳]۔

رامہرام: ایں ترکیب از اطبائے ہند است یعنی دوائے خدائی و خداوند بزرگ۔

قرص اندروخورون: کہ در تریاق فاروق داخل میشود[۴]، منسوب است بہ اندروماخس، اندروخورون نام نامیدہ است از بلاد یونان کہ مسکن و مولد اندروماخس است۔

قرص قرقومغما: کہ در مخلصہ اکبر داخل است کہ در تریاق داخل می شود۔

قرص قرقومغما دیگر: در دواء الخطاطیف داخل است و مشتق است از زعفران ۔قرقومغما بیونانی ثفل زعفران را گویند۔

قرص الکواکب: قرص طلق است[۵] کہ طلق را کوکب ارض گویند۔

حب شبیار: یعنی (حب صبر[۶])، بفارسی صبر را شبیار گویند[۷] چوں اکثر در شب ایں حب میخورند گویا کہ رفیق شب است یعنی مصاحب شب است۔

حب قوقایا: معروف است و قوقایا بسریانی سراست[۸]، چوں فعل و نفع ایں حب مستتر در سراست، حب قوقایا نامیدہ شدہ است۔

حب النکہت: یعنی[۹] جے کہ دہان را خوشبو سازد و خوشبو باشد۔

---

۱ ''باحکماء'' نسخہ خدابخش۔

۲ ''منسوب بود'' خدابخش و سالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

۳ ''معجونیست، مشہور و منسوب ..... نیز گویند'' یہ جملہ نسخہ حدابخش و جامعہ ہمدرد میں موجود نہیں ہے۔

۴ اضافہ از خدابخش و نسخہ رضا و ابن سینا۔

۵ ''وطلق را..... گویند'' یہ جملہ خدابخش، سالار جنگ و ابن سینا میں نہیں ہے۔نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از خدابخش و سالار جنگ۔

۷ ''وگفتہ اند کہ چوں کہ در شب ایں حب میخورند'' نسخہ رضا۔

۸ ''وچوں فعل و..... شدہ است'' یہ جملہ نسخہ خدابخش و سالار جنگ و جامعہ ہمدرد میں موجود نہیں ہے۔

۹ ''یعنی جے کہ خوشبو باشد و دہان را خوشبو سازد'' خدابخش و ابن سینا و سالار جنگ۔

دہن الخلوق: روغن زعفران است (وخلوق نام زعفران است[1])۔
باسلیقون: یعنی روشنائی گویا کہ چشم راروشن میکند وجلامی دہد۔
اکسرین: نام کحلے است کہ درچشم مستعمل است وبمعنی شافی ونافع (آمدہ است) وگویند کہ نام دوائیست کہ گوشت برجراحات میرویاند۔
کحل: آنچہ بامیل درچشم کشند وسرمہ راہم کحل گویند زیرا کہ درچشم می کشند۔
برود: ہر چہ چشم راخشک سازد[2]۔
ذرور: دوائے کہ درچشم یادرجراحت بپاشند۔
عطوس: ہر چہ عطسہ آورد۔
قطور: دوائے کہ درگوش قطرہ قطرہ بچکانند[3]۔
کماد[4]: آنچہ گرم دراعضا بگذارند وعضورا گرم کند۔
نفوخ: ہر چہ بطریق نفخ دربینی یادرحلق[5] دمند ۔
طلا: آنچہ دراعضا بمالند بطریق الرابش۔
ضماد: ضماد آنچہ قوام ازطلا غلیظ تر باشد ودرعضو بگذارند۔
غرغرہ: آبے کہ ازحلق پائین نرود ودرحلق نگاہ داشتہ غرغرہ می کردہ باشند۔
مضمضہ: آبی کہ ازدہان بحلق نرسد ودردہان نگاہ داشتہ بمضمضہ کردہ باشند۔
نطول: طبخی کہ بخارآں راوآب گرم آں رابعضومعلول استعمال کنند۔

فائدہ دہم: در دانستن ہنگام استعمال وزمان ومزاج ثانی ومدت بقائے قوت ادویہ مرکبہ بقول مجربین واطبائے سلف۔

---

[1] اضافہ از خدابخش وسالار جنگ۔
[2] ''ودوائے کہ درچشم یادرجراحت بپاشند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں زائد ہے۔
[3] ''دوائے کہ درگوش..... چکانند وآنچہ گرم برعضو نگذارند وعضورا گرم کند'' نسخہ رضا۔
[4] ''کماد.....سازند'' یہ جملہ خدابخش، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد میں ''نفوخ'' کے بعد مذکور ہے۔
[5] ''یادرحلق.....'' یہ الفاظ خدابخش وسالار جنگ میں مذکور نہیں ہے۔

تریاق فاروق: در کتب مختلف بنظر نرسیده است ۔ گروہے گفتہ اند کہ بعد از ہفت سال استعمال تواں کرد زیرا کہ تاثیر آں مرکب پر منفعت بعد از مدت بظہور میرسد و یک فرقہ گفتہ اند کہ بعد از شش سال استعمال[1] باید کرد لیکن پس از دہ سال ترقی قوت وخوبی فعل ویست و جمعے[2] دیگر برآں اند کہ بعد از دوازدہ سال استعمال باید کرد و جمہور برآں اند کہ تا پنج سال از ساختن ایں ترکیب نگذرد، نمی تواں استعمال کرد ۔ بہر تقدیر بہتر آنست کہ[3] اقلا تا پنج سال (از ساختن ایں تریاق[4]) نگذرد، تناول آں جرأت ننمایند و ہمہ متفق اند (با آنکہ[5]) تا سی سال قوت وفعل ایں مرکب در تزاید است[6] و تا شصت سال قوت وفعل آں باقیست و بعد از شصت سال فی الجملہ ضعیف گردد[7] و رفتہ رفتہ در تنزل بود و بفعل وقوت باسموم مقاومت نتواں کرد لیکن بعمل ہمچوں معاجین کبار باشد ودر اکثر امراض[8] غیر از معالجہ سموم عملش قوی بود۔ پس ازاں رفتہ کہنہ (گردد[9]) و بیکار شود۔

تریاق عزرہ[10] ومثرودیطوس وشیلنا ومعجون ارسطو: بعد از شش ماہ استعمال تواں کرد[11] تا ہفت سال در فعل خود قوی باشند پس از ہفت سال (رفتہ رفتہ[12]) ضعیف گردیدہ تا دہ سال بیکار شوند۔

اثاناسیا وفلونیائے رومی وفلونیائے فارسی[13] ومخلصہ کبیر و برشعثاء: اینہا بعد از شش ماہ استعمال تواں

---

[1] ''باید کرد'' نسخہ رضا۔

[2] ''و جمعے دیگر گفتہ اند کہ پس از دوازدہ سال استعمال باید کرد و جمہور برآں اند کہ تا پنج سال از ساختن ایں ترکیب نگذرد، نمے تواں استعمال کرد'' نسخہ رضا۔

[3] ''علی الاقل تا پنج سال نگذرد بہ تناول آں جرات ننمایند'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ خدا بخش وسالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

[6] ''است'' یہ لفظ ماخوذ ہے نسخہ رضا سے۔

[7] ''ورفتہ در تنزل بود'' زائد ہے نسخہ رضا میں۔

[8] ''غیر از معالجہ سموم'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از خدا بخش وابن سینا وسالار جنگ۔

[10و11] ''تریاق اربعہ'' و ''تا دہ سال بکار شوند'' نسخہ رضا۔

[12] اضافہ از خدا بخش۔

[13] ''ومخلصہ کبرو پرشیفتہ، انیہا.....الخ'' نسخہ رضا۔

کرد و تا سه سال قوی باشند و بعد از هفت سال ضعیف شوند بیکار گردند[۱]۔

(معجون) سنجرینا و دواء الکبریت و دواء اللک و دواء الخطاطیف: بعد از شش (ماه[۲]) تناول کنند و تا سه سال استعمال تواں کرد۔

فنجوش وامرو سیاء و دواء الکرکم: بعد از دو ماہ تا دو سال استعمال کنند[۳]۔

ثنا دریطوس[۴]: (پس از شش ماہ تا چہار سال استعمال تواں کرد[۵]) ۔

ایارج وا[۶] رکا غانیس وایارج جالینوس وایارج روفس ولوغاذیا و اکثر ایارجات: بعد از شش ماہ تا چہار سال در فعل وقوت برقرار باشند و بعد ازاں ضعیف (گردند[۷])۔

دواء المسک حلو و دواء المسک مرو[۸] فلاسفہ ونوشدارو و مفرحات و اطریفلات: بعد از دو ماہ تناول کنند و پس[۹] از دو سال ضعیف و بیکار میشوند و اکثر معاجین مسہل از شش ماہ تا نہ سال قوی باشند و بعد ازاں ضعیف گردند[۱۰]۔

جوارشات مسہل: مثل شہر یاران وخیارشنبر[۱۱] و اسقف وسفرجلی و مانند اینہا در حالے کہ ترکیب کنند، استعمال تواں کرد و تا دو سال فعل خود میکنند و ہمچنیں بیشتر[۱۲] معاجین ومفرحات و جوارشات کہ مستعمل و مشہور اند، بعد از یک ماہ تا چہل روز کہ ترکیب شدہ باشد تا دو سال استعمال تواں کرد، بعد ازاں ضعیف می گردند و نیز گفتہ اند کہ اطریفل بزرگ وکوچک وفنداد یقون وفلافلی و اکثر جوارشات و

---

۱ "وتا ہفت سال رفتہ رفتہ ضعیف شوند و بیکار گردند" نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

۳ "استعمال" نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

۵ "ثنا دریطوس.....تواں کرد" یہ عبارت نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔ خدا بخش

۶ "ایارج از گان غالیس وایارج جالینوس وایارج روفس ولوغاذیا.....الخ" نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ خدا بخش وسالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

۸و۹ "مرد فلاسفہ" و "پس از دو سال ضعیف و بیکار شوند" نسخہ رضا۔

۱۰و۱۱ "شوند" و "واسقف وسفرجلی" نسخہ رضا۔

۱۲ اضافہ از خدا بخش۔

معاجین مادام که درمزه تغیر نیافته باشند[۱] درقوت وفعل خود باقی می مانند وهرگاه مزهٔ آں تغیر شود بنوعے که تمیز نتواں کرد[۲] معلوم نشود که چه ترکیب است، تناول نباید کرد که بکارے نیاید[۳] وبیفائده باشد۔

اما سفوفات: درحال[۴] می که ترکیب کنند، استعمال باید کرد وتا دوماه قوت سفوف باقی باشد بعد ازاں[۵] ضعیف گردد (وشایسته نباشد[۶]) اقراص که[۷] بجهت بیماریها وتپها سازند درحال که ساخته شوند، تا شش ماه اثر کنند وقوی باشند وبعداز (شش ماه[۸]) ضعیف گردند۔

اما قرص[۹] کوکب وقرص اندروخورون وقرص قرقومغما: ومانند ایں قرصها که درصموغ ومثلث با شراب خیسانیده ترکیب[۱۰] ساخته باشند، تادوسال قوی بودواثر بخشد۔

حبوب دردم که بسازند تادو ماه قوی باشند واستعمال تواں کرد پس ضعیف میشوند و (بعضے[۱۱]) گفته اند که فعل اکثر جبها تا شش ماه قویست واثر می کند وگویند که بعضے ازحبوب چوں حب جدوار وحب فرفیون و حب مثتن وحب سکبینج ومانند اینها تادوسال اثر می کند وفائده می دهد۔

شربتها مطلق از وقت پختن که ترتیب یافت تواں آشامید وتا یکسال قویست وبقول بعضے قوت اشربه تا چهارسال باقیست۔

جالینوس گفته که سکنجبین نزدمن تا هفت سال بود ومزهٔ آں تغیر نیافته بوداثر خودمی نمود۔

---

۱ ''درقوت وفعل خود باقی باشند'' اضافه ازنسخه رضا۔

۲ اضافه از خدابخش وسالار جنگ۔

۳ اضافه از جامعه همدرد وخدابخش وسالار جنگ۔

۴ ''درحالیکه ترکیب کند'' نسخه رضا۔

۵ ''بعدازاں دوماه'' نسخه رضا۔

۶ اضافه از خدابخش۔

۷ ''آنچه که بجهت بیماریها وتپها سازند، درحال که ساخته شود تا شش ماه۔'' نسخه رضا۔

۸ اضافه از خدابخش وسالار جنگ۔

۹ ''اما قرص کوکب.....ومثلث یا شراب خیسانیده وساخته شده باشد'' نسخه رضا۔

۱۰ اضافه از خدابخش۔

۱۱ اضافه از خدابخش وسالار جنگ۔

روغنها: تا تغیر نشده (باشد[1])، در فعل خود قویست چون کهنه گردد و متغیر میشود بکار نیاید۔ روغن بلسان و روغن زیت و روغن کافور و روغن قسط و روغن مومیائی و روغن راحت وامثال اینها هر چند که کهنه شوند[2]، بهتر باشند و قوی تر گردند۔

(اطلیه[3]) وضمادات دردم که بسازند، استعمال کنند۔

مرهم تا یکسال قوی باشند و بعد از (یکسال[4]) ضعیف گردند۔

مطبوخ دردم که بجوشانند، باید آشامید و پس از ده ساعت که بماند، ضعیف گردد۔

نقوع[5] نیز بعد از هشت ساعت ضعیف گردد[6]، نقوع صبر و نقوع هلیله تا تغیر نشود تواں آشامید۔

ماء الاصول فی الحال تواں آشامید[7] تا تغیر شود استعمال تواں کرد۔

نطول حکم مطبوخ دارد۔

فائده یازدهم: در کیفیت[8] امتحان تریاق فاروق ومقدار تناول آں در هر مرض ۰ آداب خوردن و چگونگی آں[9]۔

بباید دانست که امتحان خوبی و بدی تریاق فاروق را بایں نوع تحقیق وتجربه کرده اند که اگر کسے دوائے مسهل قوی مثل سقمونیا یا فخم الحنظل یا حب السلاطین[10] یا از قسم یتوعات خورده باشد، نیم درم تریاق بد هند۔ اگر در حال نفع کند واز آں نفع ظاهر شود تریاق خوبست۔ واگر کسے را مار یا افعی یا

---

[1] اضافه از خدا بخش، سالار جنگ و جامعه همدرد۔

[2] اضافه از خدا بخش۔ ''وگفته اند که فعل اکثر حبها تا شش ماه قویست واثر میکند وگویند که بعضے از حبوب همچوں حب جدوار وحب فرفیون.....میکند وفائده میدهد'' نسخه رضا۔

[3] اضافه از خدا بخش و جامعه همدرد۔

[4] اضافه از خدا بخش وسالار جنگ و جامعه همدرد۔

[5تا7] ''گردد'' و ''شود'' و ''تا تغیر نشود، استعمال میتواں کرد'' نسخه رضا۔

[8] ''در بیان روش'' نسخه رضا۔

[9] ''ومقدار تناول آں وآداب خوردن وچگونگی آں'' یه اضافه ہے نسخه رضا میں۔

[10] ''یا از قسم یتوعات'' یه زائد ہے نسخه رضا میں۔

رتیلا یا عقرب گزیده باشد، مقدار نیم درم بدہند۔ اگر اسہال منقطع[1] شود وغائلہ آں برطرف گردد، برخوبی تریاق حمل باید کرد ودیگر اگر کسے دوائی سمی مثل افیون وشوکران وجوز ماثل و مانند آنہا خوردہ باشد، مقدار تریاق کہ مناسب حال آں شخص باشد، بخوردنش دہند۔ اگر از[2] آں آفت خلاصی یافت تریاق خوبست والا نہ[3]۔

نوع دیگر: طریق امتحان چنانست کہ قدرے تریاق بخوردن مرغی دہند[4] وافعی بروسر دہند، بعدازاں کہ افعی مرغ رابزند، قدرے برمحل لدغ اوبمالند۔ اگر مرغ[5] بزید ونمیرد، تریاق خوبست والا نہ ضعیف و بیکاراست۔ دیگر اگر کسے را امراض مزمنہ (نوبت) مثل شہوت کلبی وسعال ونافض و درد معدہ ومانند آں امراض کہ کہنہ باشد، مقدارے کہ مناسب حال آں مرض ومریض باشد، بدہند۔ اگر نفع بخشد، تریاق خوبست والّا نہ نیز بباید دانست کہ تریاق رامادام کہ امتحان وتجربہ نکنند قوی وضعیف آں راندانند وخوبی وبدئی آں راتحقیق نکنند، مرتکب استعمال آں نگردند پس ہرگاہ کہ خاطر از امتحان وتجربہ آں مرکب بلا[6] مضرت جمع گردد، درزمان احتیاج بقدر[7] مرض ومزاج مریض بدہند، فائدہ عظیم ونفع تمام خواہند یافت (انشاء اللہ[8])۔

فائدہ دوازدہم (الف): (دربیان مقدار تناول وکیفیت خوردن تریاق کبیر[9])

بباید[10] دانست کہ مقدار خوردن تریاق کبیر وچگونگی آں ایں مرکب جلیل القدر عظیم المنفعت

۱۔ ''وغائلہ آں برطرف گردد'' یہ زائد ہے نسخہ رضا میں۔

۲۔ ''اگر از آں آفت خلاصی باید، تریاق خوبست والا نہ'' نسخہ رضا۔

۳۔ ''اگر درحالیکہ .....خوبست'' اضافہ از خدا بخش۔

۴۔ ''دہند'' یہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

۵و۶۔ ''مرغ'' و ''بے مضرت'' نسخہ رضا۔

۷۔ ''بقدر مرض وتربع ہر شخص کہ بدہند'' نسخہ رضا۔

۸۔ اضافہ از خدا بخش۔

۹۔ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

۱۰۔ ''اما باید دانست کہ مقدار خوردن تریاق کبیر..... چنانست کہ ایں مرکب'' نسخہ رضا۔

مقاومت با جمیع زہرہا و منع مضرت دواہائی قتال از بدن میکند وضرر سموم[1] و ادویہ سمیہ رااز بدن دور میسازد، خواہ آن زہر گرم باشد و خواہ آں زہر سرد۔ چوں آں ترکیب مبارک گرم است و مقاومت ونفع آں باد واہائے قتال وسموم وامراض باردہ ظاہر است وفائدۂ آں در[2] امراض وسموم حارہ بالخاصہ بود وخاصیتے کہ حق تعالیٰ در ادویہ ایں ترکیب ارزانی داشتہ با مطلق سموم خواہ حار وخواہ بارد، مقاومت میکند وخاصیت مید ہد بکرم الٰہی۔

مقدار شربتے کہ از یں ترکیب تناول کنند، اگر در ہر مرض و ہر مکان اطباء وزنے تجویز کردہ ومقرر داشتہ اند۔ اَمّا اولی آنست کہ ہرگاہ ازیں ترکیب مبارک ہنگام ضرورت بکسے خواہند داد، طبیب احتیاط کند ودر فصل و بلد وسال ومزاج وعلل[3] وکیفیت وکمیت مرض ملاحظہ نماید۔ پس بقدر حال مقدارے کہ مناسب[4] مزاج آں مریض داند، اختیار کند ودو چیزے کہ موافق[5] بحال مریض باشد داخل ساختہ بدہند چنانچہ گفتہ اند کہ در امراض سرفہ وزکام ودرد سینہ وضیق النفس کہ مزمن شدہ باشد، مقدار دودانگ در ماء العسل یا در خل[6] عنصل داخل کردہ بدہند[7] و در گزیدن مار و افعیٰ وعقرب و ور تیلا وسگ دیوانہ وجمیع حشرات[8] ذات السموم از دانگے تا یک مثقال موافق بشراب بدہند وزنبور گزیدہ رانیم دانگ باسرکہ بدہند وقدرے در موضع لدغ بمالند واگر کسے کہ ذرارتج خوردہ باشد، یک مثقال بشراب بدہند و در[9] دفع ادویہ قاتل مثل افیون وشوکران وجوز ماثل ومانند اینہا از یک دانگ تا نیم مثقال بشراب بدہند وصاحب صرع وسکتہ وفالج ولقوہ نیم درم تا یک درم بماء الاصول بدہند ومجذوم ومبروص وداء الحیہ ودواء الثعلب رامقدار دودانگ تا یک درم بماء الجبن بدہند وبجہت[10] دفع حب القرع وحیات از یک دانگ[11] تا نیم درہم بآب قیصوم بدہند و

---

[1] ''وادویہ سمیہ'' یہ زائد ہے نسخہ رضا میں۔

[2] ''آں'' یہ ماخوذ ہے نسخہ رضا سے۔

[3و4] ''علل'' و ''مناسب حال مزاج آں مریض'' نسخہ رضا۔

[5و6] ''موافق مریض ومرض باشد'' و ''باخل عنشل داخل کردہ'' نسخہ رضا۔

[7] ''در ماء العسل باخل عنصل'' یہ مکرر مذکور ہے نسخہ رضا میں۔

[8] ''وجمع حشرات ذات اسم از دانگے تا یک مثقال موافق باشراب دہند'' نسخہ رضا۔

[9تا11] ''و در دفع ادویہ قاتل'' و ''وبجہت دفع حب القرح'' و ''از یک دانگ تا نیم مثقال نسخہ رضا۔

صاحب هیضه را دانگے بآب[1] سیب یا رب سیب و بهی بدهند و در امراض رحم در طبخ ابهل بمشکطرا شیع بدهند و مستسقی را دو دانگ در شربت بزور بدهند و در[2] درد معده بشراب صرف یا شربت افسنتین بدهند و در قولنج ریحی و سدهٔ جگر و طحال را مقدار دو دانگ در ماء البز ور بدهند و در امراض نقرس و اوجاع مفاصل بلغمی از نیم درهم تا یک درهم با طبیخ سورنجان بدهند، پس[3] بهمیں دستور (در هر مرض[4]) آنچه طبیب مصلحت بیند یا هر چه مناسب داند، داخل کرده بدهند و گفته اند که اقل مقدار خوراکی از تریاق کبیر یک طسوج است و اکثر آں یک مثقال (است[5]) واللہ اعلم[6] (بجمیع الاحوال[7])۔

فائدہ دوازدہم (ب): در معرفت مزاج مرکبات و دانستن درجات آں بگرمی و سردی۔

باید دانست که از هر چه مفردات باید دانست و معلوم باید کرد بنوعے که اجزاء متضاد باهم مقابل نموده درجات گرم را با سرد و سرد را با گرم و تر را با خشک و خشک را با تر مساوی کنند، بعد ازاں در حرارت و برودت و رطوبت و یبوست مساوی باشند، آں مرکب را در مزاج معتدل دانند و اگر تفاوت داشته باشند، نظر بر غلبهٔ اربعه کرده حکم بر مزاج غالب کنند و اگر چنانکه در اجزاء مشابه مرکب شده مثل آنکه مجموع آں اجزاء اگر گرم باشد درجات آں را ملاحظه کرده مزاج مرکب را از مفردات آں مرکب قیاس کنند و همچنیں اختلاف مزاج مرکب را گرمی و سردی و تری و خشکی از مفردات اجزاء آں تحقیق نموده حکم بر مزاج حاصل نمایند و زیادتی تحقیق معرفت فائدہ از کتب مبسوط طلب کنند چنانکه اہل تحقیق نموده اند و می گویند۔

مخلصہ اکبر: گرم است در یک درجه و نیم۔ خشک است در دو درجه و نیم۔

نوش دارو سادہ: باعتدال نزدیک است۔

---

[1] ''باب سیب یا رب سیب'' نسخه رضا۔

[2] ''و درد معده با شراب صرف یا شربت افسنتین بدهند'' نسخه رضا۔

[3] ''پس بهمیں دستور آنچه'' نسخه رضا۔

[4] و [5] اضافه از خدا بخش و سالار جنگ و جامعه همدرد۔

[6] اضافه از خدا بخش و سالار جنگ۔

[7] اضافه از خدا بخش و سالار جنگ و جامعه همدرد۔

نوش دارو ازبدرالدین قلانسی: گرم است به نیم درجه، و بیک حساب گرم است بدرجه اول و خشک است بدرجه دوم۔

فلاسفہ: گرم است در آخر درجه وخشک است در دو درجه و سہ ربع۔

دواء المسک حلو: کہ دواء المسک شیریں نیز گویند، گرم است در یک درجہ و نیم۔خشک است در یک درجہ و سہ ربع۔

دواء المسک مر: دواء المسک تلخ نیز گویند۔گرم وخشک است در یک درجہ و سہ ربع۔

تریاق اربعہ: گرم است در دو درجہ و نیم، خشک است در آخر درجہ دوم۔

تریاق طین: گرم وخشک است بیک درجہ و نیم۔

تریاق شیخ ابوعلی: تریاق کوچک گرم است در دو درجہ و نیم وخشک است در دو درجہ و ربع۔

تریاق: گرم است در آخر درجہ اول وخشک است در درجہ سوم۔

بزرگ دارو: گرم است بیک درجہ و نیم وخشک است در دو درجہ و نیم۔

دحمرثا: گرم است در آخرت درجہ اول وخشک است در دو درجہ و ربع۔

بادزہرج رومی وفارسی: سرد است در اول درجہ وخشک است در دو درجہ و ربع۔

فلونیا: سرد است بیک درجہ وخشک است در آخر سوم۔

معجون عطائی: گرم است در ثلث درجہ اول وخشک است در آخر سوم۔

معجون نجاح: گرم است در یک درجہ و ربع وخشک است در اول۔

معجون جالینوس: گرم است در دو درجہ و ربع وخشک است در اول سوم۔

معجون ارسطو: گرم است در یک درجہ و نیم وخشک در دو درجہ و نیم۔

معجون سیر: گرم است در آخر درجہ سوم وخشک است در درجہ دوم۔

اثاناسیا: گرم است در آخر دو درجہ وخشک است در دو درجہ و ربع۔

فلافلی: گرم است در آخر درجہ سوم وخشک است در دو درجہ و نیم۔

فنداد یقون: گرم وخشک است در دو درجہ و ربع۔

معجون قباذ الملک: گرم است در آخر درجہ اول وخشک است در آخر درجہ دوم۔

معجون عطیہ الہی: گرم وخشک است در دو درجہ و نیم۔

معجون حجرالیهود: سرداست در یک درجه وخشک است در یک درجه وربع۔

امروسیا: گرم است دراول درجه سوم وخشک است در دو درجه وربع۔

جوارش کمونی: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

جوارش خوزی: گرم وخشک است دراول درجه اول۔

جوارش کندر: گرم است دراول درجه سوم وخشک است در یک درجه ونیم۔

جوارش عود: گرم است وخشک درآخر درجه دوم۔

جوارش دارچینی: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

جوارش زنجبیل: گرم است وخشک در یک درجه ونیم۔

اطریفل بزرگ: گرم است در دو درجه وخشک است در دو درجه ونیم۔

اطریفل کشنیزی: سرداست در درجه اول وخشک است در درجه دوم۔

ایارج لوغاذیا: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

ایارج جالنیوس: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

ایارج شیخ ابوعلی: گرم وخشک است درآخر یک درجه۔

ایارج فیقرا: گرم وخشک است دراول درجه سوم۔

حب قوقایا: گرم وخشک است در دو درجه وربع۔

حب شیطرج: گرم وخشک است درآخر درجه دوم۔

حب مقل: گرم وخشک است در دوم۔

حب سکبینج: گرم وخشک است درآخر درجه دوم۔

حب فرفیون: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

حب ابن ہبیرہ: گرم است بیک درجه وثلث وخشک است درآخر دوم۔

حب مرکمی: گرم وخشک است در دو درجه ونیم۔

حب ابن حارث: گرم وخشک است درآخر درجه دوم۔

قرص لک: گرم است دراول درجه وخشک است در دو درجه وثلث۔

قرص کافور: سرداست در دو درجه۔ خشک است دراول درجه دوم۔

قرص طباشیر: سرد است در یک درجه و نیم و خشک است در دو درجه و نیم۔

قرص گل: گرم و خشک است بیک درجه و نیم۔

قرص زرشک: خشک است در آخر درجه اول۔

قرص سرطان: سرد است در اول یک درجه و خشک است در آخر دو درجه۔

مقالہ اول

در بیان انواع[1] معاجین، مشتمل بر شش باب

باب اول از مقالہ اوّل

در صفت تریاقات

تریاق فاروق: کہ[2] آنرا تریاق کبیر نیز گویند با جمیع زہر مقاومت کند و گزیدن[3] جملہ حشرات و حیوانات موذیہ ذات السموم را فائدۂ عظیم دہد ودل ودماغ و مجموع اعضائی[4] رئیسہ وحواس ظاہرہ و باطنہ راقوت بخشد وتفتیح سدہ کند وطحال وجذام وبرص وصرع وسکتہ ولقوہ ورعشہ[5] وفالج و مالیخولیا وضیق النفس وخناق بلغمی ودردگردہ ومثانہ راسود دہد وحیض را براند وامراض رحم رافائدہ دہد وبواسیر ونفث الدم رامفید باشد و بادہائی کہ دراحشاء باشند، دفع کندودرد معدہ واورام[6] کبد وطحال راتحلیل کند و ہیضہ وجوع[7] البقر وجوع الکلب رابرطرف سازدوحب القرع وحیات[8] رابکشد و نافض (وحمیات[9]) بلغمی و سوداوی رابرطرف سازد و حرارت غریزی[10] زیادہ کند و باہ رابر انگیزد (ونعوظ آورد،

---

[1] اضافہ از خدابخش۔

[2و3] ''تریاق فاروق کہ تریاق کبیر نیز گویند'' و ''وگزیدن حشرات وحیوانات موذیہ'' نسخہ رضا۔

[4] ''ومجموع اعضاء وحواس ظاہر وباطن .....'' نسخہ رضا۔

[5و6] رعشہ وفالج'' و ''اورام معدہ'' نسخہ رضا۔

[7] ''جوع البقر'' نسخہ خدابخش۔

[8] ''صلب'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از خدابخش۔

[10] ''حرارت غریزی، استسقاء وقولنج وحبس البول رانافع باشد'' نسخہ رضا۔

قولنج وحبس البول بکشاید[1]) واسہال کہنہ رافائدہ دہد ودردسر وسرفہ واستسقاء وقولنج وحبس البول نفع بخشد (ومطلق[2]) امراض باردہ رطبہ راموافق[3] باشد۔

(ص) صفت آں[4] قرص عنصل چہل وہشت مثقال، قرص افعی وقرص اندروخورون و فلفل سیاہ وافیون از ہر یک بیست وچہار مثقال، ورق گل[5] سرخ وتخم شلغم بری وتوم بری وایرسا و غاریقون ورب سوس ودارچینی وروغن بلسان از ہر یک دوازدہ مثقال، مرمکی وزعفران وزنجبیل وریو ندچینی وقنطوریون وفودنج جبلی وفراسیون وفطراسالیون واسطوخودوس وقسط وفلفل سفید ودارفلفل و کندر ومشکطرا[6] مشیع وفقاح اذخر وصمغ البطم وسلیخہ وسنبل الطیب وجعدہ از ہر یک شش مثقال، میعہ سائلہ وبزرالکرفس وسیسالیوس وحرف وکماذریوس ونانخواہ وکمافیطوس وعصارۂ لحیۃ الثیس ونارد ین اقلیطی وتج جبلی وساذج ہندی ومو وجنطیانا وبزرازیانج وطین مختوم وزاج سفید محرق وحماما ووج ترکی وحب بلسان ومورد ومو وہیوفاریقون وصمغ عربی وقردمانا وانیسون واقاقیا از ہر یک چہار مثقال ،دوقو ودرمنہ ومقل الیہود وجاؤشیر وقنطوریون باریک وزراوند مدحرج وسلیخہ وجند بیدستر از ہر یک دو مثقال ودربعضے نسخہا یاد آوردہ دو مثقال نیز آمدہ است وعسل مصفی کہ زنبورش بگل حاشا چریدہ باشد، دہ رطل وشراب ریحانی خوشبو وخوش طعم سہ رطل ونیم آنچہ کوفتنی باشد، بکوبند وصمغہا وقرصہا رادرشراب بخیسانند وادویہ[7] کوفتہ بیختہ بروغن بلسان چرب کنند۔ اول صموغ وعصارات درعسل کف گرفتہ داخل سازند ویک شب ویک روز بگذارند وروز دیگر ادویہ راکوفتہ وبیختہ را[8] درعسل داخل ساختہ درہم بسرشند ودرظرف نقرہ یا چینی کردہ ظرف[9] بسیار مملو نسازند ودرہر دو سہ روز سرظرف راواکنند تا بخار دوا بیروں رود، بعد از مدتے[10] معین کہ مزاج ثانی کہ نضج یابد (پیدا کند)، استعمال کنند۔

معرودیطوس: از جملہ تریاقات کبار است وپیش ازاں کہ اندرو ماخس قرص افعی داخل سازد وتریاق

[1و2] اضافہ از خدابخش وسلار جنگ۔

[3تا6] ''موافق باشد'' و ''صفت آں'' و ''ورق گل سرخ'' و ''مشکطرا مشیع'' نسخہ رضا۔

[7] ادویہ کوفتہ وبیختہ را براغن بلسان.....الخ'' نسخہ رضا۔

[8] ''درعسل داخل کردہ'' زائد مذکور ہے نسخہ رضا میں۔

[9] ''ظرف رابسیار مملو.....'' نسخہ رضا۔

[10] ''وبعد از مدت معین کہ مزاج ثانی ونضج باید، استعمال کنند'' نسخہ رضا۔

فاروق یک میل مانند تریاق[1] بزرگ مثرودیطوس بوده است ودرعمل قریب است با تریاق فاروق لیکن در دفع سموم و ادویه قاتله به تریاق فاروق نمیرسد ودر باقی امراض مذکوره قریب النفع است با تریاق کبیر۔ مقدار شربت[2] مثرودیطوس در امراض مذکور از تریاق (کبیر[3]) زیاده است و بیشتر باید داد۔

(ص) مرمکی وزعفران وغاریقون وزنجبیل ودارچینی وعلک البطم وکتیرا از هریک ده درم، سنبل الطیب وکندر وخردل سفید وقسط وسیسالیوس وعودبلسان و اسطوخودوس[4] واذخر وکمافیطوس وعصارۂ لحیۃ الثیس وجند بیدستر وجاؤشیر وساذج هندی ودارفلفل وقنه ومیعه سائله از هریک[5] هشت درم، سلیخه وفلفل سفید وفلفل سیاه وسورنجان[6] مصری وجعده وثوم بری واکلیل الملک وجطیانا شامی[7] و دوفو وروغن بلسان وحب بلسان واقراص فرفیون ومقل الیهود از هریک هفت درم، ورق سداب بری دو درم وتخم سداب واشق از هریک شش درم، ناردین اقریطی ومصطگی رومی وصمغ عربی و فطرا سالیون وقردمانا وافیون مصری وبزرراز یانه وورق گل سرخ ومشکطرا مشیع از هریک پنج درم، انیسون وفوموووج ترکی وسکبینج واسارون از هریک سه درم، اقاقیا وسرسقنقور وهیوفاریقون وایرسا از هریک چهار[8] درهم ونیم، ادویه کوفته وبیخته رابروغن بلسان چرب نمایند[9] ومجموع[10] وصموغ را درشراب ریحانی کهنه بخیسانند وحل سازند وباسه چندان عسل مصفی که کف[11] گرفته باشند بسرشند وبعضے از اطباء این عهد که پیروئی شرع شریف میکنند، بجائے شراب، عرق مخلصه یا عرق دارچینی بکار برند۔

تریاق عزره: قائم مقام تریاق کبیر است، گزیدن حشرات ذات السموم راسود دهد ودافع بادهائے[12] غلیظ

---

[1] ''تریاق بزرگ مثرودیطوس است'' نسخه رضا۔

[2] ''ومقدار شربت مثرودیطوس از تریاق کبیر بیشتر است زیاده باید داد'' نسخه رضا۔

[3] اضافه از خدابخش وسالار جنگ وجامعه ہمدرد۔

[4] ''واسطوخودوس واذخر وکمافیطوس وعصارۂ لحیۃ الثیس وجند بیدستر وجاؤشیر'' ان ادویه کے نام نسخه رضا میں مذکور نہیں ہیں۔ خدابخش پٹنه۔

[5 تا 7] ''از هریک کدام'' و ''سورنجان مصری'' و ''جطیانای'' نسخه رضا۔

[8 تا 11] ''چهار ونیم درم'' و ''کنند'' و ''کف گرفته باشند، سرشند'' و ''بود'' نسخه رضا۔

[12] ''فالج ولقوه وخفقان وجمع امراض باردرا نافع بود'' نسخه رضا۔

که درمعده واحشاء باشد واوجاع کبد وطحال وصرع وسکتہ[1] لهو فالج ولقوه وخفقان وجمیع امراض باردہ را نافع بود۔

(ص) اخلاط[2] آں حماما ومرصاف وسنبل الطیب وساذج ہندی ولک وماہیثا وقرنفل و ریوند چینی وطین وقیمولیا وقسط تلخ وجنطیانا رومی از ہرکدام دواز دہ مثقال، فقاح اذخر وعصارہ لحیۃ الثیس ومقل ازرق از ہر یک ہشت مثقال، عاقرقرحاو دارچینی وزرازیانہ وکبریت وتخم شبت و اسارون وقرد مانا وفرفیون وناردین وشگوفہ انگور وگل با قلا وتخم کرفس کوہی ودوقو وافتیمون اقلیطی از ہر یک سہ مثقال، بزرراللبنج بیست وہشت مثقال، کتیرا وخشخاش سفید وفلفل از ہر یک سی مثقال، سلیخہ وورق گل سرخ واقراص اندرون از ہر یک نہ مثقال، تخم سداب یک مثقال، دانہ برنج مقشر وسماق شامی از ہر یک دو مثقال، روغن بلسان بیست وچہار مثقال، عصارۂ قیصوم بیست مثقال، فقاح اذخر چہارونیم مثقال، برگ[3] ترنج سیزدہ مثقال، جملہ ادویہ را[4] کوفتہ وبیختہ بروغن بلسان چرب نمایند وصمغہا رابعصارات درمثلث نرم کنند وباسہ چندان عسل صاف کف گرفتہ بسرشند وبعد از شش ماہ استعمال[5] کنند ومقدار وشربتے[6] ازیں تریاق از نیم درم تا یک مثقال باشد۔

ایں نسخہ باکثر نسخہا موافق باشد وآنچہ کامل الصناعہ مختلف زعفران سی وشش مثقال ارسال پانزدہ مثقال وانیسون نہ مثقال افزودہ است ونسخہا اند کہ وزن ومقدار وہم دربعضے اجزاء تفاوت گذاشتہ است۔

تریاق اربعہ: تریاق کوچک است واول تریاقیست کہ اندروماخس اول ترکیب کرد، گزیدن جانوران زہردار رانافع است وقولنج بکشاید وباد ہائے[7] احشاء ومعدہ دفع کند وتسہیل ولادت واخراج (جنین[8]) میت کند وامراض باردہ راسودمند باشد۔

(ص) جنطیانا رومی وحب الغار ومرمکی وزراوند طویل، ہمہ اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ

---

۱ ''اخلاط آں'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش۔

۲و۳ ''چہارونیم مثقال'' و ''برگ ترنج'' نسخہ رضا۔

۴و۵ ''ادویہ کوفتہ وبیختہ وصموغ رابا عصارات درمثلث نرم کنند'' و ''استعمال'' نسخہ رضا۔

۶و۷ ''ومقدار شربتے ازیں تریاق'' و ''از احشاء ومعدہ'' نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

باسہ چندان عسل صاف بسرشند و بعد از چہل روز مقدار شربتے[1] یک درم یا یک مثقال بآب بدہند۔

تریاق ثمانیہ: بعد از تریاق اربعہ ساختہ اند۔ قولنج بکشاید و تفتیح[2] سدۂ کبد و طحال کند و گزیدن حشرات را فائدہ دہد و بادہا را بشکند و نفع[3] آں از تریاق اربعہ بیشتر بود۔

(ص) جنطیانا و زراوند طویل و مر مکی و حب الغار و ریوند چینی و زرد چوبہ و پوست بیخ کبرو قسط تلخ، ہمہ اجزاء مساوی بگیرند،[4] کوفتہ و بیختہ بعسل کف گرفتہ بسرشند و بعد از چہار (ماہ[5]) مقدار شربتی یک مثقال وقت حاجت تناول کنند۔

تریاق عسکری: عقرب گزیدہ را بغایت نافع است۔

(ص) طرخشقوق و پوست بیخ کبر و جنطیانا و زراوند طویل و افسنتین، ہمہ[6] مساوی بگیرند، کوفتہ و بیختہ باسہ وزن ادویہ عسل کف گرفتہ وقوام آوردہ بسرشند و دو درم (از آں[7]) شربتے باشد۔ در گزیدن عقرب[8] در نفع مساوی تریاق کبیر است[9]۔

تریاق دیگر: عقرب گزیدہ و افیون خوردہ را بغایت نافع است[10]۔

(ص) انیسون دہ درم، فلفل سہ درم و زراوند[11] خرد و جند بیدستر از ہر یک یک درم و نیم، کوفتہ و بیختہ بمثلث بسرشند و مقدار[12] یک مثقال تا دو مثقال شربتی باشد۔

---

[1] ''مقدار شربتے یک درم تا یک مثقال.....الخ'' نسخہ رضا۔

[2] ''و نفع ایں'' نسخہ رضا۔

[3] ''اجزاء مساوی در وزن کوفتہ .....الخ'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

[5] ''و بعد از چہار ماہ مقدار شربتے یک مثقال وقت حاجت تناول کنند''

[6] اضافہ از خدا بخش۔

[7] ''اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ باسہ وزن ادویہ بعسل صاف کف گرفتہ وقوام آوردہ بسرشند و مقدار دو درم یک شربت باشد'' نسخہ رضا۔

[8] ''در نفع'' عقرب کے بعد زائد ہے جسکا ذکر اصل متن میں نہیں۔ نسخہ رضا۔

[9] ''عقرب گزیدہ و افیون خوردہ را بغایت نافع است'' یہ زائد جملہ اصل متن میں مذکور نہیں۔ نسخہ رضا۔

[10 و 11] ''زراوند'' و ''و مقدار یک مثقال تا دو مثقال شربتے باشد'' نسخہ رضا۔

تریاق طین: مسموم را[1] بغایت آزموده و نافع است و دافع زہر مار و عقرب و جمیع حشرات بود و دافع[2] مضرات مطلق ادویہ سمی و سموم حشرات باشد۔

(ص) گل مختوم و حب الغار مساوی بکوبند و بروغن گاؤ[3] بسرشند و مقدار یک مثقال کسے راکہ گمان افتد کہ زہر خوردہ است یا آنکہ اورا[4] زہر دادہ است، بدہند۔ بعد از آنکہ ایں تریاق بخورد وقے بکند، خوردن زہر تہمت است واگر بیقین زہر خوردہ باشد از خوردن ایں تریاق چنداں قی کند کہ تن از زہر پاک شود۔

تریاق طین رومی: از کامل الصناعۃ منقول است، دافع ضرر مطلق ادویۂ سمی بود و گزیدن مار وافعی و جمیع حیوانات ذی السم را نافع بود۔

(ص) طین رومی و حب الغار از ہر یک دو درم، افحۃ الضبی ہشت درم، افحہ ذئب چہار درم، جطیانا و مرمکی و زراوند مدحرج و تخم سداب و مورد و ورق مورد از ہر یک یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ باسہ چنداں عسل بسرشند و مقدار شربتے یک درم باشد۔

تریاق ثابت بن قرہ: عقرب گزیدہ را نافع بود۔

(ص) زراوند مدحرج و پوست بیخ کبر و طرخشقوق، اجزاء[5] ہمہ دروزن برابر بگیرند، کوفتہ و بیختہ بعسل بسرشند و شربتے دو درم بدہند۔

تریاق محمد زکریا[6] ہمیں نفع دہد۔

(ص) پوست بیخ کبر و افسنتین و زراوند مدحرج و جطیانا، اجزاء برابر بگیرند، کوفتہ و بیختہ بعسل صاف بسرشند و شربتے دو درم بدہند۔

---

[1] ''سموم را بغایت آزمودہ و نافع است'' نسخہ رضا۔

[2] ''و نافع مضرت مطلق ادویہ سمی و سموم حشرات باشد'' نسخہ رضا۔

[3و4] ''بسرشند'' و ''یا آنکہ اورا زہر داد است'' نسخہ رضا۔

[5] ''اجزاء ہمہ دروزن برابر کوفتہ .....الخ'' نسخہ رضا۔

[6] ''تریاق محمد زکریا'': ہمیں نفع دہد۔

(ص) پوست بیخ کبر و افسنتین و زراوند مدحرج و جطیانا اجزاء کوفتہ و بیختہ بعسل صاف بسرشند و شربتے دو درم بدہند'' یہ عبارت اصل متن میں موجود نہیں ہے، نسخہ رضا۔

تریاق یوحنا سریانی: جند بیدستر و پوست بیخ کبر وریوند چینی و عاقرقرحا وزراوند طویل، از ہر یک[1] جزوے مساوی بگیرند، کوفتہ و بیختہ بانگبین مصفی معجون کنند و شربتے یک مثقال بشراب ریحانی بدہند و گویند کہ درگزیدن عقرب سریع النفع است۔

تریاق مصنف کناش بقراطی: دافع سموم حشرات وادویہ سمیہ بود[2]۔

(ص) زراوند طویل و مدحرج از ہر یک دانگے، جند بیدستر و جاؤشیر و بادزہر از ہر یک یک دانگ و نیم، ادویہ کوفتہ و بیختہ و جاؤشیر و بادزہر را در شراب نرم نمودہ مجموع را بانگبین بسرشند[3] و شربتے یک درم تا یک مثقال بدہند[4]۔

تریاقے[5] کہ دافع مضرت بنگ وافیون وشوکران وجوز ماثل بود۔

(ص) ابہل وحلتیت و جند بیدستر و فلفل از ہر یک جزوے[6] مساوی بگیرند، کوفتہ و بیختہ بعسل آمیزش دہند و بسرشند و شربتے برابر فندقے بدہند[7]۔

تریاق دیگر: در دفع مضرت افیون بود۔

(ص) جند بیدستر و فلفل وحلتیت از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ و بیختہ بعسل بسرشند و شربتی یک مثقال تا دو درم باشد۔

تریاق ذرب: ذرب و ذوسنطاریا معوی و مطلق اسہال دموی را سودمند بود۔

(ص) مروارید بکرو مرجان و کہربا و عقیق و یشب و برادۂ عاج و تباشیر[8] و طراثیث و کشنیز

---

[1] ''از ہر یک جزوے مساوی کوفتہ و بیختہ بانگبین صاف معجون کنند'' نسخہ رضا۔

[2] ''دافع سموم حشرات وادویہ'' یہ الفاظ نسخہ رضا سے ماخوذ ہیں۔

[3] ''از ہر یک یک دانگ و.....مجموع را در قدر انگبین بسرشند'' نسخہ رضا۔

[4] ''بدہند'' نسخہ رضا۔

[5] ''تریاق دیگر: دافع مضرت بنگ وافیون وشوکران و جوز ماثل بود'' نسخہ رضا۔

[6] ''از ہر یک جزوے مساوی کوفتہ بیختہ بعسل آمیزش مقدار فندقی بدہند'' نسخہ رضا۔

[7] ''تریاق دیگر: در دفع مضرت افیون بود۔ (ص) جند بیدستر و فلفل وحلتیت از ہر یک جزوے کوفتہ .....و یک مثقال تا دو درم شربت باشد''۔ یہ عبارت اصل متن میں نہیں بلکہ نسخہ رضا میں موجود ہے۔

[8] ''طباشیر'' نسخہ رضا۔

خشک بودادہ[1] وصندل سفید وبہمن وفوفل سفید وزیرۂ[2] کرمانی مدبر بودادہ ومصطگی رومی وکرویا بودادہ و[3] مازو سبز وپوست آرد کنار و پست کنجد وحب الآس وکزمازج و پوست بیرون پستہ ودانہ مویز از ہریک سہ درم، ورق نقرہ پنج درم، تخم خرفہ وخشخاش سفید بودادہ وعود خام وبزرالبنج[4] از ہریک دہ درم، آملہ منقی و انار دانہ وسماق[5] وزرشک از ہریک سہ درم وگل ارمنی وشادنج عدسی وصمغ عربی بودادہ آب انار شیریں و رب مورد ورب بہی و رب سیب از ہر کدام مقدارے کہ ادویہ را بآں بسرشند[6] مقدار شربتے یک درم یا دو درم بدہند۔

تریاق دیگر: گزیدن مار وعقرب ورتیلا راسود دہد۔

(ص) شونیز دو درم، دو قو وزیرۂ کرمانی از ہریک پنج درم، ابہل و جوز سرواز ہریک سہ درم، سنبل الطیب وحب الغار وزراوند گرد وحب بلسان ودارچینی وجطیانا وتخم حندقوقی از ہریک دو درم کوفتہ بیختہ بعسل بسرشند۔ شربتے یک مثقال بشراب کہنہ بدہند۔

تریاق دیگر: کہ[7] دافع جمیع ضرر زہرہاست ۔

(ص) حب بلسان وزوفائے خشک وتخم شلغم بری وفلفل سفید وفلفل سیاہ ودارفلفل ووج ترکی[8] وانیسون وفطراسالیون واسارون وزیرۂ کرمانی وبزرالبنج از ہریک شیزدہ درم، زعفران شش درم، ادویہ را کوفتہ وبیختہ[9] باسہ چندان عسل بسرشند۔ شربتے یک درم بشراب بدہند۔

---

[1] ''بودادہ'' نسخہ رضا۔

[2] ''وزیرۂ کرمانی مدبر بودادہ'' نسخہ رضا۔

[3] ''مازو سبز .....آرد کنار'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں دو سطر کے بعد نیچے بے ترتیب مذکور ہیں۔

[4] ''ذرارتج'' نسخہ رضا۔

[5] ''سماق وزرشک از ہریک سہ درم، ومازو سبز وگل ارمنی وسادنج عدسی وصمغ عربی بودادہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''وہنگام حاجت مقدار شربتے یک درم تا دہ درم بدہند'' نسخہ رضا۔

[7] ''دافع ضرر صمغ زہرہاست'' نسخہ رضا۔

[8] ''وج ترکی وافیون وفطراسالیون'' نسخہ رضا۔

[9] ''کوفتہ وبیختہ بآب چندان ادویہ عسل بسرشند'' نسخہ رضا۔

[10] ''بدہند'' نسخہ رضا۔

تریاق سرطان: گزیدن سگ دیوانہ را نافع باشد۔

(ص) سرطان محرق دہ درم، کندرو جنطیانا از ہر یک پنج درم، کوفتہ و بیختہ بعسل بسرشند و شربتے یک مثقال بدہند۔

تریاق دیگر: عقرب گزیدہ و افیون خوردہ را نافع باشد و مضرت سموم بارده از بدن باز دارد و اگر پیش از آفت بخوردن ایں تریاق عادت کند، ایمن باشد۔

(ص) مازو سبز مقشر و برگ درخت انجیر و برگ لاغیہ از ہر یک دہ درم، وگل ارمنی پنج درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بعسل بسرشند و شربتے یک درم باشد۔

تریاق دیگر: کہ دافع[1] ضرر زہر ہا بود۔

(ص) انجیر خشک پنجاہ عدد[2]، برگ سداب سی درم، سیر بری ہشت درم، نمک دہ درم و انجیر را بجوشانند چندانکہ مہرا شود و باقی ادویہ را کوفتہ و بیختہ با انجیر بسرشند مقدار شربتی سہ درم باشد۔

تریاق شیخ ابوعلی صاحب ذخیرہ: در ذخیرہ آوردہ است کہ من ایں تریاق را ساختم[3] و آزمودم و از اں فائدہ بسیار مشاہدہ کردم، دل را قوت دہد و باہ را زیادہ کند[4] و دافع ضرر سموم بودو در نفع معاجین کبار مساوی باشد۔

(ص) پوست ترنج و جنطیانا و حب بلسان و مرمکی و تخم بادرنجبویہ و تخم فرنجمشک و زرنباد و درونج از ہر یک چہار درم، مشک خالص و عنبر اشہب از ہر یک یک مثقال، کافور ریاحی نیم مثقال، عود ہندی و بزرجر جیر و تخم شلغم و گندنا و لسان العصافیر و مغز حب قلقل از ہر کدام دو درم، قسط و دارچینی و وج و زعفران و ناردین و افسنتین[5] از ہر کدام[6] سہ درم، و فوومو و فطر اسالیون از ہر کدام[7] دو درم و نیم،

---

[1] ''کہ دافع ضرر زہر باشد'' نسخہ رضا۔

[2] ''ص'' انجیر خشک پنجاہ عدد و برگ سداب سی درم و ثوم بری ہشت درم و نمک دہ درم بآب انجیر بسرشند و مقدار شربتے ازیں ترکیب سہ درم باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''ساختم و آزمودم'' نسخہ رضا۔

[4] ''و دافع ضرر سموم بود'' یہ اصل متن میں مذکور نہیں ہے، نسخہ رضا۔

[5] ''افیون'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

[6] و [7] ''از ہر یک سہ درم'' و ''از ہر یک دو درم و نیم'' نسخہ رضا۔

ادویہ کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است، بعسل بسرشند از شش ماہ شربتے یک مثقال دہند[۱]۔

نوع دیگر از شیخ ابوعلی: حب بلسان وقسط ومرو جنطیانا ودارچینی وفلفل سفید وعود ہندی وفطراسالیون از ہریک یک جزو، وجند بیدستر ربع جزو ادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند وشربتی یک مثقال باشد[۲]۔

تریاق دیگر ہم از شیخ ابوعلی[۳]: درنفع قریب بہ تریاق اربعہ است۔

(ص) زراوند طویل وجنطیانا وحب الغار وپوست بیخ کنار وافسنتین وزرد چوبہ وبیخ حنظل وفاشرا، اجزاء ہمہ برابر بگیرند، بکوبند وبیختہ بانگبین بسرشند ویک مثقال تناول کنند۔

تریاقے کہ ضرر سیماب وسم الفار وزنگار را[۴] **از بدن دور کند۔**

(ص) مروافسنتین وتخم کرفس، ہمہ اجزاء برابر بگیرند، کوفتہ وبیختہ بعسل[۵] بسرشند ودو مثقال یا یک وقیہ بشراب دہند۔

تریاق دیگر: عقرب گزیدہ رابغایت نافعست، [۶]قولنج ودرد احشاء ونفخ[۷] رودہ را سودمند بود وتسہیل ولادت کند۔

(ص) مروحب الغار[۸] وزنجبیل وفلفل وشونیز وحلتیت، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ با سہ[۹] وزن اجزاء عسل بسرشند وشربتی دو درم ہنگام حاجت بدہند۔

تریاقے[۱۰] **کہ در دفع مضرت سموم کار تریاق کبیر کند۔**

---

۱ ''باشد'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں، خدا بخش پٹنہ۔

۲ ''از.....جزوے ومشک ثلث جزو وجند بیدستر.....شربتے یک مثقال باشد'' نسخہ رضا۔

۳ تریاق دیگر از ہم شیخ ابوعلی: درنفع قریب بہ تریاق اربعہ است۔ ''ص'' زراوند طویل وجنطیانا وحب الغار وپوست بیخ کنار و.....برابر بکوبند وبیختہ بانگبین بسرشند ویک مثقال تناول کنند''۔

۴و۵ ''از بدن دور کند'' و ''با عسل بسرشند'' نسخہ رضا۔

۶ ''خداوند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش پٹنہ۔

۷ ''ونفع رودہ را سودمند بود وتسہیل ولادت کند'' نسخہ رضا۔

۸ ''وقسط.....عاقرقرحا'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۹ ''باسہ وزن اجزاء عسل بسرشند وشربتے دو درم ہنگام حاجت بدہند' نسخہ رضا۔

۱۰ ''تریاقے دیگر در دفع ضرر سموم کار تریاق کبیر میکند'' نسخہ رضا۔

(ص) انیسون[۱] ده درم وفلفل سه درم وزراوند گرد وجند بیدستر از هریک یک درم، حلتیت دو درم وحب الغار وبزر ترنج[۲] مقشر از هریک نیم درم وشونیز وبزرحرمل از هریک یک درم وجطیانا دو درم وسداب خشک یک درم، اجزاء کوفته باسه چندان عسل صاف بسرشند وبعد از شش ماه مثقالی شربتی باشد[۳]۔

---

۱ ''افیون دو درم وفلفل سه درم'' نسخه رضا

۲ ''دانه ترنج'' نسخه رضا۔

۳ ''کوفته وبیخته باسه چندادویه عسل بسرشند وبعد از شش ماه مثقالی شربتی باشد'' نسخه رضا۔

باب دوم از مقالہ اول

در بیان مفرحات[1]

مفرح جواہری: خفقان ووسواس[2] وتوحش وفکرراسودمند بود، جگر ودل ودماغ راقوت دہدوفرح آورد ونشاط تمام بخشد ولون راصافی کند وبشرہ رابغایت برافروزد وبوئے دہان راخوش کند وطعام را بگواردومعدہ راقوت دہد وطبع رانرم داردومقوی[3] باہ باشد ونعوظ تمام آوردوضعف دل رازائل سازدو حفظ زیادہ کند وجوانی رانگاہ داردوسیر آں رابغایت مفید بودوبواسیر راسود دہد[4]، مجملاً خاصیت ایں ترکیب بسیاراست۔

(ص) مرواریدناسفتہ ویاقوت رمانی ویاقوت زردوفیروزہ نیشاپوری وزمرداز ہریک دو مثقال، لعل بدخشانی وعقیق یمنی وکہربائے شمعی وبسدوحجریشب از ہریک سہ مثقال، لاجوردمغسول یک ونیم درم، ریوندچینی وصندل سفیدونیلوفروعنبراشہب وتخم زردک وبہمن سرخ وطین مختوم وعود قماری وسلیخہ وکشنیز خشک وزرشک بیدانہ از ہریک سہ مثقال، جندبیدستر وطباشیر سفیدوزرنبادو خولنجان وعودالصلیب وسنبل الطیب وجوزبواوزنجبیل ودارچینی وقاقلہ کبارو سعدکوفی واسطوخودوس شامی واشنہ ونعناع خشک وفودنج وقشراترج وفرنجمشک ومرزنجوش وآبریشم مقرض وبہمن سفیدو بسباسہ وحماماوفقاح اذخرولسان العصافیرووورق شبت وقرنفل وبسفائج فستقی وزراوندگرددوزراوند طویل وانیسون وتخم کاسنی و(تخم) کرفس وافتیمون شامی ودرونج عقربی ومصطگی[5] رومی وبانخواہ وگل سرخ از ہریک پنج مثقال، فلفل سیاہ وفلفل سفیدودارفلفل وآملہ مقشروپوست ہلیلہ کابلی از ہریک ہفت مثقال، زعفران دہ مثقال، مشک خالص وجدوار مجرب وافیون مصری وگاؤزبان وگل گاؤزبان

---

[1] ''در بیان مفرحات'' نسخہ رضا۔

[2] ''فکروتوحش'' یہ دوالفاظ زائد مذکور ہیں۔نسخہ رضا۔

[3و4] ''مقوی قوت باہ باشد ونعوظ آوردوصفت قوی زائل سازد'' و ''سوددہند'' نسخہ رضا۔

[5] ''رومی'' نسخہ رضا میں مذکورنہیں۔خدابخش۔

و بادرنجبویہ وتخم گل سرخ از ہر یک دو مثقال، ورق طلا[1] و ورق نقرہ فادزہر حیوانی وساذج وکافور قیصوری از ہر یک یک مثقال ونیم، بعضے کافور رایک درم کردہ اند ومومیائے کانی یک مثقال و نبات سفید نیم[2] اجزاء تمام[3] ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل[4] صافی کف گرفتہ قوام آوردہ سرد نمودہ چنانکہ[5] دستور است بسرشند و درظرف چینی کردہ بعد از سہ ماہ مقدار دو مثقال میل نمایند واز عقب آں پیالہ چائے برعرق گاؤزبان یا گلاب بیاشامند کہ نفعہا ظاہر میشود (انشاء اللہ تعالیٰ)۔

مفرح دلکشا: تالیف حکیم عزیز اللہ بواسطہ تفریح ونشاط ودفع وسواس مثل ندارد وضعف دل وامراض سوداوی راسود دہد وخفقان وغشی رادفع کند ودیگر فوائد بسیار دارد[6]۔

(ص) یاقوت رمانی ولعل بدخشانی ومروارید بحری ناسفتہ وکہربائے شمعی وبسد وفیروزہ نیشاپوری ولاجورد مغسول از ہر کدام دو درم، ورق طلا نیم درم، ورق نقرہ یک درم، مشک خالص یک درم وعنبر اشہب یک درم، وصندل سفید وعود قماری وقرنفل وقاقلہ کبار وجدوار خطائی ودارچینی وقاقلہ صغار وورق اترج وساذج ہندی وشقاقل مصری واشنہ وبادرنجبویہ وتخم مورد وفرنجمشک و کشنیز خشک[7] وغاریقون وعود الصلیب واسطوخودوس وحاشا وبرگ ریحان وتخم ریحان ومومیائے کانی وکبابہ چینی وحب بلسان وآملہ منقی وپوست ہلیلہ کابلی وسعد کوفی وسنبل الطیب وناردین و آبریشم مقرض از ہر یک دو درم، زعفران پنج درم، راسن وحب الصنوبر کبار وخصیۃ الثعلب مصری و درونج عقربی وقشر ترنج[8] وبہمنین وگاؤزبان گیلانی ومغز نارجیل وپستہ از ہر کدام[9] سہ درم، آب

---

۱ ''ورق طلا ونقرہ'' نسخہ رضا۔

۲ ''نبات سفید نصف'' نسخہ رضا۔

۳ ''تمام اجزاء مجموع ادویہ'' نسخہ رضا۔

۴ ''عسل سفید'' نسخہ رضا۔

۵ ''چنانکہ دستور است'' یہ اصل متن میں مذکور نہیں ہے بلکہ نسخہ رضا میں مذکور ہے۔

۶ ''ودیگر فوائد بسیار دارد'' نسخہ رضا۔

۷ ''کشنیز خشک'' نسخہ رضا۔

۸ ''قشر اترج وبہمن سرخ وسفید'' نسخہ رضا۔

۹ ''از ہر کدام رطلے، نبات برابر ہمہ اجزاء..... محکم کنند'' نسخہ رضا۔

سیب وآب انارشیریں وآب مورد رطلے، نبات برابر ہمہ اجزاء کوفتہ وبیختہ، عسل صاف کف گرفتہ دو وزن مجموع اجزاء آب فواکہ بعسل قوام آوردہ، سردنمودہ، ادویہ را داخل نمودہ خوب درہم بسرشند و شب در پاتیلہ گذاشتہ سرد کردہ درظرف طلا یا نقرہ یا چینی کردہ سرظرف را محکم کنند، مدت چہل روز درمیان جو بگذارند تا فیض از مبدا فیاض برآں فایض گردد بعد از اں مقدار دودرم میل فرمایند از عقب آں پیالہ گلاب یا چائے بنوشند کہ انتعاش عجب روئی خواہد نمود[1] ونشاط وافر خواہد داد۔ واللہ اعلم

مفرح لولوی: خفقان ووسواس را سودمند بود ودل را قوت دہد ونشاط آورد[2] وخواص بسیار دارد۔ (اما آنجا مختصر کردیم)۔

(ص) مروارید بکر ہشت درم[3]، لاجورد مغسول یک درم ونیم، لعل بدخشانی وعقیق یمنی وحجر یشب از ہر یک سہ درم، طباشیر سفید وصندل مقاصری از ہر یک پنج درم، کہربا وگل نیلوفر[4] وزرشک بے دانہ از ہر یک سہ درم، کشنیز سفید وتخم گل وصندل سرخ وطین مختوم وعود ہندی وگاؤزبان واترج ہر یک دو درم، افتیمون شش درم وساذج ہندی وزرنباد ودرونج عقربی وتخم کاسنی وآبریشم مقرض از ہر یک (سہ) درم، کافور قیصوری وعنبر اشہب از ہر یک یک درم ونیم، مشک ترکی نیم درم، گلاب و نبات مصری از ہر یک یک من ورب سیب[5] شیریں ورب انارشیریں از ہر یک بست درم وآب بہی شیریں چہل درم، ودربعضے[6] نسخہا عوض ربوب شراب سیب یک من وآب انار چہل درم و شراب بہی بست درم نوشتہ اند، دواہا را کوفتہ وبیختہ جواہر را صلایہ کردہ کہ مانند غبار نرم گردد[7]۔ آنگاہ مجموع را[8] بدستور متعارف درنبات وگلاب وربوب مذکور بسرشند ودرظرف چینی کنند وچہل روز

---

۱ ''ونشاط وافر خواہد داد'' اضافہ درنسخہ رضا۔ نسخہ رضا۔

۲ ''ودیگر نفعہا دارد وخاصیت ایں ترکیب بسیار است، اینجا مختصر کردہ ام'' نسخہ رضا۔

۳ ''زرمحلول ونقرۂ محلول'' نسخہ رضا۔

۴ ''گل نیلوفر'' نسخہ رضا۔

۵ ''رب سیب شیریں'' نسخہ رضا۔

۶ ''نسخہا'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۷ ''نرم گردد'' نسخہ رضا۔

۸ '' مجموع را بدستور مصفا آب وشیرۂ نبات.....الخ'' نسخہ رضا۔

درمیان جو بگذارند۔ بعدازاں[1] مقدار شربتی یک درم تا دو درم استعمال کنند۔

مفرح یاقوتی: ازنسخہ شیخ ابوعلی (است)۔ امراض سوداوی را بغایت نافع بود ونشاط ہر چہ تمام تر آورد واعضائے رئیسہ را قوت دہد۔

(ص) یاقوت رمانی وگاؤزبان گیلانی وتخم کاسنی ومشک خالص وکافور قصوری از ہر یک مثقالے، کہربا ومروارید بکر از ہر یک نیم مثقال، آبریشم مقرض وسرطان نہری محرق از ہر یک یک مثقال ودانگ، زرمکلس سہ[2] دانگ، تخم فرنجمشک وتخم بادروج واسطوخودوس از ہر یک[3] یک درم، صندل سفید وعود خام وحجرارمنی ولاجورد مغسول وسلیحہ ودارچینی وہیل وقاقلہ کبار وجدوار خطائی از ہر یک یک مثقال، افتیمون دو نیم مثقال، دروںج عقربی وترنجبین وسنبل الطیب وعنبر اشہب از ہر یک دو درم، مغز تخم خیار وورق گل[4] سرخ از ہر یک چہار مثقال، شراب حماض وشراب سیب شیریں وشراب انار عذب از ہر یک سی مثقال عسل صاف بقدر حاجت بطریق معمول[5] سرشتہ معجون کنند وبعد از چہل روز تمام تواں داد۔

مفرح یاقوتی دیگر: کہ خفقان[6] وغشی وضعف دماغ را نافع بود وتن را قوت دہد وفرح آورد۔

(ص) مروارید بکر شش درم، بسد چہار درم، یاقوت رمانی وگل مختوم وبادرنجبویہ وبہمن سرخ وصندل سرخ از ہر یک دو درم وورق طلا وعقیق یمنی وحجر یشب وساذج ہندی وزرنباد ودرونج رومی از ہر یک یک درم ونیم، لاجورد شستہ یک درم، لعل وکہربا ونیلوفر وزرشک منقی وکشنیز خشک وتخم گل وپوست ترنج یک سہ درم، گاؤزبان وریوند چینی وتخم کاسنی وعود ہندی وآبریشم مقرض[7] از ہر یک سہ درم، طباشر[8] ہفت درم، صندل سفید وورق گل سرخ از ہر یک پنج درم، کافور ریاحی وعنبر

---

[1] ''بعدازاں مقدار شربتی یک درم تا دو درم استعمال جائز است'' نسخہ رضا۔

[2] ''سہ دانگ'' نسخہ رضا۔

[3] ''از ہر یک سہ درم'' نسخہ رضا۔

[4] ''ورق گل سرخ'' نسخہ رضا۔

[5] ''بطریق معمول'' نسخہ رضا۔

[6] ''کہ خفقان ورعشی وضعف دل ودماغ را نافع بود وتن را قوت دہد.....الخ'' نسخہ رضا۔

[7و8] ''از ہر یک سہ درم'' و ''طباشیر'' نسخہ رضا۔

اشهب از هر یک سه دانگ، مشک تبّتی نیم درم، شیرۂ آمله و پوست هلیله کابلی وشربت سیب[1] شیریں و آب انار شیریں و گلاب و شربت بہی از هر یک بست درم، ادویه کوفته نرم بیخته در عسل صافی بقدر حاجت بدستور معاجین سرشته بعد ازانکه چهل روز در میان جو گذاشته، (مقدار) یک درم میل[2] نمایند۔

معجون مفرح: خفقان[3] ووسواس وضعف دل ودماغ را نافع بود ومجموع حواس واعضاء رئیسه راقوت دهد ورنگ رو را صاف گردند ونشاط آورد وغم ببرد وقوت[4] حافظه[5] را زیاده کند۔

(ص) یاقوت رمانی و بسد وکهربا وحجر یشب ولاجورد وگل ارمنی وسنبل الطیب وساذج[6] هندی وبهمن سفید و بادروج از هر یک دو مثقال، یاقوت زرد و یاقوت کبود وعقیق یمنی ومروارید ناسفته و پوست بیرون پسته وبادرنجبویه وگل مختوم وورق گل سرخ ودارچینی ودرونج رومی وبهمن سرخ از هر یک چهار مثقال، عنبر اشهب وزرمحلول از هر یک یک درم، مشک تبّتی نیم درم، لعل بدخشانی و فیروزۂ نیشاپوری وحجر یشب وآبریشم مقرض وقرنفل ونیلوفر وصندل وکبابه چینی وقاقله کبار از هر یک پنج مثقال، شیرۂ آمله ده مثقال، پوست هلیله کابلی سه درم، کافور نیم درم، آب سیب وآب بہی وآب حماض از هر یک یک من، عرق بید مشک وعرق گاؤزبان وگلاب از هر یک نیم من، نبات مصری یک من بعسل صاف گرفته وقدر حاجت آب فواکه ونبات وعسل با هم جوش داده وصاف نموده بقوام آورند وادویه کوفته وبیخته معاجین بسرشند وبعد از چهل روز شربتی یک مثقال باشد۔

یاقوتی دیگر: این ترکیب غایت تفرح روحانی کند، جگر[7] ودل ودماغ راقوت دهد ومالیخولیا و

---

[1] ''شربت سیب شیریں'' نسخه رضا۔

[2] ''میل نمایند'' نسخه رضا۔

[3] ''خفقان وسوزش وضعف دل ودماغ را رافع باشد ومجموع حواس واعضائے رئیسه راقوت دہد... .....الخ'' نسخه رضا۔

[4] ''وسوزش'' نسخه رضا۔

[5] ''وقوت حافظه را'' نسخه رضا۔

[6] ''وسادج ہندی'' نسخه رضا۔

[7] ''خوانند وغم زائل کند'' نسخه رضا۔

امراض سوداوی رانافع باشد، فکر وغم[۱] ووسواس رااز خاطر برطرف کند ونشاط تمام بخشد[۲]۔

(ص) مرواریدناسفتہ ومرجان وکہربا وفرنجمشک وتخم فرنجمشک[۳] ازہر یک یک مثقال، صندلین وتباشیر[۴] وزرنباد وبادرنجبویہ وقرنفل وسازج وعودقماری وآبریشم مقرض وپوست ترنج ازہر یک دومثقال، گاؤزبان ودرونج عقربی ولعل ویاقوت رمانی وعقیق یمنی وورق طلاوورق نقرہ وعنبر اشہب وزعفران وکافورقیصوری ازہر یک یک مثقال، مشک تبتی نیم مثقال، وقندسفید پنجاہ مثقال، بعسل صاف بقدرحاجت بدستور معجون کنند وبعداز چہل روز مقدار دودرم شربتی باشد۔

یاقوتی دیگر، نسخہ مولف: دل راقوت دہد ونشاط آوردورنگ بشرہ راصاف وسرخ[۵] گرداند وہیضہ وضعف[۶] معدہ راسود دہد وطعام ہضم کند واشتہاء بیاورد وبوئے دہان خوش کند ومعدہ[۷] ودل وجگر را قوت دہد ونورچشم زیادہ کند۔

(ص) یاقوت رمانی ولعل ومرواریدناسفتہ، عقیق یمنی ومرجان وکہربا[۸] ازہر یک کدام دو مثقال، لاجوردشستہ وحجرارمنی ازہر کدام یک ونیم درم[۹] ومومیائے کانی وکافورقیصوری وزرمحلول ومشک ترکی ازہر کدام نیم درم جدوار آزمودہ وعنبراشہب وآبریشم مقرض وورق نقرہ[۱۰]، وبہمن وپوست ہلیلہ کابلی وگل گاؤزبان وفرنجمشک وصندلین وطباشیر سفید وورق گل سرخ[۱۱] وبادرنجبویہ

---

۱ ''فکروغم ووسوس.....الخ'' نسخہ رضا۔

۲ ''کند'' نسخہ رضا۔

۳ ''تخم فرنجمشک'' یہ نسخہ رضا میں مذکورنہیں ہے۔ خدابخش، پٹنہ۔

۴ ''طباشیر'' نسخہ رضا۔

۵ ''صاف وسرخ کند'' نسخہ رضا۔

۶ ''ضعف معدہ'' نسخہ رضا۔

۷ ''معدہ وجگر ودل ودماغ راقوت دہد'' نسخہ رضا۔

۸ ''وکہربائی'' نسخہ رضا۔

۹ ''یک ونیم درم.....از ہرکدام نیم درم'' یہ اصل متن میں مذکورنہیں۔ نسخہ رضا۔

۱۰ ''از ہرکدام یک درم'' یہ نسخہ رضا میں مذکورنہیں ہے۔ خدابخش، پٹنہ۔

۱۱ ''ورق گل سرخ'' نسخہ رضا۔

و درونج[1] عقربی ولسان العصافیر وقرنفل وبسباسه وقرفه وقاقله کبار از هرکدام سه درم، اشنه وسازج هندی وعود قماری وسنبل الطیب وزعفران ومصطگی رومی از هرکدام دو درم[2] وپوست ترنج وپوست بیرون پسته وتخم فرنجمشک[3] ونیلوفر وکشنیز وبادروج وبرگ ریحان از هریک یک درم، وشیرهٔ آمله وآب زرشک وآب بهی شیریں وآب انارشیریں وآب سیب شیریں از هرکدام مثقال، وگلاب وعرق بید مشک وعرق گاؤزبان از هریک پنجاه مثقال ونبات سفید نیم وزن ادویه وعسل صاف ووزن مجموع، اجزاء کوفته وبیخته وجواهر رانرم سوده وعسل راکف[4] (قوام آورده بدستور متعارف معجون نمایند و درظرف) چینی کرده (مدت[5]) چهل روز درمیان جو بگذارند وبعد از چهل روز از یک درم تا دو درم تناول نمایند (که مطلوب حاصل است انشاءالله تعالیٰ)۔

مفرح سرد: خفقان وضعف دل[6] که ازگرمی باشد ومدقوق رانافع باشد ۔

(ص) طباشیر سفید وبهمنین ودرونج عقربی وکشنیز خشک وپوست بیرون پسته ومروارید ناسفته وکهربا ونیلوفر وگل گاؤزبان وبسد وآبریشم[7] سوخته از هریک دو درم[8]، یاقوت چهار دانگ[9]، گاوزبان ده درم، کافور قیصوری دو دانگ، شیرهٔ آمله پانزده درم، عصارهٔ زرشک پنج درم، صندل مقاصری سه درم، زعفران یک ونیم درم، زرمحلول دو دانگ، نقره محلول سه دانگ، مشک خالص

---

[1] ''درونج عقربی'' نسخه رضا۔

[2] ''پوست ترنج'' اس کا ذکر اصل متن میں نہیں ہے۔ نسخه رضا۔

[3] ''ونیلوفر وکشنیز خشک وبادروج وبرگ ریحان از هریک یک درم.....الخ'' نسخه رضا۔

[4] ''کف گرفته باآب فواکه بقوام آورده بدستور متعارف معجون نمایند ودرظرف چینی کرده.....الخ'' نسخه رضا

[5] ''چهل روز'' نسخه رضا۔

[6] ''ضعف دل که ازگرمی باشد''۔ نسخه رضا۔

[7] ''آبریشم محرق'' نسخه رضا۔

[8] ''دو دانگ'' نسخه رضا۔

[9] ''یاقوت چهار دانگ، گاوزبان ده درم، کافور قیصوری دو دانگ'' یه الفاظ نسخه رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش۔

دو دانگ، عنبر اشہب چہار دانگ[1]، آب سیب ترش و آب انار میخوش از ہر یک کدام سی مثقال، عرق بید مشک و عرق گاؤزبان از ہر کدام پنجاہ مثقال و قند سفید دو من، آبہا و عرقہا را با قند[2] بقوام آورند و ادویہ را کوفتہ بیختہ بدستور بسرشند و شربتے یک درم (باشد)۔

مفرح دیگر از نسخہ مولف: ضعف دل را کہ از سوء المزاج سرد باشد، و مزاج پیران را موافق بود[3]۔

(ص) زرنباد و درونج[4] و گاؤزبان از ہر یک سہ درم، جند بیدستر و قاقلہ کبابہ و قرفہ و بادرنجبویہ از ہر کدام (دو) درم، اشنہ و قرنفل و زنجبیل و بہمن[5] از ہر یک سہ درم، یاقوت و بسد و مروارید ناسفتہ از ہر کدام دو درم، فادزہر و مشک خالص و عنبر اشہب از ہر کدام نیم درم و زر محلول دو دانگ، اجزاء ادویہ کوفتہ و بیختہ با سہ چند آں عسل بسرشند و شربتے یک مثقال باشد۔

مفرح منشط: خواص و منافع ایں مفرح[6] بسیار راست۔ خفقان و وسواس و ضعف دل را سودمند بود و جگر و گردہ و معدہ و دماغ را قوت دہد و لون را بغایت صاف کند و امراض سوداوی را دفع کند و قوت دل را بغایت سودمند بود و نشاط و فرح تمام آورد و دیگر نفعہا بسیار دارد[7]۔

(ص) یاقوت سرخ و مرجان و کہربا و لاجورد مغسول از ہر کدام دو مثقال، یاقوت زرد و

---

[1] ''عنبر اشہب چہار دانگ، آب سیب ترش و آب انار میخوش از ہر یک کدام سی مثقال، عرق بید مشک و عرق گاؤزبان از ہر کدام پنجاہ مثقال و قند سفید دو من، آبہا و عرقہا را با قند بقوام آورند و ادویہ را کوفتہ بیختہ بدستور بسرشند و شربتے یک درم (باشد).....الخ'' یہ اصل متن میں مذکور نہیں۔ نسخہ رضا۔

[2] ''و آنہا در عرقہا را افگند و قوام آورند و ادویہ کوفتہ و بیختہ بدستور سرشند و شربتے یک درم بدہند'' نسخہ رضا

[3] ''از سوء مزاج باشد'' نسخہ رضا۔

[4] ''درونج'' نسخہ رضا۔

[5] ''از ہر کدام دو درم، اشنہ و قرنفل و زنجبیل و بہمن از ہر یک سہ درم، یاقوت و بسد و مروارید ناسفتہ از ہر یک دو درم، فادزہر و مشک خالص و عنبر اشہب از ہر کدام نیم درم، زر محلول دو دانگ اجزاء کوفتہ و بیختہ با سہ چنداں.....الخ'' نسخہ رضا۔

[6] ''خاصیت و نفع ایں مفرح بسیار است'' نسخہ رضا۔

[7] ''و دماغ و معدہ و جگر و گردہ را قوت دہد و لون بشرہ را بغایت سرخ و صاف کند و در امراض سوداوی و قوت دل بغایت سودمند بود'' نسخہ رضا۔

[8] '' ترکیب آں'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش۔

عقیق یمنی ومروارید ناسفته از هرکدام چهار مثقال، لعل سه مثقال، زمرد یک مثقال ونیم، حجر یشب و گل نیلوفر وآبریشم محرق وقرنفل از هر یک سه مثقال، تخم فرنجمشک نیم مثقال، پوست[1] بیرون پسته وبادرنجبویه وعود قماری ودرونج رومی وطین مختوم وطباشیر سفید از هرکدام چهار مثقال، آمله[2] مقشر و پوست هلیله کابلی از هرکدام ده مثقال، صندلین ودارچینی از هریک سه مثقال، گاؤزبان وسنبل الطیب وساذج هندی وبهمن سفید وقاقله کبار هریک دودو مثقال، عصارهٔ زرشک پانزده مثقال، زعفران وعنبر اشهب از هرکدام دو مثقال[3] مشک خالص یک مثقال، کافور قیصوری نیم مثقال، ورق طلا نیم مثقال، ورق نقره یک مثقال، آب سیب یک من، آب حماض نیم من، عرق بید مشک یک من، گلاب یک من، عسل صاف، وبقدر حاجت عرقها را بانبات[4] وعسل قوام آورند وآب حماض آهسته بخورد وقوام نبات وعسل بدهند وبعد از قوام سرد کرده ادویه کوفته وبیخته بسرشند[5] وبعد از چهل روز از یک درم (تا یک) مثقال شربتی باشد۔

مفرح صندلین: مدقوق را نافع باشد ودل را تقویت تمام کند وخفقان را سود دهد وطبع را به بندد واسهال ذبولی را (بسیار) نافع بود هرگاه که تپ نباشد، تواں داد واگر باشد بسیار نباشد وخواب بیاورد۔

(ص) صندل سفید بگلاب سوده شش درم، صندل سرخ سه درم، تخم خرفه بوداده، کشنیز خشک بوداده وخشخاش سفید بوداده از هرکدام[6] پنج درم، زرشک بے دانه هفت درم، تباشیر[7] سفید وورق گل سرخ وپوست بیرون پسته از هرکدام چهار درم، بهمن وتخم کاسنی وتخم کاهو از هرکدام سه درم

---

[1] ''پوست بیرون پسته وبادرنجبویه وعود قماری ودرونج رومی وطین مختوم وطباشیر سفید از هرکدام چهار مثقال'' نسخه رضا۔

[2] ''از هرکدام چهار مثقال، آمله وپوست هلیله کابلی از هرکدام ده مثقال.....الخ'' نسخه رضا۔

[3] ''از هریک دو مثقال، مشک خالص یک مثقال، کافور قیصوری نیم مثقال، ورق طلا نیم مثقال، ورق نقره یک مثقال، آب سیب یک من وگلاب یک من عسل'' نسخه رضا۔

[4] ''بانبات وعسل قوام بیاورد واز روئے حماض اشنه بخورد.....الخ'' نسخه رضا۔

[5] ''دواها کوفته وبخته بسرشند وبعد.....مثقال شربتے باشد'' نسخه رضا

[6] ''از هرکدام پنج درم'' یه الفاظ نسخه رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش۔

[7] ''طباشیر سفید'' نسخه رضا۔

درونج[۱] رومی و مصطگی رومی از ہر کدام[۲] مثقالے، پوست ترنج سہ مثقال، مروارید ناسفتہ یک درم ونیم، بسد سوختہ وحجر یشب و یاقوت رمانی وزرمحلول از ہر کدام چہار دانگ، ورق نقرہ وعنبر اشہب از ہر کدام یک مثقال، مشک خالص سہ دانگ، آب سیب وآب بہی وآب انارین[۳] وآب حماض و عرق بید مشک (وگلاب از ہر یک بیست مثقال۔ وبعضے[۴] گلاب وعرق بید مشک) وعرق گاؤزبان از ہر کدام پنجاہ مثقال میکنند وقند سفید ونبات سفید بقدر حاجت با عرقہا بقوام بیاورند وآب فواکہ در اجزاء اضافہ کردہ آہستہ بآتش نرم بجوشانند تا بقوام باز آید[۵] آنگاہ ادویہ کوفتہ وبیختہ در سایہ خشک کنند ودیگر بار کوفتہ وبیختہ باسہ خیزان شربت سیب شیریں معجون کنند و(شربتے یک درم تا یک مثقال باشد)۔

طرب المجالس: برائے تفریح ونشاط وشگفتگی خاطر پذیراست[۶] وتقویت باہ را سودمند است و اشتہائے صادق را خوبست وہضم طعام بغایت مفید است۔

(ص) یاقوت رمانی ولعل[۷] ولولوی بحری وحجر یشب از ہر کدام دو درم، لاجورد[۸] وفیروزہ نیشاپوری وکہربائے شمعی وعقیق یمنی ومرجان وزبرجد از ہر کدام یک مثقال، فلفل وزنجبیل و نارمشک ودرونج عقربی وزرنباد وساذج ہندی وپوست ہلیلہ کابلی وکشنیز خشک ونیلوفر از ہر کدام دو درم[۹]، گاؤزبان[۱۰] وبہمنین وپوست ترنج وعود قماری وصندلین از ہر کدام چہار درم، سعد کوفی و

---

۱ ''درونج رومی'' نسخہ رضا۔

۲ ''از ہر یک یک مثقال'' نسخہ رضا۔

۳ ''آب انارین'' اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''وبعضے عرق بید مشک وعرق گاؤزبان از ہر کدام.....الخ'' نسخہ رضا۔

۵ ''باز آید، آنگاہ ادویہ کہ فتہ وبیختہ بسرشند ومقدار شربتے از.....باشد'' نسخہ رضا

۶ ''وضعف دل ودماغ را نافع است، دیگر در تقویت باہ وبرائے۔ خوب است'' نسخہ رضا

۷ ''لعل لولو'' نسخہ رضا۔

۸ ''لاجوردشستہ'' نسخہ رضا۔

۹ ''از ہر کدام چہار درم'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''گاؤزبان'' یہ جملے نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ نسخہ رضا۔

مصطگی رومی وزرشک بے دانہ از ہر کدام سہ درم، سنبل الطیب وقرفہ[1] وقا قلہ کبار وقا قلہ صغار وگل مختوم وگل ارمنی وفادزہر حیوانی از ہر کدام یک درم، تخم[2] بادرنجبویہ از ہر کدام دو درم، جدوار[3] خطائی یک درم، فرنجمشک دو درم، بادرنجبویہ سہ درم، ورق طلا وورق نقرہ از ہر کدام نیم درم، کبابہ چینی دو درم، عنبر اشہب یک درم، مشک نیم درم، گلاب وعرق بید مشک وعرق گاؤزبان از ہر کدام صد درم و نبات[4] برابر تمام ادویہ عسل دو برابر بدستور معجون[5] سازند و بعد از چہل روز مقدار یک مثقال تناول کنند۔

طرب المجالس نسخہ دیگر: بغایت مبہی[6] ونشاط افزاست۔ تقویت اعضائے رئیسہ واوعیہ منی میکند۔

(ص) شقاقل مصری وخولنجان وخصیۃ الثعلب مصری وبہمنین وتودریین واگرتر کی[7] و لسان العصافیر وحب البان ومغز تخم خیارین وتخم ہلیون وخسک پروردہ ودارچینی وقرنفل واسارون و کبابہ چینی وبسباسہ وجوزبوا وقسط شیریں ودرونج عقربی[8] وفرنجمشک وگاؤزبان وبادرنجبویہ وتخم فرنجمشک وصندلین وبوزیدان از ہر کدام دو مثقال، تخم خرفہ وتخم کندر[9] وتخم زردک وعود قماری ونارمشک ودارفلفل از ہر کدام یک مثقال، مغز بادام وکنجد مقشر وحب الزلم ونارمشک ومغز پستہ از ہر کدام چہار مثقال، دوقو وکہربا وبسد وجدوار خطائی از کدام دو مثقال، لعل ویاقوت[10] ومروارید

---

[1] ''وقرفہ وقاقلین'' نسخہ رضا۔

[2] ''بادرنجبویہ'' نسخہ رضا۔

[3] ''جدوار خطائی، فرنجمشک دو درم، بادرنجبویہ سہ درم'' نسخہ رضا لائبریری رام پور میں مذکور نہیں بلکہ اتنا حصہ خدا بخش سے ماخوذ ہے۔

[4] ''نبات سفید'' نسخہ رضا۔

[5] ''بدستور معمول'' نسخہ رضا۔

[6] ''بغایت مفرح ومبہی بود وتقویت اعضاء رئیسہ واوعیہ منی میکند وشگفتگی می آورد ونشاط بود'' نسخہ رضا۔

[7] ''واکرتر کی'' نسخہ رضا لائبریری رام پور میں یہ مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

[8] ''درونج عقربی'' نسخہ رضا۔

[9] ''تخم کندر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ

[10] ''یاقوت احمر'' نسخہ رضا۔

ناسفتہ و مرجان و فیروزہ نیشاپوری از ہر کدام یک مثقال، زعفران سہ مثقال، عنبر[1] یک مثقال، مشک[2] نیم مثقال، ورق طلا پنجاہ عدد، ورق نقرہ[3] صد عدد و جزء اعظم سی مثقال، روغن جزء اعظم مثقالے کہ ادویہ را بداں چرب کنند و با سہ چند آں عسل صاف و صد درم نبات معجون نمایند و بعد از چہل روز مقدار نیم درم تا یک درم استعمال فرمایند۔

مفرح دیگر: دماغ و دل[4] و جگر و باہ را قوت دہد و غشی و خفقان و توحش[5] و افکار فاسد و سواس زائل کند و نشاط آورد و غم از دل دور سازد و جوانی و قوت نگاہ دارد و رنگ بشرہ صاف کند و دیگر فائدہا دارد۔

(ص) یاقوت رمانی ولاجورد[6] و لعل و فادزہر حیوانی و یشب[7] و سنبل الطیب و قاقلہ[8] صغار و قاقلہ کبار و گل مختوم و گل ارمنی و عنبر اشہب و جدوار خطائی و ورق طلا و ورق نقرہ از ہر یک یک درم، کہربا و بسد و بہمن و قرفہ و دردنج و زرنباد[9] و سعد و کبابہ چینی و صندل سفید و صندل زرد و کشنیز خشک و پوست ہلیلہ و آملہ منقی و تخم کاسنی و مشک تبتی از ہر یک دو مثقال، زنجبیل و ساذج ہندی و شقاقل و زرشک بے دانہ و گل نیلوفر و مصطگی رومی و زعفران از ہر یک سہ مثقال، بادرنجبویہ و پوست ترنج و گل گاؤزبان و طباشیر[10] سفید و آبریشم مقرض از ہر یک چہار مثقال، شربت[11] فواکہ و

---

[1] ''عنبر اشہب'' نسخہ رضا۔

[2] ''مشک و مرمکی'' نسخہ رضا۔

[3] ''ورق نقرہ صد عدد و جز و کنند و بعد چہل روز مقدار نیم درم تا یک درم استعمال کنند'' نسخہ رضا۔

[4] ''دل و دماغ.....الخ'' نسخہ رضا۔

[5] ''و توحش و وسواس و افکار فاسد زایل کند'' نسخہ رضا۔

[6] ''لاجورد شستہ'' نسخہ رضا۔

[7] ''حجر یشب'' نسخہ رضا۔

[8] ''قاقلہ کبار و صغار'' نسخہ رضا۔

[9] ''زرنباد و مروارید و سعد.....الخ'' نسخہ رضا۔

[10] ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

[11] ''عرق بید مشک و شربت فواکہ و گلاب.....الخ'' نسخہ رضا۔

وگلاب وعرق بید مشک از ہر یک پنجاہ مثقال ونبات سفید برابر تمام ادویہ، عسل صاف درمثل[1] مجموع کوفتہ وبیختہ جواہر رانرم سودہ چنانچہ رسم است، بسرشند ودرظرف[2] چینی یاسیمیں کردہ چہل روز درمیان جو بگذارند وبعد[3] از چہل روز یک مثقال میل کنند ۔

مفرح شیخ: درتفریح ونشاط قریب بطرب المجالس است ۔

(ص) قرفہ[4] وگاؤزبان وبادرنجبویہ وورق گل سرخ از ہر کدام پنج مثقال، خولنجان و کبابہ چینی وقرنفل وسنبل الطیب وقاقلہ وکبار[5] وصغار وجوز بواوتخم فرنجمشک ومصطگی رومی وتخم[6] ترنج ولسان العصافیرواشنہ از ہر کدام چہار مثقال، ساذج ہندی وسعد کوفی وزنجبیل ودارفلفل ومروارید ناسفتہ ولعل ویاقوت رمانی وکہربا ومرجان وجدوار خطائی از ہر کدام دومثقال، عنبراشہب یک مثقال، مشک خالص دو دانگ، زعفران سہ درم، ورق طلادو دانگ، ورق نقرہ یک مثقال[7] بقاعدۂ متعارف باسہ چندان عسل بسرشند۔ شربتے یک درم تا یک ونیم درم باشد۔

مفرح شاہی معتدل: ضعف[8] وسستی دل رابغایت قویست وقوت دل راسودمند بود ونشاط وشگفتگی تمام بخشد۔

(ص) فادزہر[9] حیوانی وجدوار از ہر یک یک مثقال، زعفران وآبریشم مقرض از ہر یک پنج مثقال، بادرنجبویہ ہفت مثقال، لعل ولاجوردشستہ از ہر کدام دو درم، یاقوت سہ درم،

---

[1] ''دومثل مجموع ادویہ'' نسخہ رضا۔

[2] ''درظرف چینی کردہ'' نسخہ رضا۔

[3] ''وبعداز چہل روز شربتے یک مثقال میل کنند'' نسخہ رضا۔

[4] ''قرفہ.....خولنجان'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدابخش پٹنہ۔

[5] ''قاقلہ کبار قاقلہ وصغار'' نسخہ رضا۔

[6] ''پوست ترنج'' نسخہ رضا۔

[7] ''اجزاء رابدستور معمول کوفتہ بقاعدہ متعارف.....الخ'' نسخہ رضا۔

[8] ''ضعف دل وسستی وقوت بدن رابغایت خوبست ونشاط و.....بخشد ودیگر نفعہا'' نسخہ رضا۔

[9] ''فادرزہر حیوانی یک درم، جدوار وزعفران وآبریشم مقرض از ہر یک پنج درم، بادرنجبویہ ہفت درم ولاجوردشستہ از ہر کدام دو درم، یاقوت ومروارید ناسفتہ از ہر یک سہ درم.....الخ'' نسخہ رضا۔

مزوارید ناسفتہ سہ درم، صندلین وگاؤزبان وگل گاؤزبان گیلانی از ہرکدام[۱] چہار مثقال، درونج عقربی وشیرۂ آملہ وزرنباد وتباشیر[۲] وکشنیز خشک از ہرکدام چہار[۳] مثقال، ورق گل سرخ ہشت مثقال[۴]، عنبراشہب یک مثقال[۵]، مشک خالص نیم مثقال، ورق طلا دو دانگ، ورق نقرہ سہ دانگ، ادویہ را نرم کوفتہ[۶] وبیختہ جواہر را خوب صلایہ نمودہ، ہمہ را درعرق بید مشک بسرشند و درسایہ خشک کنند ودیگر بار کوفتہ وبیختہ باسہ چندان شربت سیب معجون نمایند۔

دارومفرح: از اطبائے قزوین است، بجہت شاہ طماسپ صفوی ترکیب کردہ بودند[۷]، نشاط آورد وتقویت باہ را سودمند باشد[۸] وضعف دل ودماغ را نافع باشد ومعدہ را قوت بخشد۔

(ص) مصطگی وسنبل الطیب وحب بلسان وعود بلسان[۹] واسارون وگل گاؤزبان وسلیخہ ودارچینی از ہرکدام سہ درم[۱۰]، قرنفل وبادرنجبویہ وتخم ترہ تیزک وخردل سفید از ہریک یک درم، خولنجان[۱۱] وبسباسہ وزعفران وشیرۂ آملہ از ہریک پنج[۱۲] مثقال، بہمنین وتودریین وپوست بیرون پستہ وترنج از ہریک دو مثقال، کہرباو (حجر) یشب وعنبراشہب از ہریک یک ..م، مشک نیم مثقال، ورق طلا یک دانگ ونیم، ورق نقرہ سہ دانگ آب سیب وگلاب وعرق گاؤزبان وعرق بید مشک

---

۱ ''پنج درم'' نسخہ رضا۔

۲ ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

۳ ''چہار درم'' نسخہ رضا۔

۴ ''ہشت درم'' نسخہ رضا۔

۵ ''یک درم'' نسخہ رضا۔

۶ ''کوفتہ وبیختہ باسہ چندان شربت شیریں معجون کنند'' نسخہ رضا۔

۷ ''ترکیب کردہ بودند'' نسخہ رضا۔

۸ ''سودمند بود ودل ودماغ را نافع بود'' نسخہ رضا۔

۹ ''عود بلسان'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۱۰ ''خولنجان وقرنفل وتخم ترہ تیزک وخردل سفید از ہریک یک درم.....الخ'' نسخہ رضا۔

۱۱ ''خولنجان'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۱۲ ''از ہریک یک درم وپنج مثقال، کہرباو یشب وعنبراشہب ہریک یک درم، مشک نیم مثقال، ورق طلا یک دانگ ونیم، ورق نقرہ سہ دانگ آب سیب وگلاب .....الخ'' نسخہ رضا۔

از ہر کدام پنجاہ درم، عرق مخلصہ سی درم، شیرۂ آملہ دہ درم، نبات نیم وزن ادویہ وعسل سہ برابر[1] گل اجزاء بدستور سرشتہ مقدار دو درم بعد از چہل روز استعمال کنند۔

مفرح معتدل: کہ خفقان وتوحش وامراض[2] سوداوی وضعف معدہ وضعف دل را نافع باشد وتقویت حواس کند ونشاط آورد۔

(ص) یاقوت رمانی ولعل از ہر یک یک[3] درم، مروارید ناسفتہ سہ درم، ورق نقرہ وورق طلا وعنبر اشہب از ہر یک دو درم[4]، فیروزہ[5] نیشاپوری ومرجان سرخ ومرجان سفید وعقیق یمنی و یاقوت کبود وطباشیر سفید وپوست ہلیلہ کابلی وآملہ[6] منقی وورد احمر وتخم خرفہ وزرنباد از ہر کدام یک و نیم درم، کافور ومشک خالص وکہربا از ہر یک بیست درم، لاجورد وصندلین وآبریشم مقرض از ہر یک دو درم، فرنجمشک وعود قماری از ہر یک چہار درم، سنبل الطیب وجوزبوا ومصطگی وقاقلہ کبار از ہر کدام، مغز تخم خیارین وکشنیز خشک از ہر یک دو درم، زعفران یک درم ونیم، عرق گاؤزبان وگلاب از ہر یک صد[7] درم، قند سفید نصف اجزاء وعسل (صاف) دو مثل مجموع ادویہ را کوفتہ وبیختہ بدستور متعارف ترکیب نمایند۔

مفرح فلاسطیون: ایں مفرح از رومیان است وآزمودہ قدماء ست ومعنی آں بزبان رومی بمعنی نجات دہندہ از مضرت سموم است۔ مالیخولیا ووسواس وجنون وفالج ولقوہ وجمیع امراض دماغی را نافع بود وجذام وربو وضیق النفس[8] واوجاع مفاصل ونقرس وقولنج را سودمند بود وبواسیر را

---

[1] ''سہ برابر کل اجزاء'' نسخہ رضا۔

[2] ''امراض سوداوی وضعف دل ومعدہ را نافع باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''یک درم'' نسخہ رضا۔

[4] ''۔۔۔درم'' نسخہ رضا۔

[5] ''فیروزۂ نیشاپوری'' نسخہ رضا۔

[6] ''وآملہ ومنقی'' نسخہ رضا۔

[7] ''از ہر یک صد درم، قند سفید نصف اجزاء وعسل دو مثل مجموع ادویہ کوفتہ وبیختہ بدستور دیگر معاجین ترکیب نمایند'' نسخہ رضا۔

[8] ''وضیق النفس'' نسخہ رضا میں اس لفظ کا اضافہ ہے۔ نسخہ رضا۔

برطرف کند[۱] وسنگ گردہ ومثانہ بریزاند وتقویت باہ کند ونشاط آورد[۲] وغم زائل کند ودیگر نفعہا دارد۔

(ص) زرنب وزرنباد وورق گل سرخ وکشنیز خشک وگاؤزبان وتودری زرد[۳] وبہمن سفید وبہمن سرخ از ہریک نیم وقیہ، حب الغار ومصطگی رومی ودارچینی وعود ہندی ومرمکی وجنطیانا وحماما وآبریشم مقرض از ہریک یک وقیہ، آب غورہ ورب سیب ورب سوس از ہریک نیم رطل، مجموع رادر شیر گاؤ بخیسانند وپس از یک شب ویک روز عرق بکشند آنگاہ[۴] این عرق رابا یک رطل عسل ویک رطل نبات بقوام آورند (بآنکہ این[۵] اجزاء کوفتہ وبیختہ چنانچہ[۶] رسم است، بسرشند۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) اجزاء (اینست) صندل سفید وعود ہندی وقرنفل از ہریک ہفت مثقال، اشنہ وقاقلہ وبنفشہ وصمغ عربی ودارچینی از ہریک سہ مثقال، مروارید ناسفتہ ومرجان وکہربا ویاقوت سرخ از ہریک شش مثقال، وورق[۷] نقرہ وزعفران وعنبر اشہب از ہریک دو مثقال، ورق طلا ومشک خالص وآبریشم مقرض از ہریک یک مثقال اجزاء کوفتہ وبیختہ[۸] بدستور تعارف بعسل ونبات قوام آوردہ بسرشند وبعد از چہل روز شربتی دو درم باشد۔

مفرح گرم: (سردمزاجان را) وپیران را سودمند بود وبدن را قوی کند وباہ را[۹] بیفزاید وگونہ سرخ سازد۔

---

۱ ''برطرف کند'' نسخہ رضا۔

۲ ''وغم زائل کند ودیگر نفعہا دارد'' نسخہ رضا میں یہ ایک جملہ زائد مذکور ہے۔ نسخہ رضا

۳ ''وتودری سرخ وتودری سفید وبہمن سرخ وبہمن سفید'' نسخہ رضا۔

۴ ''آنگاہ'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از خدابخش وسالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

۶ ''چنانکہ'' نسخہ رضا۔

۷ ''مروارید ناسفتہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدابخش، پٹنہ

۸ ''کوفتہ وبیختہ بدستور متعارف بعسل ونبات قوام آوردہ بسرشند وبعد از چہل روز شربتے دو درہم باشد'' نسخہ رضا۔

۹ ''قوت باہ'' نسخہ رضا۔

(ص) قرنفل وخولنجان وبسباسه وقاقله کبار واشنه وگل قرنفل[۱] وگل گاؤزبان وزنجبیل از هریک سه درم، قرفه چهار درم، جوزبوا وبهمنین وخصیة الثعلب وسنبل الطیب ونارمشک وفرنجمشک از هریک پنج درم، عاقرقرحا یک درم، مصطگی رومی وورق[۲] گل سرخ ومروارید ناسفته از هریک سه درم، بسد وکهربا از یک دو درم، عنبر اشهب یک درم، مشک ترکی نیم درم، لعل یک درم، یاقوت کبود نیم درم، زعفران سه درم، ورق طلا ونقره از هریک نیم درم، پوست[۳] ترنج سه درم، سعد هندی دو درم، قند سفید یک من وعسل صاف بقدر حاجت بدستور[۴] متعارف بسرشند وشربتی مقدار یک درم باشد

نوع دیگر[۵]: خفقان وضعف دل که از سردی[۶] باشد، سودمند بود وجگر ومعده ودماغ ودل راقوت دهد. پشت وکمر را محکم کند ونعوظ بیاورد ومنی رابیفزاید وباه راقوت دهد.

(ص) قرفه وبادرنجبویه وورق گل سرخ وگاؤزبان از هرکدام پنج درم، خولنجان وکبابه چینی وقرنفل وجوز بوا وقاقلین وتخم فرنجمشک وورق ترنج[۷] وزعفران ومصطگی رومی وپوست ترنج ولسان العصافیر وبسباسه از هرکدام سه درم، سنبل الطیب واشنه وبهمنین از هرکدام چهار درم، سازج هندی دو درم، زنجبیل ودارفلفل از هریک یک درم ونیم، مروارید[۸] ناسفته دو درم، زرمحلول ونقره محلول از هرکدام نیم درم وخشخاش[۹] دو درم، ادویه نرم کوفته وبیخته برابر دواها عسل صاف

---

۱ ''قرنفل وگل گاؤزبان وزنجبیل از هریک سه درم'' نسخه رضا۔

۲ ''گل سرخ'' نسخه رضا۔

۳ ''پوست اترج سه درم'' یہ الفاظ نسخه رضا میں منقول نہیں ہیں۔ خدا بخش۔

۴ ''بدستور معمول بسرشند وشربتے مقدار یک درم'' نسخه رضا۔

۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ ''که از سردی، سودمند بود'' نسخه رضا۔

۷ ''ورق ترنج وزعفران ومصطگی رومی وپوست بیرون ترنج ولسان العصافیر وبسباسه از هرکدام سه درم .....الخ'' نسخه رضا۔

۸ ''مروارید ناسفته دو درم وزرمحلول وکندر محلول ونقره از هرکدام نیم درم وخشخاش دو درم، ادویه نرم کوفته وبیخته برابر دواها عسل صاف.....الخ'' نسخه رضا۔

۹ ''خشخاش'' نسخه رضا۔

دو برابر اجزاء چنانچہ رسم است معجون کنند و مقدار شربتی از یک درم تا دو درم باشد[۱]۔

مفرح معتدل نسخہ دیگر: خفقان وضعف دل را زائل کند۔

(ص) بہمنین پنج درم، پوست ہلیلہ کابلی وگاؤزبان وطباشیر[۲] سفید وشاہترہ وبادرنجبویہ وآبریشم مقرض وقشراترج وپوست بیرون پستہ از ہر کدام دو درم، عود خام وزرنباد از ہر کدام یک درم، بسد وکہربا ومروارید ناسفتہ از ہر کدام دو درم، عنبر اشہب یک درم، ورق نقرہ وورق طلا ومشک ترکی از ہر یک نیم درم[۳] آب انار وآب زرشک وآب حماض از ہر یک[۴] دہ درم، قند سفید پنجاہ درم، شراب سیب بیست درم، قند را در آب فواکہ بقوام بیاورند وادویہ کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است، معجون کنند وبعد از چہل روز از یک درم تا دو درم شربتے باشد۔

مفرح سرد: لولو غیر مثقوب وکہربا[۵] وبسد وعود خام وگاؤزبان (از ہر کدام) دو درم، تخم کاسنی وکشنیز خشک از ہر یک یک درم، وصندلین وتباشیر[۶] از ہر یک ہشت درم، فرنجمشک وافتیمون وگل[۷] سرخ از ہر یک شش درم، درونج رومی وزعفران از ہر یک دو درم، ساذج ہندی وزرنباد وبادرنجبویہ وخشخاس سفید وگل ارمنی[۸] وبنفشہ از ہر یک چہار درم، کافور قیصوری یک درم ومشک ترکی نیم درم، دواہا کوفتہ وبیختہ بشراب سیب بسرشند وقت حاجت یک مثقال تناول کنند۔

---

۱ ''کوفتہ وبیختہ وقند سفید بوزن ہمہ ادویہ، عسل صاف دو برابر چنانکہ رسم است، معجون کنند ومقدار شربت از یک درم تا دو درم باشد'' نسخہ رضا۔

۲ ''طباشیر سفید وشاہترہ وبادرنجبویہ وآبریشم مقرض وقشراترج وپوست بیرون پستہ از ہر کدام دو درم .....الخ'' نسخہ رضا۔

۳ ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش، پٹنہ۔

۴ ''از ہر کدام دہ درم، قند سفید پنجاہ درم، شربت سیب ہفت درم وقند را بآب فواکہ بقوام بیاورند وادویہ کوفتہ ونرم بیختہ چنانکہ رسم است معجون کنند وبعد از چہل روز از یک درم تا دو درم شربتے باشد'' رضا۔

۵ ''کہربا'' نسخہ رضا۔

۶ ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

۷ ''ورق گل سرخ'' نسخہ رضا۔

۸ ''گل رومی'' نسخہ رضا۔

مفرح سرد، نوع دیگر: ورق گل سرخ وطباشیر وبهمن سفید وگاؤزبان از هر یک سه درم، خرفه مقشر وتخم[۱] خیارین از هر یک درم، زرشک بے دانه وکهربا وبسداز هر یک نیم درم ومشک دانگے، کوفته وبیخته با قندسرشته، شربتے یک درم تناول کنند۔

نوع دیگر[۲]: خفقان گرم ومدقوق رانافع باشد۔

(ص) (بگیرند) بسدوکهربا ومروارید ناسفته وگاؤزبان وگل ارمنی از هر یک دودرم، کشنیز خشک وصندلین وعرق گل سرخ از هر کدام یک درم، کوفته وبیخته بشربت[۳] انارشیریں بسرشند و مثقالے تناول کنند۔

نوع دیگر[۴]: مدقوق ومسلول راسودمند بود وشکم بند وضعف دل که ازگرمی باشد، نافع بود۔

(ص) مرواریدناسفته وبسدوکهربا وگل ارمنی وصمغ عربی وتباشیر[۵] سفید از هر کدام دو درم، رب سوس نیم درم، خشخاش سفید ومغز تخم[۶] خیارین از هر کدام یک نیم درم، رب مورد پنج درم و شربت شیریں بست درم، اجزاء کوفته وبیخته بربوب بسرشند ومقداردودرم شربتے باشد۔

مفرح معتدل، نسخه دیگر: دل راقوت دهد وخفقان رازائل کند، رنگ بشره صاف کند، فکروغم ووسواس و توحش رازائل کندوسبکی ببرد۔

(ص) مرواریدناسفته وبسداز هر یک ده درم، کهربا پنج درم، صندلین هشت درم، گاؤزباں ده درم، فرنجمشک شش درم، تخم کاسنی پنج درم، دورونج رومی و زعفران وعنبر اشهب از هر یک دو درم، ساذج هندی وزرنباد وتخم فرنجمشک وتخم بادرنجبویه وخشخاش سفید وبنفشه خشک وگل ارمنی از هر یک

---

۱ ''تخم خیارین از هر یک ده درم وزرشک بے دانه وکهربا وبسداز هر یک نیم درم ومشک یک دانه..... الخ'' نسخه رضا۔

۲ ''نسخه دیگر'' نسخه رضا۔

۳ ''شربت سیب شیریں بسرشند ویک مثقال تناول کنند'' نسخه رضا۔

۴ ''نسخه دیگر'' نسخه رضا۔

۵ ''طباشیر'' نسخه رضا۔

۶ ''مغزتخم خیارین از هر کدام یک نیم، رب سوس ومورد پنج درم وشربت سیب شیریں بیست درم اجزاء کوفته وبیخته بآب بسرشند ومقداردودرم شربتے باشد'' نسخه رضا۔

چہار درم، افتیمون وورق گل از ہر یک شش درم، طباشیرِ سفید ہشت درم، مشک خالص نیم درم وعود خام دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشربت سیب شیریں بسرشند ومقدار یک ونیم درم شربتی باشد۔

مفرح مختصر: دل راقوت دہد و مالیخولیا وتوحش راسودمند بود۔

(ص) بسد و کہربا و مروارید ناسفتہ وفرنجمشک وقشراترج وآملہ مقشر از ہر یک سہ درم، آبریشم خام و بادرنجبویہ ولسان الثور از ہر یک سہ ونیم درم ومشک خالص نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشراب افتیمون بسرشند وشربتی سہ درم باشد۔

دواء المسک[1] حلو: کہ دواء المسک شیریں (نیز) گویند۔ خفقان وامراض سوداوی وضعف دل (و معدہ[2]) راسودمند بود۔ آبستن زنان رانافع باشد ورنگ رورا صاف کند وصرع وقولنج[3] ولقوہ وتپ ربع وضیق النفس (رافائدہ دہد[4])۔

(ص) (زرنباد و درونج) عقربی از[5] ہر یک دام یک درم، مروارید ناسفتہ وکہربا وبسدو آبریشم مقرض از ہر یک نیم درم، بہمن سفید وبہمن سرخ وساذج ہندی وسنبل الطیب وقاقلہ کبار وقرنفل وجند بیدستر واشنہ از ہر کدام چہار[6] دانگ، دارفلفل وزنجبیل از ہر کدام دو دانگ، اجزاء کوفتہ[7] وبیختہ باسہ چنداں عسل صاف کہ آتش ندیدہ باشد، بسرشند وبعد از چہار ماہ شربتے یک مثقال باشد۔

---

[1] ''دواء المشک حلو حار'' نسخہ رضا۔

[2] ''معدہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش، پٹنہ۔

[3] ''قولنج'' نسخہ رضا میں ''فالج'' کی جگہ ''قولنج'' منقول ہے۔ نسخہ رضا۔

[4] ''ومفرح آزمودہ ومجرب ونافع است ودیگر نفعہا بسیار دارد'' نسخہ رضا میں یہ زائد ہے۔

[5] ''از ہر یک یک درم، مروارید ناسفتہ وکہربا وبسد وآبریشم مقرض از ہر یک یک ونیم درم، بہمن سفید و بہمن سرخ وساذج ہندی وسنبل الطیب وقاقلہ کبار وقرنفل وجند بیدستر واشنہ از ہر کدام چہار دانگ، دارفلفل وزنجبیل از ہر کدام دو دانگ'' نسخہ رضا۔

[6] ''چہار دانگ'' نسخہ رضا۔

[7] ''اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ چندان اجزاء عسل صاف را آب وآتش ندیدہ باشد، بسرشند وبعد از چہار ماہ شربتے یک مثقال باشد'' نسخہ رضا۔

دواء المسک گرم، نسخہ دیگر: کہ ہمیں نفع دہد۔

(ص) مروارید ناسفتہ و کہربا و بسد و آبریشم مقرض و زرنباد و درونج از ہر کدام یک درم، و بعضے[۲] نیم درم تا سہ درم می کنند، و دار فلفل و زنجبیل و مشک تبتی از ہر یک درم با سہ چنداں عسل آب و آتش ندیدہ بسرشند و بعد از چہار[۳] ماہ شربتے از یک درم تا یک مثقال باشد۔

نسخہ دیگر: زرنباد و درونج از ہر یک سہ درم، مروارید ناسفتہ و کہربا و بسد آبریشم مقرض از ہر یک چہار و نیم درم، بہمن سرخ و بہمن سفید و قاقلہ و سازج ہندی و سنبل الطیب و قرنفل و جند بیدستر واشنہ از ہر یک نیم مثقال و مشک چہار و نیم دانگ[۴] بدستور بعسل صاف آتش ندیدہ بسرشند مقدار و شربتے یک مثقال باشد۔

دواء المسک سرد: خفقان گرم و غشی کہ از سبب حرارت باشد و مدقوق و مسلول را سودمند[۵] باشد۔

(ص) کہربا و مروارید ناسفتہ و بسد و ورق گل سرخ از ہر کدام یک درم، تخم خرفہ بودادہ و کشنیز خشک و گاؤزبان و آملہ منقی از ہر کدام سہ درم، آبریشم مقرض و صندلین[۶] از ہر یک دو درم، زعفران یک درم و مشک نیم درم کوفتہ[۷] با سہ[۸] برابر ادویہ قند سفید چنانکہ رسم است، معجون سازند۔

نسخہ دیگر: تباشیر[۹] سفید و گل سرخ و صندل سفید و کشنیز خشک بودادہ و تخم خرفہ بودادہ از ہر کدام چہار درم، مروارید ناسفتہ و کہربا و بسد و آبریشم مقرض از ہر کدام دو درم و مشک ترکی نیم درم کوفتہ و بیختہ بشربت سیب بسرشند۔

---

۱ ''دواء المسک گرم نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۲ ''و بعضے جند را نیم درم میکنند'' نسخہ رضا۔

۳ ''و بعد از چہار ماہ شربتے از ہر یک درم تا یک مثقال باشد'' نسخہ رضا۔

۴ ''بدستور با عسل .....الخ'' نسخہ رضا۔

۵ ''سودمند باشد'' نسخہ رضا۔

۶ ''صندلین'' نسخہ رضا۔

۷ ''کوفتہ و بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں منقول نہیں۔ خدا بخش، پٹنہ۔

۸ ''با سہ برابر ادویہ قند سفید .....الخ'' نسخہ رضا۔

۹ ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

نسخہ دیگر: مروارید ناسفتہ و بسدو کہربا وصندل سفید وگاوزبان وتخم خرفہ وکشنیز خشک بودادہ وورق گل سرخ وتباشیر[۱] سفید از ہر یک دو درم، ومشک نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ باشربت فواکہ بسرشند۔

دواء المسک معتدل: مروارید ناسفتہ وکہربا وبسدودرونج وآبریشم مقرض وزرنباد وبہمنین از ہر یک دو درم، قرنفل واشنہ وسنبل الطیب وہیل بوا وساذج ہندی ودارچینی وزعفران ومصطگی رومی وتباشیر[۲] سفید وصندلین[۳] از ہر یک نیم درم، عنبر اشہب یک درم ومشک نیم درم کوفتہ وبیختہ بشیرۂ نبات وعسل[۴] صاف بسرشند۔

مفرح معتدل[۵]: مروارید ناسفتہ وبسد از ہر یک سہ درم، یاقوت رمانی وعقیق یمنی ولاجورد مغسول از ہر یک یک درم، کہربا وبہمنین[۶] وصندلین وآبریشم مقرض وساذج ہندی وبسباسہ وکشنیز خشک و فرنجمشک وتخم بادرنجبویہ[۷] وتخم خشخاش وبنفشہ وگل ارمنی از ہر یک دو درم، گاؤزبان پنج درم، آملہ منقی[۸] ہفت درم، ورق گل سرخ وطباشیر وتخم کاسنی وسناء مکی وسرطان نہری محرق ومرجان از ہر یک سہ درم، زعفران ودرونج از ہر یک یک درم، خرفہ چہار درم، عنبر اشہب چہار دانگ، کافور دو دانگ، عود خشک دانگ، مشک یک دانگ، شیرۂ نبات رطلے، وسیب شیریں نیم رطل کوفتہ وبیختہ بسرشند ومقدار شربتی یک مثقال بود بعد از چہل روز[۹]۔

نوش داروئے آملہ: کہ نوشدارو ئے سادہ گویند مفرحیست[۱۰] مشہور وآزمودہ وپسندیدہ۔ جمہور اعضائے

۱و۲ ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

۳ ''صندلین'' نسخہ رضا۔

۴ ''عسل بسرشند'' نسخہ رضا۔

۵ ''مفرح معتدل، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۶ ''صندلین وبہمنین'' نسخہ رضا۔

۷ ''تخم بادرنجبویہ'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں۔ خدا بخش، پٹنہ۔

۸ ''آملہ منقیٰ'' نسخہ رضا۔

۹ ''شیرۂ نبات یک رطل، آب سیب شیریں نیم رطل ادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند ومقدار شربتی یک مثقال بود بعد از چہل روز'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''نوشدارو سادہ نیز..... مشہور وآزمودہ وجمہور اعضاء رئیسہ را قوت دہد'' نسخہ رضا۔

رئیسہ راقوت دہد وخفقان وصرع را نافع باشد وخوشحالی آورد ورنگ بشرہ را صاف گرداند وبوئے دہان وعرق بدن را خوشبو کند وجگر ومعدہ راقوت دہد واشتہائے طعام آورد، پیش از طعام تواں خورد۔

(ص) گل سرخ شش درم، سعد کوفی پنج درم، قرنفل ومصطگی وسنبل الطیب واسارون از ہر یک سہ درم، قاقلہ صغار وکبار وزرنب وبسباسہ وجوز بوا وقرفہ وزعفران از ہر یک دو درم، آملہ مقشر نود مثقال، آملہ را در شیر گاؤ[1] بخیسانند پس از یک شب ویک روز آملہ را از شیر گاؤ برآوردہ بآب صاف شستہ صاف کنند ودر چہار ونیم من آب بجوشانند تا ثلثان جوشیدہ ثلث بماند پس از آتش فرو گیرند وسرد نمودہ درہم بمالند وشیرۂ آں را برآورند وباسہ وزن ادویہ قند وعسل بقوام آورند وادویہ کوفتہ وبیختہ بآں بسرشند۔ شربتے ازیں (مفرح) دو درم تا دو مثقال باشد۔

نوش دارو ئے لولوی: مفرحیست قوی، دل ودماغ ومعدہ وجگر راقوت بخشد وباہ بیاورد وطعام بگوارد وہر بیماری کہ از مشارکت معدہ وجگر بود، سود دہد ونشاط آورد (وشگفتگی بخشد)۔

(ص) مروارید ناسفتہ وحجر یشب وبسد وسعد کوفی وکہربا از ہر یک دو مثقال، عود خام وطباشیر سفید وساذج ہندی وسنبل الطیب وگل ارمنی وآبریشم مقرض از ہر کدام سہ مثقال، زعفران ودرونج رومی وبہمنین واشنہ از ہر یک دو مثقال، شیرۂ[2] آملہ سی مثقال، زرشک بے دانہ وانار دانہ از ہر یک دہ مثقال۔ زرشک وانار دانہ بآملہ بجوشانند وصاف نمایند وباسہ چندان ادویہ عسل وقند بقوام بیاورند وادویہ کوفتہ وبیختہ دراں (بسرشند) واز دو درم تا دو مثقال شربتے تناول فرمایند۔

نسخہ دیگر: ورق گل سرخ سہ درم، سعد کوفی وقرنفل ومصطگی رومی وزعفران واسارون وہیل وقرفہ ومروارید ناسفتہ وکہربا ومرجان از ہر یک دو درم وآبریشم مقرض وحجر یشب وگاؤزبان وصندلین[3] ودرونج رومی وبہمن[4] (سفید وبہمن سرخ) وگل ارمنی وگل مختوم وطباشیر سفید وپوست بیرون پستہ از

---

[1] ''از شیر گاؤ بآب صاف شستہ صاف کنند ودر چہار ونیم من آب صاف.....شربتے ازیں (مفرح) دو درم تا دو مثقال باشد'' نسخہ رضا۔

[2] ''شیرہ آملہ سی مثقال و.....دو مثقال شربتے تناول فرمایند'' نسخہ رضا۔

[3] ''صندلین'' نسخہ رضا۔

[4] ''بہمنین'' نسخہ رضا۔

ہر یک یک ونیم درم، جوز بواوقا قلہ کبارو کشنیز خشک از (ہر یک) یک درم، شیرۂ آملہ پنجاہ مثقال[1] آب زرشک وآب انارترش از ہر یک پانزدہ مثقال، عنبراشہب یک درم، مشک ترکی نیم درم، ورق طلاسی عدد، ورق نقرہ پنجاہ عدد وقند وعسل سہ برابر مجموع ادویہ بدستور بسرشند[2] ومقدار شربتی دو درم باشد۔

نوشدارو[3] نسخہ بدرالدین قلانسی: ورق گل سرخ شش درم، قاقلہ دہ درم، سعد وبہمن سفید وآملہ منقی و گاؤزبان از ہر یک پنج درم، قرنفل وسنبل الطیب واسارون وبادرنجبویہ وبہمن سرخ از ہر یک سہ درم، قرفہ وزرنب ومصطگی وشقاقل وتودریین وخولنجان از ہر یک دودرم، بسباسہ وہیل بواو جوز بواوزعفران از ہر یک یک درم، عنبراشہب نیم درم، مروارید ناسفتہ وساذج ہندی از ہر یک دودرم، مشک دو دانگ، شیرۂ آملہ یک رطل، فانید[4] یا قند ہر کدام کہ باشد، یک رطل وعسل صاف یک من بدستور چنانکہ رسم است بسرشند۔ مقدار شربتی از یک مثقال تا دو درم باشد۔

نوش داروئے لولوی[5] از حکیم محمد باقر:

(ص) یاقوت رمانی یک مثقال، آبریشم مقرض ومروارید ناسفتہ وکہربا وسنبل الطیب و طباشیر سفید وورق گل[6] سرخ وزعفران از ہر یک سہ درم، یشب[7] سبز ومرجان ودرونج عقربی وہیل و تخم بادرنجبویہ وساذج ہندی وعود ہندی واذخر واسارون رومی وصندل سفید وپوست ترنج وریوند چینی وزرشک بے دانہ وعنبراشہب از ہر یک دو درم، مشک ترکی یک درم، ورق طلا دو دانگ وشیرہ آملہ بشیر پروردہ (نیم) رطل، قند و[8] نبات وعسل ہر سہ برابر ادویہ علیٰ رسم ترکیب کنند، شربت دو درم باشد۔

---

[1] ''پنجاہ مثقال'' نسخہ رضا۔

[2] ''بسرشند ومقدار شربتے دو درم باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''نوشدارو، دیگر نسخہ بدرالدین قلانسی'' نسخہ رضا۔

[4] ''فانید یا قند ہر کدام کہ باشد، یک رطل وعسل صاف یک من بدستور چنانکہ رسم است بسرشند۔ مقدار شربت از یک مثقال تا دہ درم باشد'' نسخہ رضا۔

[5] ''نوشدارولولوی، نسخہ محمد باقرنی'' نسخہ رضا۔

[6] ''ورق گل سرخ'' نسخہ رضا۔

[7و8] ''یشب'' و''قند ونبات وعسل'' نسخہ رضا۔

مفرح جالینوس: قضیب سخت کند واوعیہ[1] منی بکشاید ودل ودماغ واعصاب راقوت دہد وشہوت جماع زیادہ کند[2] ورنگ بشرہ صاف سازد وخون صالح در بدن زیادہ کند ونعوظ آورد ودوستی مرد در دل زن پیدا آید۔

(ص) مروارید ناسفتہ وبسد وانیسون وبہمن سفید از ہریک یک درم وبیخ کاکنج وبیخ لبلاب وصمغ عربی وکہربا از ہریک نیم درم، کزمازج[3] وسعد کوفی وسلیخہ ودارچینی ومصطگی رومی وفقاح ومروارید ناسفتہ وصندل سفید وزراوند گرد وسلیخہ وورق گل سرخ ویاقوت رمانی وبہمنین از ہر یک دو درم، بسباسہ شش درم، پوست ترنج سہ درم، پوست ہلیلہ یک درم، عنبر اشہب[4] یک درم، مشک یک درم، زعفران دو درم وشیرۂ نبات وعسل صاف سہ برابر[5] ادویہ بدستور بسرشند وشربت دو درم باشد۔

مفرح دیگر: مقوی دل ودماغ باشد[6] تقویت باہ کند ودیگر منافع بسیار دارد۔

(ص) فلفل وزنجبیل وسنبل الطیب ودار فلفل وہیل بوا وجوز بوا وقاقلہ کبار وشیطرج ہندی ولسان العصافیر ودرونج عقربی وبادرنجبویہ ومصطگی[7] رومی وگاؤزبان وخولنجان وفرنجمشک ومروارید ناسفتہ وصندل سفید وزراوند گرد وسلیخہ وورق گل سرخ ویاقوت رمانی وبہمنین از ہر یک دو درم، بسباسہ شش درم، پوست ترنج سہ درم، پوست ہلیلہ یک درم، عنبر اشہب[8] یک درم، مشک یک درم، زعفران دو درم وشیرۂ نبات وعسل صاف سہ برابر[9] ادویہ بدستور بسرشند وشربت دو درم باشد۔

مفرح رشیدی: خوشحالی[10] وشگفتگی تمام آورد۔

---

[1] ''وشرائین واوعیہ منی بکشاید'' نسخہ رضا۔

[2] ''ورنگ بشرہ صاف سازد وخون صالح.....دوستی مرد در دل زنان پیدا آورد'' نسخہ رضا۔

[3] ''کزمازج واذخر'' نسخہ رضا۔

[4] ''یک نیم مثقال اجزاء کوفتہ وبیختہ .....آب نیم گرم میل نمایند۔'' نسخہ رضا۔

[5] ''مقوی دل ودماغ باشد.....دیگر منافع بسیار دارد'' نسخہ رضا۔

[6] ''مصطگی رومی'' نسخہ رضا۔

[7] ''عنبر اشہب یک درم'' یہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش پٹنہ۔

[8] ''سہ وزن ادویہ'' نسخہ رضا۔

[9] ''خوشحالی تمام آورد'' نسخہ رضا۔

(ص)لعل بدخشانی و یاقوت بدخشانی ومروارید ناسفته از هر یک پنج مثقال، بسباسه و زعفران وسا ذج هندی واشنه وسداب وانیسون[۱] وتخم کرفس وتخم فرنجمشک وقشر[۲] ترنج از هر یک یک مثقال، گاؤزبان هفت مثقال، بادرنجبویه ده مثقال، بهمنین وسک از هریک دومثقال، آبریشم مقرض وعنبر اشهب از هر یک یک مثقال، مشک ترکی نیم مثقال، ورق طلا[۳] وورق نقره از هر یک پنجاه عدد، زائد الفکر پانزده مثقال[۴]، قند وعسل[۵] سه برابر ادویه درگلاب بگذارند و بقوام آورند، ادویه کوفته وبیخته چنانکه رسم است بسرشند ومقدار شربتی یک مثقال باشد۔

---

۱ ''افیون'' نسخہ رضا میں ''انیسون'' کی جگہ ''افیون'' مذکور ہے۔نسخہ رضا۔

۲ ''قشر ترنج'' نسخہ رضا۔

۳ ''ورق طلا ونقرہ ہر یک پنجاہ عدد'' نسخہ رضا۔

۴ ''پانزدہ مثقال'' نسخہ رضا۔

۵ ''قند وعسل سہ برابر ادویہ درگلاب بگذارند وبقوام آورند وادویہ کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است، بسرشند و مقدار شربتی باشد'' نسخہ رضا۔

باب سوم از مقالہ اول[1]

در بیان معاجین

مشتمل بر پنج فصل

فصل اول[2] از باب سوم از مقالہ اول: در بیان معاجین کہ جزو عمدۂ آں افیونست بآنکہ بقدر محسوس[3] افیون باشد۔

مخلصہ کبیر: کہ شواطیر نیز گویند[4] ایں ترکیب است بغایت منفعت و معجونیست در نہایت شرافت و دوائیست بسیار مبارک (در منفعت[5])۔ خداوند شری و فالج و تشنج بلغمی و نقرس[6] و اوجاع مفاصل و رعشہ و صداع کہنہ و دوار و درد دندان و وسواس را سودمند بود و پیہائے[7] دایرہ برطرف کند و درد چشم کہ از بلغم و رطوبت بود طلا کردن نافع باشد، درد جگر و شراسیف و درد معدہ و بادہائے غلیظ کہ در اعضاء باشد و درد امعا و بواسیر را نافع بود و زکام و نزلہ و گزیدن حشرات را سود دہد و چوں قدرے در قضیب بمالند نعوظ آورد و دیگر فوائد دارد۔

(ص) مرکی[8] و سلیخہ و اذخر از ہر یک یک وقیہ و نیم، جند بیدستر و فطر اسالیون از ہر یک پانزدہ مثقال، تخم کرفس دو وقیہ[9]، سیسالیوس رومی یک مثقال، قسط تلخ و دارچینی از ہر شش مثقال،

---

[1] اضافہ از خدابخش، نسخہ رضا۔

[2و3] "فصل اول: از باب سوم از مقالہ اول است" و "بقدر محبوسی" نسخہ رضا۔

[4] "ایں ترکیب در غایت منفعت است و معجونے است در نہایت و دوائست" نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از خدابخش۔

[6] "نقرس" نسخہ رضا۔

[7] "و پیہائے دایرہ برطرف ..... برقضیب بمالند، نعوظ آورد" نسخہ رضا۔

[8] "مرکی و سلیخہ و اذخر از ہر یک یک وقیہ و نیم، جند بیدستر و فطر اسالیون از ہر یک پانزدہ مثقال" رضا میں نہیں ہے۔ خدابخش

[9] "دو او قیہ" نسخہ رضا۔

فلفل سفید دوازده مثقال، فلفل سیاه چهار مثقال، قرص اقر قومغما و میعه سائله و اسارون[1] از هر یک شش مثقال، زعفران و حماما از هر کدام چهار مثقال، دواها کوفته وبیخته باسه چنداں عسل کف گرفته معجون نمایند و بعد از شش ماه مقدار شربتے یک درم باشد۔

بزرگ دارو: از جملہ دواہائے[2] بزرگ فارسیانست۔ منفعت ایں قریب بمنفعت مخلصہ است واز بسیاریٔ منفعت بعضے آں را از جملہ تریاقات شمردہ اند۔

(ص) زعفران و بزر البنج سفید از ہر کدام یک سیر، افیون[3] و فرفیون از ہر یک بیست درم، میعہ و سنبل الطیب از ہر یک دو سیر[4]، ساذج[5] ہندی و قرنفل و تخم ہزار و اسفند و عاقر قرحا و دار فلفل و مرمکی از ہر یک چہار درم، فلفل سفید و سکبینج و جاؤشیر از ہر یک دو درم، مروارید ناسفتہ و نوشادر و تخم سداب دشتی و مشک و کافور و قاقلہ و دارچینی و سلیخہ از ہر یک دو درم، قسط و زرنباد و درونج و روغن بلسان از ہر یک ہشت درم ادویہ کوفتہ وبیختہ، صموغ وافیون در شراب حل ساختہ صاف نمایند و مجموع را باسہ چنداں عسل مصفی کف برداشتہ بسرشند۔ مقدار شربتے بعد از شش ماہ از نیم درم تا یک درم بحسب مزاج بدہند[6]۔

معجون قیصر: خفقان باز دارد و درد معدہ وصرع و امراض باردہ را سودمند بود وفواق امتلائی را نافع باشد وسدہ بکشاید۔

(ص) جند بیدستر و رب سوس و سلیخہ و قسط تلخ و فلفل سیاہ و افیون مصری و میعہ سائلہ و

---

[1] ''اسارون از ہر یک شش مثقال دواہا کوفتہ وبیختہ باسہ چنداں عسل کف گرفتہ معجون نمایند و بعد از شش ماہ مقدار شربتے یک درم باشد۔'' نسخہ رضا۔

[2] ''از جملہ دواہا بزرگ فارسیست ومنفعت ایں قریب بمنفعت مخلصہ است واز بسیاریٔ منفعت بعضے از تریاقات شمردہ اند'' نسخہ رضا۔

[3] ''افتیمون از ہر یک بست درم'' نسخہ رضا۔

[4] ''چہار درم'' نسخہ رضا۔

[5] ساذج ہندی.....ومرمکی از ہر یک چہار درم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش

[6] ''ومجموع را باسہ چندان عسل مصفی کف برداشتہ بسرشند۔ مقدار شربتے بعد از شش ماہ از نیم درم تا یک درم بحسب مزاج بدہند'' نسخہ رضا۔

زعفران و سنبل الطیب از هر یک سه درم، جاؤشیر یک[1] درم و نیم، درونج عقربی و زرنباد و مروارید ناسفته از هر کدام نیم درم و مشک[2] دو دانگ اجزاء کوفته و بیخته باسه چندان عسل صاف کف گرفته بدستور متعارف ترکیب کنند و بعد از شش ماه مقدار شربتے از هر یک نخود با دو دانگ تناول کنند۔

معجون خسروی: معده را قوت دهد و باه زیاده کند و دل قوی گرداند و بوئے دهان خوش کند و نشاط تمام بخشد و خوشحالی و شگفتگی آورد۔

(ص) عنبر اشهب و قاقله کبار و بسباسه و قرنفل و زنجبیل و جوزبوا و سنبل الطیب و صندل سرخ[3] و سفید و شقاقل و قرفه و هیل و بهمن سرخ و سفید از هر یک دو درم، خصیة الثعلب[4] مصری هفت درم، افیون ده درم، زعفران و دار فلفل و بزرالبنج از هر کدام شش درم، مصطگی رومی سه درم، دارچینی هشت درم، اشنه دو درم، مشک نیم درم، ورق طلا[5] (دو دانگ و ورق[6]) نقره سه دانگ و عسل سه برابر مجموع ادویه بطریق مشهور بسرشند و بعد از شش ماه مقدار شربتے برابر نخودی باشد، و اگر افیون[7] دار خواهد بود، افیون بست درم کنند، شاید۔

معجون میعه: اسهال کهنه و زحیر را سودمند بود۔

(ص) جند بیدستر و اسارون و افیون و میعه سائله و بزرالبنج و کندر، اجزا[8] همه بوزن برابر کوفته و بیخته باسه چندان عسل بسرشند و مقدار شربتے از نیم نخود تا یک نخود بود۔

فلونیائے رومی: معجونیست[9] مبارک و بسیار نافع وقولنج بکشاید و هیضه و عسر البول و سنگ گرده و مثانه

---

[1] ''یک درم'' نسخه رضا۔

[2] ''مشک دو دانگ، اجزاء کوفته و بیخته باسه چندان عسل .....تا دو دانگ تناول کنند'' نسخه رضا۔

[3] ''صندل سرخ'' نسخه رضا۔

[4] ''خصیة الثعلب مصری'' نسخه رضا۔

[5] ''ورق طلا و ورق نقره سه دانگ و عسل صاف سه برابر مجموع ادویه بطریق مشهور بسرشند'' نسخه رضا

[6] اضافه از خدا بخش۔

[7] ''اگر افیون خواهند افیون بیست دام کنند، شاید'' نسخه رضا۔

[8] ''اجزاء همه بوزن برابر کوفته و بیخته باسه چندان عسل بسرشند و مقدار شربت از نیم نخود بدهند'' نسخه رضا۔

[9] ''معجونیست مبارک و بسیار را نافع وقولنج بکشاید و هیضه.....وخفقان'' نسخه رضا۔

برطرف کند وخفقان و امراض[۱] کبد و دردمعده ونزله و دردسر و درد دندان وسرفه کهنه ونفث الدم و سیلان الدم وتشنج و قے الدم وخون واسہال خونی رانافع بود۔

(ص) زعفران پنج درم، فلفل سفید و بزرالبنج از ہر یک بیست درم، افیون دہ درم، فطراسالیون چہار درم، تخم کرفس جبلی سہ درم، سنبل الطیب چہار درم، ساذج ہندی وسلیخہ وعاقرقرحا وفرفیون وحب بلسان از ہر یک یک درم[۲] اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن بلسان ملوث کردہ باسہ چندآں عسل کف گرفتہ بسرشند و بعداز شش ماہ مقدار شربتی نخودی باشدوصاحب قولنج را بآب کرفس وبعضے عوض تخم کرفس دوقو کردہ اند وقوت معجون تاسہ سال باقی میماند۔

فلونیائے فارسی: آمدن خون از ہرعضوے کہ باشد، بازدارد و دردہا راساکن (کند) وقے واسہال رانافع بود و بادرحم راسود کند ومحافظت جنین نماید ودماغ راقوت بخشد وحفظ رازیادہ کند۔

(ص) فلفل سفید و بزرالبنج از ہر یک بیست درم، افیون دہ درم، وبعضے گل مختوم دہ درم داخل کردہ اند[۳]، زعفران پنج درم، سنبل الطیب ومرمکی و عاقرقرحا وفرفیون از ہرکدام دو درم، جند بیدستر یک درم، زرنباد و درونج عقربی از ہر یک نیم درم، مشک ترکی و مروارید ناسفتہ از ہر کدام دو درم، جند بیدستر یک درم، کافوری قیصوری یک دانگ ونیم، مجموع کوفتہ[۴] وبیختہ بعسل کف گرفتہ بسرشندو بعداز شش ماہ دانگے تا دو دانگے شربتے باشد وقوت ایں معجون ہم تاسہ سال باقیست۔

فلونیائے دیگر[۵]: تالیف حکیم عماد الدین محمود شیرازی، تقویت[۶] باہ و امساک را بغایت نافع است و ضعف دل وخفقان رافائدہ منداست ونشاط تمام بخشد ودیگر فائدہا دارد۔

---

۱ ''وامراض کبد ودردمعدہ ونزلہ ودردسر ودرد دندان وسرفہ کہنہ ونفث الدم وسیلان رحم وتشنج وقے الدم و اسہال خونی رانافع باشد'' نسخہ رضا۔

۲ ''اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن ..... بعداز شش ماہ مقداریک نخودشربتے باشد..... میماند'' نسخہ رضا۔

۳ ''کردہ اند'' نسخہ رضا۔

۴ ''مجموع کوفتہ وبیختہ بعسل کف .....تاسہ سال باقیست۔'' نسخہ رضا۔

۵ ''فلونیائے تالیف حکیم عماالدین نیزمحمد شیرانی'' نسخہ رضا۔

۶ ''تقویت باہ وامساک منی رابغایت نافع است.....فائدہادارد'' نسخہ رضا۔

(ص) یاقوت رمانی و مروارید ناسفتہ و کہربائے شمعی و فادزہر و جدوار خطائی[۱] و مومیائے کانی از ہر دو درم، درونج عقربی و شقاقل[۲] و صندل سفید از ہر کدام چہار درم، زرنباد و طباشیر و دار فلفل و آملہ مقشر و ورق گل[۳] سرخ و پوست بیرون پستہ و زراوند گرد و حب الغار و حب الزلم و حب السودا[۴] و عود ہندی و نانخواہ و انیسون و بادیان و قاقلہ[۵] کبار و قاقلہ صغار و قرفہ و فطر اسالیون و مرصاف[۶] و جند بیدستر و سعد کوفی و عاقرقرحا و ساذج ہندی و مایہ اعرابی و قسط شیریں و اسارون[۷] و سنبل الطیب از ہر کدام پنج درم، خشخاش سفید و مصطگی رومی و خصیۃ الثعلب مصری و جوز بوا و بسباسہ و ریوند چینی و چلغوزہ شامی و مغز نارجیل و بزرالبنج از ہر کدام دہ درم، فلفل گرد بیست درم، زنجبیل ہفت درم، پوست ہلیلہ و بہمن و آبریشم مقرض[۸] قشر ترنج و تخم پیاز و تخم گندنا و حب بلساں و عود بلسان و جنطیانا و ماہی روبیان از ہر کدام[۹] سہ درم، عنبر اشہب دہ درم، مشک ترکی یک درم، کندر دو درم، مغز تخم خربوزہ سہ درم[۱۰]) زعفران سی درم (ورق طلا یک درم[۱۱]) ورق نقرہ دو درم، افیون مصری پنجاہ درم و نبات صد درم و عسل صاف کف گرفتہ سہ[۱۲] برابر مجموع کوفتہ و بیختہ بدستور متعارف معجون کنند۔

نوع دیگر: ریوند چینی و بسباسہ و زرنباد و عود ہندی و دارچینی و قرنفل و اشنہ و ساذج ہندی و سنبل الطیب

---

۱ ''جدوار خطائی و مومیائے کانی'' نسخہ رضا۔

۲ ''شقاقل مصری'' نسخہ رضا۔

۳ ''ورق گل سرخ'' نسخہ رضا۔

۴ ''حب السودا'' نسخہ رضا۔

۵ ''قاقلہ کبار و قاقلہ صغار'' نسخہ رضا۔

۶ ''مرصاف'' نسخہ رضا۔

۷ ''اسارون و جند بیدستر و سنبل الطیب از ہر کدام پنج درم، خشخاش سفید و مصطگی رومی و خصیۃ الثعلب مصری و جوز بوا و بسباسہ و ریوند چینی و چلغوزہ شامی و مغز نارجیل و بزرالبنج از ہر کدام دہ درم'' نسخہ رضا۔

۸ ''قشر ترنج'' نسخہ رضا۔

۹ ''عود بلسان'' خدا بخش۔

۱۰ اضافہ از خدا بخش۔

۱۱ اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

۱۲ ''سہ برابر مجموع ادویہ کوفتہ و بیختہ بدستور متعارف معجون کنند'' نسخہ رضا۔

وحب بلسان از ہر کدام دو درم، خصیۃ الثعلب مصری وبزر البنج وزعفران وتخم کرفس از ہر پنج درم، فلفل سیاہ و افیون مصری از ہر یک بیست درم، (مصطگی رومی پنج درم، عاقر قرحا وفر فیون از ہر کدام درمی[۱]) مشک ترکی نیم درم، ورق طلا دانگی و ورق نقرہ[۲] نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن بادام چرب کنند[۳] باسہ چندان عسل صاف کف گرفتہ بسرشند و بعد از شش ماہ بقوت[۴] قدرے ومزاج استعمال کنند۔

فلونیائے دیگر از اطبائے گیلان[۵]: فلفل سیاہ وسنبل الطیب وزنجبیل و دارچینی و مرمکی و فرفیون از ہر کدام دہ درم، زعفران وساذج ہندی وقرفہ وسلیخہ واسارون وزرنب وخصیۃ الثعلب وجند بیدستر وزراوند گرد[۶] وعود بلسان ولسان العصافیر وعود الصلیب وفرنجمشک واشنہ وحب الزلم وحب الفلفل وتخم ہلیون وشیطرج ہندی وآملہ مقشر وخولنجان وبادیان ومشکطر امشیع[۷] و پوست بیرون ترنج ومغز حب الصنوبر کبار وگاؤزبان و بادرنجبویہ وریوند چینی از ہر کدام پنج درم، پوست ہلیلہ کابلی ومغز بادام و مغز پستہ وتخم کرفس و انیسون و شقاقل مصری ومغز نارجیل وبزر البنج از ہر یک دہ درم، قرنفل و جدوار خطائی وصمغ عربی از ہر کدام سہ درم، مصطگی رومی وگل ارمنی از ہر دو درم، کبابہ چینی وبہمن و شب انگیز از ہر یک چہار درم، تودریین وتباشیر[۸] سفید ومروارید ناسفتہ وکہربا وحجر یشب و بسد وعقیق یمنی ویاقوت رمانی از ہر کدام سہ درم، زعفران بیست درم، عنبر دو درم، مشک نیم درم، ورق طلا پنجاہ عدد و[۹] ورق نقرہ صد عدد وافیون دہ یک، مجموع کوفتہ وبیختہ بروغن بادام چرب کنند پس نیم وزن ادویہ

---

۱ اضافہ از خدابخش۔

۲ ''یک درم'' نسخہ رضا۔

۳ ''ورق نقرہ نیم درم'' نسخہ رضا۔

۴ ''کنندہ'' نسخہ رضا۔

۵ ''گیلانی'' نسخہ رضا۔

۶ ''زراوند گرد'' نسخہ رضا۔

۷ ''مشکطر امشیع و پوست بیرون پستہ'' نسخہ رضا۔

۸ ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

۹ ''ورق نقرہ صد و ..... بیامیزند وافیون وصمغہا را در بگلاب خیسانند ونرم کردہ'' نسخہ رضا۔

نبات سفید کوفتہ وبیختہ در ادویہ بیا میزند و افیون وصمغہا را در گلاب خیسانند ونرم کردہ و صاف نمودہ باسہ برابر عسل کف گرفتہ وقوام آوردہ بسرشند ومقدار وخوارکی برابر نخودی (باشد) وافیونے آنچہ خواہد بود (بخورد)۔

برشعثاء: نسخہ کہ شیخ ابوعلی در قانون آوردہ (است) نزلہ وزکام را نافع بود و در ہا را ساکن گرداند و قطع[۲] آمدن خون از ہر عضوے کہ باشد، بکند و اگر قدرے[۳] بر بالائے دندان بگذارند درد دندان را ساکن گرداند۔

(ص) فلفل سفید وبزر البنج از ہر یک بیست مثقال، افیون دہ مثقال ،زعفران پنج مثقال، سنبل الطیب و عاقرقرحا وفرفیون از ہر کدام یک مثقال[۴] ودر بعضے نسخہا فلفلین آمدہ است، کوفتہ وبیختہ باسہ برابر عسل بسرشند وپس از شش ماہ استعمال کنند[۵]۔

برشعثاء نسخہ ابوالبرکات: امراض قلب و معدہ را نافع باشد و امراض سوداوی ووسواس و مالیخولیا و بے خوابی واستسقاء را سود دہد۔

(ص) فلفل سفید و فاشرا وفرنجمشک وفوہ وبزر البنج ومقل ازرق از ہر یک دہ درم، زعفران و زراوند طویل و جطیانا رومی و عنصل مشوی وجدوار خطائی از ہر یک چہار درم، حب الغار وافیون ومرکی از ہر یک ہفت درم، سنبل الطیب و ناردین و جند بیدستر از ہر یک دو درم وفرفیون یک درم ادویہ[۶] کوفتہ وبیختہ باسہ چنداں عسل بسرشند در ہاون خوب درہم بمالند در ظرف چینی نگاہ دارند وپس از شش ماہ استعمال کنند۔

---

۱ ''برشعثا، نسخہ از شیخ بوعلی در قانون او است'' نسخہ رضا۔

۲ ''قطع آمدن خون'' نسخہ رضا۔

۳ ''اگر قدرے بر بالائے دندان بگذارند درد دندان را ساکن گرداند۔'' نسخہ رضا۔

۴ ''یک مثقال ودر بعضے نسخہا فلفلین آمدہ است، کوفتہ وبیختہ باسہ برابر عسل بسرشند وپس از شش ماہ استعمال کنند۔'' نسخہ رضا۔

۵ ''کنند'' نسخہ رضا۔

۶ ''ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چنداں عسل بسرشند در ہاون خوب درہم بمالند در ظرف چینی نگاہ دارند وپس از شش ماہ استعمال کنند'' نسخہ رضا۔

برشعثاء، نسخه دیگر: مرصاف وزعفران ومیعه وکماذریوس وجنطیانا ازهر یک ده درم، گل مختوم[1] پنج درم وافیون ده درم، جندبیدستر وصمغ عربی وسنبل[2] الطیب و غاریقون ازهر یک سه درم، اقاقیا و هیو فاریقون وفطر اسالیون ازهر یک دو درم، قصب الذریره و دارشیشعان و حب الغار وعصارهٔ لحیة الثیس ازهر یک پنج درم ونیم، زراوندطویل وریوندچینی واسارون وحماما وجعده وروغن بلسان ازهرکدام سه نیم درم وآنچه صمغ وعصاره باشد بخیسانند[3] ونرم کنند وباقی ادویه کوفته وبیخته باعسل صاف معجون کنند۔

نسخه برشعثاء دیگر: جنطیانارومی ودارفلفل وجند بیدستر ازهر یک چهار درم، سنبل الطیب وفقاح اذخر و زراوندطویل ازهر یک ده درم، انیسون وتخم کرفس (وبیخ کرفس[4]) ازهر یک بیست درم، فلفل سی درم، قسط تلخ وفوه واسارون ازهر یک ده درم، زنجبیل وخسک[5] پرورده وفودنج ازهر یک هفت درم، روغن بلسان ده درم عسل سه[6] برابر مجموع بدستور معجون کنند وبعد ازشش ماه استعمال کنند[7]۔

دحمرثا: بادها بشکند وسده[8] جگر وسپرز بکشاید وسرفه بلغمی وضیق النفس ویرقان که ازسده[9] وقولنج رانافع باشد وادرارحیض[10] کند ودیگر منافع بسیار دارد۔

(ص) تخم هزار اسفند یک[11] من ونیم، کندر ده درم، زراوندطویل[12] وگرد وریوندچینی ازهر

---

۱ ''گل مختوم پنج درم وافیون ده درم'' نسخه رضا۔

۲ ''سنبل الطیب'' نسخه رضا۔

۳ ''بخیسانند ونرم کنند وباقی ادویه کوفته وبیخته باعسل صاف معجون کنند۔'' نسخه رضا۔

۴ اضافه از خدابخش۔

۵ ''خشک بزورمره'' نسخه رضا۔

۶ ''سه برابر مجموع ادویه بدستور معجون کنند'' نسخه رضا۔

۷ ''کنند'' نسخه رضا۔

۸ ''سده جگر دبیز بکشاید'' نسخه رضا۔

۹ ''که ازسده باشد وقولنج رانافع باشد'' نسخه رضا۔

۱۰ ''ادرارحیض کند ودیگرفوائد بسیار دارد'' نسخه رضا۔

۱۱و۱۲ ''یک من ونیم'' و''زراوندطویل وگرد'' نسخه رضا۔

یک بست درم، زرنباد ودرونج[۱] رومی از هر یک (چهار[۲]) درم، مصطگی وحب بلسان[۳] وزعفران واکلیل الملک وسنبل الطیب از هر یک ده درم[۴]، افیون وزنجبیل وقسط وسلیخه[۵] وفراسیون از هر یک دوازده درم، سعد ده[۶] سیر، صبر سقوطری چهارده درم، قرنفل شش[۷] درم، خربق سپید[۸] وگل سرخ وشونیز از هر یک شش سیر وفلفل ده درم، درنسخه دیگر فلفل بیست درم آمده است، ادویه[۹] کوفته وبیخته باسه برابر عسل کف گرفته بسرشند۔

معجون بادزهرج: برودت معده[۱۰] وجگر وگرده ومثانه ورحم واحتباس طمث را نافع باشد ورياح غليظ را دفع کند وسده وجگر وسپرز بکشاید[۱۱] ودرمنافع نزدیک است به دحمرثاو دراکثر قرابادینات بادمهرج را دحمرثائے لولوی نوشتہ اند۔

(ص) زرنباد ودرونج رومی وافیون وجند بیدستر وعاقرقرحا، فلفل ودارفلفل وسلیخه وهوم المجوس وبزرالبنج[۱۲] سفید وسنبل الطیب وقسط تلخ وجاوشیر وزعفران از هر یک شش درم، حلبه هشت درم، مروارید ناسفته دو درم، بارزد ومر از هر یک دوازده درم ودرکامل الصناعة عوض بارزد کندر آورده است، ادویه کوفته وبیخته (باسه) وزن عسل کف گرفته بسرشند۔

---

۱ ''درونج رومی'' نسخه رضا۔

۲ اضافه از خدابخش۔

۳ ''حب بلسان'' نسخه رضا۔

۴ ''ده درم'' نسخه رضا۔

۵ ''سلیخه'' نسخه رضا۔

۶ ''سعد ده سیر'' نسخه رضا۔

۷ ''شش درم'' نسخه رضا۔

۸ ''خربق سفید'' نسخه رضا۔

۹ ''ادویه کوفته وبیخته باسه برابر عسل کف گرفته بسرشند'' نسخه رضا۔

۱۰ ''برودت معده وجگر وگرده ومثانه ورحم'' نسخه رضا۔

۱۱ ''بکشاید و.....ودربعضے نسخها اطباء نبات بادمهرج دحمرثاء لولوی نوشته اند'' نسخه رضا۔

۱۲ ''بزرالبنج سفید وسنبل الطیب وقسط تلخ وجاوشیر وزعفران از هر یک شش درم، حلبه هشت درم،.....وبیخته باسه وزن عسل کف گرفته بسرشند'' نسخه رضا۔

معجون غیاثی: امراض بلغمی وصداع مزمن وصرع وسرفه بلغمی وضیق النفس واسهال کهنه را نافع باشد وقلع خلط لزج از سینه وشش بکند ودرد معده را فائده دهد۔

(ص) مرکی وسلیخه ودار فلفل ودارچینی وسیسالیوس وحماما از هر یک چهار درم، سنبل الطیب وفقاح[1] اذخر از هر یک دوازده درم، زعفران پنج درم، افیون پانزده درم، تخم کرفس جبلی سی درم، انیسون وتخم کرفس بستانی از هر یک بیست درم، فلفل سی هشت درم، میعه سائله وقسط وفوه واسارون از هر یک یک درم، اجزاء کوفته وبیخته باسه وزن عسل بدستور معجون کنند۔ مقدار[2] شربتی از یک دانگ تا نیم درم با قدرے آب نیم گرم بدهند۔

دواء الکبریت: حمیات مزمنه سوداوی وبلغمی (وسرفه کهنه را نافع باشد واوجاع کهنه[3]) وگزیدن حیوانات وحیات وعقارب را[4] فائده (دهد[5]) وبول وحیض براند وسنگ گرده ومثانه بریزاند۔ در دفع مضرت زهرها فعل این[6] ترکیب با تریاق فاروق نزدیک است۔

(ص) فلفل سفید وگوگرد زرد از هر کدام شش[7] درم، بزرالبنج وقردمانا ومرصافی از هر یک دوازده درم، زعفران[8] وافیون از هر یک ده درم، دارفلفل وقسط تلخ وزراوند طویل وپوست بیخ[9] لفاح وافتیمون وفرفیون از هر یک سه درم، صمغها را در شراب کهنه یا در مثلث بخیسانند وادویه کوفته وبیخته بعسل صاف بسرشند ومقدار شربتی از یک درم تا یک مثقال باشد۔

---

[1] ''فقاح اذخر از هر یک..... تخم کرفس بری چهل درم انیسون وتخم کرفس بستانی''۔

[2] ''مقدار شربت از یک دانگ تا نیم درم با قدرے آب نیم گرم بدهند'' نسخه رضا۔

[3] اضافه از حذابخش۔

[4] ''او جاع کهنه بلغمی وسوداوی وگزیدن حیوانات حیات وعقارب را'' نسخه رضا۔

[5] اضافه از حذابخش۔

[6] ''فعل این ترکیب'' نسخه رضا۔

[7] ''ده درم'' نسخه رضا۔

[8] ''زعفران وفرفیون'' نسخه رضا۔

[9] ''پوست بیخ لفاح وفرفیون از هر یک سه درم، صمغها را در شراب کهنه یا در مثلث بخیسانید وادویه کوفته وبیخته بعسل صاف بسرشند ومقدار شربتی از یکدرم تا یک مثقال باشد'' نسخه رضا۔

نسخه دیگر[۱]: درنفع مساوی باول گوگرد زرد و بزرالبنج سفید وقردمانا ومرصاف ومیعه سائله وصعتر فارسی از هر یک هشت درم، سلیخه دوازده درم، فلفل سفید بیست[۲] درم، افیون وزعفران از هر یک ده درم، سداب وقسط تلخ از هر یک دو درم، بیخ لفاح وافتیمون وفرفیون از هر یک سه درم اجزاء کوفته وبیخته[۳] مر وافیون در مثلث کنند و چنانچه رسم است با سه چندان عسل صاف بسرشند و بعد از شش ماه مقدار شربتے یک درم بآب نیم گرم بدهند وخداوند تپ بلغمی را بآب کرفس یا بآب بادیان بدهند۔

اثاناسیائے کبیر: امراض کبد واوجاع بطن وقروح[۴] امعا و امراض طحال و درد عصب ودرد گرده و عسر البول وتنگی نفس وسرفه[۵] که از رطوبت شش وسینه باشد، سود دارد و اختلاف مزمن ونزف الدم ونفث الدم را نافع بود۔

(ص) زعفران و مرصافی وقردمانا[۶] وخشخاش سیاه وافیون[۷] مصری وسنبل الطیب و بیخ غافث[۸] وعصارهٔ غافث وجگرگ خشک کرده وشاخ راست بزمحرق[۹] کرده از هر یک جزوے کوفته و بیخته افیون را در مثلث یا شراب کهنه خیسانیده باسه چندان عسل بسرشند و بعد از شش ماه استعمال کنند۔ مقدار شربتے (ازیں ترکیب) نیم مثقال باشد بآب سیب۔

اثاناسیائے صغیر: منافع آں با کبیر نزدیک است۔

---

۱ ''نسخه دیگر: درنفع مساوی بادواء الکبریت است'' نسخه رضا۔

۲ ''بیست درم'' نسخه رضا۔

۳ ''اجزاء کوفته ....درمثلث حل کنند وچنانکه رسم است بآب چندان عسل صاف بسرشند وبعد از شش ماه .....خداوند بلغمی را بآب کرفس یا بآب بادیان بدهند'' نسخه رضا۔

۴ ''قروح امعا وامراض طحال'' نسخه رضا۔

۵ ''سرفه کهنه که از رطوبت پشت وسینه باشد'' نسخه رضا۔

۶ ''قردمانا'' خدابخش

۷ ''افیون مصری'' نسخه رضا۔

۸ ''بیخ غافث'' نسخه رضا۔

۹ ''برمحرق کرده از هر یک جزوے کوفته وبیخته، افیون را درمثلث یا شراب کهنه خیسانیده باسه چندان عسل بسرشند'' نسخه رضا۔

(ص) میعه سائله وزعفران وقسط تلخ وسنبل الطیب وافیون وسلیخه از هر یک چهار مثقال، اصل السوس دوازده مثقال، عصارهٔ عنافث هشت مثقال[1] اجزاء کوفته وبیخته بدستور بعسل بسرشند۔

معجون ابومسلم[2]: این ترکیب را فریادرس نیز گویند زیرا که تسکین دهندهٔ جمیع دردهاست۔

(ص) افیون مصری وبزرالبنج از هر کدام دو[3] مثقال، فرفیون وزعفران وسنبل الطیب و عاقرقرحا وسورنجان وقاقله وداردفلفل از هر یک پنج مثقال، کوفته وبیخته باسه چندان عسل کف گرفته[4] بسرشند ومقدار شربتی از دانگی تا نیم درم بعداز شش ماه استعمال کنند۔

معجون صیمری: فالج ولقوه وجمیع امراض بلغمی را نافع باشد واگر عضو مفلوج طلا کنند، سودمند بود۔

(ص) افیون وبزرالبنج وجند بیدستر وفرفیون ودارچینی وسنبل[5] الطیب وزعفران از هر یک جزوی همه مساوی کوفته وبیخته باسه چندان[6] عسل بسرشند۔ مقدار شربتی (بقدر حاجت[7]) از یک نخود تا نیم درم بدهند۔ (واگر عضو مسترخی باشد، طلا کنند[8])۔

فیروزنوش: نسیان و فالج ومغص ریحی و امراض زنان حامله که از سبب برودت باشد، سود دارد و بادهای غلیظ را دفع کند۔

(ص) فرفیون وعاقرقرحا وسنبل الطیب وزعفران از هر یک هفت درم، افیون وبزرالبنج از هر یک ده درم، کوفته وبیخته باسه چندان عسل بسرشند وبعداز شش ماه از یک دانگ نیم درم بدهند۔

معجون اسود[9]: زحیر واسهال کهنه را نافع باشد۔

---

[1] ''اجزا کوفته وبیخته بدستور با عسل بسرشند'' نسخه رضا۔

[2] ''معجون ابوسم'' نسخه رضا۔

[3] ''ده مثقال'' نسخه رضا۔

[4] ''عسل کف گرفته بسرشند ومقدار شربتی از دانگی تا نیم درم وربع از شش ماه استعمال کنند'' نسخه رضا۔

[5] ''سنبل الطیب وزعفران'' نسخه رضا۔

[6] ''باسه چندان عسل بسرشند ومقدار شربتی از هر یک نخود تا نیم درم بدهند'' نسخه رضا

[7] اضافه از خدابخش۔

[8] ''واگر عضوی مسترخی باشد، طلا کنند'' یه جمله نسخه رضا میں مذکور نہیں۔ اضافه از خدابخش۔

[9] ''معجون اسود: زحیر واسهال کهنه را نافع باشد۔

(ص) افیون مصری و جند بیدستر و میعه سائله و بزرالبنج[۵] وزعفران و اسارون و مرکی و تخم کرفس و سلیخه و انیسون و سنبل الطیب و گل ارمنی، اجزاء همه کوفته و بیخته باسه چندان عسل بسرشند[۱]۔

معجون ارسطوماخس: دوائیست[۲] عجیب و نافع۔ شیخ در قانون در جمله مجربات آورده۔ اصحاب نفث الدم وسعال[۳] مزمن وریش سینه وقروح امعاء و قے و هیضه واسهال کهنه واختناق رحم وامراض مثانه وحمیات دائر وگزیدن حشرات را نافع باشد۔

(ص) دارچینی وقسط و بارزد وجند بیدستر وافیون وفلفل و دارفلفل ومیعه سائله از هر[۴] یک جزوے، کوفته وبیخته چنانکه رسم است، بعسل صاف بسرشند ومقدار شربتی از یک دانگ تا نیم درم بدهند۔

معجون الاختلاف: اسهال بلغمی را سودمند بود۔

(ص) جند بیدستر و میعه وابنج[۵] وافیون وزعفران و مرکی و اسارون وتخم کرفس و سنبل الطیب وگل ارمنی وگل انار فارسی وانیسون وکرویا وصمغ عربی اجزاء همه مساوی دروزن کوفته وبیخته باسه چندان عسل بسرشند ومقدار شربتے نیم درم بآب بهی ورب مورد بدهند که نافعست۔

فصل دوم از باب سوم از مقاله اول: درذکر معجونهائے بزرگ بسیار فائده که دراوجاع و امراض مزمنه متضاده[۶] عظیم النفع و فائده منداست۔

معجون درع الصحة[۷]: تالیف میر محمد باقر دامت علیه الرحمة، ایں معجون مبارک بغایت فائده منداست[۸]

---

۱ (ص) افیون مصری ..... عسل بسرشند'' اس پوری عبارت کی ترتیب نسخہ رضا سے مختلف ہے۔ اصل متن میں اس کا ذکر بعد میں جبکہ نسخہ رضا میں اسے فیروزنوش کے فورا بعد بیان کر دیا گیا۔

۲ دوائیست عجیب ونافع'' نسخہ رضا۔

۳ ''سعال مزمن وریش سینه وقروح امعاوقے وهیضه واسهال کهنه واختناق رحم'' نسخہ رضا

۴ ''از هر یک جزوے کوفته وبیخته ..... شربتے از یک دانگ تا نیم درم بدهند'' نسخہ رضا۔

۵ ''بزرالبنج ..... تخم کرفس وسلیخه وسنبل الطیب ..... مقدار شربتے'' نسخہ رضا

۶ ''..... مضاده عظیم الصحة'' نسخہ رضا۔

۷و۸ ''معجون درع الصحة'' و ''فائده منداست واز تریاقات است وحرارت'' نسخہ رضا۔

وازتریاقات است۔ حرارت غریزی نگاه دارد و حفظ بیفزاید و باہ را قوت دہد[۱] و درد اعضاء برطرف کند وضیق النفس کہنہ را فائدہ دہد و مضرت سموم از بدن باز دارد و گزیدن حشرات و سگ دیوانہ را سود مند بود، مالیخولیا و امراض بلغمی وسوداوی را نافع باشد و بول وحیض را براند و سنگ گردہ و مثانہ فرود آورد و سدہ[۲] و ورم جگر و معدہ کہ از مادۂ سوداء و بلغم باشد بکشاید و نقرس و برص و بہق سفید و سیاہ را سود دہد و درد کمر و گردہ را برطرف کند و تپ بلغمی کہنہ و (تپ[۳]) ربع را زائل کند۔

(ص) جدوار خطائی و سقنقور و مصطگی رومی و میعہ سائلہ و فطر اسالیون و بزرکرفس[۴] و اذخر و جاؤشیر و روغن بلسان و زعفران و قرص افعی و بزرالبنج و خصیۃ الثعلب و لسان الثور و عود ہندی و لسان الطیر و چوب چینی و پوست بیرون پستہ از ہر کدام دہ درم، مومیائے کانی و کما فیطوس و مرکی[۵] و اسطوخودوس و علک البطم و خردل سفید از ہر کدام ہشت درم، سلیخہ و انیسون و جوز بوا از ہر یک نہ درم، سورنجان مصری و قسط تلخ و اشقیل مشوی و ساذج ہندی و فقاح اذخر و جطیانا رومی و دار فلفل و مشکطرا مشیع و حب بلسان (و طباشیر[۶] و زراوند طویل و شیطرج ہندی و دار شیشعان و کتیرا و راتینج) و زراوند مدور از ہر کدام شش درم، جند بیدستر و دار چینی و شقاقل مصری و حب الراسن و سداب و دوقو از ہر کدام پنج مثقال، غاریقون و اسارون شامی و سعد کوفی و قردمانا و خولنجان و تخم ہلیون و عاقرقرحا و آملہ مقشر از ہر یک کدام چہار مثقال، سیسالیوس و ناردین و زوفائے خشک و زرنب و زنجبیل و ورق نقرہ و حب الغار و بہمن سفید و حماما از ہر یک نہ درم، فوہ و فراسیون و تخم رازیانہ[۷] و مویز ج و خسک[۸]

---

۱ "..... قوت دہد۔ مضرت از بدن باز دارد، درد اعصاب برطرف کند و ضیق النفس کہنہ" نسخہ رضا۔

۲ "سدہ و ورم جگر و معدہ کہ از بادۂ بلغم و سودا باشد بکشاید، نقرص و برص و بہق سفید و سیاہ را سود مند دہد، درد کمر را برطرف کند۔ تپ بلغمی کہنہ و ربع را زائل کند" نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ و نسخہ رضا۔

۴ "بزرکرفس" نسخہ رضا۔

۵ "مرکی ..... ہشت درم" یہ جملہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش پٹنہ۔

۶ اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

۷ و ۸ "تخم رازیانہ" و "خسک پروردہ" نسخہ رضا۔

پرورده وورق طلا و (عنبر[1]) اشهب از هر یک دو درم ومشک نیم درم، اجزا کوفته وبیخته وصموغ را درعرق دارچینی خیسانیده وصاف نموده، وسه برابر مجموع عسل صاف کف گرفته، بعد از انکه دواها را بروغن بلسان ومیعه سائله چرب نموده باشند، بطریق تریاق کبیر معجون نمایند و درظرف (شیشه[2]) یا چینی کرده چهل روز در جو دفن کنند وبعد از شش ماه از نیم درم تا یک درم استعمال کنند ومدت بقائے قوت این ترکیب تا سه سال وزیاده نیز گفته اند (واللہ اعلم[3])۔

معجون فولاد: از معاجین هند یانست وخواص بسیار دارد وفالج ولقوه وصرع وسکته ورعشه ونسیان وعرق النساء ومفاصل وجمیع امراض بلغمی را نافع باشد وحفظ زیاده کند ومعده را قوت دهد و باه برانگیزد و سرعت انزال وسلسل البول را دفع کند وپیران[4] وامراض بارده را موافق باشد۔

(ص) زعفران وفلفل سیاه وسفید[5] ودارفلفل وسنجرف شسته بآب لیمو نرم صلابیه[6] کرده و کبابه چینی ومصطگی رومی وانیسون وماهی سقنقور وسنبل الطیب وبسباسه وقرنفل ودارچینی وبهمنین و هلیله سیاه وکهربا ومرجان ومروارید ناسفته ولسان الطیر وتخم کرفس ومغز پنبه دانه وتخم تاتوره زهر گرفته وبریان کرده، جطیانا رومی ومایه شتر[7] عرابی وزنجبیل ومغز سر کنجشک ومغز سر خروس وکنجد مقشر وبابونه و جوزبوا وآمله منقی وقاقله کبار وپوست بلیله وشیطرج هندی ونانخواه ومغز نارجیل وهلیون (وسلیخه از هر یک ده مثقال، اشتر غار ومغز چلغوره وحب النیل هندی[8]) وخصیة الثعلب مصری وزرنباد وتخم رازیانه[9] وبلادرز هرگرفته وبریان کرده، افتیمون شامی وزراوند[10] گرد واسقیل مشوی وشاهتره از هرکدام

---

[1] اضافه از خدا بخش وسالار جنگ ورضا لائبریری۔

[2و3] اضافه از خدا بخش وسالار جنگ۔

[4] ''پیران وامراض بارده را موافق باشد'' نسخه رضا۔

[5] ''سفید ودارفلفل وشنجرف شسته'' نسخه رضا۔

[6] ''نرم صلابیه کرده'' نسخه رضا۔

[7] ''مایه شتر اعرابی'' خدا بخش، پٹنه۔

[8] اضافه از خدا بخش وسالار جنگ ونسخه رضا۔

[9] ''رازیانه'' نسخه رضا میں یه لفظ مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش۔

[10] زراوند طویل وزراوند کرد'' نسخه رضا لائبریری رام پور۔

پنج مثقال، افیون مصری چهار مثقال، عنبر خالص و مشک تبتی از هر یک[۱] یک درم و یک مثقال، ورق نقره وطلا از هر کدام پنجاه عدد، فولاد مکلس ده یک همه داروها، قند سفید چهار یک مجموع وعسل کف گرفته قدر کفاف چنانکه رسم است، معجون نمایند وبعد از شش ماه مقدار شربتی از یک درم تا یک مثقال باشد۔

معجون رامهرام[۲]: دوائیست هندی واز معاجین بزرگ اطبائے ہند است، مجموع سوء[۳] المزاج باردنافع باشد وضعف معدہ را فائدہ دہد وقوت باہ بر انگیزند[۴] ومحافظت جنین بکند وسوء المزاج (وگردہ[۵]) ومثانہ را سودمند (بود[۶]) وسنگ گردہ (ومثانہ[۷]) را بریزاند ومطلق امراض بلغمی را فائدہ دہند۔

(ص) وج ترکی وقسط تلخ وزراوند طویل وزراوند مدحرج از ہر یک دوازدہ[۸] مثقال، دار فلفل وقرنفل واشنہ وقصب الزریرہ وعود بلسان (از ہر کدام دوازدہ مثقال، اکلیل الملک وبیخ زرنب وحب بلسان[۹]) وسلیخہ وبسباسہ وقاقلہ وقرفہ از ہر[۱۰] کدام شانزدہ مثقال پوست ہلیلہ زرد وآملہ منقی از ہر کدام سی ودو مثقال، بیخ لفاح وخربق سفید ومرماحوز وبزر البنج بری وبستانی پروردہ[۱۱] وشیطرج ہندی وبہمنین وزرشک[۱۲] بے دانہ ودانۂ ترنج مقشر ولسان العصافیر از ہر کدام بست وچہار مثقال، جوز بواسی عدد، پوست بیخ کبر وتخم پنجنگشت واز ہر کدام دوازدہ مثقال، تخم گذر وحماما از ہر یک شش مثقال، افیون (وفرفیون[۱۳]) وجند بیدستر از ہر یک سہ درم، ہلیلہ سیاہ چہار درم، سازج ہندی وحلبہ و

---

۱ ''از ہر یک یک درم ویک ..... مثقال باشد'' نسخہ رضا۔

۲ ''معجون رامرام'' نسخہ رضا۔

۳ ''مجموع سوء المزاج باردرا نافع باشد'' نسخہ رضا۔

۴ ''برانگیرد'' نسخہ رضا۔

۵ تا ۷ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

۸ ''از ہر یک دوازدہ مثقال'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۹ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

۱۰ از ہر کدام شانزدہ مثقال، پوست ہلیلہ زرد وپوست بلیلہ وآملہ منقی از ہر کدام سی ودو مثقال'' نسخہ رضا۔

۱۱ و ۱۲ ''خشک پروردہ'' و ''زرشک وبہدانہ'' نسخہ رضا۔

۱۳ اضافہ از خدا بخش، سالار جنگ اور نسخہ رضا۔

ہشت درم، دواہا نرم کوفتہ وبیختہ وصموغ را در قطران شامی خیسانیدہ نرم نمودہ، مجموع[۱] دواہا کوفتہ وبیختہ درہم آمیختہ خوب بسرشند مدت دو ماہ درزیر خاکستر دفن کنند وبعد از دو ماہ از زمین برآورند۔ (بعد ازاں[۲]) مقدار یک درم استعمال کنند[۳]۔

معجون لنا: شیخ ابوعلی از بسیاریٔ خوبی بجانب خود منسوب کردہ اند، وسواس وخفقان وضعف دل وعلل دماغ[۴] ومعدہ وجگر وسپرز را نافع است وقولنج وتپہائے مرکب ومزمن را سودمند بود[۵] ودیگر نفعہا بسیار دارد۔

(ص) یاقوت رمانی یک مثقال، سنگ یشب وعقیق یمنی از ہر یک یک درم، ورق طلا[۶] محلول دو دانگ، ورق نقرہ محلول یک دانگ، غاریقون وافتیمون وفلفل وزنجبیل ودارفلفل ومرزنجوش از ہر یک ونیم مثقال[۷] حجر ارمنی مغسول ولاجورد مغسول ونمک نفطی وزرنباد ودرونج[۸] رومی وگاؤزبان وبہمن سرخ وبہمن سفید از ہر یک یک مثقال، ناردین وحماما واگرترکی وساذج ہندی ودارچینی وصعتر فارسی وحاشا وزوفا وزیرہ از ہر یک چہار (ونیم[۹]) دانگ، مشکطرا مشیع وفطراسالیون وحجرالیہود وتخم کرفس ومرمکی وکندر وزعفران وفلفل سفید از ہر یک سہ دانگ، برادۂ عاج یک مثقال، یاقوت ویشب وعقیق را در آتش سرخ کنند ودر آب سرد بیندازند تا شکستہ گردد وزود صلایہ شود پس بسنگ سماق[۱۰]

---

۱ ''مجموع دواہا درہم آمیختہ خوب بسرشند ومدت دو ماہ درزیر خاکستر دفن کنند وبعد از دو ماہ اززمین بر آورند ومقدار یک درم استعمال نمایند'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از خدابخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

۳ معجون اسفرسلیم.....استعمال تواں کرد'' یہ پورا نسخہ اصل متن میں مذکور نہیں ہے۔ نسخہ رضا۔

۴ ''.....دماغ ومعدہ وجگر وسپرز را نافع است وقولنج'' نسخہ رضا۔

۵ ''ودیگر نفعہا بسیار دارد'' نسخہ رضا میں یہ جملہ زائد ہے جبکہ اصل متن میں مذکور نہیں ہے۔

۶ ''ورق طلائے محلول دو دانگ وورق نقرہ محلول یک دانگ وغاریقون.....'' نسخہ رضا۔

۷ ''یک مثقال ونیم'' نسخہ رضا۔

۸ ''درونج رومی'' نسخہ رضا۔

۹ اضافہ از خدابخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

۱۰ ''برسنگ سماق بشراب انگوری کہنہ خوب بسایند'' نسخہ رضا۔

بشراب انگوری کہنہ خوب بسایند وورق طلا ونقرہ رامحلول ساختہ با جواہر مکرر با شراب سحق کنند چندان کہ بمدعا سودہ شود و در سایہ خشک سازند و باقی اجزاء را کوفتہ واز پارچہ حریر بیختہ با جواہر بیامیزند و در ہاون بسایند کہ ہمہ درہم آمیختہ یکساں شود پس باسہ وزن مجموع اجزا شیرۂ ہلیلہ وعسل صاف چنانکہ رسم است، بسرشند و بعد از چہل روز شربتے یک مثقال میل کنند۔

ارسطو کبیر: ایں معجون از ارسطو الہی است، اوجاع شکم وخداوند امراض باردہ وحمیات مزمنہ مختلفہ[۱] را سود مند بود وقولنج واوجاع ورحم وسل وضیق النفس را نافع باشد۔

(ص) فرفیون وزعفران وسلیخہ وافیون وحماما واقاقیا (ومرمکی وقسط تلخ وسنبل الطیب وصمغ عربی وتخم حندقوقی[۱]) وتخم انجرہ ومغز دانہ[۲] خروع ومقل ازرق وکندر وسماق منقی ودبق منقی وکبریت زرد و میعہ سائلہ وفلفل سفید از ہر کدام شش مثقال، دانہ[۳] ترنج مقشر ونانخواہ وتخم طرخشقوق وورق گل سرخ وعاقرقرحا وتخم پنجنکشت وتخم سداب وتخم کرفس جبلی از ہر کدام چہار مثقال، تخم[۴] بادرونج یک مثقال[۵]، بزرالبنج دہ مثقال، مغز حب قرطم وزنجبیل از ہر یک یک مثقال وفلفل سیاہ دو درم، ادویہ کوفتہ وبیختہ و نرم بیختہ در شراب مثلث سرشتہ سہ روز بگذارند و بعد از سہ روز یک معلقہ روغن بلسان دراں داخل کردہ خوب درہم بمالند و درظرف شیشہ کردہ بعد از شش ماہ از یک درم تا یک مثقال استعمال کنند[۶] وبعضے از اطباء روغن بلسان یک اوقیہ داخل کردہ اندقوت ایں ترکیب تا سہ سال باقیست۔

معجون قباذ الملک[۸]: معجونیست[۹] مبارک وبسیار منفعت دارد، سرد وبادہائے غلیظ وتپہائے کہنہ[۱۰] ومغص و

---

۱ ''مختلفہ را سودمند بود وقولنج'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از خدا بخش وابن سینا ونسخہ رضا۔

۳و۴ ''مغز دانہ خروع'' و ''دانہ ترنج'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

۶ ''.....دو مثقال ومغز حب السوسن ومغز حب القرطم'' نسخہ رضا۔

۷ ''وبعضے از اطباء روغن بلسان یک اوقیہ داخل کردہ اندقوت ایں ترکیب تا سہ سال باقیست'' نسخہ رضا۔

۸ ''معجون قباد الملک'' نسخہ رضا۔

۹ ''معجون است مبارک وبسیار منفعت.....الخ'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''تپہائے کہنہ ومغص وقولنج.....الخ'' نسخہ رضا۔

قولنج را سودمند بود، سده بکشاید، سنگ گرده و مثانه بریزاند و ضیق النفس و سرفه کهنه و ریش روده و درد گلو و تاریکیٔ چشم زائل کند و هر که بخوردن ایں معجون مداومت کند، همیشه بدن او قوی و مزاج صحیح باشد۔

(ص) جنطیانا واسطوخودوس و قردمانا و جاؤشیر و کما فیطوس و تخم سداب و فراسیون و اسقوردیون و میعه سائله از هر کدام پنج مثقال، زعفران و قسط تلخ و اذخر و سنبل الطیب و فرفیون و پوست بیخ تفاح واشق و پودینه کوهی و رازیانه و دوقو و ورق گل سرخ و ناردین و حب بلسان از هر کدام سه مثقال، دارچینی هشت مثقال، سلیخه شانزده مثقال، قنه و عصارهٔ غافث و کاشم و تخم حندقوقی و صمغ بادام از هر کدام چهار مثقال، افیون و بزرالبنج سفید از هر کدام شش مثقال، صمغ و عصارات را در مثلث خیسانیده و باقی ادویه کوفته و بیخته باسه چندان عسل کف گرفته بسرشند و بعد از شش ماه یک مثقال شربتی بود۔

فیلنا: خداوند بیماریهائے سرد بلغمی و سوداوی (را سود دارد) همچوں صرع و لقوه و سکته و فالج و رعشه و خفقان و بیماریهائے رحم چون اختناق و نفخ رحم و سیلان رطوبت از رحم و کودک را اندر رحم نگاه دارد و بادهائے غلیظ بکشند و درد شقیقه و دوار کهنه که از بلغم بود سود دارد خاصته اگر اندر بینی چکانند و مضرت فطر و دیگر زهرها باز دارد و تقطیر بول و اوجاع مفاصل که از بلغم بود، سود دارد۔

شیخ ابوعلی سینا رحمة الله میگوید که ترکیب ایں معجون ترکیبے عجیب است و طبیبان از روئے منفعتها ضامن شده اند و من از وی اثری بزرگ ندیده ام جز انکه استرخائے زبان و گرفتگی زبان را

---

۱ ''هر که بخوردن ایں معجون مداومت کند، همیشه بدن او قوی و مزاج او صحیح باشد'' نسخه رضا۔

۲ ''.....سه مثقال، دارچینی بیست مثقال، سلیخه .....الخ'' نسخه رضا۔

۳ ''بسرشند و بعد از شش ماه یک مثقال شربتے بود'' نسخه رضا۔

۴ اضافه از خدا بخش و سالار جنگ۔

۵ ''خفقان و بیماریهائے رحم، همچوں اختناق و تقیح رحم و سیلان رطوبت از رحم و کودک را اندر رحم نگاه دارد و بادهائے.....الخ'' نسخه رضا۔

۶ ''شیخ'' نسخه رضا۔

۷ ''ضامن شده اند'' نسخه رضا۔

۸ استرخائے زبان و گرفتگی آں'' نسخه رضا۔

سود دارد وی گوید که ایں معجون[1] مشوش است۔

وصاحب[2] ذخیرہ خوارزم شاہی میگوید بر وہیچ اعتراض نیست وسخن او مقبول است وعجب تر آنست کہ نسخہائے ایں معجون ہمہ مشوش است و ہر نسخہ کہ اندر کتابی است با دیگر برابر نیست۔ ہم[3] در اوزان دواہا وہم در مقدار وہم در ترتیب متفاوت ومختلف است۔

نسخہ کہ صاحب کامل الصناعۃ در کامل الصناعۃ آوردہ است۔

(ص) مشک خالص دو درم، مروارید دہ درم،، ورق طلا ونقرہ از ہر یک نیم درم، زرنب نیم درم، آبریشم مقرض چہارم درم، زعفران دہ درم، قرنفل وسنبل الطیب از ہر یک ہشت درم، حب بلسان نیم درم، بسباسہ یک درم، لفاح بیست عدد، فلفل سفید وزنجبیل وبیخ شبت از ہر یک چہار درم، قسط[4] تلخ ہشت درم، جوزبوا وجند بیدستر از ہر یک دہ درم، فرفیون دہ درم، فقاح اذخر وتخم شبت وجنطیانا وشگوفۂ لسان العصافیر از ہر یک چہار درم، چوب پرسیاوشان وقاقلہ وہزار اسپند از ہر یک ہشت[5] درم، نمک ہندی وصعتر فارسی از ہر یک چہار درم، رازیانہ وزوفائے خشک از ہر یک شش درم، شونیز و زاج سیاہ از ہر یک نیم درم، اشنان نبطی وتخم کرفس وتخم سداب واشنہ وگوگرد زرد از ہر یک دو درم، سرگین[6] بزکوہی وگاوکوہی وبادآورد از ہر یک ہفت درم، بزرالبنج[7] وافیون از ہر یک بیست درم، زراوند مدحرج چہار درم، ریوند چینی ہفت درم، بزرآلوئے زردہ درم، بزرقطونا وبسد از ہر یک[8] چہار درم ودودانگ، قفر الیہود چہار درم، کافور وخربق سفید[9] وخربق سیاہ وسعد ومیعہ سائلہ ومامیران چینی وتخم ہلیون از ہر یک دو درم، [10] اصابع

---

[1] اضافہ از خدابخش وسالار جنگ۔

[2] ''صاحب ذخیرہ خوارزم شاہی میگوید کہ بر شیخ اعتراضے نیست'' نسخہ رضا۔

[3] ''ہم در اوزان دواہا وہم در مقدار وہم در ترتیب متفاوت ومختلف است'' نسخہ رضا۔

[4] ''قسط تلخ ہشت درم وجوزبوا.....الخ'' نسخہ رضا۔

[5،6،7] ''بست درم'' و ''سرگین بزکوہی وگاوکوہی'' و ''بزرالبنج سفید'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از خدابخش وسالار جنگ۔

[9] ''خربق سفید'' نسخہ رضا۔

[10] ''حب محلب دو درم وماء السوس از ہر یک ہفت درم'' نسخہ خدابخش۔

الصفر وبرگ پرسیاؤشان ووج ترکی وبیخ کاسنی وکشت برکشت از هر یک دو درم، حلب محلب وبیخ خردل سفید دو درم، ماءالسوس و ماءالشوک از هر یک یک درم، عقدالتین فی الحیطان هفت درم، سرگین روباه نیم درم، پوست بیخ کبر نیم درم، هزارفشان[1] وسپندان از هر یک چهار درم، اجزاء را نرم کوفته وبیخته چنانکه رسم است، باسه چندان عسل کف گرفته بسرشند وبعداز[2] شش ماه مقدار نخودے شربتی باشد[3]

نوع[4] دیگر: که نسخه صاحب منهاج در کتاب خود آورده است۔

(ص) مشک خالص وحماما وعود بلسان وفرفیون واشنان نبطی وتخم کرفس وتخم سداب واشنه و کبریت زرد وسرگین گاؤ یا بز کوهی وخربق سفید وخربق سیاه ومیعه سائله وسعد و مامیران چینی وتخم هلیون واصابع الصفر وبیخ کاسنی وحب محلب وخردل سفید از هر یک دو درم، مروارید ناسفته وزعفران وساذج هندی ودبق وسلیخه وجوزبوا وجندبیدستر وفقاح اذخر وتخم جرجیر وبزرالورد از هر یک یک نیم درم، آبریشم مقرض وفلفل سفید وزنجبیل وبیخ شبت وجنطیانا وشگوفهٔ لسان العصافیر ونمک هندی وصعتر و عاقرقرحا وزراوند مدحرج و بندق هندی وابهل وقفرالیهود وهزارفشان از هر یک چهار درم، قرنفل و سنبل الطیب وقسط ومروحرمل وچوب پرسیاؤشاں وقاقله از هر یک یک درم، مصطگی سه درم، لفاح بست عدد، تخم بادیان وزروفائے خشک از هر یک شش درم، فلفل سیاه ودارفلفل وبزرالبنج سفید وزراوند طویل وافیون از هر یک بیست درم، اکلیل الملک چهار درم ونیم، بزرقطونا وبسد از هر یک چهار درم و دودانگ، ادویه کوفته وبیخته وآنچه خیسانیده باشند، در مثلث بخیسانند ومجموع را همراه سه چندان عسل بسرشند وبعداز شش ماه مقدار نخود بآب بادیان یا بآب بیخ کرفس بخورند۔

نسخه دیگر: مشک ترکی ومیعه سائله واشنان نبطی وتخم کرفس ومامیران[5] چینی وتخم سداب وتخم هلیون واشنه و کافور وگوگرد زرد وسرگین[6] گاؤ کوهی وسرگین بز کوهی وخربق سیاه از هر یک دو درم، عنبراشهب ودرونج عقربی وزرنباد وسنبل الطیب ومقل وفلفل سفید وزنجبیل وبیخ شبت وتخم شبت وجنطیانائے[7] رومی و

.....

[1] ''هزارحبان'' نسخه رضا۔

[2] اضافه از خدابخش وسالار جنگ ورضا۔

[3] ''شربت باشد'' نسخه رضا۔

[4] ''نوع دیگر: که نسخه صاحب ..... بیخ کرفس بخورند'' اتنی عبارت نسخه رضا میں نہیں ہے۔ خدابخش۔

[5تا7] ''مامیران چینی'' و ''سرگین گاؤ کوهی وسرگین بز کوهی'' و ''جنطیانا رومی..... الخ'' نسخه رضا۔

نمک ہندی وشگوفۂ لسان العصافیر وصعتر فارسی وابہل وعاقرقرحا وتراب المربعات وبزرقطونا و اسفند وہزارفشان از ہر یک چہار درم، جند بیدستر وساذج ہندی وزعفران ومرواوید وفرفیون وفقاح اذخر وتخم جرجیر وبزرالورد از ہر یک دہ درم، حب بلسان ومصطگی[1] وزرنب وسخالہ[2] سیم وشونیز وزاج کفشگراں وسرگین روباہ وپوست بیخ کبر از ہر یک نیم درم، سلیخہ وعود بلسان وبسباسہ وایرسا از ہر یک یک درم، جوزبوا ولفاح از ہر یک دہ عدد، قاقلہ وقسط وچوب[3] پرسیاوشان وبرگ پرسیاوشان از ہر یک ہشت[4] درم، بادآوردو ریوند چینی وعقدالتین[5] فی الحیطان از ہر یک ہفت درم، فلفل سیاہ وبزرالبنج وافیون از ہر یک ہشت درم، بیخ کاسنی[6] چہار درم ونیم، کشت برکشت وبیخ اسفند از ہر یک دو درم، مغز دانہ محلب یک درم، سعدکوفی وحماما از ہر یک دو درم، تخم رازیانہ شش درم، اجزاء[7] کوفتہ وبیختہ وآنچہ باید خیسانید، درشراب کہنہ بخیسانند ونرم کنند ومجموع باسہ چندان عسل کف گرفتہ چنانکہ رسم است بسرشند وبعد از شش ماہ مقدار شربتے یک نخود (باشد[8])۔

معجون[9] یاقوتی کبیر: حکیم[10] سلیمان کہ رئیس ومعتمد اطباء شاہ عباس صفوی بود از برائے الہہ دردنجان حاکم خارکہ درنہایت جبروت واعظم قوانین بود، ساختہ اند۔ فوائد ونفع ایں معجون بسیار است ومنافع بے شمار است۔ از جملہ کہ قوت بدن نگاہ دارد وسنگ وریگ گردہ ومثانہ بریزاند وامراض سوداوی وبلغمی واوجاع مفاصل رانافع باشد وضعف وپیری زود ظاہر ومحسوس نشود وگونہ راسرخ کند واشتہائے طعام بیاورد وقوت مجامعت رایاری دہد وپشت وگردہ رامحکم سازد ومنی بیفزاید وصرع وسکتہ ونسیان و

---

[1] ''مصطگی'' نسخہ رضا۔

[2] ''سخالہ زرد وسخالہ سیم'' نسخہ رضا۔

[3] ''چوب پرسیاوشاں وبرگ پرسیاوشان'' نسخہ رضا۔

[4] ''ہشت درم'' نسخہ رضا۔

[5] ''عقدالتین فی الحیطان'' نسخہ رضا۔

[6] ''بیخ کاسنی'' نسخہ رضا۔

[7] ''اجزاء کوفتہ وبیختہ .....الخ'' نسخہ رضا۔

[8و9] اضافہ از خدابخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

[10] ''حکیم سلیمان .....سرخ کند'' نسخہ خدابخش۔

فالج ولقوہ و برص و بہق را نافع باشد۔ خواص ظاہر و باطن را قوت دہد و تفتیح سدۂ جگر و سپرز وامعا کند و حرارت غریزی را نگہدارد و تفریح و نشاط آورد۔

(ص) یاقوت رمانی و لعل بدخشانی و فیروزہ نیشاپوری و مروارید ناسفتہ و بسد و عقیق یمنی و یشب سبز کہربا و لاجورد مغسول و مومیائے کانی و فادزہر و درونج عقربی و بسفائج فستقی و بہمن سرخ و بہمن سفید و قاقلہ کبار و دارفلفل و شیطرج ہندی و ریوند چینی و (ہلیلہ[1]) سیاہ و پوست ہلیلہ زرد و پوست ہلیلہ کابلی[2] و آملہ مقشر و زنجبیل و وج[3] ترکی و خصیۃ الثعلب و جنطیانا و زراوند طویل و مرصافی و قرنفل و مرزنجوش و مشکطرا مشیع و حجر الیہود و گاؤزبان و ناردین و حماما و فطراسالیون و ساذج ہندی و تخم کاسنی و رازیانہ و بادرنجبویہ و تربد سفید مجوف و حب بلسان و عود بلسان و دارچینی و اسارون و قرنفل و سورنجان و جندبیدستر و طباشیر[4] سفید و گل سرخ و تخم فرنجمشک و بسباسہ و مغز نارجیل و کافور قیصوری و عود ہندی و پوست بیرون پستہ و برگ ترنج و تخم فرنجمشک[5] و راسن و جوز بوا و زرنب و سلیخہ و سندروس و مغز فستق[6] و نیلوفر و نعناع و نمام و کبابہ چینی و ہیوفاریقون[7] و فوہ و مرود و قووا قاقیا و حاشا و مقل الیہود و بزر القلب و فراسیون از ہر یک سہ مثقال، جدوار خطائی و تودریین و سعد کوفی و غاریقون و افتیمون و گل مختوم و گل ارمنی و زرنباد از ہر یک (دو[8]) مثقال، صندل سرخ و صندل سفید و مصطگی و آبریشم مقرض و لسان العصافیر و مایۂ شتر اعرابی و فلفل سفید و قنطوریون دقیق و عصارۂ لحیۃ الثیس و صمغ عربی از ہر یک پنج مثقال، چوب چینی و زرشک بے دانہ و مغز سر کنجشک از ہر یک بیست مثقال، قضیب[9] گاؤ

---

[1] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ و نسخہ رضا۔

[2] ''پوست ہلیلہ زرد'' نسخہ رضا۔

[3] ''وج ترکی'' نسخہ رضا۔

[4] ''طباشیر سفید'' نسخہ رضا۔

[5] ''تخم فرنج سبک'' نسخہ رضا۔

[6] ''مغز فستق'' نسخہ رضا۔

[7] ''ہوفاریقون'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از خدا بخش، سالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[9] ''قضیب گاؤ خشک نمودہ و بسوہان سودہ ..... الخ'' نسخہ رضا۔

خشک نموده وسوہان کردہ و نانخواہ وشقاقل[۱] مصری از ہر یک دو مثقال، زعفران بیست مثقال، ورق طلا ومشک[۲] ترکی از ہر یک یک مثقال، ورق نقرہ وعنبر اشہب از ہر یک دو مثقال، رب سیب[۳] شیریں ورب بہی شیریں ورب فواکہ شیریں وعرق گاؤزبان وعرق بید مشک وعرق مخلصہ وگلاب[۴] از ہر یک نود مثقال، نبات سفید سی صد مثقال وعسل[۵] صاف سہ برابر ادویہ اجزاء کوفتہ وبیختہ بدستور متعارف کنند وخوب بسرشند پس از سہ ماہ از یک مثقال تا یک ونیم مثقال تناول نمایند۔

معجون چوب چینی کبیر: کہ (ایں ترکیب[۶]) ترکیب افضل المتأخرین (حکیم[۷]) عمادالدین محمود شیرازی (بود[۸])۔ (ایں ترکیب[۹]) بواسطۂ بسیاریٔ منفعت درفصل معاجین کبار نوشتہ شد۔ دل ودماغ راقوت دہد۔ درد مفاصل ودرد پشت ودرد ورکین رابرطرف کند۔ مالیخولیا وامراض سوداوی را سودمند است۔ معدہ راقوت دہد وباہ رازیادہ کند ورنگ (رو[۱۰]) راسرخ کند وبدن رافربہ گرداند واوعیۂ منی بکشاید وگردہ ومثانہ راازریگ وسنگ واخلاط لزج پاک سازد۔ بوئے دہان خوش کند ونشاط وخوشحالی تمام آورد۔

نفع ایں ترکیب بسیار است چوب چینی اعلای طبیب پنجاہ مثقال، مروارید ناسفتہ صلایہ کردہ دو مثقال، لاجورد مغسول وریوند چینی وافتیمون رومی از ہر یک دو مثقال، سنبل الطیب ودانۂ ترنج وسمک صیداورویان ودرونج عقربی وزرنباد وتخم گذرو وتخم شلغم وتخم ترب وتخم فلنجہ وبہمنین خشک وتروتودری زرد وسرخ از ہر کدام سہ مثقال، خصیۃ الثعلب مصری پنج مثقال، بوزیدان وسورنجان وسعد کوفی از ہر یک دو مثقال، دارچینی وقرنفل وزنجبیل واسارون وآملہ منقی از ہر یک سہ مثقال، جوزبوا بسباسہ از ہر یک دو درم (مصطگی[۱۱]) وعود خام ومایۂ شتر اعرابی وزعفران وعنبر اشہب از ہر کدام دو درم ومشک ترکی نیم درم، مغز فندق ومغز پستہ بادام ومغز گردگان وچلغوزہ از ہر کدام دہ درم، اجزاء را

---

[۱] ''شقاقل مصری'' نسخہ رضا۔

[۲] ''مشک ترکی'' نسخہ رضا۔

[۳] ''رب سیب شیریں ورب بہی شیریں ورب فواکہ شیریں'' نسخہ رضا۔

[۴] ''عرق مخلصہ وگلاب'' نسخہ رضا۔

[۵] ''وعسل صاف سہ برابر تمام اجزاء.....الخ'' نسخہ رضا۔

[۶ تا ۱۱] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

نرم کوفته و بیخته مغزها را جدا کوفته و نرم[۱] مالیده نگاهدارند و با در نجبویه و گاؤزبان و گل سرخ واشنه[۲] از هر کدام
ده مثقال یک شب خیسانیده و جوشیده و دست مالیده و صاف[۳] کرده (آب آن را[۴]) نگاه دارند و تخم
خربوزه و تخم کاسنی و تخم خیارین از هر کدام دو مثقال نرم بکوبند و شیرهٔ آن بگیرند و آب بهی شیریں و آب
انار شیریں از هر کدام پنجاه[۵] مثقال، مجموع آبها را یک جا کرده با سه برابر قند و عسل کف گرفته و قوام
آورده و سرد کرده، دواها را بدان بسرشند و در ظرف چینی یا شیشه کرده بعد از چهل[۶] روز مقدار شربت از
دو مثقال تا چهار مثقال موافق مزاج بدهند۔

فصل سوم (از باب سوم[۷]) از مقاله اول: در ذکر معجونهائے مبهی و مقویٔ پشت و گرده که فعل قوی و نفع
وافر در تقویت باه[۸] دارد و قوت مجامعت زیاده کند و نعوظ می آورد۔

معجون سقنقور: ایں نسخه تالیف معین الدین الطبیب است، باه را قوت دهد و نشاط زیاده کند، گرده و پشت
و دل و دماغ را قوت دهد و نعوظ تمام آورد۔

(ص) شقاقل و بهمن[۹] سرخ و سفید و بوزیدان و سورنجان و بسباسه و قرفه[۱۰] و قرنفل و قضیب
گاؤ خشک کرده و سوهان کرده[۱۱] حب الزلم و مغز چلغوزه و مغز حبة الخضراء و مغز نارجیل و لسان العصافیر
و خولنجان و قاقله کبار و تخم فرنجمشک و صندلین و خشخاش سفید و گاؤزبان و ورق گل سرخ و با در نجبویه و

---

۱ ''نرم مالیده نگاه دارند و با در نجبویه'' نسخه رضا۔
۲و۳ ''اشنه'' و ''صاف کرده نگاهدارند'' نسخه رضا۔
۴ اضافه از خدا بخش و سالار جنگ اور نسخه رضا۔
۵ ''دو پنجاه مثقال'' نسخه رضا۔
۶ ''بعد از چهل روز مقدار شربت از دو مثقال تا..... موافق مزاج بدهند'' نسخه رضا۔
۷ اضافه از خدا بخش و سالار جنگ اور نسخه رضا۔
۸ ''در تقویت باه دارد و قوت مجامعت زیاده میکند و نعوظ می پرورده'' نسخه رضا۔
۹ ''بهمن پرورده'' نسخه رضا۔
۱۰ ''قرفه'' یه نام نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔ خدا بخش، پٹنه۔
۱۱ اضافه از خدا بخش و سالار جنگ اور نسخه رضا۔

ہلیون واسارون و درونج عقربی وہیل وجوزبوا (واشہ[1] وعود خام از ہر کدام چہار درم، سرسقنقور پانزدہ درم، زعفران وخصیۃ الثعلب مصری از ہر کدام دہ درم، کبابہ چینی وسعد کوفی وزنجبیل وزرنب وتخم بادرنجبویہ وزرنباد ومصطگی وتخم گذر وساذج ہندی وحجر یشب وکہربا وبسد وزرمحلول وسیم محلول از ہر کدام سہ درم، مروارید ناسفتہ پنج درم، عنبر اشہب دو درم، مشک ترکی یکدرم، لعل دو درم، یاقوت زرد یک درم، زاید الفکر کہ خوب سائیدہ وبیختہ[2] (باشد، صد درم اجزاء کوفتہ وبیختہ[3]) وجواہر را بر سنگ سماق نرم صلایہ[4] کردہ بطریق مشہور بسرشند وبقدر حاجت استعمال کنند۔

نوع دیگر: منی بیفزاید وگردہ وپشت وکمر را محکم سازد، مثانہ را پاک کند ونعوظ تمام بیاورد ودل ودماغ راقوت دہد۔

(ص) مغز پستہ ومغز فندق ومغز چلغوزہ ومغز حب الزلم ومغز گردگان ومغز حب القلقل و کنجد مقشر ودارچینی وشقاقل وبہمن سرخ وتودری سرخ وسفید ومغز سرکنجشک ونیخ بابونہ وخسک[5] پرورده ومغز نارجیل از ہر کدام پنج درم[6]، خصیۃ الثعلب مصری وبہمن سفید از ہر کدام دہ درم، زرنب وزرنباد و خشخاش سفید وزنجبیل وقرنفل وبسباسہ وتخم بادرنجبویہ از ہر یک سہ درم، خولنجان[7] وقضیب گاؤ خشک کردہ وسودہان کردہ ونقرۂ محلول از ہر کدام دو درم، عنبر اشہب یک درم، مشک ترکی نیم درم وعود خام دو درم، اجزاء کوفتہ[8] وبیختہ بدستور متعارف باسہ چندان عسل بسرشند ووقت حاجت مقدار دو درم استعمال کنند ونیم ساعت باید کہ (قبل[9]) از مجامعت تناول نمایند۔

---

[1] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

[2] ''سودہ وبیختہ باشد'' خدا بخش۔

[3] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[4و5] ''نرم صلایہ کردہ'' و ''خسک پرورده'' نسخہ رضا۔

[6] ''خصیۃ الثعلب مصری وبہمن سفید از ہر کدام'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں زائد ہیں جو ''مغز نارجیل از ہر کدام پنج درم'' کے بعد مذکور ہے۔ نسخہ رضا۔

[7] ''خولنجان.....نقرۂ محلول از ہر کدام دو درم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں منقول نہیں ہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

[8] ''اجزا کوفتہ .....چنداں قند وعسل بسرشند ووقت حاجت مقدار دہ درم استعمال کنند'' رضا

[9] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

دو درم، سنبل الطیب و قاقلہ کبار وعود خام از ہر کدام یک درم و نیم، زرنباد و مصطگی رومی و جوز بوا و بسباسہ و زعفران از ہر یک سہ درم، لسان العصافیر و دارچینی و ہیل از ہر کدام چہار درم، کز مازج و صمغ عربی از ہر کدام یک درم و نیم، بزرالبنج درم ہمک صیدا و مغز سر کنجشک از ہر یک دو درم، اسارون و جند بیدستر و درونج عقربی از ہر کدام درمے، قسط شیریں سہ درم، مغز چلغوزہ مغز نارجیل[1] و مغز بادام و مغز پستہ و مغز فندق از ہر کدام دو درم، مغز تخم خربزہ سہ درم، ورق نقرہ یک درم[2]، عنبر اشہب یک درم، مشک ترکی نیم درم و عسل صاف سہ برابر ادویہ، دواہا نرم کوفتہ و بیختہ عسل بقوام آوردہ کف گرفتہ معجون کنند و شربت دو درم استعمال نمایند۔

معجون دیگر: نسخہ حکیم عمادالدین محمود شیرازی[3] است، در تقویت باہ فائدہ عجیب دارد و دیگر فوائد بسیار دارد۔

(ص) بہمن و عاقرقرحا و مویز ج از ہر کدام دو درم، زراوند گرد و زرنباد و درونج عقربی و لسان العصافیر و کبابہ چینی و عود ہندی و مصطگی رومی و زنجبیل و فلفل و دوالہ و بوزیدان و طباشیر سفید[4] و حب النیل از ہر کدام سہ درم، خصیۃ الثعلب دہ درم، مایۂ شتر اعرابی از ہر یک پنج درم، سورنجان دو درم، تودریین و شقاقل و تخم گذر و تخم ترب و بزرالبنج و دارچینی و سنبل الطیب و ہیل و بسباسہ و مغز پنبہ دانہ و تخم خرفہ و تخم کاسنی و ورق گل سرخ و کشنیز خشک و زرشک منقی و بادرنجبویہ و سمک صیدا و خایۂ خروس و مغز سر کنجشک و زعفران از ہر کدام پنج درم، تخم خشخاش سفید و کنجد مقشر و تخم خربوزہ[5] و مغز تخم خیارین و صندل سفید و جوز بوا و مغز گردگان و مغز پستہ و مغز فندق و مغز نارجیل و آملہ مقشر و پوست ہلیلہ کابلی و پوست بلیلہ و گاؤزبان و روبیان از ہر کدام دو درم آب انار شیریں و آب سیب شیریں و آب بہی شیریں و آب امرود از ہر کدام بیست درم، (گلاب[6]) و عرق بید مشک از ہر یک نیم من، عنبر اشہب یک درم، مشک ترکی نیم درم، قند و نبات و عسل صاف سہ برابر ادویہ کوفتہ و بیختہ معجون کنند۔

---

[1] ''مغز نارجیل'' نسخہ رضا۔

[2] ''ورق نقرہ یک درم'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[4] ''وحب النیل از ہر کدام سہ درم، خصیۃ الثعلب دہ درم'' نسخہ رضا۔

[5] ''مغز تخم خربزہ و مغز تخم خیارین'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از خدا بخش۔

مهمی دیگر: که تقویت معده بکند و حفظ را زیاده گرداند۔ سردی و نفخ احشاء و برودت معده برطرف کند۔ گرده و اوعیه منی را قوت دهد و بوئے دہان خوش کند و شهوت جماع برانگیزد۔

(ص) دارچینی وقسط شیریں و سنبل الطیب ورازیانہ وزنجبیل و نعناع[1] خشک وسلیخہ از ہر کدام چہار درم، زعفران وعود ہندی از ہر کدام سہ درم، ساذج ہندی و دارفلفل و فلفل سفید و فلفل سیاہ و اسارون وبزر انجرہ وکرویا و قرنفل و خولنجان و شقاقل از ہر کدام چہار درم ونیم، عاقر قرحا و تخم ترب وتخم شلغم[2] از ہر کدام دو درم، کنجد مقشر ومغز پستہ ومغز بادام ومغز چلغوزہ از ہر کدام دہ درم وو نبات سفید بوزن دواہا وعسل صاف دو وزن مجموع، کوفتہ وبیختہ معجون نمایند ومقدار شربتی دو درم، استعمال کنند۔

لبوب کبیر: گردہ را گرم کند ومنی بیفزاید و پشت محکم کند ونشاط آورد وقوت باہ[4] برانگیزد و دل ودماغ را قوت دہد و بدن را فربہ کند ورنگ بشرہ را نیکو گرداند۔ اعصاب را محکم کند و در امر مجامعت نظیر ندارد و مداومت ایں معجون نعوظ تمام آورد بنوعے کہ از مجامعت سیر نشود و ساکن نگردد۔

(ص) مغز پستہ ومغز فندق ومغز بادام ومغز حبۃ الخضراء ومغز چلغوزہ ومغز حب القلقل و مغز پنبہ دانہ ومغز دانہ محلب ومغز نارجیل ومغز انجلک ومغز حب الزلم ومغز تخم خربزہ وکنجد مقشر وخشخاش سفید وخصیۃ الثعلب از ہر کدام دہ درم، کبابہ چینی وقرفہ وخولنجان ودارچینی وقرنفل وشقاقل از ہر کدام پنج درم، مصطگی رومی و بسباسہ ولسان العصافیر وسنبل الطیب وزعفران وماہی رو بیان وبہمنین و تودریین و درونج عقربی وقضیب گاؤ خشک کردہ وسوہان کردہ وتخم زردک وتخم شلغم وتخم شبت و دوقواز ہر یک شش درم، ہلیون وبوزیدان و مغاث وتخم پیاز و از ہر یک سہ درم، مغز سر کنجشک و سورنجان و نعناع خشک از ہر کدام چہار درم، مایہ شتر اعرابی وعود خام از ہر کدام چہار درم، فلفل وزنجبیل ودارفلفل وجوز بوا ودوالہ ونارمشک وفرنجمشک از ہر کدام سہ درم، زرنباد وقسط شیریں وتخم انجرہ واسارون وتخم کرفس از ہر کدام دو درم[5]، عنبر اشہب یک درم[6]، مشک نیم درم، ورق طلا ونقرہ از ہر

.....

[1] و [2] "تفاح وخسک" و "تخم شلغم" نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از خدابخش۔

[4] تا [6] "قوۃ باہ برانگیزد" و "یک درم تا دو درم" و "یک درم" نسخہ رضا۔

کدام یک درم وعسل صاف سه وزن ادویه[1] بقاعده معجون کنند ومقدار شربت دو مثقال استعمال نمایند و غذا نخود آب با قلیه وزردهٔ تخم مرغ نیم برشت وکباب مناسب است۔

لبوب دیگر: منی بیفزاید وگرده را قوت دهد۔ پشت را محکم کند ونعوظ آورد، ریگ گرده ومثانه بریزاند و اوعیه منی بکشاید[2] وبغایت مبهی است۔

(ص) مغز بادام ومغز پسته ومغز فندق ومغز نارجیل (ومغز چلغوزه[3]) ومغز حبة الخضراء و مغز حب الزلم ومغز حب القلقل وکنجد مقشر وتودری زرد (وسرخ[4]) وتخم شلغم وتخم گذر وتخم اسپست وتخم پیاز ولسان العصافیر وتخم انجره وبهمن سفید وزنجبیل ودار فلفل وقرنفل وکبابه چینی وبهمن سرخ ودارچینی وخصیة الثعلب وقرفه وشقاقل مصری وخولنجان وبوزیدان وتخم هلیون از هر کدام شش درم، صمغ عربی و کتیرا از هر یک درمے، بسباسه وجوز بوا وقاقله کبار از هر یک سه درم، زعفران ومصطگی رومی از هر کدام دو درم وعسل سه برابر ادویه کوفته وبیخته[5] چنانکه رسم است بسرشند ومقدار شربتی دو مثقال باشد۔

لبوب صغیر: منی بیفزاید وگرده وپشت را محکم کند وذکر را سخت گرداند ونعوظ آورد۔

(ص) مغز پسته ومغز فندق ومغز چلغوزه ومغز نارجیل از هر کدام پنج درم، کنجد[6] مقشر از هر یک ده درم، لسان العصافیر وحب الرشاد وتخم اسپست از هر یک درمے، فانیذ ده درم، زنجبیل وکبابه و دار فلفل وکندر از هر یک دو درم، بهمنین وتودریین از هر کدام چهار درم، خارخسک پرورده وتخم پیاز وتخم انجره از هر یک دو درم، کتیرا وصمغ عربی از هر یک نیم درم وعسل صاف سه برابر معجون[7] کموده شربتی دو مثقال استعمال کنند۔

لبوب صغیر دیگر: مغز بادام ومغز فندق وچلغوزه ومغز حبة الخضراء ومغز نارجیل[8] ومغز[9] حب الزلم ومغز

۱و۲ ''بقاعدهٔ معمول معجون کنند'' و ''بکشاید وبغایت مبهی است'' نسخه رضا۔

۳ اضافه از خدا بخش وسالار جنگ۔

۴ اضافه از خدا بخش۔

۵ ''.....وبیخته چنانکه رسم است بسرشند ومقدار شربت دو مثقال باشد'' نسخه رضا۔

۶و۷ ''مغز بادام وکنجد مقشر از هر یک دو درم'' و ''معجون نموده دو مثقال استعمال کنند'' نسخه رضا۔

۸ ''مغز نارجیل ونارمشک ودار فلفل از هر کدام دو....همراه فانیذ'' نسخه رضا میں بس اتنا ہی مذکور ہے۔

۹ ''مغز حب الزلم.....وزنجبیل'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

حب القلقل ومغز پسته ومغز بہی دانہ از ہر کدام پنج درم، زنجبیل و نار مشک و دار فلفل از ہر کدام دو درم ونیم و فانیذ سہ وزن ادویہ کوفتہ وبیختہ ہمراہ فانیذ معجون کنند۔

نوع دیگر: محرورالمزاج را شایستہ است۔

(ص) مغز نارجیل ومغز پستہ (ومغز بادام[1]) ومغز حب الزلم و کنجد مقشر و شقاقل مصری و خشخاش سفید و تو دریین[2] و بہمنین از ہر کدام پنج درم، کوفتہ وبیختہ وبوزن ہمہ قند سفید اضافہ نمایند و بشربت ترنجبین معجون کنند ومقدار شربت یک ملعقہ است۔

لبوب دیگر: لبوبے کہ محرورالمزاج را مناسب باشد، نسخہ مؤلف (نیست[3]): مغز تخم خیارین ومغز بادام شیریں ومغز انجلک مقشر وتخم خربزہ (ومغز تخم خیارین[4]) وخشخاش سفید ومغز حب القلقل وخسک[5] پرورده ومغز پنبہ دانہ از ہر کدام پنج درم، ماہی رو بیان و بہمنین وتخم زردک از ہر کدام دو درم، گاؤزبان و سورنجان و مایہ شتر اعرابی (از ہر کدام درمے، انجرہ سہ درم[6]) صمغ عربی و کتیرا از ہر کدام درمے، تخم انجرہ سہ درم، کرسنہ دو درم، زعفران و شقاقل مصری و بوزیدان از ہر کدام (یک درم[7]) ونیم قضیب گاؤسوہان کردہ سہ درم، مجموع کوفتہ وبیختہ با قند و شربت ترنجبین معجون کنند و اگر خواہند، سی درم زاید الفکر درآں آمیختہ ورق نقرہ پنجاہ عدد اضافہ کنند وخوب بسرشند و در ظرفے شیشہ یا چینی کردہ بعد از چہل روز مقدار دو مثقال استعمال کنند۔

معجون زرعونی: برائے تقویت باہ نظیر ندارد، گردہ را قوت دہد و منی بیفزاید ونعوظ بیاورد و اعضاء را قوت دہد و بجہت قوت مجامعت مثل ندارد۔

(ص) تخم کرفس وتخم گذر وتخم شبت ورازیانہ و نانخواہ ومغز تخم خربزہ ومغز تخم بادرنگ و پوست بیخ کرفس ومغز حب القلقل ومغز حب الزلم ومغز نارجیل ومغز چلغوزہ از ہر کدام پنج درم، بسباسہ وقرنفل وفلفلمویہ وکبابہ چینی و عاقرقرحا وزنجبیل وتخم اسپست وتخم جرجیر وتخم پیاز وحب الرشاد

---

[1] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[2] ''مغز نارجیل تو دریین'' نسخہ رضا میں لفظ ''تو دریین'' کے بعد آگے کی عبارت منقول نہیں ہے۔

[3و4] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

[5] ''خسک پرورده'' نسخہ رضا۔

[6و7] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

وانجره وتخم گندنا وخولنجان و جوزبوا و دار فلفل وگل قرنفل از هر کدام سه درم، مصطگی و کندر و زعفران وعود هندی از هر کدام چهار درم، تخم بلیون وشقاقل مصری وبوزیدان و بهمن سرخ وسفید ولسان العصافیر[۱] از هر کدام ده درم، عنصل مشوی وخصیۃ الثعلب وقضیب گاؤ خشک کرده وسوهان نموده ومغز سرکنجشک وخسک پرورده از هر کدام ده درم، عنبر اشهب دو درم، مشک ترکی نیم درم، فانید بوزن تمام ادویه وعسل صاف دو وزن مجموع ادویه، کوفته وبیخته بطریق معمول بسرشند وگرم مزاج را دو درم (وسرد مزاج را پنج درم شربت باشد[۲]) واز عقب آں ده درم شیر بشربت قند یا ماء العسل بیاشامند و درامر مجامعت بہتر ازیں معجونے نیست وخاصیت ایں مشاہدہ شدہ است۔

زرعونی دیگر: پشت وگردہ ومعدہ راقوت دہد وبلغم دفع کند، بوئے دہان خوش کند وآب از دہان آمدن بازدارد و باد ہا بشکند وریگ از گردہ ومثانہ پاک کند۔ منی بیفزاید وشہوت جماع پدید آورد، پشت وکمر را محکم کند[۳]۔

(ص) جنطیانا وسلیخہ ودار فلفل وتخم کرفس از ہر کدام پنج درم، عاقرقرحا ومصطگی وزعفران و عود ہندی از ہر یک سہ درم، بسباسہ وقرنفل وکبابہ چینی از ہر کدام دو درم، عنبر اشہب یک درم، مشک دانگے وعسل سہ وزن[۴] ادویہ معجون کنند۔

لبوب حکیم عمادالدین محمود: مغز فستق ومغز فندق ومغز چلغوزہ ومغز بادام وکنجد مقشر ومغز انجلک و مغز نارجیل وتو دربین وآبریشم مقرض وخایۂ خروس ومغز سرکنجشک وخصیۃ الثعلب مصری وعود ہندی و ماہی رو بیان از ہر یک پنج درم، خشخاش سفید وبسباسہ از ہر یک دہ درم، (قرفہ وقضیب گاؤ کہ سوہان سودہ باشد، ولسان العصافیر وبسد از ہر یک چہار درم[۵])، بادرنجبویہ وقرنفل وبیخ بابونہ وشقاقل وزرنباد وزرنب وزنجبیل وجوزبوا ودارچینی وکبابہ چینی ولعل بدخشانی ویاقوت رمانی ومروارید ناسفتہ و خولنجان وبوزیدان از ہر یک سہ درم، مغز گردگان ومغز تخم خربزہ وزعفران از ہر یک پنج درم،

---

۱ ''لسان الطیر'' نسخہ خدا بخش۔

۲ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

۳ ''سازد'' خدا بخش، رضا ''شہوت جماع پدید آورد و پشت وکمر را محکم کند'' یہ سالار جنگ میں نہیں ہے

۴ ''سہ وزن ادویہ'' نسخہ خدا بخش میں مرقوم نہیں ہے۔

۵ اضافہ از خدا بخش۔ ''قرفہ وقضیب گاؤ..... ہر یک چہار درم'' نسخہ رضا وابن سینا وسالار جنگ۔

عنبر اشہب دو درم، مشک یک درم، ورق نقرہ یک درم، ورق طلا نیم درم وعسل برابر ادویہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ بدستور ترکیب نمایند ومقدار شربت سہ درم تناول کنند۔

لبوب مختصر: مغز بادام ومغز پستہ ومغز گردگان ومغز نارجیل وکنجد مقشر وخشخاش سفید ومغز چلغوزہ از ہر یک پنج درم، خصیۃ الثعلب وشقاقل وتودریین وبوزیدان وکبابہ چینی ودارچینی ودارفلفل از ہر یک سہ درم، قضیب گاؤ وجوزبوا وبسباسہ وتخم گذر[1] از ہر یک چہار درم، عاقرقرحا ومصطگی وزعفران از ہر یک دو درم، ورق نقرہ وعنبر اشہب از ہر یک یک مثقال، مشک نیم مثقال وعسل سہ برابر اجزا معجون کنند[2]۔

معجون مسہی دیگر: دل ودماغ ومعدہ وجگر را قوت دہد، پشت وگردہ[3] وکمر وآلۂ جماع را محکم کند وبدن را فربہ سازد ودر امر مجامعت عظیم نافع است ودیگر فواید بسیار دارد۔

(ص) شقاقل وخولنجان وخصیۃ الثعلب وجوزبوا وعاقرقرحا وگل سرخ وزنجبیل ومغز بادام ومغز نارجیل وچلغوزہ ومایۂ شتر اعرابی از ہر یک پنج مثقال، کبابہ چینی ولسان العصافیر وحب الزلم ومغز حب القلقل وسلیخہ واسارون واشنہ وساذج ہندی وبہمن سفید وزرنباد وبادرنجبویہ وفلفل ودارفلفل ودانۂ ہیل ویاقوت سرخ از ہر یک چہار مثقال، دارچینی وتخم گذر وتخم شلغم وتخم اسپست وتخم کرفس از ہر یک شش مثقال، طباشیر سفید وصندل ویاقوت زرد ولعل وحجر یشب سبز وعقیق یمنی ولاجورد شستہ از ہر یک دو مثقال، مصطگی رومی وسنبل الطیب وتخم ہلیون ودرونج عقربی واذخر وعود قماری وقضیب گاؤ کوہی سوہان کردہ وکہربا ومروارید ناسفتہ ومرجان از ہر یک سہ مثقال، عنبر اشہب وجدوار خطائی از ہر یک دو مثقال، زعفران ومغز فندق ومغز پستہ ومغز بادام ومغز انجیلک ومغز حبۃ الخضراء از ہر یک دو مثقال، کافور قیصوری نیم مثقال، مشک ترکی یک مثقال، ورق طلا پنجاہ[4] عدد وورق نقرہ صد عدد، شربت فواکہ شیریں وشربت بہی شیریں از ہر یک سی مثقال، گلاب (وعرق[5]) بید مشک وعرق گاؤزبان از ہر یک پنجاہ مثقال، (نبات سفید وفانید از ہر یک پنجاہ مثقال) وعسل

---

[1] ''تخم گذر'' نسخہ رضا۔

[2] ''معجون کنند'' یہ لفظ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

[3و4] ''گردہ وکمر وآلہ جماع.....الخ'' و ''پنجاہ عدد'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخہ رضا۔

سه برابر ادویہ[1] کوفتہ وبیختہ بدستور متعارف معجون سازند مقدار دو درم تا دو مثقال شربتی باشد[2]۔

معجون دیگر مبہی ومقوی: منی بیفزاید ونعوظ آورد، گردہ وکمر را قوت دہد وبغایت مبہی بود۔ اگر کسے را قوت مجامعت برطرف شدہ باشد، از خوردن ایں معجون بحال آید واگر پیران بخوردن ایں معجون مداومت کنند، قوت جوانی درخود یابند۔

(ص) بوزیدان وزنجبیل ودار فلفل وقرنفل ولسان العصافیر از ہر یک سہ درم، شقاقل و خصیۃ الثعلب مصری وقضیب گاؤ[3] وتخم بادرنجبویہ وکاکنج ومغز سرکنجشک وخایۂ خروس از ہر یک پنج درم، فلفل ودارچینی وزرنباد وتخم جرجر وتخم کرفس وتخم گندنا وتخم شبت از ہر یک ہفت درم، ماہی روبیان ومغز نارجیل ومغز حب الزلم وحب القلقل ومغز حب الصنوبر ومغز پستہ ومغز بادام ومغز فندق ومغز حبۃ الخضراء ومویز منقی از ہر یک دہ درم، جدوار خطائی وافیون مصری وجند بیدستر وعاقرقرحا از ہر یک دو درم، مغز محلب وکنجد مقشر از ہر یک پنج درم، خولنجان وقرفہ وبہمن از ہر یک سہ درم، زعفران وخسک پروردہ از ہر یک دہ درم، زردۂ تخم کنجشک دہ عدد، بسباسہ وجوزبوا وقاقلہ از ہر یک پنج درم، مروارید ناسفتہ ویاقوت سرخ ویاقوت زرد ولعل ویشب سبز از ہر یک دو درم، قرص افعی وفادزہر ومشک خالص از ہر یک یک درم، عنبر اشہب دہ درم، ورق طلا نیم درم، ورق نقرہ یک درم، نبات سفید نصف تمام اجزاء وعسل صاف سہ وزن ادویہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است معجون کنند ومقدار دو درم پیران راو یک درم جوانان را شربت باشد۔

معجون مبہی: کہ مزاج باردرا موافق بود[4]۔

(ص) شقاقل مصری وتخم کاکنج وتودری سرخ وسفید وزنجبیل وفلفل وکبابہ از ہر یک دو درم، لسان العصافیر وتخم زردک ومغز سرکنجشک از ہر یک یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن گردگان چرب کنند[5] وبامہ وزن عسل صاف وفانیذ معجون نمودہ مقدار سہ درم شربت باشد ہر صبح وشام۔

---

۱ ''وعسل سہ برابر ادویہ کوفتہ وبیختہ بدستور متعارف معجون .....دو مثقال شربت باشد'' نسخہ رضا۔

۲ یہ پورا نسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

۳ ''قضیب گاؤ'' خدا بخش۔

۴ ''مزاج باردرطب را موافق باشد'' یہ پورا نسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

۵ ''اجزا نرم کوفتہ وبیختہ بروغن گردگان یا روغن مغز پستہ چرب کنند'' خدا بخش۔

نسخہ دیگر: مختصر ومفید است۔

(ص) تخم کاکنج وتخم شلغم وتخم پیاز وتخم بادرنجبویہ ونانخواہ وشقاقل از ہر یک پنج درم، فلفل ودارفلفل از ہر یک دو درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ باعسل معجون کنند وشربت دو درم وقت خواب ہمراہ پیالۂ شیر میش تناول کنند[۱]۔

نسخہ دیگر: مختصر ومفید۔

(ص) کنجد مقشر وتخم بادرنجبویہ از ہر یک دو درم، دارفلفل نیم درم، مغز حب الصنوبر یک درم ومغز سرکنجشک یک درم ونیم، کوفتہ وبیختہ باسہ وزن عسل بسرشند مقدار شربتی سہ درم باشد[۲]۔

(ص) مغز بادام شیریں ومغز پستہ ومغز فندق ومغز نارجیل وگردگان وحب الصنوبر وحب القلقل ومغز حب الزلم از ہر یک دہ درم، زنجبیل ودارفلفل وقرفہ وخولنجان از ہر یک سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بفانیذ وعسل معجون کنند۔ شربت چہار درم باشد بامداد وشبانگاہ۔

نسخہ دیگر: بغایت مبہی ومقوی باشد ومزاج سر درا موافق ومنافع بود[۳]۔

(ص) تخم بادرنجبویہ وکاکنج ومغز حب الصنوبر وحب الزلم وتودری سرخ وسفید وبوزیدان وقسط شیریں وزنجبیل ودارفلفل وتخم شبت از ہر یک یک درم کوفتہ وبیختہ بروغن گاؤ چرب کنند باسہ وزن اجزاء عسل مقوم بسرشند وشربت سہ درم وقت خواب بخورند[۴]۔

دواء الترنجبین: کہ مردم محروری را موافق وسودمند بود۔

(ص) ترنجبین سفید مقدار یک رطل درآب خشک تازہ صاف کنند ونیم رطل فانیذ ودو رطل شیر دراں اضافہ کردہ بآتش نرم بجوشانند تا کہ بقوام آید۔ ہر شب وقت خواب مقدار یک معلقہ شربتی باشد[۵]۔

دواء الترنجبین، نسخہ دیگر: کہ ہمیں نفع دہد ومحروری مزاج را موافق ونافع بود۔

(ص) مغز تخم کدو ومغز تخم خیارین ومغز تخم خربزہ ومغز پستہ ومغز بادام شیریں از ہر یک دہ درم، تخم بادرنجبویہ وتخم مارچوبہ وتودری سرخ وسفید وتخم شبت وتخم شلغم وبہمنین از ہر یک پنج درم، اجزاء

---

۱ تا ۴ یہ پورا نسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

۵ یہ پورا نسخہ سالار جنگ اور خدا بخش میں تحریر نہیں ہے۔

کوفتہ وبیختہ (ومغزہا رانرم کردہ[1]) باشربت ترنجبین وفانیذ بسرشند وہر مقدار پنج درم تناول کنند[2]۔

نسخہ دیگر: محروری مزاج رادرتقویت باہ نافع باشد۔

(ص) آب خسک تازہ وآب اناراملسی از ہر یک رطلے، فانیذ سحری نیم رطل باتش نرم جوش دہند چندانکہ بقوام آید ومقدار بیست درم تخم اسپست کوفتہ وبیختہ (دراں آمیختہ مقدار یک ملعقہ شربت باشد[3])۔

دواء الخسک: مقوی باہ بود ومحروری راسود دہد۔

(ص) آب خسک تازہ دہ درم، فانیذ سحری دومن وشیر گاؤ نیم من، مجموع رادرآتش جوش دہند تا آنکہ بقوام آید، سی درم تخم اسپست، دہ درم مارچوبہ، نیم درم خصیۃ الثعلب کوفتہ وبیختہ دراں بیامیزند وہر صبح وہر شب ملعقہ بخورند۔

دواء الخسک دیگر: بغایت مقوی باہ باشد ونعوظ آوردوسنگ گردہ ومثانہ بریزاند واوعیہ منی پاک گرداند۔

(ص) خسک رابکوبند ومکرر بآب خسک تازہ پروردہ کنند وباز خشک سازند ومقدارسی درم، ازیں خسک پروردہ درچہل درم فانیذ کہ ہمراہ شیر بقوام آوردہ باشد، بسرشند وہر شب یک ملعقہ بنوشند۔

دواء البصل: مولد منی است ونعوظ آوردوبغایت مہیج باشد۔

(ص) آب پیاز یک من، شیر گاؤ یک ونیم من باتش نرم جوش دہند تا بقوام آید۔ اگر خواہند کہ قوی ترشود، ایں اجزاء کوفتہ وبیختہ داخل کنند۔

تخم اسپست دہ درم، زنجبیل ودارفلفل از ہر یک دو درم وتخم مارچوبہ پنج درم، ہمہ رادرہم سرشتہ شربت یک ملعقہ باشد۔

دواء الافحہ: بغایت مقوی باہ بود ونعوظ آورد۔

(ص) مایۂ شتر اعرابی وسلیخہ وسرگین گاؤ وقضیب گاؤ سوہان کردہ وخولنجان وزنجبیل وتخم اسپست ازہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ درعسل صاف آمیختہ مقدار یک درم شربت باشد۔

معجون خصیۃ الثعلب: منی بیفزاید وآلۂ جماع سخت کند ونعوظ آورد وشہوت جماع برانگیزد وبغایت

---

[1] اضافہ از خدابخش وسالار جنگ ونسخہ رضا۔

[2و3] یہ پورانسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

مقوی ومبہی ومجرب وآزمودہ است۔

(ص)خصیۃ الثعلب مصری دوازدہ درم،مغزپنبہ دانہ دہ درم،مغز حب الصنوبر وکنجد مقشر وتخم بادرنجبویہ ودارفلفل از ہر یک ہفت درم، مایۂ شتر اعرابی وتخم زردک وشقاقل مصری ومغزسر کنجشک وقضیب گاؤ سوہان کردہ از ہر یک سہ درم، چنانکہ رسم است ، باسہ برابر عسل معجون کنند ومقدار شربتے دومثقال باشد۔

معجون دیگر: کہ بغایت مبہی ومقوی است وآلۂ جماع درشت گرداند ومولد منی ومحرک شہوت جماع ومجرب وآزمودہ است۔

(ص)خصیۃ الثعلب مصری وشقاقل شیریں وتخم اسپست وتخم مارچوبہ وتخم زردک وخولنجان وزرنباد وسنبل الطیب از ہر یک پنج مثقال، مایۂ شتر اعرابی وقضیب گاؤ کوہی ومغزسر کنجشک وکنجد مقشر از ہر یک سہ درم، زنجبیل ودارفلفل وکبابہ چینی وبوزیدان وتخم ہلیون وتودریین از ہر یک دومثقال، خورما وبسباسہ وزعفران ومصطگی رومی از ہر یک سہ مثقال ،مشک وعنبر اشہب از ہر یک یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بامثلث کہ ازعصر انگورتا مویز پختہ باشد، بسرشند۔مقدارشربت دومثقال ہرصباح با یک پیالۂ ماءاللحم یاشیرگاؤ یاماءالحمص تناول کنند کہ نافع است[1]۔

فصل چہارم ازباب سوم ازمقالہ اول: درذکرمعاجین مسہل وملین[2]۔

معجون ہرمس: طبع را نرم کند وخداوند نقرس واوجاع مفاصل ومعدہ وقروح کلیہ ومثانہ وامعاء[3] را سود دارد وبادہا رابشکند ویرقان واستسقاء ولقوہ[4] وقولنج بلغمی وریحی واسترخاء اعصاب رافائدہ دہد واخلاط غلیظ سرخ رنگ کہ درگردہ ومثانہ باشد، پاک کند[5] وحیض بکشاید، درداعضاء ومفاصل رابغایت سودمند بود۔

---

[1] یہ پوری عبارت ''نسخہ دواءالبصل'' کے بعد سے اصل متن میں منقول نہیں ہے۔نسخہ رضا۔

[2] ''درمعاجین ملین ومبہی'' خدابخش۔

[3] ''امعاومعدہ'' خدابخش۔

[4] ''خداوندیرقان واستسقاءرانافع بود....فالج ولقوہ'' سالار جنگ۔

[5] ''وفضلہا گردہ ومثانہ راپاک کند'' خدابخش ونسخہ رضا۔

(ص) غاریقون ووج واسارون ترکی وقردمانا وتخم سداب و نانخواه وقرنفل از هر یک دو وقیه، جنطیانا شش وقیه، حاشا وتخم ترمس از هر یک سه وقیه، سنبل الطیب وپودینه کوهی وفطراسالیون و کماذریوس واسقوردیون از هر یک هشت وقیه، همه بکوبند وبانگبین مصفی بسرشند واندرایام ربیع بکاربرند۔ مقدارشربت از یک مثقال تا دو درم باشد۔

نسخه دیگر: خداوندنقرس واوجاع مفاصل واوجاع معده وکلیه وقروح امعاء واستسقاء ویرقان راسود دهد وبادهائے کہ درامعاء ومعدہ باشد، بشکند۔ قولنج بلغمی وریحی ولقوہ وتشنج رانافع بود وفصلهائے کہ در گردہ ومثانہ باشد، دفع کند وحیض بکشاید۔

(ص) غاریقون ووج واسارون وقردمانا وتخم سداب وفرفیون وفووزوفائے خشک از هر یک دو وقیه، زراوندطویل وحاشا وتخم ترمس وبیخ عرطنیشا ونانخواه وقرنفل از هر یک دو وقیه، جنطیانا شش وقیه، سنبل الطیب ومرمکی وپودینه کوهی وفطراسالیون از هر یک دو وقیه، قسط تلخ وسلیخه وفراسیون[1] وجعده از هر یک سه وقیه، کماذریوس وکمافیطوس (واسقوردیون از هر یک هشت وقیه، اجزاء کوفته وبیخته باسه وزن اجزاء انگبین مصفی[2] بسرشند۔

معجون ذبل: قولنج بکشاید۔

(ص) ذبل الذئب چهاردرم، مرمکی وتربدسفید از هر یک هشت درم، تخم کرفس وانیسون از هر یک دو درم بدستور معجون کنند وشربتی دو درم تا چهاردرم بآب کرفس بدهند۔

معجون زبیب: طبع رانرم کندومصروع رامفید باشد۔

(ص) پوست هلیله کابلی وپوست هلیله زرد وپوست بلیله وآمله منقی واسطوخودوس از هر یک ده درم، عودصلیب پنج درم، عاقرقرحاسه درم ومویز منقی یک رطل، ادویه راصلابیه نموده بامویز بکوبند تا معجون شود وشربتی پنج درم۔

---

[1] زوفا خشک .....زراوندطویل وبیخ عرطنیشا .....، سلیخه وقسط ومرمکی از هر یک سه وقیه، قنطوریون باریک وسنبل الطیب وپودینه کوهی وفطراسالیون وکماذریوس واسقوردیون از هر یک شش وقیه باسه چنداں عسل معجون کنند'' سالار جنگ۔

[2] ''هم بکوبند وبانگبین مصفا'' خدابخش۔

معجون: قولنج بکشاید۔

(ص) جوزبوا وقرفہ وسازج و دارفلفل وزنجبیل وبرنگ کابلی وآملہ منقی وقرنفل از ہریک یک مثقال، زعفران وتخم کرفس ومصطگی وسنبل الطیب از ہر یک نیم مثقال، تربد موصوف تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ دہ مثقال وسقمونیا مشوی یک مثقال بدستور معجون سازند وشربتی دو درم بوقت حاجت بنوشند۔

ثنادریطوس[1] اکبر: فوائد وخاصیت ایں معجون بسیار است وسودمند بود۔ مزاجہائے سرد و درد جگر ومعدہ وامعاء وسپرز وگردہ وورم خصیۃ وتپہائے کہنہ وقولنج را بکشاید وامراض مزمنہ را سودمند بود وبلغم غلیظ لزج را دفع کند۔ نسیان وتاریکی چشم وعسر النفس را زائل کند وبدن را از خلطہائے فاسد پاک کند و بادہا بشکند۔ سدہ وجگر وسپرز بکشاید واستسقاء را فائدہ دہد۔ جذام وبرص وبہق وقوبا برطرف کند و مثانہ را از سنگ وریگ واخلاط پاک کند ولقوہ ورعشہ وفالج را زائل کند، صرع وسکتہ راسودمند بود۔ قوت بدن نگاہ دارد[2] وجمیع امراض باردہ مزمنہ شفا دہد۔[3]

جالینوس گوید کہ ایں معجون مبارک پیش اززمان ما ترکیب کردہ اند بنام ملکے کہ دراں عہد بودہ است از ملوک یونان۔ مقدار شربتی ازیں معجون چہار مثقال باشد، درمطبوخ افتیمون وغاریقون بحسب رائے طبیب ضم کردہ است۔

(ص) صبر سقوطری پانزدہ درم، غاریقون بیست درم، زعفران ودارچینی ومصطگی رومی ووج ترکی وروغن بلسان وحب بلسان وفرفیون وفلفل سیاہ وحماما ودارفلفل ومرمکی وجنطیانا رومی و فقاح اذخر وفلفل سفید وسیاہ از ہر یک دو درم، قسط تلخ وکماذریوس وافتیمون اقریطی از ہرکدام چہار درم، اسارون وسلیخہ وسقمونیا از ہرکدام شش درم وسنبل الطیب سہ درم، مجموع کوفتہ وبیختہ بروغن بلسان چرب کنند وباسہ چندان عسل صاف کف گرفتہ بسرشند وبعد از شش ماہ مقدار شربت چہار مثقال باشد باقدرے آب گرم[4]۔

---

[1] ''ثنادریطوس اکبر'' نسخہ رضا۔

[2] ''پیدا کنند'' خدا بخش۔

[3] ''کہ از سوداو بلغم بود،'' یہ الفاظ نسخہ رضا وسالار جنگ وابن سینا میں تحریر نہیں ہیں۔

[4] یہ پورا نسخہ سالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

ثنا دریطوس صغیر: درمنفعت قریب است بکبیر۔

(ص) صبر زرد سہ درم، غاریقون شش درم، زعفران ووج ترکی و دارچینی و مصطگی رومی و سورنجان و سلیخہ از ہریک سہ درم، کماذریوس و فلفل ابیض واسود و اسارون وعود بلسان از ہر یک دو درم، جند بیدستر چہار درم، مرکی و سنبل الطیب از ہر کدام درمے و عسل سہ وزن ادویہ و شربت چہار مثقال بآب گرم تناول فرمایند[1]۔

کلکلانج کبیر: ضعفیٔ معدہ را کہ از رطوبت بود و تپہائے کہنہ را سود دارد و گرفتن بول بکشاید و بہق و برص و سرفہ بلغمی و ضیق النفس ببرد۔ خداوند ورم و سدہ جگر و سپرز کہ از صلابت رطوبات، نافع بود[2]۔ وقولنج و استسقاء واختناق الرحم وصرع کہ از شرکت رحم باشد[3] و بیماریہائے زنان و مزاجہائے سرد را سود مند بود[4]۔

(ص) ہلیلہ کابلی و بلیلہ و آملہ منقی از ہریک ہفت درم، فلفل و دار فلفل و زنجبیل و فلفلمویہ نمک ہندی سرخ[5] و نمک ہندی سیاہ و نمک اندرانی و نمک طبرزد و نمک خمیر و لسان العصافیر و شیطرج ہندی و سعد و جوز بوا و قرفہ و قرنفل و برنگ کابلی مقشر و صعتر فارسی و شونیز و حب النیل (از ہریک پنج درم[6])، تربد صد و پنجاہ درم، فلوس خیارشنبر پانزدہ درم، مویز منقی نیم من، شیرۂ آملہ منقی یک من مویز و آملہ در دوازدہ من آب بپزند تا دو بہرہ آب (برود و یک بخش بماند، بیالایند و فلوس خیارشنبر دریں آب[7] کہ حل شود، مکرر صاف کنند، سہ من وزدہ سیر فانیذ نیکو دریں بگدازند و بآتش نرم طبخ سازند و نیم من روغن کنجد تازہ باو بیامیزند و جوش دہند تا قوام گیرد۔ آنگاہ ادویہ تا کوفتہ و بیختہ چنانکہ رسم است بسرشند۔ مقدار شربت از چہار درم تا پنج درم باشد۔

---

[1] پورا نسخہ سالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

[2] یہ الفاظ نسخہ خدا بخش و ابن سینا میں نہیں ہیں۔

[3] یہ الفاظ نسخہ خدا بخش میں نہیں ہیں۔

[4] ''سود دارد'' خدا بخش۔ ''سود دہد'' رضا۔

[5] ''سرخ'' یہ لفظ نسخہ رضا و خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

[6] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

نسخہ دیگر: خداوند استسقاء و بیماریہائ جگر وسپرز را سودمند بود وقولنج بکشاید و بادہا رابشکند وخداوند (یرقان[۱]) ودبیلہ را سودمند بود وامراض کہ از بلغم ورطوبت باشد، زائل کند[۲]۔

(ص) لک مغسول وسنبل الطیب وورق گل سرخ ودوقو وفطراسالیون وفوہ کہ روناس گویند وریوند چینی ونمک ہندی و بیخ سوسن آسمانگونی کہ ایرسا باشد و غاریقون از ہر یک شش درم، کماذریوس وسیسالیوس وزراوند طویل واسارون ومصطگی وعود بلسان وجنطیانا و برنگ کابلی مقشر وسلیخہ از ہر یک دہ درم، غافث وعصارۂ افسنتین وسعد واذخر از ہر یک نگاہ دارند پس بگیرند وپوست ہلیلہ زرد بست درم وپوست ہلیلہ سیاہ از ہر یک پانزدہ درم، آملہ مقشر یک من ونیم، خرمائے ہندی پنجاہ درم و مویز منقی از تخم وپوست نیم من، ہمہ اندر پانزدہ من آب پزند تا سہ بہرہ آب برود ویک بخش بماند، بیالایند (وصاف نمایند[۳]) پس بگیرند فلوس خیارشنبر تازہ نیم من وفانیذ سہ من اندریں آب حل نمودہ صاف کنند وبجوشانند تا بقوام انگبین برسد وسی سیر روغن کنجد تازہ بیامیزند پس بگیرند بست درم ماذریون در نیم من آب وسہ وقیہ روغن بادام شیریں جوش دہند[۴] آنگاہ[۵] بآں فانیذ کہ بقوام آوردہ باشد، بسرشند۔ مقدار شربتی از چہار درم تا پنج درم باشد ہمراہ شیر یا آب عنب الثعلب[۶]۔

کلکلانج بارد: در استسقائے کہ با حرارت باشد، نافع بود۔

(ص) ماذریون مدبر وغاریقون ومغز بادام مقشر وپوست ہلیلہ زرد از ہر یک پنج درم، سوسن آسمانجونی وگل سرخ وتخم کاسنی ومغز تخم خربزہ ورب السوس از ہر یک دو درم، ترنجبین وفلوس خیارشنبر و فانیذ سنجری از ہر یک پانزدہ درم، صاف کردہ بقوام آورند وبادارویہائے دیگر کوفتہ وبیختہ بسرشند۔ مقدار شربتی از دو درم تا چہار درم باشد۔

کلکلانج حار: استسقائے کہ دراں حرارت نباشد، نفع دہد۔

---

[۱] اضافہ از رضا وابن سینا۔

[۲] ''وامراض کہ.....مائل کند'' یہ پورا جملہ خدا بخش میں نہیں ہے۔

[۳] اضافہ از نسخہ رضا۔

[۴] ''پس بگیرند.....جوش دہند'' یہ پورا جملہ خدا بخش میں تحریر نہیں ہے۔

[۵] ''وآنگاہ بآب فانیذ کہ بقوام آوردہ باشد، بسرشند'' خدا بخش۔

[۶] ''مقدار شربتی.....عنب الثعلب'' خدا بخش وابن سینا۔

(ص) ماذریون مدبر وغاریقون وپوست هلیله زرد و سکبینج از هر یک پنج درم، ایرسا سه درم، ریوند چینی وعصارهٔ غافث و سنبل الطیب وانیسون از هر یک درم وعسل سه وزن ادویه معجون سازند[۱]۔

مقدار شربتی سه درم هنگام حاجت بدهند۔

کلکلانج دیگر: سدهٔ کبد وطحال وعسر البول بکشاید۔ضیق النفس وقولنج را نافع بود۔ تپهائے کهنه که از بلغم ورطوبت باشد، پاک کند وسردئی کهنه که از رطوبت دماغ باشد، برطرف کند۔

(ص) پوست هلیله زرد وپوست بلیله وآمله مقشر وفلفل وشیطرج هندی و جدوار وزنجبیل و حب النیل و برنگ کابلی وکشنیز خشک ونانخواه وفلفلمویه وتخم کرفس ولسان العصافیر وزیرهٔ کرمانی و بندق هندی از هر یک پنج درم، شیرهٔ فلوس خیارشنبر ونمک هندی وقرفه وساذج هندی وقاقله کبار وقاقله صغار وشونیز از هر یک سه درم، تربد سفید صد درم، مویز منقی از پوست وتخم صد درم، شیرهٔ آمله ده درم، اجزاء کوفته وبیخته مویز را در شیرهٔ آمله بیست رطل آب صاف طبخ کنند۔ آنگاه دواها کوفته وبیخته در دو رطل روغن کنجد تازه داخل کنند و همه را درهم آمیخته خوب بسرشند و درظرف چینی یا شیشه نگاه دارند و هنگام حاجت مقدار شربت چهار مثقال باشد[۲]۔

انقرویائے ملین: صرع و فالج ولقوه ورعشه واسترخائے اعصاب را نافع باشد و دماغ را از اخلاط پاک سازد وذهن تیز کند وحفظ را زیاده گرداند۔ پیران وسردمزاج موافق باشد وطبع را نرم سازد۔

(ص) سنبل الطیب وسلیخه وساذج هندی وموفوه وزعفران ودرمنه ترکی وافتیمون وفقاح اذخر وریوند چینی وحب بلسان وقرنفل از هر کدام دو درم، حب البان مقشر وزنجبیل از هر کدام یک درم، مصطگی رومی ودارفلفل از هر کدام دو درم، صبر زرده درم، پوست بیخ رازیانه سه رطل، سرکه کهنه سه رطل، پوست بیخ رازیانه سه روز در سرکه بخیسانند و در دیگ سنگین بجوشانند[۳] و بعد از سه چهار جوش از آتش فرو گیرند و پوست بیخ رازیانه را بمالند و بفشارند وثفل آن را بیندازند و صاف کنند[۴] و باسه

---

۱ ''بعسل معجون سازند'' خدابخش وابن سینا۔

۲ ''کلکلانج..... چهار مثقال باشد'' یه نسخه اصل متن میں نہیں ہے۔ اسے نسخه رضا سے نقل کیا گیا ہے۔

۳ ''مصطگی رومی ودارفلفل از هر کدام.....دیگ سنگین بجوشانند'' خدابخش۔

۴ یه جمله خدابخش میں تحریر نہیں ہے۔

رطل ونیم عسل صاف قوام آوردہ سہ درم بلا در اضافہ کنند و بادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند و بعد از شش ماہ مقدار یک درم بآب نیم گرم تناول کنند[1]۔

نسخہ دیگر نقل از منہاج: نافعست در استرخائے عصب و درد بلغمی ونسیان وصرع وصداع بارد واوجاع معدہ وسر وجمیع دردہا کہ از سردی باشند۔

(ص) ساذج ہندی و سنبل الطیب ومرصاف وسلیخہ وزعفران وافتیمون و درمنہ ترکی و اذخر وریوند چینی وحب البان مقشر وقرنفل از ہر یک ہفت مثقال، مصطگی رومی وعسل بلادر از ہر یک دو مثقال، حب بلسان وزنجبیل وصبر سقوطری از ہر یک ہفت ونیم مثقال، غاریقون بیست درم، اصل سوسن آسمانجونی پانزدہ مثقال وپوست بیخ رازیانہ راسہ درم درسرکہ خیسانیدہ در دیگ سنگین بآتش نرم بجوشانند چندانکہ پنج شش جوش بزند از آتش فروگیرند و بدست مالیدہ صاف کنند وسہ برابر ادویہ عسل صاف کف گرفتہ در آب بیخ رازیانہ بقوام بیاورند و دواہا دراں آمیختہ در ظرف شیشہ کردہ نگاہ دارند و بعد از شش ماہ بکار برند، شربت یک درم بآب نیم گرم تناول کنند۔

نسخہ دیگر نقل از شرح اسباب وعلامات: نسیان و فالج وجمیع امراض دماغی کہ از غلبہ باشد، سودمند بود۔ ایں معجون آزمودہ است، قدماء تجربہ کردہ اند، خصوصا برائے قوت حافظہ[2]۔

(ص) عسل بلادر یک وقیہ، صبر سقوطری ہشت مثقال، غاریقون بیست و چہار مثقال، سلیخہ وزراوند ووج ترکی وزعفران ودارچینی ومصطگی رومی از ہر یک شش مثقال، قسط تلخ وتخم سداب و فلفل سفید از ہر یک ہشت مثقال افتیمون یک وقیہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ وزن عسل کف گرفتہ بسرشند۔ مقدار شربت بعد از شش ماہ یک مثقال باشد بآب گرم۔

نسخہ دیگر از منہاج[3]: نافعست در استرخائے عصب و دوار بلغمی ونسیان وصرع وصداع بارد واوجاع معدہ وسینہ وجمیع دردہا کہ از سردی باشد۔

---

[1] ''قوام آوردہ سہ درم بلا در اضافہ کنند و باد ادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند و بعد از شش ماہ مقدار یک درم بآب نیم گرم تناول کنند'' خدا بخش۔

[2] ''نسیان و فالج وجمیع ..... خصوصا از برائے قوۃ حافظہ'' خدا بخش۔

[3] ''نسخہ دیگر از منہاج:..... تناول کنند'' یہ نسخہ صرف اصل متن میں ہے نسخہ رضا میں اس کا ذکر نہیں ہے۔

(ص) ساذج ہندی و سنبل الطیب و مرصاف و سلیخہ و زعفران و افتیمون و درمنہ ترکی و اذخر و ریوند چینی و حب البان مقشر و قرنفل از ہر کدام ہفت و نیم مثقال، مصطگی رومی و عسل بلادراز ہر کدام یک مثقال، حب بلسان و زنجبیل و صبر سقوطری ہفت و نیم مثقال، غاریقون ہشت مثقال، اصل سوسن آسمانجونی پانزدہ مثقال و پوست بیخ رازیانہ راسہ روز و سہ شب در سرکہ خیسانیدہ در دیگ سنگین بآتش نرم بجوشانند تا پنج شش جوش بزند پس از آتش فرو گیرند و دست مالیدہ صاف کنند و سہ برابر ادویہ عسل صاف کف گرفتہ با پوست رازیانہ بقوام بیاورند و دارو ہا دراں آمیختہ در ظرف چینی یا شیشہ کردہ، بعد از شش ماہ شربت یک درم بآب نیم گرم تناول کنند۔

دواء المسک تلخ: معدہ را از رطوبت پاک سازد و آماس جگر و خفقان سوداوی را نفع باشد و طبع[1] نرم دارد۔

(ص) افسنتین رومی و صبر سقوطری و ریوند چینی از ہر یک ہشت درم، نانخواہ و زعفران و تخم کرفس از ہر یک چہار درم، مشک و ناروین و ساذج ہندی و مرصافی از ہر یک دو درم و جند بیدستر یک و نیم درم اجزاء کوفتہ و بیختہ بعسل بسرشند۔

نسخہ دیگر: مصطگی رومی و زعفران و افسنتین و بادرنجبویہ و افتیمون رومی از ہر یک نیم درم، زرنباد و دروننج عقربی و مشک ترکی از ہر کدام دو درم، مروارید ناسفتہ و کہربا و بسد و آبریشم مقرض از ہر یک سہ درم، صبر زرد بیست و چہار درم، کوفتہ و بیختہ با نگبین مصفی بسرشند و مقدار شربت دو درم بآب گرم بدہند۔

نسخہ دیگر: افسنتین رومی و صبر زرد از ہر یک ہشت درم، نانخواہ و کرفس از ہر یک چہار درم، ریوند چینی شش درم، جند بیدستر یک و نیم دو درم باسہ چندان اجزاء با نگبین بسرشند[2] (و شربت یک مثقال بآب گرم بدہند[3])۔

معجون فیقرا: طبع را نرم دارد و آرزوئے نمک خوردن و گل خوردن و انگشت خوردن برطرف کند و صداع[4] را نافع باشد۔

---

[1] ''وطبع نرم دارد'' خدابخش و ابن سینا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''مشک دو درم، کوفتہ و بیختہ با نگبین بسرشند'' خدابخش۔
''مشک دو درم، باسہ چندان اجزاء کوفتہ بیختہ بسرشند'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از خدابخش۔

[4] ''صداع'' خدابخش و ابن سینا۔

(ص) ایارج فیقرا دوازده درم، پوست هلیله کابلی و آمله منقی از هریک دو درم و ملح نفطی دو و نیم درم، دواها را کوفته با نگبین بسرشند و مقدار شربت سه درم تا چهار درم با طبخ پودنه بدهند.

معجون تربلاشه: قولنج صعب را بآسانی (بکشاید[1]) و نفع تمام (دهد[2]).

(ص) هیل بوا و قرفه و سازج هندی و دار فلفل و برنگ کابلی مقشر و زنجبیل و آمله مقشر و قرنفل از هریک یک مثقال، تخم کرفس و سنبل الطیب و زعفران و مصطگی رومی از هریک نیم مثقال، تربد سفید تراشیده و سقمونیا مشوی از هریک دو مثقال، کوفته و بیخته باسه وزن مجموع انگبین قوام آورده بسرشند[3] شربت دو درم بآب گرم بدهند.

معجون نجاح: مسهل را سود باشد و اخلاط غلیظ از دماغ فرود آورد.

(ص) هلیله سیاه و پوست هلیله کابلی و پوست بلیله و افتیمون رومی از هریک ده درم، تربد سفید مجوف تراشیده و بسفائج فستقی و اسطوخودوس از هریک پنج درم، غاریقون سه درم، لاجورد شسته و حجر ارمنی مغسول و سقمونیا مشوی از هر کدام دو درم و نیم، کوفته و بیخته بعسل صاف بسرشند.

نسخه دیگر: هلیله سیاه و پوست هلیله کابلی و پوست بلیله از هر کدام ده درم، تربد سفید و اسطوخودوس و بسفائج فستقی و افتیمون از هریک پنج درم، کوفته و بیخته با دو برابر عسل بسرشند و مقدار شربتی از سه درم[4] تا پنج درم باشد. این نسخه اصل است و در بعضی نسخها تصرف زیاده و کم در ادویه کرده اند. این نسخه ام جمله است.

(ص) هلیله کابلی و بلیله و آمله و تربد سفید از هریک ده درم، اسطوخودوس و بسفائج و افتیمون از هریک پنج درم، غاریقون سه درم، حجر ارمنی ولاجورد مغسول از هریک دو درم سقمونیا و خربق سیاه از هریک یک درم، و در نسخه دیگر درونج و نارمشک و سنبل الطیب و جوزبوا و مصطگی و گاؤزبان و پوست ترنج از هریک دو درم[5]، زعفران و ریوند چینی از هریک یک درم افزوده اند.

معجون سیسالیوس: صرع را نافع باشد و طبع را نرم دارد.

(ص) سیسالیوس و عاقرقرحا و اسطوخودوس از هریک ده درم، غاریقون نیم درم، قردمانا و

---

[1] و [2] اضافه از خدابخش.

[3] "باسه وزن مجموع عسل مقدم سرشته" خدابخش.

[4] و [5] اضافه از خدابخش و رضا و ابن سینا.

حلتیت وزراوند از هریک دو درم با سکنجبین عنصلی بسرشند وشربتی یک مثقال باشد۔

معجون سکبینج: انواع قولنج را بکشاید وقوی مسهل است۔

(ص) سکبینج وجند بیدستر وتخم کرفس از هرکدام جزوے، سقمونیا مشوی نیم جزو سکبینج را در عسل حل کنند وباقی اجزاء را کوفتہ وبیختہ دراں بسرشند ومقدار شربت یک درم باشد[۱]۔

معجون خیارشنبر: نسخہ مستعمل۔ مسہل صفراوبلغم بود وقولنج بکشاید۔

(ص) تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ چہل درم، بنفشہ خشک بیست درم، نمک ہندی ورب سوس از ہرکدام ہفت درم، رازیانہ وانیسون ومصطگی[۲] از ہرکدام پنج درم، سقمونیا دہ درم، وسقمونیا با بنفشہ سحق نمایند وباقی اجزاء کوفتہ وبیختہ با چہل درم روغن بادام چرب کردہ وشصت درم عسل خیارشنبر (وصد درم قند کہ بقوام آوردہ باشند، خیارشنبر[۳]) وبقیہ ادویہ را درہم بسرشند ومقدار شربتی پنج درم بآب گرم بدہند[۴]۔

نسخہ دیگر: اقوی از اول بود[۵]۔

(ص) تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ وبنفشہ خشک از ہریک چہار درم، رب السوس نہ درم، نمک ہندی ہفت درم، مصطگی رومی ورازیانہ وانیسون از ہریک پنج درم، سقمونیا مشوی پانزدہ درم، روغن بادام بیست مثقال، فانیذ وعسل فلوس خیارشنبر از ہرکدام صد درم، دواہا کوفتہ وبیختہ بروغن بادام چرب کنند وبدستور متعارف ادویہ را بعسل خیارشنبر وفانیذ بسرشند وشربت از سہ درم تا پنج درم باشد[۶]۔

---

۱ ''وسکبینج را در عسل حل کنند وباقی ..... بسرشند ومقدار شربت یک درم باشد'' خدابخش۔
''وسکبینج را بانگبین حل کنند وسقمونیا را بر بروغن بادام حل نمایند ودر انگبین انداختہ باہم بسایند تا خوب حل شود وادویہ را حل کردہ باہم بیامیزند وشربتی یک درم تا یک مثقال'' سالار جنگ۔

۲و۳ اضافہ از خدابخش ونسخہ رضا۔

۴ ''بدہند'' نسخہ رضا۔

۵ یہ جملہ نسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

۶ ''تربد وبنفشہ ہر یک چہار درم، رب السوس نہ مثقال، ..... سقمونیا پانزدہ درم، روغن بادام بست مثقال، فانیذ وعسل خیارشنبر ہر یک صد درم، ادویہ را ... شربتی سہ مثقال تا پنج مثقال باشد'' نسخہ سالار جنگ۔

معجون سورنجان: مسہل صفراء وبلغم باشد و اوجاع مفاصل ونقرس وعرق النساء و درد پشت و کمر را نافع بود[1]۔

(ص) سورنجان مصری شش درم، شاہترج وکمون کرمانی و پوست بیخ کبر وشیطرج ہندی و (بوزیدان مصری از ہر کدام دو درم، پوست ہلیلہ زرد ہفت درم[2])، تخم کرفس ونمک ہندی و برگ حنا و زبدۃ البحر وفلفل سفید و رازیانہ وصعتر از ہر یک درمے ونیم، ورق گل سرخ وزنجبیل وسقمونیا مشوی و کشنیز خشک از ہر یک سہ درم، تربد سفید تراشیدہ دہ درم، روغن بادام ہفت درم ونیم، عسل صاف صد و پنجاہ درم، دواہا کوفتہ وبیختہ بطریق مشہور معجون نمودہ شربت از سہ درم تا پنج درم باشد۔

معجون سورنجان دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) سورنجان مصری یک مثقال، فلفل وورق حنا از ہر کدام دو مثقال، زیرۂ کرمانی و شیطرج ہندی از ہر یک دو درم، پوست بیخ کبر دو مثقال[3] ونیم، زبدۃ البحر ونمک نفطی از ہر یک دو مثقال، تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ چہل درم، زنجبیل ہفت درم، بوزیدان پنج درم، سقمونیا سہ درم و پوست ہلیلہ زرد پنج مثقال، کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل کف گرفتہ بسرشند وشربتے ہفت مثقال باشد۔

سورنجان دیگر: کہ اوجاع (مفاصل[4]) را فائدہ دہد۔

(ص) سناء مکی پنج درم، اسارون وزنجبیل وزیرہ کرمانی ودار فلفل از ہر یک دو درم، سورنجان دہ درم وتربد سفید تراشیدہ سہ درم ادویہ کوفتہ وبیختہ در عسل بسرشند وشربتے سہ درم بآب گرم بدہند۔

معجون تمری: قولنج بکشاید۔

(ص) زنجبیل وفلفل سفید از ہر یک بیست درم، سقمونیا وزیرۂ کرمانی وقسط وسنبل الطیب وجوزبوا ومصطگی وگاؤزبان وپوست ترنج از ہر یک دو درم وزعفران وریوند چینی از ہر یک یک درم

---

[1] ''مفاصل ونقرس وعرق النسا ودرد پشت را مفید واخلاط بلغمی وسوداوی را دفع کند'' نسخہ سالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[3] ''دو مثقال'' خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

افزودہ اند۔

معجون دیگر: صرع را نافع بود و طبع را نرم دارد۔

(ص) سیسالیوس و عاقرقرحا و اسطوخودوس و اسالیون و خرمائے بیدانہ و مغز بادام مقشر از ہر یک شش درم، سداب پنج درم و خرما را یک روز و یک شب در سرکہ خیسانیدہ و دست مالیدہ نرم کنند و دواہا نرم کوفتہ و بیختہ با نیم من عسل صاف معجون کنند۔

معجون تربد: (قولنج بکشاید و بلغم دفع کند و درد پشت ساکن گرداند[1])۔

(ص) سقمونیا مشوی یک درم، قاقلین و زنجبیل و دارچینی و قرفہ و نارمشک و قرنفل از ہر کدام نیم مثقال تربد سفید تراشیدہ دو درم، قند سفید دہ درم، دواہا را کوفتہ و بیختہ بروغن بادام چرب کردہ با سہ وزن عسل صاف بسرشند مقدار شربتی از سہ درم تا پنج درم باشد بآب گرم[2]۔

نسخہ دیگر: نقل از کامل الصناعۃ۔ قولنج را بآسانی بکشاید و مسہل بے مشقت بود۔ ہمہ وقت استعمال می تواں کرد۔

(ص) خرمائے بیدانہ پنجاہ درم یک شب و یک روز در سرکہ بخیسانند و بدست مالیدہ نرم کنند و در عسل با کرپاس داشتہ بگذارند و سقمونیا مشوی و برگ سداب خشک از ہر یک سہ مثقال، فلفل سیاہ صد عدد، بسباسہ و زنجبیل ہر یک سہ مثقال، بورۂ ارمنی یک مثقال و مغز بادام مقشر سہ دانہ، اجزاء را نرم کوفتہ در عسل خرما بمالند و باسہ وزن عسل کف گرفتہ معجون کنند۔ مقدار شربت چہار مثقال بآب گرم۔

معجون راحت: قولنج را در ساعت بکشاید۔

(ص) فلفل و دارفلفل و زنجبیل و زیرۂ کرمانی مدبر و ورق سداب و خولنجان و مصطگی رومی و سقمونیا مشوی، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ با عسل بسرشند و شربت یک مثقال باشد۔

معجون شہریاران: قولنج و نفخ امعا و معدہ را سودمند بود۔

(ص) زنجبیل و قرفہ و دارچینی و جوز بوا و مصطگی رومی و قرنفل و سلیخہ و سنبل الطیب[3] و قاقلہ و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

[2] ''مقدار شربتی ..... بآب گرم'' یہ جملہ نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

[3] ''سنبل الطیب'' نسخہ رضا۔

حب بلسان از ہر کدام چہار درم، سقمونیا سہ درم، تربد سفید تراشیدہ وحب النیل از ہر یک ہشت درم، شکر سفید ہفت درم، دواہا کوفتہ وبیختہ عسل صاف گرفتہ بقدر حاجت[1] چنانکہ رسم است بسرشند وشربت دو درم باشد۔

معجون لوزی: صفراء وبلغم دفع کند۔

(ص) مغز بادام مقشر ومغز حب القرطم وقند سفید از ہر کدام سی درم، سقمونیا مشوی چہار درم وقند را در گلاب بگدازند ومغزہا را نرم سائیدہ وسقمونیا نرم کوفتہ ہمہ را باہم بسرشند۔

معجون لوزی، نسخہ دیگر: صفراو بلغم براند وکسانے کہ از خوردن مسہلات کراہت داشتہ باشند، موافق بود۔

(ص) سقمونیا مشوی ومغز حب القرطم وکنجد مقشر از ہر یک سہ درم، شکر طبرزد بیست درم۔ شربت دو درم بگلاب گرم بدہند۔

معجون ورد: اورام وصلب کبد را مفید بود۔

(ص) ورق گل سرخ چہار درم، بیخ سوسن وآسمانگونی ہفت درم، ریوند چینی ولک مغسول از ہر یک سہ درم ونیم، سلیخہ وزعفران از ہر یک سہ درم، مرکی نیم مثقال زعفران را در سرکہ حل کنند ودواہا کوفتہ وبیختہ بآں مخلوط سازند وباعسل کف گرفتہ بسرشند ومقدار شربت یک مثقال باشد۔

معجون مقل[2]: طبع را نرم دارد وبواسیر وبادہائے کہ در مقعد ورودہا باشد، (فائدہ دہد وآماس مقعد را سود مند بود[3])۔

(ص) پوست ہلیلہ زردو پوست ہلیلہ وپوست بلیلہ وآملہ منقی وتخم سپندان وتخم گندنا وتخم شاہترہ از ہر کدام پنج درم، مقل دو درم، مقل را در آب گندنا حل کنند (ودواہا را دراں بیامیزند وباعسل بسرشند ومقدار شربت دو درم باشد[4])۔

معجون ذبل: قولنج بکشاید ومخصوص[5] قولنج است۔

---

[1] ''بقدر حاجت چنانکہ رسم است بسرشند ومقدار شربت'' نسخہ رضا۔

[2] ''معجون مقل ملین'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از خدابخش ونسخہ رضا۔

[4] اضافہ از خدابخش۔

[5] ''مخصوص قولنج است'' خدابخش وسالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

(ص) ذبل الذئب چہار درم، مرمکی وتر بدسفید از ہرکدام ہشت درم، تخم کرفس وانیسون از ہرکدام دو درم، کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند ومقدار شربت از دو درم تا چہار درم (باشد بآب کرفس[1])

معجون زبیب: طبع را نرم دارد ومصروع را بغایت فائدہ دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وپوست ہلیلہ زرد وآملہ منقی واسطوخودوس از ہرکدام دہ درم، عود صلیب پنج درم، عاقرقرحاسہ درم، مویز منقی از پوست ودانہ صاف کردہ یک رطل، ادویہ کوفتہ درمویز سرشتہ معجون کنند ومقدار شربت پنج درم باشد[2]۔

معجونے کہ کرمہائے معدہ ورودہ بکشد وتن را از رطوبت پاک سازد۔

(ص) فلفل و دارچینی و دار فلفل وبرنگ کابلی مقشر وجوزبوا از ہریک یک مثقال، حب النیل شش مثقال، تربدسفید تراشیدہ یک مثقال، ترمس وزنجبیل از ہریک دو مثقال (شکر بیست مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن بادام چرب کنند وبادو برابر انگبین[3]) بسرشند وشربت ہفت درم با یک پیالۂ شیر تناول کنند۔

معجون دیگر: کہ تن را از کرم حب القرع وکرم دراز پاک سازد۔

(ص) برنگ کابلی مقشر وپوست ہلیلہ کابلی زرد از ہریک پنج درم، تربدسفید تراشیدہ دوازدہ درم وفانیذ سنجری سہ برابر ادویہ وفانیذ را درآب گداختہ وادویہ دراں بسرشند ومقدار شش درم باشد بآب گرم۔

نسخہ دیگر: مسہل کرم روودہ ومعدہ باشد۔

(ص) کرفس وبرنگ کابلی مقشر از ہریک یک درم، تربد وسنبل از ہریک دو درم کوفتہ وبیختہ با فانیذ معجون کنند وشربت سہ درم بآب گرم بدہند۔

معجون مسہل[4]: کہ سوداء وبلغم براند وامراض دماغی را نافع باشد۔

---

[1] اضافہ از خدابخش وابن سینا اور نسخہ رضا۔

[2] ''ومویز منقی از پوست ودانہ صاف کردہ یک رطل، ادویہ کوفتہ وبیختہ با مویز کوفتہ معجون کنند۔ شربت پنج درم باشد'' خدابخش۔

[3] اضافہ از خدابخش ونسخہ رضا وابن سینا اور نسخہ سالار جنگ۔

[4] ''معجون دیگر'' نسخہ رضا۔

(ص) پوست هلیله کابلی و آمله از هریک ده درم، افتیمون و اسطوخودوس و حجر ارمنی و بسفائج فستقی و غاریقون و کمافیطوس و تربد سفید و ایارج فیقرا از هریک پانزده درم، نمک هندی چهار درم و شحم حنظل هشت درم، اجزاء کوفته و بیخته با انگبین بسرشند (و شربت[1]) سه درم باشد[2]۔

دواء الکرکم کبیر: این ترکیب از جالینوس است ۔ بیماریهای جگر و سپرز که از سردی باشد، نافع بود و سده بکشاید و بول براند بادهای[3] معده و روده پراگنده کند و گرده و مثانه را قوت دهد و استسقاء را که از سردی و آماس و سدهٔ جگر بود، سودمند بود۔

(ص) زعفران دوازده درم، موفو و انیسون و دوقو و اسارون و فطراسالیون و ریوند چینی و غاریقون از هریک چهار درم، سنبل[4] هندی شش درم، قسط و سلیخه و فقاح اذخر و حب بلسان از هریک یک درم، فوه دو درم، رب السوس و جعده و غافث و مصطگی از هریک سه درم و روغن بلسان پنج درم، مرصاف چهار درم اجزاء کوفته و بیخته با انگبین بسرشند۔ مقدار شربتی دو مثقال بماء العسل بدهند[5]۔

معجون نمک: معده و روده را پاک کند و قے بلغمی سوداوی باز دارد۔

(ص) پوست هلیله کابلی و آمله و بلیله سیاه و اسطوخودس از هریک سه درم، افتیمون چهار درم، نمک هندی دو درم، ایارج فیقرا ده درم و غاریقون چهار درم، اجزاء کوفته و بیخته بعسل بدستور متعارف بسرشند و مقدار شربت سه درم بآب گرم بدهند۔

معجون سناء مکی: مسهل صفراء و بلغم باشد، صداع و درد شقیقه را نافع بود و کرو خارش را سود دهد۔

(ص) سناء مکی پنجاه درم، ترنجبین سی درم، بنفشه و نیلوفر و گل سرخ و تربد سفید تراشیده بروغن بادام چرب کرده از هریک ده درم، کشمش[6] کوفته و نرم مالیده و عسل صاف از هریک نیم رطل، ترنجبین را بگلاب صاف کنند و بعسل بقوام آورند و ادویه را کوفته و بیخته بروغن بادام چرب سازند و مجموع را با

---

[1] اضافه از خدابخش و رضا و ابن سینا۔

[2] ''سه درم باشد'' یه نسخه سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

[3] ''و بادهای معده و روده پراگنده کند و گرده.....الخ'' نسخه رضا۔

[4] ''سنبل هندی'' نسخه رضا۔

[5] ''مقدار شربت دو مثقال با ماء العسل بدهند'' نسخه رضا۔

[6] ''تربد سفید.....از هریک ده درم'' خدابخش و بن سینا۔

چنانکه رسم است بسرشند وشربتی[1] دو درم میل نمایند۔

معجون سناء مکی، نسخه دیگر: مسهل صفراء وبلغم بود، صداع ودردشقیقه را نافع باشد، سرفه وضیق النفس را سودمند بود۔

(ص) سناء مکی پنجاه درم، تربد سفید تراشیده وگاؤزبان وورق گل سرخ از هریک پنج درم، مویز بیدانه و بنفشه خشک ونیلوفر از هریک ده درم، ترنجبین سی درم، شیرخشت بیست درم، قند وعسل صاف از هریک پنجاه درم، تربد بروغن بادام چرب کنند وادویه را نرم کوفته و بیخته، ترنجبین وقند بگلاب صاف سازند وباعسل بقوام آورند وچنانکه رسم است بسرشند۔ شربت سه درم بآب گرم میل کنند که نافعست۔

معجون بنفشه: قولنج بکشاید و(مسهل[2]) صفراء وبلغم باشد۔

(ص) تربد تراشیده چهل درم، سقمونیا مشوی هفت درم، بنفشه سی درم، ورق گل سرخ ده درم، رازیانه وکتیرا از هریک پنج درم، زعفران دو درم ونیم، قند سفید وعسل مصفی از هریک صد درم، ادویه کوفته وبیخته بروغن بادام چرب سازند چنانکه رسم است معجون کنند ومقدار شربتی[3] پنج درم باشد۔

معجون بنفشه، نسخه دیگر: صفراء وبلغم براند وضیق النفس وسردرد را سودمند بود۔

(ص) بنفشه چهل درم، سقمونیا بیست درم، اصل السوس تراشیده بیست درم، گل سرخ ده درم، کتیرا پنج درم، زعفران دو ونیم درم، عسل وشکر طبرزد سه برابر ادویه چنانکه رسم است معجون کنند۔ شربت چهار درم بآب گرم بدهند۔

معجون بنفشه، نسخه دیگر: همان نفع دهد۔

(ص) بنفشه چهل درم، ورق گل سرخ و رب السوس وسقمونیا از هریک ده درم، کتیرا و رازیانه از هریک پنج درم، زعفران[4] دو ونیم درم (بدستور با قند وعسل معجون کنند وشربت از چهار درم تا پنج درم بدهند[5])۔

نسخه دیگر: همان نفع دهد۔

---

۱ ''شربت دو درم میل نمایند'' نسخه رضا۔

۲ اضافه از خدابخش ورضا وابن سینا۔

۳ و ۴ ''شربت'' و ''زعفران دو ونیم درم'' نسخه رضا۔

۵ اضافه از خدابخش۔

(ص) بنفشہ خشک چہل درم، فلوس خیارشنبر پنجاہ درم، تر نجبین پنجاہ درم، تر بدسفید بیست درم، فلوس خیارشنبر را بگلاب صاف کنند و بدستور معجون کنند۔ مقدار شربت پنج درم باشد۔

نسخہ دیگر: صداع و تپہائے صفراوی و سرفہ و سودا را نافع باشد و قولنج کہ از ورم امعاء باشد، سود دہد۔

(ص) مغز تخم خیارین و مغز تخم کدو و اصل السوس تراشیدہ از ہر یک سہ درم، بنفشہ خشک سی درم، کشیرا دہ درم، سقمونیا پنج درم، تر نجبین بیست درم، مویز منقی دہ درم، فلوس خیارشنبر پانزدہ درم، روغن بادام دو درم، تر نجبین و فلوس خیارشنبر بگلاب صاف کنند و مویز را از پوست و دانہ برآوردہ نرم بکوبند و دیگر دواہا را کوفتہ و بیختہ با تر نجبین و مویز بسرشند و مقدار شربت سہ درم بدہند۔

معجون دیگر: مسہل سوداء باشد۔

(ص) ہلیلہ زرد کابلی و سیاہ از ہر یک دہ درم، آملہ و بلیلہ از ہر یک پنج درم، سقمونیا یک درم، افتیمون و اسطوخودوس از ہر یک سہ درم، اجزا کوفتہ و بیختہ بروغن بنفشہ و روغن بادام چرب نمودہ با قند و عسل بسرشند و شربت دو درم باشد۔

معجون دیگر: کہ اہل تنعم را بذائقہ خوش آید موافق باشد[1] و مسہل بے زحمت بود۔

(ص) تر بدسفید دہ درم، ورق گل سرخ پنج درم، زعفران و سقمونیا مشوی از ہر یک نیم درم، مصطگی رومی یک درم، مغز بادام مقشر دہ درم، قند و عسل سہ وزن ادویہ کوفتہ و بیختہ با قند و عسل بسرشند[2]۔ و اگر خواہند قدرے گلاب در قوام[3] قند و عسل اضافہ کنند۔

معجون دیگر: بادہا کہ در امعاء باشد دور کند و رطوبات معدہ و امعاء را دفع سازد و سدہ بکشاید و امراض بلغمی را فائدہ دہد و اخراج بلغم و سوداء از اعماق عروق بکند۔

(ص) صبر زرد و حب الرشاد و شونیز و فلفل و زنجبیل و ہلیلہ سیاہ از ہر یک جزوے، ہمہ مساوی کوفتہ و بیختہ با سہ وزن عسل بسرشند و ہفت روز مقدار سہ درم مداومت کنند[4]۔

.....

[1] ''کہ اہل..... باشد'' خدا بخش و رضا۔

[2] ''قند و عسل..... بسرشند'' خدا بخش و رضا و ابن سینا۔

[3] ''در قوام قند و عسل'' نسخہ رضا۔

[4] ''معجون بنفشہ'' کا یہ دوسرا نسخہ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

معجون دیگر: که طبع را نرم دارد و بلغم وصفراء برفق براند و معده را قوت دهد صداع را که از بخارات باشد، برطرف کند وقولنج بکشاید۔

(ص) تر بد سفید و پوست هلیله کابلی و سناء مکی و بنفشه از هریک ده درم، قاقله وزنجبیل و مصطگی از هریک دو درم وورق گل سرخ وروغن بادام از هریک پنج درم، زعفران یک درم ورازیانه سه درم، اجزاء کوفته وبیخته بروغن بادام چرب کنند و باسه وزن مجموع ادویه کوفته قند وعسل بسرشند ومقدار شربت چهار درم باشد۔

معجون دیگر: حکه وجرب را نافع باشد وصفراء براند۔

(ص) پوست هلیله زرد ده درم، سناء مکی وشاهتره وریوند چینی از هریک پنج درم، اجزاء کوفته وبیخته باسه وزن اجزا کشمش که نرم کوفته باشد بسرشند[1] ومقدار شربت ده درم بدهند۔

معجون دیگر: اندر استسقاء که از حرارت بود، نافع بود[2]۔

(ص) عصارهٔ غافث وریوند چینی وزعفران وتربد سفید از هریک سه درم، عصارهٔ افسنتین وفقاح اذخر ومغز تخم خیارین وتخم خرفه وتخم کاسنی از هریک دو درم، لک مغسول وتخم کتوث از هریک چهار درم، اجزاء کوفته وبیخته بعسل بسرشند ومقدار شربتی از یک مثقال تا دو مثقال لبلاب (یا آب سداب[3]) یا آب عنب الثعلب بدهند۔

معجون دیگر: محرروری مزاجاں را نافع بود، در فصل گرما و تابستاں موافق بود، شکم را نرم دارد وصداع صفراوی را سود دهد، بدن را از اخلاط پاک سازد۔

(ص) بنفشه وسناء مکی وپوست هلیله زرد وگل نیلوفر وگل سرخ از هریک دو درم، سقمونیا یک درم، اجزاء کوفته وبیخته بروغن بنفشه وروغن بادام چرب کنند و باسه برابر قند وعسل بسرشند وشربت سه درم بگلاب بنوشند۔

معجون دیگر: مسهل بود بے زحمت۔ مزاجهائے معتدل واصل طعم را موافق بود وصفراء وبلغم براند۔

---

[1] ''اجزا کوفته وبیخته باسه وزن اجزاء.....بسرشند'' خدابخش اورنسخه رضا۔

[2] ''اندر استسقاء.....نافع بود'' خدابخش ورضا وابن سینا۔

[3] اضافه از خدابخش وابن سینا اورنسخه رضا۔

(ص) تربد پنج درم، سقمونیا دو درم، گل گلاب و بنفشه از هریک سه درم، مصطگی رومی وانیسون از هریک درم، مغز بادام مقشر ده درم، شیرخشت و ترنجبین از هریک سی درم، شیرخشت و ترنجبین را بگلاب صاف نموده بقوام آورند واجزاء کوفته وبیخته بسرشند ومقدار شربت پنج درم بگلاب نیم درم (میل کنند[1]).

فصل پنجم (از باب سوم[2]) از مقاله اول: درذکر باقی معاجین مشهور قلیل المایه وکثیر المعابه مستعمل که احتیاج مردم بابیشتر است[3].

معجون فلاسفه: که مادة الحیات نیز گویند، مشهور ومعروفست۔ هاضمه را[4] قوت دهد وباه را برانگیزد و پشت را محکم کند ودندانها را سخت سازد ودل را قوت دهد ونشاط آورده ورنگ بشره را برافروزد وبوئے دهان خوش کند۔ پیران وسردمزاجان را بغایت موافق بود۔

(ص) زنجبیل وفلفل و دارچینی وآمله مقشر و پوست بلیله وزراوند گرد وشیطرج هندی و خصیة الثعلب مصری و بیخ بابونه ومغز نارجیل ومغز چلغوزه از هرکدام ده مثقال، گل بابونه پنج مثقال و مویز منقی سی مثقال، دواها کوفته وبیخته مغزها ومویز را جدا کوفته[5] همچوں مرهم نرم نموده باسه برابر بوزن مجموع عسل قوام آورده کف گرفته خوب درهم بمالند که مغزها ومویز نرم شود، باقی ادویه داخل کرده خوب درهم بسرشند وشربت دومثقال، بعداز چهل روز تناول کنند۔

معجون جالینوس: گرده ومثانه را گرم کند وسده بکشاید وبول وحیض براند وبادها را دفع کند۔

(ص) فلفل سیاه وسفید وحماما وقسط تلخ وسنبل الطیب وقصب الذریره وساذج هندی وزعفران وتخم کرفس وانیسون وعاقرقرحا وتخم انجره وسداب، اجزاء مساوی دروزن کوفته وبیخته باسه

---

[1] اضافه ازنسخه رضا۔

[2] ''از باب سیوم'' اضافه از خدابخش وابن سینا۔

[3] ''درمعاجین قلیل مایه کثیرالنفع که مستعمل ومشهوراست۔ حکماء متقدمین ومتاخرین امتحان نموده و انتخاب کرده مقدارشربت اوتعین نموده اند'' سالار جنگ۔

[4] ''هاضمه راقوت دهد ونشاط آوردورنگ بشره رابرافروزد .....الخ'' نسخه رضا۔

[5] ''کوفته'' یه لفظ نسخه رضا سے ماخوذ ہے۔

چندان عسل معجون کنند وشربت یک مثقال بماء الاصول یا آب کرفس یا آب بادیان بدہند[۱]۔

معجون دیگر: کہ باعتقاد جالینوس در امراض جگر بغایت مفید ومجرب ونافع است، محلل سدۂ جگر وسپرز باشد، سرفہ کہنہ وضیق النفس را سود دہد، ادرار بول وحیض بکند، ایں مفید ومجرب است۔

(ص) مویز منقی از پوست ودانہ پست وپنج مثقال، زعفران یک مثقال، مقل الیہود دو نیم مثقال، دارچینی دو مثقال سلیخہ نیم مثقال، سنبل الطیب سہ مثقال، اذخر دو ونیم مثقال، مرمکی وصمغ البطم از ہر یک چہار مثقال، عسل شانزدہ مثقال، صموغ در شراب کہنہ یا در مثلث حل کنند و ادویہ کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است بسرشند وشربت یک مثقال باشد۔

معجون مبدل المزاج: لقوہ ورعشہ وبرص وجذام وفالج[۲] را نافع باشد وحفظ زیادہ کند وبلغم را دفع کند وپیران وسرد مزاجان را موافق بود۔

(ص) زنجبیل وعاقرقرحا وشونیز وقسط تلخ ووج ترکی وعسل بلادر از ہر کدام دہ درم، سداب وحلتیت وزراوند وجنطیانا وشیطرج ہندی وحب الغار وجند بیدستر وخردل سفید از ہر کدام پنج درم، مجموع کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل صاف معجون کنند[۳]۔

انقرویا: کہ معجون بلادر نیز گویند۔ صلابت سپرز را نرم (کند وسدہ[۴]) بکشاید۔ در معدہ وگردہ وتپہائے کہنہ را نافع باشد۔

(ص) جنطیانا رومی وفلفل از ہر کدام ہشت درم قسط تلخ ومرمکی وساذج ہندی وسنبل الطیب وریوند چینی از ہر کدام ہفت ونیم مثقال کوفتہ وبیختہ بروغن گردگان چرب نمودہ عسل بلادر پنج درم وعسل صاف سہ برابر دواہا معجون کنند بعد از شش ماہ، مقدار شربت یک درم باشد۔

نسخہ دیگر: سیاہی مورا محافظت کند وپیران را موافق باشد وحفظ[۵] را زیادہ کند۔

(ص) ہلیلہ سیاہ وپوست بلیلہ وآملہ[۶] منقی از ہر کدام دہ درم، سعد کوفی وسنبل الطیب وکندر

---

۱ ''معجون جالینوس'' کا یہ دوسرا نسخہ خدا بخش وسالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

۲ ''لقوہ ورعشہ..... باشد'' خدا بخش وسالار جنگ۔

۳ یہ دونو نسخے اصل متن، رضا وابن سینا وخدا بخش میں سے کسی میں تحریر نہیں ہیں۔

۴ اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

۵ و ۶ ''حافظہ را قوت دہد وزیادہ کند'' و ''آملہ منقی'' نسخہ رضا۔

ذکر[۱] ووج ترکی وفلفل سیاه وزنجبیل وعسل بلادراز هرکدام پنج درم، دواها کوفته وبیخته بروغن گردگان چرب نموده باسه چندان عسل کف گرفته بسرشند وهنگام ضرورشربتی یک درم بعداز شش ماه استعمال کنند[۲]۔

نسخه دیگر: مصروع رانافع باشد ودوار رابرطرف کند وامراض[۳] دماغی که از برودت باشد، فائده دهد۔

(ص) پوست هلیله کابلی وبلیله وآمله منقی وکشنیز خشک واسطوخودوس ازهریک پنج درم، عود خام وزنجبیل وصعتر وعسل بلادراز هریک سه درم، وعسل صاف سه وزن ادویه بدستور معمول بسرشند و شربت یک مثقال تناول کنند۔

نسخه دیگر: فالج ولقوه وصرع ونسیان وجمیع امراض بلغمی راسود دهد۔

(ص) عاقرقرحا وشونیز وقسط تلخ[۴] واسطوخودوس وحب الغار وشیطرج هندی وخردل ازهر یک پنج درم، حلتیت دو درم، عسل بلا در چهار ونیم درم وجند بیدستر دونیم درم، اجزاء کوفته وبیخته باسه چندان عسل کف گرفته بطریق متعارف بسرشند وبعداز شش ماه شربت یک مثقال استعمال کنند۔

معجون امروسیا: اوجاع وامراض کبد وطحال ومعده وسوء الاستمرار وامراض بلغمی رانافع باشد۔ ریاح و سده بکشاید وسنگ گرده ومثانه بریزاند ومقدمه استسقاء راسود دهد وبادها بشکند۔

(ص) دوقو وزیرهٔ کرمانی وعود بلسان وسلیخه وقردمانا وفقاح اذخر وتخم کرفس ازهریک یک درم، دارفلفل وقسط تلخ وفلفل ازهرکدام نیم درم، مرمکی سه درم، حب الغار ده عدد، اسارون وووج و زعفران ازهرکدام دو درم، مجموع کوفته وبیخته باسه چندان عسل کف گرفته بسرشند ومقدارشربت برابر فندق بآب گرم تناول کنند۔ قوت این معجون بعداز دو ماه تا یک ونیم سال باقی باشد[۵]۔

معجون فنجوش: معده راقوت دهد وبواسیر رانافع باشد وقوت[۶] زیاده کند ورنگ رورابرافروزد وسرعت انزال دفع کند۔

---

۱ نسخه رضا وخدابخش میں زائد ہے۔

۲ ''وهنگام ضرورت مقدارشربت یک درم بعد.....ودروقت حاجت بکاربرند'' سالار جنگ۔

۳ ''امراض دماغی .....دهد'' یہ جملہ اصل متن کا نہیں ہے بلکہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

۴ ''وفلفل ودارفلفل ووج ترکی ازهریک ده درم، ورق سداب وجنطیانا رومی وحلتیت وزراوند گرد و حب الغار وجند بیدستر وشیطرج هندی وخردل ازهرکدام پنج درم، عسل بلادر چهار ونیم درم'' نسخه رضا۔

۵و۶ ''تا یک نیم سال باقی باشد'' و ''قوة باه'' نسخہ رضا۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی و ہلیلہ سیاہ و پوست بلیلہ و آملہ منقی و شیطرج ہندی و سنبل الطیب و فلفل و دار فلفل و زنجبیل و سعد از ہر کدام دہ درم، تخم گندنا و تخم شبت از ہر یک چہار درم، خبث الحدید صد درم و عسل سہ وزن ادویہ، خبث الحدید[1] را چہار دہ شبانہ روز در سرکہ بخیسانند و بعد از ان خشک کنند وصلایہ نمایند چندانکہ بروئے آب بایستد[2] و باقی ادویہ را کوفتہ و بیختہ بدستور معجون نمایند و بعد از شش ماہ شربت دو درم تناول کنند۔ و بعضے دو دانگ مشک داخل میکنند۔

نسخہ دیگر: بسیاریٔ بول کہ از سردی باشد، برطرف کند و معدہ را قوت دہد۔ نشف رطوبات معدہ نماید وآب از دہان آمدن زائل کند۔

(ص) خبث الحدید مدبر بیست درم، قشور کندر کہ در سرکہ خیسانیدہ وخشک کردہ باشند[3]، پنج درم، طباشیر سفید چہار درم، شوکران دو درم، کشنیز خشک سہ درم، کوفتہ وبیختہ میعہ سائلہ بسرشند و مقدار شربت بامداد سہ درم وشبانگاہ سہ درم بشراب تناول کنند۔

فنجوش دیگر: معدہ را قوت دہدہ و باہ را زیادہ کند و سرعت انزال و بواسیر را نافع باشد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی و شیطرج ہندی و تخم کرفس و ہیل بوا و قسط تلخ و سلیخہ و قرنفل و بسباسہ و خولنجان از ہر کدام شش درم، پوست ہلیلہ و آملہ مقشر و نانخواہ و دار فلفل از ہر کدام چہار درم، تودری سرخ و تودری سفید[4] و قرفہ و سنبل الطیب و جوز بوا و فلفلمویہ از ہر کدام ہشت درم، سعد کوفی دہ درم، زعفران پنج درم، مشک ترکی نیم درم، عنبر اشہب یک درم و خبث الحدید مدبر بوزن تمام ادویہ، کوفتہ وبیختہ بروغن گل چرب نمودہ یک شب بگذارند و روز دیگر باسہ چندان عسل کف گرفتہ، معجون نمایند و بعد از شش ماہ شربت از دو دانگ تا نیم مثقال بشیر گوسفند بدہند[5]۔

معجون نانخواہ: معدہ را از رطوبت پاک کند و اشتہا طعام بیاورد و قوت باہ دہد[6]۔

---

[1] ''سلیخہ دو درم و خبث الحدید.....الخ'' نسخہ رضا۔

[2] ''آب بایستد و بتہ آب فرو نرود و باقی ادویہ کوفتہ و بیختہ با عسل کف گرفتہ'' خدا بخش۔

[3] ''خیسانیدہ وخشک کردہ باشند'' خدا بخش۔

[4] ''تودری سرخ و تودری زرد'' نسخہ رضا۔

[5] یہ نسخہ سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

[6] ''معدہ را پاک کند و اشتہاء طعام بیاورد را قوت دہد'' نسخہ رضا۔

(ص) نانخواه وصعتر وزوفا ونعناع خشک وزیرۂ کرمانی وشونیز از ہر یک پنج مثقال، وج ترکی وبسباسہ ورازیانہ وزنجبیل و جوز بوا وتخم کرفس از ہر یک سہ مثقال، حاشا دو مثقال عسل سہ برابر ادویہ معجون سازند ومقدار شربت دو مثقال باشد[1]۔

معجون فنادیقون: درد امعاء را سودمند بود و بادہا را بشکند ومعدہ را گرم کند۔

(ص) زعفران وانجدان وتخم کرفس وتخم سداب وزنجبیل وحاشا ومغز چلغوزہ از ہر یک شش درم، فلفل ہفت درم وعسل صاف سہ وزن دواہا۔ مقدار شربت از یک مثقال تا دو مثقال باشد۔

نسخہ دیگر: زنجبیل وفلفل وسنبل الطیب از ہر کدام شش درم، مصطگی رومی ونانخواہ از ہر یک چہار درم، تخم کرفس وپودینہ از ہر یک دو درم وساذج ہندی سہ درم، کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند[2]۔

نوع دیگر: زنجبیل وفلفل وسنبل الطیب (از ہر یک دہ درم، مصطگی رومی ونانخواہ وتخم کرفس وفودنہ[3]) از ہر یک پنج درم، حب بلسان وسلیخہ وعاقرقرحا وزیرۂ کرمانی مدبر از ہر یک دو درم وساذج ہندی یک درم، کوفتہ وبیختہ باسہ وزن عسل معجون کنند۔

نسخہ دیگر: منقول از منہاج است۔ نفخ وبرودت معدہ را سودمند بود و درد کہ از بلغم وبرودت وسوء الہضم باشد، برطرف کند[4]۔

(ص) زعفران وانجدان وتخم کرفس وزنجبیل وحاشا وچلغوزہ وتخم سداب از ہر کدام دو درم، کندر ومغز بادام تلخ از ہر یک چہار درم وفلفل شانزدہ درم، کوفتہ وبیختہ باسہ وزن مجموع ادویہ عسل صاف بسرشند[5] وشربت[6] یک مثقال بود۔

معجون فودنج: درد معدہ وجگر کہ از برودت باشد وحمیات بلغمی وتپ ربع وتپہائے کہنہ را فائدہ دہد۔

(ص) پودینہ نہری وجبلی وفطراسالیون وسیسالیوس از ہر کدام دوازدہ درم، تخم کرفس و

---

[1] ''اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ وزن عسل بسرشند'' سالار جنگ۔

[2] ''کوفتہ وبیختہ بدستور، معجون کنند'' سالار جنگ۔

[3] اضافہ از خدا بخش، سالار جنگ، ابن سینا اور نسخہ رضا۔

[4] ''نفخ وبرودت معدہ را سودمند بود و درد معدہ کہ از بلغم وبرودت و نفخ و.....کند'' رضا۔

[5] ''وفلفل شانزدہ درم بدستور بسرشند'' سالار جنگ۔

[6] ''شربت یک مثقال بود'' خدا بخش و سالار جنگ میں تحریر نہیں ہے۔

بابونہ و حاشا از ہر کدام چہار درم، کاشم پانزدہ درم و فلفل چہار درم، کوفتہ و بیختہ باسہ چندان بسر شند و مقدار (شربت یک درم باشد بآب معجون کنند[۱])۔

معجون فلافلی: کہ نسخہ صاحب کامل الصناعۃ است۔ درد معدہ و شہوت را سودمند بود و بادہائے غلیظ را دفع کند و طعام ہضم کند و برودت معدہ برطرف سازد۔

(ص) فلفل سفید و فلفل سیاہ و دار فلفل از ہر یک بیست درم، عود بلسان دہ درم، زنجبیل و تخم کرفس و سلیخہ و سیسالیوس و اسارون و راسن از ہر یک یک درم، کوفتہ و بیختہ با سہ وزن بسر شند و شربت یک درم بآب گرم بدہند[۲]۔

فلافلی دیگر: ہماں نفع دہد[۳]۔

(ص) فلفل سیاہ و دار فلفل از ہر یک سی درم، حب بلسان دہ درم، حماما و سنبل الطیب و زنجبیل و تخم کرفس و سیسالیوس و سلیخہ و اسارون از ہر کدام دو درم کوفتہ و بیختہ باسہ چندان عسل و شربت از یک[۴] درم تا دو درم بآب گرم بدہند۔

معجون افسنتین: درد معدہ و جگر کہ از سردی باشد، و استسقاء را نافع بود و فائدہ دہد۔

(ص) افسنتین و تخم کرفس و انیسون و اسارون و مغز بادام تلخ، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ (باسہ چندان عسل بسر شند[۵]) و مقدار شربت دو درم باشد۔

معجون اصطمخیقون: تباہی مزاج و درد معدہ را سود دارد۔

(ص) قسط تلخ و حماما و مصطگی رومی و مرمکی و سنبل الطیب و سلیخہ از ہر کدام دوازدہ درم، زراوند طویل و فلفل و تخم کرفس و انیسون و نانخواہ و زیرۂ کرمانی و دوقو و فطراسالیون و سیسالیوس و کاشم و اسارون و افسنتین و فودنج و نعناع خشک از ہر یک چہار درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ باسہ چندان عسل

---

۱ اضافہ از خدا بخش و رضا

۲ ''بسر شند و شربت یک درم بآب گرم بدہند'' یہ جملہ سالار جنگ میں یوں ہے ''بدستور معجون کنند و شربتی یک درم''

۳ ''ہماں نفع دہد'' خدا بخش و رضا۔

۴ ''از ہر یک درم'' نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

۵ اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ اور نسخہ رضا۔

صاف کف گرفتہ معجون سازند[1] ومقدار شربت از یک مثقال تا دو درم باشد۔

معجون دیگر: کہ ضعف دل ومعدہ وتباہی مزاج معدہ را بغایت سودمند بود[2]۔

(ص) طباشیر سفید و پوست[3] سنگدان خروس از ہر یک یک مثقال، گل سرخ سہ مثقال، فقاح اذخر و پوست بیرون پستہ ونعناع خشک وقشر[4] ترنج و پوست ہلیلہ زرد از ہر یک یک مثقال، بہمنین وصندلین وصعتر فارسی وکشنیز خشک بودادہ وحب الآس از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشراب فواکہ بسرشند ومقدار شربت دو درم بدہند بگلاب۔

معجون سنبل: معدہ وجگر را نافع بود۔

(ص) سنبل الطیب وقسط تلخ و فقاح اذخر وقصب الذریرہ ومویز منقی از ہر یک چہار درم، زعفران ومرمکی وانیسون وفلفل از ہر یک یک درم، سلیخہ پنج درم، مقل ازرق دو درم، مقل و مویز را در مثلث حل نمایند و باقی ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔

معجون قسط: اوجاع[5] کبد ومعدہ را نافعست۔

(ص) قسط تلخ و دارچینی وسلیخہ از ہر کدام دہ درم، اسارون[6] بیست ونہ درم، زعفران ہشت درم، فقاح اذخر ومرمکی از ہر یک بیست درم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔

معجون دیگر: صاحب منہاج است۔

(ص) قسط تلخ ومرمکی وفقاح اذخر واصل اذخر[8] از ہر یک سی درم، ودارچینی و پوست سلیخہ از ہر یک ہفتدہ درم، انیسون وتخم کرفس واسارون از ہر یک سی درم، زعفران وزراوند مدحرج وریوند چینی از ہر یک بیست درم، اجزا کوفتہ وبیختہ باسہ وزن عسل صاف کف گرفتہ معجون کنند۔

معجون بزور: درد معدہ وجگر وسپرز را سود دارد و بادہا بشکند وسدہ[9] بکشاید۔

---

[1] ''ادویہ را کوفتہ باسہ چندان عسل بسرشند'' سالار جنگ۔

[2] ''ضعف دل ومعدہ را نافع بود وتباہی مزاج ومعدہ را بغایت سودمند باشد'' خدا بخش۔

[3تا5] ''پوست سنگدان مرغ'' و ''و پوست ترنج'' و ''کبد ومعدہ را نافعست'' نسخہ رضا۔

[6] ''اسارون وزعفران وفقاح اذخر ومرمکی در شراب حل کند و باقی ادویہ کوفتہ ... بدستور معجون کنند'' سالار جنگ

[7و8] ''بیست درم'' و ''وبیخ اذخر'' خدا بخش ورضا۔

[9] ''وسدہ بکشاید'' یہ جملہ اصل متن کا نہیں بلکہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

(ص)سلیخہ وحماما وسنبل الطیب و نانخواہ و رازیانہ وتخم کرفس و انیسون وتخم شبت و سیسالیوس و جند بیدستر وصعتر وزراوند طویل ومصطگی رومی و اسارون وکرویا وزیرۂ کرمانی، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل معجون کنند۔

معجون بقراط: گردہ و پشت وکمر را محکم کند۔قوت باہ بدہد ومنی بیفزاید،اشتہائے طعام بیاورد وطعام ہضم کند ومعدہ راقوت دہد ورطوبات معدہ زائل کند وبلغمی مزاج راموافق باشد[1]۔

(ص)تخم شبت وتخم کرفس تخم زردک[2] ونانخواہ ورازیانہ ومغز تخم خرپزہ ومغز تخم خیارین[3] وبیخ کرفس از ہر یک پنج درم، عاقرقرحا وقرفہ وزعفران ومصطگی رومی وعود ہندی از ہر یک دو درم، بسباسہ وقرنفل وفلفلمویہ وکبابہ چینی وعنبر اشہب از ہر یک یک درم، ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ وزن ادویہ عسل بسرشند ومقدار شربت دو درم باشد۔

معجون وج: مقدمہ نزول آب درچشم را نافع بود۔ ناشف رطوبات معدہ ودماغ باشد وبلغمی مزاج را موافق باشد۔

(ص)وج ترکی وحلتیت وزنجبیل وراز یانہ از ہر یک اجزا مساوی در وزن ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ برابر عسل بسرشند ومقدار شربت یک مثقال باشد۔

معجون جنطیانا: (صلابت معدہ کبد وطحال رافائدہ دہد[4]) ودرد گردہ ومثانہ رانافع بود۔

(ص)جنطیانا رومی وفلفل سیاہ از ہر کدام دہ درم، قسط تلخ وساذج ہندی وسنبل الطیب و ریوند چینی از ہر ے[5] ہفت درم وعسل سہ وزن ادویہ چنانکہ[6] رسم است معجون کنند۔

معجون دیگر: نافعست کسے راکہ بواسطۂ درد معدہ طعام راقے کند۔

(ص)بیخ اذخر وسعد کوفی از ہر کدام یک درم، اشنہ وفلفل وکندر ونانخواہ از ہر کدام نیم درم، مصطگی وعود خام از ہر کدام دو دانگ وقرنفل وسک از ہر کدام دانگے،کوفتہ وبیختہ بامغیث بسرشند و

---

[1] ''ومعدہ را.....راموافق باشد'' خدابخش وسالار جنگ۔

[2و3] ''تخم گذر'' و ''ومغز تخم خیارین'' نسخہ رضا۔

[4] ''صلابت جگر وسپرز وطحال ومعدہ رافائدہ دہد'' سالار جنگ وخدابخش اورنسخہ رضا۔

[5] ''از ہر یک'' یہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

[6] ''چنانکہ رسم است معجون کنند'' نسخہ رضا۔

مقدار شربت[۱] یک درم بود۔

معجون ابن عماد: نافع بود در معدہ کہ طعام قبول نمی کند و در فواق امتلائی۔ مقدار شربت یک درم بود۔

(ص) جند بیدستر و قسط شیریں و سنبل الطیب و فلفل سیاہ و دار فلفل و دار چینی از ہر کدام یک وقیہ، سلیخہ دو درم، مرمکی سہ درم، افیون یک درم، افتیمون[۲] و مرمکی را در شراب کہنہ ریحانی خیسانیدہ نرم کنند و اجزاء را کوفتہ و بیختہ بمفتیح معجون کنند و بعد از شش ماہ یک مثقال شربت باشد۔

معجون سنجرینا: ایں معجون از تریاقات شمردہ اند و از معاجین کبار است و بسیار نافعست[۳]۔ درد معدہ و سوء الہضم و قولنج و عسر البول و جملہ مرضہائے بلغمی و بادہا کہ از سردی و رطوبت باشد، نافع بود۔

(ص) جند بیدستر و افیون و دار چینی و اسارون فوہ و دو قوا از ہر یک مثقالے، مرصاف و فلفل و قسط و قند و دار فلفل از ہر یک شش مثقال (و زعفران نیم مثقال[۴]) اجزاء کوفتہ و بیختہ بعسل کف گرفتہ بسرشند و شربت از دانگے تا یک درم بعد از شش ماہ تواں داد۔

نوع دیگر: جند بیدستر و افیون از ہر یک دو درم، دار چینی و موفوہ و دو قوا و اسارون از ہر یک دہ درم، فلفل و دار فلفل و قنہ و قسط و مرمکی از ہر یک دو درم، و زعفران ربع درم، بدستور معجون کنند، شربت یک مثقال باشد و ایں نسخہ بناء بدل در نفع قریب بامروسیا است[۵]۔

معجون قراقز[۶]: معدہ را قوت دہد و حیض بکشاید و اسقاط (جنین کند[۷]) و بادہا بشکند و قولنج را نافع بود۔

(ص) مرصاف و دار چینی از ہر یک دو درم، ورق سداب خشک و پودینہ کوہی و قردمانا و حلتیت و سکبینج و جاؤشیر از ہر یک سہ درم و ابہل دو درم، مجموع کوفتہ بیختہ با[۸] سہ چندان ادویہ عسل

---

۱ ''مقدار شربت یک درم بود'' خدا بخش۔

۲ ''افیون و مرمکی را در شراب ریحانی خیسانیدہ، اجزا کوفتہ'' نسخہ رضا۔

۳ ''و خاصیت ایں بسیار است'' سالار جنگ و خدا بخش و رضا۔

۴ اضافہ از رضا و خدا بخش۔

۵ ''زعفران نیم درم، و شربت از دانگے تا یک مثقال باشد و ایں سہ بر نیا بدل ایرسا است'' نسخہ رضا۔

۶ ''معجون قراقز'' خدا بخش۔

۷ اضافہ از خدا بخش و رضا و سالار جنگ۔

۸ ''باسہ چندان ادویہ عسل قوام آوردہ بسرشند'' خدا بخش۔

قوام آوردہ بسر شند۔

معجون مشک: دردجگر وضعف معدہ راسود دارد وسدہ بکشاید واورام صلب راتحلیل کند[1]۔

(ص) مشک ترکی وسلیخہ وسنبل الطیب وساذج ہندی ولک مغسول وریوند چینی وجنطیانا رومی دو درم[2]، زعفران ونانخواہ وتخم کرفس ومصطگی رومی از ہر یک سہ درم، عود ہندی ومرصاف وقرنفل از ہر یک نیم درم، کوفتہ وبیختہ ومقدار شربتی یک درم باشد بآب گرم[3]۔

معجون زراوند: تالیف محمد زکریا است وایں رامعجون نیم گویند، ربو وضیق النفس وسرفہ بلغمی رانافع باشد۔

(ص) زراوند گرد وقردمانا وفلفل وکرسنہ وتخم سپندان ومغز بادام تلخ وانجرہ از ہر کدام پنج درم، رب السوس وپرسیاؤشاں وزوفا خشک از ہر یک دہ درم وصمغ عربی سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ با سہ چندان عسل معجون کنند ومقدار سہ درم درطبخ زوفا تناول کنند[4]۔

معجون دیگر: معجونے کہ ضیق النفس وربو وامراض صدر وریہ ونفث الدم راسود مند بود۔

(ص) صمغ البطم وزعفران وکندر ومرصاف ودارچینی ومغز چلغوزہ وبیخ سوسن صحرائی وقسط تلخ وطین شاموس از ہر یک چہار مثقال، حماما وکتیرا وقردمانا وخربق از ہر یک سہ مثقال، ناردین دو نیم مثقال، سلیخہ دو مثقال وبارزدسی مثقال، اجزاء رانرم کوفتہ وبیختہ، بارزدرا درعسل بگذارند ومجموع رادرہم بسرشند وشربت یک مثقال بماء العسل یابشراب زوفا بدہند۔

نسخہ دیگر: قروح وامراض ریہ وسینہ رانافع باشد۔ ضیق النفس ونفث الدم ونفث المدہ ونزلہ وزکام وامراض صدر رافائدہ عظیم دہد۔

(ص) صمغ البطم وزعفران وکندر ومرمکی ودارچینی وحماما از ہر یک یک مثقال، حب الصنوبر کبار ورب السوس وطین شاموس وناردین وبارزدا از ہر یک پنج مثقال وقسط تلخ چہار مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بعسل معجون کنند[5]۔

---

[1] ''دردجگر وضعف معدہ راسود دارد وسدہ بکشاید واورام صلب راتحلیل کند'' خدابخش وسالار جنگ۔

[2] ''از ہر یک دہ درم'' خدابخش۔

[3] ''قرنفل از ہر یک نیم درم باسہ چندان عسل بسرشند وشربتی یک درم'' سالار جنگ۔

[4] ''میل نمایند'' سالار جنگ۔

[5] معجون زوفا کا یہ دوسرا نسخہ خدابخش وسالار جنگ میں مذکور نہیں ہے۔

معجون زوفا: ضیق النفس وربو وسرفہ را سودمند بود۔

(ص) زوفا خشک ورب السوس و پرسیاوشان از ہر یک دہ درم، مغز بادام تلخ ومغز چلغوزہ از ہر یک پنج درم، حلبہ وصمغ عربی وانجرہ از ہر کدام سہ درم وزرواوند گرد دو درم، کوفتہ وبیختہ بعسل معجون کنند وشربت دو درم بآب گرم بدہند۔

معجون قمی: سرفہ کہنہ ودرد سینہ وسوختہ[1] ودرد معدہ وجگر را سودمند بود وآواز را صاف کند۔ ادرار بول کند وانتصاب دم زدن را نافع بود ومطحول را مفید باشد۔

(ص) مویز فربہ کہ از دانہ وپوست صاف کردہ باشد بیست و پنج درم، زعفران وسنبل الطیب[2] وسلیخہ ودارچینی ودارشیشعان از ہر یک یک درم، قصب الذریرہ وفقاح اذخر وعلک البطم و مقل ازرق از ہر یک دو نیم درم، مرکی چہار درم، انگبین شانزدہ درم، مقل را در مثلث حل کنند ومویز را در شراب بخیسانند وآنگاہ بکوبند وادویہ را کوفتہ وبیختہ انگبین[3] صاف گرفتہ شانزدہ درم، مقل را در مثلث یا شراب انگوری صاف کردہ حل کنند ومویز را در شراب بخیسانند ودرم بکوبند وباقی ادویہ کوفتہ وبیختہ ہمراہ مویز ومقل بسرشند ومقدار یک درم شربت باشد بواسطۂ دردمعدہ وسینہ بشراب زرق ودر دردمعدہ بآب گرم بدہند۔

معجون دیگر:[4] نسخہ مولف است۔ سرفہ کہنہ وضیق النفس وربو را نافع بود۔ آواز وآلہ دم زدن را صاف کند۔ دردمعدہ وقولنج ودردسینہ را فائدہ دہد وبغایت آزمودہ ومجرب ونافع است۔

(ص) مرکی ومیعہ سائلہ وکتیرا وصمغ عربی از ہر یک پنج درم، کندر ومغز بادام تلخ وزراوند وقردمانا وزعفران وپرسیاوشان وایرساوفراسیون از ہر یک سہ درم، زوفا خشک وچلغوزہ از ہر یک پنج درم ومویز منقی دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ صمغہا را در مثلث یا در طبخ زوفا حل کنند وبافانیذ وعسل صاف

---

[1] ''سوختہ'' خدابخش۔

[2] ''سنبل الطیب'' خدابخش۔

[3] ''انگبین شانزدہ درم، مقل را در مثلث حل کنند ومویز را در شراب بخیسانند وآنگاہ بکوبند ادویہ را کوفتہ وبیختہ ہمراہ مویز بسرشند ویک درم بشراب زوفا بواسطۂ دردسینہ وسرفہ بدہند ودردمعدہ وجگر را بآب گرم بدہند۔ رضا

[4] ''معجون دیگر'' نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

بسرشند وشربت دو درم بآب گرم بدہند[۱]۔

معجون حلتیت: تپ را سودمند بود وگزیدگی ہمہ جانوران فائدہ دہد۔

(ص) حلتیت الطیب وفلفل سیاہ ومرصاف وورق سداب از ہر یک پنج درم[۲] کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل صاف معجون کنند ومقدار شربت یک مثقال باشد۔

نوع دیگر: منقول از منہاج است[۳]۔ تپ ربع وقولنج ودرد جگر را نافع باشد و بادہا بشکند وگزیدن جانوران را سود دہد۔

(ص) مرصاف وقسط تلخ وورق سداب وفودنج بری وفلفل سیاہ وعاقرقرحا از ہر یک پنج درم وحلتیت بوزن مجموع ادویہ باسہ چندان عسل بسرشند وشربت یک مثقال باشد[۴]۔

معجون حب الغار: نسخہ محمد زکریا است۔ قولنج بکشاید واستسقائے طبلی وجمیع امراض ریحی را فائدہ دہد۔

(ص) سداب بری پنج درم، نانخواہ وزیرۂ کرمانی وکاشم وشونیز وصعتر وکرویا وفطراسالیون ومغز بادام تلخ وفلفل وفودنہ کوہی ودارفلفل ووج ترکی وزوفا وحب الغار وجند بیدستر از ہر یک دو درم، جاوشیر سہ درم، سکبینج چہار درم، صمغہا را در شراب حل کنند باقی ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان سل معجون کنند ومقدار وشربت دو مثقال باشد[۵]۔

معجون سیر: لقوہ وفالج وبرص وبہق را نافع باشد۔ معدہ را قوت دہد واشتہا آورد وبلغم را دفع کند وقوت بیفزاید۔ رنگ را سرخ گرداند وحرارت غریزی برافروزد وپیران وسردمزاجان را موافق باشد۔

(ص) دانہ سیر از پوست پاک کردہ یک من در شیر گاؤ پزند چندانکہ مہرا شود، وسہ چہار دانگ عسل صاف وسی درم روغن گاؤ اضافہ کنند پس جوزبوا وفلفل وبسباسہ وقرنفل ومصطگی وقاقلین وپوست ہلیلہ کابلی ودارچینی وزنجبیل از ہر یک دہ درم، عود خام وزعفران از ہر یک پنج درم،

---

۱ یہ نسخہ سالار جنگ میں مرقوم نہیں ہے۔

۲ ''از ہر یک درم'' خدا بخش ورضا۔

۳ ''منقول از منہاج۔ تپ ربع وقولنج ودرد جگر را نافع باشد وبادہا بشکند وگزیدن جانوران را سود دہد۔'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں منقول نہیں ہے۔ خدا بخش۔

۴ ''وحلتیت بوزن مجموع بدستور بسرشند'' سالار جنگ۔

۵ ''باشد'' خدا بخش ورضا۔

کوفتہ وبیختہ باسیر وعسل بسرشند وشربت بقدر گردگان باشد[1]۔

معجون کاسر الریاح: امراض بادی وقولنج ریحی واحشاء[2] معدہ و درد معدہ وضعف معدہ کہ بسبب ریحی باشد نافع بود وبستن حیض واوجاع مفاصل ونقرس وحبس البول را سودمند باشد۔

(ص) زیرہ[3] کرمانی مدبرشش مثقال، سداب ومصطگی از ہر یک شش مثقال، قرنفل وگل سرخ وانیسون ووج ترکی ونانخواہ وپوست بیرون پستہ وبورۂ ارمنی از ہر یک دو مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ درسہ وزن عسل معجون کنند وبعد از دو ماہ مقدار دو مثقال تناول کنند۔

معجون دیگر: قراقرشکم ونفخ احشاء را برطرف کند۔

(ص) ابہل وکندر ونانخواہ ودارچینی ووج ترکی وزرازیانہ، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ بعسل معجون کنند وشربتی دو درم باشد۔

معجون حافظ الصحۃ: از اطبائے ہنداست۔ قوت[4] بدن نگاہ دارد ونشف رطوبات غریزی کند۔

(ص) فلفل ودارچینی وبادیان وجوز بوا ومصطگی از ہر یک جزوے وجوز ماثل برابر اجزاء، کوفتہ وبیختہ بروغن بلسان چرب نمودہ باعسل معجون نمایند۔ شربت مقدار نخودی باشد۔

معجون کرکم: استسقاء وبرودت معدہ وجگر وسپرز را نافع باشد وسدہ بکشاید۔

(ص) زعفران وسلیخہ ومرمکی وسنبل الطیب وقسط تلخ وفقاح اذخر دارچینی، اجزاء ہمہ برابر دروزن کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند۔

دواء الکرکم: نسخہ محمد زکریا است۔ امراض جگر واستسقاء وبرودت معدہ وسپرز را نافع بود، بول براند وحیض بکشاید۔

(ص) تخم کرفس واذخر سلیخہ از ہر یک یک وقیہ، سنبل الطیب وقسط بحری وفوہ وعصارۂ غافث ورب السوس وسوسن بری از ہر یک نیم وقیہ، ریوند چینی ربع وقیہ ومرمکی وقیہ وزعفران یک ونیم

---

[1] ''سیر پاک یک من درشیر گاؤ بہ پزند تا کہ مہری شود وسہ چہار دانگ عسل وروغن گاؤ سی درم وایں اجزاء اضافہ کنند: جوزبوا'' خدابخش۔

[2] ''احشاء معدہ'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''زیرہ کرمانی مدبرشش مثقال، قرنفل وورق گل سرخ وانیسون ووج ترکی و.....الخ'' نسخہ رضا۔

[4] ''قوت بدن.....کند'' یہ جملہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

وقیه، اجزاء کوفته وبیخته چنانکه رسم است بسرشند مقدار یک مثقال همراه ماء الاصول بخورند[1]۔

دواء الخطاطیف: نسخه مستعمل است[2] خناق بلغمی وسوداوی را نافع باشد چوں غرغره کنند یا بر خارج طلا کنند۔

(ص) تخم کرفس وانیسون وناخواه وهزار اسپند ودارچینی ومرمکی وزراوند طویل وزعفران از هریک دو درم، گل سرخ بیست درم، قسط وماء الخطاطیف از هریک سی درم، بسباسه وسنبل از هریک پنج درم، ومازو سبز ده عدد، کوفته وبیخته بعسل بسرشند وهنگام حاجت استعمال نمایند[3]۔

نسخه دیگر: ہماں نفع دہد واز اول اقوی باشد۔

(ص) انیسون وتخم کرفس واذخر وناخواه وبیخ سوسن[4] صحرائی وسلیخه وشب یمانی وهزار اسپند ورب السوس ودارچینی ومرمکی[5] وتخم گل سرخ از هریک دو درم، قسط تلخ وماء الخطاطیف از هریک سه درم، نشاسته وگندم وسنبل الطیب از هریک نیم درم، مازوئے سبز دو عدد[6]، اجزاء کوفته وبیخته باسه چندان عسل بسرشند وکشکابے که طبخ انیسون وبیخ سوسن داخل باشد، از خارج حلق طلا کنند وغرغره کنند وتناول کنند[7]۔

دواء السنه: که معجون الملوک نیز گویند زیرا که بادشاهان عرب وفارس بخوردن ایں معجون مداومت نموده اند ومعجونیست بزرگ ونافع وگویند که درد مفاصل وبواسیر وناسور وبهق وبرص وجذام را نافع باشد وحواس را قوی گرداند وبدن را قوت دہد سیاہی مورا نگاه دارد وقوت حافظه زیاده کند وباه را برانگیزد۔

(ص) پوست[8] بلیله وهلیله سیاه وآمله منقی از هریک سی وهشت مثقال، شونیز بیست وچهار مثقال، قاقله ونارمشک وسعد (از هریک یک مثقال، فلفل ودار فلفل وزنجبیل واشق وفلفلمویه[9]) از

---

[1] ''دواء الکرکم'' کا دوسرا نسخہ خدا بخش وسالار جنگ میں مذکور نہیں ہے۔

[2] اضافہ از خدا بخش وسالار جنگ۔

[3] ''استعمال نمایند'' خدا بخش۔

[4] ''انیسون وتخم کرفس واذخر وکرفس وناخواه وبیخ سوسن'' اتنے الفاظ خدا بخش میں نہیں ہیں۔

[5] ''وزراوند طویل وزعفران از هریک یک درم، قرص قرقومغما وتخم خسک از هر.....'' خدا بخش۔

[6] ''ہشت عدد'' خدا بخش۔

[7] اضافہ از خدا بخش ونسخہ رضا۔

[8] ''پوست ہلیلہ سیاہ وآملہ منقی'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از خدا بخش۔

ہر یک دوازدہ مثقال وعسل بلادرشش مثقال ،اجزاء کوفتہ وبیختہ مجموع رادرسہ صد مثقال فانیذ کہ در گلاب وآب در پاتیلہ گداختہ و بقوام آوردہ باشد، بسرشند و دست رابروغن زیت چرب نمودہ حبہا سازند و ہر حبے بوزن دو مثقال و یک ونیم دانگ درعرض یک سال ہر باید و یک حب باقدرے آب بخورند[1]۔

دواءاللک صغیر: درمنفعت قریب است بدوائے لک الکبیر۔

(ص) ریوند چینی یک ونیم درم، لک منقی وقسط وفقاح اذخر وترمس وحلبہ وفلفل وحب الغاراز ہر یک یک درم، کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند، مقدارشربت یک درم بطبیخ افسنتین بدہند۔

معجون ارسطون صغیر: درنفع مساوی است بارسطو کبیر۔

(ص) افیون مصری یک درم، اقاقیا وفلفل ازہر یک چہار درم، عاقرقرحا وزعفران از ہر یک سہ درم، سنبل الطیب دو درم، ودربعضے نسخہا کبریت یک درم آمدہ است، اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔ مقدارشربت یک مثقال باشد۔

معجون دیگر: صاحب جذام وامراض سوداوی رابغایت سودمند بود۔

(ص) ہلیلہ سیاہ وشیطرج ہندی ازہر یک دہ درم، دارفلفل پنج درم، تربد سفید دو درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن[2] گاو چرب کنند وبعسل بسرشند بعد از تنقیہ واستفراغ تمام از خلط سوداء شربت مقدار یک درم تا یک مثقال بدہند۔

معجون بسد: افراط خون حیض واسہال دموی ونفث الدم راسودمند بود۔

(ص) بسد مغسول وشادنج مغسول وکرویا وگل نار وگل ارمنی وگل مختوم ودم الاخوین و شب یمانی ازہر یک جزوے، ہمہ مساوی بوزن کوفتہ وبیختہ بارب بہی ورب سماق ورب حب الآس بسرشند۔ مقدارشربت دو درم بدہند۔

معجون کندر: حافظہ راقوت دہد وفراموشی برطرف کند، معدہ راقوت دہد وپیران راموافق باشد۔

---

[1] ''ادویہ کوفتہ وبیختہ بعسل یادرشش صد مثقال فانیذ کہ درگلاب وآب در پاتیلہ گداختہ بقوام آوردہ باشد، بسرشند ودست بروغن زیت چرب نمودہ.....ویک حب باقدرے آب گرم بخورند'' خدابخش۔

[2] ''ازہر یک دو درم ونیم، اجزاء کوفتہ'' خدابخش۔

(ص) کندر ووج[1] وسعد کوفی از ہر یک دہ درم، فلفل وزنجبیل از ہر یک پنج درم وخولنجان و دارچینی از ہر یک سہ درم، کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔ شربت دومثقال باشد۔

معجون ریوند: امراض کبد وطحال رانافع باشد وسدہ بکشاید۔

(ص) ریوند چینی وزنجبیل وشہدانج ووج وانجدان از ہر یک یک وقیہ، تخم کرفس ورازیانہ وانیسون وشہدانہ ونانخواہ از ہر یک نیم وقیہ، مجموع کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل کف گرفتہ بسرشند۔ در بعضے نسخہا راسن عوض شہدانہ آمدہ است[2]۔

معجونے کہ حافظہ راقوت دہد ونسیان رابرطرف کند۔

(ص) سعد کوفی وکندر ومرمکی وفلفل سفید وزعفران از ہر یک دہ درم، مغز پستہ ومویز منقی از ہر یک پنج درم، وعسل کف گرفتہ سہ چنداں چنانکہ رسم است بسرشند ومقدار شربت از دو درم تا دو مثقال باشد۔

معجون حجرالیہود: سنگ گردہ ومثانہ بریزاند۔

(ص) مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو وتخم خربزہ وحب کاکنج از ہر یک پنج درم وحجرالیہود پنجاہ درم اجزاء کوفتہ وبیختہ حجرالیہود رانرم صلایہ کردہ باسہ چنداں عسل بسرشند۔

معجون عقرب: سنگ گردہ ومثانہ بریزاند وگزیدن عقرب راسود دہد۔

(ص) عقرب محرق سہ نیم درم، جنطیانا وفلفل ودارفلفل از ہر یک یک درم ونیم، زنجبیل یک درم، بیخ کاکنج پنج درم وجند بیدستر چہار درم، کوفتہ[3] باسہ چندان عسل بسرشند۔ مقدار شربت دانگ باشد باقدرے آب کرفس۔

معجون دیگر[4]: منقول از کامل الصناعۃ است، دردجگر وگردہ ومثانہ وبول الدم رابغایت سودمند بود۔

(ص) تخم کرفس ورازیانہ از ہر یک ہفت درم، مغز تخم خیار دو درم، شوکران وتخم حماض بری

---

[1] ''وج ترکی'' نسخہ رضا۔

[2] ''معجون ریوند'' کا یہ نسخہ خدابخش وسالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

[3] ''کوفتہ ..... باشد بقدرے'' خدابخش۔

[4] ''معجون دیگر: 'بزرالبنج ..... مغز بادام تلخ بریاں کردہ از ہر یک سہ درم، زعفران دو درم، بشراب خشخاش تناول کنند'' نسخہ رضا۔ (یہی نسخہ معجون کاکنج کے نام سے آگے مذکور ہے)

از هر یک سه درم، افیون یک درم، مغز بادام تلخ و شیرین مقشر بوداده وزعفران ومغز فندق مقشر بوداده از هر یک سه درم، حب کا کنج بزرگ رسیده بیست و پنج عدد، اجزا کوفته وبیخته همراه عسل بسرشند۔ مقدار شربت یک درم باشد۔

معجون کا کنج: قرحه ومثانه وبول الدم را سودمند بود۔

(ص) بزرالبنج وتخم کرفس و رازیانه از هر یک هفت درم، مغز فندق ومغز بادام تلخ بوداده از هر یک سه درم، زعفران دو درم، حب کا کنج بیست و پنج عدد و کتیرا چهار درم کوفته وبیخته بمثلث معجون کنند و بعد از شش ماه یک درم بشراب خشخاش تناول کنند۔

معجون عطائی: تقطیر البول وسرعت انزال را نافع باشد۔

(ص) کندر و علک رومی و جفت بلوط و دانهٔ مویز، اجزاء همه کوفته باسه چندان عسل بسرشند ومقدار شربت دو مثقال باشد۔

معجون رشیدی: تقطیر البول را فائده دهد وامساک منی کند۔

(ص) کبابه چینی وفوفل وقرنفل وجوزبوا وخصیة الثعلب ومصطگی و نانخواه از هر یک سه درم، کوفته باسه چندان عسل بسرشند ومقدار شربت دو درم بود۔

معجون دیگر: سلسل البول را نافع باشد۔

(ص) گلنار فارسی و کندر وعلک رومی وبلوط که درسرکه پرورده باشد از هر یک بیست درم سعد کوفی[1] وکرویا از هر یک پنج درم، دارفلفل وخصیة الثعلب از هر کدام سه درم، کوفته وبیخته با سه چندان عسل معجون کنند (مقدار دو درم شربت باشد[2])۔

معجون دیگر: بسیارئے ادرار بول را باز دارد وسیلان منی برطرف کند۔

(ص) اقاقیا وگل انار از هر یک سه درم، قصب الذریره وصندلین وتخم حماض وصمغ عربی و طباشیر از هر یک دو درم، تخم مورد دو مثقال وکندر یک درم، اجزاء کوفته بیخته بجلاب وقند بسرشند (و شربت سه درم تناول کنند وغذا خشکه وقلیه تناول کنند[3])۔

---

[1] ''سعد کوفی .....کوفته بیخته باسه چندان عسل معجون کنند'' نسخه رضا۔

[2] اضافه از خدا بخش، نسخه رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[3] اضافه از خدا بخش وسالار جنگ اور نسخه رضا۔

نوع دیگر: کثرت احتلام وسیلان منی وقرعت انزال رانافع باشد۔

(ص) خشخاش ده مثقال، کتیرا خشک دو مثقال جوزبوا و قاقلہ و دارچینی از ہر یک پنج درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتی دو مثقال باشد[۱]۔

معجون دیگر: سرعت انزال واحتلام وتقطیر بول رانافع باشد۔

(ص) علک رومی وکندر وبلوط وگلنار وشونیز وکشنیز خشک از ہر یک دو درم، زیرۂ کرمانی و نانخواہ از ہر یک پنج درم، پوست ہلیلہ کابلی و بلیلہ زرد وآملہ منقی و ہلیلہ سیاہ از ہر یک سہ درم، کوفتہ و بیختہ باسہ برابر عسل بسرشند[۲]۔

معجون چلغوزہ: عسرالبول رانافع باشد۔

(ص) دوقو وریوند چینی و اذخر و حب بلسان و افیون وسلیحہ وزعفران و دارچینی و فطر اسالیون وکما فیطوس از ہر یک سہ درم، نعناع خشک نیم درم، چلغوزہ سی درم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل معجون کنند[۳]۔

معجون دیگر: منقول از کامل الصناعۃ است۔ ادرار بول کند وسدہ وحیض بکشاید واسقاط جنین میت کند و مفتح سدۂ کبد وطحال باشد۔

(ص) دوقو وریوند چینی وفقاح اذخر وحب بلسان وسنبل الطیب وانیسون وزعفران و بزرکرفس وسلیحہ وقسط تلخ واسارون وفطر اسالیون وکما فیطوس وفودنج بری واسقولوقندریون و زراوند مدحرج ونانخواہ وراسن ومصطگی رومی وایرسا ومرمکی وجند بیدستر وصعتر جبلی وکرویا وسیسالیوس و پوست کبر وقرنفل وزیرہ کرمانی وتخم رازیانہ واشقیل مشوی وخردل از ہر یک یک درم ومغز حب الصنوبر کبار دو عدد، اجزاء کوفتہ ونرم بیختہ باسہ چندان عسل معجون کنند۔

---

۱ ''سہ مثقال باعسل معجون کنند وشربت دہ مثقال باشد'' خدابخش ورضا۔

۲ ''معجون رشیدی'' کا یہ دوسرا نسخہ خدابخش وسالار جنگ میں مذکور نہیں ہے۔

۳ ''نیم درم..... معجون کنند'' خدابخش

(ص) علک رومی وکندر وبلوط وگلنار وشونیز وکشنیز خشک از ہر یک دہ درم، زیرۂ کرمانی ونانخواہ از ہر یک پنج درم، پوست بلیلہ کابلی وہلیلہ زرد وآملہ منقی وہلیلہ سیاہ از ہر یک سہ درم باسہ برابر عسل بسرشند'' اسکا ذکر رضا، سالار جنگ، ابن سینا وآزاد میں نہیں ہے۔

معجون دیگر[1]: معجونے کہ بادہائے زنان آبستن دفع کند ومحافظت جنین نماید۔

(ص) زرنباد و درونج عقربی وجند بیدستر وحلتیت الطیب و ماز ووطباشیر از ہر یک کدام درمے، زنجبیل دہ درم ومشک نیم درم، کوفتہ وبیختہ بقند بسرشند ومقدار شربت دو درم باشد۔

نسخہ دیگر[2]: درد وضعف کمر وگردہ[3] وورکین را نافع باشد۔

(ص) وج وناردین ومصطگی رومی واسارون ودارچینی از ہر یک دو درم، مرمکی بیست درم، زرنباد وتخم کرفس ودرونج از ہر یک شش درم وعسل صاف سہ چندان ادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند۔

معجون دیگر: استرخائے مثانہ وتقطیر البول را نافع باشد۔

(ص) کندر وحب محلب وسعد وراسن ومیعہ خشک از ہر یک سہ درم، پوست ہلیلہ کابلی پنج درم، پوست ہلیلہ را در قدرے آب جوش دہند وصاف کنند و پانزدہ مثقال عسل صاف و پانزدہ مثقال فانیذ سنجری در آب ہلیلہ جوش دادہ قوام آورند و باقی ادویہ کوفتہ وبیختہ دراں آمیختہ بسرشند و مقدار شربت دو درم باشد[4]۔

معجون دیگر: اخراج سنگ وریگ از گردہ ومثانہ کند ورطوبات لزجہ کہ در گردہ ومثانہ باشد دفع سازد وبول وحیض براند۔

(ص) اصل السوس چہار مثقال، سیسالیوس وکماذریوس وہیوفاریقون وحرف از ہر یک چہار مثقال، حماما ہشت مثقال، دارچینی دوازدہ مثقال، سنبل الطیب وزعفران وتخم کرفس جبلی وجعدہ وتخم لبلاب بری ومشکطرا مشیع از ہر یک دوازدہ مثقال، تخم پنجنکشت بیست وچہار مثقال وقردمانا چہل وہشت مثقال اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل معجون کنند[5]۔

---

[1] ''معجونے کہ سرعت انزال واحتلام وتقطیر را نافع باشد'' نسخہ رضا۔

[2] ''معجون دیگر'' نسخہ رضا۔

[3] ''سستی ودرد کمر وگردہ'' خدا بخش۔

[4] درآب جوش دہند وصاف کند و پانزدہ مثقال عسل صاف درآب ہلیلہ انداختہ چنانکہ بقوام آید، باقی دواہا'' خدا بخش، پٹنہ۔

[5] اس نسخہ کا ذکر خدا بخش وسالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

باب چهارم از مقاله اول

در بیان انواع جوارشات

مشتمل بر سه فصل

فصل اول: در بیان جوارشات مسهل۔

جوارش سفرجلی مسهل: طبع را نرم دارد و قولنج بکشاید و معده را قوت دهد۔

(ص) بهی اصفهانی رسیده اعلی از پوست و دانه پاک کرده مقدار یک رطل در مثلث بجوشانند چندانکه مهرا شود از آتش فروگیرد و از دیگ برآورند و در هاون بکوبند و از پشت غربال روئیں صاف کنند و با یک من عسل صاف بقوام آورند و بایں دواہا کوفتہ و بیختہ بسرشند۔

زنجبیل و دارفلفل و دارچینی از ہر یک دو درم، دانۂ ہیل و قاقلہ و زعفران از ہر یک سہ درم، مصطگی پنج درم، سقمونیا مشوی دہ درم، تربد سفید مجوف مصمغ تراشیدہ با روغن بادام چرب کردہ سی درم، مقدار شربت یک مثقال بآب گرم بدہند۔

جوارش سفرجلی دیگر: از محمد زکریا است کہ سفرجلی تابستانی نام کردہ اند و در ایام تابستان در بلادہائے گرم محروری مزاجان را موافق بود[1]۔

(ص) سقمونیا مشوی و گل سرخ و طباشیر سفید از ہر یک دو نیم درم، تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ دہ درم[2] عصارہ بمقدارے کہ ترنجبین دراں حل شود بقوام آوردہ بادویہ کوفتہ و بیختہ بسرشند (شربت سہ درم تا چہار درم باشد[3])۔

سفرجلی دیگر: قولنج[4] بکشاید و مسہل صفراء بود۔

(ص) یک عدد فربہ رسیدہ درخمیر گیرند و درمیان آتش ملائم پختہ از پوست و دانہ پاک

---

[1] ''از محمد زکریا..... موافق بود'' خدا بخش۔

[2] ''مغز تخم خیارین و مغز تخم کدو..... درم'' نسخہ رضا اور خدا بخش میں زائد ہے۔

[3] اضافہ از خدا بخش و سالار جنگ۔

[4] ''قولنج بکشاید و مسہل صفرا بود'' یہ جملہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔

سازند ونرم بکوبند، سقمونیا مشوی چهار درم، فلفل وزنجبیل از هر یک هشت درم، کوفته وبیخته مجموع را بعسل صاف چنانکه رسم است بسرشند۔ شربت از یک درم تا دو درم باشد۔

جوارش تمری: قولنج بکشاید، عسر البول وضعف معده را فائده دهد وطبع را نرم دارد۔

(ص) بوره ارمنی وکمون کرمانی وفطر اسالیون وزنجبیل وفلفل سفید از هر کدام دو درم، سقمونیا مشوی پنج درم، خرما دانه بیرون کرده بیست درم، بادام مقشر بریاں کرده ده درم، ورق سداب دو درم، خرما را یک شب ویک روز درسرکه[1] بخیسانند ودست مالیده از غربال بگذارند وباسه چنداں عسل کف گرفته بجوشانند تا بقوام آید، ادویه کوفته وبیخته بدستور متعارف بسرشند ومقدار شربت سه درم باشد بقدرے آب گرم۔

نسخه دیگر از جوارش محمد زکریا: مبہی را بغایت نافعست۔

(ص) مصطگی رومی وسنبل الطیب وورق گل سرخ ولک مغسول وریوند چینی وعاقرقرحا از هر یک دو درم، ماذریون مدبر چهار درم، اجزاء کوفته وبیخته بعسل صاف وعصارۂ زہری بسرشند ومقدار شربت دو درم بدہند[2]۔

جوارش اسقف: خفقان وبادی بواسیر واوجاع خاصره را سودمند بود وبادہا که درمعده باشد بکشاید۔

(ص) سقمونیا وتربد تراشیده سفید وبروغن بادام چرب کرده از هر یک پنج درم، فلفل وقاقله از هر یک سه مثقال، زنجبیل ودارچینی وآمله وبسباسه وقرنفل وجوزبوا از هر یک نیم مثقال[3]، مرکی دو مثقال، شکر طبرزد نیم رطل وعسل کف گرفته دو برابر اجزاء دواہا کوفته وبیخته معجون کنند وبعد از شش ماه از دو مثقال تا چهار مثقال شربت باشد۔

جوارش ہندی: اوجاع مفاصل ونقرس ووجع ظهر وقولنج را نافعست۔

(ص) سقمونیا مشوی ده درم، جواز بوا وقاقله[4] وکبابه چینی وزنجبیل وقرفه ونارمشک وفلفل

---

[1] ''درسرکه بخیسانند تا بقوام آید، ادویه کوفته وبیخته'' نسخه رضا۔

[2] ''جوارش تمری'' کا یہ دوسرا نسخہ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''یک مثقالے'' خدا بخش۔

[4] ''قاقلہ کبار'' نسخہ رضا۔

از ہر یک پنج درم، تربد سفید تراشیدہ مصمغ بیست درم[1]، وتربد را بروغن بادام چرب کردہ مجموع اجزاء کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند۔

جوارش دیگر: از محمد زکریا است۔ قولنج بلغمی وریحی را نافع بود۔

(ص) سقمونیا مشوی یک دانگ، تربد سفید یک درم، مصطگی یک دانگ، زنجبیل ودارچینی وفلفل از ہر یک نیم دانگ بقند بسرشند۔ مجموع یک شربتی باشد۔

جوارش شہریاران: برودت معدہ وجگر را نافع باشد۔ مرہ صفراء وسوداء براند وقولنج بکشاید۔

(ص) شیطرج[2] ہندی ونارمشک ومصطگی رومی وسنبل الطیب وسلیخہ وابہل وقاقلہ کبار و رازیانہ وانیسون وتخم کرفس ونانخواہ از ہر یک سہ درم، بسفائج فستقی نہ درم، افتیمون پنج درم، تربد سفید تراشیدہ وبروغن بادام چرب کردہ سی درم، سقمونیا مشوی دوازدہ درم، شکر طبرزد شصت درم وعسل قدر حاجت بسرشند ودرمیان جو بگذارند وبعد از شش ماہ مقدار شش[3] درم ہمراہ آبے کہ زیرہ کرمانی دراں جوشیدہ باشد تناول کنند۔

جوارش شہریاران: برودت معدہ وجگر را نافع باد۔ مرۂ صفراوی وسوداوی براند وقولنج بکشاید۔

(ص) شیطرج ہندی وزنجبیل وفلفل وخولنجان وقرفہ وقرنفل وساذج ہندی ونارمشک و مصطگی رومی وسنبل الطیب وسلیخہ وہیل وقاقلہ کبار ورازیانہ وانیسون وتخم کرفس ونانخواہ از ہر یک سہ درم، بسفائج فستقی نہ درم، افتیمون پنج درم، تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ سی درم، سقمونیا مشوی دوازدہ درم، شکر طبرزد شصت درم وعسل بقدر حاجت، ادویہ کوفتہ وبیختہ بسرشند ودرمیان جو بگذارند۔ بعد از شش ماہ مقدار چہار درم تا شش درم ہمراہ آبے کہ زیرہ کرمانی دراں جوشانیدہ باشد، تناول کنند۔

جوارش شہریاران نسخہ دیگر: از صاحب منہاج است، قولنج بکشاید وبرودت معدہ وجگر را فائدہ دہد۔

(ص) قرفہ وزنجبیل وقرنفل ودارچینی وسلیخہ وسنبل الطیب وجوز بوا وہیل ومصطگی وقاقلہ و

---

[1] وتربد را بروغن بادام چرب کردہ مجموع اجزا'' یہ الفاظ خدا بخش میں موجود نہیں ہے۔

[2] ''شیطرج ہندی وزنجبیل وفلفل ودارفلفل وخولنجان وقرفہ وقرنفل وساذج ہندی ونارمشک'' نسخہ رضا۔

[3] ''مقدار چہار درم تا شش درم'' نسخہ رضا۔

حب بلسان وزعفران از هر یک چهار درم و نیم، تر بدتراشیده بروغن بادام چرب کرده هشت درم، (حب النیل وسقمونیا مشوی از هر یک سه درم، قند سفید بوزن ادویه کوفته وبیخته بعسل کف گرفته بسرشند۔ مقدار شربت چهار درم بعد از شش ماه باشد۔

جوارش قیصر: قولنج بکشاید ونقرس را نافع باشد واخلاط لزج را دفع کند۔

(ص) دارفلفل وزنجبیل وپوست هلیله زرد وسقمونیا از هر یک دو درم، تخم کرفس و نانخواه و عاقرقرحا ونمک طبرزد از هر یک شش درم، کوفته وبیخته بعسل بسرشند، مقدار شربتی دو درم باشد[1]۔

جوارش دیگر: بدن را از رطوبت پاک کند۔ مرض فالج وامراض بلغمی را سود دهد۔

(ص) فلفل ودارچینی ودارفلفل وقرنفل وسلیخه وسعد وبرنگ کابلی مقشر وجوزبوا از هر یک یک مثقال، حب ابهل شش مثقال، تر بدسفید تراشیده پنج مثقال، سقمونیا مشوی دو نیم درم وعسل سه برابر ادویه وشربت سه درم۔

جوارش نارمشک: طبع را نرم سازد وقولنج بکشاید۔

(ص) جوزبوا وقاقله کبار ودارچینی از هر یک سه درم، قرنفل وزنجبیل ونارمشک[2] از هر یک شش درم، سقمونیا پنج درم، نبات بوزن تمام اجزاء وعسل دو برابر ادویه کوفته وبیخته بسرشند۔ مقدار شربت از یک درم تا سه درم (بدهند[3])۔

نسخه دیگر: ضعف معده ومدهٔ استسقاء را نافع بود۔

(ص) قاقله کبار وصغار از هر یک دو درم، نارمشک سه درم، دارفلفل پنج درم، دارچینی چهار درم، قرنفل سه درم، سقمونیا دو درم، تر بده درم، مصطگی وزنجبیل از هر یک درم ونیم اجزاء کوفته وبیخته بقند وعسل بسرشند وشربت دو مثقال بگلاب قدرے بدهند۔

جوارش بنفشه: نسخه مولف است۔ (مسهل بود[4]) ارباب تنعم ومردمے که از خوردن مسهلات متنفر

---

[1] ''بدهند'' خدابخش ونسخه رضا اور ابن سینا۔

[2] ''نارمشک'' یہ لفظ خدابخش میں نہیں ہے۔

[3] اضافہ از خدابخش ونسخہ رضا اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از خدابخش ورضا۔

باشند، موافق بود و بذائقہ خوش آید و مسہل بے زحمت باشد۔

(ص) زنجبیل و مصطگی و قرنفل و قاقلہ و گل سرخ از ہر یک یک درم، بسفائج فستقی و سنائے مکی و سقمونیا مشوی از ہر یک پنج درم، تربد سفید تراشیدہ و بروغن بادام چرب کردہ و گل بنفشہ از ہر یک دہ درم، شربت بنفشہ و شربت نیلوفر و شربت گاؤزبان از ہر یک بیست درم، شیر خشت سی درم، ترنجبین و آب آلو بخارا و آب تمر ہندی از ہر یک پنجاہ درم، مشک ترکی یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ، سقمونیا و بنفشہ درہم خوب سحق کردہ ترنجبین و شیر خشت را در گلاب صاف نمودہ آبہا و شربتہا را با صد درم قند سفید بقوام آورند و ادویہ کوفتہ و بیختہ بدستور بسرشند۔ مقدار شربت از سہ درم تا پنج درم ہنگام حاجت بدہند۔

جوارش عود مسہل: برودت و رطوبت معدہ را نافع بود و مقوی باشد۔

(ص) تربد سفید چہار درم، قرنفل و عود و زعفران و جوزبوا از ہر یک یک درم و سقمونیا مشوی نیم درم، کوفتہ و بیختہ بقند و عسل بسرشند۔ شربت دو درم بآب گرم بدہند۔[1]

نسخہ دیگر: عود خام و مصطگی رومی از ہر یک پنج درم و سقمونیا مشوی دو نیم درم، کوفتہ و بیختہ بگلاب قند بسرشند۔ شربت دو درم باشد۔[2]

جوارش طباشیر مسہل: صفراء و بلغم براند و محروری مزاج را موافق آید۔

(ص) تربد سفید دہ درم، سقمونیا مشوی یک درم، طباشیر سفید و ورق گل سرخ و زعفران از ہر یک یک نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بقند و عسل بسرشند، مقدار شربت از سہ تا پنج درم (باشد)۔[3]

جوارش دیگر: از مجربات محمد زکریا است۔ معدہ را از صفراء و رطوبات پاک کند۔

(ص) تربد سفید یک درم، سقمونیا مشوی یک دانگ، گل سرخ پنج درم، عود ہندی نیم درم، عصارۂ فستقی پنج درم، کافور و طباشیر از ہر یک یک دانگ، اجزاء کوفتہ با شیرۂ پروردہ بسرشند۔ مجموع یک شربت باشد۔

---

[1] ''شربت دو درم بآب گرم بدہند'' یہ نسخہ زائد ہے۔ نسخہ رضا۔

[2] ''جوارش عود مسہل'' یہ نسخہ خدا بخش و سالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

[3] اضافہ از خدا بخش و ابن سینا و سالار جنگ۔

جوارش مسہل دیگر: تنقیہ معدہ و دفع فضلات کند۔

(ص) تر بدسفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ دہ درم، زنجبیل پنج درم وقند سفید پنجاہ درم، کوفتہ و بیختہ شربتی سہ درم بآب گرم بدہند۔

فصل دوم از باب چہارم از مقالہ اول: در بیان جوارشات[1] مقوی و مبہی کہ باہ را زیادہ کند وقوت مجامعت بدہد و نعوظ آورد و در امر مجامعت خصوصیت آں زیادہ است۔

جوارش سقنقور: نعوظ تمام آورد و باہ برانگیز و دیگر نفعہا دارد[2] و خاصیت ایں ترکیب بسیار است۔

(ص) تخم ہلیون و تخم پیاز و تخم گندنا و تخم شلغم و تخم شبت و تخم جرجیر و حب الرشاد و کرسنہ و مغز حبۃ الخضراء و لسان العصافیر و کنجد مقشر و مغز چلغوزہ از ہر یک پنج درم[3]، جوز بوا و دارچینی و بہمن سرخ و سفید از ہر یک دو درم، سر سقنقور پنج درم[4]، خصیۃ الثعلب دہ درم، ذکر گاؤ خشک و سوہان کردہ دو درم، دواہا کوفتہ و بیختہ با سہ چندان عسل صاف بسرشند۔

جوارش سقنقور دیگر: برائے کسے کہ شہوت جماع او زائل شدہ باشد، بے نظیر است۔ بغایت مبہی بود و نعوظ تمام آورد۔

(ص) سر سقنقور و علک[5] وقسط شیریں از ہر کدام یک مثقال و نیم، حند قوقی و شقاقل مصری و تخم شلغم و تخم زردک و تخم پیاز سفید و کرسنہ و خصیۃ الثعلب از ہر یک یک مثقال[6] در بعضے نسخہا[7] داخل است، اما بہتر آنست کہ داخل نکنند کہ بسیار منحل شود و پودینہ کوفتہ و بیختہ و مغزہا جدا کوفتہ نرم نمودہ

---

[1] ''در بیان جوارشات'' خدا بخش و ابن سینا۔

[2] ''و دیگر نفعہا دارد'' یہ جملہ نسخہ خدا بخش و سالار جنگ میں موجود نہیں ہے۔

[3] ''مغز چلغوزہ از ہر یک سہ درم، خصیۃ الثعلب دہ درم'' رضا میں بیچ کے الفاظ نہیں ہیں۔

[4] یہ الفاظ ''مغز چلغوزہ'' اور از ہر یک پنج درم'' خدا بخش میں زائد ہیں، اصل متن میں نہیں۔

[5] ''و علک رومی'' ابن سینا و رضا و خدا بخش۔

[6] ''از ہر یک و یک مثقال'' خدا بخش اور نسخہ رضا۔

[7] ''خصیۃ الثعلب .....'' اور ''بعضے نسخہا'' کے بیچ یہ الفاظ خدا بخش و رضا میں زائد ہیں۔ ''خصیۃ الثعلب از ہر یک یک مثقال، مغز سر کنجشک و مغز شیر خوار از ہر یک پنج مثقال در بعضے نسخہا'' ابن سینا۔

همہ را با سہ چندان عسل صاف بسرشند و در ظرفے کردہ سر ظرف را محکم کنند و باید کہ ظرف شیشہ باشد، بعد از چہل روز کہ در میان جو گذاشتہ باشد مقدار دو درم تا چہل روز بشیر[1] گاؤ، شیر میش یا ماء العسل تناول کنند و غذا کہ با نخود و پیاز و توابل[2] پختہ باشد، بخورند و از حموضات و بقولات بارده ملاحظہ کنند۔

جوارش زرعونی: گردہ و پشت محکم کند و در امر مجامعت بے نظیر است و از برائے نعوظ (و قوۃ[3]) باہ مثل ندارد۔ آب پشت بیفزاید و بادشکن باشد و طعام ہضم کند۔ و سنگ و ریگ گردہ مثانہ بریزاند و لذت مجامعت بیفزاید و اگر دہ کنیزک داشتہ باشد ہمہ را خوشنود کند۔

(ص) تخم کرفس و تخم گذر و تخم اسپست و نانخواہ (و ازیانہ و مغز تخم خیار[4]) و بادرنگ و بیخ کرفس از ہر یک پنج مثقال، عاقرقرحا و قرفہ و مصطگی رومی و زعفران و عود خام از ہر یک دو درم، بسباسہ و قرنفل و کبابہ چینی و فلفل از ہر یک سہ درم و عنبر اشہب یک درم، کوفتہ و بیختہ با سہ چندان عسل صاف بسرشند و بعد از دو ماہ از دو درم (تا چہار درم[5]) استعمال کنند۔

جوارش زرعونی دیگر: نسخہ شیخ نجم الدین سمرقندی است۔

(ص) تخم بلیون و شقاقل مصری و بہمنین و تودریین و سرستقنقور و لسان العصافیر از ہر یک پنج درم، زنجبیل و تخم شلغم و تخم گذر و تخم اسپست و تخم تیرہ تیزک و تخم جرجیر و تخم پیاز و تخم گندنا و خولنجان و جوز بوا دارچینی و دارفلفل و بوزیدان از ہر یک سہ درم، تخم انجرہ دو درم و فانیذ بیست درم، مجموع کوفتہ و بیختہ با سہ چندان عسل بسرشند و مقدار شربت از یک مثقال تا دو مثقال باشد۔

نوع دیگر: تخم گذر و تخم شلغم و تخم پیاز و تخم تره[6] تیزک و تخم بلیون و مغز چلغوزہ و حب القلقل و حب الزلم و بہمنین و شقاقل مصری و بوزیدان و لسان العصافیر از ہر یک دو درم، حلتیت طیب و خردل سفید و فلفل

---

[1] ''با شیر گاؤ یا شیر ماء العسل یا مثلث تناول کنند'' نسخہ رضا۔

[2] ''و توابل روغن گاؤ'' خدا بخش، پٹنہ۔

[3] اضافہ از خدا بخش و نسخہ رضا۔

[4] ''و مغز تخم خربزہ و مغز تخم خیار'' زائد مرقوم ہے، ابن سینا و خدا بخش و رضا میں۔

[5] اضافہ از خدا بخش و رضا و ابن سینا۔

[6] ''تیرہ تزک'' خدا بخش۔

از هر یک پنج درم، روغن[1] جوز هندی و مسکه گاؤ آن مقدارے که ادویه را چرب کنند و عسل سه وزن ادویه۔ شربت از دو درم تا چهار درم تناول کنند باید[2] که قبل از خوردن ایں جوارش هر صباح بیست درم، قند سفید در یک پیاله شیر گاؤ بیاشامند و غذا نخود آب و کبابه و قلیه که زرنباد و زردک و ادویه حاره داشته باشد، بخورند که مقصود حاصل است۔

جوارش عطائی: منی زیاده کند و قوت مجامعت دهد، گرده و کمر را محکم سازد و مزاج و دماغ را قوی گرداند۔

(ص) شقاقل مصری و قاقله کبار[3] و دار فلفل و دار چینی و زنجبیل و قرفه از هر یک پنج مثقال، تودریین و تخم اسپست و تخم خربزه و جرجیر و تخم پیاز و تخم حماض و کرسنه و کتیرا و تخم هلیون و تخم شلغم و تخم کرفس از هر یک سه مثقال، ترنجبین سفید از خار و خاشاک پاک کرده سه وزن ادویه، ترنجبین شب در شیر گاؤ بخیسانند و با مداد دست مالیده صاف کنند و بآتش نرم بقوام بیاورند پس سرد کرده دواها را دراں داخل کرده درهم بیامیزند و خوب بسرشند و در ظرفے کنند که آں ظرف چینی یا شیشه باشد و شربت سه مثقال با بیست مثقال شیر گاؤ تازه بنوشند که نافعست۔

جوارش ملکی: قوت باه[4] بدهد و شهوت مجامعت زیاده کند و در مجامعت قوت عظیم دارد۔

(ص) قرنفل و جوزبوا و بسباسه و لسان العصافیر و بیخ اذخر و زنجبیل و دار چینی و مصطگی و عود هندی و زعفران از هر یک سه درم، قاقله و لبان ذکر از هر کدام مثقالے[5]، اشنه سه مثقال، مشک دانگے و نیم، قند و گلاب از هر یک رطلے عسل[6] سه برابر ادویه، قند و گلاب بعسل بآتش نرم بقوام آورده و سرد نموده دواها کوفته و بیخته بسرشند و مقدار شربت یک مثقال نافع بود و مجرب و آزموده است۔

جوارش جلالی: منی[7] زیاده کند و قوت مجامعت بدهد۔ ضعف گرده را سود دارد و معده را قوت دهد و اشتهاء

---

[1] ''روغن گردگان'' خدابخش و ابن سینا۔

[2] ''و باید که قبل از خوردن جوارش، بیست درم قند سفید با شیر گاؤ بیامامند'' خدابخش۔

[3،4] ''قاقله کوچک'' و ''باه را قوت دهد و شهوت زیاده کند'' خدابخش۔

[5] ''مثقالے، مشک'' نسخه رضا۔

[6] ''و عسل دو برابر ادویه، قند گلاب در آتش نرم بقوام آورده و سرد نموده دارو ها بداں بسرشند'' نسخه رضا۔

[7] ''منی زیاده کند و مجامعت را قوت دهد و اشتها بیاورد'' نسخه رضا۔

طعام بیاورد۔

(ص) سنبل الطیب وقرفہ از ہر یک یک مثقال، زیرہ کرمانی درسرکہ خیسانیدہ و بودادہ و نعناع خشک وعود ہندی از ہر یک چہار مثقال، فلفل و شقاقل و اسارون از ہر یک کدام دو مثقال خصیۃ الثعلب مصری و بوزیدان از ہر کدام دو نیم مثقال اجزاء کوفتہ و بیختہ با سہ چندان قند و عسل[1] و یک رطل بدستور متعارف بسرشند۔ (شربت دو درم نافع است[2])۔

فصل سوم از باب چہارم (از مقالہ اول[3]): در بیان جوارشات مقوی و ممسک و غیر ممسک۔

جوارش جالینوس: ایں جوارش نافع بسیار است، ہمہ اندام را قوت دہد و بوئے دہان خوش کند و بادہا را بشکند و بسیاریٔ بول را سودمند بود، نقرس و بہق و برص را فائدہ دہد[4] و بواسیر برطرف کند، ریگ گردہ بریزاند و سیاہیٔ مورا نگاہ دارد و ہر کہ بیست و یک روز مداومت کند از جمیع بیماریہائے مذکور خلاص شود۔

(ص) سنبل الطیب وسلیخہ و قاقلہ و دارچینی و خولنجان و قرنفل و سعد کوفی و زنجبیل و زعفران فلفل سفید[5] و دار فلفل و قسط بحری و عود بلسان و اسارون و حب الآس و قصب الذریرہ از ہر یک دو درم، مصطگی رومی دہ درم، قند سفید بوزن تمام ادویہ و عسل صاف دو برابر مجموع کوفتہ و بیختہ بسرشند و مقدار شربت دو مثقال پیش از طعام و بعد از طعام می تواں خورد۔

جوارش مشک: ضعف معدہ را سود[6] دہد۔ بادہا بشکند و خفقان و بواسیر را نافع بود۔

(ص) مشک ترکی نیم مثقال، قاقلہ و جوز بوا و قرنفل و زنجبیل و دار فلفل از ہر یک دہ درم، دارچینی سہ درم، عود قماری ہفت درم، زعفران دو درم و قند سفید بوزن تمام ادویہ کوفتہ و بیختہ با دو برابر

---

[1] کوفتہ و بیختہ بقند و گلاب و عسل صاف بسرشند" خدا بخش۔

[2] اضافہ از خدا بخش۔

[3] اضافہ از خدا بخش و رضا۔

[4] "و برص را فائدہ دہد" خدا بخش، پٹنہ۔

[5] "فلفل سیاہ" خدا بخش، پٹنہ۔

[6] "سودمند است بجہۃ ضعف معدہ" خدا بخش، پٹنہ۔

مجموع اجزاء عسل سرشتہ شربت یک مثقال تناول کنند۔

جوارش عنبر: خفقان وضعف وسردی معدہ وبدیٔ ہضم وپیران رابغایت نافع باشد۔

(ص) قاقلین وبسباسہ ودارچینی ازہر یک چہار درم، قرفہ وقرنفل وزعفران یک درم و نیم، سنبل الطیب دو درم، مصطگی وبسباسہ ازہر یک سہ درم، جوزبوا یک درم، قرفہ دو درم، قشراترج پنج درم، زنجبیل ودارفلفل ازہر یک یک درم، نبات بوزن تمام ادویہ وعسل دو برابر مجموع اجزاء بسرشند مقدار شربت دو درم باشد۔

(ص) قاقلین وبسباسہ ودارچینی ازہر یک چہار درم، قرفہ وقرنفل وزعفران یک درم و نیم، سنبل الطیب دو درم، مصطگی وبسباسہ ازہر یک سہ درم، جوزبوا یک درم، قرفہ دو درم، قشراترج پنج درم، زنجبیل ودارفلفل ازہر یک یک درم، نبات بوزن تمام ادویہ وعسل دو برابر مجموع اجزا بسرشند مقدار شربت دو درم باشد۔

(ص) قرفہ وقرنفل وزعفران ازہرکدام دو نیم درم، جوزبوا نیم درم، زنجبیل ودارفلفل ازہر یک دو درم، دولۃ ومصطگی وعنبر اشہب ازہر یک سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشیرۂ نبات وگلاب بسرشند وشربت یک مثقال باشد۔[1]

جوارش عود: معدہ دل راقوت دہد واشتہاء طعام بیاورد۔ بادہا بشکند وپیران را موافق باشد۔

(ص) قرنفل سہ درم، قاقلہ کبار دو درم، عود خام پنج درم، زعفران یک درم ونیم، سنبل الطیب دو درم، مصطگی وبسباسہ ازہر یک سہ درم، جوزبوا یک درم، قرفہ دو درم، قشراترج پنج درم، زنجبیل ودارفلفل ازہر یک یک درم، نبات بوزن تمام ادویہ وعسل دو برابر مجموع اجزاء بسرشند۔ شربتی دو درم باشد۔[2]

نسخہ دیگر: بادہا بشکند۔ خفقان وتنگی دل وتوحش زائل کند۔

(ص) عود ہندی ورازیانہ وتخم کرفس ووج ترکی وسنبل الطیب ازہر یک سہ درم، بسباسہ وتارمشک وسعد وفرنجمشک وزرنب وزرنباد ازہر یک یک درم ونیم، دارچینی وزنجبیل وقرنفل ومصطگی

---

[1] یہ نسخہ اصل متن میں موجود نہیں ہے بلکہ نسخہ رضا سے اخذ کیا گیا ہے۔

[2] یہ نسخہ رضا وخدا بخش میں موجود نہیں ہے۔

از ہر یک دو درم، گاؤزبان پنج درم، کافور یک دانگ ونیم ،مشک ترکی دو دانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ با سہ چندان بسرشند[1]۔

نسخہ دیگر: معدہ ودل راقوت دہد۔ پیران وسردمزاجان راموافق باشد۔

(ص) عود خام وقرفہ وساذج ہندی وزنجبیل وقاقلہ وفرنجمشک ودارفلفل از ہر کدام دو مثقال وزعفران یک مثقال، کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند[2]۔

جوارش عود: (ازنسخہ شیخ ابوعلی است وایں ترکیب از جملہ مجربات[3]) (وآزمودہ است[4])۔ معدہ ودل راقوت دہد واشتہا طعام بیاورد وبادہا بشکند وپیران راموافق باشد[5]۔

(ص) عود ہندی سہ درم، مشک تبتی دو دانگ، کافور یک دانگ ونیم ،بسباسہ ونارمشک و سعد وفرنجمشک وزرنب وزرنباد از ہر یک یک مثقال، دارچینی ومصطگی روم[6] وزنجبیل وفلفل وقرنفل از ہر یک دو درم، گاؤزبان پنج درم، بادیان وتخم کرفس ووج ترکی وسنبل الطیب از ہر یک سہ درم بانگبین صاف بسرشند وشربت دو درم باشد۔

نوع دیگر: معدہ راباصلاح آوردواشتہا طعام پیدا کند۔

(ص) عود خام دہ درم، پوست بیرون ترنج پنج درم، مصطگی یک درم ونیم ،نبات سفید یک من بقوام آوردہ ادویہ کوفتہ وبیختہ داخل کردہ خوب بسرشند وبالائے سنگ برزنند۔

جوارش[7] عود دیگر: ہیضہ واسہال وضعف معدہ رافائدہ دہد ومعدہ راقوی گرداند۔

(ص) زنجبیل بیست درم، عود ہندی و دارچینی وہیل وصمغ عربی پنج درم ،قرنفل سہ درم، کندر دو درم، مصطگی یک درم، زعفران یک ونیم درم، نشاستہ چہل درم، نشاستہ رابو دادہ اجزاء

---

[1] یہ نسخہ خدابخش میں موجود نہیں ہے۔

[2] یہ نسخہ خدابخش میں موجود نہیں ہے۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[4] اضافہ از خدابخش۔

[5] یہ جملے خدابخش میں ''آزمودہ است'' کے بعد زائد ہے۔

[6] ''رومی'' نسخہ رضا۔

[7] ''جوارش عود، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

کوفتہ وبیختہ با سہ وزن (قند[1]) بقوام آوردہ بسر شند و بروئے سنگ ریختہ بہق کنند پس بکار برند و بردارند۔ مقدار خوراکی از دو درم تا سہ درم بود۔

نسخہ مولف[2]: دل وجگر ومعدہ راقوت دہد۔ سوء الہضم وقے وہیضہ وتہوع راسودمند بود واسہال معدی رانافع باشد وبوئے دہان خوش کند۔

(ص) عود ہندی پنج درم، سعد کوفی وگل سرخ وزنجبیل وبادیان وفرنجمشک وگاؤزبان و زرشک وبے دانہ وصمغ عربی از ہر یک سہ درم، قرنفل ومصطگی وسنبل الطیب وقرفہ وزرنب وجوزبوا وبسباسہ وہیل بوا وپوست بیرون پستہ وزرنباد ودارچینی وزعفران از ہر یک دو درم، مشک ترکی یک درم، کافور قیصوری دو دانگ، رب بہی وشربت سیب وشربت فواکہ از ہر یک بیست درم، قند سفید و عسل صاف یک من، اجزاء کوفتہ وبیختہ بربوب وقند وعسل بسرشند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

جوارش صندل: از نسخہ مولف است۔ خفقان وسوء مزاج دل کہ از گرمی باشد سود دہد۔ معدہ وجگر گرم راقوت بخشد۔ اسہال صفراوی رانافع باشد۔

(ص) صندل سفید بگلاب سودہ دہ درم، صندل سرخ بگلاب سودہ پنج درم، طباشیر سفید وتخم خرفہ وکشنیز خشک ہر دو رابودادہ وپوست بیروں پستہ از ہر یک دو[3] درم، مصطگی وزعفران از ہر یک یک درم، مروارید ناسفتہ ومرجان از ہر یک دو درم، مشک پنج[4] درم، آب ترنج پنجاہ درم، گلاب سی درم وقند سفید یک من بدستور متعارف بسرشند ومقدار شربتی از سہ تا پنج درم باشد۔

جوارش[5] کافور: اسہال صفراوی باز دارد وتشنگی وحرارت بکشاید۔

(ص) زرشک منقی دہ درم، گل سرخ ہشت درم، طباشیر سفید وکہربا شمعی وفوفل از ہر یک چہار درم، تخم[6] حماض بودادہ ہفت درم، حب الآس شش درم، پست سیب وپست عنبر وانار دانہ بریاں کردہ از ہر یک ہشت درم، کافور قیصوری یک درم، زعفران وشاہ بلوط از ہر یک چہار درم، اجزاء

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2 تا 4] ''نسخہ دیگر از مؤلف'' و ''دہ درم'' و ''نیم درم'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''تخم حماض .....وشاہ بلوط از ہر یک چہار درم'' یہ پورا جملہ اصل متن میں مذکور نہیں ہے۔

کوفتہ وبیختہ باشربت حماض بسرشند۔ مقدارشربت دو درم وقت حاجت تناول کنند۔

جوارش کافور: ضعف معدہ وسوء الاستمرار را نافع باشد۔

(ص) فلفل و جوز بوا وزنجبیل وبسباسہ ودارچینی وقرفہ ونارمشک[۲] وفلفلمویہ وفرنجمشک وکافور وقرنفل وزعفران از ہرکدام جزوے ہمہ مساوی در وزن کوفتہ وبیختہ باسہ برابر عسل بسرشند۔ مقدار شربتی دو درم بود۔

نسخہ دیگر: اقوی از اول است، برائے ضعف معدہ وسوء الاستمرار بغایت مفید است وبلغم غلیظ دفع کند۔

(ص) زنجبیل وفلفل وسنبل الطیب وجوز بوا وصندل سفید وحب بلسان وقاقلہ وبسباسہ وقرنفل ونارمشک[۲] از ہر کدام دو درم ونیم، قند سفید برابر اجزاء و[۳] عسل دو مثل مجموع، کوفتہ وبیختہ بسرشند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

جوارش سفرجلی ممسک: شکم بند دو اسہال باز دارد۔ ضعف معدہ وسوء الاستمرار را سود مند بود واشتہاء طعام بیاورد۔

(ص) سفرجلی اصفہانی از پوست و دانہ پاک کردہ دو رطل، پارہ پارہ کردہ[۴] یک شب و یک روز در سرکہ بخیسانند و بآتش نرم در دیگ سنگی[۵] بجوشانند تا نرم شود[۶]، در ہاون چوبی یا سنگی بکوبند تا خوب نرم شود وتخم وریشہ از غربال روئیں بیروں کنند وبا یک رطل عسل صاف بقوام بیاورند، وزنجبیل ودارفلفل از ہریک چہار درم، نانخواہ وتخم کرفس از ہریک دو درم وزعفران یک درم، کوفتہ وبیختہ[۷] او داخل کردہ درہم بیامیزند، مقدار شربتی از دو درم تا چہار درم نافع است۔

---

۱ ''جوارش کافور، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۲ نسخہ رضا میں ''نارمشک'' کے بعد یہ جملہ ''وسعد وطالیسفر وطباشیر وعود ہندی از ہریک پنج درم، کافور ومشک'' زائد مرقوم ہے۔

۳ نسخہ رضا میں ''اجزاء'' کے بعد کوفتہ بھی مذکور ہے۔

۴ ''کردہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۵ ''سنگین'' نسخہ رضا۔

۶ ''تانرم شود.....بیرون کنند'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۷ ''کوفتہ داخل کردہ خوب درہم بیامیزند'' نسخہ رضا۔

نسخه دیگر: از محمد زکریا است۔ مقوی معده بود و هیضه را بغایت نافع است۔

(ص) سفرجل حامض از پوست وتخم پاک کرده مقدار یک رطل در نیم رطل آب ودواوقیه سرکه خمر طبخ نمایند تا خوب مهری شود، نرم بکوبند و با عسل قوام آورده بایں اجزاء بعد از انکه کوفته وبیخته باشند بسرشند، پوست بیرون پسته وعود خام وقرنفل وکبابه چینی ومصطگی رومی وسنبل الطیب وراسن از هریک پنج درم ومشک نیم درم، اجزاء کوفته چنانکه مذکور شد بسرشند وشربتی دومثقال باشد۔

نسخه دیگر: بهی رسیده از دانه وپوست پاک کرده مقدار طل یک شب درخل خمر بخیسانند وآنگاه بجوشانند چندانکه منحل ومهر اشود ودرهاون[1] سنگی بکوبند وبا یک رطل قند وعسل بقوام آورند وایں اجزاء کوفته وبیخته داخل کرده بسرشند۔ عود مصطگی رومی از هریک دودرم، سنبل الطیب وهیل بواوقرنفل وزنجبیل از هریک (سه[2] درم)، طباشیر وپوست بیرون پسته از هریک یک درم۔ مقدار شربتی سه درم۔

نسخه دیگر: شکم بندد ومعده راقوت دهد، قی وتهوع بازدارد ورنگ بشره صاف دارد[3] واشتهائے طعام بیاورد۔

(ص) بهی اصفهانی رسیده از پوست ودانه پاک کرده مقدار نیم من درسرکه بجوشانند تا مهر ا(شود[4])، بعسل بقوام آورند (پس[5] زنجبیل وفلفل ودارفلفل از هریک چهاردرم، نانخواه وتخم کرفس وزعفران از هریک دودرم، کوفته وبیخته مجموع رادرهم بسرشند مقدار شربتی چهاردرم باشد۔

جوارش تفاح: ضعف معده که از سردی باشد نافع (بود[6]) وهاضمه راقوت دهد۔

(ص) سیب شیریں شامی یا اصفهانی هرکدام که باشد از پوست ودانه پاک کرده مقدار یک رطل یک شب[7] بخیسانند پس بآتش بجوشانند تا آنکه نرم شود، بکوبند تا همچوں مرهم شود وبا یک رطل عسل[8] صاف بقوام آورند وعود هندی وزنجبیل وقرنفل وجوزبوا وزعفران از هریک نیم درم ومشک

---

[1] "سنگین" نسخه رضا۔

[2] اضافه از نسخه رضا۔

[3] "کرداند" نسخه رضا۔

[4] تا [6] اضافه از نسخه رضا۔

[7] "شب درمثلث بخیسانند" نسخه رضا۔

[8] اضافه از نسخه رضا۔

ترکی یک قیراط، کوفته وبیخته درسیب وعسل بیامیزند وخوب بمالند که درهم آمیخته (شود[۱]) ومقدار شربتی یک مثقال باشد۔

نسخه دیگر: معده[۲] وجگر راقوت دهد وغشی[۳] وخفقان راسودمند بود وسوداوی مزاج راموافق باشد۔

(ص) آب سیب ترش وآب سیب شیریں از هریک دونیم رطل، گلاب وقندسفید وعسل صاف دورطل، مجموع راباهم قوام آورند وایں اجزاء کوفته وبیخته ودراں بیامیزند، سنبل الطیب ودارچینی ومصطگی وگل گاؤزبان وعود هندی وتخم بادرنجبویه از هریک چهاردرم، مشک نیم درم وشربتی پنج درم باشد۔

نسخه[۴] دیگر: معده ودل وجگر راقوت دهد وقے بازدارد وحدت صفرا بنشاند وخفقان راسود دارد۔

(ص) آب سیب ترش وآب سیب وآب انارین وآب بهی وآب امرود و(آب[۵]) غوره وآب زرشک و(آب[۶]) سماق وآب لیمو، مجموع مساوی باآتش نرم دردیگ سنگی[۷] بجوشانند که ربع بیاید ومثل آب قند اضافه کرده بقوام آورند وازآتش فروگیرند وسرد کرده پزند ودودانگ مشک ویک درم مصطگی ونیم درم زعفران سوده داخل کرده برباالائے سنگ ریخته سحق کنند وپاره کنند واستعمال نمایند۔

جوارش فواکه: معده ودل وجگر راقوت دهد واسهال معده وذرب راباز دارد۔

(ص) آب سیب وآب بهی وآب انارین ازهریک صددرم وفانیذ سنجری نیم من، همه راباهم بجوشانند و بقوام آورند وبایں اجزاء کوفته وبیخته بسرشند، پست کنار[۸] وجوزبوا وزنجبیل وفلفل ازهریک دودرم، زعفران یک درم علی رسم بسرشند۔ مقدار شربتی ازسه[۹] مثقال تاپنج مثقال باشد۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا۔

۲ ''معده ودل وجگر'' نسخه رضا۔

۳ ''دهد'' یه لفظ نسخه رضامیں مذکورنہیں۔

۴ ''جوارش فواکه'' نسخه رضا۔

۵و۶ اضافه ازنسخه رضا۔

۷ ''سنگین'' نسخه رضا۔

۸ نسخه رضامیں ''پست کنار'' کے بعد یه جمله زائد ہے: ''پست سیب وپست امرود ازهریک پنج درم، سعدو مصطگی وسنبل الطیب''۔

۹ اضافه ازنسخه رضا

جوارش زرشک: اسہال معدی ومعوی رانافع بود۔

(ص) زرشک منقی وسماق وحب الآس بودادہ وپست کنارونانخواہ وزنجبیل از ہریک پنج درم، کوفتہ وبیختہ بآب زرشک ومقدار سے (قند[1]) بسرشند۔شربتی سہ درم باشد۔

جوارش انار: آب انارین مقدار ے کہ خواہند دردیگ سنگی[2] باآتش نرم بجوشانند تاربع برسدوبوزن آں قنداضافہ کنندوبقوام آورندواز آتش فروگیرندوسردکردبربالائے سنگ بریزند۔

جوارش دارچینی: ضعف گردہ ومثانہ ومعدہ رانافع باشدوبادہائے غلیظ بشکند۔

(ص) دارچینی وعودہندی وراسن ازہرکدام سی درم، قرنفل وفلفل وسنبل الطیب واسارون ازہرکدام دودرم، مصطگی وانیسون وراز یانہ وسلیخہ ازہریک سہ درم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔ومقدارشربتی دودرم باشند۔

جوارش حب الآس: ہیضہ واسہال معدے رانافع بودوقتے کہ ازرطوبت معدہ بود، بازدارد۔

(ص) حب الآس نودمثقال، ہلیلہ سیاہ وپوست ہلیلہ وآملہ منقی وطالیسفر ازہریک بیست درم، فلفل سیاہ و دارفلفل[3] سیاہ و دارفلفل وزنجبیل ازہریک دہ درم، مصطگی وقردمانا وانیسون وزیرۂ کرمانی وسنبل الطیب وسلیخہ وقاقلہ وقسط ازہریک شش درم، جوزبوا وتخم کرفس ونانخواہ ازہریک پنج درم، ساذج ہندی وحماما ازہریک چہاردرم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔

جوارش بسباسہ: بادبواسیروسردیٔ معدہ و(بدیٔ) ہضم رانافع باشدوبادہایٔ غلیظ رادفع کند۔

(ص) بسباسہ وقرفہ وقاقلہ کبار ازہریک پنج درم، فلفل دو درم، قرنفل یک درم ونیم، زنجبیل ودارچینی ودارفلفل واسارون وقاقلہ صغار ازہرکدام، وقندسفید بیست درم کوفتہ وبیختہ باسہ چنداں عسل بسرشند۔

جوارش خوزی: اسہال صفراوی راباز داردومعدہ راقوت دہد۔

(ص) سماق بیست درم، حب الآس دہ درم، خرنوب سہ درم، صمغ عربی وگلنار فارسی وانار

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2] ''سنگین'' نسخہ رضا۔

[3] ''دارفلفل سیاہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

دانہ از ہریک پنج درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بمویز منقی وگلاب بسرشند۔

نسخہ دیگر: ساق پاک کردہ سی درم، پست جو[1] وپست سیب وکعک بغدادی وخرنوب شامی از ہریک دہ درم، اجزا کوفتہ وبیختہ با شربت سیب یا شربت بہی بسرشند وشربتی پنج درم باشد با قدرے آب سرد۔

جوارش خوزی: از فارسیانست، اوجاع معدہ وامراض کبد وسوء الاستمرار بارد ومقدمہ استسقا را فائدہ دہد وبول را براند وطعام ہضم کند واسہال معدہ باز دارد وورم معدہ بگداز د وضعف معدہ را سودمند بود۔

(ص) قسط تلخ ومرمکی وسلیخہ وقرفہ وسنبل الطیب وحب بلسان از ہرکدام چہار درم، جوز بوا پنج عدد وقاقلہ وقرنفل وانیسون واکلیل الملک وشیطرج ہندی ونارمشک از ہرکدام چہار درم، بسباسہ ودرونج عقربی از ہریک سہ درم، ریوند چینی وزراوند گرد از ہریک پنج درم، ہلیلہ سیاہ وپوست ہلیلہ کابلی ہردو بروغن زیت بریاں کردہ بیست مثقال، بلیلہ دہ عدد وحب الآس بوزن ہمہ ادویہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ بانگبین بسرشند۔

نسخہ دیگر[2]: شکم بند دوملائمت معدہ واحشاء وقراقر را نافع بود وماسکہ را قوت دہد۔

(ص) دانۂ مویز کہ از سرکہ برآوردہ باشد سی درم، حب الآس بودادہ شصت درم، خرنوب نبطی وگل انار فارسی وکزمازج از ہریک دو درم، کندرو نانخواہ ومصطگی وسنبل الطیب از ہریک پنج درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بجلاب قند بسرشند وشربتی سہ درم باشد۔

نسخہ دیگر[3]: کہ استطلاق شکم وسوء الاستمرار وضعف معدہ کہ از برودت بود تمام نافع باشد۔

(ص) قسط تلخ وسلیخہ وقرفہ وسنبل الطیب وحب بلسان از ہریک دہ درم، جوز بوا پنج عدد، قاقلہ کبار وقرنفل وانیسون واکلیل الملک وشیطرج ہندی ونارمشک از ہریک چہار درم، بسباسہ وپوست بیرون پستہ[4] وترنج از ہریک سہ درم، زراوند مدحرج ودارچینی واشنہ از ہریک دو درم، زنجبیل وسعد وقصب الذریرہ وفلفل سیاہ ودار فلفل از ہریک پنج درم، ہلیلہ سیاہ دہ عدد وحب الآس دو برابر مجموع ادویہ، کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل گرفتہ بسرشند۔

---

[1] ''پست جو وپست کنار وپست سیب'' نسخہ رضا۔ اس میں ''پست کنار'' بھی مذکور ہے۔

[2] ''نسخہ دیگر کہ مستعمل محمد زکریا است'' نسخہ رضا۔

[3] ''نسخہ دیگر کہ مستعمل صاحب کامل الصناعۃ'' نسخہ رضا۔

[4] ''پستہ'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں ہے۔

جوارش کمونی کبیر: سردیٔ معدہ واحشاء حامض وتپہائے بلغمی وسوداوی وسردیٔ انثیین وفواق امتلائی ونفخ معدہ وشہوت کلبی را سودمند بود۔

(ص) زیرۂ کرمانی درسرکہ انگوری یک روز ویک شب خیسانیدہ ودر سایہ خشک کردہ و بودادہ یک رطل، زنجبیل و ورق سداب از ہریک دو وقیہ، فلفل یک نیم وقیہ، سلیخہ ودارچینی وقرفہ وحب بلسان وسنبل الطیب ومصطگی از ہریک دودرم وبورۂ ارمنی پنج درم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل صاف قوام آوردہ کف گرفتہ وسردنمودہ اول بورۂ ارمنی داخل کنند وخوب بآتش تیز پزند وباقی ادویہ داخل کردہ درہم بیامیزند وخوب بسرشند وبایدکہ دواہا بسیار نرم پختہ باشد وبدرشتی مائل بود، مقدار شربتی دودرم باشد۔

نسخہ[1] کمونی صغیر: زیرۂ کرمانی مدبر پنجاہ درم، فلفل پانزدہ درم، ورق سداب وزنجبیل از ہریک بیست درم وبورۂ ارمنی پنج درم، کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بہماں طریق بسرشند۔ شربتی از درم تا دو[2] مثقال باشد۔ جوارش کمونی بواسطہ بورہ بباید خورد کہ بدندان نقصان دارد۔

جوارش فنادیقون: از رومیانست، اوجاع معدہ وضعف کبد ونفخ وبادہاء معدہ ورودہ راسودمند بود۔

(ص) زنجبیل وفلفل وسنبل الطیب از ہریک شش درم، مصطگی رومی وانیسون از ہریک چہاردرم، تخم کرفس ونعناع خشک از ہرکدام پنج درم، زیرۂ کرمانی وسلیخہ وحب بلسان وعاقرقرحا از ہریک دودرم وساذج ہندی یک درم، کوفتہ وبیختہ باسہ برابر اجزاء کف گرفتہ بسرشند وشربتی مثقال باشد۔

جوارش فلافلی: سردیٔ معدہ وجگر وبسیاریٔ رطوبات کہ در بدن غالب باشد وسوء الاستمرار وبادہائے غلیظ وتپ ربع وتپہائے بلغمی مزمن را سودمند بود۔

(ص) فلفل سیاہ وسفید ودارفلفل از ہریک چہاردرم، زنجبیل وتخم کرفس وسیسالیوس رومی وسلیخہ واسارون وزرشک منقی از ہریک درمے، ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل کف گرفتہ بسرشند۔

جوارش ہلیلہ: از ہندیانست، طعام بگوارد واشتہاء بیاورد وبواسیر رافائدہ دہد، بادہا بشکند وطبع رانرم دارد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ زرد از ہریک پنج درم، ہلیلہ سیاہ سہ درم، فلفل ودارفلفل

---

[1] ''نسخہ دیگر کمونی صغیر'' نسخہ رضا۔

[2] ''دو'' نسخہ رضا سے لفظ ''دو'' مرقوم نہیں ہے۔

ومویز وزرنب از ہریک چہار درم، نار مشک وقاقلہ ودارچینی وسنبل الطیب از ہریک دو درم، فلفلمویہ ہفت درم، سازج ہندی یک درم، شیطرج ہندی دو درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بافانیذ بسرشند۔

جوارش طالیسفر: جوارش ہندیانست۔ سردیٔ معدہ وکبد وبادہائے غلیظ رانافع است۔

(ص) طالیسفر پنج درم، زنجبیل بیست درم، دارفلفل دوازدہ درم، ہیل وقرفہ از ہریک شش درم وقند سفید سہ برابر ادویہ بقوام آوردہ بسرشند۔

جوارش خبث الحدید: استرخائے معدہ وبواسیر وفساد ضعف معدہ رانافع است۔ رنگ رورا صاف کند وباہ زیادہ گرداند۔

(ص) ہلیلہ سیاہ و بلیلہ و [آملہ][1] منقی وفلفل ودارفلفل وزنجبیل وسعد کوفی وشیطرج ہندی وسنبل الطیب از ہریک چہار درم، خبث الحدید کوفتہ وصلایہ نمودہ چہاردہ روز درخل خمر خیسانیدہ وخشک کردہ بریاں کنند وجملہ اجزاء کوفتہ بروغن بادام چرب کنند وباسہ برابر عسل صاف کف گرفتہ قوام آوردہ بسرشند ودر آخر دو درم مشک ترکی داخل [کردہ درہم][2] ممزوج کنندہ ودرظرف چینی کردہ بعداز شش ماہ مقدار دو درم شربتی باشد۔

نوع دیگر: معدہ راسودمند بود وبواسیر را[3] عظیم فائدہ دہد۔ مجامعت[4] راقوت دہد وگونہ رورا صاف کند۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ سیاہ وآملہ مقشر وپوست بلیلہ وفلفل سیاہ ودارفلفل وزنجبیل وسعد کوفی وشیطرج ہندی وقشر اترج وخبث الحدید مدبر[5] بنوع کہ ذکر رفت وکنجد مقشر، مجموع کوفتہ وبیختہ بروغن گاؤ چرب کنند بعسل صاف بسرشند وشربتی روز اول یک درم وروز دوم دو درم وروز سوم سہ درم تا ہفت [روز ہر روز][6] یک درم بیفزایند وبعداز ہفت روز ہفت درم تناول کنند۔

جوارش حبۃ الخضراء: برودت معدہ وسوء الاستمرار رابغایت نافع باشد۔

(ص) حبۃ الخضراء وعسل بلادر وکنجد مقشر از ہریک دہ مثقال، پوست ہلیلہ کابلی وآملہ مقشر وپوست بلیلہ وزنجبیل ودارفلفل وسازج ہندی وشیطرج ہندی برنگ کابلی از ہریک چہار مثقال،

---

[1] تا [3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''قوت مجامعت بدہد وگونہ زرد صاف کند'' نسخہ رضا۔

[5] ''مدبر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا۔

قرنفل ومرزنجوش وبسباسه ازهریک یک مثقال، شکرطبرزد [یک[1]] رطل، اجزا کوفته وبیخته بروغن گاؤ چرب کنند وبعسل کف گرفته وشکر بسرشند۔

جوارش بلادر: ازهند یانست۔ نسیان برطرف کند وحفظ زیاده میکند[2] وذهن تیز کند۔ بول[3] را صاف سازد وبلغمی مزاج وپیران راموافق باشد۔

(ص) فلفل ودار فلفل وهلیله کابلی [وهلیله[4]] زرد وآمله مقشر ازهر کدام چهار درم، جند بیدستر دو درم، قشر اترج وعسل بلادر وقند سفید وقسط تلخ وحب الغار وسعد کوفی ازهریک هشت مثقال، اجزاء کوفته وبیخته بروغن گاؤ وعسل بلادر ملوث کنند وباسه چندان عسل کف گرفته بسرشند وبعد ازشش ماه دو درم شربتی باشد۔

جوارش صعتر: بادها که درمعده وامعاء باشد نافع بود ومعده را بهضم قوت دهد۔

(ص) صعتر جبلی وبستانی وزوفا ونانخواه ونعناع ونمام وزیرهٔ کرمانی ازهریک پنج درم، زنجبیل وعود هندی واگرترکی وبسباسه ازهرکدام سه درم، تخم کرفس ورازیانه وانیسون ازهرکدام چهار درم، حاشا دو درم وقند سفید پنجاه درم، اجزاء کوفته وبیخته باعسل بسرشند۔

جوارش مقلیا ثا: درد[5] مغص وبواسیر ارسودمند بود۔

(ص) حرف[6] بوداده یک جزو[7] وزیره کرمانی مدبر دو جزو ومصطگی جزو ثلث[8] هلیله کابلی بروغن [گاؤ[9]] بریان کرده نیم جزو، اجزاء کوفته وبیخته سوائے حرف که بکوبند همه را درهم آمیخته باقند و گلاب بسرشند۔

جوارش انجدان: نفخ معده واحشاوقراقر را سودمند بود۔

(ص) فلفل وتخم کرفس ازهریک دوازده درم، فطراسالیون ونعناع وسیسالیوس ازهریک هشت درم، کاشم سبزده درم کوفته وبیخته باعسل بسرشند۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا۔

۲و۳ ''گرداند'' و ''لون'' نسخه رضا۔

۴ اضافه ازنسخه رضا۔

۵تا۸ ''زجرومغص'' و ''صرف'' و ''نیم جزو'' و ''ثلث جزو'' نسخه رضا۔

۹ اضافه ازنسخه رضا۔

[نسخه[۱] دیگر: از اول اقوی وانفع بود۔ قولنج بکشاید و بادها بشکند واحشاء حامض را برطرف کند۔

(ص) فلفل ودار فلفل وایرسا وزنجبیل از هریک شش درم، انیسون مصطگی و رازیانه و نانخواه وتخم کرفس از هریک دو درم، وانجدان پانزده درم، اجزاء کوفته وبیخته باعسل کف گرفته بسرشند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

جوارش خولنجان: برودت معده واحشاء را نافع بود ومعده را بهضم طعام یاری دهد وبادها برطرف کند و بوئے دهان خوش گرداند ورنگ روصاف گرداند[۲]۔

(ص) خولنجان وقرفه وفلفل سفید از هریک دو درم، قاقله صغار ودارچینی ونارمشک از هریک سه درم، دارفلفل شش درم، زنجبیل هشت درم، تخم کرفس وانیسون وزیره کرمانی وطالیسفر وکرویا از هریک یک درم، کوفته وبیخته باسه برابر عسل وقند بافانیذ بسرشند۔

جوارش جلالی: معده راقوت دهد وطعام هضم کند وحفظ بیفزاید وبواسیر رافائده دهد ورنگ (رو[۳]) صاف کند وبوئے دهان خوش کند[۴]۔

(ص) جوزبوا وبسباسه وقرنفل ودارچینی وسنبل الطیب وسعد هندی وآمله منقی وهیل بوا از هریک جزوے، همه مساوی کوفته وبیخته باقند وعسل بسرشند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

جوارش زنجبیل: معده وامعاء وهیضه رانافع وبادها بشکند واسهال بلغمی بازدارد۔

(ص) زنجبیل بیست درم، صمغ عربی وهیل بوا از هریک ده درم، قرنفل ودارچینی از هریک پنج درم، زعفران یک درم، نشاسته بوداده چهل وچهار (درم[۵]) جوزبوا یک درم، شکر طبرزد آنقدر که ادویه کوفته وبیخته بسرشند۔

جوارش طباشیر: تپ واسهال صفراوی رانافع بود[۶]۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔
۲ "سازد" نسخه رضا۔
۳ اضافه از نسخه رضا۔
۴ "گرداند" نسخه رضا۔
۵ اضافه از نسخه رضا۔
۶ "باشد" نسخه رضا۔

(ص) طباشیر سفید وحب الآس از هریک یک درم، تخم حماض وصمغ عربی از هریک هفت درم، خرنوب وگلنار وسماق وعصارهٔ لحیهٔ الثیس از هریک شش درم، زعفران وافیون از هریک دو درم اجزاء کوفته وبیخته باشربت سیب شیریں بسرشند۔

جوارش طباشیر، نسخه دیگر: حرارت معده به نشاند وتشنگی ساکن کند واشتهائے تمام[1] پدید آورد ومعده راقوت دهد وحرارتهائے بدرا دور کند۔

(ص) طباشیر سفید وگل سرخ از هریک ده درم، مصطگی پنج درم، سماق منقی از تخم دو درم، گلنار وقاقله کبار از هریک یک درم، اجزاء کوفته وبیخته با قند وعسل بسرشند۔ مقدار شربتی سه درم باشد۔

جوارش کندر: اسهال بلغم باز دارد ومعده راقوت دهد (نفخ[2]) احشا برطرف کند۔

(ص) کندر شصت درم، فلفل ودار فلفل وزنجبیل وخولنجان از هریک ده درم، قرنفل وجوز بوا از هریک پنج درم، مشک نیم درم، قند نصف تمام اجزاء وعسل صاف بقدر حاجت بسرشند۔

نسخه دیگر: منقول از شرح اسباب وعلامات است، ذرب وخلفه وانواع اسهال که از ضعف معده باشد نافع بود۔

(ص) کندر وگلنار فارسی از هریک دو درم، فلفل ونانخواه وسنبل الطیب وکاشم وانیسون وشونیز از هریک دو درم، کوفته وبیخته باسه چندان عسل وقند بسرشند۔ مقدار شربتی (سه[3] درم) باشد۔

جوارش شهوت: شهوت تمام[4] بیاورد ومعده راقوت دهد، زنان حامله رانافع باشد ورنگ رورا صاف کند۔

(ص) زرنباد وتخم کرفس ونانخواه از هریک دو درم، کندر سه درم، زیره کرمانی دو درم، کنجد مقشر ده درم، زنجبیل وفلفل وقاقلین ودارچینی از هریک سه درم، کوفته باشکر طبرزد وگلاب بسرشند۔

جوارش خرنوب: منقول از شرح اسباب وعلامات۔ شکم راقبض کند وذرب واسهال معده رانافع باشد۔

(ص) خرنوب شامی بے دانه وزیرهٔ کرمانی مدبر وسرکه وحب الآس وپست کنار وبلوط وکشنیز خشک از هریک جزوے، همه مساوی کوفته وبیخته بارب مورد بسرشند۔ مقدار شربتی سه درم باشد۔

جوارش سوسن: از رومیانست۔ ضعف معده وکبد ومقدمه استسقاء رانافع بود۔

---

[1] "طعام" نسخه رضا۔

[2و3] اضافه از نسخه رضا۔

[4] "طعام" نسخه رضا۔

(ص) انجدان[1] یک رطل، بیخ سوسن آسمانجونی نیم رطل، رازیانه ونانخواه وتخم کرفس از هریک چهار وقیه، فلفل[2] سیاه یک وقیه، کوفته وبیخته باسه چندان عسل کف گرفته بسرشند۔

جوارش بقراط: اشتہاء بیاورد وطعام را ہضم کند وقوت وشجاعت بدہد وبرودت معدہ زائل کند وآب آمدن از دہان باز دارد وفواق واحشا را سودمند بود۔

(ص) تخم کرفس وتخم زردک وتخم شبت ورازیانہ وکشنیز خشک ونانخواہ از ہریک چہار نیم درم، مصطگی وعاقرقرحا از ہریک یک مثقال، عود خام وقرنفل از ہریک نیم مثقال، ادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل وفانید بسرشند۔

نسخہ[3] دیگر: مستعمل مولف، مقوی معدہ وجگر بود، شکم بہ بندد وہیضہ وقے وغثیان واسہال دموی را نافع بود۔

(ص) طباشیر سفید وحب الآس وانار دانہ وگل سرخ وبہمن وسنبل الطیب واسارون از ہریک دونیم درم، زرشک منقی پنج درم پوست بیرون پستہ ومصطگی وقرفہ از ہریک یک درم ونیم، مشک دو دانگ، رب بہی ورب سیب ورب مورد ورب فواکہ از ہریک دہ درم وگلاب[4] بیست درم علی الرسم بسرشند۔

جوارش عنبر: کہ مشہور بجوارش کیسری است۔ دل را قوت دہد وبدئ ہضم واوجاع رحم را نافع باشد۔ درتقویت باہ[5] وحفظ وقوت پیران بغایت مجرب است۔

(ص) قاقلہ کبار وبسباسہ ودارچینی ولبان ذکر از ہریک چہارم درم، زنجبیل ودار فلفل از ہر یک دوازدہ درم، قرفہ یک درم، قرنفل وزعفران از ہریک دہ درم، اشنہ دو درم سنبل الطیب ومصطگی وعنبر اشہب از ہریک دو درم، مشک ترکی وبزرالبنج وافیون از ہرکدام[6] درمے، روغن بلسان شش درم، افیون در مثلث حل کنند وعنبر را بروغن لسان بگدازند وادویہ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل کف گرفتہ بسرشند ودرظرف شیشہ یا چینی نگاہ دارند وبعد از بیست روز مقدار نیم درم تا یک شربتی باشد۔

جوارش اترج: معدہ راقوت دہد واشتہائے طعام بیاورد وبوئے دہان خوش کند وبادہا کہ درمعدہ باشد

---

[1] تا [3] "انجدان سیاہ" و "فلفل سیاہ یک وقیہ" و "جوارش دیگر" نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] "باہ" یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[6] "از ہرکدام درمے" یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہیں۔

باطرف[1] کند۔

(ص) قشر اترج سی درم، قرنفل وجوز بوا وقافلہ ودارچینی وخولنجان وزنجبیل از ہرکدام یک درم ومشک ترکی دو دانگ کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل صاف بسرشند۔ شربتی[2] دو درم استعمال کنند۔

جوارش مصطگی: سردیٔ معدہ وجگر را سودمند بود وبلغم دفع کند وآب از دہان آمدن برطرف کند۔

(ص) مصطگی رومی سہ مثقال وقند سفید یک من، مصطگی درہاون سحق نمودہ وقند با گلاب جلاب نمودہ بقوام آورند ومصطگی داخل کردہ تیز بپزند وبر بالائے سنگ بریزند۔

[جوارش][3] دیگر: مقوی معدہ باشد وشکم قبض کند وہضم را یاری دہد۔

(ص) کہربا وگل سرخ از ہریک پنج درم، عود ہندی سہ درم،[4] سنبل الطیب وزیرۂ کرمانی بسرکہ پروردہ از ہریک دو درم کوفتہ وبیختہ بدستور با جلاب وشکر طبرزد بقوام آوردہ بسرشند۔ مقدار [شربتی][5] دو درم برب بہی شیریں یا رب سیب بدہند۔

جوارش سلمونیہ[6]: در تقویت معدہ وسوء الہضم بسیار مجرب است۔ رطوبت وبرودت معدہ را برطرف سازد ومعدہ را گرم کند واشتہا[7] پدید آورد۔

(ص) سنبل الطیب وقرنفل ودارچینی وجوز بوا وقاقلہ ومشک از ہریک پنج درم، کندر دہ درم، فلفل وزنجبیل از ہریک شش درم، جند بیدستر پنج درم، شکر طبرزد برابر ادویہ وعسل دو برابر مجموع، کوفتہ وبیختہ بسرشند ومقدار شربتی سہ درم باشد۔

جوارش دیگر: معدہ را قوت دہد وطعام ہضم کند واشتہائے طعام بیاورد ونفخ احشاء را دور سازد۔

(ص) کندر ونانخواہ ومصطگی از ہریک شش درم، فلفل واذخر وحب الغار وعود ہندی از ہر

---

[1] ''برطرف'' نسخہ رضا۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] نسخہ رضا میں ''عود ہندی سہ درم'' کے بعد یہ جملہ بھی مرقوم ہے: ''زرشک بے دانہ چہارم درم، مصطگی وزعفران از ہریک سہ درم''۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''جوارش دیگر سلمونہ'' نسخہ رضا۔

[7] ''اشتہائے طعام'' نسخہ رضا۔

یک سه درم، مجموع کوفته وبیخته مویز طایفی صد درم باپوست و دانه کوفته همچوں مرہم نرم سازند وادویه را با مویز بسرشند۔

جوارش فوفل: معدہ و دل راقوت دہد۔ دندان را محکم سازد و بوئے دہان خوش کند۔ شکم ببند دوطبع را باز دارد وطعام بگوارد۔

(ص) فوفل رسیدہ فربہ بیست عدد نیم کوب کردہ دوشب درشیر بجوشانند پس از دوروز از شیر برآورند وخشک بیاورند و بگیرند دانۂ ہیل بوا وقرنفل وتخم سیب از ہریک سہ درم، صندل سفید وعود ہندی وزعفران وکبابہ چینی وکشنیز خشک از ہریک دو درم، ایں اجزاء را با فوفل یک شب درگلاب بخیسانند پس خشک سازند وآنگاہ بکوبند و باندکے از شیر پختہ با یک من قند قوام آوردہ بسرشند وبر بالائے سنگ بریزند وبہق ساختہ بکار برند۔ پیش از طعام و بعد از طعام بقدر کفاف تناول نمایند۔

جوارش مطیب: دل راقوت [دہد][1] و دہان را خوشبو سازد۔ قے و ہیضہ وضعف معدہ را نافع باشد۔ طعام بگوارد واشتہا بیاورد۔ دندان ولثہ محکم سازد وامساک منی کند۔

(ص) فوفل[2] وکبابہ چینی وسنبل الطیب وعود ہندی از ہریک یک درم، کافور یک دانہ[3] شربت فواکہ شیریں سی درم، تخم پنجاہ درم وفانیذ سنجری صد درم، فانیذ را درگلاب آب سازند و باشراب فواکہ بقوام آورند واجزاء کوفتہ وبیختہ دراں بسرشند و بربالائے سنگ بگذارند کہ خشک شود، ازکارد بریدہ بردارند ونگاہ دارند و ہمیشہ مداومت کنند۔

[نسخہ[4]] دیگر: مقوی معدہ ومشتہی طعام بود۔

(ص) قاقلہ کبار وقرنفل وزنجبیل و دارچینی ودارفلفل وزعفران از ہریک یک درم ونیم، عود ہندی وفوفل از ہریک یک درم، مشک دو دانگ وعنبر اشہب سہ دانگ، اجزا کوفتہ وبیختہ باشکر طبرزد کہ قوام آوردہ باشند بسرشند۔ مقدار شربتی سہ درم بگلاب بدہند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''فوفل وکبابہ چینی و دانہ ہیل ودارچینی وسنبل الطیب وعود ہندی از ہریک پنج درم، زعفران ومصطگی از ہریک دو درم، مشک وعنبر اشہب از ہریک یک درم'' نسخہ رضا۔

[3] ''دانک'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

جوارش ہندی: شیخ ابوعلی در قانون آوردہ است کہ قولنج و برودت معدہ را نافع است واوجاع مفاصل را سودمند بود۔

(ص) شیطرج ہندی وساذج ہندی از ہریک چہار درم، جوزبوا ونانخواہ از ہریک دو سیر، فلفل و دار فلفل [از ہریک[1] پنج سیر، نارمشک وہیل از ہریک دو سیر، بسباسہ چہار درم، فانیذ دہ سیر و عسل صاف دو برابر ہمہ ادویہ، اجزاء کوفتہ بیختہ چنانکہ[2] رسم است بسرشند وہنگام احتیاج شربتی دو درم [با شراب][3] کہنہ تناول کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] "چنانچہ" نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

باب پنجم از مقالہ اول

در بیان اطریفلات مسہل وممسک

اطریفل کبیر: بواسیر را سودمند بود ولون بشرہ صاف ونیکوگرداند وقوت باہ زیادہ کندومعدہ راقوت دہد وطعام ہضم کند وبادہا بشکند۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی واسود[۲] وپوست بلیلہ وآملہ منقی وفلفل ودارفلفل از ہریک سی درم، زنجبیل وبوزیدان وبسباسہ وشیطرج ہندی وشقاقل وتودری زرد وتودری سرخ ولسان العصافیر وحب القلقل وکنجد مقشر وخشخاش سفید وبہمن[۳] از ہریک دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن گاؤ چرب نمودہ باسہ چندان عسل بسرشند۔

نسخہ دیگر: طبع را نرم دارد ومعدہ را از صفراء وبلغم پاک کند۔

(ص) ہلیلہ کابلی وہلیلہ زرد از ہریک دہ درم، اصل السوس پنج درم، تربد بیست درم، زنجبیل وشیطرج ہندی از ہریک سہ درم، قرفہ ودارچینی وہیل از ہریک دو درم، شاہترہ دہ درم وگل سرخ پنج درم، اجزاء کوفتہ[۴] بروغن[۵] چرب کنند وباسہ وزن عسل صاف بسرشند، مقدار شربتی چہار درم باشد۔

اطریفل صغیر: استرخائے معدہ وبواسیر را نافع بود ودہن را صاف کند ولون بشرہ نیکوگرداند۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وبلیلہ وآملہ منقی وہلیلہ زرد، اجزاء ہمہ مساوی کوفتہ وبیختہ بروغن بادام یا روغن گاؤ چرب نمودہ باسہ چندان عسل قوام آوردہ باشند، مقدار شربتی از دو درم تا دو مثقال باشد[۶] بوقت خواب بخورند۔

---

۱ ''باب'' نسخہ رضا۔

۲ ''اسود وپوست بلیلہ'' یہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہیں۔

۳و۴ ''بہمنین'' و ''کوفتہ وبختہ'' نسخہ رضا۔

۵ ''بروغن گاؤ'' نسخہ رضا۔

۶ ''باشد'' نسخہ رضا میں یہ لفظ موجود نہیں ہے۔

اطریفل صغیر، نسخه دیگر: هلیله کابلی و بلیله و آمله منقی از هریک جزوے کوفته وبیخته بروغن گاؤ چرب کرده باسه چندان عسل بسرشند بهمان دستور۔ مقدار دو درم بوقت خواب بخورند۔

اطریفل میانه: خداوند بیماریٔ صفراوی را سود دارد و سرکشش و تاریکیٔ چشم که از بخار معده بود نافع باشد و مسهل سبک بود۔

(ص) هلیله زرد چهل درم، هلیله کابلی سی درم، گل سرخ هفت درم، بلیله و آمله منقی از هریک هشت درم، شاهتره پانزده درم، سناء مکی پانزده درم و انیسون و مصطگی از هریک پنج درم، تربد تراشیده شش درم و سقمونیا سه درم، اجزاء کوفته وبیخته بروغن بادام چرب کنند و باسه چندان عسل صاف بسرشند۔ مقدار شربتی دو مثقال باشد۔

[اطریفل[۲] دیگر: چشم را روشن کند۔ معده را از رطوبت پاک [سازد[۳]] و طبع را نرم دارد و بواسیر را [سود مند[۴] بود]۔

(ص) هلیله و بلیله و آمله و هلیله سیاه و فلفل و دار فلفل و قنطوریون باریک از هریک جزوے، همه مساوی کوفته وبیخته بروغن گاؤ چرب کنند و باسه چندان عسل بسرشند و مقدار شربتی دو مثقال باشد۔

[اطریفل[۶]] خبث الحدید: منقول از قانون۔ سوء الهضم و برودت معده و امعاء و باد بواسیر و مثانه را نافع بود و باه را قوت دهد۔

(ص) پوست هلیله کابلی و هلیله سیاه و پوست بلیله و آمله منقی و تخم کرفس جبلی و شیطرج هندی و نانخواه و صعتر فارسی از هریک یک وقیه، سنبل الطیب و حماما و وج ترکی و هیل بوا از هریک سه درم، دار چینی چهار درم، فلفل سیاه و سفید و نارمشک و نمک هندی از هریک نیم وقیه، خردل سفید یک وقیه، نوشادر نیم درم و خبث الحدید [مدبر[۸] سه اوقیه]، اجزاء کوفته وبیخته بروغن بادام چرب کرده باسه چندان عسل معجون کنند و مقدار شربتی دو درم۔

اطریفل دیگر: وسواس و دیوانگی و اندیشهائے فاسد را نافع باشد و بواسیر را سود دهد و طبع را نرم دارد۔

---

۱ ''دہد'' نسخہ رضا۔

۲ تا ۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''قنطوریون'' نسخہ رضا۔

۶ و ۷ اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص) هلیله کابلی و بلیله و آمله منقی از هریک ده درم، افسنتین رومی و سناء مکی و شیطرج هندی و افتیمون و بسفائج و تربد سفید و اسطوخودوس از هریک پنج درم، سنبل و مصطگی و جوزبوا از هریک دو درم، گاؤزبان و فرنجمشک و لاجورد و حجرارمنی مغسول و بادرنجبویه از هریک چهاردرم، تخم کرفس و انیسون از هریک دو درم، اجزاء کوفته و بیخته بروغن بادام چرب کنند و بادرهم سنگ اجزاء مذکور و عسل صد درم و مویز دانه بیرون کرده نرم کوفته بدستور بسرشند۔

اطریفل دیگر مختصر: برص و بهق و امراض سوداوی و بلغمی [را][1] سود دهد۔

(ص) هلیله کابلی و آمله منقی و هلیله سیاه و افیتمون و دوقو از هریک پنج درم، جوزبوا و عاقرقرحا و شیطرج هندی از هریک دو درم، دارفلفل و قرفه از هریک چهاردرم، اجزاء کوفته و بیخته باسه چندان عسل بسرشند۔ [و شربتی[2] دو درم بعداز دو ماه وقت خواب بخورند و بخوابند]۔

اطریفل کشنیزی: معده را قوت دهد، صداع که از سبب بخار معده بود نافع باشد و درد چشم و درد گوش را سودمند بود و دردسده را فائده دهد۔

(ص) پوست هلیله کابلی و هلیله زرد و سیاه و آمله منقی و کشنیز خشک اجزاء مساوی در وزن کوفته و بیخته بروغن بادام یا روغن گاؤ باسه چندان عسل بسرشند و شربتی دو درم بعداز دو ماه وقت خواب بخورند و بخوابند۔

اطریفل مقل: بواسیر را سود دهد۔

(ص) پوست هلیله زرد و آمله منقی و پوست بلیله از هریک ده درم، مقل ازرق سی درم، مقل را در آب کنند تا بگیسانند و نرم نموده صاف کنند و ادویه کوفته و بیخته باسه چندان عسل بسرشند۔

[اطریفل[3] مقل، نسخه دیگر: مخصوص بواسیر را عظیم نافع بود۔

(ص) پوست هلیله کابلی و هلیله سیاه و پوست بلیله و آمله منقی و افتیمون و اسطوخودوس و بسفائج از هریک ده درم، مقل و فلوس خیارشنبر از هریک سی درم، مقل را در آب کنند تا حل سازند و عسل سه وزن ادویه بقوام آورند و دواها کوفته و بیخته بروغن بادام چرب نموده[4] بسرشند۔

---

[1] تا [3] اضافه از نسخه رضا۔

[4] "چرب نموده بسرشند" یه الفاظ نسخه رضا میں موجود نہیں ہیں۔

نسخہ دیگر: بواسیر رافائدہ دہد وطبع رانرم دارد۔

(ص) پوست[1] ہلیلہ کابلی و ہلیلہ زرد و ہلیلہ سیاہ و آملہ منقی از ہریک پنج درم، تربد سفید تراشیدہ ہفت درم، مصطگی سہ درم ومقل بیست درم، مقل را درآب کنند تا حل سازند و ادویہ کوفتہ وبیختہ بروغن بادام چرب سازند و باسہ چندان عسل قوام آوردہ معجون نمایند۔ مقدار شربتی مثقال ،خداوند بواسیر رامدومت ایں معجون بغایت فائدہ دہد۔

اطریفل[2] افتیمون[3]: بیماریہائے سوداوی رابغایت نافع باشد وسیاہی مورانگاہ دارد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ زرد وآملہ منقی از ہریک دہ درم، سناء مکی وتربد سفید تراشیدہ افتیمون از ہریک پنج درم، شیطرج ہندی (سہ درم)، بسفائج یک درم، انیسون ونمک ہندی از ہریک دودرم، کوفتہ بیختہ بعسل صاف بسرشند۔

اطریفل غددی[4]: خنازیر وبیماریہائے سوداوی وبلغمی راسودمند بود۔ منافع ایں بسیاراست خصوصاً خداوند خنازیر را۔

(ص) ہلیلہ سیاہ وپوست ہلیلہ وآملہ منقی وتربد سفید وغدد کہ درگردن گوسفندی باشد، خشک کردہ ازہریک پنج درم، افتیمون دہ درم، اسطوخودوس وسناء مکی ازہریک ہفت درم، شیطرج وزرنباد وغاریقون ونوشادر ازہریک ہفت درم، انیسون ومصطگی رومی وجوز بواوقرنفل وسنبل الطیب ازہریک دودرم کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل بسرشند۔ مقدار شربتی از دودرم تا پنج درم ہنگام حاجت تواں داد۔

نسخہ دیگر[5]: بہق سفید رابرطرف سازد وسودمند باشد۔

(ص) ہلیلہ سیاہ وبلیلہ وآملہ منقی وسناء مکی از ہریک دہ درم، دوقو بیست درم، مصطگی سہ درم، افتیمون رومی پنج درم، وج دودرم ومویز منقی سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل قوام آوردہ

---

۱ پوست ہلیلہ سے لے کر بروغن بادام تک کے جملہ نسخہ رضا میں نہیں ہے بلکہ ادھوری عبارت درج ہے۔

۲ ''اطریفل افتیمون'' نسخہ رضا میں یہ لفظ قوم نہیں ہے۔

۳ ''بیماریہا.....نگاہدارد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۴ ''غددت'' نسخہ رضا۔

۵ ''اطریفل دیگر'' نسخہ رضا۔

وکف گرفتہ بسرشند۔

دیگر[1]: بہق سیاہ رابرطرف سازدوفائدہ دہد۔

(ص)ہلیلہ کابلی وہلیلہ سیاہ وبلیلہ وافتیمون ازہریک جزوے کوفتہ وبیختہ باموبز منقی بسرشند۔مقدارشربتی سہ درم باشد۔

(اطریفل[2])دیگر: بادشنام راسودمند بود[3]۔

(ص) ہلیلہ زرد دوازدہ درم،ہلیلہ سیاہ ہفت درم، بلیلہ وآملہ ازہریک پنج درم،سناء مکی وشاہترہ ازہریک شش درم،گل سرخ وبنفشہ وتخم کاسنی ازہریک دومثقال اجزاءکوفتہ وبیختہ بروغن گاؤ چرب کنندوباعسل بسرشند۔مقدارشربتی چہاردرم(باشد[4])

اطریفل ماہان: بہق سفید وسیاہ رانافع باشد وسیاہیٔ موئے نگاہ داردوامراض بلغمی وسوداوی را سودمند بود۔

(ص)پوست ہلیلہ کابلی بیست درم،پوست بلیلہ وآملہ منقی ازہریک دہ درم،برنگ کابلی مقشرپانزدہ درم،شیطرج ہندی وسعد کوفی وزنجبیل[6] ازہریک سہ درم،ساذج ہندی پنج درم، اسطوخودوس[5]ہفت درم،مصطگی رومی و انیسون وقرنفل[6] وجوزبواازہریک دودرم، غاریقون ونارمشک وفلفل ودارفلفل وحاشاازہریک چہاردرم،اجزاءکوفتہ وبیختہ باعسل معجون کنندوبعدازدوماہ مقدارشربتی ازسہ درم تاچہاردرم باشد۔

اطریفل دیگر[7]: عرق مدنی راسوددارد واگردہ روزمتوالی بخورند مادہ علت[8] ازبدن پاک سازد۔

---

[1] ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضامیں مذکورنہیں ہے۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] ''فائدہ دہد'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[5] نسخہ رضامیں ''اسطوخودوس ہفت درم'' کی جگہ ''قسط سہ درم'' درج ہے۔

[6] ''قرنفل وجوزبوا'' نسخہ رضا۔

[7] ''دیگر'' نسخہ رضامیں یہ لفظ مذکورنہیں ہے۔

[8] ''ایں'' نسخہ رضا۔

(ص) پوست هلیله کابلی و پوست بلیله و آمله منقی و تربد سفید و زنجبیل و قنبیل از هریک جزوے کوفته و بیخته بروغن بادام چرب کنند و باسه برابر عسل مصفی معجون کنند و بعداز دو ماه از دو درم تا سه درم شربتی باشد۔

اطریفل شاهتره: جرب وقوبا و خارش وسعفه و خشکی بدن را سودمند دارد۔

(ص) پوست هلیله زردی درم، ریوند چینی یک درم، مجموع کوفته و بیخته بروغن بادام چرب کنند و بادو وزن او[1] کشمش بسرشند و از دو درم تا چهار درم شربتی باشد۔

اطریفل دیدان: کرمهائے بزرگ و خرد و حب القرع بکشد۔ مسهل بلغم و اخلاط لزج باشد۔

(ص) پوست هلیله کابلی و برنگ کابلی مقشر از هریک ده درم، حب النیل و تربد سفید مجوف تراشیده بروغن بادام (چرب کرده[2]) وقسط تلخ از هریک پنج درم، درمنه ترکی و نمک نفطی و خردل و شحم حنظل[3] وسعد و راسن و افسنتین رومی و افتیمون[4] و قنبیل و ترمس از هریک سه درم، اجزاء کوفته و بیخته با عسل[5] بسرشند۔ مقدار شربتی از دو مثقال (تا سه مثقال) باشد۔

---

[1] ''ادویہ'' نسخہ رضا

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''عسل صاف'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

باب ششم از مقالہ اول

در بیان ایارجات

ایارج لوغاذیا: دوائیست مبارک وکثیرالنفع ومسہل بے مضرت۔اخلاط غلیظ از عمق بدن بآسانی برآورد۔صرع ومالیخولیاوفالج وسکتہ ورعشہ ولقوہ وتشنج وجذام وداءالفیل وبرص وبہق وکلف وقوباوسعفہ وصداع وشقیقہ ودوار وصمم وشہوت کلبی وضیق النفس ووسواس ودردگردہ ومثانہ ونقرس ومفاصل وعرق النساء ودردگوش وداءالثعلب وداءالحیہ وقروح مزمنہ رانافعست۔ادرارحیض واسہال بے زحمت کند۔

(ص) شحم حنظل[1] پنج درم،اسقیل مشوی وغاریقون وسقمونیائے مشوی وخربق سیاہ واشق واسقوردیون از ہریک دودرم ونیم،افتیمون وماذریون ومقل یہود وصبرازہریک سہ درم،حاشاو ہیوفاریقون وساذج ہندی وفراسیون وجعدہ وسلیخہ وفلفل سفید وفلفل سیاہ وجاوشیرومرصاف وجندبیدستروفطراسالیون وزراوندطویل وعصارۂ افسنتین وفرفیون وسنبل الطیب وحماما وزنجبیل ازہریک دودرم، جنطیانارومی واسطوخودوس ازہریک سہ درم،کوفتہ وبیختہ باسہ وزن ادویہ عسل کف گرفتہ بسرشند وبعدازشش ماہ صبح یاشب ہنگام فروبرندوازعقب آں زلالے ازبسفائج وزوفاوافتیمون وپوست ہلیلہ کابلی ولسان الثور واسطوخودوس ومویز طایفی ونمک نفطی ازہریک بقدر حاجت بجوشانندوصاف نمودہ بیاشامند۔

ایارج لوغاذیادیگر: مثل[2] اول درمنفعت نزدیک بہم آید۔

(ص) شحم[3] حنظل وسقمونیا وصبرسقوطری ازہریک پنج درم،خربق سیاہ وافتیمون وغاریقون ازہریک دودرم، اسقیل مشوی ہفت درم ،فلفل سیاہ ودارفلفل وزعفران وسنبل الطیب ودارچینی ومرصاف وفطراسالیون ازہریک چہاردرم، جاوشیرو سکبینج وعصارۂ افسنتین واسطوخودوس وکماذریوس و

---

[1] ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔

[2] ''مثل اول در.....آید'' یہ پوراجملہ نسخہ رضا میں مرقوم ہی نہیں ہے۔

[3] ''شحم حنظل'' نسخہ رضا۔

اسقوردیون از هریک پنج درم، زنجبیل وجند بیدستر وزراوندطویل وجطیانا از هریک سه درم کوفته وبیخته باسه وزن مجموعه ادویه عسل صاف کف گرفته بسرشند وبعدازشش ماه شربتی چهاردرم باطبخ افتیمون یا آنچه مناسب بحال مریض باشد باید داد۔

ایارج جالینوس: نفع ایں ازلوغاذیااقوی است۔تشنج واسترخائے اعصاب وامراض بلغمی وسوداوی نافع باشدوبدن رااز اخلاط غلیظ لزج پاک گرداندواسترخاء مثانه وسلسل البول راسودمند بود۔

(ص) شحم[1] حنظل وسقمونیا مشوی وغاریقون وبصل الفارمشوی وخربق اسود وهیوفاریقون وفرفیون از هریک شانزده درم، بسفائج وافتیمون ومقل ازرق وکماذریوس وسلیخه وفراسیون از هریک نه درم، مرکی وسکبینج وزراوندطویل وفلفل سیاه ودارفلفل ودارچینی وجاوشیر وجندبیدستر وفطراسالیون از هریک چهاردرم، وبعضے اطباء زعفران وصبرسقوطری از هریک چهاردرم داخل کنند،ادویه کوفته وبیخته وصموغ درمثلث خیسانیده داخل[2] نموده صاف کنندومجموع رادرسه برابرعسل صاف کف گرفته وقوام آورده معجون کنندودرظرف چینی یا شیشه کرده بعدازشش ماه ازدومثقال تاچهارمثقال شربتی باشد بآبے که پوست هلیله کابلی وافتیمون ومویزمنقی جوشانیده وصاف نموده نیم درم ونمک نفطی داخل کرده بخورندومداومت بقاءقوت ایں معجون بعدازشش ماه چهارمثقال[3] باشد[4]۔

ایارج شیخ ابوعلی: ایں نسخه مجرب وآزموده است۔دراکثرامراض سوداء[4] بلغمی وبیماریهائے مزمن نافع وسودمند بود۔

(ص) خربق سیاه یک درم، شحم حنظل یک مثقال، صبرسقوطری پنج مثقال، ملح هندی یک درم ودودانگ، غاریقون دومثقال، حجرارمنی نیم مثقال، گل سرخ یک درم، فلفل سفید یک مثقال، زنجبیل دومثقال، وج ترکی واسارون وحب بلسان وصعتر فارسی وتخم کرفس ودوقووتخم گذراز هریک سه درم، لسان الثوردہ درم، شاه اسفرم وتخم فرنجمشک وبادرنجبویه وتخم ترنج ونعناع خشک از هریک دودرم، افتیمون یک درم ونیم، ادویه کوفته وبیخته بانگبین مصفا بسرشندوپس ازشش ماه مقدارشربتی دودرم باشد۔

ایارج[ارکاغانیس[5]]: مجموع امراض باطنی ودواروضیق النفس واوجاع حلق وتشنج امتلائی وقولنج واوجاع

---

[1] "شحم حنظل" و "حل نموده" و "سال" و "سوداوی وبلغمی" نسخه رضا۔

[5] اضافه ازنسخه رضا۔

مفاصل ومرهٔ[1] سودا وصفراء وقروح[2] ریه وصدر که اخلاط فاسده [باشد][3] وجرب و [گزیدن][4] سگ دیوانه راسودمند بود۔

(ص) شحم حنظل دووقیه ،فراسیون واسطوخودوس وخربق سیاه وسقمونیا وفلفل ودارفلفل از هرکدام چهاروقیه، بصل الفارمشوی وفرفیون وصبرسقوطری وجنطیانا وجاوشیر وفطراسالیون از هریک یک وقیه، دارچینی وجعده و سکبینج ومرصافی وسنبل الطیب واذخروفودنه جبلی وزراوندگرد از هریک دوردرم، ادویه کوفته وبیخته صموغ رادرشراب عنب یا مثلث خیسانیده، مجموع باسه وزن عسل صاف بسرشند وبعد ازشش ماه مقدارشربتی چهارمثقال بآبے که هلیله کابلی وافتیمون واسپست منقی وهیوفاریقون وقیصوم جوشانیده وصاف کرده باشند تناول کنند۔

ایارج [روفس][5]: اخلاط سوداء[6] وبلغم رادفع کندوداء الثعلب رانافع باشدودرامراض مزمنه عظیم فائده مند بود۔

(ص) شحم حنظل بیست درم، صبرسقوطری پنج درم، سکبینج وجاوشیراز هریک شش درم، خولنجان ده درم، کماذریوس بیست درم، فطراسالیون وزراوندطویل وگرد[7]، وفلفل سفید ودارچینی وزعفران وزنجبیل وجعده ومرصاف ازهریک دودرم، ادویه کوفته وبیخته صموغ درمثلث حل کرده مجموع راباسه برابرعسل صاف کف گرفته بسرشند وبعدازشش ماه ازدومثقال تاچهارمثقال بایں طبخ[8] بخورند۔

(ص) افیون وشاهتره وهلیله سیاه ومویزمنقی وغاریقون واسطوخودوس وکمافیطوس وبسفائج وگاؤزبان ازهریک بقدرکفافه بطریق طبخ بجوشانندوصاف نمایندومقداردووقیه ازبالائے آں تجرع کنندکه نافعست۔

ایارج بقراط: رطوبات معده وصداع که از بخارمعده تولدکندسودمند باشدواخلاط بدازبدن[9] دفع کند۔

---

۱ ''مرهٔ سوداوی وصفراوی'' نسخه رضا۔

۲ ''قروح'' نسخه رضا۔

۳تا۵ اضافه ازنسخه رضا۔

۶ ''سوداوی وبلغمی'' نسخه رضا۔

۷ ''کرد'' یه لفظ نسخه رضامیں مرقوم نہیں ہے۔

۸و۹ اضافه ازنسخه رضا۔

(ص)جطیانا رومی وسنبل الطیب وزراوند مدحرج وسلیخہ ودارچینی وفطراسالیون وکمافیطوس وکماذریوس واسطوخودوس وفلفلمو یہ ومصطگی از ہریک یک ونیم درم وصبر سقوطری ہینر دہ درم، تخم حنظل شش درم، کوفتہ وبیختہ باعسل بسرشند وبعداز شش ماہ از دومثقال تاچہار مثقال شربتی باشد۔

ایارج فیقرا: قولنج وقے بلغمی ولقوہ واسترخاء مثانہ وگرانیٔ زبان وگوشت واوجاع مفاصل رانافعست۔

(ص) سنبل الطیب وسلیخہ ومصطگی رومی ودارچینی واسارون وحب بلسان وزعفران ومقل ازرق وگل سرخ از ہریک جزوے، صبر سقوطری نیم وزن مجموع دواہا عسل بسرشند۔

نسخہ دیگر: مصطگی رومی وسنبل الطیب وحب بلسان واسارون وسلیخہ ودارچینی از ہریک جزوے وسقوطری یک وزن تمام ادویہ۔ مقدار شربتی دودرم باشد۔

نسخہ دیگر: تپہائے کہنہ زائل گرداند، جگر وسپرز را پاک گرداند۔

(ص) اسطوخودوس پنج درم، مصطگی سہ درم، فقاح اذخر وعصارۂ افسنتین وغافث از ہریک دونیم درم، جعدہ سہ درم، سنبل الطیب ودارچینی واسارون وسلیخہ وعود بلسان وحب بلسان وزعفران از ہریک دودرم وصبر سقوطری یک وزن تمام ادویہ، دواہا کوفتہ وبیختہ [باعسل[1]] بسرشند۔

نسخہ دیگر: بیماریہائے بلغمی وتپہائے کہنہ [را[2]] نافع باشد۔

(ص) عصارۂ غافث وعصارۂ افسنتین ودارچینی وفقاح اذخر واصل اذخر وجوز بواوقرنفل ومصطگی وسلیخہ واسارون وعودبلسان وحب بلسان وسنبل الطیب وبسباسہ از ہریک سہ درم، زعفران دودرم، صبر سقوطری سی درم ودربعضے نسخہا صبر شصت درم آمدہ است۔ بباید دانست کہ درمعدہ وجگر وسپرز کیموس غلیظ باشد وداشتہ باشد، ایارج راپیش ازطعام باید خوردتاایارج باطعام بیامیزد کہ خوب است[3]۔

[1و2] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] ''نیست'' نسخہ رضا۔

مقالہ دوم

در بیان اشربہ ولعوقات ومربیات وربوب وانواع سکنجبین ومسمنات، مشتمل بر شش باب است[1]۔

باب اول از مقالہ دوم

در بیان اشربہ
مشتمل بر دو فصل

فصل اول: در بیان شربتہائے مسہل ومليين۔

شراب ورد: حمیات صفراوی را مستفید[2] باشد وتشنگی بنشاند ومسہل صفراء بود، اگر با سکنجبین بنوشند بلغم یا صفراء دفع[3] کند۔

(ص) ورق گل سرخ یک رطل در دہ رطل آب بجوشانند تا ہشت رطل بماند بدست مالیدہ صفا کنند ویک من قند بقوام آورند واگر خواہند کہ قوی باشند تا ہفت بار مکرر ورق گل تازہ بہماں آب بجوشانند ودست مالیدہ صاف کنند وباقند بقوام آوردہ مقداری درم بادہ درم سکنجبین در آبے کہ از یخ وبرف سرد کردہ [باشد[4]] بنوشند۔

شراب ورد دیگر: کہ از گل خشک[5] پزند ہماں نفع دہد ودر استعمال اقوی بود۔

(ص) یک رطل گل سرخ[6] در چہار رطل آب صاف طبخ کنند بنوعے کہ سر دیگ بستہ باشد وبخار آب بر نیاید چندانکہ ربع آب بماند از آتش فرو گیرند ودست مالیدہ صاف کنند وبا یک رطل

---

[1] ''است'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2و3] ''مفید'' و ''براند'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5و6] ''خشک'' نسخہ رضا۔

بقوام آورند۔ مقدار شربتی چہل درم باشد[1] بادہ درم سکنجبین ہمراہ آب سرد ہرچند کہ آب سرد بیاشامند، استعمال کند۔

شراب بنفشہ: شوصہ وذات الصدروذات الجنب رانافع باشد وملین طبع[2] [دارد][3] وادرار بول کند۔

(ص) شربت بنفشہ تازہ یک من در چہار من آب صاف بجوشانند تا یک من آب بماند دست مالیدہ وصاف نمودہ با یک من قند بقوام بیاورند واگر خواہند کہ ملین زیادہ کنند بطریق شراب گل مکرر بجوشانند ووقت حاجت بقدر کفاف بیاشامند۔

نسخہ دیگر: طبع رانرم دارد وذات الجنب وضیق النفس وسرفہ گرم رانافع باشد۔

(ص) بنفشہ تازہ نیم من، بہی دانہ دہ درم، تخم خطمی وخبازی واصل السوس از ہریک سہ درم، مجموع را درسہ من آب بخیسانند ویک شب ویک روز بگذارند پس بجوشانند وصاف کنند وبانیم من قند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر: شوصہ وذات الجنب و[ذات][4] الصدروسرفہ وبیماریہائے گرم رانافع باشد۔

(ص) بنفشہ تازہ یک رطل وبہی دانہ وتخم خطمی وصمغ عربی وکتیرا ومغز تخم خیارین از ہریک دہ درم، مجموع را درپنج رطل آب جوش دہند تا ثلث بماند، صاف کنند ویک من قند با فانیذ بقوام آورند۔ مقدار شربتی ہفت درم باشد۔

شراب[5] انارملین: طبع رانرم دارد وصفراء براند وتپ صفراوی[6] برطرف کند۔

(ص) آب انار [ترش][7] وشیریں از ہریک یک من، تربد تراشیدہ ونیم کوفتہ دو وقیہ، تربد رادرخرقہ بندند ودرآب انار افگنند وبجوشانند پس ازخرقہ تربدرا کہ درخرقہ بندند، برآورند ودرآب انار مالیدہ بیفشارند وپنج درم سقمونیا مشوی ویک درم زعفران سودہ ہرکدام درخرقہ جدا جدابستہ با

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا۔
۲ ''طبع'' نسخہ رضا۔
۳و۴ اضافہ ازنسخہ رضا۔
۵ ''شربت'' نسخہ رضا۔
۶ ''صفراوی'' نسخہ رضا۔
۷ اضافہ ازنسخہ رضا۔

یک من قند در آب انار بجوشانند و نزدیک قوام هر دو خرقه برآورند مالیده و فشاریده در اندازند و بعد ازاں قوام دیگ را از آتش فرو گیرند و سرد کرده در ظرف چینی یا شیشه نگاه دارند۔ وقت حاجت مقدار یک وقیه با قدرے آب وگلاب بنوشند۔

شراب آلو[1]: صفراء دفع کند و طبع را نرم دارد و محروری مزاج را موافق و مناسب باشد۔

(ص) آلو سیاه صد عدد، تمر ہندی و بنفشه از ہر یک بیست درم، مجموع را در پنج من آب صاف بجوشانند و صاف کنند و بیست درم تربد سفید تراشیده و نیم کوفته در خرقه بندند و با آب آلو و تمر ہندی و بنفشه بجوشانند تا دو بخش آب بجوشانند[2] و یک بخش بماند بیالایند و با یک من قند بقوام بیاورند و کف بیاورند[3] و در اجزاء[4] دو درم سقمونیا[5]، پنج درم زعفران سوده داخل کنند و در ظرف شیشه نگاه دارند۔

نسخه دیگر: مسہل صفراء باشد۔

(ص) آلو سیاه [صد[6]] عدد، عناب جرجانی دانه بیرون کرده سه وقیه، بنفشه خشک دو وقیه، تربد سفید تراشیده و نیم کوفته پانزده مثقال، تربد را جدا در خرقه بندند و ہمه اندر پنج من آب صاف پزند تا دو بخش آب برود و یک بخش بماند بیالایند و سی[7] درم یا مثقال ترنجبین و یک من شکر دراں صاف نموده بقوام آورند و کف بردارند و از خر یک درم و سقمونیا مشوی نیم درم و زعفران نرم سوده و بیخته دراں اضافه کنند۔

شراب تمر ہندی: مسہل صفراء بود و قے صفراوی را باز دارد و معده را قوت دہد۔

(ص) تمر ہندی یک من خیسانیده در آب صاف، آں را بگیرند و با یک من قند قوام آورند و اگر خواہند که اسہال زیاده کند یک درم سقمونیا[8] ده درم و تربد سفید نیم درم و ترنجبین سوده دروے

---

۱ ''آبعد'' نسخه رضا۔

۲ ''بجوشا'' نسخه رضا۔

۳ ''بردارند'' نسخه رضا۔

۴و۵ ''در آخر'' و ''یک درم'' نسخه رضا۔

۶ اضافه از نسخه رضا۔

۷ ''درم'' یه لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۸ ''سقمونیای'' نسخه رضا میں یه لفظ مذکور نہیں ہے۔

اضافه کنند ومقدار پنج درم[1] تا پانزده درم ممزوج کرده بیاشامند۔

شراب نیلوفر: صداع حاره وتپهائے صفراوی وسرفہ وذات الجنب وذات الریہ را نافع باشد وخشونت سینہ را مفید بود وطبع را نرم دارد۔

(ص) گل نیلوفر تازہ یک رطل در چہار رطل آب بجوشانند وبیالایند ویک من قند بقوام بیاورند ودر ظرف چینی یا شیشہ نگاہ دارند۔

شراب عناب: آبلہ وشری ودرد سینہ وسرفہ وغلبۂ خون را نافع باشد۔

(ص) عناب جرجانی نیم رطل در دو من آب بجوشانند وبدست مالیدہ صاف کنند وبا یک رطل قند بقوام آورند۔

شرابے کہ معدہ را قوت دہد، سوداء وبلغم براند۔

(ص) ورق گل سرخ دو رطل، تربد سفید وافسنتین از ہریک ہفت ونیم مثقال در چہارم رطل آب بخیسانند وبعد از ہریک روز بآتش نرم جوش دہند تا نصف بماند، صاف کنند وبا یک ونیم رطل فانیذ بقوام آورند وکف آں را برداند وایں ادویہ نیم کوفتہ[2] درخریطہ کردہ دراں اندازند وساعت بہ ساعت بمالند چندانکہ بمدعا بقوام آید وسقمونیا دو درم، عود ہندی وقرنفل ونمک وبسباسہ از ہریک نیم درم نرم کوفتہ وبیختہ دراں بیامیزند وشربتی از ده[3] تا بیست درم باشد۔

شراب دیگر: صفرائے عفن براند۔

(ص) تربد سفید تراشیدہ ونیم کوفتہ [نیم][4] رطل در چہار رطل آب جوش دہند تا ثلث بماند، صاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند[5] ودر آخر یک درم سقمونیا، یک درم زعفران، ونیم درم ویک دانگ زنجبیل کوفتہ وبیختہ دراں بیامیزند۔ مقدار شربتی بیست درم بدہند۔

شراب افسنتین مسہل: معدہ را قوت دہد وصلابت سپرز وجگر را سودمند بود وطبع را نرم دارد۔

---

۱ ''پنج درم'' نسخہ رضا میں یہ لفظ نہیں بلکہ ''مقدار پانزدہ درم'' مرقوم ہے اور یہی صحیح بھی ہے۔

۲ 'نیم کوفتہ وخریط کردہ دراں اندازند'' کی جگہ رضا میں ''نیم کوفتہ درخریط کردہ دراندازند'' ہے۔

۳ ''ہفدہ درم'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ نسخہ رضا میں ''بقوام آورند واجزاء یک درم سقمونیا ونیم درم زعفران ودو دانگ زنجبیل'' ہے۔

(ص) افسنتین رومی ہفت درم، مصطگی واذخر وساذج ہندی وسنبل الطیب وورق گل سرخ وصبر سقوطری وغاریقون از ہریک دودرم، نیم کوفتہ درصرہ بستہ در سہ من شراب کہنہ ویک من انگبین مصفا بجوشانند ویک درم زعفران دراں حل کردہ درخریطہ کردہ درآفتاب بگذارند تا ہفت روز[1] ہر روز صرۂ دواہا بدست بمالند ودرشراب بیفشارند وبعد از ہفت روز درآفتاب بردارند وآں صرہ مالیدہ و فشاردہ از شراب برآورند وشراب را درشیشہ نگاہ دارند، مقدار شربتی یک وقیہ وقت حاجت باقدرے شکر بنوشند۔

نسخہ دیگر: معدہ راقوت[2] دہدواز صفراء پاک کند وردمعدہ راسود دہد وسدۂ جگر وسپرز بکشاید۔

(ص) گل سرخ ہفت درم، افسنتین رومی دہ درم، شاہترہ پانزدہ درم، آلو [سیاہ][3] بیست عدد، مویز بے دانہ بیست درم وتمر ہندی بیست درم، ہمہ دواہارا دردومن آب جوش دہند وصاف نمایند ویک من قند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر: مالیخولیا[4] مراقی رانافع باشد۔

(ص) افسنتین رومی دہ درم، ورق گل سرخ بیست درم، تربد سفید وغاریقون از ہریک چہار درم، سنبل الطیب دو درم، مجموع را در چہار رطل آب صاف نمودہ بجوشانند تا نصف بماند باینم من قند بقوام آورند۔ مقدار شربتی دہ درم باشد۔

شراب تربد: مسہل بلغم بود۔

(ص) تربد سفید تراشیدہ ونیم کوفتہ صد درم درشیشہ کنند وآب صاف برسرآں کنند چندانکہ پنج انگشت آب بربالائے آں باشد، سہ روز درآفتاب بگذارند پس بیالایند ودیگر بار آب تازہ کنند وسہ روز دیگر درآفتاب بگذارند وہمچنیں تا نہ روز درآفتاب بگذارند[5] تا آنکہ ہیچ مزہ درتربد نماند پس مجموع آنہا با یک من بقوام آورند واگر باتربد بست درم زنجبیل نیم کوفتہ باز کنند بہتر باشد۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2] ''قوت دہد'' نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[4] ''مالیخولیا نزالی'' نسخہ رضا۔

[5] ''درآفتاب بگذارند'' کے بعد نسخہ رضا میں یہ زائد ہے: ''وہمچنین تا نہ روز درآفتاب بگذارند''

مقدار شربتی دو وقیه باشد[1]۔

شراب دینار[2]ی: طبع را نرم دارد۔ جگر ودل را قوت دہد وسدہ بکشاید وذات الجنب وشوصہ وسوء القنیہ و استسقاء را نافع بود و تشنگی را بہ نشاند۔

(ص) تخم کاسنی نیم کوفتہ و ورق گل سرخ از ہر یک بست درم، تخم کشوث پنج درم، گل نیلوفر و گاؤزبان از ہر یک دہ درم و افتیمون در[3] کتان بستہ سہ درم، مجموع را در سہ رطل آب بجوشانند تا رطلے بماند صاف کنند و با قند بقوام آورند و از آتش فرو گیرند و دہ درم ریوند چینی سودہ دراں ممزوج کنند۔

نوع دیگر: سدہ بکشاید و یرقان و حرارت کبد را مفید بود۔ ادرار بول کند و طبع را نرم دارد۔

(ص) [بادیان[4] و تخم کاسنی از ہر یک پانزدہ درم، پوست پنج بادیان و پوست پنج کاسنی] و پنج کرفس از ہر یک پنج درم، گاؤزبان و ورق گل سرخ از ہر یک دہ درم و کشوث پنج درم نیم کوفتہ و بیختہ بخیسانند و بمالند و صاف کنند و با یک من قند بقوام آورند و در آخر سہ درم ریوند چینی کوفتہ و بیختہ ممزوج کنند۔

شراب اسطوخودوس: صرع و مالیخولیا[5] وصداع بارد و جمیع امراض دماغی کہ از[6] سبب آں برودت باشد نافع بود و طبع ارنرم دارد۔

(ص) اسطوخودوس[7] و پرسیاؤشان وعود الصلیب، اصل السوس و گاؤزبان از ہر یک پنج درم، مجموع را در آب خیسانیدہ و جوشانیدہ وصاف نمودہ بدستور متعارف با یک من قند شربت بہ پزند۔

شراب ہلیلہ: تیہائے گرم واوجاع مفاصل گرم [را[8]] سود دارد۔ صفراء براند و طبع را نرم کند۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد دہ عدد[9] نیم کوفتہ کنند و در ظرفے کردہ آب صاف بر سر آں کنند، سہ روز در آفتاب بگذارند و صاف نمودہ[10] در شیشہ نگاہ دارند و دہ عدد ہلیلہ دیگر نیم کوفتہ باقدرے

۱و۲ ''بود'' و ''دینار'' نسخہ رضا۔

۳و۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''مالیخولیا'' نسخہ رضا۔

۶ ''از'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔ خدا بخش پٹنہ۔

۷و۸ اضافہ از نسخہ رضا۔

۹و۱۰ ''دو عدد'' و ''کردہ'' نسخہ رضا۔

آب داخل بہماں آبہا کردہ [در][1] آفتاب بگذارند باز دہ عدد ہلیلہ دیگر باقدرے آب تازہ[2] اضافہ کنند و در آفتاب بگذارند و بعد از نہ روز از آفتاب برداند و صاف کنند و با صد و پنجاہ مثقال ترنجبین بقوام آورند و از آتش فرو گیرند و یک مثقال سقمونیا مشوی سودہ دراں داخل نمایند۔

شراب مفاصل[3]: مفاصل بلغمی واسترخائے اعصاب را سودمند[4] بود و مسہل بلغم و رطوبات لزج باشد۔

(ص) پوست بیخ کبر و پوست رازیانہ وانیسون ونانخواہ وقشر اترج[5] وسورنجان وبوزیدان از ہر یک یک مثقال[6]، قند وانگبین یک من[7] بطریق معہود شربت سازند وقوام آوردہ مقدار یک وقیہ شربتی باشد۔

شراب جنطیانا: مقوی معدۂ ضعیف بود ومعدہ را از رطوبات پاک کند۔

(ص) جنطیانا دہ درم، صبر زرد چہار درم، مویز وبہی دانہ دہ درم، گل سرخ وافسنتین از ہر یک سہ درم، تربد پنج درم، مجموع را در سہ رطل آب[8] خیسانند جوش دہند تا ثلث بماند صاف کنند و با یک رطل نبات بقوام آورند۔ مقدار شربتی [سہ][9] ملعقہ باشد۔

شراب زوفا: سرفہ بلغمی وضیق النفس وربو را سودمند بود، سینہ وشش را از اخلاط پاک کند وطبع را[10] نرم دارد۔

(ص) عناب سی عدد[11]، سپستان پنجاہ عدد[12]، انجیر سفید سی دانہ، بنفشہ چہار درم، پرسیاوشان ہفت درم، تخم خطمی وخبازی از ہر یک پنج درم، اصل السوس تراشیدہ وزوفاء خشک از ہر یک ہفت درم، مجموع را در آب باراں بخیسانند وبجوشانند وصاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند ودر بعضے نسخہا مویز

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ تا ۵ ''زیادہ'' و ''جنطیانا'' و ''سوددہد'' و ''ماسر ترج'' نسخہ رضا۔

۶ رضا میں از ہر یک یک مثقال کی جگہ ''از ہر یک دہ مثقال' کے بعد 'تربد پنج مثقال' ہے۔

۷ ''یک من'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۸ ''آب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا۔

۱۰ ''طبع را نرم دارد'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

۱۱ ''درم'' نسخہ رضا۔

۱۲ ''عدد'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں ہے

بیدانه بست درم واشقیل مشوی وزراوند گرد و مصطگی از هریک دو درم داخل کرده اند۔
شراب زوفا، نسخه دیگر: تنگی نفس وسرفه کهنه را سود دهد۔ اخلاط غلیظ ورطوبات از سینه وشش دفع کنند و طبع را نرم دارد۔

(ص) عناب جرجانی ومویز بے دانه از هریک بست درم، سپستان بست دانه، تخم خطمی وخبازی وایرساوفراسیون وزراوند گرد از هریک سه درم، اصل السوس تراشیده وبنج بادیان وپوست بنج کرفس از هریک پنج درم، قنطوریون رقیق وغلیظ وپوست بیخ کبر وحاشا وزوفا از هریک چهار درم، انجیر پانزده درم، بنفشه سه درم وپرسیاؤشان هفت درم بدستور در سه من آب خیسانیده وجوشانیده تا یک من بماند بدست مالیده وصاف نموده یک من قند اضافه نمایند وبقوام آورند۔ شربتی از پنج درم تا ده درم همراه آب گرم بیاشامند۔

نسخه دیگر: سرفه گرم را نافعست[1] وطبع را[2] نرم دارد۔

(ص) عناب بست دانه، سپستان پنجاه دانه، انجیر سفید ده دانه، اصل السوس ومویز بے دانه از هریک ده درم، کتیرا وتخم خطمی وبهی دانه از هریک پنج درم، تخم کرفس هفت درم، زوفائے خشک پانزده درم وکشک جو یک کف، مجموع را در دو من آب بجوشانند تا نصف بماند صاف نمایند وبا دو رطل قند بقوام آورند۔ شربتی ده درم باآب نیم گرم بنوشند۔

[نسخه][3] دیگر: تنگی تنفس را سود دارد۔

(ص) انجیر سفید وخرما وبهی دانه از هریک پانزده دانه، بیخ سوسن صحرائی ده درم، حلبه پنج درم، پرسیاؤشان هفت درم، زوفاء خشک پانزده درم، بیخ کرفس پنج درم، رازیانه وتخم انجره وفراسیون از هریک پنج درم، مجموع را در چهار رطل آب بجوشانند تا نصف بماند صاف کنند باقند بقوام آورند۔

شراب [دیگر][4]: که سینه را نرم کند[5]، سرفه وتنگی نفس را سود دهد[6]۔

---

۱ ''نافع باشد'' نسخه رضا۔
۲ ''طبع را نرم دارد'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔
۳و۴ اضافہ از نسخہ رضا۔
۵و۶ ''دارد'' نسخہ رضا۔

(ص) عناب سی عدد، انجیر دہ عدد، سپستان چہل دانہ، پرسیاؤشان پنج درم، اصل السوس تراشیدہ دہ درم، وگاؤزبان پنج درم، ہمہ در آب بہ طبخ نمایند و صاف کنند و بست درم فلوس خیارشنبر دراں حل کنند و بادہ درم روغن بادام و یک رطل فانیذ بقوام آورند۔ شربتی دو وقیہ بآب گرم بدہند۔

شراب کہ طبع را نرم دارد و جگر را قوت دہد و سدہ بکشاید۔

(ص) مویز بے دانہ و فلوس خیارشبز از ہر یک دو وقیہ، آب عنب الثعلب، سداب و آب بیخ کاسنی از ہر یک سہ وقیہ درہم مالیدہ صاف نمایند و پنجاہ درم ترنجبین و پنجاہ درم قند بقوام آورند۔ مقدار شربتی دو وقیہ باشد۔

شراب عنصل: سرفہ کہنہ و ضیق النفس را سودمند[1] دارد و طبع را نرم کند۔

(ص) انجیر شصت عدد، عنصل مشوی ہفت و نیم درم، مویز بے دانہ پانزدہ درم و انیسون سہ درم، ہمہ را در قدرے آب و سرکہ بخیسانند و تا سہ روز بگذارند پس از سہ روز دیگر یک من دیگر آب صاف داخل کردہ بجوشانند تا آنکہ اجزا مہرا شود بیالایند و با رطل عسل صاف قوام آورند۔

شراب کہ ربو سعال و ضعف کلیہ و گردہ را نافع باشد و باہ را قوت دہد و سینہ و طبع را نرم کند۔

(ص) انجیر سفید و مویز طایفی بے دانہ از ہر یک دو رطل و ترنجبین صد درم، ہمہ را در دو من آب جوش دہند و بیالایند و با دو رطل صاف و فانیذ سنجری بقوام آورند۔ شربتی دو درم بود۔

شراب کہ زکام و نزلہ و سرفہ را سود دارد و سینہ و طبع را نرم کند۔

(ص) عناب بست درم، سپستان پنجاہ دانہ، مویز بے دانہ پانزدہ درم، کشک جو پنج درم، بہی دانہ سہ درم، کتیرا یک درم، اصل السوس پانزدہ درم، پوست خشخاش پنج درم، انجیر سفید دہ دانہ، زوفا و پرسیاؤشان از ہر یک سہ درم، پوست بیخ راز یانہ چہار درم، بنفشہ خشک پنج درم، چنانکہ رسم است در آب صاف یک شب بخیسانند و طبخ نمایند و بیالایند و با قند بقوام آورند۔ شربتی یک وقیہ باقدرے آب نیم گرم بدہند۔

شراب ریوند: امراض کبد و طحال را فائدہ دہد و سدہ بکشاید و طبع را نرم دارد۔

(ص) ریوند چینی دہ درم، تربد سفید و تخم کاسنی و بسفایج و غاریقون از ہر یک پنج درم و زنجبیل

---

[1] ''مند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ یک شب درآب گرم بخیسانندوجوشانیدہ صاف نمایندو با یک من قند بقوام آورند۔

شراب اصول: سدہ بکشایدو تپہائے گرم مرکب ومزمن راسوددارد وسوء القنیہ رانافع باشد۔

(ص) پوست بیخ کرفس وپوست بیخ کبروازیانہ وانیسون وسنبل الطیب وکشوث وگاؤ زبان وپرسیاؤشان از ہریک سہ درم، ریوندچینی وسلیخہ وتربدتراشیدہ از ہریک دو درم، زنجبیل یک درم، مویز منقی دہ درم، اجزاء ہمہ کوفتہ بخیسانندوبجوشانندوبدستور معمول[1] باعسل[2] بقوام آورند۔

شراب اصول، نسخہ دیگر: مواد غلیظ رانضج دہد وسدہ بکشایدو بادہابشکند وسوء القنیہ واستسقاء وجمیع امراض بارد کہ درمعدہ وجگر وسپرز باشدنافع بود۔

(ص) پوست کبروپوست بیخ رازیانہ وپوست بیخ کرفس وپوست بیخ کاسنی از ہریک چہاردرم، مویز بے دانہ بست درم، انجیر زرد بست دانہ، فقاح اذخر وسنبل الطیب واسارون وسلیخہ از ہریک دہ درم، مجموع نیم کوفتہ ویک شب بخیسانند وجوشانیدہ صاف نمودہ با یک من عسل بقوام آورند۔

شراب بزور: ادرار بول کندوحیض بکشاید وسنگ گردہ ومثانہ بریزاند۔ یرقان وسدۂ کبد وطحال رانافع باشدوتپہائے کہنہ رازائل سازد۔

(ص) تخم کاسنی ورازیانہ وتخم خربزہ وخیارین وتخم کدووحب القرطم از ہریک پنج مثقال، پوست کاسنی وگل غافث وتخم خطمی واصل السوس وسنبل الطیب وانیسون وبنفشہ وگاؤزبان از ہریک سہ مثقال آنچہ باید کوفت نیم کوفتہ کنندومجموع رادرپنج رطل آب یک روزویک شب بخیسانندوبست درم مویز بے دانہ دراں بیندازندوبجوشانندتادورطل باقی بماندصاف کنندویک من قنددراں اضافہ کردہ بقوام آورند۔

شراب دیگر: کہ امراض سوداوی ومالیخولیارانافع باشدوبرفق اسہال سوداء کند۔

(ص) تخم کاسنی وفرنجمشک وتخم بادرنجبویہ از ہریک دہ درم، گاؤزبان سہ درم، بادرنجبویہ

---

[1] ''نیم'' نسخہ رضا۔

[2] ''معجون'' نسخہ رضا۔

هفت نیم درم، ایرسادو نیم درم، اصل السوس پنج درم، رازیانه وبسفائج فستقی از هریک سه درم، ادویه نیم کوفته درآب صاف بخیسانند وبجوشانندو بیالایندوگلاب وآب سیب شیریں از هریک نیم رطل اضافه نمایندبا یک من قند بقوام آورند ونیم مثقال زعفران، دودانگ مشک[1] ویک درم محمودہ سائیدہ اضافه کنند۔

شراب دیگر: مستعمل اہل خراساں ۔صفراء براند وتپہائے صفراوی[2] رانافع باشد۔جوانان ومزاجہائے گرم راسودمند[3] باشد۔

(ص) آلو بخارا وتمرہندی از ہریک بست درم، ترنجبین وشیرخشت از ہریک پانزدہ درم، مجموع راشب خیسانیدہ وصبح صاف نمودہ بجوشانندوبا یک چہارمن قندبقوام آورندودر آخردو دانگ سقمونائے سودہ اضافه کنند، وقت حاجت مقدار بست درم ازیں شربت بادہ درم گلاب نیم گرم بیاشامند۔

شراب دیگر: درتپہائے گرم نافع بود۔جوانان ومحروری مزاجان رافائدہ دہد۔

(ص) شیرخشت وترنجبین از ہریک دہ درم، آب سیب شیریں وآب بہی شیریں از ہر یک بست درم وآب کتیرادہ درم، مجموع راقدرے آب جوش دادہ صاف نمودہ باتش ملائم بقوام آورندودرآخر یک درم سقمونیائے سودہ ویک دانگ کافور دراں حل کنند۔مقدار پنج درم یک شربت باشد۔

شراب فواکہ مسہل: طبع رانرم داردومزاجہائے گرم رانافع بودوقولنج ثقلی راسودد ہد۔

(ص) انجیربست دانہ، مویز بے دانہ سیاہ یک چہاربک، آلوسیاہ وعناب از ہریک پانزدہ دانہ، کشمش دہ درم، سپستاں پنجاہ دانہ، شفتالوئے خشک دودانہ، مجموع رایک شب درآب بخیسانند وجوش دادہ صاف کنندو با یک چہاربک[4] شکر بقوام آورند ودودرم بنفشہ خشک درخرقہ [بستہ] در دیگ اندازندودرخرقہ دیگرنیم درم سقمونیائے بستہ دردیگ اندازندوبدست[5] بمالندتابقوام آیدودرآخر

---

[1] نسخہ رضا میں ''دودانگ مشک'' کے بعد ''یک درم خربق سیاہ'' بھی مرقوم ہے۔

[2] ''صفراوی'' نسخہ رضا۔

[3] ''سوددہد'' نسخہ رضا۔

[4و5] اضافہ ازنسخہ رضا۔

بستهارا برآورده مقدار شربتی ده درم بدهند۔

شراب دیگر: معده راقوت دهدو مسهل بلغم غلیظ بودومعده راازرطوبات پاک کند۔

(ص) قرفه وسلیخه وسنبل الطیب وعودهندی ازهریک پنج درم، ورق گل سرخ هفت [درم][1]، افسنتین سه درم، تربدسفید [پنج درم][2] واسارون دودرم ورازیانه چهاردرم، مجموع رانیم کوفته، چنانکه رسم است یک شب بخیسانند وجوش داده صاف نمایندوبانیم من قندبقوام آورندودرآخر یک درم سقمونیا ونیم درم ریوندو یک درم غاریقون سوده دراں ممزوج کنند۔

فصل[1] دوم ازمقاله دوم: درانواع شرابهامقوی ومبهی وممسک وغیرممسک۔

شراب عنبر: دردمعده واعضاءرامفیدبود، ضعف دل ودماغ وخفقان باردرانافع باشد۔

(ص) عسل یک من دردومن آب صاف بجوشانند وکف برداند بقوام آورند وعنبر اشهب وزعفران ازهریک یک مثقال نرم سوده اضافه کنندوخوب درهم بیامیزندونگاه دارند۔ وقت حاجت پنج درم یاقدرے گلاب بیاشامند۔

شراب[4] مشک: معده راقوت دهد۔ امراض باردہ وپیران راموافق باشد۔

(ص) عسل و[قند][5] ازهریک یک من دردومن آب صاف بجوشانیده وکف گرفته بقوام آورند ودرآخر مشک خالص[6] وزعفران ازهریک یک مثقال نرم سوده اضافه کنند۔ مقدارشربتی دو درم[7] باشد بگلاب بنوشند۔

دیگر[8]: معده راقوت دهد وبوئے دہان خوش کند، ہاضمہ راقوی گرداند وہیضہ راسودمند بود۔

۱و۲ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۳ ''فصل دویم ازباب اول از مقالہ دویم'' نسخہ رضا۔

۴ ''شراب عود'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۶ ''خالص'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

۷ ''مقدارشربتی سہ درم بگلاب بنوشند'' نسخہ رضا۔

۸ ''شراب مشک'' نسخہ رضا۔

(ص)عود ہندی وآملہ منقی از ہریک دہ درم، سنبل الطیب وقرنفل ومصطگی رومی وجوزبوا از ہریک دو درم، مجموع نیم کوفتہ درکیسۂ کتان کردہ درسہ چہار بک گلاب وآب بجوشانند وکیسہ را تنک بمالند تا قوت دواہا گلاب[1] بماند با یک من قند بقوام آورند و در آخر نیم درم مشک سودہ دراں حل سازند و بقدر حاجت تناول کنند۔

نسخہ دیگر: معدۂ سر دراسود دارد، قے وہیضہ رانافع باشد، طعام ہضم کند وبوئے دہان خوش گرداند[2]۔

(ص)عود ہندی وشکر بغدادی از ہریک پنج درم، سنبل الطیب وقرنفل ومصطگی و جوزبوا از ہریک دو درم، ہمہ را نیم کوفتہ درکیسہ کنند و در دومن گلاب بجوشانند و ہر ساعت کیسہ را بمالند، چوں گلاب بنصف باز آید کیسہ را خوب بدست مالیدہ بیفشارند وبرآورند وبا یک من شکر بقوام آورند ودرآخر دو دانگ [مشک[3]] خالص نرم کوفتہ سودہ اندروے حل کنند[4]۔ مقدار شربتی پنج تا دہ درم باشد۔

شراب[5] صندل، نسخہ دیگر: معدہ [را[6]] قوت دہد وبوئے دہان خوش کند وہاضمہ را قوی گرداند۔ فواق بنشاند وقے وغثیان برطرف سازد ورنگ روصاف کند۔

(ص)عود ہندی وآملہ منقی از ہریک دہ درم، سنبل الطیب وقرنفل ومصطگی وجوزبوا از ہریک دو درم، قاقلہ وپوست بیرون پستہ وورق گل سرخ وفودنہ وزیرۂ کرمانی از ہریک سہ درم، مجموع نیم کوفتہ درکیسۂ کتان کردہ درسہ چہار بک گلاب ویک من آب بجوشانند وکیسہ را تنک بمالند تا گلاب قوت دواہا بگیرد وبا یک من قند بقوام آورند وفروگیرند ونیم [درم[7]] مشک خالص سودہ دراں حل کنند بنوشند۔

شراب صندل: دل راقوت دہد، خفقان رانافع باشد وتشنگی بنشاند۔

(ص)صندل سفید سوہان تراشیدہ مقدار بست مثقال یک روز ویک شب درگلاب کنند پس باقدرے آب جوش دہند وبدست بمالند وشیرۂ آں بگیرند ومکرر صاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند۔

[1تا3] ''سوددہد'' و ''درگر'' و ''کند'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[5] ''شراب صندل'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مرقوم نہیں۔

[6و7] اضافہ ازنسخہ رضا۔

نسخه دیگر: خفقان گرم را بغایت نافع است۔

(ص) صندل سفید کوفته و بیخته مقدار چهل درم و کشنیز خشک پنج درم در صد درم آب غوره[1] تا آب بنصف آید سرد نموده دست مالیده صاف کنند و با یک من قند سفید جوش دهند و کف برداند و بقوام آورند، درآنحال یک درم زعفران در خرقه بسته در دیگ افگنده و هر ساعت خرقه را بدست بمالند و بعد از قوام خرقه و زعفران برآورند و بیفشارند پس نیم مثقال کافور ده درم طباشیر سوده داخل کنند۔ هنگام حاجت شربتی چهار مثقال با شیرهٔ[2] قرفه مقشر بدهند۔

شراب فنداریقون[3]: پیران و سردمزاجان را نافع[4] است۔ سوء المزاج جگر و معده که از سردی باشد سود دهد و سده بکشاید۔

(ص) زنجبیل و سنبل الطیب و قرنفل از هریک پنج درم، عود هندی و دارچینی از هریک پنج درم، زعفران دو درم، سک یک درم و مشک نیم درم، اجزا نیم کوفته در خریطهٔ کتان کنند و در دو من شراب و انگبین و قند جوش دهند و بدستوری که رسم است طبخ نمایند۔

نسخه دیگر: سنبل الطیب و قرنفل و عود خام از هریک سه درم، قاقله و هیل از هریک دو درم، زنجبیل و دارچینی از هریک پنج درم، فلفل و سعد از هریک سه درم، زعفران دو درم، مشک و سک بغدادی از هرکدام[5] [یک درم][6]، اجزاء نیم کوفته و بیخته در صره یا کیسه فراخی[7] با دو رطل عسل و قند بقوام آورند و کف آن را بگیرند و مشک و زعفران نرم سوده در آخر بیامیزند۔

شراب آبریشم: جگر و دل و احشاء را قوت دهد و سده بکشاید و جمیع امراض بارده را نافع باشد و قوت باه زیاده کند [و نشاط آورد][8]۔

---

۱ ''غوره'' و ''سه'' نسخه رضا۔

۲ ''قندار یقون'' نسخه رضا۔

۳ ''نافع است'' نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۴ ''یک'' نسخه رضا۔

۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ ''ذاتی'' نسخه رضا۔

۷ اضافه از نسخه رضا۔

(ص) آبریشم خام پنجاه مثقال سه شبانه روز در آبے که آهن دراں تافته باشد خیسانیده و درد یگ سنگی جوشانیده وصاف نموده خولنجان و وج ترکی و مصطگی رومی از هریک سه درم وزعفران یک درم صلابیه کرده اضافه کنند با یک من قند بقوام آورند۔ ہنگام حاجت مقدار شربتی چہار درم بد ہند۔

[نسخہ][1] دیگر: اقوی از اول بود۔ معدہ و دل وجگر را قوت بخشد وخفقان وغشی وتوحش زائل کند۔ نشاط و فرح تمام آورد وشکم به بندد۔

(ص) آبریشم[2] پنجاه درم یک شب و یک روز در آبے که نقره یا طلا مکرر دراں آهن[3] تاب کرده پس گاؤزبان و بادرنجبویه وگل گاؤزبان وفرنجمشک وورق گل سرخ وسنبل الطیب واشنه از هریک دو درم، مجموع را در گلاب خیسانیده وجوشانیده وصاف نموده در آب آبریشم اضافه کنند و هردو آبها در دیگ سنگی بآتش نرم بجوشانند ونبات سفید وقند سفید بقدر کفاف داخل کرده بقوام آورند پس مروارید ناسفته و کهربا و یشب از هریک دو درم، گلاب نرم صلابیه کرده، صندل سفید بگلاب سوده سه درم، عنبر اشهب یک درم ومشک خالص دو دانگ، مجموع ایں اجزا در آخر بعد از قوام داخل سازند و درهم بیامیزند و در ظرف شیشه کرده ہنگام حاجت مقدار شربت دو مثقال بگلاب وعرق بید مشک و گاؤزبان بیاشامند۔

شراب سنبل الطیب: درد معده ودرد جگر سپرز و تپهائے کہنہ را نافع باشد۔

(ص) سنبل الطیب چہار درم در سه من آب صاف خیسانیده بجوشانند تا دو حصه بماند، آنگاه صاف نمایند وبا دو من قند مکرر جوشانیده بقوام آورند۔ مقدار شربتی ده درم باشد۔

شراب گاؤزبان: دل را قوت دہد وسوداوی مزاج را فائده بخشد وخفقان زائل کند۔

(ص) آب گاؤزبان تازه یک من با یک من قند سفید بجوشانند وکف بردارند وبقوام آورند واز آتش فرو گیرند و[در][4] آخر بست مثقال گلاب دراں اندازند واگر گاؤزبان تازه نباشد پنج مثقال گاؤزبان خشک بجوشانند وصاف نمایند وبدستور متعارف با قند طبخ نموده شربت سازند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2] ''آبریشم خام'' نسخه رضا۔

[3] ''آہن'' یہ لفظ نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافه از نسخه رضا۔

نسخہ دیگر: درتقویت دل وازالہ غشی وخفقان ازاول اقوی بود وبغایت مقوی دل ودماغ بود۔

(ص) گاؤزبان بست مثقال ،گل گاؤ زبان دہ مثقال، بادرنجبویہ پنج مثقال سرشتہ ، صندل وورق گل سرخ وسنبل الطیب واشنہ ازہریک سہ مثقال، مجموع رادردورطل آب وگلاب بخیسانندوجوش دہندوصاف نمودہ بایک رطل [قندبقوام بیاورندوکف] بردارندودرآخریک درم زعفران ونیم درم مشک ودودانگ کا فوراضافہ کنند۔مقدارشربتی پنج درم بگلاب وعرق بیدمشک بدہند۔

شراب بادرنجبویہ: دل راقوت دہدوخفقان سردرانافع باشدوتوحش سوداوی راسودمند بود۔

(ص) بادرنجبویہ[2] تازہ،آب آں رابگیرندوبطریق شراب گاؤزبان شربت پزندواگرتازہ نہ باشدازبادرنجبویہ خشک بدستورشراب گاؤزبان پزندونگاہ دارند،مقدارشربتی پنج درم بدہند۔

شراب انارشیریں[3]: قے بازدارددومعدہ راقوت دہد۔

(ص) آب انارشیریں چندانکہ[خواہد][4] دردیگ سنگی بجوشانندوباقند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر[5]: معدہ راقوت دہدوقے بازدارد۔

(ص) آب انارترش وشیریں کہ باتخم کوفتہ وفشردہ باشند، دردیگ سنگی بجوشانندتاثلث بماندباقدرے نعناع وبقدرکفاف قندبقوام آورند۔

شراب انارمنعتع: قے وغثیان وتہوع رانافع باشدوفواق راساکن کندواسہال صفراوی بازدارد۔

(ص) انارترش وشیریں باتخم کوفتہ بیفشارندوصاف کنندوبجوشانندتانصف بماندآنگاہ [یک رطل آب[6] اناریں با] یک رطل قندویک رطل نعناع تازہ جوش دہندونزدیک بقوام ازنعناع

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۲ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۳ ''شراب انارین'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ ازنسخہ رضا،نسخہ مولانا آزادمیں ''خواہند'' کی جگہ خواکہ ہندومرقوم ہے جوکہ عبارت وترجمہ کے پیش نظرصحیح نہیں۔

۵ ''شراب انارین ،نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ ازنسخہ رضا۔

صاف نمودہ بقوام متعارف برسانند ونگاہ دارند۔

نسخہ دیگر: تقویت معدہ کند وفواق بنشاند وغثیان وتہوع باز دارد۔

(ص) آب انار شیریں دو من عود خام وآملہ ومصطگی از ہر یک دو درم، پوست بیرون پستہ پنج درم، نعناع[1] تازہ یک وقیہ سوائے مصطگی ہمہ را در آب انار بجوشانند تا نصف جوشیدہ ونصف بماند [صاف نمایند][2] وباقند بقوام آورند ودر آخر سہ درم مصطگی سودہ داخل سازند۔

نسخہ دیگر: اقوی از ہمہ۔ معدہ را قوت دہد۔ قے وفواق ساکن گرداند[3] وصفراء بنشاند۔

(ص) آب انار شیریں وترش کہ با تخم کوفتہ باشد، فشردہ باشند مقدار چہار رطل در دیگ سنگی بآتش ملائم جوش دہند وعود خام وگل سرخ وآملہ وپوست بیرون پستہ وسنگ وزیرۂ کرمانی وسنبل الطیب از ہر یک پنج درم در کیسہ کردہ در دیگ اندازند وساعت بساعت کیسہ بمالند وبیفشارند کہ آب انار طعم دوا ہا بگیرد وقبضہ نعناع تازہ ہم در دیگ انداختہ تا نصف آب انارین بجوشانند وصاف بمالند وبعد از سرد شدن سہ درم مصطگی سودہ دراں بیامیزند ودر ظرف شیشہ نگاہ دارند۔ مقدار شربتی پنج درم سرد کردہ بدہند۔

شراب سیب: معدہ[4] را قوت دہد وقے باز دارد وبخفقان سودمند بود۔

(ص) سیب شامی یا سیب اصفہانی از پوست وتخم پاک کنند وبکوبند وبیفشارند، دو من آب سیب با نیم من قند بقوام آورند۔

شراب سفرجل: دل را قوت دہد ومعدہ را قوی گرداند واشتہائے طعام بیاورد وشکم ببندد وقے وغثیان باز دارد۔

(ص) بہی ترش یا شیریں از ہر یک جدا یا باہم ہر چہ خواہند از پوست ودانہ پاک کردہ در ہاون سنگی کوفتہ آب آں بگیرند وبر پنج من بہی[5] یک من قند اضافہ کنند بقوام بیاورند۔

---

[1] ''تا نصف جوشیدہ'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''کند'' نسخہ رضا۔

[4] ''فم معدہ'' نسخہ رضا۔

[5] ''آب بہی'' نسخہ رضا۔

شراب ریباس: اسہال صفراوی باز دارد و تشنگی بنشاند و معدہ را قوت دہد۔

(ص) ریباس رسیدہ را سر و دے گرفتہ[1] از کارد چوبے دور کنند، در ہاون سنگی یا چوبی بکوبند و آب آں را گرفتہ بجوشانند تا ثلث بماند زمانے بگزارند پس تازہ کنند و بر یک من آب یک من قند اضافہ کردہ بجوشانند تا بقوام بیاید۔

شراب حماض: معدہ را قوت دہد و اشتہا آورد و حدت صفرا بشکند و قے باز دارد و ہاضمہ را قوت دہد[2] و دفع خمار بکند۔

(ص) آب حماض تازہ چندانکہ خواہند بگیرند و بدستور شراب ریباس طبخ نمایند۔

شراب فواکہ ترش: سدہ و ضعف جگر را نافع باشد و معدہ را قوت دہد، قے باز دارد و حدت صفرا بشکند و دل و احشاء را مفید بود۔

(ص) آب بہی و آب سیب و آب زرشک و آب سماق و آب غورہ و آب زعرور از ہر یک یک جز، آب لیمو و آب خالص از ہر یک نیم جزو، مجموع را در دیگ سنگی بجوشانند تا آں کہ ثلث بماند پس آں قدر قند کہ کفاف باشد اضافہ کنند و بقوام بیاورند و از آتش فرو گیرند۔

شراب فواکہ شیریں: در نفع مساوی بہ نسخہ اول در جائے کہ ملاحظہ ترشی[3] باشد ایں بہتر بود۔

(ص) آب بہی شیریں رسیدہ و آب سیب شیریں و آب انار شیریں و آب امرود و آب زعرور و آب انگور شیریں از ہر یک جزوے بدستور با قند بقوام آورند[4]۔

شراب غورہ: حرارت معدہ و تشنگی بنشاند و صفراء ساکن کند و [مصلح[5]] شراب و طعام گرم مجرب باشد۔

(ص) آب غورہ صاف نمودہ در پاتیلہ سنگی با آتش نرم جوش دہند و با قند بقوام آورند و اگر

---

[1] ''گرفتہ'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مذکور نہیں ہے۔

[2] ''دہد'' نسخہ رضا۔

[3] ''شربتی'' نسخہ رضا۔

[4] **شراب امرود:** مقوئ معدہ باشد۔

(ص) امرود و کوہی نار رسیدہ، آب آں کہ را بگیرند و با قند بقوام آورند۔ نسخہ رضا میں ''شراب فواکہ شیریں'' کے بعد یہ نسخہ مرقوم ہے جس کا ذکر نسخہ مولانا آزاد میں نہیں کیا گیا ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

خواہند از انگور میخوش ہمیں دستور طبخ نمایند۔

شراب[1] زرشک: معدہ وجگر را قوت دہد در تپہائے صفراء سودمند بود واشتہا بیاورد۔

(ص) آب زرشک تازہ چنداں کہ خواہند بدستور باقند طبخ نمایند۔

شراب سماق: قے وغثیان باز دارد ومعدہ را قوت دہد وآمدن خون از ہر عضوے کہ باید سود دہد۔

(ص) آب سماق گرفتہ صاف نمودہ باقند بجوشانند وکف برآورند وبقوام آورند۔

شراب ترنج: صفراء ساکن کند ومعدہ را قوت دہد وضعف دل وخفقان کہ از سوء المزاج گرم باشد نافع آید۔

(ص) آب ترنج گرفتہ صاف کنند بقوام[2] آورند۔

شراب نارنج: لہب وتشنگی بنشاند وتسکین غلبۂ صفراء کند واشتہا بیاورد وصفرائی[3] مزاجان وجوانان محروری را موافق بود۔

(ص) آب نارنج یا لیمو از ہر کدام [کہ][4] خواہند بدستور شراب ترنج طبخ نمایند۔

شراب [برگ][5] ترنج: ضعف معدہ وخفقان سر را سود دہد۔

(ص) برگ ترنج تازہ پنجاہ ورق از گرد وغبار پاک کنند ودر ہشت رطل مثلث یا شراب جمہوری ہفت روز بگذارند ودو رطل عسل اضافہ نمودہ بدستور بجوشانند صاف نمودہ نگاہ دارند۔

شراب میبہ: معدہ وکبد را قوت دہد، قے باز دارد وتشنگی بنشاند۔ اشتہاء بیاورد ورنگ رو صاف کند۔

(ص) بہی رسیدہ از پوست ودانہ پاک کردہ در ہاون چوبی یا سنگی بکوبند وہشت من آب بہی[6] بگیرند وبجوشانند وصاف کنند ودہ من شراب صاف وخوش طعم ثفل بہ را دراں بجوشانند تا شراب بنصف آید صاف کنند وباز ثفل بہ را با قدرے گلاب بشویند وبمالند چنانکہ ہیچ مزہ دراں نماند، آنہا[7] را یکجا کردہ مکرر صاف کنند ودر دیگ سنگی بآتش نرم بجوشانند وقاقلین وزعفران واشنہ ودارچینی و

---

[1] ''شراب زرشک'' کا پورا نسخہ، نسخہ رضا میں موجود ہی نہیں ہے۔ مولانا آزاد۔

[2] ''بقوام'' نسخہ مولانا آزاد میں یہ لفظ مکرر مذکور ہے۔

[3] ''صفراوی'' نسخہ رضا۔

[4] و [5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''بہی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[7] ''آبہا'' نسخہ رضا۔

قرنفل از ہر یک سہ درم، مصطگی وزنجبیل از ہر یک نیم درم سوائے مصطگی مجموع را نیم کوب کردہ در کیسۂ فراخ کنند وسر کیسہ را دوختہ در دیگ اندازند تا در آبہا بجوشد و ہر لحظہ کیسہ را بمالند و بفشارند تا قوت[1] دواہا در شراب در آید پس کیسہ برآورند و باقدرے گلاب بفشارند و آں فشارہ را ہم صاف کردہ داخل کنند پس پنج من قند و عسل در دیگ اندازند و بآہستگی بجوشانند تا بقوام آید و در آخر یک درم مشک سودہ و مصطگی سودہ دراں بیامیزند و در ظرف چینی یا شیشہ نگاہ دارند و ہنگام حاجت بقدر کفاف بکار برند۔

نسخہ دیگر: معدہ وجگر را قوت دہد، قے وفواق وسوء الاستمرار و ہیضہ را سود مند بود۔ پیران وضعیف مزاجان را نافع باشد واشتہاء بیاورد و رنگ روسرخ کند وقوت بدن نگاہ دراد۔

(ص) عصارۂ بہی شیریں دو من، عصارۂ سیب یک من وشراب کہنہ خوش طعم وخوشبو سہ من در دیگ سنگی بآتش نرم جوش دہند وایں اجزاء نیم کوفتہ بدستورے کہ ذکر رفت در کیسہ کردہ در دیگ اندازند وقرنفل ودار فلفل وعود خام وہیل[2] وبسباسہ وساذج وقرفہ وزنجبیل وجوزبوا وقاقلہ وسعد وسنبل الطیب از ہر دو درم، قند سفید وعسل [سہ] من جوش دادہ کف برداند و بقوام آورند و در آخر صرۂ دواہا از دیگ برآرند و در نیم رطل گلاب بمالند وبفشارند وگلاب در شراب داخل کنند و بعد ازاں دیگ را از آتش فروگیرند و مشک و زعفران و مصطگی وسنگ از ہر یک یک درم، نرم سودہ در شراب بیامیزند و در ظرف چینی نگاہ دارند۔ مقدار شربتی از دہ درم تا بست درم بکار برند۔

شراب مینختہ: کہ معرب مفتح[3] گویند، ہاضمہ را قوت دہد وضعف معدہ را برطرف کند، وجع کلیہ ومثانہ را نافع بود۔

(ص) آب انگور رسیدہ شیریں بے دانہ مقدارے کہ خواہند در پاتیلہ کنند بآتش نرم جوش دہند چنانکہ شعلۂ آتش در گرد پاتیلہ[1] برنیاید بآہستگی جوش آورد و کف بردارند تا ثلثان رفتہ ثلث بماند واگر خواہند قوی تر باشد چنانکہ رسم[2] است در ضعف معدہ ذکر رفت، داخل کنند۔

---

[1] ''تاقوت.....بفشارند'' نسخہ رضا میں یہ پورا جملہ مذکور نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''رسم است'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

شراب مثلث: معدہ راقوت دہد[1] و امراض بلغمی و پیران را موافق بود[2]۔

(ص) عسل وقند از ہریک جزوے، آب صاف و منفتح[3] ہریک دو جزو بآتش نرم بجوشانند تا دو ثلث رفتہ ثلث بماند و در اکثر نسخہا منفتح[3] و مثلث یک شب جلاب کہ مصطلح اطباء است ہنگام ضرور در نسخہا می فرمایند، قند سفید یک جزو و گلاب خوشبو سہ جزو در دیگ پاکیزہ بجوشانند و کف بردارند و در آخر قدرے زعفران نرم سودہ دراں بیامیزند و نگاہ دارند، ہنگام حاجت سرد نمودہ بیاشامند۔

شراب کہنہ:[3] ضعف معدہ و کبد را نافع است، باہ برانگیزد و درد پشت و اوجاع مفاصل و امراض باردہ مانند فالج و لقوہ و استرخاء اعصاب را سودمند بود[4]، بول براند و بدن را فربہ[5] کند و بشرہ را تازہ[6] دارد۔

(ص) آب انگور شیریں رسیدہ صد من، گوشت بغال فربہ بست من، عود ہندی دہ درم، زعفران و مصطگی رومی و خولنجان و جوزبوا از ہریک پنج درم، قرنفل و بسباسہ و زرنباد و سعد از ہریک سہ درم، سلیخہ و زنجبیل و دارچینی و عاقرقرحا و سنبل الطیب از ہریک درے، مجموع نیم کوفتہ در کیسہ کنند و در دیگ اندازند [کہ[7] بجوشد و ہر لحظہ بدست بمالند تا آنکہ گوشت مہرا شود و اگر قدرے نعناع در دیگ اندازند] بہتر و بعضے بالنگو و نعناع داخل کردہ [اند[8]]-[لحظہ[9]] لحظہ کیسۂ دواہا بمالند و بفشارند تا نزدیک بقوام آید صاف کنند و باز جوش دہند کہ بقاعدہ مقرر بقوام[10] آید و در آخر دو دانگ مشک خالص، یک درم عنبر اشہب و یک رطل گلاب داخل کنند و سرد نمودہ در ظرف چینی یا شیشہ نگاہ دارند۔ وقت حاجت بقدر کفاف در گلاب آمیختہ جرعہ[11] بنوشند۔

---

[1] ''دہد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''شراب کہنہ خون'' نسخہ رضا۔

[4] ''بود'' نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[5] ''قوت و فربہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''نافع و تازہ'' نسخہ رضا۔

[7تا9] اضافہ از نسخہ رضا۔

[10] ''بقوام آید'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[11] ''جرعہ جرعہ'' مکرر منقول ہے۔ نسخہ رضا۔

نسخہ دیگر[1]: منقول از حاوی صغیر۔ ضعف معدہ وجگر[2] وگردہ را نافع باشد، وجع ظہر و مفاصل ولقوہ و فالج و نسیان را سودمند بود و رنگ بشرہ صاف کند[3] وبوئے دہان خوش کند، باہ را قوت دہد وشہوت جماع زیادہ کند و بول براند، قوت حافظہ [بدہد][4] وبادہا بشکند و پیران را بغایت سودمند بود۔

(ص) آب انگور رسیدہ شیریں صد من، گوشت بغال فربہ بست من، عود ہندی دہ درم، زعفران پنج درم، قرنفل و بسباسہ از ہریک سہ درم، جوزبوا و مصطگی وخولنجان از ہریک پنج درم، سلیخہ و کبابہ وزرنباد و سنبل وسعد ہندی وزنجبیل و دارچینی و عاقرقرحا و سنبل الطیب از ہریک یک درم، اجزاء نیم کوب کردہ در کیسہ کنند وسر کیسہ را بستہ بآب انگور و گوشت بجوشانند تا گوشت مہرا شود صاف کنند و یک رطل گلاب ودو رطل عسل صاف داخل کردہ مکرر بجوشانند و کف بردارند و در آخر مشک خالص [یک درم][5] وزعفران دو درم داخل کنند وسر دنمودہ در شیشہ نگاہ دارند۔

شراب دارو پخت: مقوئ اعضائے رئیسہ باشد و امراض بلغمی را سودمند بود ونسیان زائل کند۔ قوت باہ بدہد[6] و پیران را موافق باشد وہاضمہ را قوت سود۔

(ص) آب انگور شیریں رسیدہ صد من، بہی شیریں سہ من، سیب اصفہانی دو من، سیب و بہی را از پوست و دانہ پاک کنند و پارہ پارہ کردہ در آب [انگور را اندازند وگلاب نیم من و آب صاف دہ من در آب انگور داخل کنند و مجموع را][7] بجوشانند وایں اجزاء نیم کوفتہ کردہ و در صرہ بستہ در دیگ اندازند و دارچینی وقرنفل ومصطگی وسنبل الطیب و کبابہ چینی و جوزبوا وخولنجان از ہریک پنج درم، عود ہندی و بسباسہ و دوالہ از ہریک سہ درم و زعفران دہ درم، در آخر کیسۂ دواہا برآورند و در قدرے گلاب مالیدہ بفشارند وآں گلاب را ہم داخل کردہ و باز شراب [را صاف][8] کردہ قوام آورند و وقت فرو گرفتن عنبر و مشک از ہریک [یک][9] درم داخل سازند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ ''جگر'' یہ لفظ مکرر منقول ہے نسخہ رضا میں۔

۳ ''کند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۴ و ۵ اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ ''دہد'' نسخہ رضا۔

۷ تا ۹ اضافہ از نسخہ رضا۔

شراب ریحانی: نسیان و امراض بلغمی را نافع باشد و معده را قوت دهد و پیران را موافق بود۔

(ص) آب انگوری صد من درخم اندازند و شش من قند با شکر چینی [دراں] داخل سازند و دارچینی و قرنفل و بسباسه و جوز بوا از هریک ده درم و نیم، اجزاء کوفته در کیسه کنند و درخم اندازند و سرخم بگل حکمت بگیرند و بعد از شش ماه استعمال کنند۔

شراب عسل: معده و جگر را گرم کند و هاضمه را قوت دهد اشتهاء بیاورد، پیران و سرد مزاجان را موافق بود۔

(ص) سنبل الطیب و قاقله و دارچینی و عود هندی و هیل بوا و جوز بوا از هریک یک درم و قرنفل نیم درم، اجزاء نیم کوب کرده در سه رطل آب [صاف] بجوشانند چندانکه دو رطل بماند پس صاف نموده با پنج رطل [عسل] صاف و خوش طعم جوش دهند و کف برادرند و بقوام آورند و در آخر یک درم مصطگی سوده را اضافه نموده ممزوج سازند۔

شراب قندی: رطوبت و بلغم لزج را از معده نشف کند و صاحب مزاج باردرا نافع باشد۔

(ص) زنجبیل و دارچینی از هریک پنج درم، هیل و قاقله از هریک سه درم و قرنفل دو درم و نیم، اجزاء نیم کوب کرده در هفت رطل آب بجوشانند تا ثلث برود و ثلثان بماند [بیالایند] و از خرقه کتان مکرر خوب صاف کنند و با پنج رطل قند سفید بقوام آورند و کف بردارند و نیم درم مشک سوده در آخر داخل نموده شربتی پنج درم تا ده درم باشد۔

شراب فنجنوش: معده را قوت دهد و هاضمه را قوی گرداند و بواسیر را نافع باشد۔

(ص) تخم کرفس و رازیانه وزیرهٔ کرمانی و انیسون و نانخواه و صعتر و انجدان و کاشم و کرویا و کشنیز خشک و فلفل و دارفلفل و کندر و دارچینی و سنبل الطیب و قرفه و جوز بوا و تخم جرجیر و تخم پیاز و سعد کوفی و زنجبیل از هریک سه مثقال و خبث الحدید که بسیار نرم سوده باشد سی مثقال، ادویه نیم کوفته در شش رطل عصیر انگور شیریں جوش دهند چندانکه ثلث رفته ثلثان بماند صاف نموده باز جوش دهند که ثلثی دیگر بجوشد و ثلث بماند۔ مقدار پانزده درم شربتی باشد۔

شراب فنجنوش، نسخه دیگر: قوت باه و سرعت انزال را نافع باشد۔

---

۱ تا ۴ اضافه از نسخه رضا

(ص) کشنیز خشک وصعتر فارسی وسعد کوفی وسماق و ماز وسبز وگلنار فارسی وگل سرخ از هریک دو درم، زعفران ومرکی وشب یمانی از هریک درمے، خبث الحدید مدبرسی درم وعصیر انگور شش رطل بدستور طبخ نمایند۔

شراب سوسن: برودت وضعف معده وکبد وغشی که بهی سبب استفراغ مفرط باشد واسهال معدی و خروج دم وضعف دل را عظیم فائده منداست۔

(ص) گل سوسن موازی چهار عدد، اطراف آں را بیند ازند و باز درمے که درمیان دارد درہم بمالندو در بالائے جامہ پہن سازند چندانکہ قدرے پژمردہ شود پس بگیرند قسط وقرنفل وقصب الذریرہ از ہریک دو وقیہ، ملح اندرانی وسلیخہ از ہر یک دو مثقال، حماما وسنبل الطیب ومصطگی رومی از ہریک یک وقیہ، عود بلسان چہار وقیہ، مجموع اجزاء نیم کوفتہ باگل سوسن درہم بیامیزند ودرظرف چینی یا قرابہ شیشہ کنند ویک روز ویک شب بگذارند پس شانزدہ رطل مثلث در بالائے آں کنند وسہ مثقال زعفران ودومثقال مشک نرم سودہ درقدرے مثلث حل نمایند ودرشیشہ افگنند وچہار وقیہ میعہ سائلہ ویک وقیہ روغن بلسان اضافہ کردہ باہم ممزوج سازند وسر شیشہ بخرقہ کتان محکم کردہ تمام شیشہ رابگل پاکے کہ بسوسن وآرد جو سرشتہ باشد بگیرند ومدت شش ماہ درمکانے کہ بادشمال برود بگذارند و وبعداز انقضاء مدت ہنگام حاجت استعمال کنند۔

شراب گزر: درد پشت رانافع باشد۔قوت گردہ بدہد وباہ برانگیزد۔

(ص) گذر صاف وپاکیزہ کردہ مقدار دومن، سرآں رادور کنند وریزہ ریزہ کردہ در دیگ سنگی اندازند وآب صاف بربالائے آں کنند وسر دیگ رابگل یا خمیر گیرند چنانکہ بخار دیگ برنیاید وبآتش نرم آہستہ پزند وبگذارند تاسرد شود پس دیگ[1] بردارند وبدست بمالند وبیالایند وصاف کنند ومثل آں عسل صاف اضافہ کنند وسنبل الطیب وقرنفل وخولنجان ودارچینی از ہریک یک درم وزعفران نیم درم، مجموع نیم کوفتہ درکیسہ کردہ در دیگ اندازند وبجوشانند وہرلحظہ کیسۂ دواہا بمالند تا آنکہ بقوام بردارند وبنوشند۔

شراب انجیر: گردہ ومثانہ راسودمند بود۔منی زیادہ کند وقوت باہ بدہد ودرد پشت زائل کند۔

---

[1] ''سردیگ'' نسخہ رضا۔

(ص) دومن انجیر سفید فربه دررده من آب بهی بیندازندوبدست مالیده بیالایندوبا یک من عسل صاف بقوام آورندودارچینی وخولنجان وقرنفل وسنبل الطیب ازهریک درمے وزعفران نیم درم، کوفته درکیسهٔ کتان کرده باشراب بجوشانندونزدیک قوام کیسه رابرآرندباقدرے گلاب بشویندو بفشارندکه قوت دواهاتمام گرفته شودوگلاب راداخل شربت کنندوبقوام آورند۔

نسخه دیگر: گرده واوعیه منی گرم سازدوقوت باه زیاده گرداندوسردفردرانافع است۔سینه راگرم کندوبلغم رادورسازد۔

(ص) انجیر خشک فربه رسیده پنج من ،حلبه سه من، انجیر رااز گردوغبار بشویند پس باحلبه درآب بخیسانند ودوروز بگذارندتاحلبه نرم شود،آنگاه بآتش ملائم جوش دهندوبدست بمالندوازکرپاس پاکیزه صاف کنندو پنج من عسل صاف اضافه کنندوباز برآتش نهندوبگیرندوتخم هلیون وتودری سرخ وزرد ازهریک دودرم، سنبل وقرنفل ودارچینی وزعفران ازهریک یک درم، خوب کوب کرده درصره بسته دردیگ افگنندو بآتش ملائم جوش دهند وهرساعت صره را [بمالند][1] تادواهاقوت خود باشراب بازدهندونزدیک بقوام آمدن صره برآورندوشراب رانگاهدارند۔هنگام حاجت شربتی بست درم بنوشند۔

شراب انگور: باه راقوت دهدوشهوت جماع برانگیزدوبدن رافربه کند۔

(ص) آب انگورشیریں رسیده پنج من صاف کرده بآتش ملائم جوش دهندوبگیرندازتخم شلغم وجرجیر وبوزیدان وبهمن سرخ وبهمن سفید وتخم هلیون ولسان العصافیر وحب فلفل وسورنجان وتخم گزرازهریک پنج درم، اجزاء نیم کوب کرده درصره بندندوردیگ افگنندو بآتش ملائم جوش دهندوبدستورطبخ نمایند۔

شراب مویز: پیران وسردمزاجان راموافق باشد۔معده وگرده واوعیه منی گرم کندوحافظه راقوت دهدوباه برانگیزد۔نسیان برطرف کندواشتهائے طعام پدیدآوردورنگ راسرخ گرداند۔

(ص) مویز سیاه فربه ده رطل بآب پاکیزه بشویندودرظرف پاکیزه کرده دررده من آب صاف بخیسانندویک شب ویک روز بگذارندتاخیسانیده شود وباز پنج من آب صاف اضافه کنندودرپاتیله بآتش ملائم جوش دهندو بآهستگی بجوشانندتامهراشودپس آنگاه ازکرپاس پاکیزه صاف

---

[1] اضافه ازنسخه رضا۔

کنندو بگذارندکه ته نشین شود، مکرراز کرپاس بگذارندکه خوب صاف شودودردیگ کنندو باتش نرم جوش دہندوکف برآورندپس بگیرنداز قرنفل وسنبل الطیب ودارچینی وکبابه وجوزبوا و بسباسه وکندرومصطگی ازہریک سه درم، نیم کوب کرده درصره به بندند ودردیگ افگنند و بدستورطبخ نمایندودرآخر یک درم مشک سوده دراں ممزوج کرده شربتی بست درم باگلاب ممزوج کرده ہنگام وقت خواب درخلو[1] بنوشند۔

شراب ہلیون: ریگ راازمثانه پاک کندوباه راقوت دہد۔

(ص)ہلیون سی مثقال دردومن آب بجوشانندوتانصف بماندبانیم من قندبقوام آورندو مقدارشربتی پنج مثقال باشد۔

شراب انجبار: اسہال دموی ونفث الدم وسیلان رانافع است۔

(ص)صندل سرخ وصندل سفید ازہریک پنج مثقال، پوست بیخ انجارہفت مثقال، اقاقیادومثقال وقندنیم من، بدستوراجزاءکوفته[2] کرده یک شب درآب بخیسانندوجوشانیده صاف کنندو باقندبقوام آورند۔

شراب [دیگر]: اسہال دموی وضعف [معده][3] رانافع باشد۔

(ص)آب بہی شیریں سی مثقال ،کزمازج وآمله وگلنار وخرنوب شامی ازہریک دومثقال،اجزاء یک شب درآب خیسانیده وآب صاف آں راگرفته بارب بہی بقوام آورند۔

شراب سلمویہ: معده راقوی گرداندواشتہائے طعام پدیدآوردوخفقان راسوددہد۔

(ص) پوست بیرون پسته[4] وترنج نیم من، مرماحوزیک اوقیه ،قرنفل دومثقال وعودہندی یک مثقال،اجزانیم کوب کرده درصره به بندندودرقرابه افگنند ودووونیم من شراب کہنه برسرآں کنند وسه روز بگذارندوپس ازسه روز[5] باسه ونیم من قندجوش دہندو بقوام آورند ودرآخرنیم درم زعفران و یک درم مشک ونیم درم سک نرم سوده دراں بیامیزند۔مقدارشربتی یک وقیه باشد۔

[1و2] ''خلومعدہ'' و ''نیم کوفتہ'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضالائبریری رام پور۔

[4] ''پستہ'' یہ لفظ نسخہ رضا...میں مرقوم نہیں ہے۔

[5] نسخہ مولانا آزادمیں ''پس ازسہ روز'' کے بعد ''بگذارند'' مرقوم ہے جوکہ ترجمہ وترتیب الفاظ دونوں کے اعتبار سے وہاں اس کا تذکرہ صحیح نہیں ہے۔اس لئے اسے حذف کردیا گیا۔

شراب الآس: معدہ راقوت دہدواسہال دموی وصفراوی ونزف الدم رانافع باشد۔

(ص) حب الآس ومورد خشک از ہریک پنجاہ درم، قسط وطراثیث از ہریک دہ درم، آب سیب وآب بہی وآب انار از ہرکدام یک من[۲]، دواہا نیم کوفتہ دریں آبہا جوش دہند تا ثلث رفتہ ثلثان بماند پس بیالایند ودیگر بار بجوشانند[۱] وصاف کنند[۲] وباقند بقوام آورند واگر قدرے طباشیر سفید نرم سودہ درآخر بیامیزند بہتر باشد[۳]۔

نوع دیگر[۴]: اسہال دموی وسحج وذوسنطاریائے کبدی ونزف الدم رانافع باشد۔

(ص) آملہ مقشر وپوست بیخ انجار وگلنار فارسی وورق گل سرخ وتخم حماض بری وخرنوب شامی از ہریک دودرم، [صندل سفید[۵]] سودہ سہ درم، حب الآس یک وقیہ بدستور معہود جوش دہند وصاف کنند ورب بہی شیریں ورب انار شیریں از ہریک بست درم، رب زرشک دہ درم وگلاب یک پیالہ، مجموع بقوام آورند ودرظرفے چینی کردہ وقت حاجت بقدر کفاف بدہند۔

شراب افسنتین: ترکیب شیخ ابوعلی از مجربات ویست۔ ضعف معدہ وسقوط اشتہاء رانافع باشد۔

(ص) افسنتین رومی صددرم درشش رطل آب طبخ[۶] نمایند تانصف بماند پس بہی رسیدہ رادرخمیر گیرند ودرزیرآتش کنند کہ بعد پختن اوراازپوست ودانہ پاک سازند ونرم کوفتہ بیفشارند وبیالایند۔ مقدار یک رطل ازعصارۂ بہمنین درآب افسنتین داخل سازند پس ہفت ونیم سیر انگبین دراں اضافہ کردہ بآتش نرم بقوام آورند۔

---

۱ ''بجوشانند کہ بقوام آید'' نسخہ رضا۔

۲ ''وصاف کنند وباقند بقوام آورند واگر قدرے طباشیر سفید نرم سودہ درآخر بیامیزند بہتر باشد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔ نسخہ مولانا۔

۳ ''نسخہ دیگر: اسہال وسرفہ رانافع باشد۔

(ص) حب الآس تازہ بکوبند وآب آں راگیرند واگر تازہ نباشد یک چہاربک حب الآس خشک نیم کوب کنند درنیم من آب بجوشانند وصاف کنند وباقند بقوام آورند واگر قدرے طباشیر سفید نرم سودہ درآخر بیامیزند بہتر باشد'' یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد میں نہیں ہے۔ نسخہ رضا۔

۴ ''نسخہ'' نسخہ رضا۔

۵و۶ اضافہ ازنسخہ رضا۔

نسخہ[1] دیگر: بادرودہاو نفخ معدہ وقولنج رانافع باشد۔

(ص) افسنتین رومی پنجاہ درم، تخم کرفس سی درم، سلیخہ بست درم، مجموع رادردومن آب بجوشانند تاثلث[2] بجوشد وثلثان بماند صاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند شربتی دہ درم باشد۔

نوع دیگر: معدہ ضعیف رانافع باشد ودردونفخ معدہ رابرطرف کند وسدۂ جگر وسپرز بکشاید وبول براند۔

(ص) افسنتین رومی پنج درم، تخم کرفس سہ درم، سلیخہ دودرم، انیسون وورق گل سرخ از ہریک دہ درم وسنبل الطیب ہفت درم، مجموع اجزاء نیم کوفتہ دردومن آب[3] بجوشانند تانصف بماند درہم مالیدہ صاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند ودرآخر کہ سردشدہ باشد[4] ہفت درم مصطگی سودہ دراں بیامیزند۔ شربتی پنج درم تادہ درم باشد۔

شراب صعتر: تپہائے بلغمی وقولنج ریحی واحشاء رابرطرف کند ومعدہ راقوت دہد۔

(ص) صعتر فارسی ونانخواہ وزنجبیل وگل سرخ وفودنہ وکشنیز خشک از ہریک سہ درم ومویز بے دانہ بست درم[5] چنانکہ رسم است جوشانیدہ وصاف نمودہ باسی درم عسل بقوام آورند۔ شربتی پانزدہ درم بماء الاصول بدہند۔

شراب مرزنجوش: تپہائے بلغمی وامراض رطوبتی راتحلیل[6] کند۔

(ص) مرزنجوش وبابونہ واذخر وعاقرقرحا از ہریک پنج درم بدستور ہمراہ سی درم عسل طبخ نمایند۔

شراب دیگر: فواق وقے وغثیان برطرف سازد ومعدہ راقوت دہد۔

(ص) زیرۂ کرمانی وانیسون وفودنہ وکندر از ہریک دودرم، نعناع خشک وصعتر ورازیانہ ونانخواہ از ہریک درمے بجوشانند وصاف کنند وباقند بقوام آورند ودرآخر کندر رانرم بیختہ اضافہ کنند۔

---

[1] ''نسخہ'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] ''باشد'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] ''ہفت درم مصطگی سودہ دراں بیامیزند'' نسخہ مولانا آزاد میں یہ جملہ مکرر منقول ہے۔

[5] ''ماء الاصول'' نسخہ رضا۔

[6] ''تحلیل کند'' کی جگہ ''بہ تحلیل برد'' نسخہ رضا میں مرقوم ہے۔

دیگر شراب[1]: کہ ہمیں نفع دہد۔

(ص) زیرۂ کرمانی وانیسون وسعد وسنبل الطیب وپوست بیرون پستہ وورق گل سرخ از ہریک پنج درم، اجزاء نیم کوب کردہ درسہ رطل آب بجوشانند تانصف بازآید صاف کنند وبا یک رطل میبہ[2] بقوام آورند۔ شربتی دہ درم بگلاب بدہند۔

[**شرابے**][3] **دیگر**: ہاضمہ راقوت بخشد وقے بازدارد وطعام ہضم کند واشتہاء بیاورد۔

(ص) آب سیب وآب بہی وآب امرود وآب انارین وآب زرشک وآب غورہ وگلاب از ہریک یک رطل، نعناع تازہ یک قبضہ، رازیانہ وپوست بیرون پستہ از ہریک دہ درم، عود ہندی وسنبل الطیب وقاقلہ از ہریک پنج درم وقند دومن، اجزاء نیم کوفتہ درصرہ پاکیزہ بندند وآب میوہا بآتش ملائم دردیگ سنگی جوش دہند وہرلحظہ دواہا بمالند وبفشارند وبعد ازسرد نمودہ بست درم مصطگی نرم سودہ دراں بیامیزند ودرظرف چینی نگاہ دارند۔ مقدار شربتی دہ درم بدہند۔

شرابے کہ بدن رافربہ کند وباہ راقوت دہد ونعوظ آوردو پیران راموافق بود۔

(ص) تخم ہلیون ومغز بادام ومغز حب القرطم وشقاقل وبہمن سرخ وبہمن سفید وتخم زردک وقرفہ و زنجبیل وقرنفل وجوز بواوبسباسہ ودارچینی از ہریک دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ دردورطل آب[3] بجوشانند وصاف سازند وبا یک رطل مثلث بقوام آورند، شربتی دواوقیہ بماء اللحم درخلومعدہ کم کم بنوشند۔

شراب دیگر: کہ سنگ وریگ گردہ ومثانہ بردارد۔

(ص) حب قلت پانزدہ درم، پرسیاوشان واسقولوقندریون از ہریک ہفت درم، دوقو و فطراسالیون از ہریک چہاردرم، خسک دہ درم، وانجیر زردہ عدد بدستور طبخ نمایند وباقند بقوام آورند۔ شربتی بست درم، محروری مزاج راباشیرۂ تخم خیارین وسردمزاج راباماء البز وربنوشند۔

(ص) فودنہ[4] ودارچینی وافسنتین رومی وابہل وسلیخہ[5] ومیعہ سائلہ وایرساومشکطرا مشیع و

---

[1] ''شراب دیگر'' نسخہ رضا۔

[2و3] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[4] ''فودنہ واشنہ'' نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا... میں ''اشنہ'' کا ذکر نہیں ہے۔

[5] ''سلیخہ واسارون'' نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا... میں ''اسارون'' کا ذکر نہیں ہے۔

انیسون از هریک ده درم، آنچه باید کوفته نیم کوب کنند و مجموع را یک شب و یک روز بخیسانند پس جوشانند و صاف کنند و با قند و عسل بقوام آورند۔ شربتی پانزده درم باشد با آب گرم۔

شراب دیاقوزه: منع نزلات کند و سرفهٔ خشک [را][1] سودمند باشد۔

(ص) خشخاش سفید با پوست بست عدد، تخم خطمی و کتیرا و صمغ عربی و تخم خیارین و بهی دانه از هریک پنج درم، اصل السوس دو درم و بزرقطونا ده درم، مجموع را در شش رطل آب باران بخیسانند و دو روز بگذارند که خوب نرم شود پس با آتش نرم پزند تا مهرا شود و بنصف آید، بعد ازاں صاف کنند و با یک من قند سفید بقوام آورند۔

شراب خشخاش:[2] که مسلول را نافع است و کسانے را که بشب سرفه بسیار آید، سود دهد و خواب آورد۔

(ص) خشخاش سفید و سیاه از هریک پنجاه [درم][3]، تخم کاهو و بزرالبنج سفید از هریک سی [درم][4]، همه را نیم کوب کرده در دو من آب باران یک شب بخیسانند پس جوش دهند چندانکه نصف بماند، بدست بمالند و صاف سازند و پنجاه درم لعاب بزرقطونا و رطل منفتح[5] دراں اندازند و بقوام آورند۔

نسخهٔ دیگر:[5] صاحب سرفه و نزله را نافع باشد و کسے را که با سرفه خون آید و مقدمهٔ سل باشد، نافع بود۔

(ص) خشخاش تازه با تخم نیم کوفته[6] باشد در هفت من آب باران دو روز بخیسانند تا نرم شود پس بجوشانند تا نصف بماند پس بمالند و بفشارند و صاف سازند و نیم من عسل صاف و نیم من منفتح دراں جوش داده[7] بقوام آورند و در آخر اقاقیا و زعفران و مرمکی و گلنار و عصاره لحیة الثیس از هریک یک درم کوفته و بیخته دراں ممزوج کنند۔

شراب خشخاش ساده:[8] سرفه[9] و ضیق النفس و نزلات بسته و بے خوابی را زائل کند۔

(ص) خشخاش بزرگ رسیده صد عدد با تخم نیم کوب کنند و در شش رطل آب دو روز بخیسانند و با آتش نرم جوش دهند چندآنکه نصف بماند پس بمالند و بفشارند و صاف سازند و با یک من و نیم قند

---

[1] و [5] اضافه از نسخه رضا۔

[6] نسخه رضا میں ''نیم کوفته باشد'' کی جگه ''نیم کوب کنند'' مرقوم ہے۔

[7] ''دهند'' نسخه رضا۔

[8] ''شربت خشخاش'' نسخه رضا۔

[9] نسخه رضا میں ''سرفه'' سے پہلے لفظ ''دافع'' مذکور ہے۔

بقوام آورند۔

دیاقوزہ[نسخہ دیگر][1]: سرفہ کہنہ راسودمند بود و[منع][2] نزلات کند کہ از دماغ بسینہ بریزد۔

(ص) خشخاش تازہ رسیدہ کہ در بزرگی وکوچکی میانہ باشد، صدعدد نیم کوفتہ کردہ در ہفت من آب باراں آب صاف بخیسانند تا نرم شود پس[درآتش][3] ملائم جوش دہند تا مہر اشود، آنگاہ بمالند و بفشارند وصاف کنند و یک ونیم رطل سکنجبین ممفتح[4] وعسل بقوام آورند پس بگیرند زعفران واقاقیا ومرکی و گلنار وعصارۂ لحیۃ الثیس از ہریک یک درم نرم[5] بکوبند و بیختہ دراں بیامیزند۔

شراب دیگر[5]: آبلہ دور کند۔

(ص) ورق گل سرخ وعدس مقشر از ہریک ہفت درم، انجیر زرد رسیدہ دہ عدد، کتیرا سہ درم، مویز منقی دہ درم، لک مغسول سہ درم، راز یانہ وتخم کرفس از ہریک چہار درم آنچہ باید کوفت نیم کوب کنند و مجموع رادر یک ونیم من آب طبخ نمایند وصاف کنند و بقوام آورند و یک درم زعفران سودہ دراں بیامیزند وایں جملہ سہ دفعہ بیک روز بدہند۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) انجیر رسیدہ سی عدد، مویز بے دانہ بست درم، تخم راز یانہ سہ درم، ہمہ رادر یک ونیم من آب طبخ نمایند وصاف کنند و بقوام آورند وایں جملہ یک شربت است در یک روز بدفعات بدہند۔

شراب دیگر: نفث الدم راسودمند بود و تپہائے گرم رانافع بود[6]۔

(ص) آب خیار چہار دانگ، آب ہندوانہ وگلاب از ہریک یک رطل، حب الآس نیم رطل، امرود خشک ربع و یک رطل صاف کردہ بآتش نرم جوش دہند تا نصف بماند مکرر صاف کنند و با یک رطل قند بقوام آورند و در آخر کہ سرد شود کہربا وساذج ہندی و طباشیر از ہریک پنج درم نرم سودہ در شربت بیامیزند۔ مقدار شربتی دہ درم باشد۔

شراب دیگر: معدہ راقوت دہد و بلغم دور کند و قے باز دارد۔

---

۱ تا ۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ و ۵ ''نرم'' و ''دیگر'' نسخہ رضا میں یہ الفاظ مذکور نہیں ہیں۔

۶ ''باشد'' نسخہ رضا۔

(ص) زیرۂ کرمانی چهاردرم، مصطگی سه درم، اناردانه بست درم ونعناع تازه پنج شاخ هوائے مصطگی ہم رادر چهاررطل آب طبخ[1] کنند تا یک رطل بماندصاف نموده باینم رطل قندبقوام آورندو مصطگی رادرآخرنرم سوده داخل کنند۔

شراب دیگر: دردفع خمار بےنظیر است۔

(ص) آلوئے سیاه وتمرہندی بے دانه ازہریک یک رطل وعناب پنجاه عدد ہمه رادرشش رطل آب بجوشانندتابدورطل بیالایند وآب انارین وآب سیب وآب لیموازہریک نیم رطل وربع [اضافه][2] کنندوبا یک رطل [قند] بقوام آورند۔

شراب دیگر: شراب زده راخوب موافق باشد ہرگاه کہ دردے [افتد][3] وفم معده ضعیف شود۔

(ص) آب بہی وآب سیب وآب انارین ازہریک یک رطل ،آب لیمووآب نارنج از ہریک نیم رطل وگلاب یک رطل ،مجموع را صاف نموده بجوشانندوبا یک رطل قندبقوام آورندو درآخر یک درم عودہندی ویک درم سنگ ودودرم پوست بیرون پسته وپنج درم مصطگی سوده داخل کنندو ہنگام حاجت شربتی ده درم سردکرده [جرعه][4] جرعه بآب سرددہند۔

شراب دیگر: بغایت مقوی بودوطعام ہضم کندوبوئے دہان خوش کند۔پیران وضعیفان کہ معدۂ ایشاں درہضم ضعیف باشد،سوددہد۔

(ص) پوست ترنج ده درم، زنجبیل ده درم، سازج وقاقله وفرنجمشک ودارفلفل ازہریک دومثقال، قرنفل ومصطگی وسنبل الطیب وجوزبواز ہریک دودرم وعودہندی ہفت درم، اجزاء نیم کوفته وبیخته ہم درکیسه فراخی کنندودرسه من گلاب طبخ نمایند وصاف کرده[بادومن][5] عسل ویک من قند بقوام آورندودرآخر یک مثقال مشک ویک مثقال زعفران سوده داخل کنندودرہم بیامیزند۔شربتی سه درم تاپنج درم باشد۔

شراب دیگر: ضعیفیٔ دل ودماغ راسودمند بودومردم معتدل مزاج [را][6] نافع باشد۔

---

[1] نسخہ رضامیں یہ پوری عبارت ''شراب دیاقوزہ'' کے ضمن میں مرقوم ہےلیکن نسخہ مولانامیں اس کا تذکرہ موجودنہیں تھا،اس لئے حاشیہ میں نقل کردیا گیا۔

[2] تا [6] اضافہ ازنسخہ رضا۔

(ص) گاؤزبان وبادرنجبویہ واسطوخودوس وگل گلاب وصندل سفید از ہریک دودرم، عودہندی یک درم، قرنفل وپوست ہلیلہ کابلی وآملہ از ہریک سہ درم، آبریشم خام پنج درم، سنبل الطیب دودرم، مویز بے دانہ نیم رطل وقند سفید یک رطل، اجزاء نیم کوفتہ کردہ در چہار رطل آب خیسانندو طبخ نمایندوصاف سازندو باقند بقوام آورند۔ مقدار شربتی پنج درم تا دہ درم بدہند۔

شرابے کہ تقطیر البول راسودمند بودوخون کہ بابول آید بازدارد۔

(ص) برگ موردخشک وبرگ سیب وبرگ خیارومروکندروگلنار وبلوط از ہریک جزوے باشراب انگوری بجوشانندوصاف کنندوہرصبح مقدار یک وقیہ بنوشند۔

شراب سعد: ازہندیانست۔ بواسیر راسوددہدومعدہ راقوت بخشد وبوائے دہان خوش کند۔

(ص) سعد بست درم، آملہ دہ درم، قندکہنہ یک چہاربک، سعدوآملہ رانیم کوب کنندو با یک من آب ویک چہاربک قنددرظرف چینی کردہ یک ہفتہ درزمین دفن کنندوبعداز یک ہفتہ برآوردہ صاف نمودہ بقوام آورند۔ مقدار شربتی دہ درم تناول کنند۔

شراب نانخواہ: بطور ہندیان معمول[1] اہل ہنداست۔ غلبۂ برودت ونفخ شکم وقراقروہضم طعام رانافع است۔

(ص) نانخواہ پنجاہ درم وآب صاف دومن درظرفے کردہ یک ہفتہ درخانۂ گرم بگذارندوبعداز ہریک ہفتہ جوش دادہ صاف کنندوبقوام آورند۔ شربتی از سہ درم تا [دہ][2] درم بقدر حال بدہند۔

شراب سرور: منقول از[4] ارشاد۔ سرورونشاط آوردوغم زائل کندواعضائے رئیسہ[4] راقوت دہد۔ مقوئ معدہ باشدودیگرفوائد بسیاردارد۔

(ص) حب الآس تازہ وتخم ریحان وتخم[باد][5] رنجبویہ وبرگ بادرنجبویہ وحاشاوپوست بیرون پستہ وقشر سفرجل وقشر ترنج وتخم بادروج ونمام ومرزنجوش وپر سیاؤ شان وہیوفاریقون ولسان العصافیر وگل سرخ وصندلین وراز یانہ وزراوندمدحرج وفقاح اذخر ونانخواہ وسلیخہ وآبریشم خام وجعدہ وگاؤزبان واسارون وفودنج وصعتر وقنطوریون از ہریک دومثقال، قسط ہندی وسنبل الطیب

---

[1] "معجون" نسخہ رضا۔

[2] تا [5] اضافہ از نسخہ رضا۔

وساذج وزنجبیل وخولنجان وجوزبواوبسباسه وقاقله وقرنفل ودارچینی وفلفل ودارفلفل وزعفران ازهریک یک مثقال وپوست بیخ بادیان سه مثقال، اجزاء رانیم کوفته درخمیر بخیسانندوبجوشانندوصاف کنندو ثفل اجزاء را باگلاب مالیده وافشرده صاف نمایند ومجموع بادورطل [عسل][1] صاف وقندجوشانندو بقوام آورندودرآخرمصطگی وزعفران ودرونج[2] وبهمن وقرنفل وسک وعنبرومشک وقاقله وصندل سفیدوعود قماری ازهریک یک درم کوفته وبیخته درشربت بیامیزند[3]. مقدارشربت [پنج درم] بگلاب بنوشند.

---

۱ تا ۳ اضافه ازنسخه رضا

باب دوم از مقاله دوم

در بیان لعوقات

لعوق سپستان: خشونت حلق وسرفه [وذات الجنب][1] وذات الصدر وضیق النفس راسودمند بود۔

(ص) سپستان دوبست دانه، مویز طایفی بے دانه چهل درم، فلوس خیارشنبر ده مثقال و بید مشک تراشیده ونیم کوفته چهل درم، همه رادرسه رطل آب باران خیسانیده طبخ نمایندوبایں همه قندسفید بقوام آورند۔

لعوق زوفا: تنگی نفس وسرفه کهنه وربورانافع باشدواخلاط غلیظ لزج ازسینه وشش پاک کند۔

(ص) زوفائے خشک وبیخ سوسن صحرائی ازهریک بست درم، بیخ سوسن رانیم کوفته کرده بازوفادرسه رطل آب یک شب خیسانیدوبجوشانندو[2] بمالندوصاف کنندوبا یک رطل قند بقوام آورند۔

لعوق حب الرشاد: سرفه بلغمی رانافع باشدوسینه [را][3] از اخلاط[4] پاک کند۔

(ص) تخم تره تیزک ده درم، اصل السوس تراشیده چهاردرم، انیسون ورازیانه ازهریک سه درم، نیم کوفته بجوشانندوصاف نموده بانیم رطل عسل بقوام آورند۔

لعوق بزرالکتان: ربووسعال مزمن رامفید بودوسینه رااز خلط پاک کندونفس رایاری دهد[5]۔

(ص) بزرالکتان بریاں کرده سی درم وقردمانا ده درم کوفته وبیخته بعسل مقوم بسرشند ولعوق کنند۔

لعوق طباشیر: قروح [ریه][6] وسعال حاررانافع باشد۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضا۔

[2] ''کوب'' نسخه رضا۔

[3] اضافه ازنسخه رضا۔

[4] ''خلط غلیظ'' اضافه ازنسخه رضا۔

[5] ''دهد'' یه لفظ نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[6] اضافه ازنسخه رضا۔

(ص)بسباسه وکتیرا ومغز تخم کدو ومغز چلغوزه وصمغ عربی از هریک هفت درم وقندشصت مثقال، اجزاء نرم کوفته باروغن بادام وعسل سرشند ومقدار دومثقال لعوق کنند۔

لعوق بادام: سرفه وخشونت حلق وحنجره رانافع باشد۔

(ص)صمغ عربی وکتیرا ونشاسته ورب السوس ازهریک هفت درم وقندشصت مثقال، اجزاء نرم کوفته باروغن بادام وعسل بسرشند مقدار دومثقال لعوق کنند۔

لعوق بادام: سرفه وخشونت حلق وحنجره رانافع باشد۔

(ص)صمغ عربی وکتیرا ونشاسته ورب السوس ازهریک ده درم بجلاب مقوم بسرشندو بروغن بادام چرب کنند وهنگام حاجت مقدار سه درم لعوق نمایند۔

لعوق السوس[1]: سعال مزمن رانافع باشد واخلاط[2] گزج راازسینه وشش پاک کندونفس رانافع[3] باشد۔

(ص)رب السوس[4] وکتیرا وبارزد ومغز بادام ورازیانه، اجزاء برابرعسل صاف بقوام آورند۔

لعوق اسقیل: ربووسعال مزمن راکه بارطوبت باشد، فائده دهد۔

(ص)اسقیل مشوی سه درم، ایرسا دو درم، فراسیون وزوفائے خشک ازهریک درمے بعسل بسرشندولعوق نمایند۔

لعوق خیارشنبر: طبع را نرم دارد و اخلاط از سینه وشش پاک کند، ذات الجنب وضیق النفس راسودمند بود۔

(ص)بنفشه پنج درم، عناب بست دانه، سپستان پنجاه دانه، مویز بیدانه طایفی سی دانه، بیدمشک تراشیده ده درم، تخم خشخاش کوفته بست مثقال، زوفاء وکتیرا ورازیانه وایرسا ازهریک سه مثقال، صمغ آلوئے سیاه دو درم، پرسیاوشان پنج مثقال، انجیرسفید بست عدد، آنچه بایدکوفت نیم

---

۱ ''لعوق رب السوس'' نسخه رضا۔

۲ ''اخلاط'' نسخه رضا۔

۳ ''یاری دہد'' نسخه رضا۔

۴ ''رب السوس'' نسخه رضا۔

کوب کنند و مجموع را در آب بخیسانند و بجوشانند و دست مالیده صاف کنند و فلوس خیارشنبر بست مثقال دراں حل نمودہ نیم من قند اضافہ کردہ مکرر صاف کنند و بقوام بیاورند در آخر مغز بادام مقشر و مغز تخم خیارین از ہریک پنج درم، مغز دانہ[1] آبی سہ درم بالائی سفید کردہ دہ[2] مثقال، مغز تخم کدو و تخم خطمی سفید و حلبہ از ہریک سہ درم، مجموع نرم کوفتہ دراں بسرشند و بست مثقال روغن بادام دراں اضافہ کردہ لعوق سازند۔

نسخہ دیگر: ورم حلق و تپ و تشنگی را نافع باشد و خشونت زبان را برطرف کند و سرفہ و امراض سینہ را سود مند بود۔

(ص) عناب پنجاہ عدد، تخم خطمی دہ درم، کتیرا شش درم، مویز منقی بست پنج درم، بنفشہ و اصل السوس تراشیدہ و نیم کوفتہ از ہریک یازدہ درم و بزرقطونا بست درم، مجموع را در ہفت رطل آب بجوشانند تا ثلث[3] بماند صاف کنند و یک رطل فانیذ اضافہ کردہ بقوام آورند و روغن بنفشہ و بادام سہ رطل[4] داخل کردہ وقت حاجت لعوق کنند۔

لعوق خشخاش: نزلہ گرم را[5] نافع باشد و غلیظ را رقیق گرداند۔

(ص) تخم خشخاش سفید دہ درم پوست خشخاش پنج درم نیم کوفتہ خیسانیدہ جوشانیدہ صاف نمودہ با قند بقوام آورند و نشاستہ و کتیرا و صمغ عربی از ہریک [سہ درم[6]] بآں بسرشند و لعوق کنند۔

لعوق حب القطن: سینہ را از اخلاط پاک کند، سرفہ کہنہ و ریش سینہ را سود مند بود۔

(ص) مغز بادام مقشردہ درم، مغز پنبہ دانہ دو درم، با قلا سفید رسیدہ پنج درم، کرسنہ و فراسیون از ہریک سہ درم، اجزاء کوفتہ و نرم بیختہ با فانیذ قوام آورند و سرشند و لعوق کنند۔

لعوق کبریت: سینہ را از اخلاط غلیظ پاک کند۔

(ص) آب کبریت پختہ صاف کردہ یک و نیم من و عسل صاف یک من بپزند و بقوام

---

[1] ''مغز دانہ آبی'' نسخہ رضا۔

[2] ''دہ'' نسخہ مولانا میں یہ لفظ مکرر منقول ہے۔

[3] ''تا ثلث بماند صاف کنند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] ''درم'' نسخہ رضا۔

[5و6] اضافہ از نسخہ رضا۔

آورند ودرآخر مغز چلغوزه مغزپنبه دانه وآرد باقلا از هریک دو درم، بزرگ بریاں کردہ وحلبہ از ہریک پنج درم ومغز پستہ پانزدہ درم چنانکہ رسم است بافانیذ معقود بسرشند۔

لعوق مصبر: پیران ومزاجہائے سرد را نافع باشد واخلاط غلیظ را از سینہ پاک کند۔

(ص) خیارشنبر پاک کردہ نیم من[۳] درنیم من آب ونیم من روغن گاؤ بپزند تا مہرا شود پس بمالند[۱] و[با[۲]] یک من عسل صاف بقوام آورند۔

لعوقے کہ اطفال[۴] را موافق باشد: باشیر مادر داخل کردہ بدہند یا درگلوئ آرد بپزند، سود دہد۔

(ص[۴]) صمغ عربی وکتیرا ورب سوس[۵] وفانیذ از ہریک چہار درم ومغز بہی دانہ یک درم، [جزاء کوفتہ ونرم بیختہ بقوام آوردہ لعوق کنند۔

لعوقے کہ[۷] ضیق النفس وربو وسرفہ را سودمند بود۔

(ص) مغز چلغوزہ ومغز بادام مقشر از ہریک چہل درم، رب السوس بست درم و روغن بادام پنج درم کہ[۸] بعسل آوردہ باشند بسرشند۔

لعوق الصعوبر: ربو وضیق النفس وسعال مزمن را سودمند بود وسینہ را از غلیظ بلغم پاک کند۔

(ص) عسل نیم من، خرما را در عسل وروغن گاؤ[بہ[۹] پزند تا نرم شود دواہا کوفتہ وبیختہ بداں بسرشند ودر بعضے نسخہا دو درم زراوند] گرد زیادہ کردہ اند۔

لعوق رمان: نزلات دماغی وسعال کہ از حرارت باشد، نافع بود۔

---

۱ ''نرم بمالند'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''بقوام لعوق آورند'' نسخہ رضا۔

۴ ''لعوقے کہ مذکور شد، صفتش اینست'' بعض نسخوں میں یہ جملہ مذکور ہے۔

۵ ''رب السوس'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ ''لعوقے کہ.....بسرشند'' لعوق خیارشنبر کا یہ دوسرا نسخہ، نسخہ رضا... میں مذکور نہیں ہے۔

۸ ''لعوق حب الصنوبر'' نسخہ رضا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص) انار شیریں چندانکہ خواہند بفشارند در دیگ سنگی جوش دہند چندانکہ [نصف بماند[1] پس] نصف آں [شکر[2]] طبرزد اضافہ کردہ بآتش ملایم جوش دہند تا لعوق شود۔

لعوق [دیگر[3]]: سینہ را نرم سازد و سرفہ را فائدہ دہد۔

(ص) باقلاء مقشر پنجاہ [درم[4]]، نشاستہ و صمغ عربی و کتیرا از ہر یک پنج درم، رب سوس دہ درم، تخم خطمی پنجاہ درم، تخم خشخاش دہ درم، مغز بادام مقشر بست درم، مغز بہ دانہ مقشر و مغز تخم کدو و خیارین و خربزہ از ہر یک پنج درم و مویز بیدانہ بست درم، مویز را نرم کوفتہ با روغن بنفشہ و روغن بادام مفتیج[5] بپزند و آنچہ مغز باشد نرم بکوبند، باقی اجزاء نرم کوفتہ و بیختہ مجموع را با بسر شند و پیوستہ قدرے در ہاون نگاہ دارند و کسے را کہ از دماغ او چکد بسیار نافعست۔

لعوق دیگر: مسلول و مدقوق را نافع باشد و نزلہ حار را سود دہد۔

(ص) مغز تخم خیارین و بہی دانہ و کتیرا و نشاستہ و صمغ عربی از ہر یک شش درم، خشخاش و تخم کتان از ہر یک سہ درم، مغز پنبہ دانہ و مغز بادام شیریں از ہر یک یک درم و نیم، مغز بادام تلخ[6] و زعفران از ہر یک سہ درم، ادویہ کوفتہ و بیختہ[7] و یک رطل فانیذ چنانکہ رسم است [طبخ[8] نمایند]۔

لعوق دیگر: مسلول و سرفہ خشک را نافع دہد۔

(ص) باقلائے مقشر پانزدہ درم، نشاستہ و کتیرا و صمغ عربی و مغز تخم خیارین و مغز تخم کدو از ہر یک پنج درم، تخم خطمی و خشخاش سفید و مغز بہی دانہ و مغز تخم خربزہ از ہر یک دہ درم، رب السوس و مغز بادام مقشر و مویز بے دانہ از ہر یک بست درم و روغن بادام پانزدہ درم، ادویہ کوفتہ و بیختہ با عسل و قند بسر شند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''فرو'' نسخہ رضا۔

[6] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا۔

لعوقے کہ سینہ وحنجرہ راازخلط پاک کندودم زدن آسان گرداندوضیق النفس راسودد ہد۔

(ص)تخم اسپند وکنجد مقشر از ہریک سہ درم، زوفائے خشک ہفت درم و رب السوس دہ درم، ہمہ رانرم کوفتہ باعسل قوام آورند بسرشند۔

لعوق دیگر: سرفہ خشک کہ ازسوءالمزاج گرم باشدسودد ہدو مدقوق ومسلول رانافع آید۔

(ص)لعاب بزرقطونا ولعاب بہی دانہ شیریں ولعاب تخم خطمی وآب انارشیریں وآب کدو وآب خیار[1] وآب برگ خرفہ وآب نیشکر از ہریک بست درم، صمغ عربی وکتیرا ومغز بادام شیریں وقند سفید از ہریک پنج سیر، تخم خشخاش دو درم وشکر طبرزد نیم من آنچہ باید کوفت بکوبند و ہمہ را در[2] لعابہا طبخ نمایند کہ تامعقود شود، پیوستہ اندک اندک درہاون نگاہ دارند وآب آں رافرو برند۔

لعوق [دیگر][3]: کہ درسرفہ خشک کہ ازسوءالمزاج سرد باشد، نافع آید۔

(ص)لعاب حب الرشاد ولعاب تخم کتان از ہریک پنجاہ درم وعسل صاف صد درم بقوام آورند واگر نیم درم مرکی ودودرم میعہ سائلہ دراں بیامیزند بہتر باشد۔

لعوق [دیگر][4]: سرفہ وضیق النفس کہ ازسوءالمزاج سردتر باشد، نافع بود۔

(ص)جاؤشیر ومغز بادام تلخ وفلفل از ہریک جزوے، کوفتہ بعسل معقود بسرشندوجبہا کردہ در[5] ہاون نگاہ دارند۔

لعوق [دیگر][6]: بسیاریٔ سرفہ وبلغم وتنگیٔ نفس راسودد ہد۔

(ص)تخم کتان بودادہ وچلغوزہ وصمغ عربی وکتیرا از ہریک چہارم درم، خرمائے رسیدہ دہ دانہ، روغن بادام پنج درم وعسل معقود بست درم چنانکہ رسم است لعوق سازند۔

لعوق [دیگر][7]: سرفہ گرم ونزلہ گرم ومسلول را[8] نافع باشد۔

---

[1] ''آب خیاروآب بہی دانہ وآب برگ خرفہ'' نسخہ رضا۔

[2 تا 4] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[5] ''درہاون'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

[6 و 7] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[8] اصل جملہ ''مسلول راچنانکہ رسم است نافع باشد'' میں سے ''چنانکہ رسم است'' کو حذف کیا گیا (آزاد)

(ص)لعاب بزرقطونا ولعاب تخم مرو ولعاب بهی دانه از هر یک ده درم، روغن بادام سه درم وقند سفید بست درم بقوام آورند ومقدار سه درم بنوشند۔

لعوق بنفشه: سینه را نرم کند وسرفه گرم [را][1] سود دهد وقولنج ورمی را نافع باشد۔

(ص)بنفشه خشک ده درم، فلوس خیارشنبر پنج درم، مویز سرخ که از پوست و دانه پاک کرده باشد ده درم، عناب ده دانه وسپستان سی دانه، اجزاء بآب صاف طبخ نمایند وصاف کنند و یک رطل قند سفید ونیم رطل روغن بادام بقوام آورند چندانکه[2] منعقد شود۔

لعوقی که سرفه را نافع بود وسینه وآله دم زدن نرم کند۔

(ص) کتیرا وصمغ عربی وبهی دانه مقشر از هر یک یک درم، رب سوسن[3] پنج درم، نشاسته و تخم خشخاش از هر یک دو دانگ، کوفته با یک درم روغن بادام وبست درم قند سفید قوام آورند بسرشند و مقدار سه درم در هاون نگاه دارند وآب آن را فرو برند [که][4] نافع است۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2] ''چنانکه'' نسخه رضا۔

[3] ''رب السوس'' نسخه رضا۔

[4] اضافه از نسخه رضا۔

باب سوم از مقاله دوم

در بیان مربیات

گلقند آفتابی: معده راقوت دهد وبلغم دفع کند وهضم رایاری دهد وطبع رانرم دارد۔

(ص) گل تازه، برگ آں را از تخم و تہ گل پاک کردہ یک من بدست بمالند یا آنکہ مقراض[1] کنند کہ خوب ریزہ شود و یک روز بگذارند کہ رطوبت نشف کند پس یک من قند سفید کوفتہ و بیختہ باورق گل درہم بمالند کہ خوب آمیختہ شود و در ظرف شیشہ یا چینی کنند و در آفتاب بگذارند پس از چند روز درہم زنند واگر کم شیرہ بود، قند سفید قوام آوردہ بر بالائے آں ریزند و درہم بیامیزند۔

گل انگبین: سردیٔ معدہ وجگر واستسقا وسوء القنیہ وسوء الہضم را کہ از سردی باشد، نافع بود۔

(ص) برگ گل تازہ بطریقے کہ در گلقند ذکر رفت مالیدہ یا مقراض کردہ بعوض قند انگبین صاف با گل بیامیزند و در آفتاب بگذارند پس از چہار روز بردانند۔

مربیائی بنفشہ: سینہ رانرم کند وسرفہ کہ از حرارت بود زائل کند، خشونت حلق راسود دہد وطبع رانعم کند[2]۔

(ص) گل بنفشہ تازہ ہر چہ خواہند از علف و چوب پاک کنند و بدستور گلقند ساختہ شیرۂ قند بالائے آں کردہ در آفتاب بگذارند و بعد از چہل روز بردارند۔

گل انگبین گاؤزبان: کہ دل راقوت دہد۔ خفقان وغشی وضعف دل وسوداوی مزاج رانافع بود[3]۔

(ص) گل گاؤزبان تازہ آنچہ خواہند باقند سفید درہم آمیختہ بمالند و در آفتاب بگذارند پس از چہل روز استعمال کنند۔

گل انگبین سفرجلی: قوت معدہ ودل ودماغ بدہد کہ از مفرحات است۔

(ص) شگوفہ آنچہ خواہند و برگ شگوفہ رابگیرند و باقند درہم بمالند وبدستور گل انگبین در

---

[1] ''مقرض'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''است'' نسخہ رضا۔

آفتاب بگذارند۔

مربی ہلیلہ: معدہ راقوت دہد[۱] وطبع رانرم کند وفراموشی ببرد و صاحب بواسیر را سودمند بود۔ قوت باصرہ وسیاہی موئے را نگاہدارند واگر با قدرے کشنیز خشک بودادہ بخورند دردسر کہ از بخار معدہ بود، زائل کند۔

(ص) ہلیلہ کابلی بزرگ رسیدہ آنچہ خواہند درظرفے کنند وآب و خاکستر زرد چوب از بالائے آں ریزند ودوازدہ روز بگذارند پس از خاکستر بشویند ودردیگ سنگی بجوشانند وقدرے چوب نیم کوفتہ دردیگ اندازند کہ با ہلیلہ بجوشانند وپختہ شود، ازدیگ برآرند وآب تازہ بشویند و باز مکرر جوش دہند چندانکہ ریختن کم شود سوزن بزنند تا سوراخہا بہم سازند، آنگاہ دردیگ کردہ باعسل صاف یا شکر [صاف[۲]] بجوشانند تا بقوام آید۔

مربی زنجبیل: اگر زنجبیل تازہ نہ باشد زنجبیل خشک آنچہ خواہند در زیر ریگ کنند وبست و یک روز بگذارند و ہر روز بربالائے ریگ آب بریزند پس برآرند و بشویند و بآب صاف بجوشانند وسوزن بزنند وباشکر صاف یاعسل صاف[۳] بجوشانند۔

مربی شقاقل: باہ راقوت دہد ونعوظ آورد ومثانہ را سودمند [بود[۴]]۔

(ص) شقاقل تازہ درآب خیسانند و یک شب بگذارند پس پوست او[۵] تراشیدہ بگلاب و قند بقوام آوردہ نگاہدارند و ہروقت کہ خواہند نوش کنند۔

مربی سیب: مقوئ دل ومعدہ بود وضعف دل رابغایت خوب بود۔

(ص) سیب اصفہانی ہرچہ خواہند پوست ازاں بردارند ودانہ وجرم آں رابردارند[۶] ودردیگ سنگی بجوشانند تا آنکہ سیب رنگ بگرداند باقند یاعسل بجوشانند تا بقوام آید وپختہ شود فروگیرند وقدرے مشک وگلاب اضافہ کنند ودرظرف چینی کردہ ہرگاہ خواہند باورق نقرہ تناول کنند وبغایت خوبست۔

---

۱ ''معدہ راقوت دہد وہاضمہ راقوت دہد وطبع رانرم کند'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۳ ''صاف'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مرقوم نہیں ہے۔

۴ و۵ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۶ ''برداند'' نسخہ رضا۔

مربی بہی: درتقویت معدہ بہتر وزیادہ ازسیب است۔

(ص) بہی اصفہانی رسیدہ شیریں از پوست وتخم پاک کردہ [دردیگ[1]] سنگی بجوشانند و بقدر کفاف جلاب صاف در دیگ کردہ بآتش نرم بجوشانند چندانکہ جلاب بقوام آید و بہی پختہ گردد فروگیرند وہرگاہ کہ خواہند میل فرمایند۔

مربی کمثری: بسیار لذیذ وپاکیزہ است۔

(ص) امرود آنچہ خواہند بدستور از پوست وتخم و جرم پاک کردہ بجوشانند و باقند بقوام آورند۔

مربی کدو: سینہ وشش ومثانہ رانافع آید[2]۔

(ص) کدو تازہ رسیدہ از پوست وتخم پاک کنند و پارہ پارہ کردہ یک ساعت در آب آہنگ بگذارند پس بآب[3] صاف بشویند وبجوشانند تا نرم شود از آب بردارند وبفشارند وباعسل یاقند بدستور چندانکہ بقوام آید فروگیرند۔

مربی ہندیانہ: نازک تر وبہتر از کدوست۔ تشنگی بنشاند۔

(ص) ہندیانہ[4] بدستور پوست کدو پاک کردہ دوساعت در آب آہک بگذارند پس بآب صاف مکرر بجوشانند وبشویند وباقند بقوام آورند وبامشک وگلاب معطر سازند وتناول کنند۔

مربی گذر: باہ راقوت دہد وگردہ وپشت محکم سازد۔

(ص) گذر بزرگ رااز پوست پاک کنند و پارہ پارہ کردہ میان آں رابرآورند ودرمیان عسل بجوشانند تا پختہ ونرم شود از آتش فروگیرند وزنجبیل و جوزبوا و دارچینی و قاقلہ کبار از ہرکدام دو درم، مشک دو دانگ وزعفران یک درم، کوفتہ بیختہ باقدرے گلاب اضافہ کنند و ہرصباح مقدار تناول کنند۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''آب'' نسخہ رضا میں یہ لفظ مرقوم نہیں ہے۔

[4] ''پوست ہندیانہ'' نسخہ رضا۔

مربی بالنگو: بدن فربہ کند و مفرح بود و لذیذ است۔

(ص) گوشت ترنج را در دیگ کنند و [دو[1]] سہ جوش دہند و از دیگ برآرند و بشویند و یک شب و یک روز آب تازہ بگذارند و دیگر بار در آب تازہ جوش دہند و دو سہ بار مکرر در آب تازہ جوش دہند تا آنکہ تلخی آں برود و پختہ شود برآورند و بشویند و آہستہ بفشارند و در عسل یا قند سفید جوش دادہ فرو گیرند و در ظرف [چینی[2]] کردہ نگاہدارند و ہر وقت کہ خواہند میل کنند۔

مربی آلوچہ: غلبۂ صفراء بنشاند و تشنگی ساکن کند۔

(ص) آلوچہ سلطانی مقدارے کہ خواہند در دیگ سنگی دو سہ جوش دہند و فرو گیرند و دیگر بار با عسل یا قند بجوشانند۔

مربی شاہ آلو: طبع را نرم کند و تسکین غلبۂ صفراء کند و محروری مزاج را نافع بود۔

(ص) آلو بخارا ہر چہ خواہند در آب بخیسانند و با قند یا عسل طبخ نمایند۔

مربی جوز: صفراء بنشاند۔ بدستور مربای آلوچہ طبخ کنند۔

مربی جوز: باہ را قوت دہد و پشت را محکم و سینہ را نرم کند۔

(ص) گردگان تازہ دہ روز در آب آہک بخیسانند و با آب شیریں بجوشانند و دہ روز دیگر بآب شیریں بگذارند و ہر روز آب را تازہ [کنند[3]] تا آنکہ تلخی مطلق برطرف شود سوزن بزنند کہ شیرہ در جرم آں داخل شود و در عسل بجوشانند کہ پختہ شود فرو گیرند و در ظرفے نگاہدارند۔

مربی وج: قولنج ریحی و فالج و صرع را نافع باشد۔ نفخ و قراقر شکم را مفید بود۔

(ص) وج ترکی فربہ سہ چہار روز در آب بگذارند و در آب خالص بجوشانند، بعد از آنکہ دو سہ بار در آب صاف جوشانیدہ باشد در عسل طبخ نمودہ بعد از چہل روز بکار برند۔

مربی لیمو و نارنج: ہر یک ازیں غلبۂ صفراء سودد ہد و محروری مزاج را موافق بود۔

(ص) نارنج یا لیمو از کدام ہر چہ خواہند پانزدہ روز در آب و نمک بگذارند و ہر روز آب و نمک تازہ کنند۔ بعد ازاں مکرر بآب شیریں بشویند و دو سہ بار بآب خالص جوش دہند و بعد از انکہ تلخی برطرف شود با شیرۂ قند یا عسل طبخ نمایند۔

---

[1] تا [3] اضافہ از نسخہ رضا۔

مربی بادام و پسته و چلغوزه: همہ مبہی ولذیذ اند۔

(ص) از ینہا ہر کدام کہ خواہند تازہ آں بگیرند و با شیرۂ قند یا عسل طبخ نمایند۔

باب چهارم از مقاله دوم

در بیان ربوب

رب بهی: معده را قوت دهد و قے و اسهال باز دارد۔

(ص) بهی اصفهانی رسیده از پوست وتخم پاک کنند باز در دیگ کرده چنداں جوش دهند که بقوام بلند برسد ودرظرف شیشه یا چینی کرده نگاه دارند هروقت که خواهند استعمال کنند۔

رب غوره: صفراء بفشارد و تشنگی ساکن وطبع کند وطبع را به بندد۔

(ص) غوره مقدارے که خواهند بدست بفشارند تا آنکه [دانه[1]] برآرند درهاون سنگی کوفته آب [آں[2]] بفشارند و برآرند و بدستور به در دیگ سنگی باآتش نرم بجوشانند وبقوام آورند ودرظرف چینی یا شیشه نگاه دارند۔

رب ترنج ونارنج ولیمو: آنها قریب با یک دیگرند۔ صفراء بفشارند وتشنگی ساکن کنند ومضرت سموم از بدن باز دارند۔

(ص) آب ترنج ولیمو ونارنج هریک ازینها مقدارے که خواهند صاف کرده در دیگ سنگی باآتش ملائم جوش دهند تا بقوام آید۔

رب مورد: معده را قوت دهد، سحج واسهال دموی را نافع باشد[3] نفث الدم وسرفه را سودمند بود۔

(ص) بگیرند از دانه مورد رسیده مقدارے که خواهند بکوبند وبفشارند وصاف نموده بجوشانند وبقوام بیاورند۔

نوع دیگر: حمیات صفراوی را نافع بود وطبع را نرم دارد۔

(ص) آلوئے سیاه رسیده درهم بمالند وآب صاف آں را بدستور بقوام آورند۔

رب انار: معده را قوت دهد واشتهاء بیاورد وجگر را سودد هد۔ دموی وصفراوی را نافع بود۔

(ص) انار املسی رسیده بدست بفشارند وآب [آں[4]] بگیرند وصاف کنند و در دیگ

---

[1] تا [4] اضافه از نسخه رضا۔

سنگی بآتش نرم بدستور بجوشانند وبقوام آورند۔

رب ریباس: التہاب صفرا[1] را ساکن کند واشتہاء بیاورد۔

(ص) بگیرند از ریباس رسیدہ وپرودہ ہرچہ خواہند در ہاون سنگی یا چوبی بکوبند وآب بگیرند وصاف کنند و در دیگ سنگی بآتش نرم بقوام آورند۔

رب زرشک: معدہ وجگر را سودمند بود و قے باز دارد۔ التہاب صفراء و تشنگی بنشاند وسحج را نافع بود وشکم بہ بندد۔

(ص) زرشک تازہ رسیدہ وآب صاف آں را بگیرند و بدستور دیگر ربوب در دیگ سنگی بجوشانند وبقوام آورند۔

رب شاہتوت: اوجاع حلق وخناق دموی را نافع باشد۔

(ص) توت سیاہ رسیدہ آنچہ خواہند بگیرند وبفشارند وآب صاف آں را بآتش ملائم بقوام آورند۔

نوع دیگر: خداوند خناق را سودمند بود۔

(ص) بگیرند عصارۂ توت شامی بیالایند و بآتش نرم آہستہ جوش دہند تا نیم بماند پس پنج رطل ازیں آب باسہ رطل مثلث جوش دہند تا سہ یک بماند۔ بعدازاں شب یمانی ومرو وزعفران از ہریک درمے، کوفتہ وبیختہ ممزوج نمایند۔

رب سیر: قے واسہال باز دارد ومعدۂ ضعیف را نافع باشد۔

(ص) خرمائے نیم رسیدہ، سر دانہ را ازاں کنند و برآورند وبکوبند وبفشارند وصاف نمایند و بآتش نرم جوش دہند تا ثلث بماند نگاہ دارند۔

---

[1] ''صفراوی'' نسخہ رضا۔

باب پنجم از مقاله دوم

در بیان انواع سکنجبین[1]

مسهل و غیر مسهل و ممسک[2]

سکنجبین ساده: درحمیات حاره نافع باشد، تشنگی بنشاند وسده بکشاید، قطع وقلع صفراء وبلغم کند وجگر را نافع باشد لیکن باه را نقصان کند۔

(ص) قند را صاف نموده سرکہ راست مزہ انگوری مقدارے کہ ترشی وشیرینی موافق شود و در ذائقہ برابر آید، در دیگ سنگی بآتش نرم بجوشانند تا قوام آید وسرکہ در اول پزند کہ خام و بعد از قوام از آتش فرو گیرند و در ظرفے لائق نگاہ دارند و وقت حاجت استعمال کنند۔

سکنجبین بزوری: سدۂ جگر ومعدہ بکشاید ومعدہ را از فضول پاک کند و بول را براند۔ خداوند استسقاء و سوء القنیہ را سودمند بود۔

(ص) تخم کاسنی و رازیانہ وکرفس وتخم کشوث و انیسون از ہریک پنج درم، پوست بیخ کبر وپوست بیخ رازیانہ و پوست بیخ کرفس از ہریک ہفت درم، عصارۂ غافث و ریوند چینی از ہریک دو درم، آنچہ باید کوفت نیم کوفتہ، مجموع را در سہ رطل[3] آب[4] ویک رطل سرکہ یک شب خیسانیدہ بجوشانند و بدست مالیدہ وفشاردہ وصاف نمودہ با یک من قند بقوام آورند۔

سکنجبین بزوری بارد[5]: سدۂ جگر بکشاید و بول رابراند و مقدمہ استسقاء کہ باحرارت دہان[6] باشد، سودمند بود۔ تشنگی بنشاند وتپہائے گرم را فائدہ دہد۔

(ص) پوست بیخ کاسنی وتخم خربزہ وتخم خیارین از ہریک پنج درم، پوست بیخ بادیان سہ درم و تخم کاسنی دہ درم، اجزاء را نیم کوفتہ در سہ رطل آب وسی مثقال سرکہ یک شب و یکروز بخیسانند وبعد

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ ''ممسک'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۳و۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵و۶ ''بزوری'' و ''تپ'' نسخہ رضا۔

ازاں بجوشانند و بدست مالیدہ صاف کنند و یک من قند اضافہ کردہ بقوام آورند و فرو گیرند و در ظرف شیشہ یا چینی نگاہ دارند و در وقت حاجت بدہند۔

سکنجبین بزوری ریوندی: اوجاع کبد را فائدہ دہد و سدہ بکشاید و طبع را نرم کند۔

(ص) ریوند چینی سہ درم، تربد سفید تراشیدہ و بسفائج فستقی و تخم کاسنی از ہر یک بست درم، مجموع را کوفتہ در دو من آب خیسانیدہ بجوشانند و با یک چہار یک سرکہ و یک من قند بقوام آورند و در آخر پنج درم، غاریقون کہ از پشت غربال گذرانیدہ باشد و نیم درم زنجبیل کوفتہ در آخر[1] بیامیزند۔

سکنجبین بزوری معتدل: سدۂ جگر و سپرز را بکشاید و بول را براند و تپہائے مرکب را نافع بود[2]

(ص) تخم کاسنی و رازیانہ و تخم خربزہ و تخم خیارین از ہر یک پنج درم، پوست بیخ رازیانہ و بیخ کاسنی و پوست بیخ کرفس از ہر یک ہفت درم، نیم کوفتہ در سہ رطل آب و سی مثقال سرکہ یک شب بخیسانند و بجوشانند و صاف کنند و با یک من قند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر: سدہ را بکشاید و شکم بہ بندد و معتدل بود۔

(ص) تخم کاسنی و تخم خرفہ و تخم حماض و تخم خیارین و رازیانہ و تخم کرفس از ہر یک سہ درم، بیخ رازیانہ و بیخ کاسنی و تخم کشوث از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ بشب در بست مثقال سرکہ و پنجاہ مثقال گلاب بخیسانند و جوش دادہ صاف کنند با نیم رطل قند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر: سدہ را بکشاید و یرقان کہ بسبب حرارت جگر باشد، سود دارد۔

(ص) تخم کاسنی و بیخ کاسنی از ہر یک دہ درم، افسنتین رومی و گل غافث از ہر یک ہفت درم، ریوند چینی سہ درم، چنانکہ رسم است با صد درم سرکہ و یک من قند طبخ نمایند۔

سکنجبین دیگر: یرقان سیاہ کہ از سدۂ سپرز باشد[3]، سود دارد[4]۔

(ص) بیخ کرفس و رازیانہ و بیخ اذخر از ہر یک پنج درم، مجموع را در سرکہ خیسانیدہ و جوش دادہ صاف کنند و با قند بقوام آورند۔

---

[1] ''اجزاء'' نسخہ رضا۔

[2] ''بود'' نسخہ رضا۔

[3و4] ''باشد'' و ''دہد'' نسخہ رضا۔

سکنجبین رمانی: تپہائے کہنہ ومحرقہ وجگر ومعدہ گرم [را][1] نافع باشد وتشنگی بنشاند۔

(ص) آب انار ترش وشیریں از ہرکدام نیم من، سرکہ یک چہار بک وقند نیم من بجوشانند تا آنکہ بقوام آید فروگیرند وبردارند واگر عوض آبہائے مذکورہ، آب تمر ہندی کنند، شاید۔

سکنجبین سفرجلی: معدہ را قوت دہد واشتہاء آورد وسدۂ جگر بکشاید وناقہان را سودمند[2] بود۔

(ص) آب بہی صاف کردہ یک من، سرکہ یک چہار بک وقند یک من، مجموع را در دیگ سنگی بجوشانند تا آنکہ بقوام آید واگر عوض سرکہ، آب لیمو کنند شاید۔

سکنجبین افتیمون: خداوند مالیخولیا وامراض سوداوی را [نافع][3] باشد۔

(ص) افتیمون سی درم در خرقہ کتان وبسفائج فستقی سی درم، نیم کوفتہ جدا در خرقہ بستہ وقند سفید یک من وخل خمر یک چہار بک، مجموع را در دیگ [سنگی][4] بجوشانند وہر لحظہ خرقہ افتیمون وبسفائج بدست بمالند وبآتش نرم جوش دہند [تا آنکہ][5] نزدیک بقوام آید افتیمون در دیگ بیندازند واندک بجوشانند وفروگیرند وصرہائے دواہا را بفشارند واندکے جوش دیگر باربدہند ودرزرنگاہ دارند۔

نسخہ دیگر: امراض سوداوی را نافع باشد وطبع را نرم دارد۔

(ص) افتیمون وسناء مکی وبسفائج وپوست ہلیلہ کابلی از ہریک دہ درم، اجزاء نیم کوفتہ در پنجاہ درم خل خمر خیسانند وبجوشانند وصاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند ونزدیک آنکہ بقوام آید، افتیمون در کیسۂ کتان بستہ در دیگ اندازند ودوسہ جوش دہند پس خرقہ افتیمون را برآورند وباقدرے سرکہ بمالند وبفشارند وصاف کنند ودر دیگ اندازند وبقوام آوردہ فروگیرند ونگاہ دارند۔

سکنجبین افتیمون دیگر:[6] کہ در ماء الجبن بکار آید، ہرگاہے کہ امراض سوداوی را دہند وخداوند مالیخولیا را سودمند بود۔

(ص) افتیمون وگاؤزبان وفرنجمشک از ہریک دہ درم، افتیمون را در صرہ بستہ بیندازند وہمہ را یک شب در سرکہ بخیسانند، آنگاہ جوش دہند وصاف کنند واز سرکہ سکنجبین طبخ نمایند وہنگام حاجت

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''مند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

[3] تا [6] اضافہ از نسخہ رضا۔

در ماءالجبن[1] داخل کنند۔

نسخہ دیگر: ہم در ماءالجبن بکار آید ہرگاہے کہ ماءالجبن بخداوند مالیخولیا واصحاب سوداء را دہند۔

(ص) افتیمون و بسفائج نیم کوفتہ از ہریک دہ درم وخربق سیاہ یک مثقال، ہریک را جدا در خرقہ بندند و یک شبانہ روز در نیم من سرکہ بخیسانند و بجوشانند وصاف کنند و باقند بقوام آورند و مقدار بست درم شیر بز جوش دہند تا شیر بریدہ شود، مقدار چہل درم ازیں ماءالجبن بدہند۔

سکنجبین فوہ: استسقاء وصلابت جگر را نافع باشد۔ سدۂ جگر بکشاید و مطحول را بغایت سودمند بود۔ بول را براند و حیض را بکشاید۔

(ص) تخم کاسنی ورازیانہ وانیسون و پوست بیخ کاسنی و پوست بیخ کبر وزوفاء خشک[2] وفوہ وگل غافث وافسنتین از ہریک دہ درم، تخم کشوث وتخم کرفس و جعدہ وسنبل الطیب واسارون از ہریک ہفت درم، درصد درم خل خمر و سہ رطل آب تا یک شب و یک روز بخیسانند و بجوشانند و بدست مالیدہ درہم بمالند و بفشارند و صاف نمودہ بقوام آورند و درزمان حاجت بدہند۔

سکنجبین عنصلی: ضیق النفس وربو وسرفہ بلغمی را بغایت نافعست۔

(ص) سرکہ عنصل یک چہاربک وعسل مصفی نیم من بجوشانند تا بقوام بیاید، از آتش فرو گیرند ونگاہ دارند و ہنگام حاجت بدہند۔

[نوع][3] دیگر: ضیق النفس وربو وسرفہ بلغمی واستسقاء را سودمند [بود][4] واخراج جنین میت کند۔

(ص) زنجبیل و رازیانہ و انیسون وحلتیت و عاقرقرحا و پودینہ دشتی از ہر یک دہ درم، تخم کرفس و زیرہ کرمانی وقردمانا از ہر یک پنج درم، اجزاء نیم کوفتہ در یک چہاربک خل عنصل صاف بجوشانند و یک ہفتہ در آفتاب بگذارند پس ازیں بیالایند و باقند وعسل بقوام آورند۔

سکنجبین صندلی: خفقان حار را سودمند بود[5] وحمی وقے را فائدہ دہد۔ ضعف دل کہ بسبب حرارت باشد، نافع بود وطبع بہ بندد۔

---

[1] نسخہ رضا... میں ''ماءالجبن'' کے بعد زائد لفظ ''بخداوند'' حذف کردیا گیا۔

[2 تا 4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''بود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص) صندل سفید مقاصری سوہان کردہ سی مثقال، کشنیز خشک پنج مثقال، آب غورہ صد و پنجاہ مثقال وسرکہ راست مزہ بست و پنج مثقال۔ صندل و کشنیز سہ روز در آب غورہ وسرکہ در ظرف چینی بخیسانند و بجوشانند تا ثلث بماند و پس از آتش فرو گیرند و مالیدہ صاف کنند و ثفل صندل را با قدرے گلاب بشویند چندانکہ مزۂ صندل در ثفل نماید و [دیگر][1] بار صاف نمایند و با دو و بست مثقال قند سفید بقوام بیاورند و نیم مثقال زعفران در خرقۂ کتان بستہ در دیگ اندازند تا بجوشد و در آخر از دیگ برآورند[2] و با قدرے گلاب بمالند و گلاب را در دیگ داخل کردہ بعد از قوام از آتش فرو گیرند، آنگاہ صندل سودہ وطباشیر از ہر یک دہ مثقال و کافور قیصوری نیم درم در آں ممزوج کردہ نگاہ دارند و ہنگام حاجت میل نمایند۔

سکنجبین[3] دیگر: معدہ را قوت دہد و حرارت ساکن کند و سدۂ جگر بکشاید، غشی و خفقان و توحش بر طرف سازد۔

(ص) انار دانہ و زرشک از ہر یک پنجاہ درم، تمر ہندی سی درم، آلوئے بخارا بست عدد، برادۂ صندل مقاصری پانزدہ درم، ریوند چینی یک درم، تخم کاسنی و رازیانہ از ہر یک سہ درم، اجزاء نیم کوفتہ مجموع را در سہ من آب بخیسانند و بجوشانند تا نصف بماند پس خشک مالیدہ [بفشارند[4]] و صاف نمایند و پنجاہ درم آب غورہ وسی درم آب سیب و بست درم آب بہی ہفت درم آب لیمو و پنجاہ درم سرکہ راست مزہ و یک من قند [سفید[5]]، مجموع را در دیگ سنگی جوش دہند تا بقوام آید در ظرف چینی یا ظرف شیشہ نگاہ دارند۔

سکنجبین[6] دیگر: اصحاب توحش سوداوی وصرع را سودمند بود و باہ را نضج دہد و رفق اسہال کند۔

(ص) افتیمون دہ درم، بسفائج شش درم، گاؤزبان پنج درم، تربد سفید تراشیدہ شش درم، تخم بادرنجبویہ و تخم بادروج و تخم فرنجمشک و رازیانہ و درونج و بہمن سفید و بہمن سرخ و ساذج ہندی و سنبل الطیب و قاقلہ از ہر یک سہ درم و نیم، حاشا و کمافیطوس از ہر یک چہار درم، پرسیاؤشان پنج

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ "برآورند" نسخہ رضا۔

۳ تا ۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

درم، تخم کشوث وتخم کاسنی از هر یک دو درم وگل قند بوزن مجموع ادویه، یک شب همه را در سرکه کهنه بخیسانند پس هفت رطل آب داخل کرده بآتش ملائم طبخ نمایند تا نصف بماند صاف کنند و بقوام آورند۔ اگر شربتی گلقند بس نباشد بقدر کفاف قند سفید داخل کنند۔ مقدار شربتی از پنج درم تا ده درم۔

سکنجبین[1] دیگر: سنگ گرده ومثانه بریزاند۔

(ص) پوست بیخ کبر وصمغ درخت بادام و برگ ترب از هر یک یک وقیه، راسن و وج و پیاز وعنصل و دوقو وفطراسالیون از هر یک نیم وقیه، همه را در نیم رطل سرکه کهنه سه روز بخیسانند و بآتش نرم جوش دهند تا نصف بماند صاف نمایند وبا یک رطل قند بقوام آورند و مقدار دو درم بماء السرو بیاشامند۔

سکنجبین[2] دیگر: درد معده وامعاء [را[3]] نافع بود[4]۔

(ص) قنطوریون نیم رطل در سه وقیه سرکه کهنه بخیسانند و بمالند و صاف کنند وبا یک رطل عسل یا قند بقوام آورند۔

سکنجبین[5] دیگر: حرارت معده ساکن کند، سده بکشاید و تپهائے کهنه را نافع بود۔

(ص) تخم کاسنی وتخم کشوث و برگ گل سرخ وتخم شاهتره از هر یک ده درم، اجزاء نیم کوفته در [یک[6]] وقیه و یک وقیه آب بخیسانند وصاف نمایند و با قند بقوام آورند۔

سکنجبین[7] دیگر: ورم سپرز [را[8]] نافع باشد۔

(ص) پوست بیخ کبر وسیر صحرائی وکزمازج و اسارون و روناس و اگر ترکی، اجزاء مساوی[9] نیم کوفته در سرکه بخیسانند و بجوشانند وصاف نموده با قند چنانکه[10] رسم است بقوام آورند۔

سکنجبین دیگر: مسهل بلغم باشد۔

(ص) عسل کف گرفته وسرکه کهنه از هر کدام پنج سیر در دیگ جوش دهند و بقوام آورند و در

---

۱ تا ۷ اضافه از نسخه رضا۔
۸ ''بامثلا'' نسخه رضا۔
۹ اضافه از نسخه رضا۔
۱۰ ''چنانکه'' نسخه رضا۔

آخر یک وقیه مغز حب القرطم نرم کوفته داخل سازند وخوب درهم بیامیزند و بقدر کفاف بدهند۔

سکنجبین[1] دیگر: سدهٔ سپرز وجگر بکشاید و مستسقی را فائده دهد۔

(ص) تخم کرفس و پوست بیخ رازیانه از هر یک ده درم، بیخ کبر وفوه از هر یک پنج درم، گل سرخ و سنبل الطیب از هر یک سه درم وریوند چینی دو درم۔ اجزاء آنچه باید کوفت نیم کوب کنند و مجموع در دو وقیه سرکه کهنه و یک رطل آب بخیسانند و جوشانیده صاف نمایند و با قند بقوام آورند۔

سکنجبین[2] دیگر: مسهل که رطوبات را براند واستسقاء را سودمند بود۔

(ص) خل خمیر ده سیر، آب صاف نیم من، برگ ماذریون یک وقیه[3] در سرکه و آب یک هفته بخیسانند پس از یک هفته بجوشانند و صاف کنند و با یک من سرکه طبرزد بقوام[4] آورند و کف بردارند واگر عوض آب، گلاب [کنند[5]] و یک رطل آب بهی دریں اضافه کنند بهتر باشد۔

سکنجبین دیگر: مسهل صفراء باشد۔

(ص) سرکه کهنه وقند از هر یک مقدارے که شیرینی وترشی در ذائقه موافق جوش داده کف بردارند و بقوام آورند و نصف آنچه سکنجبین باشد، گلاب دراں بیفزایند و هر یک رطل سکنجبین وسقمونیا وعصارهٔ غافث از هر یک دو درم[6]، قثاء الحمار و بیخ بادیان و بیخ کرفس از هر یک سه درم، مجموع را در صره بپندند و در سکنجبین بیندازند و نیم رطل گلاب جوش دهند پس صره را برآورند و با قدرے گلاب بمالند و بفشارند وصره را در اندازند وآب بفشارند و ادویه بسکنجبین بقوام آورند۔ مقدار شربتی ده درم بگلاب بدهند۔

سکنجبین[7] دیگر: سدهٔ کبد وطحال بکشاید۔

(ص) ریوند چینی ده درم، مامیران یک درم، زعفران سه درم، پوست بیخ کبر و پوست بیخ رازیانه و پوست بیخ کرفس از هر یک پنج درم، در دو وقیه [سرکه[8]] و یک رطل آب جوش دهند تا نصف بماند صاف کنند و با قند بقوام آورند و مامیران و زعفران هر یک بصره جدا بسته در دیگ اندازند و

---

۱ تا ۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ "دو درم" نسخه رضا۔

۷ و ۸ اضافه از نسخه رضا۔

چنانکہ رسم است بقوام آورند۔

نسخہ[1] دیگر: در امراض صفرا[2] وحمیات حارہ نافع باشد واسہال صفراء باز دارد وابتدائے ظہور بزوری آبلہ کہ اگر بدہند، سودمند بود۔

(ص) سرکہ کہنہ [وگلاب از ہر یک یک چہار یک وگل سرخ پنج درم، سہ روز درسرکہ و وگلاب[3]] بخیسانند پس بجوشانند وصاف کنند وبا یک من قند بقوام آورند۔

نسخہ دیگر: منع زیادتی بزور آبلہ کند۔

(ص) خل خمیر صد درم، گلاب وعرق بید دو بست درم، بزرگ گل سرخ پنج درم، گلنار ورقع تراشیدہ از ہر یک دو درم، اجزاء درسرکہ وگلاب بخیسانند وسہ روز بگذارند پس از سہ روز بعد وجوش دہند وصاف کنند وچنانکہ رسم است باسی درم قند سفید بقوام آورند۔

سکنجبین [دیگر[4]]: کہ معدہ راقوت دہد واشتہاء بیاورد۔

(ص) صعتر ونانخواہ وزیرۂ کرمانی از ہر یک دہ درم، آب بہی وگلاب وسرکہ از ہر یکے سی درم، اجزاء رادرسرکہ وگلاب خیسانیدہ وجوشانیدہ چنانکہ رسم است با قند بقوام آورند۔

---

[1] ''سکنجبین'' نسخہ رضا میں صرف یہی لفظ مرقوم ہے۔

[2] ''صفراوی'' نسخہ رضا۔

[3و4] اضافہ از نسخہ رضا۔

باب ششم از مقاله دوم

در بیان حلویات و مسمنات

حلوائے احمد خانی[۱]: بدن را فربہ کند و باہ را قوت دہد و منی را زیادہ کند۔

(ص) ترنج سفید پاکیزہ شستہ یک رطل در آب جوش دہند تا پختہ شود و یک رطل مغز بادام مقشر نیم کوفتہ با دو رطل قند سفید و یک رطل روغن گاؤ و یک مثقال زعفران سودہ و یک دانگ مشک و یک پیالہ گلاب بآتش ملائم کفچہ زنند تا زمانے کہ پختہ شود۔

حلوائے [دیگر][۲]: بدن فربہ کند و مجامعت را قوت دہد و منی زیادہ [۳]کند۔

(ص) گذر تراشیدہ یک من پختہ در ہاون چوبی نرم بکوبند و مغز پستہ و مغز گردگان و مغز نارجیل و مغز فندق و مغز پنبہ دانہ و مغز حب القلقل و کنجد مقشر و خشخاش سفید و مغز حب الزلم از ہر یک [یک[۴]] سیر، کبابہ چینی و زنجبیل و دارفلفل و دارچینی و خصیۃ الثعلب مصری و جوز بوا و بسباسہ و زرنباد از ہر یک سہ درم، مجموع را نرم کوفتہ و بیختہ با نیم من عسل و نیم من فانید و یک چہار بک روغن گاؤ و پنجاہ عدد زردۂ تخم مرغ بآتش ملائم طبخ نمایند و کفچہ بزنند تا آنکہ بمدعا پختہ شود۔

سفوف مسمن: بدن را فربہ کند و قوت مجامعت [را[۵]] یاری دہد۔

(ص) مغز فندق و مغز بادام و کنجد مقشر و تخم شاہترہ[۶] و نخود بریاں از ہر کدام یک سیر، چلغوزہ نیم سیر و خرمائے قسب دو سیر، مجموع را کوفتہ ہر صبح کفی [میل[۷]] نمایند۔

---

۱ ''خان احمدی'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''بیفزاید'' نسخہ رضا۔

۴و۵ اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ ''تخم شاہ دانہ'' نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا۔

سفوف [دیگر][1]: لاغری که از سبب گل خوردن باشد برطرف کند و بدن را فربه سازد۔

(ص) بهمن سرخ و زرنباد و کتیرا و خشخاش و مغاث از هر یک پنج درم بکوبند و بپزند و با شیر گاؤ و شکر حسو سازند و بعد از خوردن بحمام روند و استعمال آب[2] معتدل کنند۔

مقیده: که مسمن بدن و مقوئ باه باشد۔

(ص) خرمائے فربه بے دانه دو من در دو من آب بجوشانند تا مهرا شود عسل و قند از هر یک یک رطل، زعفران دو درم، کعک خشک کوفته و بیخته نیم من، مغز بادام و مغز گردگان و مغز فستق از هر یک بست درم کوفته مجموع را با شیرهٔ خرماء بجوشانند و با یک من روغن چنانکه رسم است طبخ نمایند۔

جوارش مسمن: بدن را فربه کند و هضم را یاری دهد و بواسیر را برطرف کند و قوت باه دهد۔

(ص) زنجبیل ده درم، دارفلفل سه درم، فلفل و شیطرج هندی از هر یک دو درم، شقاقل پنج درم، مغز گردگان و کنجد مقشر از هر یک بست درم، بلادر پنج عدد کوفته در [یک[3]] وقیه روغن کنجد بمالند وصاف نمایند و ادویه کوفته و بیخته بایں روغن چرب کرده با سه چنداں مجموع فانیذ گداخته بسرشند۔

حلوائے مسمن: بدن را فربه کند و مردم ضعیف و لاغر را مفید بود۔

(ص) کعک خشک[4] کوفته یک من در روغن گاؤ بریاں کرده، سه رطل عسل و یک سیر گلاب و یک درم زعفران و یک من شیر گاؤ، مجموع را در پاتیله طبخ نمایند و در آخر خشخاش سفید و مغز بادام و مغز پسته و مغز فندق از هر یک یک سیر کوفته برآں بریزند و بدستور در روغن طبخ نموده بریاں کنند۔

سفوف مسمن: نخود سفید و کعک خشک از هر یک بست درم و کعب الغزال صد درم، مجموع کوفته و بیخته هر صبح بست درم با یک پیاله آب بنوشند۔

حلوائے [دیگر[5]]: بدن را فربه کند و قوت باه را زیاده کند و مجامعت را یاری دهد۔

(ص) بگیرند آرد نخود سفید و آرد گندم شسته از هر یک یک وقیه با روغن گاؤ کفاف بریاں

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2] ''استعمال کنند'' نسخه رضا ''آب معتدل'' نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافه از نسخه رضا۔

[4] ''خشک'' یہ لفظ نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔

کنندونیم من جلاب قندسفید ونیم من آب دردیگ بریزندوکفچه زنندو باتش ملائم طبخ نمایندویک چهاربک مغزبادام سفید کرده ونیم کوفته ، یک مثقال زعفران، یک دانگ مشک وپیاله گلاب درآخر اضافه کنندوبعدازاں مقدار یک سرکجه هرصباح بخورند۔

حلوائے [دیگر][1]: که همه بدن رافربه کندومنی بیفزایدومبهی باشد۔

(ص) مغز بادام مقشر و[2] مغز گردگان ومغزفندق ومغز پسته وکنجد مقشروشاه دانه ومغز حبة الخضراء ومغز نارجیل وچلغوزه ازهریک سه سیر،کوفته ونرم نموده با یک رطل آردمیده ویک رطل روغن گاؤ ویک من قند بدستورطبخ نمایندودرآخریک دانگ مشک، یک مثقال زعفران ویک پیاله گلاب اضافه کنندو باتش ملائم باهستگی کفچه زنندتاحلواء بروغن برشته شودپس میل نمایند۔

حلوائے [دیگر][3]: مسمن ومسوئ بدن است۔

(ص) گوشت سینهٔ مرغ فربه نرم بکوبند بنوعے که مرهم شودودرمیان قندوعسل طبخ نمایندو روغن گاؤ اضافه کنندو باهستگی کفچه زنند چندآنکه پخته شودو برشته گردد ودرآخرقدرے مغزبادام نرم کوفته دروے افگندوبمشک وزعفران معطرکنندپس ازطبخ هرصباح مقدار یک وقیه میل نمایند۔

حلوائے [دیگر][4]: اقوی ازاول باشدوبغایت مسمن ومبهی است۔

(ص) مغزحبة الخضراءومغزنارجیل وکنجدمقشرومغزپسته ومغزبادام ومغزحب الزلم ومغز حب القلقل ومغزانجلک وچلغوزه وپنبه دانه وکتیرا از هرکدام یک وقیه، همه رانرم بکوبندودریک رطل قندوعسل گداخته طبخ نمایندتا منعقد [شود][5] قدرے مشک وزعفران وگلاب که مناسب دانند اضافه کنندپس مقداردهدرم میل فرمایندوغذا کباب وشوربائے گوشت ثقلی بخورندوازترشی اجتناب کنندو پیوسته بدن رابروغن بنفشه بادام چرب کنندوحمام معتدل وبوسیدن لباس نرم از اعراض و پریشانی خاطرو [حرکت][6] عنیف ملاحظه کردن آنچه تحلیل آوردوربودن وجمعیت خاطروبے قیدی ونشاط و طرب ولهوولعب از اسباب فربهی ومسمن بدن است۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضا۔

[2] ''مقشر'' نسخه رضا۔

[3] تا [6] اضافه ازنسخه رضا۔

مقالہ سوم

در بیان حبوب و اقراص و سفوفات و سنونات و ذرورات و نقوعات و بخورات و شمومات، مشتمل بر هفت باب۔

باب اول از مقالہ سوم

۱

در ذکر[۱] حبوب

مشتمل بر دو فصل

فصل اول: در بیان حبوب[۲] مسہل و ملین۔

حب ایارج: دماغ و اعصاب را از اختلاط[۳] بلغم غلیظ و فضول لزج پاک کند۔

(ص) ایارج فیقرا[۴] و تربد سفید تراشیدہ مجوف مصمغ[۵] کہ بروغن بادام چرب کردہ باشند، از ہر یک نیم[۶] درم، نمک[۷] ہندی و تخم حنظل[۸] از ہر یک دانگے و نیم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب رازیانہ بسرشند[۹] [و حب سازند[۱۰] ہر حبے] مقدار نخودی۔ وایں مجموع یک شربت باشد۔

[حب] ایارج: کہ نقل از کامل الصناعۃ۔ صداع بلغمی را بغایت سودمند بود۔

۱و۲ ''ذکر'' و ''حبوب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۳ ''اختلاط'' نسخہ رضا۔

۴و۵ اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ ''درمے'' نسخہ رضا۔

۷ نسخہ رضا میں ''از ہر یک نیم درم'' کے بعد ''حب النیل و انیسون و غاریقون از ہر یک نیم درم'' ہے۔

۸ ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔ ۹و۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص) تربد سفید یک درم ونیم، ایارج فیقرا یک درم، تخم[1] خطل نیم درم، سقمونیا مشوی وانیسون وعود از هریک دانگے ونمک ہندی دو دانگ، اجزاء کوفتہ بیختہ بآب رازیانہ بسرشند و حب سازند وایں تمام یک شربت باشد۔

نوع دیگر: ہم نقل از کامل الصناعۃ۔ ہماں نفع دہد۔

(ص) تربد سفید تراشیدہ دو درم، ایارج فیقرا سہ درم، پوست ہلیلہ کابلی ونمک ہندی از ہریک کدام دو درم، شحم الحنظل یک درم وتخم کرفس نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بدستور حب سازند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

جے کہ دوار را فائدہ دہد ومجربست:

(ص) ایارج فیقرا واسطوخودوس از ہریک یک درم، غاریقون نیم درم، نمک ہندی وشحم[2] الحنظل از ہریک دو دانگ، اجزاء کوفتہ بآب صاف بسرشند وحب سازند وتمام ایں [یک][3] شربت باشد۔

حب صبر[4]: اوجاع مفاصل وفالج ولقوہ ونقرس را نافع باشد۔

(ص) صبر سقوطری یک مثقال، تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب نمودہ یک درم، حب السنبل[4] وغاریقون وانیسون از ہریک نیم درم، شحم الحنظل ونمک ہندی از ہریک دانگے ونیم، مقل[5] وکتیرا از ہریک یک دانگ، کوفتہ وبیختہ بآب کرفس حب سازند واس تمام یک شربت باشد۔

حب سورنجان: اوجاع مفاصل ونقرس وعرق النساء را مفید بود۔

(ص) صبر سقوطری وتربد سفید وسورنجان مصری از ہریک یک مثقال، ماہیز ہرج یک درم، حب[6] السنبل وغاریقون از ہریک نیم درم، کتیرا ونمک ہندی از ہریک دانگے وشحم حنظل نیم دانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب کرفس حب سازند وایں ہمہ یک شربت است۔

---

[1] ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''صبر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں فقط ''حب'' مرقوم ہے۔

[4] ''حب السنبل'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''حب النیل'' نسخہ رضا۔

حب سورنجان، نسخہ دیگر: سورنجان وایارج فیقرا وتربد سفید وماہیزہرج از ہریک درمے، سورنجان مصری وپوست ہلیلہ زرد وغاریقون وانیسون از ہریک پنج درم، سقمونیا وکتیرا وتخم حنظل[1] از ہریک دانگے، اجزاء کوفتہ وبیختہ حب سازند۔

حب شبیار: کہ قوت بصرہ[2] را نافع باشد، دردسر ودردمعدہ راسودمند بود، اعصاب ودماغ را از اختلاط[3] پاک گرداند۔

(ص) صبر سقوطری سہ درم، پوست ہلیلہ زرد وگل سرخ ومصطگی وتربد سفید از ہریک درمے، سقمونیا مشوی نیم درم، کوفتہ وبیختہ[4] حب سازند وہرکدام برابر نخود دومقدار شربتی از ویک مثقال تادومثقال باشد کہ وقت خواب فرو گیرند[5] وبخوابند۔

حب شبیار، نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وتربد سفید از ہریک پنج درم، گل سرخ چہار درم[5] وصبر زرد برابر اجزاء، ہمہ کوفتہ وبیختہ بآب بسرشند وحب سازند وشربتی یک مثقال بآب گرم [وقت[6] خواب] فرو گیرند[7] وبخوابند۔

حب قوقایا: از جالینوس است۔ صداع ودردچشم راسودمند بود واختلاط[8] وفضلات غلیظ از جمیع بدن [پاک[9]] کند وقوت بصر میدہد[10]۔

(ص) صبر سقوطری وعصارۂ غافث وافسنتین ومصطگی [رومی[11]] از ہریک جزوے، سقمونیا مشوی وتخم حنظل[12] از ہریک نیم جزو، کوفتہ وبیختہ بآب کرفس[13] حب سازند وشربتی یک مثقال باشد۔

---

۱ "شحم حنظل" نسخہ رضا۔

۲ تا ۴ "باصرہ" و "اخلاط" و "فرو برند" نسخہ رضا۔

۵ نسخہ رضا میں "گل سرخ چہار درم" کے بعد "مصطگی دو درم" بھی مرقوم ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ و ۸ "فرو برند" نسخہ رضا و "اخلاط" نسخہ رضا۔

۹ و ۱۰ اضافہ از نسخہ رضا و "کند" نسخہ رضا۔

۱۱ و ۱۲ اضافہ از نسخہ رضا و "شحم الحنظل" نسخہ رضا۔

۱۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

نسخہ دیگر[1]: منقول از غنی[2]۔ شقیقہ وصداع باردرانافع[3] باشد ورطوبات دماغ وفضول[4] بداز دماغ پاک سازد۔

(ص) ایارج فیقرا دہ درم، شحم حنظل سہ درم ودودانگ، سقمونیا [مشوی[5]] واسطوخودوس وعصارۂ افسنتین از ہریک [پنج[6] درم] بدستور سرشند حب کنند ومقدار شربتی دو ونیم درم باشد۔

حب افاویہ: نقل از منہاج۔ مرہ صفراء وسوداء وبلغم غلیظ ازمعدہ دفع کند وفضول ورطوبات[7] معدہ راسود مند بود۔

(ص) دارچینی وقصب الذریرہ وبلسان[8] وفقاح اذخر وسلیخہ وقرفہ از ہریک ہفت درم ونیم، کوفتہ دریک [چہار بک[9]] آب باراں بجوشانند تانصف بماند بیالایند ودہ درم صبر سقوطری دراں انداختہ باز بجوشانند تاصبر آب شود صاف کنند بنوعکہ ثقل صبر ہیچ دراں نباشد درآفتاب بگذارند تاخشک شود پس زعفران ومصطگی ومرمکی از ہریک یک درم کوفتہ وبیختہ باصبر بیامیزند وحب سازند وہر جے کہ مقدار نخودی درسایہ خشک سازند وشربتی یک مثقال بآب نیم گرم بدہند۔

نسخہ دیگر: از بدرالدین قلانسی، معدہ سر درافائدہ[10] دہد۔

(ص) حب بلسان وسلیخہ و[عود[11]] بلسان وسنبل الطیب ودارچینی واسارون وزعفران وبسباسہ وقرنفل وجوز بوا از ہریک نیم درم، غاریقون سفید وسقمونیا مشوی از ہریک سہ درم، تربد سفید دہ درم وزنجبیل ودرم بآب کرفس بعداز آنکہ کوفتہ وبیختہ باشند حب نمایند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

حب افاویہ، نسخہ دیگر[11]: بادہا کہ درمعدہ باشد دفع کند وطبع راخوب نرم کند۔

۱و۲ ''حب قوقیا، نسخہ دیگر'' و ''غنا'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''بد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۵و۶ اضافہ از نسخہ رضا

۷ ''رطوبات معدی'' نسخہ رضا۔

۸ ''حب بلسان'' نسخہ رضا۔

۹و۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

۱۱ ''حب افاویہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص)زنجبیل وفلفل وقرنفل ودارچینی ونارمشک ومصطگی ازهریک یک مثقال ،سقمونیا مشوی هفت مثقال وقندسفید هشت مثقال، اجزاء کوفته وبیخته حب سازندوهرجے مقدارنخودی وهرجے یک مجلس دفع کند۔

حب متن: فالج ونقرس واوجاع مفاصل وقولنج رانافع باشد،ریاح غلیظ واسترخائے اعصاب ووجع الظهر راسودمند بودوبول وحیض براند۔

(ص) سکبینج واشق وجاؤشیر ومقل و زرنبادوتخم کرفس وخردل وشحم حنظل وصبر سقوطری وتربدسفید تراشیده و پوست هلیله زرد،مجموع ادویه بوزن برابر،آنچه کوفته باشند بکوبندوصمغهارا بآب قندخیسانیده حل کنندوبسرشندوحب سازند۔مقدارشربتی ازدودرم تادومثقال باشد۔

[نسخه دیگر]: خداوندفالج ولقوه ودردا عضاء ونقرس وامراض بلغمی راسودمند بود۔

(ص)ایارج فیقرا ده درم،شحم حنظل وقنطوریان باریک وعصارهٔ غافث ازهریک پنج درم، افتیمون تادودرم ونیم،جندبیدستروفلفل وحلتیت و سکبینج وجاؤشیر وشیطرج وخردل ازهریک درمے، صمغهارا بآب کرفس حل کنندوادویه رادراں بسرشندوحب نمایند۔شربتی دودرم بدهند۔

نسخه دیگر: فالج ولقوه ورعشه وامراض رطوبی رانافع [بود] وبلغم غلیظ ازسردارعصاب وامعادفع کند۔

(ص)صبروتربد[سفید]ازهریک نیم درم، جندبیدستروفرفیون ازهریک دانگے ،مقل و اشق وجاؤشیرو سکبینج وهزاراسپنداز هریک دودانگ چنانکه رسم است بآب گندناحب کنندوجمله ایں یک شربت بدهند۔

حب دیگر: قدماءازبرائے پاک کردن اعصاب ترکیب کرده اندوگفته اندکه هیچ ادویه بایں نرسد۔

(ص)صبرزردوشحم الحنظل ازهریک ده درم،فرفیون پنج درم ومقل ده درم چنانکه رسم است حب کنند۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا۔

۲ ''فرفیون'' نسخه رضا۔

۳ اضافه ازنسخه رضا۔

۴ اضافه ازنسخه رضا۔

۵ ''است'' نسخه رضا۔

حب شیطرج: اوجاع ورکین وعرق النساء راسودمند بودواختلاط[1] کزج دفع سازد۔

(ص) سکبینج واشق وجاؤشیروفرفیون ازهریک یک ونیم درم، زراوندگردوقنطوریون باریک وجندبیدستر ازهریک دودرم ونیم، دارفلفل وزیره کرمانی ونانخواه وتخم کرفس ومرمکی وزعفران ازهریک چهاردانگ، هلیله زردوسورنجان وماهیزهرج ازهریک چهاردرم، ادویه کوفته وبیخته بآب کانج[2] [حب] نمایندوشربتی دودرم بدهند۔

نسخه دیگر: اوجاع مفاصل واعصاب وفالج ولقوه واحتباس حیض رانافع باشد۔

(ص) صبرسقوطری بست درم، خردل سفیدوزنجبیل ونمک هندی ووج ترکی وشیطرج هندی ازهریک درمے وفانیذ چهاردرم، اجزاءکوفته وبیخته بآب کرفس حب سازند۔ مقدارشربتی دونیم درم باشد۔

نسخه دیگر: فالج ولقوه وامراض دماغی که ازبلغم باشد، سوددهد۔

(ص) صبرسقوطری بست درم، پوست هلیله زرده درم، خردل سفید[3] وزنجبیل ازهریک یک درم، شیطرج هندی دودرم وفانیذ چهاردرم، اجزاءکوفته وبیخته بآب کراث حب کنند[4]۔ شربتی دوونیم درم بدهند۔

حب سکبینج: بیماریهائے بلغمی مانندفالج ولقوه ومفاصل رانافعست۔

(ص) سکبینج و[مقل][5] واشق وجاؤشیروتخم الحنظل[6] ازهریک ده درم، زنجبیل وفلفل ودارفلفل وشیطرج ونانخواه وجندبیدستر وزعفران ازهریک دودرم، هلیله وبلیله وآمله وسورنجان ازهریک سه درم، تربد[سفید][7] تراشیده وسقمونیامشوی ازهریک پنج درم وصبرزردبست درم، اجزاءکوفته وبیخته بآب گندنا حب سازند۔ شربتی دودرم تاسه درم باشد۔

نسخه دیگر: قولنج بکشایددوردامعاء ومغص وبواسیررانافع باشد۔

(ص) سکبینج وتخم کرفس وانزروت وپوست هلیله زردازهریک پنج درم، تربدسفید مجوف

---

[1] ''اخلاط'' نسخه رضا۔
[2] اضافه ازنسخه رضا۔
[3] ''سازند'' نسخه رضا۔
[4] اضافه ازنسخه رضا۔
[5] ''تخم الحنظل'' نسخه رضا۔
[6] اضافه ازنسخه رضا۔

بروغن بادام چرب کردہ بست درم، تخم الحنظل[1] سہ درم ومقل ازرق دودرم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب گندنا حب سازند۔ مقدار شربتی از دودرم تا سہ درم باشد۔

نسخہ دیگر: فالج ولقوہ وقولنج[2] ومغص وامراض بلغمی راسودمند بود وقلع[3] بلغم غلیظ[4] ازاعصاب وامعاء بکند۔

(ص) سکبینج سہ دانگ، اشق ومقل وجاؤشیر وہزاراسپند از ہریک دودانگ، صبرزرد[5] [یک ونیم درم] وتربد چہاردرم بدستور حب سازند۔ مقدار شربتی سہ درم باشد۔

حب الذہب: دردچشم وصداع رانافع باشد ونورالبصر بیفزاید۔

(ص) صبرسقوطری بست درم، پوست ہلیلہ زرد دہ درم، کتیرا ومصطگی وزعفران وسقمونیا مشوی از ہریک سہ درم وگل سرخ پنج درم، کوفتہ وبیختہ باگلاب سرشتہ حب سازند وہرچہے برابرنخودی و مقدار شربتی دودرم باشد۔

نسخہ دیگر: صبردہ درم، تربدسفیدہفت درم، مصطگی وگل سرخ از ہریک دوونیم درم، زعفران [یک درم][6] ونیم پوست ہلیلہ زرد پنج درم وسقمونیاسہ درم ونیم، کوفتہ وبیختہ حب سازند۔ شربتی دودرم باشد۔

نسخہ دیگر: منقول ازکامل الصناعۃ۔ دردسرو[7] [تاریکی] ودردچشم رانافع باشدوفضول دماغی پاک کندونوربصرہ زیادہ گرداند۔

(ص) مصطگی رومی وعصارۂ افسنتین وصبرسقوطری وتخم الحنظل[8] وپوست ہلیلہ زردوسقمونیا مشوی ازہریک جزوے وگل سرخ نیم جزء وزعفران ربع جزو، اجزاء ہمہ کوفتہ وبیختہ بگلاب بسرشند وحب سازند۔ مقدار شربتی از یک درم تا یک مثقال بدہند۔

حب[9] دیگر: بدن راازسوداء پاک گرداندوبلغم غلیظ ولزج دفع کند۔

---

۱ ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔

۲ ''قولنج'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۳ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۴ ''بلغم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۵ تا ۷ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۸ ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔

۹ ''حب اصطمخیقون'' نسخہ رضا۔

(ص)حب بلسان وسلیخه وسنبل واسارون ودارچینی وزعفران ومصطگی وبیخ اذخروعصارهٔ افسنتین وزراوندمدحرج ونمک هندی ازهریک یک درم،صبرسقوطری پانزده درم، سقمونیامشوی وغاریقون وتخم الحنظل[1] ازهریک سه درم،افتیمون اقریطی وبسفائج فستقی ازهریک شش درم،اجزاء کوفته وبیخته بآب کرفس حب سازند هریکے برابرنخودی[ودر[2] سایه خشک کنندودرظرف شیشه نگاه دارندووقت حاجت مقدارشربتی] دودرم تاسه درم بآب نیم گرم بدهند۔

نسخه دیگر: مسهل سوداء بود۔

(ص)ایارج فیقرا وحب السنبل[3] ازهریک ده درم، پوست هلیله زردوافتیمون اقریطی و بسفائج ازهریک پنج درم، تخم الحنظل[4] سه درم،سناء مکی ومقل ازهریک دودرم،مقل رادرآب بادیان حل کنندوادویه کوفته وبیخته دروبسرشندوحب سازندوشربتی ازسه درم تاچهاردرم باطبخ انیسون بدهند۔

حب اصطمخیقون[5]:منقول ازکامل الصناعة۔اخراج فضول وسوداء[6] کند۔

(ص)افتیمون اقریطی وشحم الحنظل ازهریک پانزده درم،غاریقون سفیده درم،صبرسقوطری بست وهشت درم، سنبل الطیب وقسط تلخ وحب بلسان وزعفران وبیخ اذخرازهریک سه درم ونیم، سلیخه شش درم ونیم ،اجزاءکوفته وبیخته بآب کرفس وکبریت حب سازند۔مقدارشربتی سه درم باشد۔

حب السلامة:استسقاءرانافع باشدوقولنج رابکشاید۔اخلاط غلیظ وفضول وبلغم ازبدن پاک کند۔

(ص)تربدسفیده درم، حب السنبل[7] سه درم،شبرم وماذریون وکتیرازهریک دودرم و نیم ،اجزاءکوفته وبیخته [در[8]]دودرم مقل خیسانیده درهم بسرشندوحب سازندومقدارشربتی ازیک درم تا یک درم ونیم باشد۔

حب غافث:حمیات بلغمی رانافع است۔

---

۱ ''شحم الحنظل''نسخه رضا۔

۲ اضافه ازنسخه رضا۔

۳تا۵ ''حب النیل'' و ''شحم الحنظل'' و ''نسخه دیگر''نسخه رضا۔

۶ ''سودائی''نسخه رضا۔

۷ ''حب النیل''نسخه رضا۔

۸ اضافه ازنسخه رضا۔

(ص) صبر سقوطری و پوست هلیله زرد و عصارهٔ غافث از هریک جزو یکوفته و بیخته بآب بسرشند۔
حب[1] النفط: فالج ولقوه واوجاع مفاصل ونقرس واسترخاء اعصاب وقولنج وبادها [غلیظ[2]] وامراض
بارده رطبه را نافع باشد۔

(ص) پوست هلیله زرد وصبر سقوطری وشحم الحنظل وماهیزهرج وحرمل وجندبیدستر وانزروت
واشق ومقل ازرق و سکبینج وجاوشیر وصمغ السداب ونفط سفید از هریک پنج درم، آنچه باید کوفت
بکوبند وصمغها را در آب سحل[3] ساخته مجموع درهم بسرشند وحب سازند هریک مقدار نخودی در سایه خشک
کنند۔ مقدار شربتی دو درم باشد[4] بوقت خواب۔
جهت که سنگ گرده ومثانه بشکند وبریزد۔

(ص) اشق وقطران از هریک یک درم، حب بلسان دو درم، مرمکی چهار درم، تخم کرفس
وانیسون از هریک درمے وشیرهٔ فلوس خیارشنبر مقدارے که ادویه باقی بسرشند وروغن [بادام[5]] یک
درم، مجموع حب نموده شربتی یک درم باشد۔
حب مرمکی: اخلاط[6] فاسد وفضول از دماغ پاک سازد وصفراء وبلغم براند۔

(ص) صبر سقوطری وتخم حنظل[7] از هریک هفت مثقال، زعفران وسنبل الطیب ودارچینی
وحب بلسان واسارون ومصطگی وافسنتین وسقمونیا مشوی وتربد از هریک یک مثقال وسلیخه نیم مثقال،
اجزاء کوفته وبیخته بآب خالص بسرشند وحب سازند۔ مقدار شربتی بقدر نرمی وخشکی طبیعت بدهند۔
حب ابن الحارث: تپهائے بلغمی وامراض [بلغمی[8]] را سودمند بود۔ خدواند نقرس وبرص وبهق را نافع
بود، سیاهی موئے را نگاه دارد۔

---

[1] و [2] نسخه رضا۔
[3] "آب گرم" نسخه رضا۔
[4] "مقدار شربتی دو درم باشد قدرے گلاب گرم وقت خواب" نسخه رضا۔
[5] اضافه از نسخه رضا۔
[6] "اخلاط" نسخه رضا
[7] "شحم حنظل" نسخه رضا۔
[8] اضافه از نسخه رضا۔

(ص) پوست هلیله زرد و صبر سقوطری و تربد تراشیده و مقل و مرکی و سکبینج و تخم الحنظل[1] از هریک کدام پنج درم، خردل سفید و صعتر فارسی و شونیز و زیره کرمانی و نمک طبرزد و علک رومی از هریک درمے، صموغ را در آب گندنا حل سازند و اجزاء کوفته و بیخته بسر شند و حب سازند۔ هر حبے [مانند فلفل باشد][2] از هریک مثقال فرو برند و غذا زیرباج بجوشانند۔[3]

حب ایارج[4]: سوداوی مزاج را نافع باشد و سودائے سوخته را دفع سازد۔

(ص) لاجورد[5] شسته سه درم، قرنفل و انیسون از هریک دو درم، سقمونیا یک درم، غاریقون پنج درم، افتیمون و بسفائج از هریک چهار درم، ایارج فیقرا شش درم، ادویه کوفته و بیخته بآب کرفس حب سازند۔ مقدار شربتی سه درم باشد۔

حب نارمشک: قولنج بکشاید و وجع مفاصل را سودمند بود۔

(ص) حب بلسان و زنجبیل و دارچینی از هریک یک درم و نیم، پوست هلیله زرد سه درم و صبر سقوطری بست درم، اجزاء کوفته و بیخته بآب عنب الثعلب حب سازند و در سایه خشک سازند۔ مقدار شربتی از یک درم تا دو درم و نیم باشد۔

نسخه کامل الصناعة[6]: قولنج و وجع المفاصل و نقرس را نافع باشد۔

(ص) فلفلمویه و ساذج هندی و صعتر فارسی و فلفل و دار [فلفل][7] و نمک هندی و زنجبیل و حب بلسان و دارچینی و نارمشک از هرکدام یک درم و نیم، هلیله سیاه سه درم، صبر سقوطری بست درم، اجزاء کوفته و بیخته[8] بآب عنب الثعلب بسرشند و حب سازند۔ مقدار شربتی دو درم و نیم درم بدهند[9]۔

---

[1] ''شحم الحنظل''، نسخه رضا۔

[2] اضافه از نسخه رضا۔

[3] ''بخورند'' نسخه رضا۔

[4و5] ''حب لاژورد'' و ''لاژورد'' نسخه رضا۔

[6] ''الصنایع'' نسخه رضا۔

[7] اضافه از نسخه رضا۔

[8] ''بیخته'' یہ لفظ نسخه رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[9] ''باشد'' نسخه رضا۔

حب مطرانی: تپ ربع وامراض سوداوی وبلغمی وقولنج ودردمعده وکبد ونقرس واوجاع مفاصل رانافع باشد۔

(ص) عصارۂ افسنتین ومصطگی وپوست هلیله زرد وسیاه وحب السنبل وغاریقون وشحم حنظل وشاهتره ازهریک دو مثقال، سقمونیا پنج درم وصبر سقوطری بست درم، صاحب کامل الصناعة بعوض شاهتره ماهیز هرج [کرده آست]، اجزاء کوفته وبیخته بآب عنب الثعلب حب سازند ودرسایه خشک کنند ومقدار یک مثقال بدهند۔

حب الصبر: استسقائے لحمی رانافع بود۔

(ص) صبر زرد دوازده درم، افتیمون شش درم، سقمونیا چهار درم، سنبل الطیب وسلیخه وترنجبد سفید ومصطگی رومی ازهریک دو درم، زعفران یک درم ونیم، غاریقون سه درم، حماما نیم درم، اجزاء بدستور کوفته وبیخته چنانکه رسم است حب سازند ومقدار [شربتی] از دو درم تا سه درم باشد۔

حب دیگر: همان نفع دهد۔

(ص) ایارج فیقرا نیم مثقال، لاجورد شسته وسنبل الطیب وانیسون وتخم الحنظل وکتیرا وسقمونیا ازهریک دانگے، کوفته وبیخته بآب کرفس حب سازند۔ جمله این یک شربت بود۔

حب [ماذریون]: خداوند استسقائے زقی رانافع بود۔

(ص) ریوند چینی وعصارۂ غافث وتخم کرفس ازهریک سه درم، غاریقون وماذریون مدبر ازهریک سه درم، دربعضے نسخها غاریقون پنج درم آمده است۔ واگر حرارت قے باشد عوض تخم کرفس،

---

۱ ''حب النیل'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''حب بہرامی'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''باشد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

۶ و ۷ ''نسخہ دیگر'' و ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا

۸ اضافہ از نسخہ رضا۔

۹ ''نفع دہد'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''قے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

تخم کاسنی کنند، اجزاء کوفتہ وبیختہ حب نمایند وشربتی یک مثقال باشد۔

نسخہ دیگر[۱]: جہے کہ ہماں نفع دہد۔

(ص) ماذریون مدبر نیم درم، رو[سخت][۲] دو دانگ، فرفیون یک ونیم دانگ، [نمک][۳] ہندی وسرگین کبوتر از ہر یک دانگے حب کنند وایں جملہ ضعیف را دووقوی رایک شربت[است][۴]۔ جہے کہ مستسقی را مفید بود۔

(ص) تربد سفید ور یوند چینی از ہر یک یک ونیم دانگ، مقل وتخم انجرہ از ہر یک دو دانگ، فرفیون کہ بروغن گاؤ چرب کردہ باشد دانگے، کوفتہ وبیختہ بآب بادیان حب سازند ومقدار شربتی مناسب مزاج ہر شخصے یک شربت یا دو شربت کنند۔

حب[دیگر][۵]: از محمد زکریا است۔

(ص) ریوند چینی وعصارۂ غافث وتخم کاسنی از ہر یک سہ درم، غاریقون پنج درم، ماذریون مدبر چہار درم، مغز بادام یک درم، وکتیرا دو دانگ، حب سازند ومقدار شربتی دو درم بدہند۔

حب[دیگر][۶]: مصروع را فائدہ دہد۔

(ص) صبر سقوطری وغاریقون از ہر یک نیم درم، شحم حنظل دو دانگ، سقمونیا مشوی یک دانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ باعرق بادیان سرشتہ حب سازند وجملہ یک شربت باشد۔

حب[دیگر][۷]: مصروع[را][۸] نافع باشد ومواد غلیظ از دماغ فرو آرد۔

(ص) ایارج فیقرا نیم درم، افتیمون واسطوخودوس وبسفائج ونمک ہندی وغاریقون از ہر یک دانگ، تربد سفید تراشیدہ وپوست ہلیلہ زرد وتخم الحنظل[۹] وکتیرا وسقمونیا از ہر یک دانگے، اجزاء کوفتہ وبیختہ حب سازند وایں جملہ دو شربت باشد۔

حب[دیگر][۱۰]: منقول از غنی منی۔ مصروع را نافع باشد۔

(ص) شحم حنظل واسطوخودوس وجند بیدستر ومرمکی وغاریقون از ہر یک یک درم، ایارج فیقرا

---

۱ تا ۸ اضافہ از نسخہ رضا۔

۹ ''شحم الحنظل'' نسخہ رضا۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

چہار درم وتربد سفید ہفت درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ حب سازند ومقدار شربتی از دو درم تا سہ درم [باشد][1]۔

حب [مقل][2]: خداوند بواسیر را نافع باشد۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد و ہلیلہ سیاہ و پوست ہلیلہ کابلی از ہر یک پنج درم، تربد سفید دہ درم، سکبینج وخردل از ہر یک دو درم، مقل الیہود دہ درم، مقل را در آب کردہ[3] حل کنند و ادویہ کوفتہ وبیختہ بآں بسرشند وحب نمایند۔

حب [مقل، نسخہ دیگر][4]: شقاق مقعد و بواسیر را سود دہد ومحروری مزاج را فائدہ دہد وسودمند باشد[5]۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد و پوست ہلیلہ کابلی ومقل از ہر یک دہ درم، کتیرا پنج درم، انجیر سفید سہ[6] عدد، انجیر را بپزند تا نرم شود بیالایند ومقل وکتیرا در آں حل کنند و پوست ہلیلہ جات کوفتہ وبیختہ در آب انجیر ومقل بسرشند وحب سازند۔ مقدار شربتی از دو درم تا سہ درم باشد۔

حب[7]: درد امعاء ومعدہ و بواسیر را نافع باشد۔

(ص) ہلیلہ سیاہ و پوست ہلیلہ کابلی وآملہ منقی از ہر یک جزوے، مقل سہ جزو، تربد یک ونیم جزو، اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن [بادام][8] چرب کنند و بآب گندنا حب کنند۔

حب[9]: چوں سہ شب متوالی بخورند درد بواسیر را تسکین دہد وبغایت نافع است۔

(ص) ہلیلہ سیاہ و پوست ہلیلہ وآملہ منقی ومقل از ہر یک چہار درم، تربد سفید یک درم، نمک ہندی نیم درم، سنبل الطیب وزعفران ودارچینی وسلیخہ از ہر یک دو درم، مقل را در آب گندنا حل کنند و باقی ادویہ کوفتہ وبیختہ بآب گندنا ومقل وبسرشند۔ مقدار شربتی دو مثقال باشد۔

[1و2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''گندنا'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''دارد'' نسخہ رضا۔

[6] ''سہ عدد وانجیر را'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[7] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

[9] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

حب[شاهتره][1]:[مسهل[2] صفراء وسوداء باشد وجرب رانافع باشد]۔

(ص)پوست هلیله زرد و بلیله[3] سیاه از هریک پنج درم،صبر سقوطری سه درم، سقمونیا دو درم، کوفته وبیخته بآب شاهتره حب سازند۔

جهت که برص وبهق سیاه وامراض سوداوی رانافع باشد۔

(ص)ایارج فیقرا یک درم، افتیمون ده درم لاجورد شسته هفت درم، سقمونیا مشوی وخربق سیاه وشحم حنظل از هریک دو درم، سنبل الطیب وانیسون از هریک یک درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب کرفس حب سازند وشربتی مناسب بحسب مزاج بدهند۔

حب[دیگر][4]: داء الثعلب رانافع است وصفراء وسوداء وبلغم رادفع کند۔

(ص)افتیمون وشحم الحنظل وسقمونیا وافسنتین ونمک هندی از هریک [دو][5] مثقال ،صبر زرده مثقال، انزروت وبسفائج از هریک سه مثقال ،اجزاء کوفته وبیخته حب سازند۔

حب[غاریقون][6]:سده بکشاید واستسقاء وامراض کبد رانافع باشد۔

(ص)افتیمون وصبر سقوطری از هریک شش درم،غاریقون که از پشت غربال گذرانیده باشد چهار مثقال، وفطراسالیون وتخم کرفس ودوقواز هریک دودرم وسقمونیا یک درم،اجزاء کوفته وبیخته بآب خالص حب سازند۔

حب[نسخه دیگر][7]:همان نفع دهد[8] چون هرشب مداومت کنند طبع رانرم سازد وصفراء وبلغم رابراند۔

(ص)غاریقون ده درم،عصارهٔ غافث وریوند چینی از هریک دودرم، قند سفید پانزده درم، کوفته وبیخته حب سازند۔

حب،نسخه دیگر[9]:ضیق النفس وربورانافع بود[10] وسینه وشش راازاخلاط فاسد پاک کند۔

۱و۲ اضافه ازنسخه رضا۔

۳ ''هلیله''نسخه رضا۔

۴تا۷ اضافه ازنسخه رضا۔

۸ ''دارد''نسخه رضا۔

۹ اضافه ازنسخه رضا۔

۱۰ ''باشد''نسخه رضا۔

(ص) غاریقون سه درم، آب سوس[1] و فراسیون از هریک یک درم، تربد سفید پنج درم، ایارج فیقرا و شحم الحنظل وانزروت و مرکی [انهریک][2] یک درم، همه را بکوبند و بیخته بسرشند و با مفتح حب سازند و مقدار شربتی دو درم با آب گرم۔

حب [نسخه دیگر][3]: همان نفع دهد و سینه و شش را پاک کند۔

(ص) غاریقون چهار دانگ، شحم الحنظل دو دانگ، رب سوس[4] نیم درم، انجره وایرسا از هر یک یک درم و نیم، چنانکه رسم است حب سازند و جمله این یک شربت باشد۔

حب [نسخه دیگر][5]: کسے را که در طبع وسینه و شش حرارت باشد وتپ گرمی داشته باشد و ذات الجنب وذات الریه سودمند بود۔

(ص) غاریقون یک و نیم دانگ، کتیرا نیم دانگ، بنفشه و رب سوس[6] از هریک یک درم، کوفته و بیخته حب کنند و جمله یک شربت باشد۔

حب [خیزران][7]: خنازیر و سلیخه و غدد را نافع باشد۔

(ص) ایارج فیقرا سه درم، غاریقون دو و نیم درم، شحم الحنظل یک درم و نیم، انزروت چهار درم، جاوشیر یک مثقال، نوشادر دو درم و سقمونیا یک مثقال، اجزاء کوفته و بیخته بآب گندنا حب سازند۔ مقدار شربتی یک درم باشد۔

حب [واصلی][8]: همان نفع دهد۔

(ص) سنبل الطیب و سلیخه و حب بلسان واسارون و عود بلسان و مصطگی رومی و دارچینی و زعفران از هریک درمے، صبر زرد شانزده درم، افتیمون ده درم، اسطوخودوس و شحم الحنظل از هریک پنج

---

[1] "رب السوس" نسخه رضا۔

[2] اضافه از نسخه رضا۔

[3] نسخه رضا۔

[4] "رب السوس" نسخه رضا۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔

[6] "رب السوس" نسخه رضا۔

[7و8] اضافه از نسخه رضا۔

درم، تربدسفید ہفت درم، نمک ہندی دودرم وسقمونیا چہاردرم، بدستور حب سازند۔ شربتی از یک درم تا دودرم باشد۔

حب [اسطوخودوس][1]: نسخہ [صاحب][2] کامل الصناعۃ[3]۔ خداوند صداع سوداوی راسودمند بود۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ زردوسیاہ وصبر سقوطری وبسفائج از ہریک پنج درم، شحم الحنظل دودرم ونیم وخربق سیاہ دودرم، مجموع کوفتہ وبیختہ بآب بادرنجبویہ حب سازند۔ مقدار شربتی از دودرم تا سہ درم باشد۔

حب [بنفشہ][4]: خداوند بواسیر[5] ودرد سر ودرد چشم ودرد شقیقہ رانافع بود ودماغ راازاختلاط[6] پاک سازد۔

(ص) بنفشہ خشک دودرم، تربدسفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ یک درم، رب السوس[7] وپوست ہلیلہ زردوانیسون از ہریک نیم درم، [برگ[8] گل سرخ وسقمونیا مشوی از ہریک کدام دانگے، کوفتہ وبیختہ بآب خالص حب سازند۔ مجموع ایں حب بنفشہ[9] [یک شربت[10] باشد]۔

حب [بنفشہ، نسخہ دیگر[11]]: مزاجہائے گرم رانفع دہد۔

(ص) بنفشہ وپوست ہلیلہ زردونیلوفراز ہریک دودرم[12]، صبر سقوطری سہ درم وگل سرخ یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب ترنجبین حب سازند۔ [مقدار[13] شربتی دومثقال باشد]۔

حب [کوتوالی[14]]: دماغ ومجموع اعضاء راازاختلاط پاک سازد، فالج ولقوہ وداء الثعلب راسودمند بود وہرگاہے کہ یک درم ازیں حب با یک درم ایارج فیقرا ضم کردہ بخورند، چشم راروشن گرداند ونزول

---

۱ و ۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''الصنایع'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''بواسیر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۶ و ۷ ''اخلاط'' و ''رب السوس'' نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا۔

۹ ''حب بنفشہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۱۰ تا ۱۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۱۴ ''اخلاط'' نسخہ رضا۔

آب رامنع کندواختلاط فاسداز همه بدن پاک گرداند۔

(ص)صبرزردوسقمونیامشوی وشحم حنظل وعصارهٔ افسنتین ومصطگی رومی[1] ازهریک یک دانگ ونیم،مقل الیهود یک دانگ وکتیرا نیم دانگ،کوفته وبیخته حب سازندوایں جمله [را] یک شربت کنند۔

حب [دیگر][2]: سرفه کهنه وربوو ضیق النفس راسودمند بود۔

(ص)غاریقون وتربد سفید تراشیده ازهریک سه درم، رب سوسن[3] وشحم حنظل وایارج فیقراوانزروت ازهریک دودرم،انجیر سفیده عدد، بنفشه یک درم،زراوندمدحرج نیم درم، رازیانه وزوفا خشک ازهریک یک درم، اجزاءکوفته وبیخته انجیر راجوشانیده بیالایندومجموع بسرشندوحب سازند۔مقدارشربتی دودرم باشد۔

حب [الملوک][4]:اکابروارباب ذائقه وهرکس که ازخوردن مسهلات کراهیت داشته باشد، اورا ایں حب خواشت۔

(ص)تربدسفید چهاردانگ، پوست هلیله زردومصطگی وهلیله سیاه ازهریک نیم دانگ، افتیمون اقریطی نیم دانگ، گاؤزبان وفرنجمشک وبادرنجبویه ومحموده و طباشیر وزعفران وگل سرخ [ازهریک][5] دانگے،کوفته وبیخته باگلاب حب سازند۔

حب [دیگر][6]:[کرمهائے دراز که درامعاء باشد، برآورد]۔

(ص)برنگ کابلی مقشر،هلیله زردوملح هندی ازهریک دومثقال، تربدسفید بروغن بادام چرب کرده پنج مثقال وفانیذ برابردواها،مجموع کوفته وبیخته بآب خالص حب سازندومقدار شربتی دومثقال بآب گرم بدهند۔

حب [دیگر][8]: کرمهاوحیات وحب القرع بینداز دوامعاء ومعده راازکرم پاک گرداند[9]۔

(ص) بگیرنداز قنبیل وپودینه خشک وبرنگ کابلی مقشر ونمک هندی ازهریک پنج درم وقردمانا شش درم،اجزاءکوفته وبیخته حب سازند۔شربتی سه درم باطبیخ درمنه ترکی باشیر بدهند۔

۱و۲ اضافه ازنسخه رضا۔

۳ ''رب السوس'' نسخه رضا۔

۴تا۸ اضافه ازنسخه رضا۔

۹ ''کند'' نسخه رضا۔

حب[دیگر][1]: همان نفع دہ کہ[2] کرمہا بکشد۔

(ص) تربد سفید دو دانگ، برنگ کابلی و شیح ارمنی و ترمس و قنبیل از ہر یک یک دانگ، صبر زرد سہ دانگ و سقمونیا مشوی نیم دانگ، اجزاء کوفتہ و بیختہ حب سازند وایں جملہ [یک][3] شربت باشد بآب گرم بدہند۔

حب[اسرائیل][5]: مستسقی و صاحبان امراض بارده را فائده دہد و بلغم لزج دفع سازد۔

(ص) شبرم مدبر و سکبینج از ہر یک جزوے، انزروت نصف جزو، سقمونیا مشوی ثلث جزء، مجموع کوفتہ و بیختہ بعسل کف گرفتہ حب سازند، ہر جے مقدار نخودی و شربتی پنج حب باشد و پنج مجلس عمل کند۔

حب مطفی حرارت[6]: نقرس گرم را نفع بخشد و درد را در ساعت تسکین دہد۔

(ص) انیسون و زیرہ کرمانی و فلفل سفید و دار فلفل و مغز حب القرطم از ہر یک چہار درم، مصطگی شش درم و سورنجان بست درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب رازیانہ حب سازند و مقدار شربتی دو درم باب زیرہ بدہند۔

حب[دیگر][7]: مسہل سوداء باشد۔

(ص) افتیمون و حجر ارمنی مغسول از ہر یک سہ درم و نمک نفطی دو درم، کوفتہ و بیختہ بآب ہندیانہ بسرشند حب سازند و شربتی دو مثقال بآب خالص بدہند۔

حب[مسہل دیگر][8]: صفرائے خالص براند۔

(ص) ہلیلہ زرد دو درم و سقمونیا نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب لبلاب بسرشند و حب نمایند۔ شربتی دو مثقال از دو درم تا سہ درم باشد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] نسخہ رضا میں ''کہ'' کے بدلے ''و'' مذکور ہے۔

[3] ''جملہ'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4و5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''حب نقرس'' نسخہ رضا۔

[7و8] اضافہ از نسخہ رضا۔

حب[دیگر][1]: سوداء خالص [براند][2]۔

(ص) افتیمون و بسفائج از ہر یک سہ درم، خربق سیاہ و حجر ارمنی مغسول از ہر یک یک درم وتربد سفید[3] نیم درم، کوفتہ و بیختہ حب سازند و شربتی دو درم بدہند۔

حب[دیگر][3]: بلغم خالص براند۔

(ص) تربد سفید و ایارج فیقرا از ہر یک دو درم، شحم حنظل [نیم درم[4]] و غاریقون یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب رازیانہ حب سازند۔ شربتی از دو درم تا سہ درم باشد۔

حب[دیگر][5]: صرع[6] و فالج و لقوہ و رعشہ و تپ بلغمی را نافع باشد و اختلاط لزج براند۔

(ص) شحم حنظل و سقمونیا و خربق سیاہ و مقل از ہر یک جزوے، فرفیون نصف جزو و قطران نصف جزو، اجزاء کوفتہ و بیختہ بعصارۂ کبریت بسرشند و حب سازند و شربتی یک درم باشد۔

حب[دیگر][7]: از اختیارات حنین۔ مسہل بود، خفیف و بے زحمت بود۔

(ص) پوست ہلیلہ و بلیلہ و آملہ و ہلیلہ سیاہ از ہر یک سہ درم، غاریقون نیم درم، سقمونیا سہ قیراط و نمک ہندی دو قیراط، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب[9] خالص بسرشند و سہ درم شربتی[10] باشد۔

حب[دیگر][8]: نقل از حاوی کبیر۔ طبع را نرم دارد و مسہل[9] بے زحمت [وازار[10]] باشد۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد یک درم، تربد تراشیدہ نیم درم[12]، سقمونیا یک دانگ، حب السنبل[11] نیم درم، عصارۂ افسنتین طسوجے، کافور دانگے، گل ہندی[12] سرخ دانگے و عود ہندی نیم[13] دانگ، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب عنب الثعلب حب سازند و ہمہ ایں یک شربت باشد۔

---

[1] تا [5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] 'صرع و فالج و لقوہ'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں۔

[7] و [8] اضافہ از نسخہ رضا۔

[9] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

[10] اضافہ از نسخہ رضا۔

[11] ''حب النیل'' نسخہ رضا۔

[12] ''ہندی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[13] ''نیم درم'' نسخہ رضا۔

حب[دیگر][1]: رعشہ و فالج و امراض باردہ و استرخاء را نافع باشد۔

(ص) عاقرقرحا و جند بیدستر و شیطرج ہندی از ہر یک سہ درم، سکبینج چہار درم، شحم حنظل چہار درم و ایارج فیقرا پنج درم، چنانکہ رسم است بسرشند و حب سازند و مقدار شربتی دو درم بود۔

حب دیگر[2]: معدہ را کہ بسبب بلغم و رطوبات ضعیف شدہ باشد یا بسبب ضعف تولد ریاح باشد، نافع آید۔

(ص) ہلیلہ سیاہ دو درم، صبر سقوطری ہشت درم، پوست ہلیلہ زرد یک درم، زنجبیل و سنبل از ہر یک دو درم، نمک ہندی یک درم و مصطگی سہ درم، اجزاء کوفتہ بآب گندنا سرشتہ حب نمایند۔

حب[دیگر][3]: تپ محرق و مزاجہائے معتدل را نافع بود۔

(ص) کشنیز خشک و برگ گل سرخ از ہر یک سہ درم، طباشیر یک درم، کافور یک حبہ و سقمونیا یک دانگ، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب صاف حب سازند۔

حب دیگر: طبع را نرم دارد و مزاجہائے معتدل را مناسب باشد۔

(ص) پوست ہلیلہ مقشر و تربد سفید و ریوند چینی از ہر یک دو درم، سقمونیا نیم درم، عصارہ ورب سوس از ہر یک یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب صاف حب سازند۔ شربتی از دو درم تا سہ درم باشد[4]۔

حب[دیگر][5]: طبع را نرم دارد و جگر را قوت دہد و تنقیح سدہ کند و یرقان را نفع دہد۔

(ص) ریوند چینی و گل سرخ و کاسنی و اصل السوس و عصارۂ غافث از ہر یک سہ درم، مصطگی و انیسون و عصارۂ افسنتین و حب بلسان[از ہر یک][6] یک درم و نیم، غاریقون و سقمونیا مشوی از ہر یک نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب کاسنی سبز یا آب رازیانہ سبز بسرشند و حب نمودہ شربتی دو درم باشد۔

حب[بسفایج][7]: مسہل سوداء باشد و دماغ را از اختلاط[8] پاک کند۔

(ص) ایارج فیقرا[9] دہ درم، بسفایج دو درم و نیم و تربد سفید ہفت درم، اجزاء بکوبند و بپزند

---

۱ تا ۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''حب کہ طبع را نرم دارد..... شربتی از دو درم تا سہ درم باشد'' یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۵ تا ۷ اضافہ از نسخہ رضا۔

۸ ''اخلاط'' نسخہ رضا۔

۹ ''ایارج..... درم، شحم حنظل نیم درم، افتیمون و اسطوخودوس از ہر یک دو درم و نیم و تربد... باشد''۔ نسخہ رضا

و بآب حب سازند۔ مقدار شربتی سه درم باشد۔

حب الذبل: قولنج صعب را در حال بکشاید۔

(ص) سرگین گرگ چهار درم، تربد سفید تراشیده بروغن بادام چرب کرده پنج درم، تخم کرفس وانیسون از هریک سه درم، ادویه بدستور کوفته وبیخته بآب بسرشند و حب سازند۔ مقدار شربتی سه درم باشد۔

حب سلمویه: منقول از قانون۔ درد زانو و درد پهلو و درد ورکین و امراض بارده مانند فالج ولقوه و استرخائے اعصاب را نافع بود۔

(ص) زنجبیل وفلفل و دارفلفل وشیطرج هندی و هلیله زرد وبلیله وآمله ومرصاف وتربد سفید وسقمونیا وزعفران وجندبیدستر از هریک دو درم، جاؤشیر وسورنجان و سکبینج ومقل واشق وشحم حنظل از هریک ده درم وصبر زرد بست درم، صمغها را بآب کبریت حل سازند واجزاء کوفته وبیخته بآں بسرشند و حب سازند۔ مقدار شربتی دو درم باشد۔

حب [فرفیون][1]: فالج واسترخاء را نافع بود واختلاط[2] خام که در اعصاب باشد، براند۔

(ص) غاریقون وشحم الحنظل وفرفیون و سکبینج ومقل از هریک یک درم وصبر زرد دو درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب کبریت بسرشند[3] وحب سازند۔

حب: استسقائے زقی را سود دارد۔

(ص) غاریقون نیم درم، فرفیون دانگے ونیم، سکبینج یک درم، نمک هندی وسرگین کبوتر از هریک دانگے، اجزاء کوفته وبیخته حب سازند۔

حب ابن هبیره: منقول از قانون۔ ریاح وبواسیر وبهق وبرص را نافع باشد۔

(ص) پوست هلیله زرد وهلیله کابلی وهلیله سیاه از هریک دوازده مثقال، شیطرج هندی و دارفلفل از هریک پنج مثقال، جوزبوا ونمک اندرانی از هریک یک مثقال، تربد سفید وصبر زرد از هریک سه مثقال، اجزاء کوفته وبیخته بسرشند ودست را بروغن بنفشه وبادام چرب کرده حب سازند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2-2] ''اخلاط'' و ''نسخه دیگر'' و ''دهد'' نسخه رضا۔

شربتی درمے، نصف شب بآب گرم بدہند۔

حب الجامع: از ابن الہیثم شیخ درقانون آوردہ۔غلظت فاسد از بدن باز دار۔مرۂ صفراء وبلغم وسوداء براندو تپہائے عفنہ رادورساز دوحدت خون بنشاندوانواع قروح وجروح وخارش وبواسیر رانافع باشد واختلاط از دماغ بکندومعدہ وجگر راسودمند بود۔

(ص) ایارج فیقرا بست مثقال، ورداحمر چہاردرم، ہلیلہ سہ درم، ہلیلہ زردوسیاہ از ہریک شش درم، مصطگی وفراسیون وعصارۂ غافث وعصارۂ افسنتین از ہریک دودرم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب بسرشندودست را بروغن بادام چرب کردہ حب نمایندوہرچے مقدار نخودی حب نمودہ شربتی دودرم وقت خواب بآب گرم بخورند۔

حب [دیگر][1]: سوء المزاج جگر رانافع باشد۔

(ص) گل سرخ یک درم، رب سوس[2] نیم درم، سقمونیا مشوی یک دانگ وتربد سفید [یک درم][3]، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب کاسنی یا آب عنب الثعلب سرشتہ حب سازندومجموع ایں ایک شربت تمام[4] خوب است۔

حب [دیگر][5]: از حیلۃ البرء لجالینوس۔ مسہل اخلاط[6] مختلف باشد۔۔

(ص) صبر زرد یک درم، غاریقون نیم درم، شحم حنظل ربع درم، سقمونیا یک دانگ ومثل دودانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ حب سازند[7]۔تمام ایں قوی مزاجان رایک شربت بود[8] وضعیف مزاجان رادوشربت[9] است۔

[حب جاثلیق][1]: یرقان رازائل کندوسدۂ طحال بکشاید۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''رب السوس'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''تمام'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6 تا 9] ''اخلاط'' و ''نمایند'' و ''است'' و ''بود'' نسخہ رضا۔

[10] نسخہ رضا میں یہ ''صبر زرد یک درم.... وضعیف مزاجان رادوشربت'' کی زیادتی کے ساتھ مکرر منقول ہے

(ص) صبر زرد یک درم، غاریقون وعصارهٔ غافث ورب سوسن از هریک شش درم، سقمونیا وانیسون وتخم کاسنی از هریک ربع درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب کاسنی حب سازند۔

[حب جاثلیق][1]: اخلاط لزج که درمعده باشد، پاک سازد وبلغم وسوداء براند۔ سوء الهضم رانافع باشد وبادهابشکند۔

(ص) دارچینی وزعفران وقسط وسنبل الطیب وحماماوکماذریوس وحب بلسان ومحلب وقرفه وغاریقون از هریک دودرم، مرصاف وقرنفل از هریک سه درم وصبر زردشانزده درم، اجزاء کوفته وبیخته هنگام تابستان باعصارهٔ وردودرزمستان بعصارهٔ کبریت بسرشند ومقدارشربتی [یک درم] باشد۔

حب[عبرث الادویه][2]: دردمفاصل ونقرس وفالج ولقوه وامراض باردہ رانافع باشد۔

(ص) زنجبیل وفلفل ودارفلفل وآملہ منقی وشیطرج ہندی وہلیلہ سیاہ وپوست بلیلہ ونانخواہ وسعدازہریک دودرم وصبرسقوطری دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب عنب الثعلب حب سازند۔ مقدار شربتی دودرم ونیم باشد۔

حب آتشک[3]: معمول مجربان۔ امراض آتشک وجذام وقروح مزمن وناصور۔

(ص) سیماب سہ درم، مقل وکتیرا وصمغ عربی وانزروت وریوندچینی وتربدسفید از هریک دو درم[4]، برگ حناومغز پستہ، ومغزرا باحناوآب لیموبکشند واجزاء راکوفتہ وبیختہ مجموع رادرہم آمیختہ بآب لیموں بسرشند وحبہا سازند، ہرحبے کہ برابرنخودی مقدارشربتی یک دانگ بدہند۔

حب دیگر: بیماریٔ آتشک رانافع باشد، دردمفاصل واعضاء راسودمند بود۔

(ص) ایارج فیقرا یک مثقال، تربدسفید تراشیدہ وغاریقون ولاجوردشستہ وپوست ہلیلہ وسورنجان از هریک نیم درم وسقمونیا یک دانگ، اجزاء کوفتہ باگلاب حل سازند۔ شربتی دودرم باشد وغذانخودآب کہ ازمرغ فربہ پختہ باشد بدہند کہ نافعست۔

[1و2] اضافہ ازنسخہ رضا۔ و ''اخلاط'' نسخہ رضا۔

[3و4] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[5و6] ''حب سیماب'' و ''پنج درم'' نسخہ رضا۔

[7] نسخہ رضامیں ''برگ حناومغز پستہ، ومغزرا'' کے بجائے ''غاریقون ونشاستہ وزعفران ومصطگی رومی از هریک یک درم، وسیماب را'' مذکور ہے۔

(ص) افیون وسندروس و کندرو مرمکی و زعفران و جند بیدستر، ہمہ اجزاء مساوی، کوفتہ جہا سازند و ہر حب بقدر فلفل باشد، مقدار شربتی آنچہ مناسب مزاج وحال مریض باشد۔

حب[الشفاء][1]: محافظت قوت طبعی کند و بدل افیون شود۔

(ص) زنجبیل و جوز بوا از ہر کدام دو درم، ریوند چینی سہ درم و جوز ماثل نہ درم، کوفتہ و بیختہ با دو برابر اجزاء عسل معقود بسر شند و حب نمایند، ہر حب مانند فلفل وشربتی از یک حبہ تا سہ حب میل کنند۔

حب[دیگر][2]: مانع آبستن باشد و نگذارد کہ منی قابل انعقاد شود۔

(ص) انیسون و تخم کرفس و رازیانہ وفودنج جبلی و مشکطر امشیع از ہر یک جزوے، سنبل الطیب و دارچینی وسلیخہ و حب بلسان و جوز بوا و بہل و قسط از ہر یک نصف جزء، کوفتہ و بیختہ حب سازند و ہرگاہ[3] ہے کہ ارادہ باشد قبل از صحبت مقدار یک مثقال بخوردن بدہند و بعد ازاں مرد با زن صحبت دارد و باز بگیرد کہ مجربست۔ و در خواص آوردہ است کہ اگر پائے خرگوش ببازوئے زن بندند بخاصیت باز بگیرد کہ مجربست و ہمچنیں اگر قدرے تخم حماض ببازوئے زن بستہ باشد مادام کہ بستہ باشد باز بگیرد کہ مجربست۔

جہے کہ مسکن مجموع دردہا باشد۔

(ص) حب الغار و مصطگی و مرمکی و زعفران و فلفل و قرنفل و جند بیدستر و سنبل الطیب و عاقرقرحا از ہر یک یک مثقال، مشک یک دانگ وافیون یک و نیم دانگ، اجزاء کوفتہ و بیختہ بگلاب حب سازند، ہر جہے مقدار نخودی وشربتے یک حب باشد۔

حب جاؤشیر[4]: عقیدہ اہل ہنداست کہ تشنج[5] وضعف معدہ را سودمند و آتشک فرنگ را نافع بود۔

(ص) جاؤشیر و انیسون و قرنفل و مصطگی و کندرو فلفل و دارفلفل و زنجبیل و ناخواہ و رازیانہ از ہر یک دو مثقال، کوفتہ و بیختہ باہشت مثقال مویز بے دانہ در آب لیمو و آب زنجبیل تازہ خوب نرم

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور سالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش پٹنہ۔

[3] ہرگاہ ہے کہ... مجربست۔ نسخہ رضا میں یہ ہے: ہرگاہیکہ ارادۂ صحبت دارند باز بگیرند و مجربست۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش پٹنہ۔

[5] ''دہد'' نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور جامعہ ہمدرد۔

نموده بسرشند وحب سازند ومجموع این را در بست و یک روز بخورند۔

حب [کبریت][1]: مستعمل اہل ہنداست۔ اشتہاء بیاورد و طعام ہضم کند، جرب و قوباوامراض بلغمی رانافع باشد وبلغم ورطوبات فضولی کہ درمعدہ باشد، نشف کند۔

(ص) کبریت زرد مغسول وفلفل پنج درم، نمک ہندی نیم درم، کوفتہ وبیختہ بآب لیموحب سازند ہرحب برابرنخودے، شربتی دوحب تاسہ حب باشد۔

حب[سم الفار][2]: مستعمل ومعتقداطباء ہنداست کہ ایں جہت آتشک نظیر ندارد۔

(ص) سم الفار وکات ہندی وہیل وکافور وطین قیمولیا ہمہ مساوی دروزن، کوفتہ وبیختہ بگلاب سحق نمایندوجہائے کوچک سازند[3] وہرحب برابر ماشے سازند وخشک گردانند ووقت ضرورت بست و یک روز یک حب سودہ باقدرے گلاب وعسل آمیختہ بخورند۔

حب[سیماب][4]: از اطبائے ہنداست، گویند کہ منافع وفوائد وخواص ایں حب بسیاراند۔ اگر کسے ہفت روز ہرصباح یک حب بخوردوازبالائے آں شوربائے گوشت گوسفند نیم گرم بیاشامند، بست و یک روزمجامعت نکند وازخوردن ترشی ملاحظہ نماید، ہرآینہ بلغم ازسینہ پاک سازدومعدہ راقوت بخشد وقوت باہ[5] بیفزاید ودیگرفوائد بے شمار دارد۔

(ص) سیماب وکبریت زرد وکات ہندی سرخ وقرنفل ازہرکدام جزوے، نخست سیماب رابا کبریت زرد سحق نمایند وباقی ادویہ را کوفتہ وبیختہ درہم آمیختہ بازردۂ تخم مرغ ممزوج سازند وخوب درہم بمالند وبقدر فلفل حبہا ساختہ ہرروز[6] [یک حب] بقاعدۂ مذکور بخورند۔

حب[سیماب، نوع دیگر]: بواسیر وآتشک فرنگ بسیار رنافعست۔

(ص) سیماب دووونیم مثقال، مصطگی سہ مثقال، کندر پنج مثقال، شنجرف[شنگرف] مغسول

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2و3] اضافہ ازنسخہ رضااورسالار جنگ۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضااورخدا بخش پٹنہ۔

[5] ''باہ راقوت بیفزاید'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرداورخدا بخش۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضااورابن سینا علی گڑھ۔

[7] اضافہ از خدا بخش، ابن سینا اورسالار جنگ۔

دومثقال وشکر سرخ سه مثقال، اجزاء راجداجدا کوفته بپزند و سیماب را بآب درہاون درمیان ظرفی بانگشت بمالند وچنداں لت کنند کہ اجزاء سیماب متلاشی شدہ از ہم جدا گردند پس نصف شکر دراں داخل سازند وخوب بمالند کہ سیماب در شکر مضمحل گردد و ہرگاہے کہ از رطوبت کمی کند باز قدرے آب درہاون داخل سازند پس باقی [شکر][1] را برافگنند وہر یک دوا را درود اخل سازند وبسر شند کہ یکساں شود، آنگاہ حب نمایند، ہر حب مقدار نخودے وہر روز یک حب بخورند تا ہفت روز۔

حب [سلیمانی][2]: ایں حب بہتر برائے صاحب آتشک ونافع است۔

(ص) سیماب یک درم، سم الفار یک درم، کندر شش درم، ریوند چینی وصمغ عربی از ہر یک سہ درم وزہرۂ گوسفند یک درم، ادویہ را جداجدا کوفتہ وبیختہ وسیماب را بآب لیمو بکشند ومجموع را بازہرۂ گوسفند بسر شند وحب نمایند وہر حب مقدار فلفلے وشربت یک حب باشد بعداز انکہ از ترش ملاحظہ کنند۔

جے کہ مسلول ومدقوق راسودمند باشد وسرفہ کہ از نزلہ گرم [بود][3] نافع باشد۔

(ص) صمغ عربی وکتیرا ومغز بہی دانہ وتخم خطمی پاک کردہ از ہر یک سہ درم، مغز بادام شیریں وتخم کدو ومغز تخم خیارین از ہر یک پنج درم، رب السوس[4] ونشاستہ وتخم کاہو وتخم خرفہ از ہر کدام سہ درم وشکر طبرزدہ درم، کوفتہ بلعاب اسپغول سرشتہ حب سازند۔ مقدار شربتی یک مثقال۔

حب السعال: حرارت وتشنگی ساکن کند۔ مسلول ومدقوق وسرفہ گرم راسودمند باشد۔

(ص) رب السوس[5] ومغز تخم[6] خیارین از ہر کدام پنج درم، مغز تخم خربزہ ومغز تخم کدو از ہر کدام سہ درم، تخم خرفہ مقشر وتخم کاہو وتخم خشخاش سفید از ہر کدام دودرم، صمغ عربی وکتیرا ومغز دانہ آبی از ہر یک ہفت درم وشکر طبرزدہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا سرشتہ حب سازند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور سالار جنگ۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''رب السوس'' نسخہ خدا بخش لائبریری پٹنہ و جامعہ ہمدرد۔

[5] ''رب السوس'' نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[6] ''مغز خیارین'' نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

[حب السعال، نسخہ دیگر[1]]: سینہ را پاک کند و سرفہ را ساکن گرداند۔

(ص) بنفشہ ورب السوس[2] وکتیرا ومغز بادام مقشر وصمغ عربی ونشاستہ ورازیانہ وآرد باقلا وتخم خشخاش از ہر کدام سہ درم، زعفران نیم درم ومویز بے دانہ دہ درم، کوفتہ بلعاب بزرقطونا بسرشند وحب سازند ودر دہان نگاہ دارند۔

نسخہ دیگر[3]: سرفہ کہ در شب بے قرار باشد، ساکن سازد[4]۔

(ص) مرکی ومیعہ سائلہ وکندر از ہر یک دو درم، رب السوس[5] یک درم وکتیرا یک درم وافیون دانگے، چنانکہ رسم است بآب خالص بسرشند وحب سازند ہر حب برابر نخودے ہر شب دو عدد ازیں حب وقت خواب در دہان نگاہ دارند۔

نسخہ [دیگر][6]: سرفہ صعب را کہ در شب بے قرار کند، سود دہد۔

(ص) رب السوس پنج درم، مرکی وقرد ماناومغز بادام تلخ مقشر کردہ وفلفل ومیعہ از ہر یک دو درم وحلتیت یک درم، کوفتہ وبیختہ بماء العسل بسرشند وحب سازند۔

حب دیگر[7]: نافع است جہت اطفال [کہ[8] از بسیارے سرفہ قے کنند وسرفہ خشک کہ مانع خواب باشد وریختن نوازل] حادہ در سینہ نفع کند۔

(ص) نشاستہ وصمغ عربی ورب السوس[9] وخشخاش سفید وافیون اجزاء مساوی، کوفتہ وبیختہ بلعاب بہی دانہ سرشتہ حب سازند، ہر حب مقدار نخودے یا کوچک تر۔ یک حب در شب وقت خواب

---

۱ ''حب السعال، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

۲ ''رب السوس'' نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

۳ ''نسخہ دیگر'' خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''رب السوس'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۷ ''نوع دیگر'' نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا۔

۹ ''رب السوس'' نسخہ رضا۔

دردہان نگاہ دارند۔

حب دیگر[1]: مغز بادام وتخم[2] خیارین وصمغ عربی ونشاستہ وخشخاش سفید از ہر یک یک درم، رب السوس دو درم وقاقلہ سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا حب سازند۔

حب[دیگر[3]]: [سرفہ[4]] کہ از سوء المزاج سرد باشد، نافع بود۔

(ص) پوست بادیان وپر سیاؤشان وتخم کرفس ورب السوس ومغز بادام، ہمہ مساوی دروزن بگیرند وکوفتہ وبیختہ حب سازند۔

[نسخہ دیگر[5]]: سرفہ خشک را نافع بود۔

(ص) نشاستہ وصمغ عربی ورب السوس ومغز بادام وکتیرا، ہمہ اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بلعاب بہی دانہ حب سازند۔

حب[6] [دیگر[7]]: سرفہ خشک را نافع بود۔

(ص) کتیرا وصمغ عربی ومغز بادام شیریں مقشر وتخم خیارین ومغز تخم کدو، از ہر یک جزوے بگیرند، بدستور بلعاب بہی دانہ حب کنند۔

نسخہ دیگر: انواع سرفہ را نافع بود وسینہ را نرم کند وسرفہ را آسان گرداند۔

(ص) کتیرا وصمغ عربی ومغز بادام مقشر ورب السوس وخشخاش سفید ومغز بہی دانہ وتخم کاہو از ہر یک دو درم، زعفران وبزرالبنج از ہر یک نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بعرق بادیان سرشتہ[8] [حب] نمایند۔ درشب بوقت خواب دردہان دارند وبخوابند۔

---

۱ ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

۲ ''مغز تخم خیارین'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از خدا بخش، ابن سینا اور سالار جنگ۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ ''نسخہ'' نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

جہے کہ مدقوق ومسلول رانافع باشدوسرفہ گرم وخشک برطرف کند۔

(ص)مغز بادام شیریں وصمغ عربی وکتیرا ومغز بہی دانہ وتخم خطمی ورب السوس وتخم خشخاش سفیدوتخم خرفہ از ہریک [سہ][1] درم،مغزتخم کدو وباقلائے مقشراز ہریک پنج درم،اجزاءکوفتہ وبیختہ[2] [وبیختہ]بلعاب بزرقطونا سرشتہ حب سازند۔

حب[دیگر][3]: مسلول ومدقوق وتپہائے حارہ رانافع باشد۔

(ص) خشخاش سفیدومغزتخم خیارین وطباشیر سفیداز ہریک سہ درم،مغزتخم کدو ومغز دانہ آبی وگل نیلوفر وکشنیز خشک وصمغ عربی وتخم خرفہ از ہریک دو درم ، بزرالبنج سفید وکافور وزعفران ازہریک نیم درم،کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است،بلعاب بزرقطونا بسرشند وحب سازند، ہرحب بقدر چندنخود باشد۔شربتی یک حب بشربت خشخاش بدہند۔

[نوع دیگر][4]: دردسینہ وسرفہ دائمی رانافع باشد۔

(ص) مغز بادام شیریں ومغز بادام تلخ بزرگ وبریاں کردہ ومغز چلغوزہ از ہریک دو درم،کتیرا وانیسون وصمغ عربی ورب السوس از ہریک نیم درم، فانیذ وقنداز ہریک چہار درم،ہمہ اجزاءرا کوفتہ وبیختہ بآب رازیانہ حب سازند۔

حب[دیگر][5]: نزلہ وزکام وبے خوابی وسرفہ رابغایت نافع باشد۔

(ص)بزرالبنج سفید وزعفران وافیون وتخم کاہو وصمغ عربی وکتیرا ومرکی ورب السوس ومغزبہی دانہ، ہمہ رابرابر کوفتہ وبیختہ بسرشند وہرحب بقدر فلفل ترتیب نمودہ، بوقت خواب دوعدد فرو برند۔

حب[المشک][6]: بوئے دہان خوش گرداند وبخر برطرف کند۔

(ص)جوز بوا وقاقلہ وقرنفل وکافور ودارچینی وخولنجان وقاقلہ از ہریک درمے، مشک دو

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضااورسالار جنگ۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[4] اضافہ از خدابخش۔

[5] اضافہ ازسالار جنگ وابن سینا۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضااورسالار جنگ۔

بزرالبنج و زرنباد از هر کدام دو درم، عنبر اشهب یک درم، ورق نقره صد عدد، طلا پنجاه عدد و مشک نیم درم، اجزاء کوفته وبیخته بروغن پسته چرب نمایندو بآب صمغ عربی بسرشند وحبها سازند وهر حب برابر نخودے باشد، وقت حاجت دوعدد فرو برند۔

[حب جدوار،[1] نسخه دیگر]: منقول از حاوی کبیراست وایں حب بغایت مقوی ومبهی ومنبسط است، بوئے دہان خوش کند[2] ومعده راقوت دہد ودیگر نفعها دارد۔

(ص) جدوار خطائی ودرونج وکبابه چینی وبزرالبنج وتخم کرفس وصمغ عربی وقرنفل وخولنجان و بسباسه ونعناع خشک وگاؤزبان وسعدکوفی وتخم جرجیر وتخم شلغم وتخم خیارین ولسان العصافیر وکشنیز خشک ورازیانه وعاقرقرحا از هر یک سه درم، زعفران وزنجبیل وراسن واسارون ومقل وعود هندی و بهمنین از هر یک چهار درم، قاقله وفرفیون وریوند چینی ومصطگی رومی وسلیخه وآمله منقی وشیطرج هندی و صندل سفید وصعتر وزیره کرمانی از هر یک دودرم، دارفلفل نه درم، دارچینی وخصیة الثعلب از هر یک پنج درم، شقاقل مصری ونبات از هر یک شش درم، زرنباد هفت درم، سنبل الطیب وبسدو یشب[3] وجاؤشیر ودوالہ ومرزنجوش ومرمکی از هر یک یک درم، جند بیدستر نیم درم، انیسون وپوست هلیله زرد واسفند از هر یک چهار درم، مشک نیم درم، مقل وحب الآس وگل سرخ از هر یک سه درم وافیون بست وپنج درم، اجزاء کوفته وبیخته چنانکه رسم است، بآب صمغ عربی بسرشند وحب سازند۔

حب جدوار دیگر[4]: مقوی جمیع اعضاء باشد وبدن راقوی گرداند وامساک منی کند ونشاط عجیب باشد[5]۔

(ص) بادزهر آزموده وقرنفل وفرفیون وقسط بحری ویاقوت وکهربا از هر کدام یک مثقال، جدوار خطائی سه مثقال، فلفل وخصیة الثعلب ویشب بکر وزعفران ومصطگی وقرص افعی از هر یک دو مثقال، افیون پنج مثقال، عنبر [نیم][6] مثقال، مشک دودانگ، طلا وورق نقره، اجزاء کوفته وبیخته

---

[1] اضافه از نسخه رضا اور ابن سینا۔

[2] نسخه رضا میں ''بوئے دہان.. کند'' کے بعد ''ورنگ بشره صاف سازد وتقویت معده وحواس کند'' ہے۔

[3] ''وصعتر .....وبسدویشب'' اضافه از آندھرا پردیش گورنمنٹ

[4] اضافه از نسخه رضا وخدا بخش۔

[5] ''بخشد'' نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

بروغن بلسان چرب نمایند و بآب صمغ سرشتہ برابر فلفل حبہا سازند وشربتی دو حب باشد۔
[نسخہ دیگر[1]]: در نفع قریب باول است۔

(ص) فادزہر دو مثقال، جدوار پنج مثقال، مصطگی سہ مثقال، یاقوت ومروارید از ہر یک مثقال، جوزبوا وزعفران واگرترکی ولسان العصافیر وتریاق فاروق از ہر یک سہ مثقال، کچلہ ہفت مثقال، مصطگی سہ مثقال، رازیانہ ونانخواہ از ہر یک دو مثقال، عنبراشہب یک مثقال، ورق نقرہ نیم مثقال ومشک دودانگ، کوفتہ وبیختہ بدستور حب سازند۔
حب [جدوار]، نسخہ دیگر[2]: مبہی ومقوی باشد وبواسطہ تفریح وتنشیط وامساک منی مثلے ندارد۔

(ص) جدوار خطائی وخصیۃ الثعلب وبسباسہ از ہر یک پنج مثقال، قاقلہ کبارو خولنجان و جوزبواوعود قماری وسنبل الطیب وسعدکوفی ونارمشک ومایہ شترا عرابی وانیسون وتخم کرفس وتخم ہلیون و صمغ عربی ولعل ویاقوت ویشب ومروارید وکہربا از ہر یک یک مثقال وجند بیدستر وکتیرا وافیون از ہر یک یک مثقال، زعفران وقرنفل از ہرکدام چہار مثقال، ورق نقرہ وطلا وعنبراشہب از ہر یک یک مثقال وفادزہر دو مثقال، اجزا کوفتہ وبیختہ بآب صمغ عربی وعرق دارچینی (حب[3]) نمایند۔
حب [دیگر[4]]: ممسک منی باشد وبغایت آزمودہ است وبرائے امساک مجربست۔

(ص) جوزبواہر چہ خواہند، میان آں را خالی کنند وقدرے سیماب ومثل آں افیون درہم مالیدہ درون[5] جوز پرکنند وسر جوز را محکم کنند وجوز را درمیان پوست تاتورہ[6] [کہ[7] اندک تخم داشتہ باشد، بگذارند وآنرا خود با آلہ چہار انگشت بگیرند] وآں را درمیان روغن گاؤ بریاں کنند آنقدر کہ نسوزد پس از روغن برآرند وازخمیر و پوست تاتورہ جدا کنند وقرنفل وکبابہ چینی ودارچینی وزنجبیل وعاقرقرحا

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔
[2] اضافہ ازنسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔
[3] اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔
[4] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔
[5] نسخہ رضا میں ''درون جوز پرکنند.....'' کی جگہ: ''درون جوز بوا محکم کنند'' ہے۔
[6] ''تاتور'' نسخہ رضا۔
[7] اضافہ ازنسخہ رضا۔

وہیل و جدوار و زعفران و بوزیدان وخصیۃ الثعلب مصری از ہرکدام جزوے ومشک قدرے کہ خوشبو شود، مجموع راکوفتہ وبیختہ بآب صمغ عربی حب سازند و ہر حب مقدارنخودے باشد۔ وقت حاجت یک عدداز یں حب فروبرند و یک عدد دردہان نگاہ دارندوتادوعدد می تواں خورد واگرخواہند، قدرے آب لیموبخورند کہ امساک وعمل حب باطل شود۔

حب بدل افیون:

(ص) سنبل الطیب دومثقال، فرفیون و عاقرقرحا از کدام یک مثقال، تخم کرفس و دار چینی وعود ہندی از ہریک مثقال، فلفل و بزرالبنج و نانخواہ وتخم اسپند وصمغ عربی وزعفران از ہر [یک[1]] پنج مثقال، جدوارخطائی دومثقال وافیون پانزدہ مثقال، اجزاءکوفتہ وبیختہ صموغ راباافیون درگلاب حل سازندوصاف کردہ اجزاء دراں آمیختہ بسرشند وحب نمایندوبقدرمعتادافیون بخورند۔

حب دیگر[2]: بدل افیون باشد، مقوی حواس ودماغ [بود[3]] وقوت باہ بخشد۔

(ص) جدوارخطائی وزرنبادوسنبل الطیب ومصطگی وجوزبواوعود ہندی وتخم کرفس از ہریک دو درم، زنجبیل وفرفیون وعاقرقرحا وریوندچینی از ہریک یک مثقال، زعفران و بزرالبنج مدبرپنج مثقال، [دارچینی[4] سہ مثقال] وفلفل بست مثقال، اجزاءکوفتہ وبیختہ بشکروگلاب قوام آوردہ باشند، بسرشندوحب نمایندوہرحب مقدارنخودے باشد، ہمہ درورق طلایانقرہ پیچیدہ فروبرند۔

حب [جدوار[5]] نسخہ دیگر: بغایت مقوی باشدونشاط آوردوطبع راشگفتہ دارد۔

(ص) زرنبادواگرترکی از ہریک سہ درم، مروارید ومرجان ویاقوت ولعل از ہریک یک مثقال، سنبل الطیب ومصطگی رومی وبسباسہ وجوزبوا از ہریک دو مثقال، [دارچینی[6] وقرنفل وکبابہ چینی وعود ہندی از ہریک سہ مثقال، افیون ومومیائی وعنبراشہب وزعفران وقرص افعی از ہریک یک

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضالائبریری رام پوروجامعہ ہمدرد۔

۲ ''نسخہ دیگر'' نسخہ خدابخش میں مذکورنہیں ہے۔

۳ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

۴ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۵ اضافہ ازخدابخش اورسالار جنگ۔

۶ اضافہ ازنسخہ جامعہ ہمدرد۔

مثقال، مشک] دو دانگ، اجزاء کوفته وبیخته بروغن بلسان چرب کنند و بآب صمغ عربی بسرشند وحبها برابر فلفل بندند۔ مقدار شربتی از یک حب تا دو حب تناول کنند۔

باب دوم از مقالہ سوم

در بیان انواع اقراص وغیر ذلک[1]

[صفت قرص افعی[2]]: اول بباید دانست که اصناف افعی بسیار اند۔ آنچہ بجہت قرص اختیار کنند، می باید که سیاہ رنگ وسفید رنگ نباشد زیرا که افعی سیاہ بسیار زہرناک است وشایستہ ایں کار نیست وزہر افعی سفید بہتر و بواسطہ ضعیفی نشاید۔

بہترین افعی اشقر یست که رنگ او میانہ سیاہی وسفیدی باشد که زہر او معتدل است ومی باید که افعی اشقر ہم جوان وتندرست و مادہ باشد و پیر وضعیف ورنجور نباشد۔ علامت جوانی افعی آنست که درحالت حرکت سریع الحرکت باشد ونشان تندرستی او آنست که درحالت حرکت سر خود را فراشتہ دارد وچشمہائے او سرخ باشد۔ فرق میان مادہ ونر آنست که افعی مادہ را چہار نیش بوند ونر را دو نیش باشند، نیش دندانیست که ازاں می گزدد وزہر دریں موجود است وباید که سرپہن باشد ودنبال او دراز نباشد وفرج او مفرج و بدنبال نزدیک باشد۔ باید که مسکن و ماوائے او درمیان پشتہا وآبہا واماکن بسیار[3] درخت نباشد که افعی دریں جاہائے ضعیف وکم قوت می باشد ودر بیابان کم آب وزمین شورہ زار زہر او بغایت قویست لیکن بہتر آنست که از کوہستان وزمین صید کنند که آب و درخت بسیار نباشد واز بیابان وشورہ زار دور باشد پس باید که افعی اشقر جوان، مادہ، سرپہن وموصوف بصفات مذکور دروسط فصل بہار از کوہستان وصحرائی پاکیزہ صید کنند وبہتر آنست که درحال [که[4]] می گیرند، بکشند[5] تا اضطراب نکند وچشم آلودہ نگردد و بیمار وضعیف ورنجور نشود۔

---

[1] ''وغیر ذلک'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مرقوم ہیں۔

[2] اضافہ از نسخہ ابن سینا۔

[3] ''بسیار'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم ہے

[4] اضافہ از نسخہ جامعہ ہمدرد۔

[5] ''باشد'' نسخہ رضا۔

طریق کشتن افعی: چنانست که مقدار چہار انگشت از سر و دنبال او بہم متصل سازند و در بالائے چوبے یا تختہ بگذارند و باشیشہ یا حربہ تیز بیک ضرب جدا کنند کہ مطلق ہیچ از و باقی نماند۔ چوں سر و دم را زدہ باشند، نظر کنند کہ اگر خون بسیار بیاید و زمانے دیر حرکت کند، علامت جوانی وقوت وخوبی از وست و شائستہ ایں کار است و اگر زود از حرکت باز ماند وخون کم آید، ضعیف باشد وبقرص ساختن لائق نباشد و بدیں کار نشاید پس آنچہ بدیں کار لائق و پسندیدہ باشد، پوست او بکشند و شکمش را شگافتہ پاکیزہ سازند و بخاکستر[1] چوب زرد و نمک بشویند و دیگر بار بآب صاف بشویند و نگاہ دارند و ہنگام حاجت در آب صاف وقدرے نمک و چند شاخ شبت تازہ [بشویند][2] و بآتش ملائم بجوشانند تا آنکہ خوب مہری شود و گوشت از استخوان جدا گردد و سر دیگ را پوشیدہ باید داشت تا سرد شود، آنگاہ از دیگ برآورند و آب اورا خشک نمایند بنوعے کہ مطلق آب ورطوبت درو نماند پس گوشت را از استخوان جدا سازند و چہار یک وزن گوشت بانان سفید و پاکیزہ کہ خمیر آں رسیدہ باشد و بریاں[3] برشتہ شدہ باشد، کوفتہ وبیختہ با گوشت آمیختہ در ہاون سنگی خوب بکوبند کہ [تا][4] ہمچوں مرہم شود، نان و گوشت ازہم معلوم نگردد پس از ہماں مرق گوشت قدرے آب برداشتہ و دست را بروغن بلسان چرب نمودہ قرص نمایند و ہر یک بوزن یک مثقال و بر پشت غربال پہن کردہ در سایہ خشک سازند و از گرد و غبار نگاہ دارند تا ہنگام خشک شدن روزے یک بار ازیں رو بآں رو بگردانند و بعد از انکہ خوب خشک شدہ باشد ونم در آں باقی نباشد در ظرف چینی یا شیشہ نگاہ دارند تا وقت ضرور استعمال کنند۔

قرص [اسقیل][5]: در تریاق فاروق مستعمل است۔

(ص) پیاز عنصل آنچہ خواہند سرو بن آں را بکارد[6] چوبی بشگافند و مشوی نمودہ و پوست بالائے آں را دور سازند و در ہاون سنگی نرم بکوبند[7] و ہم سنگ[8] عنصل و آرد کرسنہ[9] داخل کردہ بشراب عنبی

---

1. نسخہ رضا میں یوں مذکور ہے: ''و بخاکستر چوب زرد و نمک بشویند''۔
2. اضافہ از نسخہ ابن سینا علی گڑھ۔
3. ''بریاں و برشتہ شدہ باشد'' یہ جملہ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔
4. تا ۶ اضافہ از نسخہ رضا۔
7. ۸ ''نرم بکوبند'' و ''سنگ'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہیں۔
9. اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

بسرشند ومکرر بکوبند که ہمچوں مرہم شود، آنگاہ دست رابروغن گل چرب کردہ قرص نمایند اما اندروماخس دو جزو آرد کرسنہ با یک جزو اسقیل سرشتہ است، دیگران یک جزء اسقیل با یک جزء آرد کرسنہ سرشتہ اند۔ ایں قرص رابعد از دو ماہ استعمال کنند۔

قرص [اندروخورون[1]] درتریاق فاروق مستعمل است۔ اختلاف زیادہ وکم دراجزاء ایں قرص بسیار واقع شدہ وتفاوت درنسخہائے ایں قرص بسیاراست۔

[نسخہ ازحنین بن اسحٰق[2]]:

(ص) دارشیشعان ومصطگی وقصب الذریرہ وعود بلسان واسارون وفوہ از ہر یک شش مثقال [اقحوان[3] سفید بست مثقال، حماماودارچینی از ہر یک چہار مثقال] زعفران وفقاح اذخراز ہر یک دوازدہ مثقال۔

[نسخہ دیگر[4]]: دارشیشعان وقصب الذریرہ وقسط وعود بلسان وحماما وفوہ ومورد واقحوان سفید از ہر یک ہیژدہ مثقال، زعفران وسنبل الطیب وساذج ہندی از ہر یک دوازدہ مثقال، مرمکی بست وچہار مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشراب ریحانی بسرشند ودست رابروغن بلسان چرب ساختہ قرص کنند ودر سایہ خشک نمایند [مانند[5]] قرص افعی وقرص اسقیل۔

نسخہ دیگر: دارشیشعان [شش[6]] مثقال، قصب الذریرہ وقسط وعود بلسان واسارون ومورد وحماما وجعدہ از ہر یک بست وچہار مثقال، مصطگی واقحوان سفید وفوہ از ہر یک شش مثقال، دارچینی بست وچہار مثقال، سنبل[7] الطیب شانزدہ مثقال، ساذج ومرمکی از ہر یک بست وچہار مثقال] وزعفران دوازدہ مثقال۔ صاحب کامل الصناعۃ وصاحب منہاج واکثرے از اہل صناعت نسخہ چنین کردہ اند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

[7] ''سنبل الطیب'' یہ لفظ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

قرص[اندروخورون[1]] نسخه دیگر: [در[2]] تریاق اربعه مستعمل است۔

(ص) بابونه سرخ وسفید وسماق ومروانیسون وقصب الذریره وعود بلسان واشنه از هر یک درمے، اجزاء کوفته وبیخته بمثلث بسرشند وقرص سازند ودرسایه خشک کرده نگاه دارند۔

قرص[قوفیون[3]]: مستعمل درمثر ودیطوس۔

(ص) مویز منقی چهار درم، مرمکی واذخراز هر یک کدام دوازده درم، دارچینی ومقل واظفار الطیب وسنبل رومی واکلیل الملک وسعد کوفی وحب الغار از هر یک سه درم، قصب الذریره نه درم، زعفران یک درم، قفر الیهود دو درم ونیم، اجزاء کوفته وبیخته بشراب عنبی بسرشد واقراص سازند۔

قرص[قرقومغما[4]]: اندرومغما نیز گویند وایں قرص درمخلصه اکبر مستعمل است۔

(ص) حماما وقسط تلخ ودارشیشعان وقصب الذریره وفلفل سفید ونانخواه وقرنفل از هر یک سه مثقال، سنبل الطیب وساذج از هر یک هفت مثقال، دارچینی ومصطگی وزعفران از هر یک شش مثقال، ودربعضے نسخها فوه یک مثقال می کنند، اجزاء کوفته وبیخته بمثلث بسرشند وقرص سازند ودرسایه خشک نموده درظرف آبگینه نگاهدارند۔ اگر ازحرمت شراب ملاحظه کنند، اجزاء را درماء العسل یا عرق دارچینی بسرشند۔

قرص (قرقومغما[5]) نسخه دیگر: که درد واء الخطاطیف مستعمل است۔

(ص) زعفران ودارچینی وبیخ سوسن آسمانجونی وساذج هندی از هر یک دو درم ونیم، گل سرخ وحماما وقسط از هر یک یک درم ومرمکی چهار درم، اجزاء بکوبند وبیزند وبشراب انگوری سرشته قرص سازند۔

قرص کوکب [الارض][6]: ضعف معده را نافع باشد ونگذارد که درمعده فضول ردیه قبول پزیرد واگر در پیشانی طلا کنند منع نزلات کند ودردسر را ساکن گرداند، نفث الدم وسیلان خون هر موضعے که باشد باز

---

[1] اضافه ازنسخه رضا اورابن سینا۔

[2] اضافه ازنسخه رضا، خدابخش اورسالار جنگ۔

[3] اضافه ازنسخه خدابخش۔

[4] اضافه ازنسخه سالار جنگ۔

[5] اضافه ازنسخه رضا۔

[6] لفظ ''الارض'' نسخه رضامیں مرقوم نہیں ہے۔

دارد و سرفہ کہنہ را سودمند بود و تپہائے دائرہ را نافع باشد ہرگاہے کہ بآب مرز نجوش دہند و اگر بآب سداب بدہند گزیدن حشرات را[1] سودمند[2] بود و اگر بشراب بیاشامند قروح امعاء و مثانہ را فائدہ دہد۔

(ص) جند بیدستر و سنبل الطیب و مرمکی و سلیخہ و گل مختوم و پوست بیخ لفاح از ہر یک چہار مثقال، افیون و زعفران و قسط تلخ و طلق کہ آنرا کوکب الارض گویند، از ہر یک پنج مثقال، دوقوو سیسالیوس و بزرالبنج و میعہ سائلہ و تخم کرفس و خشخاش سفید و انیسون از ہر ہشت مثقال، اجزاء کوفتہ و بیختہ صمغہا بشراب ریحانی حل نمودہ بسرشند و قرص سازند، ہر یک مقدار نیم مثقال و در سایہ خشک کنند و نگاہ دارند و بعد از شش ماہ استعمال نمایند و قوت ایں قرص تا دو سال باقی ماند۔

قرص [ماذریون][3]: ایلاؤس و ضعف معدہ و قے را نافع باشد۔

(ص) تخم کرفس و انیسون و دارچینی از ہر یک شش درم، افسنتین و مصطگی رومی از ہر یک چہار مثقال، فلفل و مرصاف و افیون و جند بیدستر از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب قرص نمایند و ہر یک مثقالے۔ قوت ایں قرص تا دو سال باقی ماند۔

قرص [زرشک][4]: ورم معدہ و جگر و تپہائے بلغمی و استسقاء را نافع باشد۔

(ص) عصارۂ زرشک و مغز تخم خیارین از ہر یک سہ درم، ورق گل سرخ و ترنجبین از ہر یک شش درم، تخم کشوث و رب السوس و طباشیر و تخم کاسنی و مصطگی و سنبل الطیب و عصارۂ غافث و لک منقی مغسول و فوہ و ریوند چینی از ہر یک دو درم و زعفران نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بلعاب بزرقطونا قرص سازند۔

قرص [زرشک، نسخہ][5] دیگر: قریب النفع بود با قراص[6] اول۔

(ص) عصارۂ زرشک و تخم کاسنی و مغز خربزہ و مغز تخم خیارین از ہر یک سہ درم، گل سرخ و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

[2] ''سودمند و نافع باشد'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہیں۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

[6] ''با قرص'' نسخہ رضا۔

ریوند چینی و سنبل الطیب از هر یک پنج درم، کوفته وبیخته بلعاب بزرقطونا قرص کنند۔

قرص[زرشک۱] نسخه دیگر: تپهائے گرم وتشنگی گرم را سود دارد۔

(ص) زرشک بیدانه ورب السوس و طباشیر سفید از هر یک سه درم، گل سرخ شش درم، تخم خرفه وزعفران ونشاسته وکتیرا از هر[یک۲] دو درم وکافور نیم درم، کوفته وبیخته بدستور قرص سازند۔

[نسخه دیگر۳]: ورم جگر وسده وتپ گرم را نافع باشد ومستسقی را سودمند بود۔

(ص) زرشک بیدانه ورب السوس وگل سرخ ومغز تخم خیارین ومغز تخم خربزه از هر یک سه درم، مصطگی وسنبل الطیب وعصارهٔ غافث از هر یک دو درم، فوومو وریوند چینی وزعفران از هر یک یک درم، تخم کشوث وتخم کاسنی از هر یک سه درم، طباشیر یک درم ونیم وترنجبین شش درم، ترنجبین را بآب کاسنی حل کنند واجزاء کوفته وبیخته بسرشند وقرص نمایند۔

قرص[زرشک۴] نسخه شیخ ابوعلی: سدهٔ جگر بکشاید واورام صلبه تحلیل دهد۔

(ص) عصارهٔ زرشک پنج درم، غافث وطباشیر از هر یک یک درم، لک مغسول وزعفران از هر یک دو درم وعصارهٔ غافث چهار درم، اجزاء کوفته وبیخته بمنفتح سرشته قرص نمایند۔

قرص[ورد۵]: درد معده را نافع باشد وتپهائے بلغمی را سودمند بود۔

(ص) ورق گل سرخ شش درم، رب السوس چهار درم، سنبل الطیب یک درم، طباشیر سفید دو درم وعصارهٔ غافث چهار درم، اجزاء کوفته وبیخته بمنفتح سرشته قرص نمایند۔

قرص[ورد۶، نسخه دیگر]: اختیار جمهور ونقل از قانون است۔ درد معده را نافع بود ورطوبت معده رانشف کند وتپهائے بلغمی برطرف کند۔

(ص) گل سرخ بست درم، سنبل الطیب واصل السوس از هر یک ده درم، وبعضے طبیبان بعوض اصل السوس رب السوس میکنند، اجزاء کوفته وبیخته بمثلث قرص کنند۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا اورخدا بخش۔

۲ اضافه ازنسخه خدا بخش۔

۳و۴ اضافه ازنسخه رضا۔

۵ اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

۶ اضافه ازنسخه رضا، خدا بخش اور جامعه ہمدرد۔

[نسخہ دیگر][1]: منقول[2] از قانون است۔ تپہائے مختلف مزمن کہ مرکب از بلغم وصفراء باشد، نافع بود۔

(ص) گل سرخ پنج درم، سنبل الطیب یک درم وعصارۂ غافث ہشت درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ قرص سازند۔

قرص[ورد، نسخہ دیگر][3]: او جاع کبد را نافع باشد وسدہ بکشاید۔

(ص) سنبل الطیب ولک شستہ واصل السوس از ہر یک چہار درم، افسنتین وزعفران بمفتح عصارۂ غافث و ریوند چینی از ہر یک سہ درم وگل سرخ ہفت [درم] بدستور[5] [کوفتہ] وبیختہ بسرشند وقرص سازند۔ شربتے یک درم باشد۔

قرص[ریوند][6]: ورم وصلابت جگر وسپرز را نافع بود وسدہ بکشاید وتپہائے محرق را نافع بود۔

(ص) ریوند چینی وفوہ ولک مغسول از ہر یک سہ درم، تخم کرفس وانیسون وعصارۂ غافث از ہر یک درمے، اجزاء کوفتہ وبیختہ ہمراہ عرق کاسنی یا آب تازہ قرص سازند وخشک[7] سازند وشربتے یک مثقال باشد۔

قرص[8]: از صاحب منہاج است۔ تپہائے کہنہ وصلابت کبد وجگر را نافع باشد۔

(ص) ریوند چینی شش درم، فوہ ولک منقی از ہر یک سہ درم، تخم کرفس وانیسون وعصارۂ غافث از ہر یک درمے، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب بسرشند وقرص سازند۔

قرص[ریوند، نسخہ دیگر][9]: صاحب جگر سر دراسود دارد۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ ''منقول از قانون.....نافع باشد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ ''وخشک سازند.....باشد یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۸ قرص از صاحب منہاج.....قرص سازند'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

(ص) ریوند چینی ده درم، سنبل الطیب و مصطگی و غافث و افسنتین و تخم رازیانه از هر یک دو درم و نیم، اجزاء کوفته و بیخته [بآب[۱]] رازیانه بسرشند و قرص سازند، شربتے یک مثقال باشد۔
[نسخه دیگر][۲]: ورم جگر را سود دارد و اسهال خون [باز[۳]] دارد۔

(ص) ریوند چینی و زرشک منقی و تخم کاسنی و صمغ عربی بوداده، اجزاء همه را برابر بگیرند، کوفته و بیخته بآب لسان الحمل بسرشند و قرص نموده شربتے یک مثقال باشد۔
[نسخه دیگر][۴]: ذوسنطاریا کبدی را سود دارد۔

(ص) ریوند چینی و زرشک بیدانه و تخم کاسنی و گل ارمنی و صمغ عربی و طباشیر سفید و گل مختوم از هر یک دو درم، کوفته و بیخته بآب لسان الحمل سرشته قرص نمایند۔ شربتے یک مثقال باشد بآب لسان الحمل۔

قرص [بنفشه[۵]]: تپ و سرفه را مفید بود و طبع را نرم دارد۔

(ص) بنفشه و مغز بادام شیرین و مغز تخم کدو از هر یک پنج درم، رب السوس و گل ارمنی و نشاسته از هر یک سه درم، مصطگی رومی و سنبل الطیب از هر یک درمے، اجزاء کوفته و بیخته قرص نمایند۔
[نسخه دیگر][۶]: همان نفع دهد و طبع را نرم دارد۔

(ص) بنفشه و تربد سفید از هر یک ده درم، رب السوس و افسنتین رومی و گل سرخ از هر یک پنج درم، سقمونیا یک درم، مصطگی یک و نیم درم و کتیرا نیم درم، اجزاء کوفته و بیخته قرص سازند۔
[نسخه دیگر][۷]: تپ و ذات الجنب را نافع باشد۔

(ص) بنفشه و مغز بادام شیرین و مغز تخم خیارین و تخم خطمی و خبازی از هر یک پنج درم، رب

---

۱ اضافه از نسخه رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔
۲ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور خدا بخش۔
۳ اضافه از نسخه رضا اور سالار جنگ۔
۴ اضافه از نسخه رضا اور جامعه همدرد۔
۵ اضافه از نسخه رضا۔
۶ اضافه از نسخه خدا بخش۔
۷ اضافه از نسخه رضا اور ابن سینا۔

السوس و کتیرا و گل ارمنی و نشاسته و گل سرخ از هر یک سه درم، چنانکه رسم است سرشته قرص نمایند۔ شربتے دو درم در کشکاب بد ہند۔

قرص غافث: یرقان و ورم جگر و سپرز را نافع باشد و تپہائے کہنہ را بر طرف کند و سدہ بکشاید۔

(ص) عصارۂ غافث بست درم، سنبل الطیب دہ درم و طباشیر چہار درم، کوفتہ و بیختہ بآب بادیان سرشتہ قرص نمایند۔

قرص [غافث، نسخہ دیگر][1]: بیماریہائے سپرز و جگر و تپہائے کہنہ را سودمند بود[2]۔

(ص) عصارۂ غافث و افسنتین از ہر یک پنج درم، اذخر و زعفران و سنبل الطیب و بیج کبر از ہر یک سہ درم، مصطگی و انیسون و گل سرخ از ہر یک دو درم، کوفتہ و بیختہ بآب سرشتہ قرص سازند۔

[نسخہ دیگر][3]: تپہائے بلغمی را سود دارد۔

(ص) عصارۂ غافث شش درم، گل سرخ و عصارۂ افسنتین از ہر یک سہ درم، مصطگی و اسارون و اذخر و عود ہندی از ہر یک دو درم، کوفتہ و بیختہ بآب قرص نمایند۔ شربتے یک مثقال بماء الاصول بد ہند۔

قرص لک: استسقائے زقی و لحمی را نافع باشد و سدہ بکشاید۔

(ص) لک منقی و مغسول و فوہ و انیسون و تخم کرفس و افسنتین رومی و اسارون و مغز بادام تلخ و قسط و دارچینی و زراوند طویل و عصارۂ غافث از ہر یک جزوے، ہمہ مساوی در وزن بگیرند، کوفتہ و بیختہ بعرق رازیانہ سرشتہ قرص سازند[4]۔

قرص لک، نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) لک شستہ پنج درم، ریوند چینی و گل سرخ و گل ارمنی[5] از ہر یک سہ درم، اسارون و زراوند و جنطیانا و سنبل الطیب و مصطگی و انیسون و تخم کرفس و نانخواہ و اذخر و ابہل و مغز بادام تلخ و فوہ و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[2] ''بود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[4] ''نمایند'' نسخہ رضا۔

[5] ''ارمنی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

عصارۂ افسنتین وعصارۂ غافث ازہر یک دودرم، کوفتہ وبیختہ بآب سرشتہ قرص نمایند۔ شربتے یک مثقال باشد۔

[نسخہ دیگر][1]: سدہ بکشاید وانواع استسقاء را سودمند بود۔

(ص) لک شستہ وریوند چینی ازہر یک سہ درم، اسارون وزراوند طویل وجنطیانا ومصطگی و سنبل الطیب وتخم کرفس وانیسون ونانخواہ واذخروا بہل وقسط ومغز بادام تلخ ازہر یک یک درم ،کوفتہ وبیختہ بعرق رازیانہ سرشتہ قرص سازند [شربتے][2] ازیں قرص یک مثقال[باشد][3]۔

قرص انیسون[4]: نسخہ کہ شیخ در قانون آوردہ است، دردجگر وسپرز ودردمعدہ وتپہائے بلغمی را نافع باشد۔

(ص) انیسون دومثقال، اسارون وافسنتین رومی وکرفس ومغز بادام تلخ مقشر کردہ ومصطگی وسنبل الطیب ازہر یک یک مثقال، صبر سقوطری وساذج ہندی ازہر یک نیم مثقال وعصارۂ غافث یک مثقال، کوفتہ وبیختہ بدستور قرص نماند۔

قرص افسنتین[5]: دردمعدہ کہ ازپس طعام پیدا شود، سودمند بود۔

(ص) افسنتین رومی وتخم کرفس وانیسون ازہر یک پنج درم، سلیخہ دودرم، فلفل وجند بیدستر ومرمکی وافیون ازہر یک درمے، کوفتہ وبیختہ بآب صاف قرص سازند۔

نسخہ دیگر: منقول از صاحب منہاج است۔ حمیات بلغمی را زائل کند وسدۂ سپرز بکشاید، عسر البول را نافع بود وبرودت معدہ وجگر را سودمند بود۔

(ص) افسنتین رومی وتخم کرفس وانیسون واسارون ومغز بادام تلخ، ہمہ اجزاء برابر در وزن بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب سرشتہ قرص سازند۔

قرص بیخ کبر[6]: اوجاع طحال را نافع باشد۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا اور خدا بخش۔

[4] ''افسنتین'' نسخہ رضا۔

[5] ''قرص افسنتین، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[6] ''قرص کبر'' نسخہ رضا اور ابن سینا۔

(ص) پوست بیخ کبر و زراوند طویل از هر یک دو درم، تخم پنجنکشت و فلفل از هر یک شش درم واشق چهار درم، اشق را درسرکه خیسانیده حل نموده بود، باقی ادویه را کوفته و بیخته بسرشند وقرص سازند و درون خشک کنند۔ مقدار شربتے یک مثقال باشد[۱]۔

قرص اسارون[۲]: اسارون و ایرسا از هر یک دو درم و زعفران نیم درم، [ایں][۳] اجزاء درنسخه اول اضافه [کرده][۴] بسکنجبین بسرشند وقرص سازند۔

قرص فوه: امراض طحال را نافع باشد۔

(ص) فوه و پوست بیخ کبر وایرسا و زاراوند طویل از هر یک دو درم بسکنجبین بسرشند و قرص سازند۔

قرص پنجنکشت: سپرز را نافع باشد۔

(ص) تخم پنجنکشت وتخم کاسنی وتخم خرفه ومغز کدو، اجزاء مساوی کوفته بسکنجبین بسرشند۔

قرص ایرسا: درآماس سپرز نگاه دارد۔

(ص) ایرسا چهار درم، فلفل سفید و سنبل الطیب واشق [از هر یک دودرم[۵]، اشق] را درسرکه حل کنند و دواها کوفته دراں بسرشند۔ مقدار شربتے یک مثقال بسکنجبین بزوری بدہند۔

قرص [پنجنکشت][۶]: ورم وسدۂ سپرز را سود دہد۔

(ص) بیخ پنجنکشت و کدو خشک وتخم خرفه وتخم کاسنی و ایرسا از هر یک سه درم، بیخ کبرو زراوند طویل وفوه از هر یک دو درم، اجزاء کوفته وبیخته بعرق رازیانه قرص سازند۔ شربتے یک مثقال بسکنجبین بدہند۔

قرص اسقولوقندریون: منقول از منہاج است۔ اورام کبد وطحال را نافع باشد وسده بکشاید۔

---

۱ ''بدہند'' نسخه رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

۲ ''نسخه قرص کبر دیگر'' نسخه رضا۔

۳ اضافه ازنسخه رضا۔

۴ اضافه ازنسخه رضا اور جامعه ہمدرد۔

۵ اضافه ازنسخه جامعه ہمدرد۔

۶ اضافه ازنسخه رضا۔

(ص)اسقولوقندریون چہار درم، جعدہ وکز مازج وحب البان مقشر وحب کاکنج وجاؤشیر وبلوط وقسط تلخ از ہر یک دو درم وافسنتین رومی سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب بسرشند وقرص[نمود][1] مقدار شربتے یک درم بود۔

[نسخہ دیگر][2]: صلابت وورم طحال رانافع باشد بنوعے کہ اگر افراط کند سپرز را بہ تحلیل برد۔

(ص)تخم پنجنگشت و پوست کبراز ہر یک دہ درم، زراوند گرد و برگ سداب وتخم اسپندان واشق از ہر یک سہ درم، اسقولوقندریون ہفت درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ اشق رابسرکہ حل کنند و درہم سرشتہ قرص نمایند۔شربتے یک مثقال باسکنجبین یا ماء الاصول داخل کردہ بدہند۔

قرص غاریقون: ورم سپرز کہ بسیار صلب وغلیظ باشد، تحلیل کند وسدۂ جگر بکشاید وطبع رانرم دارد۔

(ص)غاریقون وگل سرخ از ہر یک پنج درم، طباشیر سفید و زرشک از ہر یک دو درم، عصارۂ غافث وسنبل الطیب ولک مغسول وریوند چینی و پوست بیخ کبراز ہر یک دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ درسرکہ خیسانیدہ خشک کردہ غاریقون رااز پشت غربال بگذارند ومجموع رابسکنجبین سرشند وقرص سازند۔مقدار شربتے دو درم باشد۔

قرص مقل: ورق گل سرخ دہ درم، زعفران ومرکی از ہر یک درے، قسط تلخ ومغز بادام تلخ از ہر یک یک درم ونیم، مصطگی دو درم ونیم ومقل سہ درم، مقل[3] رادرشراب حل کنند و دواہا راکوفتہ وبیختہ ہمراہ مقل بسرشند وقرص سازند۔شربتے یک مثقال بماء الاصول بدہند[4]۔

قرص انیسون[5]: تپہائے بلغمی وضعف کبد راسودمند ونافع باشد۔

(ص)انیسون وافسنتین رومی ومغز بادام تلخ وسنبل الطیب وصبر از ہر یک چہار درم، عصارۂ غافث وساذج ہندی واسارون از ہر یک سہ درم، مصطگی وتخم کرفس از ہر یک درے، کوفتہ بسکنجبین بسرشند۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینااور خدا بخش۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] ''مقل'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] قرص [مقل] اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینااور سالار جنگ۔

[5] اضافہ ازنسخہ خدا بخش۔

(ص) قرنفل دہ درم، سک و راسن از ہر یک دو درم، مصطگی و افیون و پوست بیخ لفاح از ہر یک درمے، کوفتہ و بیختہ قرص سازند۔ شربتے یک دانگ بآب زیرہ بدہند۔

قرص [حب الآس]: اسہال معدی را باز دارد۔

(ص) سماق و حب الآس و کز مازج و گل ارمنی و نشاستہ بریاں کردہ و بلوط، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ و بیختہ قرص سازند۔ شربتے دو درم بآب بہی بخورانند۔

قرص حب الآس[1] نسخہ دیگر: اسہال کہ باسرفہ بود، نافع باشد۔

(ص) حب الآس دہ درم، پرسیاؤشان و مغز تخم خربزہ از ہر یک پنج درم، مغز تخم خیارین[2] و مغز تخم کدو از ہر یک شش درم، رب السوس و صمغ عربی از ہر یک دو درم و نیم، [اجزاء] کوفتہ و بیختہ قرص سازند۔

نسخہ دیگر[3]: معوی [و دموی][4] و حقے[5] وذوسنطاریا را نافع باشد و خون بواسیر را باز دارد۔

(ص) حب الآس و سماق و کز مازج و گل ارمنی و بلوط و نشاستہ بریاں کردہ از ہر یک دہ درم، مقل دو درم، مازوی سبز و پوست انار از ہر یک پنج درم، کوفتہ و بیختہ بدستور قرص سازند۔

قرص دیگر: کہربا و بسد و مروارید ناسفتہ و تخم خرفہ بودادہ از ہر یک پنج درم، شاخ گوزن سوختہ و قشور بیض سوختہ و کتیرا و صمغ عربی از ہر یک سہ درم، کشنیز خشک بودادہ و خشخاش سفید و سیاہ بودادہ از ہر یک شش درم، ودع سوختہ و بزرالبنج از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بلعاب بزرقطونا سرشتہ قرص سازند۔

قرص [کہربا] نسخہ دیگر[6]: اسہال دموی و بول الدم را نافع باشد۔

(ص) کہربا و صمغ عربی و نشاستہ بریاں کردہ و کتیرا و مغز تخم کدو از ہر یک سہ درم، گلنارو

---

[1] ''قرص الآس، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

[5] ''حقے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[6] ''قرص کہربا'' نسخہ رضا۔

اقاقیا از ہر یک نیم درم، کوفتہ و بیختہ بلعاب بزرقطونا سرشتہ قرص سازند۔ مقدار شربتی دو درم با شیرۂ تخم خرفہ بودادہ بدہند۔

قرص کہربا، نسخہ دیگر[1]: اسہال دموی وافراط خون حیض و بواسیر را سودمند بود۔

(ص) کہربا و خشخاش سفید و مصطگی از ہر یک دو درم و زعفران نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بلعاب بزرقطونا سرشتہ قرص سازند۔

نسخہ دیگر: اسہال دموی و قے الدم وخون بواسیر و آمدن خون از ہر عضوے کہ باشد، سود دہد و بغایت نافع باشد۔

(ص) کہربا و بسد و مروارید و ودع سوختہ و شاخ گوزن سوختہ و شادنج مغسول از ہر یک سہ درم گل سرخ و تخم خرفہ و کشنیز و نشاستہ و صمغ عربی، ایں ہمہ بودادہ و سماق و گلنار از ہر یک پنج درم، طباشیر و اقاقیا و عصارۂ لحیۃ الثیس از ہر کدام دو درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بنقوع گلنار یا آب لسان الحمل یا لعاب بزرقطونا سرشتہ قرص سازند و مقدار شربتے دو درم باشد۔

نسخہ دیگر: مناسب[2] است و بول الدم را نافع باشد و ریش رودہ را سودمند بود، قرحہ و ریش گردہ و مثانہ را فائدہ دہد۔

(ص) کہربا پنج درم، صمغ بادام و گلنار و عصارہ لحیۃ الثیس از ہر یک سہ درم، کندر و تخم کرفس و افیون و صمغ عربی و گل ارمنی و دم الاخوین و طباشیر از ہر یک دو درم، کوفتہ بیختہ بدستور قرص کنند۔ شربتے یک درم بآب[3] بدہند۔

قرص بسد: قے الدم و اسہال دموی را نافع باشد۔

(ص) بسد مغسول دہ درم، کندر و اقاقیا و گلنار و صمغ عربی از ہر یک چہار درم، کتیرا و گل مختوم از ہر یک سہ درم و دارچینی نیم درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب[4] لسان الحمل یا بلعاب بزرقطونا

---

[1] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

[2] ''کہ مناسب است'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''رب بہی'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ آندھرا پردیش گورنمنٹ۔

سرشتہ قرص سازند]۔ شربتے یک مثقال بشراب انجار تناول کنند۔

قرص طباشیر لولوی[۱]: اسہال دموی و کبدی ومعوی وذرب وذوسنطاریا ونفث الدم را نافع باشد۔

(ص) مروارید بکر و طباشیر سفید از ہر یک دو درم وخشخاش سفید بودادہ پنج درم، کوفتہ و بیختہ بگلاب قرص نمایند۔

قرص طباشیر [کافوری[۲]]: تپ محرقہ وسرفہ گرم را نافع باشد وتشنگی بنشاند۔

(ص) طباشیر سفید وگل سرخ وصندل سفید ومغز تخم خیارین وتخم کاسنی وتخم کاہو وخرفہ از ہر یک یک مثقال وکافور قیصوری دانگے، اجزا کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا بسرشند[۳] وقرص سازند۔

قرص طباشیر [ملین[۴]]: سرفہ گرم وخشونت سینہ وتپ محرق را سودمند بود وطبع را نرم کند۔

(ص) طباشیر سفید چہار مثقال، ترنجبین سہ مثقال، مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو ونشاستہ و صمغ عربی وخشخاش وکتیرا از ہر یک درمے، اجزاء کوفتہ وبیختہ وترنجبین را بلعاب بزرقطونا حل کردہ صاف نمودہ بسرشند وقرص سازند۔

قرص طباشیر [ملین[۵]، **نسخہ دیگر**]: منقول از صاحب منہاج است۔ تپہائے محرق ودموی را نافع باشد وتشنگی بنشاند وشکم را نرم کند۔

(ص) گل سرخ وترنجبین از ہر یک پنج درم، نشاستہ دو درم، وزعفران یک درم، کتیرا و صمغ عربی وطباشیر سفید از ہر یک دو درم با ترنجبین گداختہ بسرشند۔

قرص مذکور[۶]، **نسخہ دیگر**: در تپہائے عفونی نافع بود ومعدہ را قوت دہد وتشنگی بنشاند وحرارت ساکن کند۔

(ص) طباشیر وعصارۂ زرشک بیدانہ وسقمونیا وگل سرخ وکتیرا از ہر یک یک دانگ وقند سفید دو درم، بآب کاسنی یا آب عنب الثعلب قرص سازند۔ مقدار شربتے دو درم باشد۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ خدا بخش اور سالار جنگ۔

۳ ''سرشتہ'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور جامعہ ہمدرد۔

۶ ''طباشیر'' نسخہ رضا۔

قرص طباشیر[1] لمسک: تپہائے صفراوی را نافع باشد و شکم[2] بند دو نزف الدم را نافع باشد و تشنگی بنشاند۔

(ص) ورق گل سرخ پنج درم، طباشیر سفید و سماق و زرشک منقی از ہر یک ہفت درم، کوفتہ و بیختہ بگلاب بسرشند۔

قرص[3] دیگر: منقول از ابوالبرکات است، تپہائے گرم را[4] نافع[5] و سودمند بود و طبع را بندد و تشنگی بنشاند۔

(ص) طباشیر سفید و زرشک بیدانہ و گل سرخ از ہر یک درمے و کافور دانگے، مجموع را کوفتہ و بیختہ بلعاب بالنگو بسرشند و مقدار شربتے یک مثقال باشد۔

نسخہ دیگر: منقول از صاحب کامل الصناعۃ است۔ اسہال و تپہائے صفراوی[6] را نافع باشد۔

(ص) طباشیر سفید و گل سرخ از ہر یک ہفت درم، تخم حماض و صمغ عربی و گل ارمنی از ہر یک چہار دانگ، نشاستہ بریاں کردہ دو درم، کوفتہ و بیختہ قرص سازند۔

[**نسخہ دیگر**[7]]: حمیات حادہ مطبقہ و محرقہ را سود دہد و تشنگی ساکن کند۔

(ص) طباشیر سفید پنج درم، ورق گل سرخ سہ درم، مغز تخم خیارین و تخم خرفہ و گل ارمنی و تخم کاسنی و تخم حماض از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بلعاب بزرقطونا قرص سازند و شربتے یک مثقال باشد۔

قرص کافور[8]: یرقان و تپہائے گرم را نافع بود۔

(ص) زرشک بیدانہ و طباشیر سفید و ورق گل سرخ از ہر یک ہفت درم، تخم کاہو و تخم خرفہ

---

۱ اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

۲ اضافہ از نسخہ سالار جنگ، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

۳ ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''نافع'' یہ لفظ نسخہ خدا بخش میں مذکور نہیں ہے۔

۶ ''صفراوی'' نسخہ خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

وتخم کاسنی وکتیرا از ہر یک سہ درم، مغز تخم خربزہ ومغز تخم کدو از ہر یک پنج درم، صندل سفید ورب السوس از ہر یک سہ درم، کافور جودانہ ویک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بلعاب بالنگو بسرشند وقرص سازند۔

قرص [کافور[1] نسخہ دیگر]: تپ دق محرق[2] ومطبقہ را نافع باشد وتشنگی بنشاند۔

(ص) طباشیر وتخم خرفہ وتخم کاہو از ہر یک پنج درم، تخم کاسنی ورب السوس وصندل سفید از ہر یک سہ درم وکافور نیم درم، کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا بسرشند۔

[نسخہ دیگر[3]]: اسہال مراری باز دارد وتشنگی بنشاند وتپہائے گرم را نافع باشد۔

(ص) تخم حماض بریاں کردہ وگل مختوم وصمغ عربی ومورد دانہ وطباشیر سفید وگل سرخ از ہر یک بست درم، کوفتہ وبیختہ بگلاب سازند۔

قرص طباشیر [نسخہ دیگر[4]]: منقول از صاحب منہاج است۔ تپہائے محرق والتہاب وتشنگی وتپ دق وسوزش معدہ وقے ونزف الدم[5] ونفث الدم را سودمند بود۔

(ص) طباشیر سفید چہار درم، ورق گل سرخ ہفت درم، عود ہندی دو درم، مغز تخم کدو ومغز تخم خیارین وتخم خرفہ از ہر یک چہار درم، اصل السوس وصندل سفید وترنجبین منقی ونشاستہ وشکر وصبر زرد از ہر یک سہ درم، کتیرا وصمغ عربی از ہر یک دو درم، کافور قیصوری وزعفران از ہر یک [یک[6] درم]، اجزاء کوفتہ وبیختہ بگلاب بسرشند وقرص سازند۔

[نسخہ[7] دیگر]: منقول از شیخ ابوعلی است۔ تپ محرق واسہال خونی ومدقوق ومسلول را نافع باشد۔

(ص) تخم کاسنی وتخم کاہو وتخم خرفہ از ہر یک دو درم، مغز تخم کدو ومغز تخم خیارین از ہر یک دو درم ودو دانگ، سرطان محرق وزعفران ورب السوس وکافور از ہر یک یک درم وگل سرخ چہار

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

۲ ''محرق'' یہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

۵ ''نزف الدم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

درم، بدستور کوفته وبیخته قرص سازند۔

قرص انجبار: اسہال دموی وافراط [دم طمث[1]] وقے الدم را سودمند بود۔

(ص) بیخ انجبار چہار درم، ورق گل سرخ وصمغ عربی وکہربا وتخم خرفہ از ہر یک سہ درم، گلنار ونشاستہ وگل ارمنی وبسد وطباشیر ورب السوس از ہر یک دو درم واقاقیا یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب مورد قرص سازند۔

قرص [مبارک[2]]: تپ دق ومحرقہ ویرقان را نافع باشد وتشنگی بنشاند۔

(ص) ورق گل سرخ وترنجبین از ہر یک پنج درم، طباشیر ومغز تخم خیارین از ہر یک دو درم ونیم، تخم کاہو سہ درم ونیم، مغز تخم کدو دو درم، رب السوس یک مثقال وکافوردانگی ونیم، کوفتہ وبیختہ بلعاب بالنگو قرص سازند۔

قرص [سرطان[3]]: سل ودق ونفث الدم [را[4]] نافع باشد۔

(ص) گل مختوم وگل ارمنی ونشاستہ وورق گل سرخ از ہر یک شش ..، سرطان محرق دہ درم، کتیرا وشادنج مغسول از ہر یک پنج درم ورب السوس سہ درم، بآب لسان الحمل بدستور قرص سازند۔

قرص مغز تخم خیارین[5]: ایں را قرص مسلول گویند۔

(ص) مغز خیارین چہار درم، طباشیر وسرطان محرق از ہر یک دو درم ونشاستہ یک درم، کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا بسرشند وقرص سازند۔

قرص [خشخاش[6]]: ریش سینہ وریش شش وریش مثانہ را سودمند بود۔

(ص) ورق گل سرخ وصمغ عربی از ہر یک چہار درم، نشاستہ وکتیرا ورب السوس از ہر یک دہ درم، طباشیر پنج درم وزعفران دانگے، کوفتہ وبیختہ بآب بسرشند وقرص سازند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[5] ''قرص دیگر'' نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

قرص [گلنار][1]: اختلاف ونزف الدم رانافع باشد۔

(ص) سلیخہ وگل مختوم ومرکی وصمغ عربی ازہر یک ہشت مثقال وکتیرا یک مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب گلنار تازہ بسرشند واگر تازہ نباشد درآبے کہ گلنار درآں جوشانیدہ باشد، بسرشند وقرص سازند۔

قرص گلنار، نسخہ دیگر[2]: سلیخہ وگل ارمنی وصمغ عربی ازہر یک چہار درم، ورق سرخ وگلنار فارسی واقاقیا ازہر یک سہ درم وکتیرا دو درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب گلنار بسرشند۔

قرص کزمازج: ترکیب جالینوس است۔ صلابت سپرز وسدہ صلب وآماس آنرا بگدازد۔

(ص) کزمازج چہار مثقال، فلفل سفید وسنبل الطیب واشق واسارون ازہر یک دو درم، اشق درسرکہ عنصل حل کنند وادویہ راکوفتہ وبیختہ باشق بسرشند۔

قرص [دیگر][3]: منقول از قانون است۔ قروح کلیہ ومثانہ وبول الدم رانافع ومجربست۔

(ص) مغز تخم خربزہ ومغز تخم خیارین ومغز تخم کدو ازہر یک بست درم، کندر وصمغ عربی ودم الاخوین ازہر یک دو درم، افتیمون سہ درم وتخم کرفس یک درم، کوفتہ وبیختہ بلعاب خطمی قرص کنند۔ شربتے دو درم بشراب خشخاش [نیل][4] فرمایند۔

قرص [خرنوب][5]: اسہال دموی وغیر دموی رانافع باشد۔

(ص) مازو سبز وخرنوب وکزمازج وگلنار وجند بیدستر ازہر یک [جزوے][6]، افیون وصمغ عربی ازہر یک] نیم جزء کوفتہ وبیختہ قرص سازند وشربتے نیم درم بآب [بہی][7] بدہند۔

قرص شب یمانی: بول الدم رانافع باشد وخون آمدن از ہمہ اعضاء راسودمند است۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] ''قرص گلنار، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

[5] اضافہ از نسخہ خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

(ص) شب یمانی و شاخ گوزن محرق و کتیرا و گل ارمنی و تخم خرفه، اجزاء همه برابر دو وزن بگیرند، کوفته و بیخته بآب خرفه قرص سازند و با شراب حب الآس بدهند۔

قرص [طین][1]: بول الدم باز دارد و قرحه مثانه را سودمند بود۔

(ص) گل مختوم و طباشیر و کتیرا و صمغ عربی و تخم خرفه و مغز[2] خیارین از هر یک ده درم، کوفته و بیخته با مفتح بسرشند و اگر حرارت غالب باشد بلعاب بالنگو بسرشند و شربتی دو درم است، با کشکاب بدهند۔

قرص سنبل الطیب[3]: ورم سرد معده و جگر و سپرز را سودمند باشد۔

(ص) سنبل الطیب و ریوند چینی و مصطگی رومی از هر یک [یک[4] و نیم درم، انیسون و تخم کرفس و نانخواه و افسنتین رومی از هر یک سه درم]، فوه ولک مغسول از هر یک دو درم، عصارهٔ غافث و زعفران از هر یک [یک[5] درم]، اجزاء کوفته و بیخته بمثل نبیذ کهنه بسرشند و قرص سازند۔ شربتی یک درم تا یک مثقال است، بماء الاصول یا با طبخ افسنتین بدهند۔

قرص دیگر: قرحه مثانه و بول الدم را فائده دهد۔

(ص) مغز تخم کرفس دو درم، اجزاء کوفته و بیخته قرص سازند، شربتی نیم درم تا دو دانگ بشراب خشخاش بدهند[6]۔

قرص دیگر: در ورم حار سپرز نافع است۔

(ص) مغز تخم خربزه و تخم خیارین و مغز تخم کدو از هر یک شش درم و نیم، افتیمون نیم درم، تخم کرفس دو درم، اجزاء کوفته و بیخته قرص سازند، شربتی از یک دانگ تا دو دانگ، بشراب خشخاش بدهند[7]۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا اور خدا بخش۔

[2] ''مغز تخم خیارین'' نسخه خدا بخش اور جامعه همدرد۔

[3] ''قرص دیگر'' نسخه رضا، جامعه همدرد اور ابن سینا۔

[4] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور ابن سینا۔

[5] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور ابن سینا۔

[6] یه پورا نسخه آزاد میں موجود نہیں جبکہ نسخه رضا میں ''قرص سنبل الطیب'' کے بعد مذکور ہے۔

[7] ''قرص که در ورم..... بشراب خشخاش بدهند'' یه پورا نسخه رضا میں موجود نہیں ہے۔ نسخه مولانا آزاد۔

قرص [کاکنج[1]]: قرحہ مثانہ وبول الدم وجرب کلیہ ومثانہ را نافع است۔

(ص) مغز تخم خیارین وحب کاکنج ومغز بادام مقشر ورب السوس ونشاستہ وصمغ عربی و دم الاخوین وکتیرا وکندر از ہر یک دہ درم، تخم کرفس دو درم وافتیمون یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب قرص سازند وشربتے از یک مثقال تا دو مثقال باشد۔

قرص کاکنج، [نسخہ دیگر[2]]: تخم کرفس وبزرالبنج از ہر یک شش درم، رازیانہ ومغز حب صنوبر وتخم حماض و مغز بادام تلخ مقشر کردہ وافتیمون مصری از ہر یک سہ درم، حب کاکنج بست عدد ومغز خیارین دوازدہ درم، اجزاء کوفتہ بآب رازیانہ بسرشند وشربتے یک مثقال باشد۔

[نسخہ[3] دیگر]: منقول از شرح اسباب وعلامات است۔ قرحہ کلیہ ومثانہ را مفید بود۔

(ص) مغز تخم خیارین دہ درم، حب کاکنج سہ درم، تخم کرفس وشہدانہ وگل ارمنی وصمغ عربی از ہر یک دو درم وافتیمون یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشراب خشخاش قرص کنند وشربتے یک درم باشد۔

قرص دیگر: قرحہ وریش گردہ ومثانہ [را[2]] از چرک پاک کند۔

(ص) صمغ عربی وصمغ آلو وکتیرا[3] ونشاستہ وتخم خرفہ وطباشیر وگل مختوم ومغز [تخم[4]] خیارین، اجزاء ہمہ برابر بگیرند۔ کوفتہ وبیختہ قرص کنند وشربتے از دہ درم تا سہ درم است، با مفتح[6] بدہند۔

[نسخہ[5] دیگر]: ہماں نفع دہد۔

(ص) سفید اب شستہ دو درم، صدف سوختہ ومغسول کردہ وکاغذ سوختہ ودم الاخوین و حب الآس از ہر یک یک درم ونیم، صمغ عربی وکتیرا ونشاستہ از ہر یک یک درم وصمغ البطم یک درم، اجزاء کوفتہ قرص سازند۔ شربتے یک درم، بشراب مورد بدہند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

[5] ''کتیرا'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے، اس لئے حذف کر دیا گیا۔

[6] اضافہ از نسخہ خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

قرص ذیابیطس: نسخہ ثابت بن قرہ است۔

(ص) حب الآس وتخم حماض بری از ہریک دو درم، صمغ عربی ونشاستہ از ہریک درمے، اجزاء کوفتہ بلعاب بزرقطونا قرص سازند۔

[نسخہ دیگر][1]: ذیابیطس را سودمند بود۔

(ص) طباشیر ورب السوس از ہر یک دہ درم، تخم کاہو دو درم، تخم خرفہ پانزدہ درم، گل سرخ وکتیرا خشک از ہر یک پنج درم، اقاقیا وصندل سفید وگلنار فارسی از ہر یک سہ درم ودو دانگ، کہربا پنج درم، شادنج مغسول وگل مختوم از ہر یک دہ درم، شب یمانی دو درم ونیم، افتیمون ودارچینی از ہر یک دو درم، مجموع را کوفتہ وبیختہ قرص سازند۔

قرصے کہ نفث الدم ودل ودماغ [را][1] سودد ہد۔

(ص) گل سرخ دو درم، طباشیر سفید ومروارید ناسفتہ از ہر یک یک درم، مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو از ہر یک پنج درم، تخم خرفہ سہ درم وزعفران نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بلعاب بزرقطونا قرص سازند وشربتے یک مثقال با سکنجبین بدہند۔

قرصے کہ تپ وصداع وسرسام را نافع باشد وتشنگی بنشاند وخواب آورد و[ہذیان][2] گفتن دور کند۔

(ص) مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو از ہر یک دہ درم، رب السوس ونشاستہ وکتیرا وافتیمون از ہر یک سہ درم، بلعاب بزرقطونا قرص سازند۔ شربتے بقدر احتمال طبیعت از دو دانگ تا نیم درم بدہند۔

قرص دیگر: کہ ذات الجنب را سود دارد۔

(ص) رب السوس دہ درم، نشاستہ و بنفشہ وکتیرا وتخم خطمی و رازیانہ از ہر یک سہ درم، بلعاب بزرقطونا بسرشند وقرص سازند۔ شربتے یک مثقال بلعاب بہی دانہ یا شربت بنفشہ بدہند۔

قرص [منوم][3] حار]: دماغ را قوت دہد وخواب آورد۔

(ص) تخم شبت دو درم، زعفران ومرو بزرالبنج ومیعہ از ہر یک دانگے، افتیمون یک

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، جامعہ ہمدرد، خدا بخش اور مولانا آزاد۔

طسوج بلعاب حلبہ قرص سازند و بشربت خشخاش بدہند۔

قرص منوم بارد: دماغہائے گرم را با عتدال آورد و خواب آورد۔

(ص) تخم کاہو و تخم خشخاش و باقلا مقشر و تخم خرفہ و حب کاکنج از ہر یک یک درم و افتیمون یک طسوج، کوفتہ بلعاب بزرقطونا بسرشند و قرص سازند و بوقت خواب بشربت خشخاش بدہند۔

قرص منوم، نسخہ دیگر: منقول از قانون است۔

(ص) زعفران و افیون و مرصاف و بزرالبنج و پوست بیخ لفاح از ہر یک جزوے، ہمہ مساوی در وزن بگیرند، کوفتہ و بیختہ با عصارۂ کاہو سرشتہ قرص سازند و ہنگام حاجت [بر][1] صدغین طلا کنند۔

قرص کہربا و مرجان[2]**:** خون بواسیر کہ با فراط آید، باز دارد۔

(ص) مرجان و کہربا و ودع سوختہ و گل ارمنی از ہر یک دہ درم، ہلیلہ سیاہ بروغن [زیت][3] بریاں کردہ باشد، و بلیلہ از ہر یک پنج درم، تخم گندنا سہ درم و مقل دہ درم در آب گند ناحل نمودہ، باقی دواہا را کوفتہ بسرشند و شربتے سہ درم ہمراہ آب آہنگران بدہند۔

قرص سنبل الطیب: آماس صلب کہ [در][4] معدہ و جگر باشد، سود دارد[5]۔

(ص) سنبل الطیب و فقاح اذخر و سلیخہ و گل سرخ و ریوند چینی و قصب الذریرہ از ہر یک سہ درم، اشق نیم درم، انیسون و قسط تلخ از ہر یک یک درم، مقل و مصطگی از ہر یک دو درم، زعفران و اشق از ہر یک یک درم[6]، اشق را بمثلث حل کنند و اجزاء کوفتہ و بیختہ بسرشند و قرص سازند و شربتے دو درم بمثلث بدہند۔

قرص [قرظ][7]: اسہال صفراء کہ در تپہا بہم رسد، نافع باشد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

[2] نسخہ رضا میں صرف ''قرص'' مرقوم ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

[5] ''دہد'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[6] نسخہ رضا میں یوں ہے ''زعفران یک درم''۔ ''اشق'' مذکور نہیں ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ خدا بخش۔

(ص) قرظ وطراثیث وبزرالحماض بریاں کردہ وحب الآس و بلوط ،اجزاء کوفتہ وبیختہ قرص سازند وشربتے بشربت سیب یا شربت مورد بدہند۔

قرصے کہ مسلول ونفث الدم راسود دارد۔

(ص) صمغ عربی وگل ارمنی وحب الآس از ہریک دو درم، خرنوب شامی وپرسیاؤشان و شاہ بلوط ونشاستہ بریاں کردہ از ہریک نیم درم، بدستور قرص سازند۔ شربتے دو درم بشراب حب الآس بدہند۔

قرص دیگر: ضعف معدہ وربو[1] وقے وتہوع رانافع باشد ورطوبات معدہ رانشف کند وہیضہ راسودمند بود[2]۔

(ص) گل سرخ ومصطگی رومی وسنبل الطیب وعود ہندی وپوست بیرون پستہ ونعناع خشک از ہریک سہ درم، کبابہ چینی وقاقلہ از ہریک یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ بدستور قرص سازند۔ شربتے دو درم برب بہی بدہند۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) عود ہندی وسنبل الطیب وکندر وسک وقرنفل وکبابہ چینی وقاقلہ کبار از ہریک دو درم وطین خراسانی پنج درم، کوفتہ وبیختہ بگلاب بسرشند وقرص سازند۔ شربتے دو درم باطبخ کرویا وانار دانہ[3] وتعناع بدہند۔

قرصے کہ زحیر وانواع خون[4] شکم رانافع باشد۔

(ص) گل مختوم وطباشیر وطراثیث وبلوط وپست کنار وحب الآس از ہریک دو درم، تخم حماض بری وصمغ عربی وگلنار فارسی از ہریک یک درم، مازو سبز وزیرۂ کرمانی درسرکہ خیسانیدہ و بریاں کردہ از ہریک نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بشیرہ یا لعاب بزرقطونا بسرشند وقرص سازند۔ شربتے یک مثقال، بشیرۂ[5] خرفہ بدہند۔

---

[1] ''ربو'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ خدا بخش ومولانا آزاد۔

[3] نسخہ رضا میں ''و'' کی جگہ ''یا'' مرقوم ہے۔

[4] ''خون'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[5] ''شیرہ'' یہ لفظ نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد میں موجود نہیں ہے۔

قرص دیگر: زجیر کہ با قراقرور یاح باشد وحرارت نباشد، نافع آید۔

(ص) تخم شبت و بزرالبنج و راز یانہ و نانخواہ وتخم کرفس از ہر یک دو درم، زیرۂ کرمانی بودادہ سہ درم وکندر چہار درم، بدستور قرص سازند وشربتے یک مثقال باشد۔

قرص [ابن ماسویہ]: قے وہیضہ وقوت معدہ را نافع باشد۔

(ص) سعد کوفی وعود ہندی ومصطگی، از ہر یک جزوے مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بدستور قرص سازند وشربتے دو درم بارب بہی بدہند۔

قرص [حلتیت]: تپ ربع را عظیم نافع بود وبادہائے کہ درمعدہ ورودہ باشد، بشکند۔

(ص) مرصافی وحلتیت الطیب وفلفل وسداب خشک از ہر یک جزوے، ہمہ برابر دروزن بگیرند وبدستور قرص سازند وشربتے یک مثقال [باشد]۔

قرص [سرمہ]: قے الدم را نافع باشد۔

(ص) سرمہ اصفہانی وشادنج مغسول ودم الاخوین از ہر یک سہ درم، گلنار ومازوسبز از ہر یک دو درم، شاخ گوزن محرق واقاقیا از ہر یک دہ درم، لاذن وزعفران از ہر یک نیم درم وپرسیاؤشاں یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل قرص سازند وشربتے دو درم است۔

قرص [ماذریون]: قے وغثیان وفواق واحشاء وضعف معدہ ومغص ریحی را سودمند بود۔

(ص) انیسون وتخم کرفس وفودنج بستانی ونعناع خشک وفطراسالیون ونانخواہ از ہر یک شش درم، افتیمون وجندبیدستر وفلفل سفید ودارفلفل ونمام ومرمکی وافسنتین از ہر یک چہار درم وسلیخہ دوازدہ درم، کوفتہ وبیختہ بامثلث قرص سازند وشربتے دو درم [باشد]۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور مولانا آزاد۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

۳ و ۴ اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

۵ ''شادنج'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۷ و ۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد، سالار جنگ اور ابن سینا۔

قرص [لورم][1]: نسخہ ثابت بن قرہ است۔ سوء المزاج سردرا نافع باشد۔

(ص) انیسون وِرازیانہ ومغز بادام تلخ وافسنتین رومی از ہر یک سہ مثقال، کوفتہ وبیختہ قرص سازند وشربتے یک مثقال بسکنجبین عسلی یا عنصلی بدہند۔

قرص [بزور][2]: جرب وقرحہ کلیہ ومثانہ را نافع باشد۔

(ص) مغز تخم کدو وتخم خطمی مقشر ومغز بادام شیریں مقشر کردہ وکتیرا ونشاستہ ورب السوس سفید وگل ارمنی وتخم کرفس از ہر یک دو درم، کوفتہ وبیختہ بآب سرشتہ قرص نمایند وشربتے یک مثقال بشراب بنفشہ بدہند۔

قرص دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) مغز تخم خربزہ ومغز تخم خیارین ومغز تخم کدو شیریں از ہر یک پنج درم، گل ارمنی وصمغ عربی ودم الاخوین از ہر یک سہ درم، افیون دو درم وتخم کرفس سہ درم، بدستور قرص سازند۔ شربتے یک درم، بشراب خشخاش بدہند[3]۔

[نسخہ][4] دیگر: اسارون وفطراسالیون از ہر یک چہار درم، فوہ ومورد از ہر یک شش درم، دوقو ہفت درم، تخم انیسون وحب بلسان از ہر یک چہار درم، تخم خیارین پنج درم، مغز تخم خربزہ [دو][5] درم وکتیرا دو[6] درم، کوفتہ وبیختہ بدستور قرص نمودہ خشک سازند وشربتے دو درم بآب کرفس بدہند۔

قرصے کہ بول الدم نافع باشد۔

(ص) مغز تخم خربزہ وکتیرا وتخم کرفس وخشخاش وانجبار وگلنار ودم الاخوین وگل ارمنی وشب یمانی، اجزاء برابر کوفتہ وبیختہ بلعاب اسپغول سرشتہ قرص نمایند۔ شربتے یک مثقال [باشد][7]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[3] ''باشد'' نسخہ رضا میں مذکور ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[6] نسخہ رضا ونسخہ آزاد میں ''از ہر یک درم'' ہے ''از ہر یک'' کی ضرورت نہیں اس لئے حذف کر دیا گیا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

قرص (طین، نسخہ[1] دیگر]: بول الدم وجرب وقرحہ وضعف گردہ ومثانہ راسود مندلود۔

(ص) گل ارمنی وگل مختوم وگل قبرسی وصمغ عربی بریاں کردہ (ونشاستہ[2] بریاں کردہ وحب الآس وبلوط بریاں کردہ) از ہریک سہ درم، [کوفتہ[3] وبیختہ بعصارۂ لسان الحمل بسرشند وشربتے دو درم] باشیرۂ [تخم[4]] خشخاش [یاباشیرۂ[5] تخم خیارین بدہند۔

قرص [صموغ[6]]: دشواریٔ وضع حمل رانافع باشد۔ بچہ مردہ وزندہ درساعت بیرون آورد۔

(ص) مرصاف وجاؤشیر وحلتیت و سکبینج از ہریک جزوے، سداب خشک ومشکطرا مشیع واذخروابہل ومیعہ از ہریک دوجزو، قرص سازندو ہنگام احتیاج شربتے یک درم باطبخ حلبہ بدہند۔

قرص (لبوب[7]): قرحہ کلیہ ومثانہ راازریم پاک کند۔

(ص) مغزفندق ومغزپستہ ومغزبادام شیریں ومغزدانہ آبی ومغزتخم خربزہ ومغزتخم خیارین مغزتخم کدو ومغزتخم ہندوانہ ومحلب[8] وتخم خشخاش ونشاستہ وتخم خطمی وتخم خبازی ورب السوس وگل ارمنی وچلغوزہ ودوقوورانویانہ وتخم کرفس از ہریک دودرم، اجزاء کوفتہ وبیختہ (بالعاب[9] تخم کتان بسرشند وقرص سازند وخشک نمودہ) ہرروز یک مثقال باجلابے کہ مناسب مزاج باشد، داخل کردہ بدہند۔

(نسخہ دیگر[10]): حرق البول وبول الدم وقرحہ گردہ ومثانہ ونفث الدم واسہال خونی وسرفہ وتپ رانافع باشد۔

اجزاء: ورق گل سرخ وصمغ عربی از ہریک چہاردرم، نشاستہ وکتیرا از ہریک دودرم، تخم خشخاش سفید وسیاہ از ہریک سہ درم، طباشیر ورب السوس از ہریک دو درم وزعفران دو دانگ، بدستور کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل یالعاب بہی دانہ یابزرقطونا سرشتہ قرص نمایند[11] ودربعضے نسخہا سہ درم حب الآس اضافہ کنند[12]، خداوند سرفہ راباشراب خشخاش (وزوفا[13] بدہند درآمدن ریم ازسینہ وشش باشراب خشخاش) وصاحب تپ راباشراب بنفشہ و(در[14]) اسہال دموی راباشیرۂ خرفہ بودادہ

---

۱ تا ۷ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۸ ''مغزدانہ محلب'' نسخہ رضا۔

۹ و ۱۰ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۱۱ ''سازند'' نسخہ رضا۔

۱۲ ''کردہ اند'' نسخہ رضا۔

۱۳ و ۱۴ اضافہ ازنسخہ رضا۔

ودر بول الدم بشربت انجبار بدہند۔

قرص خشخاش: قرحہ وجرب مثانہ وشوزش (بول[1]) وبول الدم رانافع باشد۔

(ص) تخم خشخاش سفید وسیاہ ازہریک چہار مثقال، نشاستہ وصمغ عربی ازہریک یک مثقال، بزرالبنج پنج مثقال وریوند چینی نیم مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل سرشتہ قرص سازند وشربتے دودرم بسکنجبین سفرجلی بدہند۔

قرص (دیگر[2]): سنگ وریگ (کہ در[3]) گردہ ومثانہ باشد، شکستہ برآورد۔

(ص) تخم جرجیر بری وتخم کرفس بستانی وسلیخہ ودارچینی وسنبل الطیب ازہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ بدستور قرص سازند وشربتے دودرم بآب خسک بدہند۔

قرص مرزنجوش[4]: تقطیر البول رانافع باشد۔

(ص) مرزنجوش وسداب وبزرالبنج وانیسون ازہریک یک درم وجند بیدستر دودرم، کوفتہ وبیختہ بدستور قرص سازند ودرسایہ خشک کنند وہنگام حاجت شربتے یک مثقال بدہند۔

قرص افیون[5]: صداع وشقیقہ راسودمند بود۔

(ص) افیون مصری ومرمکی ولادن وزعفران وبزرالبنج وپوست بیخ لفاح ازہریک پنج درم، کندر وانزروت وآملہ وگل ارمنی ازہریک دودرم، کوفتہ وبیختہ باگلاب بسرشند وسہ پہلو قرص سازند تا قرص مثلث صادق آید وممتاز باشد از دیگر امراض۔ ہنگام حاجت بآب کاہو یا بآب لیمو یا بآب کوکنار برپیشانی وصدغین طلا کنند۔

قرص [سعفہ[6]]: درسعفہ اطفال طلاء کردن سودمند بود۔

(ص) زرد چوبہ ومغز بادام بآں بسرشند وقرص سازند ودروقت خواب بآب کاسنی بمالند[7]۔

---

[1] تا [3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''قرص دیگر'' نسخہ رضا۔

[5] ''قرص مثلث'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] نسخہ رضا میں یوں ہے ''قرص سعفہ: درسعفہ بآں بسرشند وقرص.....قت ضرور بآب کاسنی بمالند''۔

قرص [زرنیخ[1]]: آکلہ دہان وناصور وعفونت دہان زائل کند ودر حقنہائے[2] ریش روندہ مستعمل بود۔

(ص) زرنیخ زرد وزرنیخ سرخ وآہک شرستہ ومازو از ہر یک دہ درم، زنگار وقلقطار (از ہر[3] یک پنج درم، شب یمانی واقاقیا وگلنار) از ہر یک سہ درم، مجموع را کوفتہ وبیختہ درسرکہ خیسانیدہ بیک ہفتہ درآب بگذارند وبعد ازاں قرص سازند ودرسایہ خشک کنند ودروقت حاجت یک را ازاں کوفتہ وبیختہ درنیخ دندان بمالند یا قدرے بروغن گل چرب کنند ودرنیخ دندان بگذارند۔

قرص زرنیخ [نسخہ[4] دیگر]: ہماں نفع دہد۔

(ص) زرنیخ زرد ونان میدہ وکاغذ سوختہ از ہر یک پانزدہ درم، زرنیخ بست وسہ درم وعصارہ لحیۃ الثیس ومردارسنگ از ہر یک سہ درم، رب غورہ سفید وآب ارزیز از ہر یک پنج درم، بدستور قرص نمودہ، ہنگام حاجت استعمال کنند۔

قرص آہک: ناصوروآکلہ بن دندان راسود (دارد[5]) ودرقروح امعاء اندرحقنہا مستعمل بود۔

(ص) آہک آب نارسیدہ وشب یمانی واقاقیا از ہر یک دودرم، زرنیخ سرخ وزرنیخ زرد از ہر یک یک درم، نوشادر نیم (درم[6]) وصبر زرد سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بسرکہ بسرشند ودرآفتاب خشک سازند۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) زرنیخ زرد وسرخ وآہک آب نارسیدہ ومازو وشب یمانی وقرطاس سوختہ از ہر یک جزوے، چنانکہ رسم است قرص کنند وہنگام حاجت بکار دارند[7]۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''حقنہائے'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا میں ''قرص آہک'' کے نسخہ کے بعد درج ہے، نسخہ آزاد میں اس کا ذکر نہیں ہے۔

(ص) زرنیخ زرد و آہک آب نارسیدہ و مازو و شب یمانی و اقاقیا از ہریک جزوے، کوفتہ درسرکہ بخیسانند و درایام تموز درآفتاب پروردہ باشد، قرص نمودہ خشک نمایندہ ہنگام حاجت باسرکہ بسایند و بعد از چہل روز کہ درآفتاب پروردہ باشد، قرص نمودہ خشک نمایند و ہنگام حاجت باسرکہ بسایند و برآکلہ و ناصور طلا کنند۔[1]

[نسخہ دیگر][2]: درحقنہائے ریش رودہ استعمال کنند۔

(ص) اقاقیا سفید و آب ارزیز و قرطاس سوختہ و عصارۂ لحیۃ الثیس از ہریک دہ درم، [شب[3] یمانی و زرنیخ زرد از ہریک پنج درم، نوشادر و مازو سبز از ہریک یک درم] چنانکہ رسم است قرص کنند و ہنگام حاجت پنج درم درحقنہائے ریش رودہ استعمال کنند۔

---

۱ نسخہ رضا میں ایک ہی نسخہ مکرر منقول ہے، پہلا اوپر مذکور ہے اور دوسرا جو ترتیب الفاظ و صحت کے اعتبار سے بہتر معلوم ہوتا ہے، یوں ہے۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) زرنیخ سرخ و زرد و آہک آب رسیدہ و مازو و شب یمانی و اقاقیا از ہریک جزوے، کوفتہ درسرکہ بخیسانند و درایام تموز درآفتاب بگذارند و ہریک بار باسرکہ بسایند و بعد از چہل روز کہ درآفتاب پروردہ باشد، قرص نمودہ خشک نمایند و ہنگام حاجت باسرکہ بسایند و برآکلہ و ناصور طلا کنند"۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

باب سوم از مقاله سوم

در بیان بنادق

[بنادق[۱]] **البز ور:** حرقة البول وعسر البول وقروح کلیه ومثانه را نافع باشد۔

(ص) مغز تخم خربزه ومغز تخم خیارین ومغز تخم کدو ومغز تخم هندوانه[۲] از هریک پنج درم، بزرالبنج وتخم خرفه[۳] و[تخم[۴]] خطمی ومغز بادام مقشر وکتیرا ونشاسته ورب السوس وخشخاش سفید وگل ارمنی وتخم کرفس از هریک دو درم، اجزاء کوفته وبیخته بلعاب بزرقطونا سرشته بنادق سازند وهریک بوزن سه درم، هرصباح یکی را با شربت خشخاش بدهند۔

بندق دیگر: سوزش بول وریش گرده ومثانه را سودمند بود۔

(ص) مغز تخم خربزه وخیارین وکدو از هریک بست درم، کندر وصمغ عربی ودم الاخوین از هریک ده درم، افیون سه درم وتخم کرفس [یک[۵] درم] بنادق سازند وهریک بوزن[۶] دو درم۔ شربتی از یک درم تا دو درم بقدر کفاف ومناسب مزاج بدهند۔

نسخه [دیگر[۷]]: همان نفع دهد۔

(ص) مغز تخم خربزه وخیارین وکدو وبادام شیرین وکتیرا ورب السوس ونشاسته وگل ارمنی وتخم خشخاش سفید، اجزاء همه مساوی در وزن کوفته با شیرهٔ خرفه بنادق [سازند[۸]]۔

بنادق [البز ور[۹] دیگر]: ورم گرده که از حرارت باشد وقرحه وریش گرده ومثانه وبول الدم وعسر البول وسرفه[۱۰] را سودمند باشد۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔

۲و۳ ''بهدانه'' و ''خربزه'' نسخه رضا۔

۴و۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ ''بوزن'' یه لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۷تا۹ اضافه از نسخه رضا۔

۱۰ ''حرقه'' اضافه از نسخه رضا۔

(ص) مغز تخم خربزه ده درم، تخم خیارین پنج درم، مغز تخم کدو و تخم خطمی مقشر و مغز بادام و کتیرا ونشاسته ورب السوس وتخم خشخاش سفید وگل ارمنی وتخم کرفس و بزرالبنج از هریک یک درم، جمله اجزاء بدستور کوفته بلعاب بزرقطونا بسرشند و بنادق سازند و هریک بوزن سه درم۔ شربتے یک عدد باشراب بنفشه بدهند۔

بندق دیگر: قوت باه بدهد و بدن فربه کند وقرحه گرده ومثانه را فائده دهد۔

(ص) مغز حب القلقل ومغز تخم خربزه ومغز بادام مقشر و چلغوزه و فندق مقشر از هریک بست درم، خشخاش سفید ده درم، تخم کرفس دو درم، تخم هلیون وخصیة الثعلب وحب کاکنج از هریک سه درم وفانید بست درم، چنانکه رسم است بنادق سازند هریک بوزن پنج درم۔ هر صباح یکے را با شیر گاؤ یا با آب خسک حل کرده بخورند۔

[نسخه[1] دیگر]: در نفع برابر هماں۔

(ص) مغز بادام وخشخاش سفید ومغز خربزه از هریک ده درم، حب کاکنج پنج درم، تخم کرفس دو درم، مغز حب محلب وحب الصنوبر از هریک سی درم، کتیرا ونشاسته وتخم انجره از هریک دو درم وفانید بست درم، چنانکه رسم است بنادق سازند وهریک بوزن سی مثقال۔ شربتے پنج درم با شیر بدهند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

باب چهارم از مقاله سوم

در بیان سفوفات

مشتمل بر دو فصل

فصل اول: در بیان سفوفات مسهل وملین۔

سفوف [سورنجان[1]]: نقرس و مفاصل وعرق النساء را نافع بود۔

(ص) سورنجان مصری ده درم، سناء مکی هفت درم، پوست هلیله زرد و مغز بادام مقشر از هریک سه درم، زعفران و سقمونیا از هریک نیم درم وقند سفید مثل مجموع اجزاء، کوفته وبیخته شربتی دو مثقال همراه آب گرم بدهند[2]۔

سفوف دیگر[3]: اوجاع مفاصل را نافع باشد۔

(ص) سورنجان مصری هفت درم، زیره کرمانی مدبروفودنه از هریک دو درم، فلفل یک درم، تربد سفید دو درم وسناء مکی پنج درم، کوفته وبیخته شربتی سه درم بآب گرم بدهند۔

سفوف سورنجان: اوجاع مفاصل ونقرس واعصاب را نافع باشد ومسهل اخلاط غلیظ بود۔

(ص) سورنجان هفت درم، سناء مکی پنج درم، تربد تراشیده وبروغن بادام چرب کرده سه درم، بوزیدان وپوست هلیله زرد از هریک دو درم، مقشر بادام پنج درم[4]، بسفائج و پوست بیخ کبرو اسطوخودوس وغاریقون از هریک سه درم، شحم الحنظل یک درم وسقمونیا مشوی نیم درم، کوفته وبیخته شربتی دو درم بآب گرم بدهند۔

سفوف دیگر[5]: معده را از بلغم ورطوبات پاک سازد واوجاع مفاصل را نافع باشد۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2] ''بدهند'' یه لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[3] ''سفوف سورنجان، نسخه دیگر'' نسخه رضا۔

[4] ''مغز بادام مقشر پنج درم'' نسخه رضا۔

[5] ''سفوف نمک'' نسخه رضا۔

(ص) نمک طعام سی درم، فلفل سفید بست درم، زنجبیل پانزده درم، انیسون هفت درم، تخم جرجیر و نانخواه ونوشادر و فلفل سیاه وتخم کرفس وفودنه دشتی از هریک ده درم، کوفته وبیخته شربتی سه درم باآب گرم بدهند۔

سفوف هلیله وتربد[1]: معده را پاک کند و تپهای کهنه را فائده دهد۔

(ص) پوست هلیله زرد وتربد سفید تراشیده و پوست هلیله از هریک یک جزو، نمک هندی و نمک نفطی ونمک طبرزد از هریک ربع جزو، کوفته وبیخته شربتی دو مثقال باآب گرم بدهند۔

سفوف هلیله[2]: معده را پاک کند از بلغم واخلاط لزج براند۔

(ص) تربد سفید تراشیده یک درم، زنجبیل ومصطگی از هریک دو دانگ، مغز بادام مقشر سه عدد وقند هم وزن [ادویه[3]]، کوفته مجموع یک شربت باشد وهمراه آب گرم بدهند[4]۔

سفوف هلیله: معده را پاک کند۔

(ص) پوست هلیله کابلی دو درم، نمک هندی و دار فلفل از هریک دو دانگ، کوفته وبیخته همه[5] یک شربت باآب گرم بدهند۔

[نسخه دیگر][6]: معده را پاک کند ومسهل بی زحمت باشد۔

(ص) پوست هلیله کابلی [و پوست هلیله زرد از هریک یک درم، تربد سفید نیم درم، زنجبیل ودار فلفل ونمک هندی از هریک دانگی، کوفته وبیخته جمله یک شربت باشد باآب گرم[7]]۔

[نسخه دیگر][8]: [ورم جگر را نافع باشد ومعده را پاک کند[9]]۔

(ص) پوست هلیله کابلی وهلیله سیاه از هرکدام چهار درم، تخم کرفس و انیسون و رازیانه از هرکدام پنج درم وریوند چینی دو درم، کوفته وبیخته شربتی سه درم باشیر شتر بدهند۔

---

۱ ''نسخه دیگر'' نسخه رضا۔

۲ ''سفوف تربد'' نسخه رضا۔

۳ اضافه از نسخه رضا۔

۴ ''بدهند'' یه لفظ نسخه رضا میں موجود نہیں ہے۔

۵ ''همه این یک شربت باشد باآب گرم'' نسخه رضا۔

۶ تا ۹ اضافه از نسخه رضا۔

سفوف نانخواه[1]: معده را پاک کند و اخلاط غلیظ دفع کند و بادها بشکند۔

(ص) نانخواه و تخم کرفس و کندر از هریک چهار درم، فقاح اذخر و قسط و مصطگی رومی و پوست هلیله کابلی و افسنتین از هریک سه درم، با[2] فانید مثل مجموع ادویه بدستور کوفته و بیخته شربتی پنج درم باشد بآب گرم۔

سفوف تربد: بلغم و رطوبات از بدن پاک کند۔

(ص) تربد سفید بست درم، زنجبیل و مصطگی از هریک ده درم، بادیان سه درم و شکر طبرزد چهل درم، کوفته و بیخته شربتی چهار درم باشد بآب گرم۔

سفوف دیگر: طبع را فرود آورد و معده و صدر را از رطوبات پاک کند۔

(ص) تربد سفید و غاریقون از هریک نیم درم، [نمک[3]] هندی و ریوند چینی از هریک دو دانگ، کوفته و بیخته مجموع یک شربت باشد بآب گرم۔

سفوف گل سرخ[4]: امراض کبد و تهیج و مقدمهٔ استسقاء را نافع باشد و معده را قوت دهد و طبع را نرم دارد۔

(ص) گل سرخ هشت درم، زرشک بیدانه پنج درم، سنبل الطیب و مصطگی رومی و عصارهٔ غافث و افسنتین رومی و ریوند چینی [از[5] هریک] یک درم، فقاح اذخر و رب السوس از هریک دو درم، بسکنجبین بدهند۔

سفوف [مصطگی[6]]: طبع را فرود آورد و فضولے که در معده باشد، دفع[7] سازد و معده را قوت دهد۔ در سیری و گرسنگی تواں داد و اگر بعد از طعام بخورند، بہتر حاجت کند۔

---

۱ ''سفوف انیسون'' نسخه رضا۔

۲ ''و'' نسخه رضا۔

۳ اضافه از نسخه رضا۔

۴ ''سفوف دیگر'' نسخه رضا۔

۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ اضافه از نسخه رضا۔

۷ ''پاک'' نسخه رضا۔

(ص) مصطگی رومی[1] یک درم وقند دو درم، کوفتہ وبیختہ بآب گرم بدہند۔

سفوف [دیگر][2]: ورم وحرارت جگر رانافع باشد۔

(ص) پوست ہلیلہ زردہ درم، تخم کاسنی وتخم کتوث ومغز تخم خیارین از ہریک دو درم، لک مغسول وریوند چینی از ہریک یک درم وسقمونیا نیم درم، کوفتہ وبیختہ مجموع یک شربت باشد وہمراہ ماء الجبن بدہند۔

سفوف غاریقون[3]: مصروع راسود دہد ومادۂ صرع رااز دماغ فرود آورد۔

(ص) غاریقون یک مثقال، زراوند مدحرج نیم قیراط، سیسالیوس نیم مثقال وشکر طبرزد مثل ادویہ، مجموع یک شربت باشد۔

سفوف ہلیلہ کابلی[4]: معدہ رانافع باشد وگرم دارد وحب القرع دفع سازد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وآملہ منقی وبرنگ کابلی از ہریک دہ درم، تربد سفید تراشیدہ بروغن بادام چرب کردہ سہ درم وفانیذ مثل تمام اجزاء، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم [باشد[5]] بآب گرم۔

سفوف [دیگر][6]: کرم دراز بیندازد ومعدہ ورودہ را [از کرم[7]] پاک سازد۔

(ص) شیح ارمنی وترمس وبرنگ کابلی وقنبیل وتربد سفید از ہریک یک درم، نمک ہندی وافسنتین رومی وحب النیل از ہریک نیم درم، مجموع کوفتہ وبیختہ سہ روز ہر صباح یک پیالۂ شیر باشکر بنوشند وروز چہارم ایں سفوف رادر شیر بجائے شکر آمیختہ بیک دفعہ بیاشامند چنانکہ بوئے دوا بدماغ نرسد وغذا نخود آب بشیرۂ حب القرطم بدہند کہ در دفع کرمہا ایں دوا بغایت مجرب ست۔

سفوف دیگر: معدہ وجگر رانافع باشد وخلط خام براند۔

(ص) سناء مکی دو درم، پوست ہلیلہ زرد یک درم، تربد نیم درم، زنجبیل ونمک ہندی از ہریک یک دانگ، مجموع یک شربت باشد۔

---

[1] ''رومی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''سفوف برنکے دیگر'' نسخہ رضا۔

[4] ''سفوف برنکے'' نسخہ رضا۔

[5 تا 7] اضافہ از نسخہ رضا۔

سفوف هند: ضیق النفس وسرفه کهنه را سود دهد و آزموده است۔

(ص) شحم الحنظل و بهنگره بودادہ و فلفل و گوگرد مغسول و زنجبیل اجزاء مساوی بوزن، کوفته وبیخته شربتے یک درم بماء العسل بدهند که نافعست۔

سفوف دیگر: از اطبائے هند، تپهائے دائر ومزمن را نافع است۔

(ص) زنجبیل وصبر زرد از هریک ده درم، حنا وصمغ عربی از هریک پنج درم وافیون نیم درم، اجزاء کوفته وبیخته شربتے یک درم تا دو درم بآب گرم بدهند وغذا نخود آب باشد۔

سفوف [دیگر][1]: در تپ ربع بعد از انکه اثر بصبح ظاهر شود، هفته یک بار بدهند که سودمند است۔

(ص) هلیله کابلی وهلیله سیاه از هریک هفت درم، بسفائج و افتیمون از هریک سه درم وقند سفید هشت درم، شربتے سه درم باشد بآب گرم۔

سفوف [هلیله، نسخه دیگر][2]: سدهٔ جگر بکشاید ویرقان که از سدهٔ جگر باشد، برطرف کند۔

(ص) پوست [هلیله][3] زرد ده درم، صبر زرد نیم درم، طباشیر سفید یک درم وسقمونیا مشوی یک ونیم دانگ، مقدار شربتے چهار درم بآب کاسنی و سکنجبین بدهند۔

سفوف [دیگر][4]: یرقان سیاه که بشرکت طحال باشد، زائل کند[5]۔

(ص) پوست هلیله زرد سه درم، پوست هلیله کابلی دو درم، افتیمون یک درم، ایارج فیقرا نیم درم ونمک هندی دانگے، شربتے از سه درم تا پنج درم با سکنجبین بزوری۔

سفوف [دیگر][6]: امراض سوداوی را نافع بود وطبع را نرم دارد و بواسیر را فائده دهد۔

(ص) هلیله سیاه و هلیله کابلی از هریک ده درم، افتیمون سه درم، حجر ارمنی یک درم وبسفائج فستقی دو درم، اجزاء کوفته وبیخته بماء الجبن بدهند وشربتے دو درم۔

فصل دوم از باب چهارم از مقاله سوم: در بیان سفوفات مقوی وممسک وغیر ذلک۔

سفوف طباشیر: سوء المزاج قلب که از حرارت باشد، سود دهد۔

---

[1] تا [4] اضافه از نسخه رضا۔

[5] ''سازد'' اضافه از نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا۔

(ص) طباشیر سفید و ورق گل سرخ از هریک سه درم، کشنیز خشک ده درم، صندل سفید و مروارید ناسفته و کهربا از هریک نیم درم وکافور دانگے، اجزاء کوفته وبیخته [شربتے][1] دو درم باشد[2] و بشربت سیب بخورند۔

سفوف[3] نسخه دیگر: معده را گرم دارد واحشائے خالی را سود دہد۔

(ص) گل سرخ وطباشیر از هریک ده درم، سماق سه درم وکشنیز خشک بودادہ پنج درم، کوفته وبیخته شربتے سه درم بآب انارترش بدہند۔

سفوفے که خفقان گرم را سود دہد۔

(ص) گل ارمنی وکشنیز خشک[4] از هریک درمے، طباشیر وکهربا از هریک نیم درم وکافور جودانه نیم دانگ، اجزاء کوفته وبیخته بادوغ گاؤ بدہند۔

سفوف [لولوی[5]]: ذوسنطاریا کبدی را نافع بود ومعده وجگر ودل را قوت دہد وتشنگی بنشاند۔

(ص) مروارید ناسفته چهار درم، بسد سوخته وگلنار وطباشیر وخرنوب شامی وگل ارمنی وگل قبرسی وتخم مورد وپست کنار [وشبت وسلیخه][6] وپست کنجد[7] وکشنیز خشک [کرده وبزرقطونا][8] بریاں کرده از هریک سه درم، گل مختوم ومصطگی رومی از هرکدام درمے، انار دانه پنج درم، کهربا واقاقیا مغسول از هریک دو درم، بارتنگ سه درم، سوائے بزرقطونا وبارتنگ مجموع اجزاء کوفته وبیخته وبزرقطونا وبارتنگ دراں آمیخته مقدار دو درم سفوف سازند۔

سفوف درونج: خفقان سر را سود دہد۔

(ص) درونج عقربی وگاؤ زبان از هریک شش درم، زرنباد دو درم، ورق گل سرخ و

---

[1] اضافه از نسخه رضا۔

[2] ''باشد'' یہ لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[3] ''سفوف'' اضافه از نسخه رضا۔

[4] ''خشک'' اضافه از نسخه رضا۔

[5و6] اضافه از نسخه رضا۔

[7] ''پست کنجد'' یہ لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[8] اضافه از نسخه رضا۔

فرنجمشک از ہر یک سہ درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ شربتے یک مثقال باشد و بماء العسل بدہند۔

سفوف ارسطاطالیس: کہ از بہر اسکندر ساختہ بود۔ طعام ہضم کند و بوئے دہان خوش کند و دل را قوت دہد و معدۂ فاسد را با صلاح آورد و زردیٔ رنگ بشرہ برطرف سازد۔

(ص) قرفہ و ساذج ہندی و عود خام و اسارون و مصطگی رومی و پوست ہلیلہ کابلی و فرنجمشک و قرنفل و نارمشک و دارچینی و اشنہ و فلفل و دار فلفل و قاقلہ و جوز بوا و زیرہ کرمانی و ہیل و زنجبیل و انار دانہ از ہر یک دو درم و نبات شش درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ از یک درم تا سہ درم باشد۔

سفوف [کبدی][1]: سوء المزاج کبد را نافعست۔

(ص) ورق گل سرخ و زرشک منقی و لک مغسول از ہر یک درمے و نیم، فوہ و جند بیدستر و صندل سفید و بسباسہ و صمغ عربی از ہر یک یک درم، ریوند چینی نیم مثقال، تخم حماض یک مثقال و زعفران دو دانگ، اجزاء کوفتہ و بیختہ سفوف سازند۔

سفوفے کہ حرارت کبد را تسکین دہد و اسہال صفراوی باز دارد۔

(ص) ورق گل سرخ دہ درم، طباشیر بست درم، سماق و تخم حماض و عدس مقشر و زرشک منقی و تخم خرفہ و کاہو و خشخاش سفید از ہر یک پنج درم، صندل سفید دو نیم درم و کافور یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ شربتے دو درم بشراب غورہ بدہند۔

سفوف کہربا: اسہال دموی و نزف الدم را نافع باشد۔

(ص) گل ارمنی و کہربا و گلنار و دم الاخوین، اجزاء کوفتہ سہ درم سفوف[2] سازند[3]۔

سفوف ابن عماد: معدۂ سرد را نافع بود و جگر را قوت دہد۔

(ص) لک مغسول و حب الآس و بلوط و مصطگی و مازو و عود بلسان و پوست انار از ہر یک چہار درم، زنجبیل و کندر از ہر یک درمے و نبات پنج درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ ہر روز سہ درم بدہند۔

سفوفے کہ فواق بلغمی را سودمند بود۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''سفوف'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

[3] ''سازند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص)تخم کرفس وفطراسالیون وسعد از ہریک دو درم ونیم و دوقو و پوست بیرون پستہ و انیسون وفودنہ واسارون وقسط وزیرہ کرمانی از ہریک سہ درم و وج نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم بشراب انارمنقی بدہند۔

سفوفے کہ معدۂ سردرانافع باشد ونفخ وقراقر برطرف سازد وہضم رایاری دہد۔

(ص)فلفل و نانخواہ و قاقلہ اجزاء مساوی وقند مثل مجموع، کوفتہ وبیختہ شربتے دو مثقال سفوف نمایند۔

سفوف سماق: تشنگی بنشاند واسہال معدی رانافع باشد۔

(ص)سماق دہ درم، حب الآس واناردانہ بریاں کردہ از ہریک پنج درم، خرنوب پانزدہ درم، صمغ عربی وگلنار از ہریک دو درم، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم باشد۔

سفوف انار دانہ: ضعف معدہ وامعاء وتشنگی وقے واسہال مراری [را][1] نافع باشد۔

(ص)انار دانہ بریاں کردہ وزیرۂ کرمانی بسرکہ خیسانیدہ و بریاں کردہ وکتیرا بودادہ وسماق وخرنوب شامی وحب الآس و بلوط بسرکہ پروردہ و بریاں کردہ وپست کنارو پست کنجد از ہریک پنج درم، عود ہندی وسک ورامک از ہریک دو درم، مجموع کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم بآب[2] دہند۔

نسخہ دیگر: انار دانہ بریاں کردہ دہ مثقال، زیرہ کرمانی و بلوط ہردو بسرکہ پروردہ و بودادہ وکشنیز خشک بودادہ از ہریک پنج درم، شربتے سہ درم بارب مورد بدہند۔

سفوف زرشک: ضعف وبرودت معدہ واسہال معدی رانافع باشد۔

(ص)نانخواہ وسماق وزنجبیل واناردانہ ترش بریاں کردہ وزرشک بریاں کردہ وبست کنار از ہریک دو درم وقند سفید بست درم، کوفتہ شربتے سہ درم باشد۔

سفوف شاہ بلوط[3]: شکم بہ بند واسہال معدی رابغایت نافع باشد۔

(ص)شاہ بلوط بریاں کردہ ودانۂ مویز از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ شربتے یک مثقال باشد۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[2] ''رب بہ'' اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] ''شاہ بلوط'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

سفوفے کہ در ساعت شکم بند دو اسہال باز دارد۔

(ص) شاہ بلوط سہ درم، مازو و پوست خشخاش بریاں کردہ از ہر یک چہار درم، کبر و سماق و حب الآس از ہر یک شش درم، کوفتہ و بیختہ یک مثقال تا دو درم بآب سرد بنوشند۔

سفوفے کہ اسہال مراری و دموی را نافع باشد و طبع را نرم بہ بندد۔

(ص) گلنار و بلوط [کہ][1] در سرکہ خیسانیدہ باشند و بریاں کردہ باشند و سماق و حب الآس وقرظ وطراثیث از ہر یک دو درم، مازو سبز کہ در سرکہ پروردہ باشد و بریاں کردہ باشد و پوست انار وکزمازج و رامک از ہر یک یک درم، تخم حماض و صمغ عربی و عصارۂ لحیۃ الثیس و دانۂ مویز بودادہ و خرنوب شامی از ہر یک یک درم و نیم، اجزاء کوفتہ و بیختہ شربتے یک مثقال سفوف سازند۔

سفوفے کہ اسہال معدی را نافع باشد۔

(ص) انار دانہ بریاں کردہ و خرنوب شامی و [خرنوب][2] نبطی و بلوط در سرکہ پروردہ از ہر یک پنج درم و سماق [سہ درم][3]، کوفتہ و بیختہ شربتے دو درم باشد۔

سفوف ذرب: ذرب و خلفہ را سود دہد۔

(ص) تخم حماض و زرشک بیدانہ[4] و دانۂ مویز و کشنیز خشک بودادہ و گل سرخ و خرنوب شامی و بلوط و طباشیر از ہر یک درمے، سماق و حب الآس [از ہر یک][5] دو درم و انار دانہ چہار درم، کوفتہ و بیختہ سفوف سازند و شربتی از [یک][6] مثقال تا دو [درم][7]۔

سفوف خرنوب: اسہال دموی و استرخائے معدہ را مفید بود۔

(ص) خرنوب نبطی بیدانہ و زیرۂ کرمانی و سماق و پست کنار و حب الآس و مصطگی رومی و بلوط و کشنیز خشک و گلنار فارسی، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ سفوف سازند۔

سفوف نشاستہ: اسہال و سحج امعاء را مفید بود[8]۔

---

[1] تا [3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] "بیدانہ" اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] و [7] اضافہ از نسخہ رضا۔

[8] "باشد" نسخہ رضا۔

(ص) نشاستہ وصمغ عربی وتخم مرو وتخم ریحان وزرشک بیدانہ مجموع بریاں کردہ وگل ارمنی از ہریک دو[1] درم، کوفتہ وبیختہ شربتے از سہ درم تا پنج درم با گلاب بدہند۔

سفوف [حب][2] العنب: شکم ببند دو معدہ را قوت دہد۔

(ص) دانہ انگور وصمغ عربی از ہریک چہار درم، حب الآس وسماق از ہریک دو درم، گلنار ومصطگی از ہریک یک درم، کوفتہ وبیختہ سفوف سازند۔

سفوف [دیگر][3]: اسہال کہ با سرفہ باشد، نافع بود۔

(ص) حب الآس وشاہ بلوط وخشخاش بودادہ وخرنوب از ہریک دو درم وصمغ عربی درمے، کوفتہ وبیختہ سفوف سازند۔

سفوف صمغ عربی[4]: شکم ببند دو آمد خون بواسیر برطرف کند واسہال با سرفہ را فائدہ دہد۔

(ص) صمغ عربی وطباشیر وگل ارمنی وحب الآس از ہریک چہار درم، پرسیاؤشاں وکندر از ہریک درمے، خرنوب شامی ومقل از ہریک دو درم کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم بشراب خشخاش بصاحب سرفہ بدہند وخداوند بواسیر را با شراب انجبار [بدہند][5]۔

سفوف دیگر: شکم ببند دو اسہال کہ با تشنگی باشد، نفع باشد[6]۔

(ص) کشنیز خشک بسرکہ خیسانیدہ وبودادہ وخرنوب شامی از ہریک سہ درم، شاہ توت خشک وتخم خرفہ بودادہ از ہریک چہار درم، طباشیر سہ درم[7]، انار دانہ وزرشک از ہریک ہفت درم، سماق[8] دو درم وپست سیب پنج درم، مجموع کوفتہ وبیختہ از دو درم تا ہفت درم برب بہی یا قدرے گلاب بدہند۔

سفوف جوزبوا: اسہال بلغمی را نافع باشد۔

---

[1] "دہ درم" نسخہ رضا۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] "نسخہ دیگر" نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] "دہد" نسخہ رضا۔

[7] "شاہ توت ..... طباشیر سہ درم" یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[8] "سماق ..... ہفت درم" یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص) جوز بوا بریاں کردہ سہ درم، نانخواہ وکندر از ہر یک نیم درم، کوفتہ وبیختہ شربتے یک درم بآب گرم بخورند۔

سفوف طین ارمنی[۱]: اسہال دموی ومراری نافع باشد۔

(ص) تخم ریحان وبزرقطونا وتخم مرو ونشاستہ وتخم حماض وصمغ عربی ہمہ بریاں کردہ وگل ارمنی وطباشیر اجزاء ہمہ مساوی کوفتہ وبیختہ بغیر ازیں سہ تخم کہ بزرقطونا ومرو ریحان نباید کوفت ودر[۲] باقی ادویہ کوفتہ مخلوط وممزوج سازند[۳] وبروغن گل بادام چرب نمودہ شربتے دو درم با گلاب بیاشامند۔

سفوف عود: رطوبت معدہ [را][۴] نشف گرداند وطعام ہضم [کند][۵] وبوئے دہان خشک کند[۶] ومعدۂ سرد را نافع بود۔

(ص) عود ہندی بست درم قرنفل[۷] وکبابہ از ہر یک پنج مثقال، مصطگی وسک از ہر یک سہ مثقال وقند سفید مثل مجموع اجزاء کوفتہ وبیختہ سفوف سازند۔

سفوف قاقلہ: معدہ سرد را نافع باشد۔

(ص) قاقلہ دہ درم، قرنفل وکبابہ چینی از ہر یک سہ درم، عود خام دو درم وشکر طبرزد برابر مجموع دواہا، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم بگل انگبین بخورند۔

سفوف زنجبیل: رطوبات معدہ را نافع باشد واشتہاء بیاورد وآب رفتن از دہان برطرف سازد۔

(ص) زنجبیل دہ درم، رازیانہ پنج درم، مصطگی سہ درم ونبات سفید بوزن ہمہ اجزاء، کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم باشد۔

سفوف اسپند: باد ونفخ کہ در معدہ و روده باشد، برطرف سازد و اخلاط غلیظ و رطوبات معدہ را دور سازد۔

---

۱ ''ارمنی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۲ ''در'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۳ ''ساختہ'' نسخہ رضا۔

۴ و ۵ اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ ''سازد'' نسخہ رضا۔

۷ ''مثقال'' نسخہ رضا۔

(ص)انیسون وتخم کرفس و نانخواہ از ہریک پنج درم، کندر چہار درم، فقاح اذخر وقسط و مصطگی رومی از ہریک سہ درم وتخم اسفندسی[1] درم کوفتہ وبیختہ قدرے فانیذ اضافہ کردہ، شربتے یک مثقال باعرق بادیان بنوشند۔

سفوف خشخاش: سرفہ وضیق النفس وذات الجنب رانافع باشد۔

(ص)خشخاش سفید وسیاہ از ہریک پنج درم، رب السوس و خبازی وصمغ عربی ومغز دانہ آبی وشکر تیغال از ہریک دو درم وحلبہ سہ درم، کوفتہ وبیختہ، شربتے دو درم باشراب بنفشہ بدہند۔

سفوف سرطان: مسلول رابغایت نافع باشد۔

(ص)سرطان نہری محرق دو درم، طین قبرسی وصمغ عربی وخشخاش سفید وسیاہ ومغز خربزہ از ہریک پنج درم، کوفتہ وبیختہ شربتے یک مثقال باشد[2] وبشراب خشخاش بدہند۔

[سفوف دیگر]: کہ مدقوق ومسلول وقروح سینہ وسُل ونفث الدم رانافع باشد۔

(ص)صمغ عربی ومغز بہی دانہ وخشخاش سفید وسیاہ وتخم کاہو وتخم خطمی[3] از ہریک شش درم، صندل سفید وشکر تیغال وطباشیر از ہریک سہ درم، ورق گل سرخ وتخم خبازی[4] ومغز تخم کدو وعصارۂ لسان الحمل وگل ارمنی وگل مختوم وگل قبرسی از ہریک چہار درم وزعفران یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ، شربتے دو درم یا نیم دانگ کافور ودو دانگ ماء السرطان بشراب خشخاش یا شیرۂ تخم خرفہ بدہند کہ نافع است۔

سفوف دیگر: حرارت جگر ویرقان ونفث الدم رانافع باشد وسدۂ جگر بکشاید۔

(ص)بہی دانہ مقشر ونشاستہ بریاں کردہ ومغز تخم خیارین از ہریک چہار درم، گل ارمنی ولک مغسول وگل سرخ وسنبل الطیب واصل السوس از ہریک درمے، طباشیر نیم درم ومصطگی دو دانگ، چنانکہ رسم است کوفتہ وبیختہ شربتے یک درم بآب بدہند۔

سفوف دیگر: کہ یرقان وامراض کبد وقے صفراوی رانافع باشد۔

(ص)لک مغسول یک مثقال، طباشیر سفید دو درم، زعفران یک درم، ریوند چینی یک

---

[1] ''اسفند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

[2] ''باشد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''تخم خیارین'' نسخہ رضا۔

ونیم دانگ وکافور دانگے، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم بشراب تمرہندی یا شراب آلو بدہند۔

سفوفے کہ طحال را نافع باشد وسدہ بکشاید۔

(ص) تخم کاسنی وکزمازج از ہریک پنج درم، حب القلقل یک درم ونیم، سداب[1] یک درم، تخم فرنجمشک[2] دو درم، انیسون سہ درم وپوست بیخ کبر یک درم، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم ہمراہ سکنجبین بخورند۔

سفوف [دیگر[3]]: سدۂ جگر بکشاید وسپرز را نافع باشد۔

(ص) طباشیر سفید وریوند چینی وپوست بیخ کبر از ہریک دو درم، عصارۂ غافث یک درم، زرشک بیدانہ سہ درم وبیخ سوسن آسمانگونی دو درم، مقدار شربتے دو درم ہمراہ سکنجبین بزوری بدہند۔

سفوف [دیگر[4]]: مقوی معدہ باشد وغلبۂ صفرا کہ در معدہ باشد، بنشاند۔

(ص) ورق گل سرخ دہ درم، طباشیر سفید پنج درم، ساق وپوست ہلیلہ زرد از ہریک سہ درم، مصطگی یک درم ونیم وقند سفید بوزن ہمہ ادویہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتے دومثقال بآب سرد بیاشامند۔

سفوفے کہ قے بلغمی را نافع باشد۔

(ص) کندر ومصطگی از ہریک پنج درم، عود ہندی ہفت درم، حب الرمان وقرنفل چہار درم، پوست ترنج وتخم مرزنجوش از[5] ہریک دہ درم، قاقلہ وجوزبوا وسعد وبسباسہ از ہریک چہار درم، مجموع کوفتہ وبیختہ سہ درم وقت حاجت باقدرے گلاب بخورند۔

نسخہ دیگر: [قے[6] بلغمی را نافع باشد]۔

(ص) کندر ومصطگی وسنبل الطیب وسک از ہریک پنج درم، قرنفل وقاقلہ وجوزبوا ونعناع

۱و۲ ''تخم سداب'' و ''بنجکشت'' نسخہ رضا۔

۳و۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''از ہریک دہ درم.....بخورند'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے بلکہ اس کی جگہ اوپر کے نسخہ کے کچھ جملے مکرر منقول ہے جو کہ صحیح نہیں ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

از ہریک چہاردرم، پوست ترنج وفرنجمشک وگل سرخ از ہریک دو درم، کوفتہ وبیختہ ہمہ وزن ادویہ قند اضافہ کنند و درہم بیامیزند۔ شربتے سہ مثقال سفوف کنند۔

نسخہ دیگر: قے صفراء[1] را نافع باشد۔

(ص) گل سرخ و طباشیر از ہریک دودرم، ریوندچینی وکہربا وعود ہندی وپوست بیرون پستہ از ہریک یک درم ونیم، سماق و زرشک بیدانہ و انار دانہ از ہریک پنج درم بکو بند وشربتے پنج مثقال بشراب سیب یا بہی تناول کنند۔

سفوف [دیگر][2]: فواق امتلاء[3] را نافع باشد۔

(ص)[4] گل سرخ وکہربا از ہریک پنج درم، عود ہندی دودرم، زرشک بیدانہ دہ درم، آملہ منقی وصندل سفید[4] وطباشیر وسنبل الطیب از ہریک دو درم، زعفران وکافور از ہریک دو دانگ، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم بشراب انار منقی بدہند۔

سفوفے کہ استسقاء کہ با حرارت باشد، نافع [بود][5] ومجربست۔

(ص) عود خام وقرنفل وآملہ ومصطگی وورق گل سرخ از ہریک نیم درم وریوندچینی دو درم، [کشنیز خشک وطباشیر سفید از ہریک دو درم، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم][6] وقت خواب ہمراہ عرق بادیان بخورند۔

سفوفے کہ بادہا بشکند واستسقائے طبلی را نافع باشد۔

(ص) تخم کرفس وراز یانہ وانیسون واسارون وقسط وریوندچینی از ہریک دو درم، زیرۂ[7] کرمانی سہ درم، سنبل الطیب وسعد کوفی از ہریک یک درم ونیم، کوفتہ وبیختہ شربتے دو درم باشد۔

سفوفے[8] کہ قی الدم را نافع باشد۔

---

[1] ''صفراوی'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''امتلائی'' نسخہ رضا۔

[4] ''سفید'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

[5و6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] ''زیرۂ کرمانی..... شربتے دو درم باشد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[8] پیش نظر پورا صفحہ جس میں تقریباً سات نسخے ہیں، نسخہ رضا کے صفحات سے غائب ہیں۔

(ص) گل ارمنی وصمغ عربی وگلنار ودم الاخوین وکندر از ہر یک نیم درم، کوفتہ وبیختہ بآب بنوشند۔

سفوف کبر: مستی باز دارد واگر پیش از طعام بخورد پر مست شود۔

(ص) تخم کبر ومغز بادام شیریں وبودادہ اجزاء مساوی، کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم با یک طسوج کافور در آب انار حل کنند وبنوشند۔

سفوف دیگر: کہ مستی باز دارد وخمار را برطرف سازد۔

(ص) تخم کاسنی وتخم کبرو زرشک منقی وعدس مقشر وسماق وگل سرخ وطباشیر کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم با یک طسوج کافور در آب انار حل کنند وبنوشند۔

سفوف منوم: خواب خوش آورد۔

(ص) کندر وعود خام از ہر یک یک درم، خشخاش سفید بودادہ دہ درم، تخم کاہو پنج درم، زعفران دانگے ونبات دو درم، کوفتہ وبیختہ شربتے یک درم باشد۔

سفوفے کہ رنگ چہرہ سرخ گرداند۔

(ص) زوفا خشک دہ درم وزعفران سہ درم، کوفتہ وبیختہ سفوف سازند وشربتی از صباح دو درم۔

سفوفے کہ بدن را لاغر کند۔

(ص) لک مغسول دو درم، نانخواہ وسداب وزیرہ کرمانی از ہر یک چہار درم، مرزنجوش وبورہ ارمنی از ہر یک یک درم، کوفتہ وبیختہ شربتے یک درم روز با گلقند بدہند۔

سفوفے کہ بدن را لاغر کند۔

(ص) مرزنجوش نیم درم، زراوند مدحرج وجنطیانا از ہر یک یک دانگ، لک مغسول وسندروس از ہر یک چہار درم، بدستور کوفتہ وبیختہ شربتے دو دانگ بود۔

سفوفے[1] کہ سلسل بول را سود دہد۔

(ص) کندر وحب الآس وسعد وخولنجان وزیرۂ کرمانی وشاہ بلوط اجزاء برابر، کوفتہ وبیختہ دو درم بنوشند۔

سفوف دیگر: قروح کلیہ ومثانہ را نافع باشد۔

---

[1] ''سفوفے کہ.....دو درم بنوشند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

(ص) گل مختوم و دم الاخوین و نشاسته وکندرو مغز تخم کدو ورب السوس وریوند چینی و مغز حب الصنوبر و خشخاش و بزرالبنج اجزاء مساوی، کوفته وبیخته شربتے دو درم با مفتیح بدہند۔

سفوفے کہ وجع کلیہ را تسکین دہد۔

(ص) بزرالبنج یک دانگ، افیون[1] یک قیراط، مغز تخم کدو وخرفہ مقشر از ہر یک درم، کوفته وبیخته بشراب خشخاش بنوشند۔

سفوفے کہ بول براند وقروح کلیہ ومثانہ را نافع باشد۔

(ص) مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو وخرفہ مقشر وخشخاش سفید ونشاستہ وکتیرا ورب السوس وبزرالبنج از ہر یک دو درم وقند سفید برابر ہمہ ادویہ، شربتے سہ درم بشراب خشخاش بنوشند۔

سفوف [حجرالیہود[2]]: سنگ گردہ ومثانہ بریزاند وپاک سازد۔

(ص) مغز تخم خیارین ومغز تخم کدو ومغز تخم خربزہ از ہر [یک[3]] پنج درم، خسک پروردہ چہار درم، حجرالیہود وقلت از ہر یک سہ درم، تخم سیسالیوس وفطراسالیون از ہر یک یک درم، صمغ عربی وکتیرا از ہر یک یک مثقال، کوفته شربتے دو درم باماء الخسک بدہند۔

[نسخہ دیگر[4]]: ہماں نفع دہد۔

(ص) تخم قلت پانزدہ درم، مغز تخم خربزہ ومغز تخم خیارین ومغز تخم کدو از ہر یک سہ درم، حجرالیہود شش درم وقند سفید برابر ہمہ اجزاء کوفته وبیخته شربتے دو درم با یک پیالہ آب نخود سیاہ بنوشند۔

سفوف دیگر[5]: سنگ گردہ ومثانہ اطفال را نافع باشد۔

(ص) مغز تخم خیارین [ومغز تخم کدو[6]] ومغز خربزہ وتخم خطمی وراز یانہ از ہر یک یک درم، حب القلت وصمغ عربی[7] وآلو از ہر یک دو درم وحجرالیہود نیم درم، کوفته وبیخته باطبخ خسک بدہند۔

نسخہ دیگر: کہ سنگ گردہ را نافع باشد خصوصا از برائے اطفال کہ گردہ ومثانہ اطفال را زودتر از سنگ

---

۱ ''انیسون'' نسخہ رضا۔

۲ تا ۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ ''عربی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

وریگ پاک سازد۔

(ص) مغز تخم خربزہ وصمغ عربی وصمغ آلووقلت اجزاء مساوی، کوفتہ وبیختہ، شربتے اطفال [را][1] نیم درم ودیگر آں رادودرم با سکنجبین یا ماء الخشک بدہند نافع است۔

سفوف [دیگر][2]: کہ بول براندوقرحہ مثانہ وگردہ وحرقۃ البول رانافع است۔

(ص) مغز تخم خیارین ومغز تخم کدووتخم خرفہ مقشر وخشخاش ونشاستہ وکتیرا اورب السوس از ہریک سہ درم، بزرالبنج دودرم وقند سفید برابرادویہ، شربتے دودرم بشراب خشخاش بدہند۔

سفوف [دیگر][3]: ذیابیطس رانافع باشد۔

(ص) صمغ عربی وگل ارمنی وگلنار فارسی وسماق وبلوط از ہریک پنج درم، نشاستہ وکتیرا وتخم کاہووتخم خرفہ از ہریک سہ درم وصندل سفید دودرم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم بآب انارترش بدہند۔

[نسخہ دیگر]: ذیابیطس وسلسل البول وتقطیر رانافع باشد۔

(ص) خبث الحدید کہ بسرکہ پروردہ باشد ونرم سودہ باشد بست درم، قشور کندر بسرکہ خیسانیدہ وخشک نمودہ وسائیدہ پنج درم، طباشیر سفید چہاردرم، کتیرا خشک سہ درم وشوکران دودرم، اجزاء کوفتہ وبیختہ باخبث الحدید وقشور کندر درہم آمیختہ مکرر بسایند وشربتے دودرم بآب سرد سادہ بنوشند۔

سفوف دیگر[4]: قطع سیلان منی کند وسرعت انزال رانافع باشد۔

(ص) [تخم سداب][5] وپنجنکشت وبیخ سوسن صحرائی از ہریک دودرم، گلنار وورق گل از ہریک یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتے دودرم بادوغ سرد کردہ بخورند۔

[نسخہ][6] دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) بیخ نے خشک کردہ وپودینہ کوہی ومرزنجوش از ہریک دودرم، تخم سداب وپنجنکشت از ہریک یک درم وفرفیون نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بجلابے کہ مناسب باشد یا بآب[7] تنہا سرد بنوشند۔

[نسخہ دیگر][8]: کثرت احتلام وسیلان منی وسرعت انزال کہ از حرارت باشد، نافع بود۔

---

[1] تا [6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] ''آب بہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص)تخم کاهو ونیلوفر وگلنار وکشنیز خشک وگل سرخ وشهدانج وتخم سداب از هریک سه درم، کوفته وبیخته بآب انارترش بخورند۔

[سفوف ۱]دیگر: که آبستنی رامفید بودوحمل رایاری دهد۔

(ص)نشاره عاج ونبات ازهریک یک مثقال کوفته وبیخته بعدازظهر سه شب متوالی بخورندوبعدازاں بامردنزدیک کندکه بارگیردانشاءاللہ تعالیٰ۔

[نسخہ ۲]دیگر: زنان آبستن رافائده دهدومقوی معده وکبد باشدوبادهابشکند۔

(ص)مرواریدناسفته وعاقرقرحا ازهریک یک درم،زنجبیل و علک رومی ازهریک چهاردرم، زرنبادودرونج وتخم کرفس ووج وهیل بواوجوزبواوفلفل ودارچینی ازهریک دومثقال،لوارس ورازیانه ازهریک یک مثقال وقندسفیدمثل مجموع اجزائے ادویه،کوفته وبیخته سفوف سازندوشربتے دودرم باگلاب۔

سفوف[دیگر ۴]:شهوت گل خوردن وشهوت رديه زنان آبستن رازائل کند۔

(ص)انیسون وتخم کرفس وزیرۂ کرمانی ونانخواه ازهریک ده درم، فلفل سفیدشش درم ونیم وقرنفل پنج درم،کوفته وبیخته سفوف سازندوشربتی هرصبح وشام یک مثقال۔

سفوف دیگر:مغص ودردونفخ معده رانافع باشدونشف رطوبات[معده ۵]کندوطعام هضم گرداند۔

(ص)رازیانه وانیسون ازهریک سه درم، نانخواه وکرویا ازهریک یک درم وقندسفید برابر[همه ۶]ادویه،اجزاءکوفته وبیخته سفوف سازندمقدارشربتی سه درم۔

سفوفے کہ سجح ومغص وبواسیر راسوددہد۔

(ص)سپندان سفیدبریاں کرده سی درم، زیرۂ کرمانی مدبروتخم کتان بریاں کرده وتخم گندنا ازهریک ده درم، مصطگی سه درم، هلیله کابلی بریاں کرده بروغن گاوهفت درم، اجزاءکوفته وبیخته شربتے سه درم باشد۔

۱و۲ اضافه ازنسخه رضا۔

۳ ''لوارس ورازیانه ازهریک یک مثقال'' یه جمله نسخه رضامیں مرقوم نہیں ہے۔

۴تا۶ اضافه ازنسخه رضا۔

سفوف مقلیا ثا: زحیر وبواسیر رانافع باشد۔

(ص) تخم تیره تزک بست مثقال، بزرالکتان وتخم گندنا وہلیلہ سیاہ بروغن زیت بریاں کردہ از ہریک دودرم، زیرۂ کرمانی مدبر بریاں کردہ پنج مثقال، مجموع کوفتہ وبیختہ سوائے تخم تیره تزک کہ نبایدکوفت وشربتے دودرم بآب سرد بنوشند۔

[نسخہ[1] دیگر: بزرالکتان بریاں کردہ سہ درم، حب الرشاد بریاں کردہ سہ درم، بزرقطونا بودادہ سہ درم، تخم کرفس دودرم، گل ارمنی سہ درم وصمغ عربی بودادہ پنج درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بدستور بآب سہ درم بدہند۔

[نسخہ[2] دیگر: سجح وزحیر وبواسیر راسودمند بود۔

(ص) تخم تیره[3] تزک پنج درم بریاں کردہ وہلیلہ کابلی وبلیلہ[4] وآملہ از ہریک ہفت ونیم مثقال، ہمہ رادرعصر[بہی[5]] خیسانیدہ خشک نمودہ بروغن گاؤ بریاں [کنند وتخم[6] کتان بریاں کردہ] و مصطگی از ہریک پنج درم، گل ارمنی ہفت درم وصمغ عربی سہ درم، بدستور کوفتہ [غیر تخم[7] تیره تزک کہ نبایدکوفت] وبعدازاں ہمہ رادرہم آمیختہ شربتے سہ درم بارب بہی بدہند۔

[نسخہ[8] دیگر]: سجح وزحیر وبواسیر رانفع تمام دہد۔

(ص) بزرقطونا وتخم مرو وتخم خرفہ وتخم ریحان وبارتنگ وتخم حماض وتخم خطمی از ہریک دہ درم ہمہ بودادہ وطباشیر وطین قیمولیا ونشاستہ بریاں کردہ وصمغ عربی بریاں کردہ از ہریک پنج درم وگل ارمنی سہ درم، سوائے بزرقطونا کہ نبایدکوفت، ہمہ کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم بشراب مورد بدہند۔

[نسخہ[9] دیگر: صاحب اسباب وعلامات درقرابادین خودآوردہ۔ سجح وزحیر وبواسیر راسودد ہد۔

(ص) بزرقطونا بست درم، تخم ریحان وتخم مرووبارتنگ وتخم خشخاش از ہریک دہ درم، تخم حماض وتخم خرفہ مقشر ونشاستہ ہمہ بودادہ از ہریک ہفت درم وگل ارمنی پانزدہ درم، سوائے تخم مرووریحان وبزرقطونا وبارتنگ کہ ایں چہارتخم رانباید[8] کوفت، مجموع کوفتہ وبیختہ سفوف سازند وشربتی سہ درم بآب سرد۔

سفوف یہودی: ہماں نفع دہد خصوصاً زحیر راسودمند بود۔

---

[1] تا[9] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[8] "نباید" یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[9] "بیامیزند" یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص)تخم تره تیزک بریاں کردہ وابہل بریاں کردہ از ہریک دودرم، زیرۂ کرمانی وتخم سیب وخشخاش وبزرالبنج از ہریک دودرم ونیم وافیون دانگے، سوائے تخم تره تیزنک وبزرقطونا کہ نباید کوفت، مجموع راکوفتہ وبیختہ سفوف سازندوشربتی دودرم ازاں۔

سفوف ابن ماسویہ: زجیرومغص وسجح راسودمند بود۔

(ص)تخم خطمی مقشروتخم خیارین ازہریک دودرم، نشاستہ بریاں کردہ سہ درم، صمغ عربی وگل ارمنی ازہریک دودرم، کوفتہ وبیختہ شربتے سہ درم درآبے کہ طباشیر وگل ارمنی وصمغ عربی دراں انداختہ باشند، صبح وشام بخورند۔

سفوفے کہ حرات جگرساکن کندوسدہ بکشاید وادرار بول کند۔

(ص)مغزتخم خربزہ ومغزتخم خیارین ازہریک پنج درم، تخم کاسنی وتخم کشوث وطباشیر ازہریک سہ درم، تخم کرفس وانیسون وبادیان ازہرکدام دودرم، زرشک بیدانہ چہاردرم، ریوندچینی یک مثقال، رب السوس دودرم، کافوردودانگ ویک درم، مجموع کوفتہ وبیختہ شربتے دودرم بآب کاسنی بدہند۔

[سفوف ۱] **دیگر:** آماس وصلب جگررانافع باشد۔

(ص)پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ سیاہ دودرم، تخم کرفس وانیسون وبادیان وقسط ومصطگی وگل سرخ ازہریک نیم درم، کوفتہ وبیختہ شربتے دودرم بشیرشتر بدہند۔

[سفوف ۲] **دیگر:** خفقان وضعف دل کہ ازگرمی باشد، سودمند بود۔

(ص) کہرباوبسدومرواریداز ہریک سہ درم، طباشیر وصندل سفیداز ہریک یک درم، کشنیز خشک وگل ارمنی ازہریک نیم درم وگاؤزبان سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شربتے دودرم بشراب سیب شیریں بدہند۔

[سفوف ۳] **دیگر:** ضعف دل ودماغ ومعدہ وجگررانافع باشد۔

(ص)ورق گل سرخ وطباشیر وپوست ہلیلہ کابلی واسطوخودوس وفرنجمشک ازہریک سہ درم، مرواریدویاقوت وصندل سفید وبہمن وسنبل الطیب وعودہندی ومصطگی وریوندچینی ازہریک دودرم، قاقلہ صغاروداروونج وزعفران ازہریک یک درم، کافورنیم درم، مشک دودانگ وقندسفیدنصف مجموع

---

۱ تا ۳ اضافہ ازنسخہ رضا۔

[اجزاء[1]]، کوفته وبیخته شربتے دودرم بگلاب بدہند۔

[سفوف[2]] دیگر: صاحب فالج راسودمند بود۔

(ص) جند بیدستر وقنطوریون باریک وعاقرقرحاازہریک نیم درم وقردمانا دودرم، کوفته وبیخته شربتے دودرم بآب سداب بدہند۔

سفوفے کہ ریم ورچرک کہ درگردہ ومثانہ جمع شدہ باشد، پاک سازد۔

(ص) فطراسالیون سہ درم، راسن یک درم ونیم، ہلیون وانیسون ازہریک دودرم، مغز حب الزلم یک درم ونیم، تخم کرفس وبادیان ازہریک یک درم، اجزاء کوفته وبیخته صبح وشام دودرم بشراب انجیر[3] بدہند۔

سفوف[دیگر[4]]: معدہ راقوت دہدواسہال کہ ازضعف ماسکہ باشد، نافع بودوقے الدم را سودمند بود، قرحہ وجراجت گردہ ومثانہ باصلاح آوردوسوزش بول بنشاندوبواسیر رانافع بود۔

(ص) ورق گل سرخ وپست بسروعدس مقشروحب کاکنج وپست کنار وپست سیب وپست بہی وبوزیدان وتودرین وتخم خشخاش سفیدوتخم خشخاش سیاہ وبزرالبنج وپوست بیخ تفاح ازہریک یک درم ونیم، بسدوکہرباوریوندچینی وگل ارمنی وگل قبرسی وقیمولیاوحب القلت وچلغوزہ وتخم خرفہ مقشروتخم پنجنگشت ازہریک دودرم، دانہ مویز وخرنوب شامی ازہریک سہ درم، اجزاء کوفته وبیخته شربتے سہ درم باشربتے کہ مناسب بدہند کہ نافع است[انشاء اللہ تعالیٰ]۔

---

[1] تا [4] اضافہ ازنسخہ رضا۔

باب پنجم از مقاله سوم

در بیان سنونات

سنون که حافظ صحت اسنان ولثه است

سنونے که دندان محکم کند۔

(ص) شاخ گوزن سوخته وکزمازج وسعدکوفی وسنبل الطیب از هریک چهاردرم ونمک اندارنی یک درم، مجموع کوفته وبیخته سنون سازند۔

سنون سورنجان: ضعف دندان رانافع باشد۔

(ص) سورنجان مصری وقرنفل وسعدکوفی وکزمازج وپوست هلیله زردوصندل سفیدوگل سرخ، اجزاء کوفته وبیخته سنون سازند۔

[نسخه ۲] دیگر: دندان راجلادهدومحکم سازدوگوشت [بن ۲] دندان برویاند۔

(ص) هلیله زردونمک هندی بریاں کرده از هریک پنج درم، قرفه پانزده درم، دارچینی وسعد از هریک دودرم، عاقرقرحه هفت درم، نوشادر ودارفلفل وآمله وزعفران از هریک یک درم، کزمازج وقاقله وگلنار فارسی از هریک چهاردرم وزرنباد شش درم، اجزاء کوفته وبیخته بدستورسنون سازند۔

[نسخه ۳] دیگر: دندان رااز چرک سازدوصاف کند۔

(ص) نمک اندرانی سوخته وزبدالبحر وسماق ومرجان سفیدوشقاقل چینی ومازوسوخته وکزمازج وقاقله ودارفلفل وعودسوخته وگلنار فارسی وقرنفل وعاقرقرحا اجزاء مساوی، کوفته وبیخته بانگشت بدندان بمالند ومسواک کنند۔

[نسخه ۴] دیگر: درنفع همان است۔

(ص) زبدالبحر ونمک بریاں کرده وعودسوخته وشقال چینی وساذج هندی وعاقرقرحا و قرنفل وگل سرخ وسعد وسماق وزراوندطویل وحب الآس از هریک سه درم، کوفته وبیخته بسرمسواک یا

---

۱ تا ۴ اضافه ازنسخه رضا۔

بسر انگشت بر دندان بمالند۔

سنون دیگر: دندان را جلا دہد ولثہ را محکم کند و بوئے دہان خوش سازد۔

(ص) شب یمانی مشیخ سوختہ و چوب نازک سوختہ از ہر یک دہ درم، عاقرقرحا چہار درم، گل سرخ و قرنفل و سعد از ہر یک سہ درم، کوفتہ و بیختہ سنون سازند۔

[نسخہ ۱] **دیگر:** دندان را جلا دہد و پاک و سفید گرداند۔

(ص) عود سوختہ و نمک ہندی بریاں کردہ و فوفل و سعد کوفتہ و پوست ہلیلہ سوختہ و شقاقل چینی از ہر یک جزوے، کوفتہ و قدرے درشت تر از قاعدہ بیختہ بر انگشت بدنداں بمالند و بعد ازاں مسواک کنند۔

[نسخہ ۲] **دیگر:** خون رفتن از بیخ دندان برطرف کند و بوئے دہان خوش گرداند و لثہ محکم سازد۔

(ص) شب یمانی و پودینہ کوہی و گل گیرو و آملہ منقی از ہر یک سہ درم، عصارۂ لحیۃ الثیس و گل مختوم و ابہل از ہر یک [یک ۳] درم، دارچینی نیم درم، گلنار و گل سرخ و سعد کوفی و سماق و مرجان از ہر یک یک درم، کوفتہ [و بیختہ ۴] سنون سازند۔

[نسخہ ۵] **دیگر:** درد دندان را برطرف کند۔

(ص) عاقرقرحا و بزرالبنج و مویزج از ہر یک نیم درم، زعفران و تخم مرو و کشنیز خشک از ہر یک درمے و کات ہندی [دانگے ۶] کوفتہ و بیختہ سنون سازند۔

[نسخہ ۷] **دیگر:** بوئے دہان خوش کند و دندان را محکم سازد۔

(ص) صندلین و گلنار و گل سرخ و سعد و کزمازج و رامک و مصطگی و فوفل و عود و مشک و قرنفل و ہلیلہ زرد از ہر یک پنج درم، مشک و کافور از ہر یک دانگے، کوفتہ و بیختہ [سنون ۸ سازند]۔

سنون [دیگر ۹]: قلاع را سود مند بود و بوئے دہان خوش کند و بیخ دندان محکم سازد۔

(ص) شیاف مایثا و طباشیر و تخم گل و لسان الحمل و پوست ہلیلہ زرد و گلنار و برگ انیسون و کزمازج و شب یمانی اجزاء مساوی، کوفتہ و بیختہ سنون سازند۔

سنون [دیگر ۱۰]: آکلہ و ناصور بیخ دندان را نافع باشد و خون رفتن از ناصور باز دارد۔

(ص) مرو نوشادر و بیخ سوسن و عاقرقرحا، ہمہ مساوی کوفتہ و بیختہ سنون سازند۔

[سنون ۱۱] **دیگر:** کہ دندان را محکم سازد و گوشت بن دندان بر و یاند و بوئے دہان خوش کند۔

---

۱ تا ۱۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص)تو تیائے ہندی دودرم، کات ہندی چہاردرم، فلفل ودار فلفل وزنجبیل ونمک ہندی از ہرکدام یک درم، کوفتہ وبیختہ بسرانگشت درنیخ دندان بمالند۔

[سنون[1]] دیگر: آکلہ دہان وناصور راسود دارد۔

(ص)پوست[2] انارین سہ درم، مازو وگلنار وکاغذ سوختہ وشب یمانی وعاقرقرحا از ہریک دہ درم، سماق پانزدہ درم، نمک ہندی ونوشادر از ہریک پنج درم، کوفتہ وبیختہ استعمال نمایند۔

سنون دیگر: اگر از داروی آتشک توہم جوشش دہان ونیخ دندان بہم رسد پاشیدن ایں سنون نافع جوشش کند۔

(ص)زراوند گرد وبرگ مورد وکندر وگلنار وسعد ونیخ سوسن ودم الاخوین ومازو وتخم خرفہ وتخم مرو، اجزاء ہمہ مساوی[3] کوفتہ وبیختہ استعمال کنند[4]۔

[سنون[5]] دیگر: بدبوئے[6] نیخ دندان ودہان برطرف سازد وگوشت لثہ بروياند ودندان را محکم کند۔

(ص)[ہلیلہ[7]] زرد وکزمازج وپوست انار شیریں از ہریک پنج درم، نمک وسعد واشنان نبطی از ہریک سہ درم، عود ہندی سوختہ وقرفہ وقرنفل وگل سرخ وسقر سوختہ از ہریک دودرم ورامک پنج درم، کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است درنیخ دندان استعمال کنند۔

سنون دیگر: دردفع استرخائے لثہ مجرب ست۔

(ص)گلنار وشب یمانی از ہریک دودرم، عود ہندی سوختہ یک درم، تخم گل سرخ دودرم، کزمازج سہ درم، طباشیر سفید وگردسماق وسعد کوفی وہلیلہ سوختہ ونمک ولعل شستہ وسوختہ از ہریک دودرم، قرنفل وتخم خرفہ از ہریک سہ درم، شقاقل چینی وکف دریا از ہریک یک درم وگل سرخ چہار درم، کوفتہ وبیختہ سنون سازند۔

سنون دیگر: دندان را محکم سازد وخون رفتن از نیخ دندان باز دارد۔

---

[1] تا [2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''پوست'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[5] تا [7] اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص) گردساق و پوست انارترش واستخوان هلیله زردوسک وگل سرخ وگلنار وکزمازج وشب یمانی، اجزاء مساوی کوفته وبیخته دربیخ دندان بپاشند۔

[سنون ۱] دیگر: دندان راپاک سازد وجلادہدو بیخ دندان محکم کندو بوئے دہان خوش کند ۲۔

(ص) سعد ہندی پنج درم، سنبل وکف دریاوکف آبگینہ سائیدہ واشخار ونمک ہندی از ہر یک دودرم، بلیلہ وزراوند گردوقسط از ہر یک سہ درم، کوفتہ وبیختہ ہمراہ سرانگشت بمسواک دردندان بمالند۔

[نسخہ ۳] دیگر: بوئے دہان خوش کندودندان محکم سازدوجلادہدوگوشت بیخ دندان برویاند۔

(ص) شقاقل چینی وکف دریاواشخار ونمک اندرانی از ہر یک سہ درم، جوسوختہ وعودسوختہ وسنبل وکزمازج وحب الآس وشب یمانی سوختہ از ہر یک دودرم، قرنفل وکبابہ چینی از ہر یک نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است، سنون سازند۔

[سنون ۴] دیگر: گوشت [بن دندان] برویاندودندان راسخت گرداند ۵ ۶۔

(ص) سماق وپوست انارترش وہلیلہ زرد وگل سرخ وسک وگلنار ومازووکزمازج وشب یمانی وتخم گل از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ دربن دندان بپاشند۔

سنون دیگر: دردندان ساکن کندوبادہائے غلیظ کہ دربیخ دندان باشد، تحلیل کند ۷۔

(ص) مویزج وفلفل وعاقرقرحا از ہر یک دودرم، بورۂ ارمنی سہ درم وزراوندطویل یک درم، کوفتہ وبیختہ دردندانہا بمالند۔

سنون دیگر: دردبنشاندوکرم دندان بکشد ودندان رااز بریدن نگاہ دارد۔

(ص) عاقرقرحاومویزج وقنبیل وزراوندطویل ۸ از ہر یک یک درم، زعفران دودرم، افیون دودانگ وبورۂ ارمنی دودرم، چنانکہ رسم است بکار برند ۔

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۲ ''گرداند'' نسخہ رضا۔

۳ تا ۵ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۶ ''کند'' نسخہ رضا۔

۷ ''دہد'' نسخہ رضا۔

۸ ''نگاہ دارند'' نسخہ رضا۔

سنون دیگر: دندان راجلا دہدومحکم کند وبوئے دہان خوش کند[1] وسیاہی وخوردگئ دندان برطرف کند۔

(ص) فلفل وحماما وقنبیل وساذج ہندی از ہریک سہ درم، مازوسوختہ وسعدوبسدونوشادر ازہریک دودرم، شب یمانی سوختہ ونمک سوختہ وہلیلہ زردوگلنار وپوست اناروگل سرخ ازہریک پنج درم، کوفتہ وبیختہ سنون سازند۔

---

[1] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

باب ششم از مقاله سوم

در بیان ذرورات

که در ریشها و جراحتها مستعمل است

ذرورے که خون رفتن از جراحت باز دارد و گوشت برویاند۔

(ص) انزروت و دم الاخوین و کندر و نشارهٔ آبنوس و کات هندی، اجزاء برابر نرم صلایه نموده در محل زخم بپاشند۔

ذرور [دیگر][1]: گوشت فاسد بخورد و گوشت نو برویاند و جراحت را مندمل سازد۔

(ص) انزروت و مرودم الاخوین و مردارسنگ مغسول و کندر [از[2] هریک یک جزو، گل ارمنی و شیاف مایثا و صبر زرد و زراوند گرد] از هریک نیم جزو، کوفته و بیخته نرم صلایه نموده ذرور سازند۔

ذرور [دیگر[3]]: سوختگی آتش و مانند آں را نافع باشد۔

(ص) مردارسنگ و آہک شسته و حنا از هریک جزوے نرم صلایه نموده بعد از آنکه[4] جراحی زخم را بروغن کدو چرب کرده باشد، بپاشند۔

ذرور [دیگر[5]]: جروح مقعد و زخم و ناصور مقعد را سودمند بود۔

اجزاء: سفیداب ارزیز و گلنار و شب یمانی و مازو، اجزاء مساوی کوفته و بیخته مقعد را بروغن گل چرب نموده بپاشند۔

ذروے که آمدن چرک و ریم برطرف کند۔

(ص) صبر زرد و انزروت و دم الاخوین و زنجار و خبث الحدید از هریک جزوے، نرم کوفته و بیخته بسرکه حل کنند و فتیله بعسل آلوده کرده [در[6] ین ذرور بیالایند] و در گوش بگذارند۔

[نسخهٔ[7] دیگر]: جراحت گوش و بینی با صلاح آورد۔

(ص) انزروت و دم الاخوین و زبدالبحر و بورهٔ ارمنی و مرکی و شیاف مایثا از هریک

---

[1] تا [7] اضافه از نسخه رضا۔

جزوے، کوفتہ بفتیلہ کہ بعسل آوردہ باشد، در گوش بگذارند۔
ذرور [دیگر][1]: استرخائے مقعد را سودمند بود۔

(ص) جفت بلوط و مازو و قشور کندر و شنج سوختہ و گلنار و شاخ گوزن سوختہ و مردارسنگ و صدف سوختہ و اقلیمیائے [فضہ][2] سوختہ، اجزاء مساوی نرم صلایہ کردہ ذرور سازند۔
ذرور [دیگر][3]: ہماں نفع دہد۔

(ص) شاخ گوزن[4] و شاخ گرگ و شاخ گوسفند و سم گوسفند از ہر کدام جزوے، ہمہ سوختہ و برگ مورد و مازو و جوز السرو و گلنار و کز مازج و پوست مرغ سوختہ و مردارسنگ شستہ از ہر کدام نیم جزو، کوفتہ و بیختہ خوب نرم صلایہ نمودہ مقعد را بروغن گل و مغز ساق گاؤ چرب کردہ ذرور سازند۔
ذرور [دیگر][5]: کہ گوشت زائد بخورد۔

(ص) آہک آب ندیدہ و زرنیخ سرخ و زرد و قلقطار از ہر یک دو درم، کندر و اقلیمیائے فضہ و خربق سفید از ہر یک سہ درم، صلایہ نمودہ ذرور سازند۔
[نسخہ دیگر][6]: ہماں نفع دہد۔

(ص) صبر زرد و انزروت و دم الاخوین و زنجار و زرنیخ و اشق، اجزاء مساوی نرم صلایہ نمودہ ذرور سازند۔
نسخہ دیگر[7]: گوشت پزمردہ[8] از زخم و جراحت دور کند و گوشت نو بروياند و جراحت را مندمل گرداند۔

(ص) سفید اب و مردارسنگ از ہر یک دو درم، خبث الرصاص و مازو و مر از ہر یک[9] نیم درم، قلقدیس یک درم، صدف سوختہ و اقلیمیا و زرنیخ و انزروت از ہر یک سہ درم و دم الاخوین یک درم، اجزاء کوفتہ نرم صلایہ نمودہ ذرور سازند۔

---

[1] تا [3] اضافہ از نسخہ رضا۔
[4] ''شاخ گوزن سوختہ'' نسخہ رضا۔
[5] تا [7] اضافہ از نسخہ رضا۔
[8] ''مردہ'' نسخہ رضا۔
[9] ''از ہر یک نیم درم، قلقدیس یک درم، صدف سوختہ و اقلیمیا و زرنیخ و انزروت'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

ذرورے کہ قروح زائل سازد۔

(ص) صبر وگلنار واقلیمیا از ہریک جزوے، اقلیمیا را مغسول نمودہ ذرور سازند۔[۱]

ذرورے کہ در زخم کارد و شمشیر مفید بود[۲]۔

(ص) دم الاخوین وانزروت وگلنار وصبر، ہمہ مساوی، نرم صلابیہ نمودہ ذرور سازند۔

ذرور [دیگر][۳]: جوشش حلق ودہان را نافع دہد۔

(ص) فوفل واقاقیا وگرد سماق وطباشیر وگل سرخ، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ در حلق ودہان بپاشند۔

نسخہ دیگر: قلاع وجوشش دہان را نافع بود۔

(ص) کشنیز خشک وسماق وگلنار فارسی وعدس مقشر وفوفل وطباشیر وتخم خرفہ ومازو از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ در دہان بپاشند۔

[نسخہ[۴] دیگر: اقوی از اول بود۔

(ص) گلنار فارسی وگل سرخ وسماق ونشاستہ وتخم خرفہ وتخم کاہو وصندل سفید وفوفل از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ در دہان بپاشند وبعد از آنکہ دہان را بگلاب وسرکہ شستہ باشد، بپاشند۔

ذرور [دیگر][۵]: کہ در خشک بندیٔ زخم تازہ نافع بود۔

(ص) دم الاخوین وسم گوسفند سوختہ وزاج سوختہ وانزروت وخبث الرصاص از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ زخم [را][۶] پر کنند۔

---

۱ ''صبر وگلنار.....سازند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۲ ''ذرورے.....مفید بود'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۳ تا ۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

باب هفتم از مقاله سوم

در بیان نفوخات

نفوخی که خون از بینی آمدن، باز دارد۔

(ص) پوست تخم مرغ سوخته وگلنار[۱] ومازو وگردآسیا از هرکدام قدرے کوفته وبیخته در بینی دمند۔

نفوخ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) گلنار وصمغ عربی وگرد کندر وانزروت کوفته وبیخته در بینی دمند۔

نسخه[۲] دیگر: مازو سبز بسوراخ وشب یمانی ونشاسته وصمغ عربی وگرد کندر وانزروت کوفته وبیخته در بینی دمند۔

[نسخه[۳]] دیگر: کہربا وبسد سوخته ومازو سبز وگل گردونشاسته وگلنار وتراشه بلغار وپوست تخم مرغ سوخته وصمغ عربی وشب یمانی وگردآسیا ودم الاخوین وقشور کندر، اجزاء نرم کوفته وبیخته درمیان قلم نے کرده بدم در بینی دمند۔

[نسخه[۴]] دیگر: ہماں نفع دہد که رعاف باز دارد۔

(ص) پوست تخم مرغ سوخته وکاغذ سوخته وشاخ گوزن سوخته از ہریک جزوے، گلنار ودم الاخوین وتراشه بلغار ورامک از ہریک نیم جزو، نرم سوده درسوراخ بینی بدم بدہند۔

[نسخه[۵]] دیگر: در باز داشتن خون رعاف نافع ومجرب است[۶]۔

(ص) شب یمانی وقلقطار وقلقدیس وشاخ گوزن سوخته مغسول کرده وودع سوخته ومازو سوخته وکاغذ سوخته وکافور از ہریک قدرے، کوفته وبیخته در بینی دمند۔

نسخه دیگر: در باز داشتن رعاف مجرب بود[۷]۔

(ص) زعفران وافیون از ہریک دوحبه، کافور ورامک وکاغذ سوخته واقاقیا ومازو سوخته وگلنار وزاج از ہریک قدرے، کوفته ونرم بیخته نیم درم ازینہا بافیون وزعفران بیامیزند ودر بینی دمند۔

---

۱ تا ۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ ''بود'' نسخه رضا۔

۷ ''بود'' یه لفظ نسخه رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

نفوخ [که کنده[1] بینی ببرد]۔

(ص) زاج وسک وقرنفل، [اجزاء[2] کوفتہ وبیختہ] بدم اندر بینی دمند۔

نفوخ [دیگر[3]]: بوئے گند از بینی زائل کند۔

(ص) قصب الذریرہ وگل نسرین از ہریک یک درم، سعد وسنبل الطیب از ہریک چہار درم، وبرگ مورد نیم درم، کوفتہ وبیختہ در بینی دمند۔

[نسخہ[4]] دیگر: مصروع را بہوش آورد ونافع باشد۔

(ص) قثاء الحمار وشحم الحنظل ونوشادر وکندش وفلفل واسطوخودوس از ہریک قدرے، کوفتہ و بیختہ بقدر حاجت در بینی دمند۔

[نفوخ[5]] دیگر: صداع مزمن را سودمند بود۔

(ص) عصارۂ بخور مریم وقطران ومرزنجوش، اجزاء ہمہ برابر کوفتہ وبیختہ[6] در بینی دمند۔

نفوخ دیگر[7]: مرکی وقلقطار وسک وپوست انار وقصب الذریرہ وقرنفل وگل نسرین از ہریک جزوے، مجموع کوفتہ وبیختہ بعد ازانکہ بینی را بشراب[8] شستہ باشد، ایں ادویہ را در سر قلم در بینی بدم[9] دمند۔

نفوخے کہ عطسہ آورد و [صرع[10]] وسکتہ ولقوہ وفالج ودرد شقیقہ وعسر البول را نافع باشد واخراج جنین میت کند۔

(ص) کندش وشونیز وفرفیون وفلفل وجند بیدستر وزراوند طویل وحب بلسان و عاقرقرحا ومشک وبورۂ ارمنی از ہریک یک درم، کوفتہ وبیختہ [سر[11]] قلم بدم در بینی دمند۔

نفوخ دیگر[12]: عطسہ آورد وسکتہ را نافع بود ودماغ را از رطوبات پاک سازد۔

(ص) جند بیدستر وکندش وفلفل، اجزاء برابر کوفتہ وبیختہ در بینی دمند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ آزاد میں ''اجزا کوفتہ وبیختہ'' ہے جو صحیح نہیں ہے، اسلئے حذف کر دیا گیا۔

۳ تا ۷ اضافہ از نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، جبکہ نسخہ مولانا میں ''در شراب'' ہے جو کہ بہتر نہیں ہے، اس لئے حذف کر دیا گیا۔

۹ ''بدم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۱۰ و ۱۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

نفوخ دیگر[۱]: زکام وگندورطوبات زکامی از دماغ برآوردوسر راسبک گرداندودماغ راپاک کند۔

(ص) شونیز بودادہ وگردشاکوازہریک قدرے، نرم کوفتہ بدم[۲] دربینی دمند۔

نفوخ [دیگر[۳]]: ہماں نفع دہد۔

(ص) شاکوسہ درم ومشک نیم دانگ درگلاب خیسانیدہ وخشک نمودہ و پیوستہ قدرے در بینی دمند۔

نفوخ دیگر[۴]: بیہوشی آورد۔

(ص) جوز ماثل وافیون وعصارۂ کاہووزعفران ازہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ دربینی دمند۔

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۲ ''بدم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۳ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۴ اضافہ ازنسخہ رضا۔

باب هشتم از مقاله سوم

در بیان بخورات

بخورے که مقوی دماغ [بود[۱]] وغشی وضعف دل را نافع بود[۲]۔

(ص) عود ہندی وقسط شیریں وصندل سفید از ہریک یک درم، مشک وکافور از ہریک نیم درم، کوفتہ وبیختہ بگلاب سرشتہ گلولہا [سازند[۳]] وہر وقت کہ خواہند برمجمر نزدیک بخور کنند۔

بخورے کہ ضعف دل و دماغ را نافع بود ومقوی روح حیوانی ونفسانی بود، بیماران ضعف ومحروری مزاجان را فائدہ دہد۔

(ص) سیب اصفہانی گرفتہ[۴] میاں آں را خالی کنند واز گلاب وصندل وکافور ومشک پر کردہ درحضور مریض برمجمر آتش بگذارند کہ بخور آں بمشام برسد۔

بخور [دیگر[۵]]: کہ تقویت دل ودماغ کند۔

(ص) صندل سفید وعود ہندی ومیعہ خشک ونبات سفید از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ بگلاب خمیر کردہ خوب بسرشند وقرصہا ساختہ خشک نمایند وہروقت کہ خواہند بخور کنند۔

بخور [دیگر[۶]]: مقوی دماغ باشد وضعف دل زائل کند ومثانہ را مخصوص شود ودل آسودہ گردد۔

(ص) صندل سفید وعود ہندی وبیخ بنفشہ از ہریک دو درم، گل نارنج وسنبل [الطیب[۷] از ہریک پنج درم، گلاب وعرق گلنار وترنج از ہریک بست درم وآب یک] پیالہ، مجموع[۸] در دیگ سنگی کردہ درحضور خود برمجمر آتش بگذارند کہ بآہستگی بجوشد وبخار آں بدماغ برسد۔

بخور دیگر: سدۂ دماغ بکشاید وزکام گرفتہ را سود دہد۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲و۳ "باشد" اضافہ از نسخہ رضا و "سازند" اضافہ از نسخہ رضا۔

۴تا۷ اضافہ از نسخہ رضا۔

۸ "مجموع در دیگ سنگی کردہ"۔ نسخہ رضا میں یہ جملہ اس طرح ہے: "مجموع در دیگچہ سر تنگ کردہ"۔

(ص) باقلا وسبوس گندم از هریک قدرے درسرکہ کنند وخشک نمودہ بخور کنند ودماغ را بر بخار آں بدارند۔

بخور [دیگر][1]: زکام ونزلہ باز دارد ومنع زیادتی [رطوبات][2] از منخرین کند۔

(ص) کندر ومیعہ وکبابہ ومرووقسط وسندروس از ہریک جزوے، ہمہ مساوی کوفتہ گلولہا سازند وبرآتش نہند ودماغ بہ بخار آں[3] بدارند۔

بخور [دیگر][4]: سبوس گندم وآرد جو وباقلا وصندل سفید وگل [سرہ][5] وبنفشہ وگل کبر از ہریک نیم درم وکافور [دانگے][6]، کوفتہ وبیختہ درسرکہ خیسانیدہ وخشک نمودہ ودیگر بار بگلاب سرشتہ حبہا سازند ودر وقت حاجت برآتش نہند وسر[7] را بخار آں بدہند۔

بخور دیگر: ربو وضیق النفس را نافع باشد۔

(ص) مرصاف وسلیخہ وقسط وزعفران، [برابر][8] از ہمہ را بشب بکوبند وبشراب بسرشند وقرص نمودہ خشک کنند وبآتش دود کردہ[9] برانند[10] [دہان[11] را بدود] بدارند۔

بخورے کہ برائے آبستنی مفید بود۔

(ص) میعہ سائلہ ومازووحب الغار، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ بعسل بسرشند وبعد از طہر سہ روز متوالی ہر روز یک درم بزیر دامن بخور کنند وبعد ازاں مباشرت نمایند۔

بخورے کہ استدلال کند بدانکہ زن آبستن خواہد شد[یانہ][12]۔

(ص) کندر وحب بلسان از ہریک دو درم، مرمکی یک درم ونیم، قرنفل ومیعہ ودارچینی

---

[1] تا [2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''ایں'' نسخہ رضا۔

[4] تا [6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] ''سر را بخار آں بدہند'' کے بجائے نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں ہے ''وسر بہ بخار آں بدارند''

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

[9] ''دادہ'' در نسخہ رضا۔

[10] ''برانند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[11] و [12] اضافہ از نسخہ رضا۔

از ہریک درمے، سنبل الطیب چہار درم وساذج نیم درم، کوفتہ وبیختہ بسرشند وقرصہا سازند ودرزیر خود بخور کنند۔ اگر بوئے دوا[۱] و بخار آں از دہان و[بینی][۲] بیرون آید، آبستن خواہد شد والّا نہ۔
بخور[دیگر][۳]: برائے آبستن مفید بود۔

(ص) سداب و دارشیشعان از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ بروغن گاؤ بسرشند و برآتش نہند وایستادہ بزیر خود دود کنند۔
[نسخہ دیگر][۴]: بچہ مردہ ومشیمہ بیرون آید۔

(ص) مرمکی وقنہ وجاؤشیر وگوگرد اجزاء مساوی، کوفتہ بشیر گاؤ بسرشند وگلولہا سازند ودرزیر خود دود کنند۔
بخورے[۵] کہ بواسیر را نافع بود۔

(ص) بیخ کبر وشیخ وکرفس وچوب خرزہرہ وخارتر وبیخ سوسن وآسمانجونی، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ بعسل بلادر بسرشند وقرصہا کنند وہر قرصے مقدار یک مثقال خشک نمودہ نگاہدارند وہنگام حاجت یک قرص ازاں بآتش پشکل اشتر دود کنند[ودرزیر طغاری کہ بن آں سوراخ کردہ باشد دود کنند] و خداوند علت خود را بر بالائے طغار بدارد چنانکہ دود و بخار آں[۶] ازاں[۷] سوراخ آہستہ بمقعد برسد۔
بخور[دیگر][۸]: ہماں نفع دہد و بواسیر را پژمردہ وخشک گرداند۔

(ص) سپندان سفید و بیخ حنظل و ہزار اسپند و اشنان و مرمکی وسداب و انزروت، ہمہ را برابر کوفتہ قرص[کنند][۹] وبہماں دستور بآتش بشکل استر بخور کنند وحوذ را بر بالائے دود بدارند۔
بخور[دیگر][۱۰]: بواسیر خونی را نافع بود وخون آمدن باز دارد۔

(ص) مقل وسندروس وشاخ گوزن سوختہ[۱۱] وشاخ گرگ وکزمازج از ہریک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب کشنیز سبز[۱۲] بسرشند وقرص کردہ خشک کنند و وقت ضرور در آتش چوب کز دود کنند[۱۳]۔

---

۱ ''دوا'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔
۲ تا ۴ اضافہ از نسخہ رضا۔
۵ ''بخورے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔
۶ ''آں'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔
۷ تا ۱۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

بخور دیگر: بواسیر را نافع باشد۔

(ص) مقل ازرق وتخم گندنا وگل[1] بادنجان، از ہر یک جزوے دود کنند۔

بخور [دیگر][2]: ہماں[3] نفع دہد۔

(ص) کبر[4] ومقل وتخم گندنا وشاخ گوزن، از ہر یک جزوے بہماں دستور بخور کنند۔

بخور [دیگر][5]: پوست مازو وشاخ گوزن[6] وگرگ بخور کنند۔

---

[1] ''گل بادنجان.....کنند'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''ہماں نفع دہد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[4] ''کبر ومقل وتخم گندنا.....'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہیں۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''گوزن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

باب نهم از مقاله سوم

در بیان شمومات

شمومے کہ منع عفونت کند وصداع گرم را نافع بود۔

(ص) صندل سفید وکشنیز خشک نرم سائیدہ با گلاب وسرکہ آمیختہ در ظرفے سنگ کردہ ببویند۔

شموم [دیگر[1]]: خداوند سرسام گرم را سودمند بود۔

(ص) آب سیب وآب امرود وگلاب وصندل وکافور از ہر کدام قدرے بگلاب آمیختہ ببویند۔

[نسخہ[2] دیگر]: بطریق لخلخہ دماغ را قوت دہد وصداع وسرسام گرم را نافع باشد۔

(ص) سرکہ وگلاب وکافور وصندل وآب کشنیز سبز از ہر یک قدرے درہم آمیختہ در شیشہ کنند ببویند۔

نسخہ [دیگر[3]]: سرسام گرم وصداع گرم وتپہائے عفونی را نافع بود ومنع بخار از دماغ کند۔

(ص) آب مورد تازہ وآب کشنیز سبز وآب سیب وگلاب وصندل وکافور از ہر یک قدرے درہم ممزوج کردہ در شیشہ کنند وببویند۔

[نسخہ[4] دیگر]: مشمو[5]مے کہ دماغ را خشک سازد وصداع گرم را سودمند بود۔

(ص) آب برگ کاہو وخیار بادرنگ وگلاب وصندل از ہر یک قدرے در شیشہ کردہ ببویند۔

[نسخہ[6] دیگر]: مشمو[7]مے کہ خواب آورد۔

(ص) تخم گل وبیخ تفاح از ہر یک یک مثقال، افیون وزعفران از ہر یک دو دانگ، کوفتہ وبیختہ در آب کاہو بیامیزند وببویند۔

---

۱ تا ۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''مشمومے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ ''مشمومے'' در نسخہ رضا۔

شموم دیگر: که صداع سرد وفراموشی را نافع بود۔

(ص) جوزبوا و درمنه ترکی و مرزنجوش وقرنفل از هریک یک درم، بسباسه و فودنه جبلی از هریک دو درم، همه را کوفته وبیخته بآب سیب بسرشند وببویند۔

[نسخه ۱] دیگر: که همه صداع سر را فائده دهد و همه دماغ را گرم کند و بسیاریٔ خواب ناطبعی زائل کند۔

(ص) لادن وقیصوم ومرزنجوش از هریک یک درم، زعفران نیم درم، عنبر اشهب دو دانگ وفقاح اذخر دو درم، کوفته وبیخته درصره کرده ببویند۔

[نسخه ۲] دیگر: مصروع را سودمند بود۔

(ص) سداب ومرزنجوش وبیشب وفودنه جبلی از هریک جزوے درهم کرده ببویند۔

[نسخه ۳] دیگر: صرع و [ام الصبیان را فائده دهد ۴]۔

(ص) عود فاوانیا وجند بیدستر از هریک دو دانگ بآب مرزنجوش حل کرده ببویانند۔

شموم [دیگر ۵]: خواب آورد وقوت دماغ بدهد۔

(ص) گل شاهسفرم وبیخ تفاح وزعفران وشبت از هریک یک درم، وافیون نیم درم، اجزاء کوفته بآب مرزنجوش آمیخته [ببویند ۶]۔

نسخه دیگر: دماغهائے یابس را نافع بود، تقویت ورطوبت بخشد۔

(ص) آب خیار بادرنگ وآب کشنیز سبز ورب سیب ۷ وگلاب وآب کاهو وگل نیلوفر وگل خبازی وبیخ فقاح ۸ از هریک قدرے درهم آمیخته ببویند۔

نسخه دیگر: دماغ را قوت دهد وخواب آورد۔

(ص) تخم خشخاش وتخم کاهو وکشنیز خشک وتخم سیب از هریک جزوے، همه بوداده کوفته وبیخته درصره بسته ببویند۔

نسخه دیگر: سدهٔ دماغ بکشاید وزکام گرفته وا کند۔

(ص) شونیز بوداده وجند بیدستر وعود فاوانیا وعود هندی بوئیدن سود دهد۔

.....

۱ تا ۶ اضافه از نسخه رضا۔

۷ و ۸ ''آب'' و ''تفاح'' نسخه رضا۔

مقالہ چہارم

در [بیان][1] مائیات و مایشبہ بہ[2] فی القوام، مشتمل بر ہشت باب

باب اول از مقالہ چہارم

در بیان ماء العسل

و ماء الجبن و ماء الأصول و خل عنصل[3] و آبکامہ و غیر ذلک۔

ماء العسل: معدہ را قوت دہد، فالج و لقوہ و مفاصل و امراض بلغمی را نافع باشد، اشتہاء بیاورد و ہضم را یاری دہد، ادرار بول کند و رطوبات معدہ بزداید۔

(ص) عسل صاف پاکیزہ یک جزو و آب صاف دو جزو در دیگ کردہ بآتش نرم بجوشانند تا آنکہ یک بخش برود و دو بخش بماند از آتش فرو گیرند و اگر خواہند کہ قوی تر باشد، دارچینی و خولنجان و زنجبیل و مصطگی و زعفران و قاقلہ و جوز بوا و بسباسہ از ہر یک قدرے کہ کفاف دانند، کوفتہ و بیختہ اضافہ نمایند و بقدر حاجت جرعہ جرعہ بیاشامند۔

ماء الجبن: مالیخولیا و یرقان و جرب و کلف و امراض سوداوی را سودمند بود، بآب افتیمون آشامیدن مسہل سودا سوختہ باشد و مرۂ صفرا براند۔

(ص) بز سرخ موجوان و تندرست کہ چہل روز از زائیدن او گذشتہ باشد، چند روز کشنیز سبز و برگ کاہو یا خرفہ یا [کاسنی][4] و رازیانہ و جو و شاہترہ بدہند و بعد ازاں دو رطل شیر از ہمچنین بزے

[1و2] اضافہ از نسخہ رضا و "بالماء" نسخہ رضا۔

[3] "خل عنصل و آبکامہ و غیر ذالک" یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

کہ ایں علفہا خوردہ باشد، دوشیدہ در دیگ سنگ بآتش ملائم نرم چند جوشے بدہند پس چہل درم سکنجبین قندے راست مزہ و یک درم سرکہ برآں ریزند وبا چوب انجیر کہ پوست کندہ باشد، شیر را برہم زنند تا بریدہ شود از آتش فروگیرند وصاف[۱] سازندو باز در دیگ کردہ بجوشانند وکف آں را بردارند۔ ہر روز یک رطل درسہ دفعہ چنانکہ [میان[۲] ہر] دفعہ دوساعت [بگذارد[۳]]، بنوشند وبعداز نوشیدن چندگامے راہ بروند۔

ماءالجبن [دیگر[۴]]: بز سرخ موواز رق چشم کہ چہل روز از زائیدان او گذشتہ باشد، بعلف کاہو و شاہترہ وکشنیز و مانند آں عادت دہد کہ شیر[۵] او بصلاح آید و یک صد و پنجاہ مثقال از شیر ایں بز در دیگ سنگین بآتش ملائم جوش دہند ہمیں کہ بجوش آید، قدرے سرکہ کہنہ در دیگ اندازند کہ شیر بریدہ شود از آتش فروگیرند وصاف کنند وشیر ازاں دور کنند با آنچہ لائق مریض باشد، آمیختہ بدہند۔

ماءالشعیر: مبرّد و مرطب بود وحدت اخلاط بشکند وبول [براند[۶]] و تپہائے حارہ را نافع باشد، با کرفس ورازیانہ تپ را سود دہد، سوءالمزاج کبد کہ از حرارت [باشد[۷]] نافع [بود[۸]] وخون معتدل ازوے متولد شود۔

(ص) جو سفید فربہ رسیدہ تازہ پاک کردہ بآب بشویند ومقشر کنند وہر یک وزن جو بادہ وزن آب صاف شیریں بآتش نرم بجوشانند وکف ازاں بردارند، آنگاہ از آتش فروگیرند واز کرپاس صاف کنند وجرم آں بیندازند وبقدر حاجت بیاشامند۔

[نسخہ[۹]] دیگر: جو رسیدہ وقرفہ کوفتہ ومقشر کردہ ہر وزن جو در بست وزن آب طبخ کنند چندانکہ شش بخش جوشیدہ شود و یک بخش بماند، صاف کنند وجرم آں را بیندازند ولعاب آں را بخورند کہ غذائی سبک ومعتدل [وموافق[۱۰]] جوانان ومحروری مزاجان است۔

ماءاللحم: سودمند ترین جزہا است بجہت ضعف دل وضعف معدہ وناگوار بدن۔

(ص) گوشت بغل وگوشت دراج وگوشت مرغ از ہرکدام آں چہ خواہند بقرع انبیق

---

۱ تا ۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''شیر او بصلاح آید'' یہ جملہ نسخہ میں اس طرح مذکور ہے ''شیر را بصلاح آید''

۵ تا ۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

عرق بکشند وبقدر حاجت بنوشند وبعضے طبیبان دیگر گوشتہا داخل می کنند وتصرفات دیگر ہم کردہ اند۔
نسخہ دیگر: ایں نسخہ از آنجملہ است قوت باہ زیادہ کند ومجامعت را یاری دہد و بدن را فربہ کند و رنگ رخسار سرخ سازد وغذائے تمام دہد۔

(ص) گوشت مرغ فربہ وگوشت بغل وشیر مست وگوشت آہو از ہریک دو من، گوشت کبوتر نیم من، گوشت کنجشک خانگی صد عدد، خرمائے قسب یک من، دارچینی وشقاقل وخصیۃ الثعلب از ہریک نیم من، بہمن سرخ وسفید وجوز بوا وبسباسہ از ہریک دو سیر، مشک یک درم، عنبر اشہب دو درم، سیب شیریں پنجاہ عدد وآب گذر پنج من، [گذ[1]ررا] تراشیدہ وپاکیزہ کردہ وکوفتہ [وآب آں[2] را گرفتہ] صاف کنند واجزاء رایک شب ویک روز در آب گذر خیسانیدہ وگوشتہا در دیگ انداختہ بطریق گلاب عرق بکشند ومشک وعنبر ہریک را جدا درصرہ بستہ درظرفے کہ عرق چکیدہ می شود یاد رسوئی عرق کشی بعینہ کنند کہ عرق از بالائے آں چکیدہ شود تا درمیان عرق باشد بنوعے کہ عنبر آب شود [ومشک د[3]ر عرق] تحلیل رود وازیں عرق درخلومعدہ بقدر حاجت بیاشامند۔
ماءاللحم دیگر: بدن را قوت بخشد وضعیفان وناقہان ومردمے کہ معدۂ ایشاں طعام خوب نگوارد ازیں استفراغات سودمند بود۔

(ص) گوشت تازہ از پشت [ما[4]دۂ] گوسفند کہ ہماں ساعت کشتہ باشد جدا کنند وکباب [کنند[5]] وچربی وفربہی ازاں دور سازند وآں کباب رادر پاتیلہ سنگی باقدرے گلاب وآب سیب بہ ترش جوش دہند وسر دیگ را محکم کنند کہ بخار گوشت بر نیاید، چوں دیگ بجوش آید آب را از گوشت صاف را نگاہ دارند ودیگر بار ہماں مقدار گلاب وآب میوہ درہماں گوشت بہماں دستور اندک جوشے دادہ باز [آں[6]] آب را نگاہ دارد باز قدرے گلاب وآب سیب درہماں جوشانیدہ آں آب از گوشت صاف کردہ بگیرند چنداں کہ گوشت سفید رود وقوت در گوشت [باقی[7]] نماند وگوشت را دور کنند وآبہا را در پاتیلہ کردہ جوش دہند کہ پختہ شود واگر قوت بسیار ضعیف باشد بعوض آب میوہ شراب کنند جائز بود ودیگر تصرفات موقوف [برر[8]آئے] طبیب است۔

---

[1] تا [8] اضافہ از نسخہ رضا۔
[4] اضافہ از نسخہ رضا، جبکہ نسخہ آزاد میں ''تازہ'' لکھا ہوا ہے۔

ماءالاصول: نقرس اوجاع مفاصل بلغمی وسوداوی را سود دارد[۱]۔

(ص) عناب وسپستاں از ہریک سی عدد، پوست بیخ کاسنی وپوست بیخ بادیان از ہریک ده [درم[۲]]، تخم کاسنی ورازیانہ از ہریک پنج درم وسورنجان سہ درم آنچہ کوفتنی باشد، نیم کوب کردہ با یک من آب بجوشانند وصاف کنند و ہرصباح سی درم بادہ درم گلقند بیاشامند۔

ماءالاصول [دیگر[۳]]: لقوہ وفالج وصراع وجمیع امراض بلغمی وامراض سوداوی را سودمند بود[۴] وسنگ گردہ ومثانہ بریزاند وسدۂ جگر وسپرز را بکشاید واستسقاء واوجاع مفاصل را نافع باشد۔

(ص) پوست کرفس وپوست بیخ رازیانہ و بیخ اذخر از ہریک چہاردرم، حب بلسان واسارون از ہریک دو درم، سلیخہ وجنطیانا وبوزیدان و ہزار اسپند از ہریک سہ درم ومویز منقی بست درم، دردومن آب بجوشانند تا نصف بماند بیالایند وشربتے سی مثقال با دو درم روغن بید انجیر بیاشامند۔

ماءالاصول: سدۂ جگر وسپرز بکشاید وبرودت معدہ را نفع بود۔

(ص) پوست بیخ کرفس وپوست [بیخ[۵]] رازیانہ از ہریک ہفت درم، بیخ اذخر [وفاح[۶] اذخر] از ہریک پنج درم، [سنبل[۷] الطیب ومصطگی از ہریک یک ونیم درم] لک منقی وفوہ وعود بلسان از ہریک دو درم، گل غافث وافسنتین وگل سرخ وشکاعی وپوست بیخ کبر از ہریک سہ درم، انجیر ده عدد ومویز منقی بست درم، ہمہ را درسہ رطل آب صاف [آب[۸] صاف بجوشانند تا نصف بماند دست مالیدہ صاف] کنند و ہرصباح مقدار چہل درم با یک درم روغن بادام تلخ و یک درم روغن بادام شیریں بیاشامند۔

ماءالاصول [دیگر[۹]]: امراض سوداوی وبلغمی را سود دہد وصرع کہ از بخار ہا تولد کردہ باشد، [نافع[۱۰] بود وطبع را نرم کند واخلاط از سر دسینہ فرو دارد]۔

---

۱ ''دہد'' نسخہ رضا۔

۲و۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''بود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۵ تا ۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص) پوست بیخ بادیان و پوست [بیخ][1] کرفس از هر یک ده درم، بیخ اذخر و انیسون و سلیخه و غاریقون از هر یک پنج درم، مصطگی نانخواه و قردمانا و پودینه کوهی از هر یک سه درم، افتیمون و اسطوخودوس از هر یک هفت درم، همه را چنانکه رسم است بآب صاف بجوشانند و صاف نموده و مقدار سی درم با یک درم روغن بادام تلخ بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][2]: امراض کبد و سدهٔ آن که از برودت بود، نافع باشد۔

(ص) پوست بیخ رازیانه و بیخ کرفس از هر یک هفت درم، زیرهٔ کرمانی و نانخواه از هر یک چهار درم، تخم رازیانه و تخم کرفس از هر یک هفت درم، شکاعی با دآور و گل غافث و بیخ اذخر و اصل السوس تراشیده و گل سرخ و سنبل الطیب از هر یک سه درم، اسارون مصطگی وفوه و جعده از هر یک دو درم، مویز بیدانه پنجاه درم، حلبه ده درم و عناب سی عدد، اجزاء آنچه کوفتنی باشد نیم کوب کنند و با سی صد درم آب به[3] بجوشانند تا دو بست درم بماند صاف سازند و هر روز پنجاه درم ازیں آب بی پنج درم سکنجبین بزوری بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][4]: سدهٔ جگر و سپرز بکشاید و استسقاء و تپ بلغمی را نافع باشد۔

(ص) پوست بیخ کرفس و پوست بیخ بادیان از هر یک هفت درم، بیخ اذخر و فقاح [اذخر][5] از هر یک پنج درم، مصطگی و سنبل الطیب از هر یک ده درم، شکاعی و بادآورد و گل غافث و گل سرخ و افسنتین رومی از هر یک سه درم و زرشک بیدانه ده درم، مجموع را در دو من آب بجوشانند تا یک و نیم من بماند و هر روز چهار وقیه با یک درم روغن بادام بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][6]: حیض را براند و صرع که از شرکت رحم باشد، سود دارد۔

(ص) پوست بیخ رازیانه و پوست بیخ کرفس و مویز بیدانه از هر یک ده درم، تخم هزار اسپندو و انیسون و تخم کرفس و تخم رازیانه و زراوند مدحرج و قنطوریون دقیق و عود فاوانیا از هر یک سه درم، مجموع

[1و2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] "بہ" یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور خدا بخش ۔

مجموع را در دو من آب بجوشانند تا یک ونیم من بماند و ہر روز مقدار چہار وقیہ با یک درم روغن بادام شیریں بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][1]: سنگ گردہ ومثانہ را بریزاند۔

(ص) پوست بیخ رازیانہ از ہر یک پنج درم، پرسیاؤشاں وحب القلب واسقوردیون از ہر یک سہ درم، تخم خربزہ ہفت درم، مویز بیدانہ دہ درم وانجیر خشک دہ عدد، آنچہ باید کوفت نیم کوب کنند و [در][2] دو من آب بجوشانند تا دو ثلث بماند، صاف سازند و ہر صباح بست درم ازیں ماءالاصول با یک مثقال معجون حجرالیہود بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][3]: مواد بلغمی را نضج دہد واو جاع[4] مفاصل را سودمند بود۔

(ص) تخم رازیانہ وتخم کرفس از ہر یک پنج درم، اصل السوس شش درم، نخود مقشر ہفت درم وپرسیاؤشاں سہ درم آنچہ باید کوفت، نیم کوب کنند ومجموع را در ہشت رطل آب بہی[5] طبخ نمایند تا دو رطل بماند صاف سازند۔ مقدار شربتی چہل درم ہمراہ دہ درم معجون گل بنوشند۔

ماءالاصول [دیگر][6]: او جاع مفاصل ونقرس و در[7] پشت را نافع بود۔

(ص) پوست بیخ کاسنی و پوست رازیانہ وبیخ کرفس و پوست بیخ کبر ومویز منقی از ہر یک دہ درم، فوہ وسورنجان و بوزیدان از ہر یک سہ درم، سپستاں وعناب وانجیر سفید از ہر یک پانزدہ عدد واصل السوس نیم کوفتہ پنج درم، مجموع را در دو رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند، صاف نمودہ بدو دفعہ در روز بنوشند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[4] ''او جاع'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[5] ''بہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[7] ''در پشت بوسیدن نافع بود'' نسخہ رضا لائبریری رام پور میں یہ جملہ یوں ہے: ''درد پشت را گوشیدن نافع باشد''۔

ماءالاصول[دیگر][1]: صرع وصداع بلغمی وسدہ را زائل کند۔

(ص) پوست بیخ کرفس و پوست [بیخ][2] رازیانہ از ہر یک دہ درم، [بیخ][3] اذخر و پودینہ کوہی و سنبل الطیب و زراوند گرد از ہر یک ہشت درم، افتیمون چہار درم، شاہترہ ہفت درم، پوست ہلیلہ زرد ہشت درم، مصطگی سہ درم و جعدہ چہار درم، مجموع را در چہار رطل آب جوش دہند تا یک رطل باقی ماند، صاف کردہ چہار درم ایارج فیقرا دراں حل سازند و ہر صباح مقدار چہل درم با یک درم روغن بیدانجیر وخداوند [صداع[4] ودوار را] با روغن بادام بدہند۔

ماءالاصول[دیگر][5]: بسوء المزاج سرد وجگر را نافع بود وامراض باردہ را نافع باشد۔

(ص) پوست رازیانہ وکرفس وکبر واذخر از ہر یک ہفت درم، تخم رازیانہ وانیسون از ہر یک سہ درم ونیم، قنطوریون باریک وعاقرقرحا وزنجبیل از ہر یک سہ درم، نانخواہ وقسط وزراوند طویل از ہر یک دو درم، شونیز وتخم سداب وقردماناوشیطرج از ہر یک دو درم ونیم[6]، جند بیدستر نیم درم، راسن ومصطگی از ہر یک دو درم، چنانکہ رسم است درسہ رطل آب جوش دہند تا نصف یا ثلث[7] بماند، صاف کنند ومقدار سی مثقال با یک مثقال روغن بادام تلخ بدہند۔

ماءالاصول[دیگر][8]: تپ بلغمی وتپہائے مرکب را نافع بود۔

(ص) پوست بیخ رازیانہ وایرسا از ہر یک ہفت درم، بیخ اذخر پنج درم، گل غافث و افسنتین از ہر یک پنج درم، پوست ہلیلہ زرد ہفت [درم][9]، ہلیلہ سیاہ شش درم، بادآورد وشکاعی از ہر

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اورخدا بخش۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا اورخدا بخش۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضا اورمولانا آزاد۔

[5] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[7] ''ثلثان'' اضافہ ازنسخہ رضا۔

[8] اضافہ ازنسخہ رضا اورابن سینا۔

[9] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

یک چهار درم، مصطگی یک و نیم درم، مویز بیدانه پانزده درم، طبخ کرده چنانکه رسم است [صاف][1] نموده [سه][2] روز متوالی بدهند۔

ماءالاصول [دیگر][3]: تپ بلغمی خالص را سودمند بود۔

(ص) پوست رازیانه و پوست بیخ کرفس و اصل السوس از هریک ده درم، انیسون و تخم کرفس از هریک پنج درم، غافث و افسنتین و بادآورد از هریک چهار درم و قنطوریون باریک سه درم، مجموع را در دو من آب طبخ کنند تا نصف بماند، مقدار سی درم با هفت درم گلقند بنوشند۔

ماءالاصول، نسخه دیگر[4]: قولنج و استسقائے طبلی را نافع باشد و اخلاط لزج دفع سازد و بادهائے که در معده رودہ (بود[5]) بشکند و دور سازد۔

(ص) تخم رازیانه و تخم کرفس و نانخواه و زیرهٔ کرمانی و کرویا و شعیر و کاشم و شونیز از هریک کفے در سه رطل آب بجوشانند تا یک رطل آب بماند صاف سازند و هر صباح و شام بست درم با سه درم روغن بیدانجیر بنوشند۔

ماءالبقول، نسخه دیگر: حرارت کبد و یرقان را زائل کند و سده بکشاید و بول براند۔

(ص) برگ کشوث و [برگ[6]] کاسنی سبز و عنب الثعلب تازه و کاکنج[7] تازه و لبلاب سبز و رازیانه سبز از هریک مقدارے کوفته بفشارند و صاف کنند و شب در زیر آسمان بگذارند و علی الصباح مقدار دو وقیه تا نیم رطل بنوشند۔

ماءالبقول [دیگر][8]: ورم کبد و طحال و دبیله کبد و یرقان را نافع باشد و سده بکشاید و زردی بشره

---

[1] اضافه از نسخه رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[3] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا، جامعه ہمدرد، سالار جنگ اور مولانا آزاد۔

[4] ''ماءالبزور'' اضافه از نسخه رضا۔

[5] اضافه از نسخه رضا اور ابن سینا۔

[6] اضافه از نسخه رضا اور خدا بخش۔

[7] ''کاکنج تازه'' اضافه از نسخه رضا۔

[8] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[که[۱]] از سدهٔ کبد و مراره بود، زائل کند۔

(ص) برگ کاسنی سبز و رازیانہ سبز و عنب الثعلب و کشنیز [سبز[۲]] و لبلاب و کشوث و برگ حی العالم و بقلة الحمقاء[۳] از ہر یک قدرے کوفتہ و فشاریدہ، صاف سازند و مقدارسی درم تا پنجاہ درم با ماء الشعیر بدہند و اگر خواہند با سکنجبین بدہند۔

ماء البقول، نسخہ دیگر: در قولنج ورمی [حار[۴] کہ با تپ باشد] نافع بود۔

(ص) آب کاسنی و آب کاکنج و آب عنب الثعلب و آب خطمی سفید از ہر دہ درم، جوشانیدہ صاف نمایند و دہ درم فلوس خیارشنبر و دو درم روغن بنفشہ با دام دراں آمیختہ [بدہند[۵]]۔

ماء الہند باء یا آب کاسنی تازہ: سدهٔ جگر بکشاید، استسقا و یرقان و تپہائے کہنہ را نافع بود۔

(ص) برگ و شاخ کاسنی سبز ناشستہ بکوبند و بفشارند و آب صاف آں را جوش دہند و کف برآورند و مقدارسی درم با پنج درم سکنجبین بنوشند۔

ماء شاہترج یعنی آب شاہترہ: جرب و حکہ را نافع بود و بول براند و سدهٔ جگر و سپرز۔ کشاید و تپہائے کہنہ زائل کند۔ اخلاط سوختہ و بلغم و صفراء و خون و ہر خلطے کہ متعفن شدہ باشد، نافع بود۔

(ص) شاہترہ سبز تازہ کوفتہ و فشاردہ آب صاف آں را بگیرند و سہ درم ہلیلہ زرد [در[۶]] بست درم [آب[۷] شاہترا ہ شب خیسانیدہ و صباح مکرر صاف کنند و دہ درم] قند داخل کردہ بنوشند۔

ماء القرع یعنی آب کدو: حرارت کبد و یرقان را نافع بود و تپہاء حارہ و تشنگی را زائل کند و طبع را نرم دارد۔

(ص) بگیرند کدوئے تازہ کہ تخم دراں بستہ نشدہ باشد، تمام آں را خمیر آرد جو بگیرند و بربالائے خشتی بشب درمیان تنورے کہ در گرمی معتدل باشد، بگذارند و صبح از تنور برآورند و خمیر دور

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور مولانا آزاد۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش، سالار جنگ اور مولانا آزاد۔

۴ ''بقلة الحمقاء'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور مولانا آزاد۔

کنند و آب صاف بگیرند و مقدار نیم رطل [بادو[1] درم] ریوند سوده بنوشند و اگر خواهند که تبرید زیاده نرم کند بابوست جو یا قند سفید بنوشند، روا باشد۔

ماءالسویق: اسہال مراری و تپ محرقہ و تشنگی را زائل کند۔

(ص) پست جو بریاں [کرد[2]] دہ درم در چہل درم[3] آب صاف بیا میزند [و صاف[4] کنند و با] دو درم طباشیر سودہ و صمغ عربی بنوشند۔

مرق الدیک: خداوند رعشہ و ضیق النفس و درد مفاصل را سود دارد و با قدری بسفائج فستقی[5] مرۂ سودا براند و با کرفس و شبت قونج بکشاید و رعشہ و درد مفاصل را نافع بود و با خسک طبخ نمودہ بیاشامند، بول براند۔

(ص) بگیرند خروسے کہ بسیار پیر باشد چنداں بدوانند کہ ماندہ شود و خستہ گردد، آنگاہ بکشند و پر او پاک کنند و احشاء او برآورند و پاک سازند و درون شکم او را از بسفائج نیم کوفتہ و شبت و کرفس پر کنند و بدوزند و در دیگ سفال بآتش نرم چنداں طبخ نمایند کہ بغایت مہری و مضمحل شود پس صاف کنند و ازاں مرق بنوشند و اگر درون شکم او را بخار خسک پر کنند و طبخ نمودہ بنوشند، حبس البول و وجع[6] الکلیہ را سود دہد۔

نضوج تفاح یعنی عرق سیب: ضعف دل کہ از سوء المزاج سرد باشد، سود دہد، معدہ را قوت بخشد و مقوی و مفرح [بود[7]]۔

(ص) سیب شیریں سی صد عدد، گل سرخ و نعناع[8] و عود ہندی[9] تازہ و برگ مورد از ہر یک

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ اور خدا بخش۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

۳ ''درم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''فستقی'' اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ ''اوجاع'' اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

۸ ''نعناع تازہ'' اضافہ از نسخہ رضا۔

۹ ''عود ہندی تازہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

بست درم، دارچینی و قرنفل وعود ہندی از ہر یک دہ[1] درم، بہمن سرخ وسفید از ہر یک پنج درم، گاؤزباں و بادرنجبویہ وسنبل الطیب از ہر یک ہفت درم، مصطگی وزعفران از ہر یک [سہ[2]] درم، عنبر اشہب یک درم، مشک دو درم، گلاب خالص یک من وسیب از پوست وتخم پاک کردہ، اجزاء نیم کوفتہ مجموع را یک شب و یک روز دردو من [آب[3]] و یک من گلاب بخیسانند و بطریق گلاب عرق بکشند ومشک وعنبر وزعفران ومصطگی درظرفے کہ عرق دراں چکیدہ میشود، آویختہ بعینہ کنند۔

نسخہ [دیگر[4]]: محرروری مزاج[5] را موافق بود وضعف دل ودماغ وجگر را سودد ہد۔

(ص) سیب شیریں رسیدہ سی صد عدد از پوست وتخم پاک سازند[6] وبہمن سرخ وبہمن سفید و عودخام[7] وگل سیوتی وگل گاؤزبان وگل نیلوفر از ہر یک ہفت درم، زعفران سہ درم، مشک وعنبر اشہب از ہر یک یک درم، گلاب وعرق بید وعرق بید مشک از ہر یک یک من وآب خالص دو من، بہماں دستور بطریق گلاب عرق بکشند و بقدر کفاف بنوشند۔

خل العنصل: [آں[8]] سرکہ ست کہ دراں پیاز عنصل بیندازند وعنصل را درسرکہ پزند، بغایت فائدہ منداست۔ عرق[9] آں ضیق النفس و بواسیر را سودد ارد ورنگ بشرہ صاف [گرداند[10]] ودرد معدہ وخداوند صرع را نافع باشد وآواز را صاف کند، سینہ وقصبات شش را از بلغم غلیظ نرم پاک گرداند واگر مضمضہ کنند، دندان محکم سازد وبوئے دہان خوش کند واگر درگوش [چکانند، گرمی زائل کند[11]]۔

---

[1] ''دو درم'' اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور مولانا آزاد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[5و6] ''مزاجاں'' و''کنند'' اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] ''خام وگل سیوتی.....از ہر یک یک درم''۔ نسخہ رضا میں مذکورہ جملہ کے بجائے یہ جملہ اس طرح لکھا ہوا ہے: ''گل سرخ وصندل سفید وکشنیز خشک از ہر یک یک درم''۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

[9] ''عرق آں ... سودد ارد'' کی جگہ نسخہ رضا میں یوں ہے ''عرق النساء وضیق النفس وربو را سودد ہد''

[10] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[11] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

(ص) بگیرند[۱] از عنصل سفید خام که نه بسیار بزرگ ونه بسیار کوچک باشد، بکارد چوبین پاره پاره کنند و درریسمان کتان بکشند بنوعے که از هم جدا باشد و چهل روز در سایه بیاویزند و بعد ازاں مقدار یک من ازیں عنصل در هشت من سرکه انگوری کهنه اندازند و مدت دو ماه از اول سرطان تا آخر اسد در آفتاب بگذارند پس هنگام ضرور از دو درم شروع کنند و هر روز قدرے بیفزایند تا بست درم برسد۔

مری: که بفارسی آبکامه و بعربی مری گویند۔ آنچه از خمیر جوسازند بهتر بود۔ قوت معده بدهد و هضم طعام کند و بوے دهان خوش گرداند[۲] بلغم و رطوبات معده نشف کند۔ او جاع ورکین وعرق النساء و مفاصل را سود دهد و گزیدن سگ دیوانه را نافع باشد۔ مقطع وملطف بود و کرم [شکم[۳]] بکشد و در حقنهائے قولنج داخل کرده مستعمل است۔

(ص) نان تازه که از خمیر آرد جو پخته باشد، گرم در خم آب ندیده تازه بگذارند و سرخم بپوشند تا آنکه [نان[۴]] سرد شود، آنگاه کوفته با سرکه انگور کهنه خمیر کنند و ده روز در آفتاب بگذارند و مقدارے از ادویه حاره کوفته و بیخته در خمیر بیامیزند و هر روز قدرے سرکه بر سر خمیر کنند تا خشک نشود و [دهم[۵]] روز دیگر بدوشاب [خمیر[۶] را تازه کنند] و در آفتاب بگذارند تا خشک شود، قرصها سازند و نگاه دارند و هرگاه که خواهند یک رطل ازیں خمیر در یک رطل سرکه کهنه تند بیندازند و کیسه پر از داروهائے گرم مثل فلفل و قرنفل و زنجبیل و دارچینی و زیرهٔ کرمانی و کرویا، مجموع [نیم کوفته[۷]] در کیسه کرده سر کیسه بدوزند و در خم سرکه بیندازند و مدت دو ماه از اول تا آخر در آفتاب بگذارند، آنگاه استعمال کنند۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور خدا بخش۔

۲ ''کند'' نسخه رضا۔

۳ اضافه از نسخه رضا، خدا بخش اور جامعه همدرد۔

۴ اضافه از نسخه رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۵ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور مولانا آزاد۔

۶ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد اور ابن سینا۔

۷ اضافه از نسخه رضا، خدا بخش، ابن سینا اور مولانا آزاد۔

باب دوم از مقالہ چہارم

در بیان مطبوخات مسہل[1]

مطبوخ ہلیلہ: مسہل صفراء بود و کروخارش را سود دارد[2] دوجگر و یرقان را فائدہ دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد شش مثقال، آلوئے [سیاہ][3] بست عدد، سپستاں سی دانہ، شاہترہ وسناء مکی از ہر یک پنج درم، گل سرخ چہار درم، عناب دہ عدد، رازیانہ وتخم کشوث وتخم کاسنی از ہر یک دو درم، آنچہ کوفتنی باشد، نیمکوب کردہ مجموع را در [سہ][4] رطل آب بجوشانند تا نصف بماند، صاف سازند وشیر خشت وترنجبین وفلوس خیارشنبر از ہر یک دہ درم دراں مالیدہ وحل نمودہ مکرر صاف کنند و یک درم روغن بنفشہ[5] وروغن بادام آمیختہ بیاشامند۔

مطبوخ ہلیلہ، نسخہ دیگر: خداوند کروخارش را سود دارد ومعدہ را قوت دہد و مسہل صفراء [وسودا][6] بود۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد پانزدہ درم، سناء مکی وشاہترہ از ہر یک پنج درم، افتیمون چہار درم، امیران چینی دو درم، افسنتین سہ درم، گل سرخ وبسفائج از ہر یک سہ درم، بدستور بجوشانند وترنجبین پانزدہ درم اضافہ کنند وصاف نمودہ بیاشامند۔

[نسخہ] دیگر: خداوند تپ ربع را سود دارد و مسہل سودا وبلغم غلیظ باشد۔

(ص) ہلیلہ کابلی و ہلیلہ زرد از ہر یک پنج درم، افتیمون ہفت درم، آلوی سیاہ بست عدد، افسنتین رومی چہار درم، اسطوخودوس سہ درم، سناء مکی پنج درم ومویز بیدانہ بست درم، چنانکہ رسم

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] ''دہد'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[5] ''بنفشہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا ''ترنجبین وشیر خشت دراں حل نمودہ مکرر صاف کردہ بیاشامند''۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور مولانا آزاد۔

است بجوشانند وصاف کنند۔ آنگاہ غاریقون وملح نفطی از ہر یک نیم درم، صبر زرد یک دانگ وخربق سیاہ یک دانگ، کوفتہ وبیختہ حب کنند وفرو برند پس آں مطبوخ از عقب ایں حب بیاشامند۔

مطبوخ فواکہ: حمیات حارہ را نافع باشد وصفراء دفع کند۔

(ص) سناء مکی ہفت درم، بنفشہ وعنب الثعلب ونیلوفر از ہر یک سہ درم، عناب وسپستاں وآلوی سیاہ از ہر یک بست عدد وگل سرخ چہار درم، ہمہ در سہ رطل آب بجوشانند تا نصف بماند فرو گیرند وبیالایند وتمر ہندی وشیر خشت از ہر یک دہ درم وترنجبین بست درم دراں مالیدہ حل نمودہ مکرر صاف کنند وبنوشند۔

مطبوخ فواکہ، نسخہ دیگر: مسہل صفراء بود ومزاج حارہ وتپہائے صفراوی را سود دارد[1]۔

(ص) سناء مکی پنج درم، بنفشہ وگل نیلوفر وگل سرخ وپوست ہلیلہ زرد از ہر یک چہار درم، افسنتین رومی وتخم خیارین وتخم کاسنی وپوست رازیانہ از ہر یک سہ درم، عناب بست دانہ، سپستاں سی دانہ، [آلوی بخارا][2] وآلوی سیاہ ومشمش از ہر یک دہ دانہ، تمر ہندی وزرشک ومویز طائفی از ہر یک دہ مثقال، جوشانیدہ وصاف کردہ، ترنجبین پانزدہ درم، شیر خشت وفلوس خیارشنبر از ہر یک دہ درم دراں حل نمودہ بیاشامند واگر قوی تر خواہند دو دانگ ریوند چینی ونیم درم تربد دراں اضافہ نمایند۔

مطبوخ [فواکہ نسخہ دیگر][3]: تپہائے صفراوی ومطبقہ وصداع حار ومحروری مزاجاں را سودمند بود۔

(ص) بنفشہ ونیلوفر وپوست ہلیلہ زرد از ہر یک سہ درم، عناب پانزدہ دانہ، تمر ہندی پنج درم، تخم کاسنی وسناء مکی از ہر یک چہار درم، ترنجبین[4] پانزدہ درم، جوشانیدہ صاف نمودہ، ترنجبین پانزدہ درم، شیر خشت وفلوس خیارشنبر از ہر یک دہ درم دراں حل نمودہ بیاشامند واگر قوی تر خواہند دو دانگ ریوند چینی ونیم درم تربد دراں اضافہ نمایند۔

---

[1] ''دہد'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''ترنجبین پانزدہ درم، جوشانیدہ صاف نمودہ، ترنجبین پانزدہ درم، شیر خشت وفلوس خیارشنبر از ہر یک دہ درم دراں حل نمودہ بیاشامند واگر قوی تر خواہند دو دانگ ریوند چینی ونیم درم تربد دراں اضافہ نمایند'' کے بجائے نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں مرقوم ہے۔

مطبوخ دیگر: تپہائے صفراوی ومطبقہ وصداع حار ومحروری مزاجان راسود مند بود۔

(ص) بنفشہ ونیلوفر و پوست ہلیلہ زرد از ہر یک سہ درم، عناب پانزدہ دانہ، سپستاں بست دانہ، آلوی سیاہ و آلوی بخارا از ہر یک دہ دانہ، تمر ہندی پنج درم، تخم کاسنی و سناء مکی از ہر یک چہار درم، ترنجبین پانزدہ درم و شیر خشت دہ درم، جوشانیدہ صاف نمودہ ترنجبین و شیر خشت دراں حل نمودہ مکرر صاف کردہ بیاشامند[1]۔

[مطبوخ[2]] دیگر: صاحب ذات الجنب ونفث الدم وحمی محرقہ را سود دہد۔

(ص) سناء مکی پنج درم، بنفشہ ونیلوفر از ہر یک چہار درم، عناب وسپستاں از ہر یک بست عدد، تخم کاسنی و خبازی [از ہر یک[3] سہ درم، شیر خشت وترنجبین] از ہر یک پانزدہ درم، دراں داخل کردہ بیاشامند۔

[مطبوخ[4]] دیگر: سرسام گرم وصداع [گرم[5]] وتپ مطبقہ را سود دہد۔

(ص) سناء مکی پنج درم، بنفشہ ونیلوفر از ہر یک چہار درم، تخم کاسنی سہ درم، آلو وعناب و سپستاں از ہر یک بست عدد، فلوس خیارشنبر وترنجبین از ہر یک دہ درم، چنانکہ رسم است، [طبع[6] نمودہ] بیاشامند۔

مطبوخ دیگر[7]: ذات الجنب وذات الریہ وسرفہ را نافع دہد۔

(ص) بنفشہ ونیلوفر و خبازی و اصل السوس تراشیدہ از [ہر یک[8]] سہ درم، پرسیاؤشاں و زوفا از ہر یک دو درم، عناب وسپستان از ہر یک بست دانہ، تخم خطمی سہ دانہ و مویز بیدانہ دہ درم،

---

[1] مطبوخ دیگر کہ تپہائے صفراوی ..... بیاشامند" یہ پورا نسخہ، نسخہ آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش لائبریری پٹنہ۔

[3] اضافہ از نسخہ سالار جنگ اور نسخہ ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ خدا بخش اور سالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، ابن سینا اور مولانا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

اجزاء جوشانیدہ وصاف نمودہ ترنجبین وفلوس خیارشنبر از ہر یک دہ درم دراں اضافہ کردہ بیاشامند۔

مطبوخ افسنتین[1]: ضعف معدہ را نافع باشد۔

(ص) افسنتین پنج درم، گل سرخ چہار درم وسنبل الطیب دو درم جوشانیدہ صاف نمودہ ترنجبین دہ[2] درم [دراں[3]] داخل [کردہ[4]] بنوشند۔

[**مطبوخ**[5]] **دیگر**: کہ صفراء وبلغم وسوداء سوختہ دفع کند وامراض سوداوی [را[6]] نافع باشد۔

(ص) سناء مکی ہفت درم، گل سرخ چہار درم، پوست ہلیلہ زرد وسیاہ از ہر یک پنج درم، بسفائج فستقی واصل السوس تراشیدہ ورازیانہ از ہر یک دو درم، اسطوخودوس وپرسیاؤشاں وشاہترہ وگاؤزباں وبادرنجبویہ وبنفشہ وافتیمون ونیلوفر از ہر یک سہ درم، مویز منقی وسپستاں از ہر یک سی دانہ، مجموع را در [سہ[7]] رطل آب بجوشانند تا نصف بماند، افتیمون را در کیسۂ کتان بستہ در آخر بیندازند واز آتش فروگیرند وبیالایند وگلقند آفتابی دہ درم وفلوس خیارشنبر کہ بروغن بادام چرب کردہ باشد، وترنجبین از ہر یک پنج[8] درم، [دراں[9]] بمالند ومکرر صاف کردہ بیاشامند۔

مطبوخ سورنجان: اوجاع مفاصل ونقرس را سودمند باشد۔

(ص) سناء مکی ہفت درم، رازیانہ وانیسون وقنطوریون دقیق از ہر یک دو درم، گل سرخ وپوست ہلیلہ کابلی[10] از ہر یک چہار درم، سورنجان مصری پنج درم، پرسیاؤشاں وگاؤزباں و

---

۱ ''مطبوخ دیگر'' نسخہ رضا۔

۲ ''دہ درم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، نسخہ ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش اور جامعہ ہمدرد۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

۸ ''پانزدہ درم'' نسخہ رضا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۱۰ ''زرد'' نسخہ رضا۔

بادرنجبویہ از ہر یک سہ درم، جوشانیدہ وصاف نمودہ گلقند دہ درم وترنجبین بست درم دراں داخل[1] کردہ بنوشند۔

مطبوخ سورنجان[نسخہ[2] دیگر]: اخلاط محرقہ وبلغم لزج دفع کند ومزاجہائے گرم [را[3]] نافع باشد۔ مفاصل ونقرس گرم راسود دہد ودرزمان گرمانیز تواں داد۔

(ص) سناء مکی ہفت درم، اصل السوس تراشیدہ وسورنجان مصری وعنب الثعلب از ہر یک پنج درم، تربدتراشیدہ ورازیانہ از ہر یک یک درم، زنجبیل نیم درم، تخم کاسنی وبنفشہ از ہر یک سہ درم، انجیر وعناب از ہر یک دہ دانہ، سپستاں بست دانہ، گلقند وترنجبین وخیارشنبر از ہر یک درم، اجزاء جوشانیدہ ترنجبین وغیرہ دراں حل کردہ وصاف نمودہ بنوشند۔

مطبوخ افتیمون: بیماریہائے سوداوی مثل جرب وقوبا وبرص وبہق سیاہ ومالیخولیا راسودمند باشد۔

(ص) ہلیلہ سیاہ دہ درم، بسفائج نیم کوفتہ پنج درم، افتیمون دہ درم، سناء مکی واسطوخودوس از ہر یک درم، انیسون وبادیان از ہر یک دو درم، خربق سیاہ دو دانگ[4]، تربدتراشیدہ دو دانگ[5] ویک درم وزنجبیل نیم درم، چنانکہ رسم است بجوشانند وصاف نمودہ، غاریقون وحجرارمنی ولاجوردوملح نفطی از ہر یک دو دانگ نرم کوفتہ وبیختہ درمطبوخ اضافہ کردہ بیاشامند واگر قوی تر خواہند، شحم حنظل وصبر سقوطری قدرے اضافہ کنند۔

مطبوخ افتیمون، نسخہ دیگر: مسہل صفراء وسوداء محرق[6] وبلغم [بود[7]]۔ جذام وجنون ووسواس وجمیع امراض سوداوی [را[8]] نافع باشد۔

---

[1] ''حل'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور مولانا آزاد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

[4] نسخہ رضا میں ''دو انگ'' کے بجائے ''از ہر یک دو دانگ'' تحریر ہے۔

[5] ''دو دانگ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] ''محرق'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش اور ابن سینا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

(ص) سناء مکی هفت درم، بنفشه و نیلوفر و تخم کاسنی از هریک چهار درم، بادرنجبویه و گاؤزبان [و پوست[1] هلیله و آمله منقی و اسطوخودوس و بسفائج و پوست هلیله زرد] و پوست هلیله کابلی از هریک سه درم، ورق گل سرخ هفت درم، مویز منقی ده درم، اصل السوس تراشیده و تخم شاهتره و کشوث از هریک سه درم، ورق گل[2] سرخ و افتیمون هفت درم، مجموع در شش رطل آب جوشانیده تا نصف بماند در آخر افتیمون را در کیسه کتان بسته بیندازند تا دوسه جوش بزنند[3]، از آتش فرو گیرند و صاف کنند و فلوس خیارشنبر و ترنجبین از هریک ده درم دراں حل کنند و مکرر صاف کرده بیاشامند۔

نسخه دیگر[4]: مالیخولیا و بهق و برص سیاه و جرب و قوبا و جمیع امراض سوداوی را نافع باشد۔

(ص) هلیله سیاه [ده[5]] درم، افتیمون[6] سه درم، بسفائج پنج درم، سناء مکی هفت درم، اسطوخودوس ده درم، تربد تراشیده دو درم، غاریقون چهار دانگ، خربق سیاه دو دانگ و نیم و صبر یک درم، چنانکه رسم است طبخ نموده بیاشامند۔

نسخه دیگر: مالیخولیا و امراض سوداوی را سود دهد۔

(ص) افتیمون [در[7]] کتان بسته و پوست هلیله کابلی و اسطوخودوس و مویز بیدانه از هر یک چهار درم، بسفائج فستقی نیم کوفته سه درم، [تربد[8]] سفید [تراشیده[9] نیم درم] و زنجبیل یک دانگ و سناء مکی پنج درم در دو رطل آب بجوشانند تا نصف بماند صاف کنند و بیاشامند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا اور خدا بخش۔

[2] ''ورق گل سرخ'' یہ لفظ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[3] ''دہند'' نسخه رضا۔

[4] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[5] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[6] ''افتیمون سه درم، بسفائج پنج درم، سناء مکی هفت درم، اسطوخودوس ده درم، تربد تراشیده دو درم'' یہ جملہ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[7] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[8] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

[9] اضافه از نسخه رضا اور سالار جنگ۔

مطبوخ دیگر: امراض[1] سوداوی وصفراوی رابنشاند۔

(ص) پوست هلیله زرد و کابلی[2] از هر یک دو درم، افسنتین رومی و افتیمون از هر یک دو درم و نیم، تربد سفید تراشیده پنج درم، آلوسیاه پانزده عدد، تمر هندی ده درم، فلوس[3] خیارشنبر ده درم و ترنجبین بست[4] [درم[5]] جوشانیده وصاف [نموده] فلوس خیارشنبر وترنجبین دراں بمالند ومکرر صاف کنند ونیم گرم بنوشند۔

مطبوخ خیارشنبر: اخلاط سوختہ از بدن پاک کند۔

(ص) پوست هلیله زرد وتمر هندی از هر یک پانزده درم، عناب وآلوی بخارا از هر یک بست دانه، مویز منقی بست درم، گل سرخ پنج درم وبنفشه سه درم، همه را در یک من ونیم آب بجوشانند تا نصف بماند صاف[6] نمایند و بست درم فلوس خیارشنبر بروغن بادام چرب کرده دراں حل کرده مکرر صاف نموده بیاشامند۔

مطبوخ تربد: مسهل بلغم بود وقدرے اسهال سوداء سر کند۔ ورم معده و برودت جگر را سود دارد۔

(ص) سناء مکی وگل سرخ وبنفشه وپوست هلیله زرد وپوست هلیله کابلی وهلیله سیاه از هر یک پنج درم، تربد سفید وصمغ یک درم، زنجبیل نیم درم، بسفائج فستقی وقنطوریون باریک وافتیمون[7] و افسنتین[8] رومی از هر یک چهار درم، گاؤ زبان وبادرنجبویه وجعده وبیخ رازیانه و [بیخ[9]] کرفس وتخم کشوث از هر یک سه درم، زرنباد وسنبل الطیب از هر کدام یک درم، زبیب[10] منقی دو درم، سپستاں سی

---

[1] ''امراض ..... بہ نشاند'' کی جگہ نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں ہے: امراض سوداوی وصفراوی را نافع باشد''

[2] ''پوست ہلیلہ کابلی'' نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[3] ''فلوس خیارشنبر درم وترنجبین بست درم'' یہ جملہ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر درج ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[6] ''صاف نمایند..... حل کردہ مکرر'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔

[7] ''افتیمون رومی'' نسخہ رضا۔

[8] ''افین رومی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[10] ''زرشک'' نسخہ رضا۔

دانہ، انجیر دہ دانہ و مشمش گردہ دانہ، بدستور جوشانیدہ و صاف نمودہ شیر خشت دہ مثقال، ترنجبین[1] و گلقند و بنفشہ مربی و شربت (دینار[2]) از ہر یک پنج درم اضافہ کردہ صاف نمودہ بنوشند۔

مطبوخ غاریقون: مسہل سوداء و بلغم غلیظ باشد۔

(ص) پوست [ہلیلہ[3]] زرد دہ درم، پوست ہلیلہ کابلی و ہلیلہ سیاہ از ہر یک ہفت درم، پوست بلیلہ و آملہ منقی از ہر یک چہار درم، مویز طائفی بیدانہ دہ درم، آلوی سیاہ دو عدد، گاؤ زبان و بادرنجبویہ و گل غافث و اسطوخودوس از ہر یک سہ درم، بسفائج نیم کوفتہ دہ درم، غاریقون یک درم، افتیمون دہ درم، راز یانہ و قرنفل و انیسون و ساذج ہندی از ہر یک درمے، چنانکہ[4] رسم است بجوشانند و صاف کنند و غاریقون و صبر سقوطری از ہر یک درمے، ملح نفطی و حجر لاجورد از ہر یک دو دانگ، شحم حنظل یک دانگ و شکر سرخ [دہ[5]] درم آخر اضافہ نمودہ در جلاب آمیختہ بیاشامند۔

[نسخہ[6]] دیگر: امراض سوداوی و بلغمی[7] را نافع باشد۔

(ص) ہلیلہ سیاہ و تمر ہندی از ہر یک دہ درم، گاؤ زبان و بالنگو از ہر یک چہار درم، آلوی سیاہ بست عدد، مویز طائفی بست درم، اسطوخودوس و بسفائج از ہر یک سہ [درم[8]]، راز یانہ و انیسون و شاہترہ از ہر یک دو درم و [افتیمون[9]] ہفت درم، چنانکہ رسم است بجوشانند و صاف کنند و در آخر غاریقون و صبر سقوطری از ہر یک درمے، ملح [نفطی[10]] و حجر لاجورد از ہر یک دو دانگ، شحم حنظل یک دانگ و نیم و شکر دہ درم بر آں ریزند و در ہم آمیختہ مکرر صاف کنند و بیاشامند۔

---

۱ ''ترنجبین پانزدہ مثقال'' رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

۴ ''چنانکہ.....از ہر یک درمے'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ و ۷ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا۔

مطبوخ زوفا: ذات الجنب واوجاع سینہ وسعال را مفید بود۔

(ص) سناء مکی پنج درم، عناب دہ [عدد[1]]، سپستان بست عدد، انجیر سفید دہ عدد، مویز طائفی پانزدہ عدد، اصل السوس تراشیدہ سہ درم، پرسیاؤشان وتخم خطمی از ہر یک سہ درم وجوہ مقشر نیم کوفتہ دہ درم، مجموع را در یک رطل [آب[2]] جوشانیدہ در آخر شکر سرخ دہ درم بدستور اضافہ کردہ بیاشامند۔

[مطبوخ[3]] دیگر: تپہائے بلغمی را فائدہ دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی دہ درم، افتیمون ہفت درم، شکاعی و بادآورد وگل غافث از ہر یک شش درم، قنطوریون باریک پنج درم، بیخ اذخر چہار درم ومویز بیدانہ بست درم، آنچہ باید کوفت، نیم کوب کنند و در پنج رطل آب خیسانیدہ چنانکہ رسم است، بجوشانند تا یک رطل آب باقی بماند، صاف نمودہ ہر روز سی [درم[4]] بسکنجبین بزوری بنوشند۔

[مطبوخ[5]] دیگر: ضیق النفس وسرفۂ بلغمی کہنہ را نافع باشد و بدن [را[6]] از اخلاط غلیظ پاک کند۔

(ص) سناء مکی پنج درم، اصل السوس تراشیدہ نیم کوفتہ سہ درم، انجیر خشک دہ عدد، مویز بیدانہ پانزدہ درم، تخم رازیانہ نیم کوفتہ وخبازی و پرسیاؤشان وبنفشۂ خشک ونیلوفر وزوفا از ہر یک سہ درم، عناب وسپستاں از ہر یک بست دانہ، مجموع را در [سہ[7]] رطل آب طبخ نمایند تا یک رطل بماند، صاف کردہ جاؤشیر وترنجبین وگلقند از ہر یک دہ درم دراں بمالند ومکرر صاف کنند و یک درم روغن بادام اضافہ کردہ مقدار شربتے پنجاہ درم بنوشند۔

دیگر[8]: خداوند کروخارش [را[9]] سود دارد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[3و4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور مولانا آزاد۔

[8] ''مطبوخ شاہترہ'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

(ص)پوست ہلیلہ زرد دہ درم، سناء مکی و شاہترہ از ہر یک پنج درم، تخم کاسنی سہ درم، عناب وسپستاں از ہر یک بست دانہ، گل سرخ وافتیمون وبسفائج[1] از ہر یک دو درم، چنانکہ رسم است جوشانیدہ صاف نمودہ ترنجبین پانزدہ درم دراں حل[2] کردہ بیاشامند۔

مطبوخے[3] کہ بول وحیض رابراند۔

(ص)مشکطر امشیع وقیصوم وفراسیون از ہر یک پنج درم، عاقر قرحا واذخر وعود بلسان و قسط وکماذریوس وانیسون ونانخواہ از ہر یک سہ درم، فوہ ہفت درم، جعدہ وسداب وفودنج وتخم کرفس و تخم[4] رازیانہ از ہر یک چہار درم، توتیائے سرخ دہ درم، وج سہ درم ونیم، بدستور درسہ من آب طبخ نمایند تا یک من بماند صاف نمایند ومقدار چہار وقیہ بنوشند۔

مطبوخ دیگر[5] حیض رابراند۔

(ص)اسارون وسداب از ہر یک نیم درم، رازیانہ وتوتیائے سرخ ودرمنہ ترکی وتخم کرفس از ہر یک دو درم وانجیر دہ عدد بجوشانند وصاف کنند وگلقند دہ درم داخل کردہ بنوشند۔

مطبوخ دیگر: حیض رابراند۔

(ص)توتیائے سرخ وحلبہ وانیسون از ہر یک چہار درم وسداب سہ درم، ہمہ را درسہ رطل آب بجوشانند تا برطلے آید، صاف کنند وقدرے شکر اضافہ [کردہ][6] ہر صباح بیک پیالہ کردہ[7] بنوشند۔

نسخہ[8] دیگر: توتیائے سرخ سہ درم، فراسیون وفوہ از ہر یک چہار درم، پودینہ دہ درم ومشکطر امشیع پنج درم، ہمہ را درپنج رطل آب بجوشانند تا نصف بماند صاف کنند وقدرے مفتح[9] اضافہ کردہ سہ روز

---

[1] ''از ہر یک دو درم، چنانکہ رسم است جوشانیدہ صاف نمودہ'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] ''داخل'' نسخہ رضا۔

[3] ''مطبوخے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4و5] ''تخم'' و ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا۔

[7] ''کردہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[9] ''اضافہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

متوالی بنوشند۔

مطبوخ غافث: تپہائے بلغمی کہنہ وتپ ربع بلغمی را سود دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی دہ درم، افتیمون ہفت درم، باد آورد وگل غافث از ہریک شش درم، قنطوریون باریک وبیخ اذخر از ہریک پنج درم، شاہترہ چہار درم ومویز بیدانہ بست درم، اجزاء را در پنج رطل آب طبخ نمایند[1] تا یک رطل بماند صاف کنند و ہر صباح سی مثقال ازیں مطبوخ با پنج [مثقال][2] سکنجبین بنوشد۔

[مطبوخ[3]] دیگر: سوء المزاج گرم [کبد[4]] وسپرز را سود دہد۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد دہ درم، ہلیلہ سیاہ[5] وبیخ رازیانہ وبیخ بادیان از ہریک پنج درم، بیخ کاسنی [وتخم[6]] کاسنی از ہریک چہار درم وگلقند دہ درم، چنانکہ رسم است طبخ کردہ بنوشند۔

[مطبوخ[7]] دیگر: سوء المزاج جگر وسپرز را سود دارد وسدہ را بکشاید ویرقان را نافع بود۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد وشاہترہ وتخم کاسنی وبیخ کاسنی وسناء مکی از ہریک پنج درم، گل سرخ دہ درم، عنب الثعلب پنج درم وآلوئے بخارا پانزدہ درم، چنانکہ رسم است در یک رطل آب طبخ نمایند تا نصف بماند صاف کردہ ترنجبین دراں[8] حل کردہ بنوشند[9]۔

---

[1] ''کنند'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[5] ''ہلیلہ سیاہ وبیخ رازیانہ'' یہ جملہ نسخہ رضا میں یوں تحریر ہے: ''ہلیلہ سیاہ وبیخ کبر وبیخ رازیانہ''۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

[8] ''دراں'' نسخہ رضا میں یہ جملہ مکرر منقول ہے۔

[9] ''بیاشامند'' نسخہ رضا۔

باب سوم از مقالہ چہارم

در بیان نقوعات

نقوع سپستان: مسہل صفراء بود وصداع گرم را [نافع[1] بود]۔

(ص) سپستاں سی دانہ، تمر ہندی بست درم، تخم کاسنی وتخم کاہو از ہر یک [سہ[2] درم] فلوس خیارشنبر وترنجبین از ہر یک دہ درم، مجموع را درسہ رطل آب گرم بشب بخیسانند وبصبح بدست مالیدہ صاف نمودہ بیاشامند۔

نقوع[3] ہلیلہ: صداع گرم را سود دارد ومحروری مزاجان را ودر ہوائے [گرم[4] موافق] بود۔

(ص) پوست ہلیلہ زرد پانزدہ درم وآلوئے سیاہ صد عدد، آلو را بشب بخیسانند وبصباح صاف کردہ[5] ہلیلہ را بآب آلو در ہاون سنگی بسایند تا آب آلو قوت ہلیلہ بگیرد، صاف نمایند وپانزدہ درم ترنجبین دراں داخل کردہ مکرر صاف کنند وبیاشامند۔

دیگر[6]: بادہا بشکند وخلط غلیظ از بدن پاک کند وردسر کہ از بادہائے غلیظ باشد، نافع بود۔

(ص) سعد وسنبل الطیب وافسنتین وفقاح اذخر وتخم کرفس ورازیانہ ونانخواہ وزیرۂ کرمانی از ہر یک کفے، ہمہ در یک من ونیم آب گرم بخیسانند وبیالایند وده درم صبر بایں آب در شیشہ کردہ سہ روز در آفتاب وبشب در خانہ گرم بگذارند پس از سہ روز یک وقیہ ازیں نقیع بادو درم روغن بید انجیر بنوشند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[3] ''نقوع دیگر'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[5] ''نمودہ'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[6] ''نقوع صبر'' نسخہ رضا۔

[نسخہ[1]] دیگر: دردسر گرم را سود دارد۔

(ص) آب کاسنی سہ وقیہ وصبر سقوطری چہار دانگ سہ روز درآفتاب بگذارند و بشب در خانہ نگاہ دارند، [آنگاہ[2]] صاف کردہ بنوشند۔

[نسخہ[3]] دیگر: معدہ را قوت دہد وقطع بخار از دماغ کند واخلاط از دماغ فرود آرد۔

(ص) افسنتین رومی دہ درم، اسارون پنج درم، قنطوریون دقیق ومصطگی از ہر یک سہ درم، ہمہ را در یک من ونیم آب بخیسانند و بیالایند و در شیشہ کردہ [شش[4] درم] دراں داخل کردہ سہ روز در آفتاب وبشب در خانہ گرم بگذارند و چہار روز دو وقیہ با یک درم روغن بادام بنوشند۔

[نسخہ[5]] دیگر: صداع کہ از رطوبات[6] باشد، سود دارد و دماغ را پاک کند۔

(ص) پوست بیخ کرفس و پوست بیخ را زیانہ از ہر یک پنج درم، انیسون وتخم کرفس و رازیانہ از ہر یک دو درم، مصطگی وسنبل الطیب از ہر یک یک درم ونیم، اسطوخودوس وکماذریوس و افسنتین وغافث از ہر یک سہ درم، گل سرخ دو ونیم درم، قنطوریون باریک واسارون از ہر یک دو درم وتر بدسہ درم، مجموع را [در] دو رطل آب خیسانیدہ بست و چہار درم صبر داخل کنند وہر روز مقدار دو وقیہ با یک درم روغن بادام بنوشند۔

نقوع بزور: تخم خربزہ وکرفس وانیسون وراز یانہ از ہر یک سہ درم، اینہا را ہمہ نیم کوب کردہ دوقو و مشکطر امشیع از ہر کدام دو درم، سنبل وافسنتین [از[8] ہر یک چہار درم، ہزار اسپند وابہل] از ہر یک یک ونیم درم با یک من ونیم آب در شیشہ کنند و سہ روز در آفتاب بگذارند وبشب در خانہ گرم نگاہ

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ ''رطوبت'' نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ اور ابن سینا۔

دارند و روز چہار بدست مالیدہ صاف کنند و شربتے یک وقیہ با یک درم روغن بادام بنوشند۔

نقوع حلو: تپہائے گرم را نافع باشد۔

(ص) مشمش و عناب و آلوئے سیاہ از ہر یک پانزدہ دانہ، بنفشہ و نیلوفر از ہر یک سہ درم، کشنیز خشک و عدس مقشر از ہر یک سہ درم و تخم کاسنی یک مثقال، اجزاء در شب خیسانیدہ و علی الصباح صاف نمودہ بیاشامند۔

نقوع حامض:[۲] صفراء را ساکن کند و حرارت بنشاند۔

(ص) عناب و مشمش از ہر یک پانزدہ عدد، آلوئے سیاہ ہفت عدد، تمر ہندی پنج درم، نیلوفر و بنفشہ از ہر یک سہ درم و زرشک بیدانہ دہ درم، مجموع شب در آب بخیسانند و در آسمان بگذارند و علی الصباح صاف نمودہ۔

نقوع فواکہ: مسہل صفراء [بود][۳] و در حمیات صفراوی سودمند بود۔

(ص) آلوئے سیاہ و آلوئے بعلبکی از ہر یک بست عدد، عناب سی عدد، تمر ہندی پانزدہ درم، سپستان پنجاہ عدد، بنفشہ و تخم غافث از ہر یک سہ درم، [مجموع[۴] شب در گرم بخیسانند و در زیر آسمان بگذارند] و تر نجبین بست درم، شکر دہ درم و فلوس خیارشنبر ہفت درم، ہمہ را بشب در آب گرم خیسانیدہ و علی الصباح صاف نمودہ بیاشامند۔

نقوع دیگر: صفراء را تسکین [دہد[۵]] و طبع را نرم دارد و مزاجہا گرم را نافع باشد و صداع صفراوی را برطرف کند۔

(ص) مشمش و عناب از ہر یک دہ دانہ، آلوئے سیاہ ہفت دانہ، تمر ہندی دہ درم، نیلوفر و بنفشہ از ہر یک سہ درم، انار دانہ و زرشک از ہر یک کفے، ہمہ را بشب در آب خیسانیدہ و صباح بدست مالیدہ صاف نمودہ بیاشامند۔

---

۱ ''کردہ'' نسخہ رضا۔

۲ یہ نسخہ، نسخہ رضا میں ''نقوع حلو'' کے بعد مذکور ہے لیکن نسخہ مولانا آزاد علی گڑھ میں موجود نہیں ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[نقوع[۱]] دیگر: مکبود و مطحول را نافع باشد و یرقان را زائل کند و طبع را نرم دارد و صفراء بنشاند۔

(ص) مشمش و عناب از هر یک [ده[۲]] دانه، آلوئے سیاہ پانزده دانه، بنفشه و نیلوفر از هر یک سه درم، تمر هندی ده درم، سناء مکی و پوست هلیله زرد از هر یک پنج درم، کشنیز خشک و تخم کاسنی و تخم کشوث و غافث از هر یک سه درم، فلوس خیارشنبر پانزده درم، شکر بست درم، بنفشه یک درم مجموع را بشب در آب گرم خیسانیده و صباح درهم مالیده صاف نموده نیم درم ریوند چینی[۳] سوده و یک درم روغن بادام و پانزده درم ترنجبین اضافه کرده بنوشند۔

نقوع[۴] دیگر: مسهل[۵] صفراء باشد وحدت و غلیان خون ساکن کند و مسهل بے زحمت باشد۔

(ص) آلوئے بخارا پانزده دانه، تمر هندی و شیر خشت و ترنجبین از هر یک ده درم، بشب در قدرے آب صاف خیسانیده علی الصباح صاف نموده بنوشند۔

[نقوع[۶]] دیگر: تپهائے گرم را نافع باشد و سوء المزاج جگر را که از گرمی باشد، سود دهد۔

(ص) آلوئے سیاہ سی دانه، مویز بیدانه بست درم، تخم کاسنی و تخم کشنیز از هر یک چهار درم، کشنیز خشک سه درم، عناب بست دانه، سپستان سی دانه و تمر هندی ده درم، مجموع را سه روز در آفتاب و بشب در مکان گرم بگذارند و بعد از سه روز صاف نموده، نیم رطل باده درم ترنجبین بنوشند۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا اور خدا بخش۔

۲ اضافه از نسخه رضا اور ابن سینا۔

۳ ''چینی'' یه لفظ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۴ ''نقوع'' یه لفظ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۵ ''مسهل صفرا..... بے زحمت باشد'' یه پورا جمله نسخه رضا میں موجود نہیں ہے۔

۶ اضافه از نسخه رضا۔

باب چهارم از مقاله چهارم

در بیان نطولات

نطولے که خواب آورد و سرسام را نافع باشد۔

(ص) بنفشه و تخم کاسنی[1] از هر یک پنج درم، پوست خشخاش و گل سرخ و تراشه کدو تر و بابونه از هر یک ده درم و کشک جو پنج درم، همه را در پنج من آب طبخ کنند تا نصف بماند سر را به بخار آن بدارند و آبها را بشیر گرم برسر بریزند۔

[نطول[2]] دیگر: صداع بارد را نافع باشد۔

(ص) بابونه و اکلیل الملک و نمام و مرزنجوش و صعتر و ورق غار و برنجاسف از هر یک کفے، جوشانیده سر [را][3] به بخار آن بدارند و همان آبها را بشیر گرم برسر بریزند۔

[نطول[4]] دیگر: صداع ریحی را سود دارد۔

(ص) بابونه و اکلیل الملک و برگ کرفس و رازیانه و زیرهٔ کرمانی و مرزنجوش و صعتر و شبت از هر یک قدرے بجوشانند و سر به بخار آن بدارند و آبهائے گرم را برسر بریزند۔

نطول[5] دیگر: که صداع سودا[6]وی را سود دارد۔

(ص) بنفشه و نیلوفر و اکلیل الملک و بابونه و گل سوسن خشک و ساذج هندی و قرنفل، اجزاء برابر بجوشانند و بهمان دستور استعمال کنند۔

---

[1] ''کاہو'' نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[5] ''نطولے کہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''سوداوی'' نسخہ رضا۔

نطولے کہ خداوند سرسام گرم را سود دارد۔

(ص) بنفشہ و نیلوفر از ہر یک دو درم و بابونہ یک درم، در آفتابہ بجوشانند و سر آں رابستہ دارند کہ بخار ازاں بر نیاید و [چوں[1]] پختہ شود بگذارند کہ اندک حرارت و بخار آں کم شود و سر آفتابہ پیش روئے بیمار بدارند تا بقیہ بخار بدماغ مریض برآید و آں آب باقدرے روغن گل آمیختہ اندک اندک برسر مریض بریزند۔

نطول دیگر: کہ خواب آورد و یبوست دماغ را نافع باشد و سرسام صفراوی را سودمند بود۔

(ص) گل بنفشہ و گل نیلوفر و برگ کاہو و کشنیز سبز و جومقشر و پوست خشخاش و برگ مورد و بابونہ از ہر یک جزوے باطبخ کلہ گوسفند جوشاندہ صاف نمودہ نیم گرم برکلہ و سر بریزند کہ نافع است۔

[نطول[2]] دیگر: خداوند سرسام گرم و اقسام دیوانگی را سودمند بود۔

(ص) بنفشہ و نیلوفر و گل خطمی و شاہسفرم و کشک جو و برگ بید و گل سرخ و برگ کاہو و بابونہ و برگ عنب الثعلب از ہر یک کفے، بجوشانند و بخار آں بدماغ بگیرند و آب آں را اندک اندک برسر بریزند۔

[نطول[3]] دیگر: صداع گرم را فائدہ دہد۔

(ص) بنفشہ و جومقشر نیم کوفتہ و تخم[4] کدو و بزرقطونا و تخم خربزہ و پوست خشخاش و بیخ لفاح و تخم خطمی و کاہو و برگ بید سرخ، ہمہ را در برابر[5] بگیرند و جوشانیدہ سر بہ بخار آں بدارند و آں آب را بشیر گرم برسر بریزند۔

[نطول[6]] دیگر: کہ ابلہی و فراموشی را نافع بود۔

(ص) کلہ و پاچہ بز و بابونہ و اکلیل الملک و حلبہ و شبت از ہر یک کفے، در دیگ سربستہ طبخ

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور جامعہ ہمدرد۔

[4] ''تخم'' یہ لفظ نسخہ مولانا میں مکرر منقول ہے۔

[5] ''در برابر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور ابن سینا۔

نمایند و دماغ به بخار آں بدارند و آب را نیم گرم بر سر بریزند۔

نطول دیگر: اگر بر سر و مہرہ پشت خداوند سکتہ بریزند، نافع بود۔

(ص) شیخ جبلی و مرمکی و شبت و مرزنجوش و برگ ترنج و صعتر و اکلیل الملک و بابونہ و سداب و حاشا از ہر یک قدرے چنانکہ رسم است، بجوشانند و بخار آں بد ماغ مسکوت برسانند و آب گرم را بر پشت او بریزند۔

[نطول[1] دیگر: صداع سر درا نافع بود۔

(ص) پودینہ دشتی و شیخ جبلی و بابونہ و اکلیل الملک و صعتر و مرزنجوش و قیصوم و شبت و برگ درخت غار از ہر یک جزوے، چنانکہ رسم است طبخ نمودہ سر بہ بخار آں بدارند و آب آں آہستہ بر سر بچکانند۔

[نطول[2] دیگر: گرانی گوش کہ از عقب مسہل باشد و سبب آں بخارات باشند، سود دہد۔

(ص) بابونہ و اکلیل الملک و قیصوم از ہر یک دہ درم، نمام و اذخر و مرزنجوش و رازیانہ و پوست بیخ کبر و گل کبر از ہر یک پنج درم، در دو من آب بجوشانند تا مہرا شود و بخار آں در گوش بدارند۔

[نطول[3] دیگر: نشان آبلہ کہ در بدن باشد، برطرف سازد۔

(ص) گل سرخ ہفت درم، بنفشہ و نیلوفر و صندلین و تخم کاسنی و تخم کاہو از ہر یک چہار درم، در ہفت من آب بجوشانند تا سہ من بماند، او را بر اعضاء بریزند و بدن را بشویند۔

[نطول[4] دیگر: کہ سنگ گردہ و مثانہ را برآرد و بول را براند۔

(ص) بابونہ و گل سرخ و اکلیل الملک و خطمی و خسک از ہر یک دہ درم، پوست خربزہ خشک و پرسیاؤشان و تخم قلت از ہر یک ہفت درم، اشنان و اصل السوس و پوست بیخ رازیانہ از ہر یک پنج درم، کاکنج و حلبہ از ہر یک چہار درم، برنجاسف و بنفشہ خشک از ہر یک دو درم، در دو من آب بجوشانند و در ظرف بزرگ کردہ در حمام میان ایں آبہا نشینند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[نطول[1]] دیگر: سنگ گردہ ومثانہ رابریزاند و بابول برآرد۔

(ص) بابونہ وگل سرخ واکلیل الملک و خطمی خشک از ہر یک دہ درم، حلبہ و رازیانہ ونمام و سداب از ہر یک سہ درم، شبت ومرزنجوش وخبازی و پرسیاؤشاں از ہر یک چہار درم، بدستور مذکور بجوشانند و درحمام چنانکہ رسم است، استعمال کنند۔

[نطول[2]] دیگر: سنگ گردہ ومثانہ راسود دہد۔

(ص) بابونہ و درمنہ ترکی ونمام ومرزنجوش و برگ کبروسرگین کبوتر بچہ، مجموع راجوشانیدہ درمیان ایں بنشینند وثفل آں رابرعانہ وناف وحوالی[3] ناف بگذارند۔

[نسخہ[4]] دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) درمنہ ترکی و برگ کبر[5] واسپست وسداب وفودنہ و برنجاسف وسنبل ومرزنجوش و نمام وخطمی وشلغم و بابونہ وشبت وترب از ہر یک قدرے بجوشانند تا نرم شودو درآب آں بنشینند و ثفل آں رابرعانہ ضمادکنند۔

[نطول[6] دیگر]: ہماں نفع دہد۔

(ص) پرسیاؤشان وخطمی وخسک و برگ ترب وقلت وکبر و خبازی و برگ شلغم و برنجاسف، چنانکہ رسم است جوشانیدہ صاف نمودہ درآب آں بنشینند کہ نافعست۔

[نطول[7]] دیگر: حیض راباند۔

(ص) پرسیاؤشان ومشکطرامشیع ونمام وسداب و برنجاسف وقنطوریون و پودینہ دشتی از ہر یک جزوے بجوشانند ودراں آب بنشینند۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش اورسالار جنگ۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

[3] ''حوالی ناف'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضا، مولانا آزاد، سالار جنگ اورابن سینا۔

[5] ''ترب'' نسخہ رضا، ابن سینا اور خدابخش۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینا اور خدابخش۔

[7] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ اورابن سینا۔

[نطول[1]] دیگر: افراط[2] حیض را باز دارد۔

(ص) گل سرخ و برگ مورد از هر یک ده درم، شب یمانی و مازو و گلنار از هر یک پنج درم، پوست انار و کز مازج از هر یک سه درم و اقاقیا دو درم، مجموع نیم کوفته و جوشانیده و صاف نموده دراں آب نشینند و دریں حال قرص کہربا بارب مورد بنوشند۔

[نطول[3]] دیگر: محافظت جنین کند۔

(ص) گل سرخ ہفت درم، گلنار و کز مازج از هر یک پنج درم، مورد چہار درم، شب یمانی و پوست انار و مازو از هر یک سه درم، آنچہ کوفتنی باشد، نیم کوب کنند و جوشانیده صاف نموده دراں آب نشینند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[2] یہ جملہ دراصل یوں تھا: ''افراط حیض براند و باز دارد'' اس جملہ میں لفظ ''براند'' زائد و بے معنی تھا، اس لئے محذوف کر دیا گیا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

باب پنجم از مقاله چهارم

در بیان غرغرها

غرغره که قروح حلق را سود دارد۔

(ص) زاج سفید وسیاه و کاغذ سوخته و مازوئے سبز و کندر و حنا و زعفران از ہر یک کدام نیم درم، با قدرے سرکہ غرغرہ کنند۔

[غرغرہ دیگر[1]]: [قروح[2]] حلق ولہات را سود دہد۔

(ص) اصل السوس وخرنوب و مازوئے سبز و کاغذ سوختہ از ہر یک قدرے، بسرکہ آمیختہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر[3]]: خناق و آماس زبان کہ از حرارت باشد، سود دہد۔

(ص) آب عنب الثعلب و عدس مقشر و آب کاہو و آب خرفہ، مجموع با رب شاہ توت آمیختہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر[4]]: خناق بلغمی را نضج دہد۔

(ص) حلبہ و حب الرشاد و تخم کتان و شیرۂ درخت انجیر و خمیر ترش از ہر یک قدرے با نگبین [و روغن[5]] گاؤ بقدر حاجت، ہمہ در آں آب جوش دہند و صاف نمودہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر[6]]: خناق صفراوی و بلغمی و دموی و مجموع مواد را نضج دہد۔

(ص) حلبہ و حب الرشاد و تخم کتان از ہر یک پنج درم، عناب و سپستان و مویز منقی و عدس مقشر و بیخ سوسن و بیخ بادیان از ہر یک دہ درم، گل سرخ و بنفشہ از ہر یک ہفت درم، مرزنجوش و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور مولانا آزاد۔

[5و6] اضافہ از نسخہ رضا۔

پودینہ وصعتر از ہر یک دو[1] درم وعنب[2] الثعلب دہ درم، آنچہ کوفتنی باشد، بکوبند و بجوشانند و صاف نمایند[3] و پانزدہ درم فلوس خیارشنبر و بست درم رب شاہ توت دراں اضافہ کردہ غرغرہ کنند۔

[غرغرہ[4]] دیگر: [خناق[5] گرم را فائدہ دہد]۔

(ص) آب لسان الحمل و آب عنب [الثعلب[6]] و آب عصی الراعی از ہر یک [یک[7]] وقیہ، فلوس خیارشنبر و رب شاہ توت از ہر یک شش درم، سماق و خمیر ترش و عدس مقشر و آب انار ترش از ہر یک پنج درم، قدرے روغن گل اضافہ کردہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر[8]]: مادۂ خناق را باز دارد۔

(ص) مرکی و شب یمانی و زعفران و گلنار و عاقرقرحا و گل سرخ و مامیران و مازو و نوشادر و ایرسا و شیاف مایثا و عصارۂ لحیۃ الثیس و سماق و دار فلفل و قصب الذریرہ و اقاقیا۔ مجموع در برابر بجوشانند و صاف کنند و بآب توت یا رب غورہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر[9]]: خناق بلغمی را سود دارد۔

(ص) تخم ہزار اسپند و عاقرقرحا و خردل سفید و تخم ترب و مرکی و نطرون و نوشادر و فلفل و پودینہ و رماد الخطاطیف، اجزاء مساوی کوفتہ در گلاب محلول کردہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ کہ خناق و ذبحہ صفراوی و دموی را نافع باشد و حرارت لہات بنشاند۔

---

[1] ''دہ درم'' نسخہ رضا۔

[2] ''گل سرخ و بنفشہ از ہر یک درم'' یہ جملہ جو کہ اسی نسخہ میں اوپر آچکا ہے۔ نسخہ رضا میں ''عنب الثعلب'' سے پہلے مکرر منقول ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ خدا بخش اور سالار جنگ۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور سالار جنگ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور سالار جنگ۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

(ص) گل سرخ و طباشیر و نشاسته و تخم گل و زعفران از هر یک دو درم، تخم کرفس سه درم، مازو و سماق از هر یک نیم درم، مجموع را کوفته و بیخته، بسکنجبین و آب گرم آمیخته غرغره کنند۔

غرغره [دیگر[1]]: خناق دموی و صفراوی را سود دارد[2]۔

(ص) فوفل و صندل و گل سرخ و عدس مقشر و عصارهٔ پوست جوز تر از هر یک قدرے بگیرند و بسکنجبین یا بشراب غرغره کنند۔

غرغر [دیگر[3]]: ہماں نفع دہد۔

(ص) سماق و آب کشنیز سبز و عصارهٔ پوست جوز تر و عصارهٔ عنب الثعلب و رب شاه توت از هر یک قدرے بگیرند و چنانکه رسم است، غرغره کنند۔

[غرغره[4]] دیگر: که فالج و لقوه و صرع را نافع باشد و دماغ را از اخلاط[5] پاک کند و اخلاط لزج را برآرد۔

(ص) ایارج فیقرا و خردل سفید و دار فلفل و ایرسا و تخم ہزار اسپند و تخم ترب و وج و عاقرقرحا و زنجبیل و فودینه و صعتر و اصل السوس و پوست بیخ کبر، جمله اجزاء مساوی بگیرند، کوفته [و بیخته[6]] بعسل جوشانیده صاف نموده غرغره کنند۔

[غرغره[7]] دیگر: ثقل لسان و فالج و سکته را سود دہد۔

(ص) مویزج و خردل و زنجبیل و عاقرقرحا و فلفل و بورهٔ ارمنی و ایرسا و مرزنجوش از هر یک جزوے برابر، کوفته و بیخته بآب گرم جوش دہند و صاف کنند و قدرے بسکنجبین دراں بیامیزند[8] و غرغره کنند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا اور جامعه ہمدرد۔

[2] ''دہد'' نسخه رضا۔

[3] اضافه از نسخه رضا اور خدا بخش۔

[4] اضافه از نسخه رضا اور مولانا آزاد۔

[5] ''اخلاط'' نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا۔

[7] اضافه از نسخه رضا۔

[8] ''بیالایند'' نسخه رضا۔

[غرغره[۱] دیگر: دماغ راازفضول پاک کند۔

(ص) مویز دانگے وینم وعاقرقرحاوخردل از ہر یک نیم درم، بسکنجبین غرغره کنند۔

غرغره[دیگر[۲]]: سقوط لہات کہ بسبب رطوبات ونزلہ باشد، سود دہد۔

(ص) گلنار وشب یمانی ونمک اندرانی از ہر یک جزوے، اقماع رمان وتخم گل از ہر یک جزوے، باقدرے آب گرم ورب شاہ توت غرغره کنند۔

[غرغره[۳]] دیگر: خناق بلغمی رانافع باشد۔

(ص) خردل وآب برگ ترب وطبیخ تین وبورۂ ارمنی بماءالعسل وآب قشور جوز غرغره کنند۔

[غرغره[۴]] دیگر: خناق بلغمی راسود دہد۔

(ص) خردل ونوشادر وعاقرقرحاوحلتیت ونطرون وفلفل وپودینہ از ہر یک جزوے بماءالعسل غرغره کنند۔

[غرغره[۵]] دیگر: ورم حلق وگلو وزبان وملاذہ راسود دہد۔

(ص) آب کشنیز تر وآب سماق وآب شاہ توت از ہر یک جزوے، چنانکہ رسم است غرغره کنند۔

[غرغره[۶]] دیگر: قلاع راسود دہد ونافع باشد۔

(ص) سماق وگل سرخ وگلنار وخرنوب، مجموع راکوفتہ بآب بجوشانند وصاف کنند وغرغره کنند۔

نسخہ دیگر: اخلاط گرم کہ از نزلۂ دماغی درسینہ جمع شدہ باشد، قلع کند۔

(ص) عاقرقرحا ودارفلفل وصعتر وخردل وزوفائے خشک وایارج فیقرا ومویز ج، ہمہ مساوی کوفتہ بسرکہ عنصل ترکنند وبانگبین بسرشند ومقدار دو درم بآب کاسنی یا سکنجبین عنصلی آمیختہ غرغره کنند۔

غرغره دیگر: فالج وسکتہ ونسیان ولقوہ رانافع بود واخلاط از دماغ وسینہ پاک سازد۔

(ص) عاقرقرحا ومویز وخردل سفید ومرزنجوش وپوست بیخ کبر از ہر یک جزوے، زنجبیل ودارفلفل از ہر یک نیم جزو وحب الرمان بریان کردہ دو جزو، کوفتہ بجوشند وصاف کنند و

---

۱ تا ۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

قدرے سکنجبین عنصلی درآں آمیختہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ دیگر: علق کہ زلووزلوچہ گویند، ازحلق برآرد۔

(ص) نمک وخردل وشونیز از ہر یک جزوے، نوشادر ونطرون وحلتیت از ہر یک نیم جزو، ہمراہ سرکہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر][۱]: کہ ہماں نفع دہد وزلورا نافع دہد وزلورا ازحلق برآورد۔

(ص) شونیز وترمس وشحم الحنظل وگل سرخ از ہر یک قدرے، درسرکہ آمیختہ غرغرہ کنند۔

[نسخہ][۲] دیگر: ہماں نفع دہد ومجربست۔

(ص) عصارۂ برگ درخت غرب وبورۂ ارمنی از ہر یک پنج درم، سیر دو دانہ درآں سائیدہ غرغرہ کنند۔

غرغرہ [دیگر][۳]: مادہ کہ از دماغ بسینہ فرو ریزد، باز دارد ونگذارد کہ مادۂ نزلہ [بسینہ][۴] ریختہ شود۔

(ص) حب آلاس وگل سرخ وگلنار وپوست خشخاش از ہر یک جزوے، کشنیز خشک نیم جزو درگلاب طبخ نمانید وغرغرہ [کنند][۵]۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۳و۵ اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

باب ششم از مقاله چهارم

در بیان مضمضه جات

مضمضه که قلاع وجوشش دهان را مفید بود۔

(ص) کشنیز خشک وعدس مقشر از هر یک دو درم وطباشیر یک درم بکوبند و بآب کشنیز سبز مضمضه کنند۔

مضمضه [دیگر][1]: قلاع وجوشش دهان را سودمند باشد۔

(ص) فلفل وسماق وگلنار و مامیران و مازو از هر یک قدرے، درسرکه جوشانیده صاف نمایند وقدرے گلاب داخل کنند ومضمضه کنند۔

[مضمضه[2]] دیگر: قلاع بلغمی را فائده دهد۔

(ص) عاقرقرحا و مامیران وتخم ترب وقیصوم ومرزنجوش و ورق زیتون از هر یک جزوے، درسرکه وآب ممزوج کرده جوشانیده صاف نموده مضمضه کنند۔

مضمضه دیگر[3]: قلاع وجوشش دهان که از مادہ بلغم باشد، نافع بود۔

(ص) انجیر خشک وشبت واکلیل و بابونه از هر یکجزوے جوشانیده وصاف نموده مضمضه کنند۔

مضمضه [دیگر[4]]: ورم زبان که از حرارت باشد، نافع بود۔

(ص) عناب ده عدد، عدس پنج درم وعنب الثعلب پنج درم، چنانکه رسم است بجوشانند و صاف کنند [وقدرے[5] آب کشنیز سبز ورب توت دراں بیامیزند ومضمضه کنند]۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا اور خدا بخش۔

۲ اضافه ازنسخه رضا اور جامعه ہمدرد۔

۳ یه پورا نسخه، نسخه مولانا آزاد سے غائب ہے جبکه نسخه رضا میں اوپر والے نسخه کے بعد مذکور ہے۔

۴ اضافه ازنسخه رضا اور خدا بخش۔

۵ اضافه ازنسخه رضا۔

مضمضہ دیگر: ورم زبان کہ از مادہ بلغم باشد، نافع بود۔

(ص) تخم شبت و بابونہ وحلبہ و برگ مورد واکلیل الملک از ہر یک قدرے درماء العسل بجوشانند وصاف کنند ومضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر][1]: ورم بن دندان کہ از حرارت باشد، نافع بود۔

(ص) آب برگ کاہو وآب کشنیز تر وآب برگ خرفہ وسرکہ وگلاب از ہر یک قدرے، درہم ممزوج کردہ کافور یا افیون[2] حبہ دراں داخل کردہ مضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر][3]: ورم بن زبان کہ بسبب برودت ورطوبت باشد[4]، [نفع دہد][5]۔

(ص) فودنہ دشتی و عاقر قرحا و بیخ کبر و زوفا از ہر یک [قدرے][6] در سرکہ جوشانیدہ صاف نمودہ مضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر][7]: ورم بن دندان کہ بسبب ریختن نزلات دماغی وزکام باشد، سود دہد۔

(ص) پوست وریشۂ درخت کبر و پوست خشخاش از ہر یک کدام آنچہ خواہند، در دیگ سر بستہ بجوشانند کہ بخار آں بر نیاید وبعد از [آنکہ][8] جوشیدہ باشد، بخار آں بدندان ودہان بگیرند وآب آں را صاف کردہ نیم گرم مضمضہ کنند۔

مضمضہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) پوست خشخاش وکز مازج وگلنار وریشۂ درخت گز و بنفشہ وگل سرخ از ہر یک قدرے، جوشانیدہ وصاف نمودہ مضمضہ کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] ''افیون'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[4] ''باشد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا اور خدا بخش۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش اور ابن سینا۔

[مضمضہ[1]] دیگر: جوشش دہن وزبان و بن دندان وآب آمدن از دہن وخون آمدن از [بن[2]] دندانہا راسودمند بود۔

(ص) قرظ وطراثیث و مازو و پوست انار وکز مازج وگلنار و جوز السرو از ہر یک جزوے، جوشانیدہ وصاف نمودہ مضمضہ کنند۔

مضمضہ دیگر: قلاع وجوش دہان وزبان و بن دندان وخون آمدن از بن دندان [را[3]] نافع باشد۔

(ص) برگ زیتون و برگ حماض وسماق وآب خرفہ سبز وکشنیز سبز وعصی الراعی از ہر یک قدرے، درہم ممزوج کردہ، یک قیراط کافور دراں اضافہ کنند ومضمضہ کنند۔

مضمضہ[4]: درد دندان ساکن کند وموادرا [تحلیل[5] دہد]۔

(ص) [خربق[6] سفید و عاقر قرحا وشیطرج ہندی از ہر یک] قدرے، نیم کوفتہ جوشانیدہ صاف کنند ومضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر[7]]: تحلیل کنندۂ مواد غلیظ کہ در بن دندان متمکن بود و درد بنشاند۔

(ص) شحم حنظل و عاقر قرحا ومویز وگلنار از ہر یک قدرے بسرکہ وشراب جوشانیدہ مضمضہ کنند۔

مضمضہ از محمد زکریا: درد دندان ساکن کند ومجرب است۔

(ص) دانہ [سیر[8] پاک] کردہ دہ دانہ، کندر پنج مثقال و برگ مورد یک کف درسرکہ طبخ نمایند وبچوب صنوبر برہم زنند وصاف نمودہ مضمضہ کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد اور خدا بخش۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور ابن سینا۔

۴ یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش اور ابن سینا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[مضمضہ[۱] دیگر: درد و ورم بن دندان کہ از بلغم و رطوبت باشد، سود دہد۔

(ص) پوست بیخ کبر و زراوند گرد و عاقر قرحا از ہر یک دو درم، کوفتہ در سرکہ و شراب جوشانیدہ مضمضہ کنند۔

[مضمضہ[۲] دیگر: تشنج زبان را سود دہد۔

(ص) آب عنب الثعلب و لعاب [خطمی[۳]] و روغن بابونہ و لعاب حلبہ، مجموع درہم آمیختہ مضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر[۴]]: تشنج زبان کہ از تپ محرق بود و بعد از بیماریہائے حارہ حادث شود، سود دہد۔

(ص) لعاب خطمی و آب عنب الثعلب و عصی الراعی از ہر یک قدرے، روغن بنفشہ و روغن بادام و روغن کدو و روغن نیلوفر و شیر خر بقدر کفاف، مجموع درہم آمیختہ غرغرہ کنند۔

مضمضہ [دیگر[۵]]: بوئے دہان خوش کند و دندان محکم گرداند۔

(ص) سعد و سنبل الطیب و گل سرخ و گل نسرین و جوز السرو و گلنار و قصب الذریرہ از ہر یک جزوے، جوشانیدہ با قدرے سرکہ و گلاب مضمضہ کنند۔

مضمضہ [دیگر[۶]]: بوئے دہان خوش کند و عفونت و رطوبت بن دندان و دہان و زبان زائل کند۔

(ص) عاقر قرحا و قرنفل و برگ ترنج و کبابہ چینی و سعد و گل از ہر یک جزوے، در سرکہ عنصل و گلاب آمیختہ و جوشانیدہ مضمضہ کنند۔

[مضمضہ[۷] دیگر]: ناخوشی طعم دہان زائل کند۔

(ص) عاقر قرحا قدرے در سرکہ و گلاب جوشانیدہ مضمضہ کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور مولانا آزاد۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[مضمضہ[1] دیگر]: خون آمدن از بن دندان باز دارد و دندان محکم کند و بوئے دہان خوش گرداند[2] و درد ساکن کند[3]۔

(ص) فوفل وگل سرخ وعاقرقرحا وسعد وسنبل الطیب وبرگ مورد وجوز السرو وکزمازج از ہر یک [جزوے[4]]، چنانکہ رسم است جوشانیدہ وصاف نمودہ قدرے سرکہ عنصل وگلاب اضافہ کردہ مضمضہ کنند کہ نافع است انشاء اللہ تعالیٰ۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[2] ''کند'' نسخہ رضا۔

[3] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

باب هفتم از مقاله چهارم

در بیان قطورات

قطورے کہ درد گوش کہ از گرمی باشد، سود دہد۔

(ص) روغن گل شش درم، روغن بادام شیریں سہ درم وخل الخمر دہ درم در آتش نرم بجوشانند تا سرکہ برود و روغن بماند، قدرے در گوش چکانند۔

قطورے کہ طنین و گرانی [گوش][1] را برطرف کند۔

(ص) زعفران و فرفیون و جند بیدستر و خربق سفید و مرکی از ہر یک سہ درم ونطرون یک درم بسرکہ آمیختہ خوب درہم ممزوج کنند و در گوش چکانند۔

قطورے کہ قرحہ و حرارت گوش را از چرک[2] پاک سازد[3]۔

(ص) انزروت وصبر زرد و زبدالبحر و بورۂ ارمنی و دم الاخوین و کندر و مرکی و زنگار و خبث الحدید، مجموع نرم سائیدہ و بیختہ بروغن گل وسرکہ ممزوج وآمیختہ قدرے در گوش چکانند و بفتیلہ آلودہ کردہ در گوش بگزارند۔

قطورے کہ خاریدن گوش زائل کند و کری و گرانی گوش را فائدہ دہد۔

(ص) افسنتین قدرے جوشانیدہ با روغن بادام تلخ ممزوج کنند و در گوش چکانند۔

قطورے کہ انواع دودہا کہ در گوش باشند و چرک گوش را نافع باشد۔

(ص) مرکی یک مثقال، مغز بادام تلخ مقشر کردہ بست دانہ، کندر[4] سہ مثقال، زعفران یک مثقال وعصارۂ خشخاش دو مثقال، مجموع را نرم سائیدہ ہمراہ سرکہ بسرشند و قرص نمودہ خشک کنند و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[2] ''چرک'' نسخہ رضا۔

[3] ''کند'' نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

ہنگام احتیاج قدرے دررونغن گل حل نمودہ درگوش چکانند۔

قطورے کہ دردگوش کہ ازگرمی باشد، نفع دہد وگرانی گوش زائل کند۔

(ص) روغن گل شش درم، روغن بادام تلخ پنج درم، سرکہ خمر دہ درم وحبہ افیون دراں حل کردہ[1] درگوش چکانند۔

قطورے کہ دوی وطنین وگرانی گوش رانافع دہد۔

(ص) زعفران دانگے، نطرون وخربق سفید وافیون وزہرۂ گوسفند از ہریک دانگے ونیم، درسرکہ حل کردہ درگوش چکاند۔

قطورے کہ خون آمدن ازگوش باز دارد۔

(ص) شیاف مایثا وافیون از ہریک قدرے درآب عصی الراعی وآب لسان الحمل آمیختہ درگوش چکانند۔

قطورے کہ ہماں نفع دہد۔

(ص) طبخ عوسج وعصارہ بادروج از ہریک قدرے درسرکہ وروغن بادام شیریں یا روغن گل آمیختہ درگوش چکانند۔

قطورے کہ چرک غلیظ درگوش باشد، پاک سازد ونافع بود۔

(ص) زہرہ گاؤمیش وبورۂ ارمنی وسرکہ کہنہ وروغن گل از ہریک قدرے، درہم آمیختہ در گوش افگنند۔

قطورے کہ گرانی گوش رانافع بود[2]۔

(ص) روغن ناردین وجند بیدستر وعصارۂ سداب وعصارۂ افسنتین وزہرۂ گاؤ از ہریک قدرے، ہمراہ آب برگ ترب خوب درہم سائیدہ ممزوج کردہ درگوش چکانند۔

قطورے کہ طنین وگرانی [گوش[3]] رافائدہ دہد۔

---

[1] ''کنند'' نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

(ص) روغن بادام تلخ و روغن افسنتین و جند بیدستر و روغن سوسن و سرکہ کہنہ از ہر یک کدام قدرے، درہم آمیختہ در گوش افکنند۔

قطور [دیگر][1]: درد گوش کہ بسبب آماس گرم باشد، سود دہد۔

(ص) افیون یک درم، شیاف ابیض سہ درم و شیاف مایثا دو درم در شیر دختران حل کردہ در گوش چکانند۔

قطورے کہ در درد گوش و گرانی کہ از سردی بود[2]، **سود دہد۔**

(ص) زہرۂ گاؤ[3] کہ تازہ باشد دو مثقال و روغن گاؤ و چربی دہ مثقال بجوشانند کہ فیئے زہرہ برود و روغن بماند، دانۂ سیر کوفتہ یک درم دراں حل کنند و قطرہ قطرہ در گوش چکانند۔

قطور دیگر[4]: اگر آب در گوش رفتہ باشد، نافع بود۔

(ص) آب پیاز و آب ترب و روغن بادام از ہر یک قدرے، درہم ممزوج کردہ در گوش چکانند۔

قطور دیگر: گرانی گوش زائل کند و نافع باشد۔

(ص) شحم الحنظل سہ درم و بورۂ ارمنی یک درم، جند بیدستر و زراوند گرد و قسط و فرفیون و افسنتین از ہر یک یک مثقال، مجموع کوفتہ با زہرۂ گوسفند بسرشند و گلولہا سازند و در وقت حاجت گلولہا را در روغن بادام تلخ سائیدہ در گوش چکانند۔

قطورے دیگر: کہ کرم باشد یا حیوانے کہ در گوش رفتہ باشد، بکشد۔

(ص) آب برگ شفتالو و آب برگ ترب از ہر یک پنج درم، خربق سفید و بورۂ ارمنی و سقمونیا و افسنتین و زراوند گرد از ہر یک یک درم و درمنہ ترکی دو درم، آنچہ باید کوفت، بکوبند و بیختہ بآبہائے مذکورہ بیامیزند و در آفتاب بگزارند تا خشک شود بعد ازاں قدرے در سرکہ و آب برگ شفتالو

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''گاؤ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] یہ پورا صفحہ سوائے اس جملہ کے ''قطورے کہ در درد گوش و گرانی کہ از سردی باشد، سود دہد''۔ نسخہ مولانا آزاد میں موجود نہیں ہے بلکہ اسے نسخہ رضا سے اخذ کیا گیا ہے۔

بسایند و در گوش چکانند۔

قطورے کہ درد گوش و گرانی[1] کہ از سردی باشد، سود دہد۔

(ص) جند بیدستر و فرفیون از ہر یک دو درم، کوفتہ بپزند تا بقوام آید، اند کے با قدرے روغن گل یا روغن سوسن حل کنند و در گوش چکانند۔

قطور دیگر: ہوام وحشرات کہ در گوش رفتہ باشند، بکشد۔

(ص) آب افسنتین وصبر زرد و زراوند طویل و آب درمنہ ترکی و آب پودینہ دشتی و بورہ ارمنی از ہر یک بقدر کفاف، درہم ممزوج کردہ در گوش چکانند۔

قطور دیگر: درد گوش را نافع بود۔

(ص) میعہ تر چہار دانگ، علک البطم پنج درم، روغن بادام تلخ سہ درم، شیاف مایثا و افیون از ہر یک یک دانگ، در ہم آمیختہ نگاہ دارند و بوقت حاجت قدرے در روغن گل و سرکہ بیامیزند و در گوش چکانند۔

قطور دیگر: در درد گوش کہ از حرارت باشد یا بسبب ورم بود، سود دہد و محرور مزاجاں و شراب خوراں را کہ در گوش درد باشد، نافع بود۔

(ص) افیون یک درم، شیاف ابیض سہ درم، روغن گل چہار درم، خل الخمر سہ درم، شیاف افیون و روغن گل حل کنند و در سر کہ آمیختہ در گوش چکانند۔

قطورے کہ قرحہ احلیل و سوزش بول را نافع بود۔

(ص) سفیداب و کندر و انزروت و صمغ عربی و نشاستہ و دم الاخوین، اجزاء برابر بگیرند و کوفتہ و بیختہ نگاہ دارند و قدرے در شیر دختران حل کردہ در احلیل بچکانند۔

نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) مغز دانہ کدو و مغز تخم ہندوانہ را با شیر دختران سائیدہ در احلیل چکانند۔

قطور[2] دیگر: سنگ گردہ و مثانہ کہ در احلیل پیدا شدہ باشد، برآرد۔

---

[1] ''گرانی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] یہاں سے سعوطات کے دوسرے نسخہ تک کی عبارت نسخہ آزاد میں نہیں ہے۔ نسخہ رضا سے لیا گیا ہے۔

(ص) روغن خسک و روغن ترب از هر یک ده درم، روغن عقرب سه درم، حجرالیهود و مغز تخم کدو و حب کا کنج از هر یک پنج درم، قلت دو درم، آب خسک تازه پانزده درم و آب پرسیاوشان ده درم، اجزاء جوشانیده و صاف نموده آبها را با روغنها جوش دهند تا آبها بسوزند و روغن بماند و حجرالیهود در قدرے ازیں روغن سائیده در احلیل چکانند۔

قطور دیگر: سوزش و قرحه و ریش مجری بول و حرقة البول را بغایت نافع بود۔

(ص) شیاف ابیض و مغز بهی دانه و خیار و کدو و دم الاخوین و شادنج مغسول از هر یک قدرے، نرم سائیده بشیر زنان مکرر سحق کنند و در مجری بول چکانند۔

نسخه دیگر: سوزش و حرارت و ریش مجری بول را سود دهد۔

(ص) مغز تخم هندوانه و لعاب بزرقطونا و سفیدی تخم مرغ بروغن کدو آمیخته در احلیل چکانند۔

باب هشتم از مقاله چهارم

در بیان سعوطات

سعوطے کہ دردسر گرم را فائدہ دہد۔

(ص) آب برگ کاہو و روغن نیلوفر از ہر یک جزوے و شیر دختران دو جزو، ہمہ را درہم ممزوج کردہ در بینی چکانند و بنفس بالا کشند۔

سعوط دیگر: دردسر کہ از گرمی باشد، سود دہد۔

(ص) طباشیر دو درم، نشاستہ و کافور از ہر یک نیم درم و زعفران یک دانگ و نیم، ہمہ را نرم سائیدہ قدرے از وے با روغن نیلوفر در بینی بر کشند۔

سعوطے کہ دردسر گرم کہ از گرمی آفتاب یا از بخارات شراب باشد، سود دہد۔

(ص) آب برگ کاہو و آب کدو و آب کاسنی و روغن بنفشہ و روغن بادام و روغن کدو از ہر یک قدرے، درہم ممزوج کردہ با شیر زنان در بینی چکانند و بنفس بالا کنند[1]۔

سعوط [دیگر][2]: دردسر بلغمی را نافع است۔

(ص) صبر زرد و مرصاف و کندر و حضض و جند بیدستر و زعفران و صعتر و فلفل از ہر یک درمے، کندش نیم درم و مشک دانگے، ہمہ را نرم سائیدہ بآب مرزنجوش در بینی بر کشند۔

سعوط [دیگر][3]: صداع بارد را سود دہد۔

(ص) مومیائی و جند بیدستر و فرفیون از ہر یک قدرے برابر بروغن اشق حل کنند و دو سہ قطرہ در بینی افگنند و بنفس بر کشند۔

سعوط دیگر: دماغ را از اخلاط و فضلات پاک سازد۔

---

[1] ''کشند'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا و سالار جنگ

[3] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

(ص) نوشادر وعصارۂ قثاء الحمار وشونیز از ہر یک یک درم، نرم کوفتہ و بیختہ بروغن سوسن ممزوج کردہ خوب سحق کنند و در بینی چکانند و بنفس بالا کشند۔

سعوطے کہ صداع باردرا در ساعت تسکین دہد۔

(ص) بخور مریم و اصل السوس از ہر یک دو درم و بورۂ سرخ یک درم، نرم کوفتہ و بیختہ با شیر زنان آمیختہ در بینی افگنند و بنفس بالا کشند۔

سعوطے[1] کہ فالج ولقوہ واسترخاء اعصاب را نافع باشد۔

(ص) شونیز وتخم حرمل از ہر یک دو درم کوفتہ ونرم سائیدہ ہمراہ آب چقندر سحق کنند وخشک سازند و ہنگام حاجت مقدار یک درم با شیر دختر ان حل نمودہ سعوط کنند۔

[سعوط[2]] دیگر: کہ سدۂ دماغ ومنخرین بکشاید وصداع بلغمی را فائدہ دہد۔

(ص) شونیز چہار درم، نوشادر وتر بداز ہر یک یک درم ومرزنجوش دو درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ قدرے آب مرزنجوش وروغن سوسن وروغن بادام تلخ آمیختہ اندکے در بینی چکانند۔

سعوطے کہ رعاف باز دارد۔

(ص) کاغذ سوختہ و پوست تخم مرغ سوختہ و اقاقیا و کندر ومرزنجوش وشادنج مغسول و کافور از ہر یک قدرے، نرم کوفتہ با عصارۂ بادروج سحق سازند و در بینی بنفس بالا کشند۔

سعوط[دیگر[3]]: ہماں فائدہ دہد و در ساعت خون را بہ بندد۔

(ص) گلنار وشب یمانی وعصارۂ لحیۃ الثیس از ہر یک یک درم، گل مختوم نیم درم، کافور و افیون از ہر یک یک حبہ، مجموع را کوفتہ بآب عصی الراعی ولسان الحمل خوب سحق کردہ[4] قطرہ قطرہ در بینی بالا کشند۔

نسخہ دیگر: ہماں فائدہ دہد۔

---

[1] یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

[4] ''کنند'' نسخہ رضا۔

(ص) عصارۂ ملح و اقاقیا از [ہر یک[1]] سہ درم و کافور یک حبہ دران داخل[2] نمودہ در بینی افگنند و بنفس بالا کشند۔

سعوط [دیگر[3]]: کہ دردسر گرم را نافع باشد۔

(ص) آب کاہو و آب کدو و روغن بادام و روغن بنفشہ و روغن نیلوفر و روغن کدو درہم ممزوج کردہ [با[4] شیر زنان در بینی کشند]۔

سعوطے[5] کہ سرسام گرم را نافع باشد۔

(ص) آب برگ کاہو و عرق بید و صندل سفید و کافور از ہر یک قدرے، درہم ممزوج کردہ در بینی افگنند و بنفس بالا کشند۔

سعوطے کہ صداع باز دارد و نسیان را فائدہ دہد۔

(ص) [جوز[6] بوا و در منہ ترکی و قرنفل و مرزنجوش از ہر یک یک درم، نرم کوفتہ و بیختہ] بآب مرزنجوش سحق کنند و در بینی چکانند و نفس بالا کشند۔

سعوطے کہ شقیقہ سر را سود دارد۔

(ص) روغن بادام تلخ، استخوان زرد آلو از ہر یک جزوے بآب مرزنجوش قدرے در بینی افگنند و بنفس بالا کشند[7]۔

سعوطے کہ فالج و لقوہ را سودمند بود۔

(ص) سکبینج و ہزار اسپند و فلفل و دار فلفل و بارزد واشق و جند بیدستر و فرفیون، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ بشاش یا شیر یا بسر کہ انگوری یک شب بجوشانند پس صاف کنند و یک دو قطرہ در بینی [بنفس[8]] بالا کشند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و ابن سینا۔

[2] ''حل'' نسخہ رضا۔

[3و4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

[7] یہ پورا نسخہ، نسخہ آزاد میں نہیں ہے جبکہ نسخہ رضا میں مذکور ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

سعوطے کہ خداوند [سکتہ][1] وصرع ولقوہ فالج را سود دارد۔

(ص) زہرۂ کلنگ وجند بیدستر وکندش وفرفیون وسکبینج از ہر یک جزوے، بآب مرزنجوش یا آب سداب یا شیر دختران آمیختہ یک دوقطرہ در بینی افگنند وبنفس بالا کشند۔

سعوطے کہ ہماں نفع دہد وامراض باردہ ودماغی را نافع باشد۔

(ص) زہرۂ اشق وزہرۂ پلنگ وزہرۂ شبوط ہر یک ازاینہا با شیر زنان وآب مرزنجوش آمیختہ وممزوج کردہ یک دوقطرہ در بینی افگنند وچنانکہ رسم است بنفس بالا کشند۔

سعوطے کہ دردسر کہ از سبب مواد غلیظ باشد، نافع بود۔

(ص) ایارج فیقرا وجاؤشیر وجند بیدستر وفرفیون از ہر یک دانگے ومشک یک حبہ، نرم کوفتہ بشیر زنان ممزوج کردہ در بینی افگنند وبنفس بالا کشند۔

سعوطے کہ درد بینی و[درد][2] چشم اطفال را نافع بود۔

(ص) کندش وحضض مکی وکندر از ہر یک یک درم، صعتر وزعفران از ہر یک نیم درم، کوفتہ وبیختہ گلولہا سازند وبوقت حاجت قدرے بشیر دختران یا روغن بنفشہ یا روغن بادام بسایند ودر بینی چکانند۔

سعوط دیگر[3]: [کہ خناز[4] یرا نافع بود]۔

(ص) بسباسہ وگاؤزبان از ہر یک یک درم، زہرۂ گاؤ[5] وخارپشت وکافور از ہر یک دانگے ونیم، زعفران نیم درم وکندش دو درم، کوفتہ بسرکہ بسرشند وگلولہ سازند وخشک نمودہ ہنگام حاجت قدرے در روغن گل حل کردہ بشیر دختران در بینی چکانند وبنفس بالا کشند۔

سعوط دیگر[6]: فالج ولقوہ واسترخاء اعصاب وجتبیدن سرد برودت کہ در اعصاب بود، نافع بود[7]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

[2و3] ''درد'' و ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[5] ''گلولہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

[6] ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

[7] ''باشد'' نسخہ رضا۔

(ص) عصارۂ چقندر و عصارۂ بیخ حنظل تازہ از ہر یک یک ملعقہ، شونیز و تخم حرمل از ہر یک دو درم، کوفتہ و بیختہ بعصارۂ مذکور سحق کنند و ہنگام حاجت مقدار یک دانگ بشیر زنان در بینی افگنند و نفس بالا کشند۔

سعوط [دیگر][1]: کہ صداعے کہ بسبب عفونت ہوا و بوہائے بد باشد۔ [نافع[2] بود]۔

(ص) مومیا و جوز بوا و عنبر اشہب و مشک نیم درم نرم سائیدہ قدرے با گلاب آمیختہ در بینی افگنند و چنانکہ رسم است نفس بالا کشند۔

سعوط دیگر[3]: کہ صداع بلغمی و دوار را سود دارد۔

(ص) صبر زرد و کندر و حضض و [جند][4] بیدستر و زعفران و صتر و فلفل سفید از ہر یک یک درم، کندش یک درم و نیم و مشک دو حبہ کوفتہ و بیختہ بآب مرزنجوش بسایند و ہنگام حاجت قدرے بشیر دختران آمیختہ در بینی بدستور بالا کشند۔

سعوط [دیگر][5]: نزلہ را نافع بود و رطوبات دماغی را فرو آورد۔

(ص) سنبل السنبل دو حبہ در شیر دختران سائیدہ در بینی افگنند۔

سعوط [دیگر][6]: رطوبات دماغی را برآورد و دماغ را از رطوبات پاک گرداند۔

(ص) شونیز و فلفل[7] و کندش از ہر یک قدرے، کوفتہ در سرکہ و روغن گل آمیختہ در بینی افگنند و بنفس بالا کشند و بعد ازاں سر او بستہ داشتہ تا رطوبات بزیر آیند۔

[سعوط[8]] دیگر: صداع گرم[9] کہ از حرارت آفتاب باشد، زائل کند۔

(ص) کافور یک حبہ در آب کاہو و سرکہ و روغن کدو آمیختہ در بینی افگنند و بنفس بالا کشند۔

۱و۲ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۳ ''دیگر'' یہ لفظ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۴و۵ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

۷ ''فلفل سفید'' نسخہ رضا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۹ ''گرم'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[نسخه[1]] دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) آب کاہو و آب کشنیز سبز و کافور و صندل سفید و سرکہ و آب کدو و روغن بنفشہ و روغن بادام و روغن نیلوفر از ہر یک قدرے، درہم آمیختہ بدستور در بینی افگنند و چنانکہ رسم است بنفس بالا کشند کہ اثر[2] آں بدماغ رسد و نفع دہد۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

۲ ''کہ اثر آں بدماغ رسد و نفع دہد'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

مقالہ پنجم

درذکر ضمادات واطلیہ وغسولات وخضابات وصبوغات[1] وادہان وقیروطی

مشتمل بر ہفت باب

باب اول از مقالہ پنجم

در بیان ضمادات

ضماد قنطوریون[2]: لقوہ و فالج وصداع و درد چشم وشقیقہ و درد گردن و درد دندان [را نافع[3]] باشد[4] ومنع ریختن [نزلات[5] از چشم] کند۔ چوں بر صدغین ضماد [کنند[6]] امراض دماغی کہ از برودت و رطوبت بوند، سود دہد واگر بر مثانہ ضماد کنند بول رابراند۔ چوں بر گزیدگی عقرب ضماد کنند درد ساکن گرداند و چوں بر شکم ضماد کنند اورام باطنیہ را نافع باشد۔ درلفاعی[7] وغیرہ رعشہ الحمام مرقوم است۔ معلوم نیست کہ صاحب کتاب از رعشہ الحمام سرگین کبوتر فہمیدہ است وامکان ہذا فہم خطا احسن یا حسن۔

(ص) سرگین کبوتر دو درم، را تینج سہ درم، [روغن[8] زیت] چہل درم وشمع دہ درم، شمع و

---

[1] ''صبوغ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[2] ''قنطاریقون'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''بو'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا آزاد میں مرقوم ''برآب در چشم'' نامناسب تھا، اسلئے محذوف کر دیا گیا۔

[6] ''بود'' نسخہ رضا۔

[7] ''درلفاعی ..... یا حسن'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

را تینخ را در روغن زیت بگدازند و سرگین کبوتر اضافه کنند و مجموع را در هاون خوب بمالند و در وقت حاجت برمحل مطلوب ضماد کنند۔

ضمادے کہ صداع باردرا نافع است۔

(ص) بابونہ واکلیل الملک و درمنہ ترکی وشب یمانی و ورق درخت[1] غار و مرزنجوش، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر: صداعے کہ از زخم یا ضربہ بہم رسیدہ شود[2]، سود دہد۔

(ص) برگ موردتر[3] و برگ سروتر و روغن گل سوسن ولادن و اکلیل الملک وقصب الذریرہ وگل ارمنی وشب یمانی، اجزاء ہمہ برابر بگیرند، آنچہ خشک باشند، بکوبند و بپزند و آنچہ تر باشند سحق کنند و مجموع را درہم آمیختہ برسر ضماد کنند۔

ضماد دیگر: صداعے کہ از ضربہ وسقطہ باشد، نافع بود۔

(ص) بنفشہ وگل سفید نیلوفر و بابونہ از ہر یک دو درم، اکلیل الملک یک درم وآرد جوسہ درم، ہمہ را کوفتہ و بیختہ [با[4]] قدرے روغن بنفشہ بادام وآب صاف طبخ نمودہ چند[5] آنکہ قوام فالودہ گردد[6]، برسر ضماد کنند و بپارچۂ نازک نرم ببندند۔

[**ضماد دیگر**]: خنازیر را برطرف [کند[8]] و نافع بود۔

(ص) زعفران و مرمکی و زنگار از ہر کدام جزوے، کوفتہ ونرم بیختہ برمحل خنازیر ضماد کنند۔

[**ضماد**][9] **دیگر:** صداع گرم صفراوی را نافع بود۔

(ص) برگ خرفہ وشیاف مایثا وصندلین وگل سفید وفوفل از ہر یک یک جزء وافیون

---

[1] ''درخت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''تر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''چنانکہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''کرد'' نسخہ رضا۔

[7تا9] اضافہ از نسخہ رضا۔

دہ بک، اجزا ہمہ را بسر کہ بسر شند و بر سر ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][1]: ذات الجنب و ذات الریہ [را فائدہ][2] دہد۔

(ص) بنفشہ و بابونہ و شبت و سبوس گندم و تخم خطمی و کتان و آرد جو از ہر یک جزوے، آنچہ کوفتنی باشند، بکوبند و باقدرے آب طبخ کنند و روغن بنفشہ و روغن بادام اضافہ کردہ ضماد نمایند۔

ضماد دیگر: ذات الجنب و شوصہ را نافع بود۔

(ص) آرد جو و با قلا و بنفشہ و حلبہ و خطمی و خبازی و گل نیلوفر و ورق گل سرخ و سبوس گندم، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ با قدرے آب بپزند و موم سفید و روغن بنفشہ اضافہ کنند و درہم آمیختہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][3]: معدۂ سر درا گرم کند و قوت دہد۔

(ص) سعد و مصطگی و سنبل الطیب و قسط و افسنتین از ہر یک دو درم، کوفتہ و بیختہ با آب بہی ضماد کنند۔

ضماد دیگر: کہ ورم کہنہ معدہ را تحلیل دہد۔

(ص) مقل و حب بلسان و تخم کبر از ہر یک شش درم، سنبل الطیب واشق و مصطگی از ہر یک چہار درم، موم سفید و روغن ناردین از ہر کدام پانزدہ درم، مقل[4] واشق را در شراب خیسانیدہ حل سازند و باقی ادویہ کوفتہ و بیختہ در قدرے آب طبخ نمودہ موم و روغن اضافہ کردہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر: معدہ سر درا قوت دہد و گرم کند۔

(ص) سعد و افسنتین و قسط و سنبل الطیب از ہر یک سہ درم، کندر چہار درم، مصطگی پنج درم، قصب الذریرہ و اذخر و مشک و قرنفل و دارچینی از ہر یک دو درم بشراب کہنہ بسر شند و بر معدہ ضماد کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا اور خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[4] ''مقل واشق .....ضماد کنند'' یہ پورا جملہ نسخہ مولانا آزاد۔

ضماد دیگر[۱]: اورام معدہ صلب را تحلیل دہد۔

(ص) حلبہ و شبت و گل ختمی سفید و بزرگ و بابونہ و مصطگی از ہر کدام پنج درم، سنبل الطیب و سعد کوفی و قصب الذریرہ و اذخر از ہر کدام دو درم، موم سفید سہ درم و روغن بابونہ پانزدہ درم، بدستور طبخ نمودہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر[۲]: معدہ را تحلیل دہد۔

(ص) صندلین و ورق گل سرخ و شیاف مایثا و آب عنب الثعلب با قدرے سرکہ و گلاب ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][۳]: ضعف معدہ را کہ از حرارت باشد، نفع دہد۔

(ص) حب آلاس و آملہ و عود ہندی و گلنار و برگ مورد و پوست شبت آبی و ورق گل سرخ [و قصب الذریرہ[۴] و صندلین، از ہمہ برابر کوفتہ] و بیختہ با گلاب و آب سیب ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][۵]: ورم بلغمی را مفید بود۔

(ص) جعدہ پنج درم، افسنتین و سنبل الطیب[۶] از ہر یک سہ و نیم درم، کندر[۷] سہ درم، بیخ ختمی ہفت درم، پیہ بط[۸] شش درم، پیہ مرغ دہ درم، موم سفید پانزدہ درم، چنانکہ رسم است بطریق مذکور ضماد کنند۔

ضماد اصطمخیقون: برودت معدہ و کبد و طحال را نافع بود۔

(ص) افسنتین و ناردین از ہر یک پانزدہ درم، کوفتہ و بیختہ با قدرے آب و موم و روغن طبخ کردہ

---

۱ ''دیگر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۲ ''معدہ را تحلیل دہد'' کے بجائے نسخہ رضا میں: ''معدۂ گرم را نافع بود''۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

۶ نسخہ رضا میں ''سنبل الطیب'' کے بعد ''صبر زرد'' بھی مرقوم ہے۔

۷ ''کندر سہ درم'' یہ جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۸ ''پیہ بط شش درم'' یہ جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

بدستور ضماد کنند۔

ضمادحی العالم[1] حرارت دل وجگر ومعدہ راتسکین دہد۔

(ص) موم سفید سی درم، [روغن[2] گل] و روغن بنفشہ و روغن بادام از ہر یک بست درم، آب کشنیز تر وآب کاسنی سبز وآب برگ خرفہ وآب حی العالم از ہر یک سی درم، مجموع رادر پاتیلہ بآتش نرم بجوشانند تا بقوام قیروطی آید۔ بنفشہ وحی العالم وگل سرخ وصندل سفید از ہر یک چہار درم، قصب الذریرہ دو درم وکافور یک درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ مجموع را باہم بیامیزند ودرہاون سنگی با گلاب وآبہائے مذکورہ بسایند چندانکہ ہمچوں مرہم شود، برلتہ کتان مالیدہ برمعدہ ودل وجگر ہرجا کہ مطلوب باشد بگذارند۔

ضماد دیگر: قے وہیضہ راسود دہد۔

(ص) صندل سفید وگل سرخ وبرگ مورد از ہر یک ہفت درم، سک واقاقیا وسعد وکندر وکعک بغدادی از ہر یک سہ درم، کوفتہ وبیختہ بآب مورد بسرشند وبرمعدہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر: قے باز دارد وہیضہ [را[3]] نافع بود۔

(ص) گل سرخ وسک [از ہر[4] یک پنج درم، صندل سفید ورامک] از ہر یک چہار درم، عود سہ درم، زعفران یک درم وکافور دانگے، مجموع اجزاء راکوفتہ وبیختہ بآب برگ مورد بسرشند وبرمعدہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر[5]: کہ اسہال معدی وضعف ہاضمہ وماسکہ راسودمند بود۔

(ص) مروکندر ومصطگی وحب الآس وگل سرخ وپوست انار ومازو وکرم وسماق [از ہر کدام دو درم[6]]، سعد یک درم، زعفران یک دانگ، گلنار فارسی ولادن وصندلین از ہر یک نیم

---

[1] ''ضماد العالم'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وخدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[5] ''دیگر'' یہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا ومولانا آزاد۔

درم، مجموع راکوفتہ وبیختہ بآب بہی و برگ مورد سرشتہ بر معدہ ضماد کنند۔

[ضماد دیگر[1]]: [اسہال[2] صفراوی باز دارد]۔

(ص)[اقاقیا وخضخاش مکی وکندر وسماق[3]] وکز مازج وحب الآس وگلنار و[گل[4]] سرخ از ہر یک [جزوے[5]]، کوفتہ وبیختہ قدرے روغن مصطگی دراں اضافہ [نمودہ[6]] بآب برگ مورد بسرشند و برمعدہ ضماد سازند۔

ضماد دیگر: اسہالے کہ از ضعفِ قوت ہاضمۂ معدہ وسردیٔ جگر باشد، باز دارد۔

(ص) سنبل الطیب وافسنتین ولادن وقصب الذریرہ وقشور کندر ومصطگی و برگ مورد و گلنار وگل سرخ وصندل از ہر یک پنج درم، سک و پوست انار از ہر یک ہفت درم ونیم، مجموع را کوفتہ وبیختہ، بشراب کہنہ بسرشند و برمعدہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر[7]: کہ برمعدہ نہند قے آورد، اگر برناف بگذارند اسہال کند واگر برعانہ ضماد کنند حیض را براند۔

(ص) برنگ کابلی وعصارۂ قثاء الحمار از ہر یک سہ درم، خربق سفید ومردارسنگ از ہر یک چہار درم، ادویہ کوفتہ وبیختہ بروغن زیت آمیختہ برویٔ کاغذ پہن کنند و برمعدہ یا ناف یا عانہ [یا[8]] بر محلے کہ خواہند ضماد سازند۔

ضماد دیگر: کہ [اگر[9]] برفم معدہ گذارند اسہال سودا [کند[10]] واگر درزیر بغل ضماد کنند اسہال صفراء کند

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا ومولانا آزاد۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد وسالار جنگ۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش وآزاد۔

واگر پاس ورکین مالند بلغم را براند وایں ضماد از اسرار اطبا است ۔ پیران وطفلان وکسانے کہ طاقت خوردن دوائے مسہل نداشتہ باشند، بکار آید ونافع است۔

(ص) ترمس مقشر یک کف بکوبند وبجوشانند و دردیگ کنند وشیر تازہ آن مقدار کہ آنرا بنوشند برسر آں کنند وبجوشانند تا ترمس شیر را بخورد ومساوی ترمس روغن گاؤ اضافہ نمودہ بجوشانند تآنکہ در روغن خوب پختہ شود پس آنرا بر بالائے پارچۂ کرپاس مالیدہ وپہن کردہ بر محلے کہ مطلوب است، ضماد نمایند۔

ضماد دیگر: قولنج بکشاید وطبع را براند وکسانے کہ آنہا را دواء مسہل نتواں داد، ایں ضماد نافعست۔

(ص) شحم الحنظل وشبرم وحب النیل وسقمونیا وصبر سقوطری ومیعہ سایلہ ومرکی وبیخ اذخر از ہر یک یک نیم درم، تربد ومقل وبیخ سوسن آسمانگونی وسرگین گاؤ وزہرۂ گاؤ وقثاء الحمار ومویز ج وصمغ صنوبر وپوست بیخ کبر از ہر یک دو درم، قردمانا وفرفیون وبورۂ سرخ ونمک اندرانی از ہر یک پنج درم، پیہ مرغ وپیہ بط از ہر یک دہ درم، موم سفید سی درم، روغن کنجد بست درم، ادویہ کوفتنی را باید کوفتہ وبیختہ وصمغ را در آب خیسانیدہ حل کنند وبطریق معہود چنانکہ رسم است، ضماد کنند[1] بر شکم۔

ضمادے کہ ضعف معدہ وجگر را نافع بود واسہال کبدی باز دارد۔

(ص) کعک بغدادی چہار درم، مصطگی وافسنتین وکندر از ہر یک دو درم، قصب الذریرہ وصبر وعود ہندی واقاقیا از ہر یک یک درم، لوبان دو درم، بہی از دانہ پاک کردہ پختہ شش درم، خرمائے قصب پنجاہ درم[2]، موم سفید وروغن ناردین از ہر یک پانزدہ درم، کعک وخرمائے قصب را درشراب بخیسانند وبہی را ہم درشراب پزند وادویہ کوفتہ وبیختہ، موم را در روغن ناردین بآتش بگدازند ومجموع را درہم کردہ چنانکہ رسم است، بسرشند وضماد کنند۔

ضماد دیگر: ورم صلابت وجگر را نرم کند وتحلیل برد۔

(ص) برگ عنب الثعلب وبنفشہ خشک از ہر یک چہار درم، گل سرخ وطحلب وعصی الراعی وبرگ لسان الحمل از ہر یک جزوے، نرم کوفتہ[3] بر جگر ضماد کنند۔

---

[1] [2] ''سازند'' و ''عدد'' نسخہ رضا۔

[3] ''بکوبند'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

ضماد [دیگر][1]: برودت وضعف وآماس ونفخ جگر رانافع بود۔

(ص) سنبل الطیب وافسنتین ومصطگی واسارون وحماما وصبر وقصب الذریره وسعد واذخرو مراز هر یک دو درم، زعفران سه درم واکلیل الملک هفت درم، کوفته وبیخته بشراب کهنه بسرشند وبرجگر ضماد کنند۔

ضماد دیگر: استسقاء که ازسبب برودت معده وجگر بود، نافع باشد۔

(ص) حماما وسنبل وقردمانا از هر یک ده درم، مقل واشق از هر یک هشت درم، سعد پنج درم، صبر ومرمکی وکندر وحب بلسان از هر یک هفت درم، لاذن شش درم، سلیخه وپیه بط وعاقرقرحاو میعه خشک وگل سرخ وسیسالیوس وزراوند واکلیل الملک وقرنفل ومصطگی از هر یک پانزده درم، عصارهٔ قثاء الحمار وشحم الحنظل از هر یک سه درم، صمغهارا بشراب حل کنند وباقی ادویه را کوفته وبیخته چنانکه رسم است، بسرشند وبرمعده وشکم ضماد کنند۔

ضماد دیگر: که استسقائے زقی رانافع بود۔

(ص) پشک گوسفند که خشک باشد وبوره ارمنی وزیره کرمانی وسعد از هر یک یک جزو، کوفته وبیخته بعرق رازیانه بسرشند وبرشکم ضماد کنند۔

[ضماد][2] دیگر: هماں نفع دہد۔

(ص) بوره ارمنی وبیخ سوسن وقردمانا ومویزج از هر یک سه درم، سرگین گاؤ وپشک بزاز هر یک پنجاه درم، مجموع را بآب نمک بسرشند وبرشکم ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][3]: که انواع استسقاء رانافع بود۔

(ص) نوشادر واکلیل الملک واشنه وحماما وورق درخت غار ومرزنجوش وتخم کرفس وانیسون ورازیانه واریسا وسعد وسلیخه وکندر ومیعه ومراز هر یک ده درم وجاؤشیر پنج درم، آنچه باید کوفت[4] بکوبند وصمغیات رابروغن سداب بگدازند ومجموع را درهم آمیخته درهاون بسایند چندآنکه همچوں مرهم شود۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

[2] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

[3] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا اور خدا بخش۔

[4] ''گداخت'' نسخه رضا وابن سینا۔

شکم ضماد کنند۱۔

ضماد دیگر: صلابت طحال را سود دہد۔

(ص) اشق ومقل و بورہ ارمنی ونمک ہندی ام ہر یک چہار درم، کرسنہ وکزمازج از ہر یک شش درم، سداب ہشت درم، گوگرد دو درم و انجیر دو عدد در سرکہ پزند واشق ومقل را دراں بگدازند و باقی ادویہ کوفتہ وبیختہ درہم بسرشند وضماد کنند۲۔

[ضماد۳ دیگر:] سختی وصلابت طحال را نافع بود۔

(ص) مقل ازرق دہ درم، اشق پنج درم، کرسنہ وآرد باقلا واکلیل الملک وحلبہ وتخم کتان وبابونہ وآردترمس از ہر یک دو ونیم درم، انجیر سیاہ پنجاہ عدد، مقل واشق وانجیر را در سرکہ کہنہ بخیسانند ونرم سازند و باقی اجزاء کوفتہ وبیختہ دراں بسرشند وقدرے روغن سداب اضافہ کنند ومجموع را درہم مخلوط کردہ بر سپرز ضماد کنند۔

ضماد [دیگر۴]: [محلل۵] اورام سپرز باشد وصلابت را نرم کند۔

(ص) مرمکی ومقل ازرق واشق وکندر از ہر یک جزوے، ہمہ در وزن برابر در سرکہ خیسانیدہ نرم سازند وبدستور بر سپرز ضماد کنند۔

ضماد [دیگر۶]: [سپرز۷ را نافع باشد]۔

(ص) برگ سداب خشک دہ درم، پودینہ سہ درم، بورہ ارمنی پنج درم، اشق ہفت درم، بورہ واشق را در سرکہ کہنہ حل سازند وسداب و پودینہ را کوفتہ وبیختہ درہم بسرشند و بر سپرز ضماد کنند۔

ضماد دیگر: صلابت معدہ وجگر وسپرز را نرم کند۔

(ص) مقل ازرق واکلیل الملک وسنبل الطیب۸ از ہر یک سہ درم، افسنتین چہار درم، صبر سقوطری وگل سرخ از ہر یک دو درم، بابونہ یک درم ونیم وقصب الذریرہ یک درم، اجزاء کوفتہ و

---

۱ ''سازند'' نسخہ رضا۔

۲ اس نسخہ کا ذکر نسخہ رضا میں ملتا ہے، نسخہ مولانا آزاد میں نہیں ہے۔

۳ تا ۵ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

۶ و ۷ اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

۸ نسخہ رضا میں ''سنبل الطیب'' کے بعد ''مصطگی'' بھی تحریر ہے۔

بیخته، بآب عنب الثعلب آمیخته ضماد کنند۔

ضماد دیگر: سختی و ورم سپرز اطفال را نافع بود۔

(ص) انجیر سیاه پنجاه درم، قسط بحری چهار درم، مغز بادام تلخ مقشر ده درم، پوست بیخ کبر سه درم، انجیر را بسرکه کهنه بخیسانند و نرم کنند و باقی ادویه را کوفته و بیخته، مجموع را با موم سفید و روغن خیرے بسرشند و بر کاغذ طلا کنند و هرگاه معده از طعام[1] خالی باشد کاغذ[2] ضماد را بر سپرز بگزارند و بعد ازاں دو ساعت بردارند۔

ضماد دیگر: ورم سپرز را تحلیل دهد۔

(ص) حلبه و تخم کتان وسبوس جو آرد با قلا از هر یک پنج درم، کرسنه و گل مرو وایرسا از هر یک دو درم، بوره ارمنی و پوست بیخ کبر از هر یک چهار درم، مقل سه درم و انجیر ده عدد، انجیر را در سرکه خیسانیده نرم سازند و اجزاء کوفته و بیخته بسرشند و چنانکه رسم است، بر سپرز ضماد کند۔

ضماد دیگر: مطلق اورام صلب و دل وخنازیر نرم سازد۔

(ص) علک البطم واشق و میعه سایله و مقل و مغز قلم گاؤ و پیه بط و موم سفید و حلبه و تخم کتان و روغن سوسن، بدستور ساخته ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][3]: محلل جمیع اورام باشد۔

(ص) نخاله آرد گندم و خطمی سفید و بابونه و حلبه و تخم کنار[4] با قدرے موم و روغن بابونه ضماد نمایند[5]۔

[ضماد][6] دیگر: دل را نرم سازد و اورام [را][7] نضج دهد۔

---

[1] "اطفال" نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[2] نسخہ آزاد میں یہ جملہ اصلا یوں تھا "کاغذ ضماد را کنند و بر سپرز بگزارند"۔ اس جملے میں "کنند" زائد معلوم ہو رہا تھا اس لئے محذوف کر دیا گیا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

[4] "کتان" نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5و6] نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا لائبریری رام پور، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

(ص) خردل سفید وتخم کتان وحلبہ وانجیر از ہر یک جزوے، باروغن کتان وقدرے موم اجزاء کوفتہ بسرشند وہمچوں مرہم نرم ساختہ بر دمل بگذارند۔

[ضماد[1]] دیگر: منضج[2] اورام باشد و دمامیل واورام پختہ ورسیدہ گرداند۔

(ص) بابونہ وتخم مرو وتخم کتان وحلبہ و خطمی از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ با روغن کتان و موم سفید طبخ نمودہ ہمچوں مرہم کنند و بر دمل واورام [بگذارند[3]]۔

ضماد دیگر: دمل را پختہ سازد وسراو وا می کند۔

(ص) خمیر ترش سہ جزو، بورہ ارمنی وسرگین کبوتر وسرگین خروس از ہر یک [جزوے[4]]، در روغن زیت آنقدر کہ اجزاء [دراں[5]] بسرشند، ضماد ساختہ بر دمل بگزارند۔

ضماد دیگر: تشنج عصب[6] را نرم سازند۔

(ص) اشق ولک وعلک البطم وجاؤشیر وقنہ ومیعہ سائلہ وروغن بلسان وفلفل وزوفائے خشک وزعفران وجند بیدستر از ہر یک دو درم، موم زرد ومغز ساق گاؤ و پیہ مرغ و پیہ بط وروغن بابونہ وروغن[7] یاسمین از ہر یک پنج درم، صمغہا را در منفتح[8] حل سازند و پیہ وموم وروغن ہر چہ باشد، باہم جوش دہند واجزاء کوفتہ وبیختہ، مجموع را درہم آمیختہ بسرشند و درہاون خوب بمالند و بسایند و بر اعضاء ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[9]]: آماس پستان را نافع بود[10]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] ''منضج اورام.....گرداند'' یہ جملہ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[6] ''عصبہا'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[9] ''عصبہا'' نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

(ص) نان گندم خشک شده وآرد با قلا وحلبه و خطمی وزعفران از هر یک جزوے، کوفته ونرم بیخته[1] بازردهٔ تخم مرغ وروغن گل بسرشند و بر پستان ضماد کنند۔

[ضماد[2] دیگر]: [ورم[3] پستان را پز اند وسرد کند]۔

(ص) تخم کتان وحلبه وکنجد و بیخ سوسن ومیعه سائله وسرگین کبوتر وپشکل بز ونطرون و راتینج از هر یک جزوے، باقدرے موم وروغن گل چنانکه رسم است، بسرشند و برورم پستان ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[4]]: شیر پستان زنان را زیاده کند۔

(ص) آرد با قلا ده درم وتخم بادروج پنج درم، هر دو را کوفته در آب بادروج بسرشند و بر پستان ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[5]]: شیر زنان کم کند۔

(ص) دردی[6] سرکه کهنه واکلیل الملک وآرد با قلا از هر یک [جزوے[7]] بپزند و بر پستان ضماد کنند۔

ضماد دیگر: همان نفع دهد۔

(ص) نعناع و پودینه دشتی وسداب دشتی از هر یک جزوے، با دردی سرکه بسرشند و بر پستان ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[8]]: پستان را نگذارد که بزرگ [شود[9]]۔

---

۱ ''کوفته ونرم پخته'' نسخه رضا۔

۲ اضافه انسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۳ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد وابن سینا۔

۴ اضافه از نسخه رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

۵ اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۶ ''درسرکه'' نسخه رضا۔

۷ اضافه از نسخه رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

۸ اضافه از نسخه رضا۔

۹ اضافه از نسخه رضا۔

(ص) کندر و ودع سوختہ[1] از ہر یک جزوے و آرد جو نیم جزو، ہمہ رادر [سرکہ[2] سرشتہ مکرر ضماد کنند]۔

[ضماد دیگر[3]]: [ہماں[4] نفع دہد]۔

(ص) [طین[5] قیمولیا و ماز و سبز] و اسفید باج و اقاقیا از ہر یک دو درم، با قدرے روغن مصطگی و آب برگ مکو بسرشند و [بر پستان[6] ضماد کنند]۔

ضماد [دیگر[7]]: ناف زن را نگذارد کہ برآید۔

(ص) شب یمانی سہ درم، دردی سرکہ شش درم و ماز و سبز سہ عدد، کوفتہ با دردی سرکہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) آرد باقلا و مازو و گلنار و پوست انار و جوز السرو و کز مازج و پوست تخم مرغ، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ در قدرے آب طبخ نمایند تا مہرا شود و در آخر[8] پوست تخم مرغ دراں بسرشند و برناف ضماد کنند۔

ضمادے کہ اختناق [رحم[9]] را سود دارد۔

(ص) علک الانباط و مصطگی و سنبل الطیب از ہر کدام دہ درم، روغن سوسن و روغن شبت از ہر یک بست درم، شہدانہ ہفت درم، عاقرقرحا و فلفل و سلیخہ و شونیز و پودینہ کوہی از ہر کدام پنج درم و اکلیل الملک ہشت درم، ادویہ کوفتہ و بیختہ علک و مصطگی را در روغنہا بگدازند و مجموع درہم آمیختہ

---

۱ "ساختہ" نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۸ "در آخر پوست تخم" یہ الفاظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہیں۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

بسرشند وتہیگاہ و براستخوان سرین و کمر ضماد کنند۔

ضمادے[1] کہ افراط حیض را باز دارد۔

(ص) عدس مقشر و پوست انار ترش و برگ مورد خشک از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بر پشت و کمر ضماد کنند۔

ضماد دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) سعد کوفی و گل سرخ و افسنتین[2] و گلنار و لادن از ہر یک سہ درم، صبر و شب یمانی از ہر یک پنج درم، عدس مقشر و پوست انار ترش و مازواز[2] ہر یک دہ درم و خر مائے خرک سی درم، خر ما را در شراب بجوشانند تا نرم شود و لادن را در وے نرم کنند و باقی دواہا کوفتہ و بیختہ بسرشند و بر پشت و ناف و عانہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][3]: کہ ادرار طمث کند و حیض را براند[4]۔

(ص) سداب و قنطوریون و تخم کرفس و برنجاسف و مرزنجوش و پودینہ دشتی و مشکطر امشیع و انیسون[5] از ہر یک جزوے، روغن سداب و روغن بابونہ و روغن شبت از ہر یک قدرے، اجزاء کوفتہ و بیختہ در قدرے آب طبخ نمایند و روغنہا اضافہ کنند و ہمہ را درہم سرشتہ بر بالائے عانہ و تہی گاہ[6] ضماد کنند[7]۔

ضماد دیگر: اخراج مشیمہ و جنین میت کند۔

(ص) شحم الحنظل و قسط و سداب از ہر یک دو درم و مر یک درم، کوفتہ بزہرہ گاؤ بسرشند و بر عانہ و ناف ضماد کنند۔

---

[1] ''ضمادے کہ افراط حیض ....ضماد کنند'' یہ نسخہ، نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''مازو سبز'' نسخہ رضا و ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

[4] ''بکشاید'' نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5] ''افیون'' نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[6] ''تہیگاہ'' نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

[7] اس نسخہ کے بعد مذکور تینوں نسخے، نسخہ مولانا آزاد میں نہیں ہیں بلکہ نسخہ رضا میں درج ہیں۔

ضماد دیگر: فرج تنگ کند۔

(ص) عود ہندی و رامک و راسن و اقاقیا و قرنفل و کز مازج و جوز السرو و ورق و تخم گل و ماز و از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ مشک یک حبہ داخل کنند و بآب برگ مورد سرشتہ برعانہ و تہی گاہ ضماد کنند۔

ضماد دے کہ آماس انثیین و قضیب کہ از گرمی باشد، نفع دہد۔

(ص) ورق کاکنج و آرد باقلا و آرد جو و عدس بآب عنب الثعلب ضماد کنند۔

ضماد دیگر: کہ ورم قضیب و انثیین کہ از برودت باشد، نافع بود۔

(ص) برگ کبر نیم من، انجیر دہ عدد، آرد حلبہ و بابونہ و مویز بیدانہ از ہر یک دہ درم، در قدرے آب طبخ نمایند و روغن کنجد پنج درم اضافہ کنند و ضماد سازند[1]۔

ضماد دیگر: کہ ورم صلب [خصیہ[2]] و قضیب را سود دارد[3]۔

(ص) مویز بیدانہ و پیہ گردۂ بز و مغز قلم گاؤ و پیہ بط و روغن گل و موم سفید و پیہ مرغ از ہر یک پنج درم، مصطگی سہ درم، مقل و حلبہ و تخم فرنجمشک از ہر یک چہار درم [مویز و[4] باقلا از ہر یک دہ درم]، باقلا و مویز را طبخ نمایند تا نرم و مہرا شوند، درہم بمالند تا نرم شوند و پیہ و موم و روغن درہم گداختہ و صاف کردہ، باقی ادویہ را نرم کوفتہ و بیختہ، مجموع را با ہم بسرشند و ضماد سازند۔

ضماد دیگر: ورم و حرارت خصیہ و قضیب را نافع بود۔

(ص) برگ عنب الثعلب و طحلب و برگ کاکنج و برگ شاہ سفرم تازہ و کشنیز سبز و بوش در بندی از ہر یک جزوے، درہم سائیدہ و نرم نمودہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر: ورم صلب خصیہ را نرم کند۔

(ص) پشک بز و حلبہ و بابونہ و مویز بیدانہ از ہر یک جزوے، انجیر و برگ کبر و روغن

---

[1] ''کنند'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ اور ابن سینا۔

[3] ''دہد'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[کنجد[۱]] از ہر یک قدرے، طنج نمودہ چندانکہ مہری شود، برخصیہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[۲]]: بسیاریٔ بول و تقطیر را نافع بود۔

(ص) کندر و عصارۂ لحیۃ الثیس ولادن از ہر یک دو درم، اقاقیا چہار درم، مازو یک درم و نیم و کز مازج یک درم، جملہ را کوفتہ بآب برگ مورد ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[۳]]: عسر البول را سود دارد و سنگ گردہ و مثانہ بریزاند و ادرار بول کند۔

(ص) شبت و حب الغار و خسک و سداب از ہر یک پنج درم، اکلیل الملک و بابونہ و آرد جو و تخم جرجیر دشتی و تخم ترب و تخم کرفس از ہر یک سہ درم، حماما و فطراسالیون از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ روغن بابونہ و روغن سداب و روغن سوسن از ہر یک قدرے، در یک پیالہ آب مجموع را طبخ نمایند تا مانند مرہم شود، بر عانہ و حوالی گردہ ضماد کنند[۴]۔

ضماد دیگر: قوبا و خارش کہ بر قضیب و خصیہ باشد، نفع دہد۔

(ص) شیاف مامیثا و اقاقیا از ہر کدام یک درم، صبر زرد و نوشادر از ہر کدام دو درم، زعفران دانگے و اشنان سہ درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ با روغن گل و سرکہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[۵]]: فتق را سود دہد۔

(ص) اقاقیا و جوز السرو و مرز نجوش و مازو و کندر و حب الغار و مغاث و صمغ عربی از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بسریشم ماہی بسرشند و ضماد کنند و دو سہ روز بستہ بگذارند و اگر در عوض سریشم صمغ کنند، روا باشد۔

ضماد [دیگر[۶]]: قیلہ مائیہ را نافع بود۔

(ص) پشک گوسفند و گل ارمنی و زیرہ کرمانی و مس سوختہ و شحم الحنظل و صبر سقوطری و قثاء الحمار از ہر یک یک درم، کوفتہ بسرکہ بسرشند و ضماد کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

۴ ''سازند'' نسخہ رضا، ابن سینا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۵ و ۶ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

ضماد[دیگر][1]: فتق ونزول امعاء درثرب رانافع باشد۔

(ص) جوز السرو وسعد ومرزنجوش و مازو وکندر واقاقیا وصمغ عربی از ہر یک جزوے، صمغ عربی درشراب حل سازند وادویہ کوفتہ وبیختہ بآں بسرشند وضماد کنند وسہ روز بگذارند واگر تا ہفت روز بگذارند بہتر باشد۔

ضماد[دیگر][2]: فتق راسود دارد۔

(ص) کندر ومصطگی وانزروت وسریش وصبرزرد وحضض وشیاف مایثا واقاقیا وگلنار از ہر یک جزوے، اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ بدستور ضماد کنند۔

ضماد دیگر: کرم وحب القرع وحیات بکشد وباسہال دفع کند۔

(ص) شحم الحنظل وزہرۂ گاؤ وعصارۂ قثاء الحمار وصبر وقطران از ہر یک جزوے، بآب افسنتین[3] بسرشند وبرحوالی ناف ضماد کنند۔

ضماد[دیگر][4]: ہماں نفع دہد[5]۔

(ص) شونیز دہ درم کوفتہ بآب حنظل بسرشند وبرناف ضماد کنند۔

ضماد[دیگر][6]: کہ اخراج کرم وحیات کند۔

(ص) گلقند وتریاق فاروق وقسط تلخ وترمس ومراز ہر یک جزوے، بآب شیح ضماد کنند۔

ضماد دیگر: کرم وحیات وحب القرع برآورد۔

(ص) شیح ارمنی وتر بداز ہر یک دو درم، شحم الحنظل وعصارۂ قثاء الحمار از ہر یک یک درم،

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۲ یہ نسخہ، نسخہ مولانا آزاد میں بالکل اسی نسخہ کے اوپر مکرر منقول ہے لیکن اس نسخہ میں آخر میں یہ جملہ تحریر نہیں ہے ''وسہ روز بگذارند واگر تا ہفت روز بگذارند، بہتر باشد''

۳ بآب افسنتین ....ضماد کنند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں یوں تحریر ہے: ''اجزاء مساوی کوفتہ وبیختہ بدستور برحوالی ناف ضماد کنند''۔ اس میں ''آب افسنتین'' کا کوئی ذکر نہیں ہے۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۵ نسخہ رضا ''ہماں نفع دہد'' کے بجائے ''کرم وحب القرع وحیات بکشد وباسہال دفع کند'' ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وجامعہ ہمدرد۔

صبر وترمس وافسنتین رومی از ہر یک سہ درم، کوفتہ وبیختہ[1] بآب شیح ارمنی ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][2]: زلق الامعاء را کہ بسبب ضعف قوت ماسکہ باشد، نفع تمام دارد۔

(ص) سعد ومصطگی ومرواقاقیا ولادن وعصارۂ لحیۃ الثیس ومازوسبز ومایثا از ہر یک سہ درم، پست جووسماق وگلنار از ہر یک چہار درم، کوفتہ بآب برگ مورد بسرشند وبرشکم ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][3]: زلق الامعاء صفراوی را نافع باشد۔

(ص) برگ مورد خشک وبرگ اسپند وگل سرخ وگلنار ومازوسبز[4] ولادن ورامک از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب[5] بسرشند وضماد کنند۔

ضماد دیگر: زلق الامعاء بلغمی را نافع باشد۔

(ص) سعد ومصطگی واذخر وقصب الذریرہ ومرزنجوش ونمام از ہر یک پنج درم، عود ہندی وقرنفل وجوز بوا از ہر یک دو درم، اجزا کوفتہ وبیختہ بآب مورد سرشتہ[6] ضماد کنند[7]۔

ضماد دیگر: بواسیر ودرد معدہ را نافع بود[8]۔

(ص) مغز ساق گاؤ دہ درم، موم سفید سہ درم، اقاقیا ودم الاخوین وکندر از ہر یک پنج درم، مردارسنگ وسفیداب ارزیز از ہر یک یک درم، مقل وافیون از ہر یک دانگے وروغن گل ہفت درم، اجزا کوفتہ وبیختہ درہم آمیختہ بر مقعد ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][9]: درد وآماس بواسیر را بنشاند۔

(ص) مقل ومغز استخوان زردآلو ومیعہ سائلہ وکوہان شتر ومغز ساق گاؤ از ہر یک جزوے، مجموع را در روغن کنجد کہ پیاز دراں جوشانیدہ باشد، حل سازند وبر مقعد ضماد کنند۔

---

[1] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد اور خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا اور جامعہ ہمدرد۔

[4] نسخہ رضا میں ''مازوسبز'' کے بعد ''صندل'' بھی مذکور ہے۔

[5 تا 7] ''بآب بہی'' و ''بآب برگ مورد'' و ''سازند'' نسخہ رضا۔

[8] نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں ہے: ''بواسیر وزخیر ودرد مقعد را نافع بود''۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

ضماد [دیگر][1]: ورم و درد بواسیر را بغایت نافع بود[2]۔

(ص) مقل و مغز استخوان زرد آلو و میعہ سائلہ و کوہان شتر و مغز ساق گاؤ از ہر یک جزوے، مجموع را در روغن کنجد کہ پیاز دراں جوشانیدہ باشد، حل سازند و بر مقعد ضماد کنند[3]۔

ضماد [دیگر][4]: ورم بواسیر و زحیر را نافع بود[5]۔

(ص) برگ کبر بجوشانند تا مہرا شود و روغن گل و زردۂ تخم مرغ دراں بیامیزند و با یک طسوج افیون مرہم نمودہ ضماد سازند۔

ضماد [دیگر][6]: درد بواسیر کہ بسبب بستن خون معتاد باشد، سودد ہد و مفتح دہن رگہائے ناسور باشد۔

(ص) آب پیاز و بخور مریم و مقل وقنہ و زہرۂ گاؤ، مجموع را در ہم مخلوط نمودہ ضماد سازند۔

ضماد دیگر: ہماں نفع دہد و مدر خون بواسیر باشد۔

(ص) برگ سداب و بخور مرہم از ہر یک قدرے با روغن اقحوان آمیختہ ضماد سازند[7]۔

[ضماد [8] دیگر]: ورم بواسیر بنشاند و درد ساکن کند۔

(ص) حلبہ و خطمی و برگ چقندر و برگ کبر و بابونہ و اکلیل الملک از ہر [یک[9]] جزوے، طبخ نمایند چندانکہ مہری شود در ہاون بسایند تا مانند مرہم شود، نیم درم زعفران و طسوجے افیون و یک درم مقل در آب گند نا حل سازند و با زردۂ تخم مرغ در ہم خلط نمودہ بسایند تا ہمہ یکساں شود بر بالائے پارچہ [مالیدہ[10]] پہن کنند و بر مقعد بگذارند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[2و3] "باشد" و "سازند" نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[5] "باشد" نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[7] اس نسخہ کا ذکر نسخہ مولانا آزاد میں نہیں ہے بلکہ یہ نسخہ رضا میں درج ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا لائبریری رام پور، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[10] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

ضماد [دیگر][1]: ورم [و درد][2] بواسیر بغایت نافع بود۔

(ص) روغن کوہان شتر ومغز ساق گاؤ و روغن استخوان زرد آلو از ہر کدام دہ درم، میعہ سائلہ دو درم، مقل یک درم ونیم، مقل را در آب تخم[3] کتان حل کنند و آب پیاز از ہر یک قدرے، [لعاب][4] تخم کتان و لعاب حلبہ از ہر یک بست درم، ہمہ در آتش نرم بقوام آورند آنگاہ زعفران وافیون از ہر یک دو دانگ، سندروس دو درم، زفت رومی یک درم و زردۂ تخم مرغ دہ عدد، مجموع را در ہاون بسایند تا ہمچوں مرہم شود، بدستور ضماد کنند[5]۔

ضماد [دیگر][6]: ناسور و بواسیر را خشک سازد وسیلان خون باز دارد۔

(ص) پوست انار و جفت بلوط و جوز السرو وگلنار و کندر از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب برگ بسر شند وضماد کنند۔

ضماد [دیگر][7]: عرق النساء واوجاع ورک ومفاصل را نافع باشد۔

(ص) پوست بیخ[8] کبر وفودنہ کوہی و عاقرقرحا از ہر یک دو درم، قسط وتخم جرجیر از ہر یک درے، زفت پنج درم، زفت را در روغن زیت بگدازند و باقی ادویہ کوفتہ و بیختہ درہم بسر شند و ضماد نمایند۔

ضماد [دیگر][9]: اوجاع مفاصل را سود دارد۔

(ص) خطمی واکلیل الملک از ہر یک دہ درم، اشق و جاؤشیر ومقل از ہر یک پنج درم، پیہ

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وسالار جنگ۔

[3] ''لعاب'' نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

[5] ''سازند'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[8] ''بیخ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، سالا جنگ وابن سینا۔

گردۂ بز و مغز ساق گاؤ و روغن سداب از ہر یک پنج درم و سرکہ کہنہ قدرے، مجموع را درہم آمیختہ بسرشند و بدستور ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][1]: مختصر و نافع بود۔

(ص) مغاث و خطمی و تخم مرو و آرد جو و سورنجان، ہمہ برابر با روغن گل و زردۂ تخم مرغ سرشتہ ضماد کنند۔

ضماد دیگر[2]: مختصر ہمہ[3] دردہا را نافع باشد مانند نقرس و مفاصل و عرق النساء و وجع ورکین را سود[4] دارد۔

(ص) برگ کبر در آب بہی بپزند تا مہری شود و زردۂ تخم مرغ و دردی سرکہ اضافہ کنند و درہم ممزوج کردہ ضماد نمایند۔

ضماد [دیگر][5]: ہماں نفع دہد و مجموع دردہا و اوجاع مفاصل را سودمند بود و درد را ساکن کند۔

(ص) سورنجان و مغاث و خطمی و حنا و صابون عراقی و دانۂ مورد و آرد جو و مرکی و زعفران و بزرالبنج و صبر و زفت و مویز ج و صمغ[6] بادام و ورق غار و عاقرقرحا و قسط تلخ، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ با دردی شراب سرشتہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][7]: مفاصل و نقرس گرم را نافع باشد۔

(ص) صندلین و ورق گل سرخ و شیاف مامیثا و نوشادر ہندی و فوفل از ہر کدام جزوے، آرد جو یک و نیم جزو و افیون ربع جزو، مجموع را کوفتہ و بیختہ با [آب][8] عنب الثعلب ضماد کنند۔

ضماد دیگر: مفاصل و درد کمر و زانو را بغایت سود دہندہ باشد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ و خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، ابن سینا، سالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و خدا بخش۔

[4] ''سودمند بود'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

[6] ''صمغ'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

(ص) روغن زیت[1] کہنہ و دقیق حلبہ از ہر یک پانزدہ درم، نطرون[2] و علک البطم از ہر یک دہ درم، فرفیون دو درم و ایرسا چہار درم، چنانکہ رسم است، بسرشند و بر محل درد ضماد کنند۔

ضماد دیگر: نقرس گرم را نافع باشد[3]۔

(ص) آرد جو بست درم، خطمی دہ درم و افیون دو درم بآب عنب الثعلب بسرشند و ضماد کنند۔

ضماد دیگر: نقرس گرم و انواع مفاصل را نافع بود۔

(ص) بابونہ و اکلیل الملک از ہر یک سی درم، واشق و جاؤشیر و مقل از ہر یک [دہ[4] درم، سورنجان و موم و سرکہ و روغن زیت از ہر یک] بست درم، چنانکہ رسم است، ضماد کنند[5]۔

ضماد [دیگر[6]]: داء الفیل را نافع باشد۔

(ص) تخم کبر و خاکستر زرد چوب و دقیق ترمس و نطرون و پشک بز و دقیق حلبہ و سک بنج درم از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ[7] بآب رازیانہ بسرشند و ضماد سازند۔

ضماد [دیگر[8]]: نقرس و عرق النساء را ساکن کند۔

(ص) سورنجان و جند بیدستر و حضض و صبر و مایثا و زعفران و صندل و مغاث از ہر یک جزوے و افیون ربع جزو، مجموع را کوفتہ و بیختہ بآب عنب الثعلب ضماد کنند۔

ضماد [دیگر[9]]: ہماں نفع دہد۔

(ص) بابونہ و اکلیل الملک و حلبہ و کتان و برگ درخت غار و ہزار اسپند و برگ کبر و مغاث

---

[1] ''زیت'' یہ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[2] '' نطرون'' نسخہ رضا۔

[3] ''بود'' نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[5] ''سازند'' نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

[7] ''پختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

وعلک البطم، ہمہ اجزاء مساوی، کوفتہ و بیختہ، قدرے روغن بلسان داخل کردہ ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][1]: برآمدن فقرات پشت کہ حدبہ گویند، نافع باشد۔

(ص) راسن وابہل ووج از [ہر یک][2] جزوے، کوفتہ و بیختہ درشراب طبخ نمایند تا مہری شود وقدرے مقل دراں حل کنند وضماد سازند۔

ضماد [دیگر][3]: اخرج پیکان وخار ومانند آں از بدن کند[4]۔

(ص) پیاز نرگس واشق و بیخ چینی از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ [بازردۂ تخم[5] مرغ بسرشند وبعد ازاں باعسل بسرشند وبرکرپاس آب ندیدہ مالیدہ برعضو ماؤف] ضماد کنند۔

ضماد [دیگر][6]: کہ شکستن واز جائے دور شدن اعضاء را نافع باشد۔

(ص) آرد ماش ومغاث ومورد وخطمی وگل ارمنی ومرواقاقیا از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بازردۂ تخم مرغ بسرشند وبربالائے کرپاس آب ندیدہ بمالند وبرعضو ماؤف گذارند۔

ضماد [دیگر][7]: ماش ومغاث وبرگ موردوابہل وپوست انار وخطمی وصبر وگل ارمنی از ہر یک جزوے کوفتہ باسفیدۂ تخم مرغ بسرشند وضماد کنند۔

ضماد [دیگر][8]: صلابت عضو شکستہ واز جائے دور شدہ را نرم کند۔

(ص) غری السمک وپیہ تازہ درہم نرم بکوبند و [قدرے[9]] روغن کنجد داخل کردہ ضماد کنند۔

نسخہ دیگر: حب الخروع مقشر یک جزو نرم بکوبند ونیم جزو در روغن گاؤ وقدرے عسل درہم بسرشند و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وخدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[4] نسخہ آزاد میں اصلاً ''پاک کند'' تھا، ''پاک'' کو بے معنی ہونے کی وجہ سے محذوف کر دیا گیا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا اور سالار جنگ۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا اور مولانا آزاد۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

ضماد کنند۔

ضماد[دیگر][1]: برص ناخن برطرف سازد۔

(ص) مصطگی و زرنیخ[2] و شب یمانی و گوگرد زرد و زفت از هر یک جزوے، زفت را درسرکہ و عسل بگدازند و اجزا کوفتہ و بیختہ بآں بسرشند و بر ناخن ضماد کنند۔

ضماد[دیگر][3]: ناخن سفید شدہ بیندازد و ناخن نو برویاند۔

(ص) دردی شراب سوختہ سہ درم، ذرارتج دو درم، موم سہ درم و روغن گل پنج درم باہم بسرشند۔

ضماد[4][دیگر][5]:

(ص) جوز سرو و آرد نخود و تر مس از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بسرشند و ضماد کنند۔

ضماد[دیگر][6]: گزیدن عقرب و حشرات را نافع باشد و جذب زہر حیوانات از بدن کند[7] و مضرت از بدن باز دارد۔

(ص) جند بیدستر و سکبینج و حلتیت و برگ کبر و سرگین کبوتر و پودینہ دشتی و مشکطر اشیع، اجزاء برابر کوفتہ و بیختہ با روغن زیت کہنہ بسرشند و ضماد کنند۔

ضمادے کہ جذب زہر افعی و مار از بدن کند[8]۔

(ص) ابہل و حب الغار و بابونہ و اسقیل مشوی و دقیق کرسنہ از ہر یک جزوے، کوفتہ بشراب سرشتہ ضماد کنند کہ نافعست۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا اور ابن سینا۔

[2] ''زرنیخ سرخ'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] ''نسخہ'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا اور خدا بخش۔

[7و8] یہ لفظ اصلاً ''پاک کند'' نسخہ مولانا آزاد میں تحریر ہے لیکن ''پاک'' کے زائد اور ناموزوں ہونے کی وجہ سے اسے حذف کر دیا گیا۔

باب دوم از مقالہ پنجم[1]

در بیان اطلیہ

طلائے کہ خداوند صداع گرم را سود دہد۔

(ص) صندل سفید وصندل سرخ از ہر یک سہ درم، ورق گل سرخ وگل نیلوفر از ہر یک چہار درم، مایثا دو درم، تخم کاہو سہ درم، زعفران یک درم، افیون پنج درم و پوست بیخ لفاح یک درم و نیم، ہمہ را کوفتہ و بیختہ بآب برگ کاہو طلا کنند۔

[طلائے][2] دیگر: کہ صداع گرم واورام وآماس [حارہ][3] را سود دارد۔

(ص) تراشہ کدو و برگ خرفہ و برگ بیدو خطمی وحی العالم و برگ کاہو وصندل و مایثاو نوشادر ہندی، اجزاء مساوی کوفتہ و بیختہ[4] بگلاب [مالیدہ][5] وصاف کردہ طلا کنند۔

طلائے دیگر[6]: دردہا کہ صاحب ایں بے طاقت باشد وصداعے کہ از نشستن در آفتاب بود، سود دہد۔

(ص) صندل سفید وصندل سرخ و انزروت از ہر یک یک درم، افیون دو دانگ، زعفران یک دانگ و بزر البنج نیم درم، کوفتہ و بیختہ بگلاب آمیختہ طلا کنند۔

طلائے [دیگر][7]: صداعے کہ ارتفاع بخارات باشد، سود دارد۔

---

[1] نسخہ آزاد میں لفظ ''پنجم'' کے بعد لفظ ''قرابادین'' تحریر تھا جس کو ناموزوں ہونے کی وجہ سے حذف کردیا گیا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

(ص) مازو وگلنار وسک از ہر یک جزوے، صبر زرد وزعفران از ہر یک نیم جزو، مجموع را کوفتہ وبیختہ برصدغین و پیشانی طلا کنند۔

طلائے [دیگر][1]: کہ انواع [صداع][2] وشقیقہ را سود دہد[3] و درد بنشاند۔

(ص) بیخ لفاح وکندر وزعفران وصبر زرد از ہر یک یک درم، بزرالبنج دو درم، گل ارمنی یک درم، صمغ عربی وانزروت از ہر یک نیم درم، افیون یک دانگ وکافور یک حبہ، اجزا کوفتہ وبیختہ بآب آمیختہ درشقیقہ وکلہ سر ومحل درد طلا کنند۔

طلائے کہ صداع باردرا سود دارد۔

(ص) فرفیون وصبر زرد وجند بیدستر وصمغ عربی وعود ہندی وزعفران از ہر یک دو دانگ و [افیون[4] یک دانگ]، اجزا کوفتہ وبیختہ بآب کرفس یا آب مرزنجوش آمیختہ طلا کنند۔

طلائے [دیگر][5]: صداع بلغمی وصداع ریحی را سود دہد۔

(ص) زنجبیل ومرزنجوش ومرکی وجند بیدستر وصبر زرد وفرفیون وجوز بوا از ہر یک جزوے، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب کرفس طلا کنند۔

طلائے [دیگر][6]: منع نزولات دماغی کند ونگذارد کہ بسینہ وشش بریزد۔

(ص) اقاقیا وصبر وشیاف مایثا وحضض مکی وگل ارمنی وصمغ عربی وزعفران وکوکنار ومرکی، اجزاء ہمہ کوفتہ وبیختہ بسفیدۂ تخم مرغ بسرشند ودرشقیقہ وپیشانی طلا کنند۔

طلائے [دیگر][7]: درد شقیقہ کہ از ہر یک برودت باشد وکہنہ شدہ باشد، نفع دہد۔

(ص) فلفل سفید وزعفران از ہر یک دو مثقال، فرفیون وسرگین کبوتر از ہر یک نیم

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۲ ''دارد'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وخدا بخش۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدر، خدا بخش ومولانا آزاد۔

مثقال، مرکی یک مثقال، جند بیدستر وافیون از ہر یک طسوجے، کوفتہ وبیختہ بسرکہ آمیختہ درصدغین طلا کنند۔

طلائے [دیگر][1]: ورم بن گوش را نافع بود[2]۔

(ص) صندل سرخ وفوفل وشیاف مایثا و[زعفران[3]] از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب کشنیز تر بسایند]۔

[طلائے دیگر][4]: [انواع[5] آماس گرم را در ابتداء نافع باشد]۔

(ص) [صندل[6] سرخ وگل ارمنی وشیاف مایثا] وفوفل وعدس مقشر وحضض مکی از ہر یک جزوے، بآب کشنیز تر وآب بستان افروز بسایند وبرورم طلا کنند۔

طلائے [دیگر][7]: کہ خواب آورد وصداع حار را نافع باشد۔

(ص) نیلوفر وبنفشہ وتخم کاہو وپوست خشخاش از ہر یک یک درم، شیاف مایثا ونیخ لفاح و صندل سرخ وصندل سفید وبزرالبنج وزعفران از ہر یک نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب کاہو بسایند و برپیش سر طلا کنند۔

[طلائے دیگر][8]: مسکوت را نافع بود[9]۔

(ص) خردل وجند بیدستر ومشک از ہر یک قدرے، بسرکہ کہنہ سائیدہ و[برسکتہ[10] زدہ] طلا کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد ومولانا آزاد۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[9] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[10] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

طلائے بغل [دیگر][۱]: بوئے بغل برطرف سازد[۲]۔

(ص) شب یمانی و مرکی و گل سرخ و برگ مورد و مردارسنگ از ہر یک قدرے، کوفتہ و بیختہ بگلاب بسرشند، اول بغل را بآب اشنان بشویند و بعد ازاں طلا کنند۔

طلائے[۳] [دیگر][۴]: بوئے بغل برطرف سازد۔

(ص) زراوند طویل و برگ حنا و زعفران و آبگینہ سوختہ [و کاغذ[۵] سوختہ] از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بآب مورد و شیافہا ساختہ خشک سازند و ہنگام [حاجت[۶]] بغل را بکینۂ حمام چنداں بمالند کہ خون آلودہ شود پس شیافے ازاں بگلاب سودہ بمالند و یک شب بگذارند و در روز دیگر پاک سازند

طلائے [دیگر][۷]: کراہت بوئے عرق را برطرف سازد۔

(ص) فاغیہ و سک و برگ گل سرخ و سعد و شب یمانی و مرکی و برگ مورد از ہر یک جزوے، مجموع را کوفتہ و بیختہ وگلاب بسرشند و بر تمام بدن طلا کنند و بعد از دو ساعت بشویند۔

طلائے [دیگر][۸]: بوئے بغل زائل کند۔

(ص) صندل و سعد و قصب الذریرہ و پوست بیرون ترنج و مرکی و توتیا و مردارسنگ و مرزنجوش و اظفار الطیب وگل سرخ و برگ مورد از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بآب مورد در بغل طلا کنند۔

طلائے [دیگر][۹]: بدبوئے عرق را خوشبو گرداند۔

(ص) قسط بحری و سعد و برگ گل سرخ و صندل و حنا و مورد خشک و اذخر و برگ سدر از ہر

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

۲و۳ ''کند'' و ''نسخہ'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدر۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

یک جزوے، کوفتہ وبیختہ با گلاب بسرشند و بر بدن طلا کنند و بعد از دو[1] ساعت بشویند۔
[طلائے[2] دیگر]: بسیاریٔ عرق زائل کند۔

(ص) برگ مورد خشک و پوست انار و کز مازج و جوز السرو از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب برگ مورد آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: بسیاریٔ عرق برطرف کند۔

(ص) آب بہی و آب برگ مورد و آب [برگ[3]] درخت سرو از ہر یک نیم رطل و گل سرخ یک رطل طبخ نمایند و صاف کنند و بر بدن طلا کنند و پس از یک دو ساعت بشویند۔

طلائے دیگر: معدہ را قوت دہد و قے باز دارد۔

(ص) گل سرخ و اقاقیا و گلنار فارسی و مازو و جوز السرو و برگ مورد و طباشیر و سعد و راسک وسک از ہر یک جزوے، کوفتہ[4] بآب برگ مورد آمیختہ بر معدہ طلا کنند[5]۔

طلائے دیگر: معدہ را قوت دہد۔

(ص) سنبل الطیب و سعد و گلاب و راسک و مصطگی و قصب الذریرہ از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب بہی بسرشند و بر معدہ طلا کنند۔

طلائے دیگر[6]: قے و ہیضہ را نافع باشد۔

(ص) راسک وسک و گردسماق از ہر یک جزوے کوفتہ بآب برگ مورد آمیختہ بر معدہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: ورم و حرارت جگر را نافع باشد۔

(ص) صندل[7] و گلاب و آب برگ حی العالم، مجموع را باہم آمیختہ بر جگر طلا کنند۔

---

[1] نسخہ رضا میں ''بعد از ساعتے'' تحریر ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] ''کوفتہ وبیختہ بآب بہی و آب برگ مورد سرشتہ بر معدہ طلا کنند'' نسخہ رضا۔

[5] یہ نسخہ، نسخہ رضا میں مرقوم ہے۔

[6] ''بہی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[7] ''صندل سفید'' نسخہ رضا۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) صندل سفید[1] وریوند چینی وتخم کشوث، کوفتہ وبیختہ بآب عنب الثعلب آمیختہ برجگر طلا کنند۔

طلائے دیگر: ورم جگر کہ از حرارت باشد، سود دہد۔

(ص) صندلین وآب عنب الثعلب وآب برگ حی العالم وگلاب وبنفشہ وآرد جو، چنانکہ رسم است، ہمہ درہم آمیختہ برجگر طلا کنند۔

طلائے دیگر: خون آمدن از بینی باز [دارد][2]۔

(ص) گلنار واقاقیا وعصارۂ لحیۃ الثیس وصندل سفید از ہر یک سہ درم، افیون نیم درم وکافور دانگے، کوفتہ وبیختہ بگلاب تر سازند وبر پیشانی طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) اقاقیا ونشاستہ وآب مورد[3] وآب برگ مورد[4] وآب برگ مورد وآب لسان الحمل، ہمہ درہم آمیختہ بر پیشانی طلا کنند۔

طلائے دیگر[5]: ہماں نفع دہد۔

(ص) گل ارمنی وعدس مقشر وگلنار وصندل وصمغ کندر وحضض مکی واقاقیا از ہر یک یک درم، افیون یک دانگ، کافور یک حبہ، برگ درخت انگور وبرگ بادروج وگل مختوم از ہر یک نیم درم، کوفتہ وبیختہ باسرکہ آمیختہ بر پیشانی طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد[6] کہ رعاف مفرط باز دارد۔

---

[1] ''سفید'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

[3] ''آب برگ مورد'' نسخہ رضا۔

[4] ''زرد'' نسخہ رضا۔

[5] یہ دونوں نسخے، نسخہ رضا لائبریری رام پور اور نسخہ مولانا آزاد اورینٹل لائبریری میں اختلاف ترتیب کے ساتھ مذکور ہیں۔

[6] ''و'' نسخہ رضا۔

(ص) آب برگ بید و آب اطراف برگ[۱] ورد و آب برگ درخت بہی و آب [برگ[۲]] مورد و آب عصی الراعی از ہر یک جزوے، افیون نیم درم، کافور یک دانگ، گلنار و عصارۂ لحیۃ اتیس و صمغ عربی و نشاستہ و گرد آسیا و گل مختوم و کزمازج از ہر یک نیم درم، مجموع را کوفتہ و بیختہ بآبہائے مذکورہ آمیختہ بر پیشانی طلا کنند۔

طلائے کہ موئے را از ریختن نگاہ دارد[۳]۔

(ص) پرسیاؤشان و لادن و افسنتین و حب الغار، اجزاء مساوی، کوفتہ و بیختہ بروغن مورد آمیختہ بر موئے بمالند۔

طلائے کہ موئے از شگافتن نگاہ دارد و نگذارد کہ بریزد۔

(ص) برگ چقندر و لعاب خطمی و لعاب بزرقطونا، ہمہ را در ہم ممزوج کردہ در حمام بموئے [سر[۴]] و ریش طلا کنند۔

طلائے دیگر: موئے را برویاند و داء الثعلب را نافع باشد۔

(ص) لادن سوختہ و چوب کتان و گل شقائق و فقاح اذخر و قرنفل و سعد و مازو سوختہ، اجزاء کوفتہ و بیختہ بروغن مصطگی آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: داء الثعلب را نافع باشد۔

(ص) فرفیون و خردل سفید و حب الغار از ہر یک شش درم، گوگرد و خربق سفید [از ہر[۵]] یک دو درم، بروغن زیت بسرشند و طلا کنند۔

نسخہ دیگر[۶]: [داء الثعلب[۷] بلغمی را نافع باشد]۔

---

۱ ''برگ'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''نگاہ دارد'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

(ص)[فرفیون[۱] وخربق سفید] وسیاه وسداب، همه اجزاء برابر بگیرند و با موم زرد و روغن بیدانجیر سرشته طلا کنند۔

طلائے دیگر: داء الثعلب صفراوی را سود دہد۔

(ص) کف دریا سوختہ ونطرون[۲] وسرگین موش وحب الرشاد وعاقرقرحا وشیح سوختہ، همه اجزاء برابر بگیرند و بروغن زیت طلا کنند۔

طلائے دیگر: داء الثعلب سوداوی[۳] وبلغمی[۴] را فائدہ دہد۔

(ص) شونیز بریاں کردہ سہ درم، نے سوختہ و بندق[۵] وسرگین موش و پشک گوسفند و پرسیاؤشاں وشیح[۶] وعاقرقرحا وخربق سیاہ، مجموع رابریاں کردہ بروغن بادام ممزوج کردہ طلا کنند۔

طلائے دیگر[۷]: ہماں نفع دہد۔

(ص) زبدالبحر و برنجاسف وسم اشتر، مجموع را سوختہ صلایہ کردہ بروغن زیت مخلوط کنند و بعدازاں کہ محل علت رابہ پیاز عنصل چنداں بمالند[۸] کہ سرخ شود، طلا کنند۔

طلائے دیگر: موئے برویاند وداء الثعلب را نافع باشد۔

(ص) فرفیون ومویزج وخردل و بورہ ارمنی وصمغ سداب از ہر یک جزوے، کوفتہ در سرکہ بجوشانند[۹] وقدرے روغن آملہ داخل کنند و بمالند[۱۰] کہ بقوام قیروطی شود، طلا کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۲ ''نطرون'' نسخہ رضا۔

۳ ''سوداوی'' نسخہ رضا۔

۴ ''بلغمی'' یہ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۵ ''بندق سوختہ'' نسخہ رضا۔

۶ ''شیح ارمنی'' نسخہ رضا۔

۷ ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۸ ''بمالند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۹ ''بخیسانند'' نسخہ رضا۔

۱۰ ''بمالند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

طلائے دیگر: موئے را دراز کند وسیاہی موئے را نگاہ دارد و ملائم ونرم کند۔

(ص) لادن ومغز دانہ زرد آلو و برگ آزاد درخت ومرو و پرسیاؤشان از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ، روغن حناو[روغن[1]] آملہ وروغن لالہ وروغن سوسن از ہر یک قدرے، لعاب خطمی وعصارۂ برگ چقندر از ہر یک جزوے، مجموع را درہم ممزوج کردہ طبخ کنند کہ بقوام غالیہ برسد، نگاہ دارند ودر ہفتہ دو بار یا سہ بار موئے را بایں غالیہ طلا کنند و پس از دو ساعت بشویند و اگر خواہند نیم درم، مشک دریں اجزاء داخل کنند۔

طلائے دیگر: منع انبات موئے کند و نگذارد کہ موئے برآید۔

(ص) وزغہ در سایہ خشک کنند، کوفتہ ونرم سائیدہ[2] وخون لاک پشت خشک کردہ و آہک و بورہ ومردارسنگ وصدف سوختہ از ہر یک قدرے، بآب بسرشند و در محلے خواہند کہ موئے بر نیاید، طلا کنند و اگر موئے برآمدہ باشد موئے را برکنند[3] وطلا کنند۔

طلائے[4] دیگر: ہماں نفع دہد و در منع انبات[موئے[5]] مجرب است۔

(ص) شیرۂ انجیر و خایہ مورچہ و ترشی ترنج از ہر یک قدرے، ہمہ را باہم ممزوج کردہ موئے را برکنند [و[6] دوسہ بار مکرر طلا کنند تا دیگر موئے بر نیاید و اگر موئے را برکنند] مکرر آں جارا بہ نمک وشوکران وافیون طلا کنند تا دیگر موئے از آنجا بر نیاید۔

طلائے دیگر: حکہ وجرب یابس را سود دہد۔

(ص) مغز استخوان زرد آلو تلخ وتخم ریباس از ہر یک جزوے، نمک[7] وزیبق مقتول از ہر یک نیم جزء، مجموع را نرم سودہ، ہمہ را در ماست چکیدہ بسر کہ ممزوج کردہ در حمام بمالند و یک

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد ومولانا آزاد لائبریری۔

[2] ''بسایند'' نسخہ رضا۔

[3] ''بکنند'' نسخہ رضا۔

[4] ''نسخہ'' نسخہ رضا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[7] ''نمک طعام'' نسخہ رضا۔

ساعت بگذارند و بشویند۔

طلائے دیگر: کہ جرب یابس را نافع باشد۔

(ص) زیبق مقتول و حنا و شحم الحنظل و اقلیمیا نقرہ و عدس مقشر، ہمہ اجزاء برابر بگیرند و بسرکہ و روغن گل آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: جرب رطب را سود دہد۔

(ص) زرد چوبہ و پیہ بز بروغن گل گداختہ و گوگرد از ہر یک جزوے درہم ممزوج کردہ و خوب درہم آمیختہ درحمام طلا کنند و بشویند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) زرد چوبہ و بورہ ارمنی و مرکی و قسط و کندش از ہر یک درمے، میعہ سائلہ پنج درم، کوفتہ بروغن گل [آمیختہ [1]] درحمام طلا کنند و دو ساعت بگذارند و بشویند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) زیبق مقتول پنج درم، کندش دو درم و زراوند طویل ہفت درم، ہمہ اجزاء بگیرند و کوفتہ و بیختہ بروغن گل آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: کہ جرب را نافع باشد [2]۔

(ص) گوگرد و حنا از ہر یک یک مثقال، پوست ہلیلہ زرد و زیبق مقتول و شیطرج ہندی از ہر یک یک مثقال و نیم، فلفل دانگے [3]، روغن دنبہ دو مثقال و دانگے، روغن را و آنچہ کوفتنی باشد بکوبند، بروغن گل آمیزند و بشب بر اندام بمالند و صباح [بآب [4]] گرم وسون درحمام بشویند۔

طلائے دیگر: خارش را سود دہد۔

(ص) مغز استخوان زرد آلو تلخ دہ درم، گوگرد زرد پنج درم، خبث الفضہ ہشت درم، زرد چوبہ یک درم و نیم و سیماب کشتہ یک درم، ہمہ را بسرکہ و روغن گل ممزوج کردہ درحمام طلا کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[2] ''است'' نسخہ رضا۔

[3] ''دانگے، روغن را'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہیں۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

طلائے دیگر: کروخارش را نافع است۔

(ص) تخم خشخاش وتخم اسفاناخ از ہر یک سہ درم و بورۂ ارمنی یک درم، مجموع را کوفتہ و بیختہ[1] بسر[2] کہ ممزوج کنند وطلا نمایند۔

[3]طلائے دیگر: جرب را نافع بود[4]۔

(ص) سیماب کشتہ وخبث الفضہ و برگ خرفہ وکندش وزنجار ومردارسنگ، ہمہ اجزاء برابر بگیرند وکوفتہ بروغن گل آمیختہ بشب طلا کنند وصباح درحمام بشویند۔

[5]طلائے دیگر: ہماں نفع دہد[6]۔

(ص) زرنیخ زرد ومردارسنگ وخبث الفضہ وزرد چوبہ وکندش و برگ خرفہ ونوشادر و زراوند طویل از ہر یک سہ درم وسیماب کشتہ ہفت درم، ہمہ اجزاء بکوبند وبسر کہ وروغن گل بسرشند و طلا کنند وبعد از یک دوساعت بشویند۔

طلائے دیگر: روغن گل وسرکہ کہنہ وگلاب از ہر یک قدرے وبورہ ارمنی یک درم درہم ممزوج کردہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: قوبارا سودمند باشد ونافع بود۔

(ص) خردل وتخم ترب وکندش وتخم جرجیر از ہر یک سہ درم، بآب کبر بسرشند وطلا کنند۔

طلائے دیگر: قوبارا نافع دہد۔

(ص) گوگرد زرد دو درم، اسفیداج ہفت درم، مویزج واشق وترمس وبورہ ارمنی از ہر یک درمے، مجموع را کوفتہ بسرکہ ممزوج کنند وخوب درہم بسرشند وطلا کنند۔

---

[1] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[2] ''بسر کہ ممزوج کنند وطلا نمایند'' یہ جملہ نسخہ مولانا آزاد اور نیشنل لائبریری علی گڑھ میں چار سطر کے بعد آگے دوبارہ منقول ہے۔

[3] یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[4] ''بودہ است'' نسخہ رضا۔

[5] ''طلائے دیگر: ہماں.....بسر کہ'' یہ جملہ بھی نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[6] ''ہماں نفع دہد ونافع بود'' نسخہ رضا۔

طلائے دیگر: قوبا و دمعہ[1] را نافع بود۔

(ص) شحم الحنظل و کندش و گوگرد و زاج از ہر یک سہ درم، مایثا ہشت درم و مردارسنگ چہار درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ[2] با روغن زیت طلا کنند۔

طلائے دیگر: قوبا و خارش کہ در مقعد و خصیہ باشد، نفع دہد۔

(ص) اشق و ترمس و صمغ سداب از ہر یک پنج درم، اسفیداج ۔چہار درم، گوگرد زرد و مویزج از ہر یک سہ درم، شب یمانی سوختہ پنج درم، مجموع را کوفتہ و روغن گل آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: برص را نافع بود۔

(ص) شیطرج و عاقرقرحا و حضض و خردل و شونیز و گل شقائق زرد و مرکی و فوہ، ہمہ اجزاء برابر بگیرند و کوفتہ و بیختہ با خون آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: برص و بہق را نافع بود۔

(ص) کندش و فوہ و شیطرج و خردل و تخم ترب و ماذریون و حنظل و خربق سفید و مویزج و سقمونیا از ہر یک جزوے و شقائق دو جزو، مجموع را کوفتہ بسرشند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: بہق سیاہ و سفید را برطرف سازد[3]۔

(ص) مروارید ریزہ بسرکہ[4] انگوری کہنہ سحق کنند و برمحل بہق بمالند [کہ[5]] مجرب ست۔

طلائے دیگر: برص را نافع باشد و مجرب است۔

(ص) اطریلال و بھنگرہ و تاتورہ و کندش و بیخ بادیان[6] و باذنجان از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ بسرکہ کہنہ سحق کنند و برمحل برص بمالند۔

---

[1] ''دمعہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہء رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''کند'' نسخہ رضا۔

[4] نسخہ مولانا آزاد اورینٹل لائبریری علی گڑھ میں ''بسرکہ'' کے بعد ''بسرشند'' مذکور تھا، ناموزوں ہونے کی وجہ سے محذوف کر دیا گیا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[6] ''بادیان'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) عسل بلا در ہفت درم، عاقر قرحا وسداب وفرفیون وشیطرج ہندی از [ہر یک[۱] سہ درم، مجموع اجزاء راکوفتہ درعسل بلا درسرشتہ [طلا کنند[۲]]۔

طلائے دیگر: برص رابغایت مجرب[۳] ونافع بود۔

(ص) کبریت سوختہ چہار درم، [فرفیون[۴] سوختہ و بلا درسوختہ از ہر یک] دو درم، خربق سیاہ وشیطرج ہندی وشقائق النعمان از ہر یک یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بسرکہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: مغز بادام وترمس وتخم ترب وخردل وتخم کبریت وخرنوب وزراوند طویل وخربق سیاہ و شیطرج ہندی وجعفیانا وفرفیون، ہمہ اجزاء برابر بگیرند وبکوبند وبطبیخ مازو بسرشند [وطلا کنند[۵]]۔

طلائے دیگر: بہق و برص رانافع بود[۶]۔

(ص) تخم سداب[۷] وترب ومرکی وکتیرا وقسط تلخ وفطرون وزاج وکبریت زرد، ہمہ اجزاء برابر بگیرند وکوفتہ وبیختہ بسرشند وبعد ازاں کہ محل برص را از پارچہ درشتی مالیدہ چندانکہ سرخ شود، طلا کنند وشش ساعت بگذارند وپس بآب گرم بشویند وبعد ازاں بروغن زردۂ تخم مرغ چرب کنند وچہار پنج بار مکرر ہمیں طریق عمل کنند کہ نافع است۔

طلائے دیگر: کلف رابرطرف کند۔

(ص) تخم ترب وتخم خربزہ وآرد باقلا بسرکہ ترکردہ خشک نمودہ، مغز بادام تلخ وقسط واکلیل و کتیرا، ہمہ اجزاء برابر بگیرند وکوفتہ وبیختہ باشیر میش آمیختہ برمحل کلف طلاء کنند ودرحمام بآب بشویند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد واقوی از اول باشد۔

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

۲ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۳ ''نافع ومجرب است'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

۶ ''باشد'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

۷ ''سداب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

(ص) پوست تخم مرغ واشنان بآب خربزه پرورده وآرد جو وبیخ چینی و پوست عدس وآرد باقلا وفوفل وکف دریاو ماميران چینی، همه اجزاء برابر بگیرند [کوفته[1] وبیخته] بآب ترب آمیخته طلا کنند.

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) حب محلب ومغز بادام شیریں ومغز تخم خربزه وسیماب کشته، همه اجزاء برابر بگیرند و کوفته با سرکه بسرشند وطلا کنند۔

طلائے دیگر: که نشان آبله ببرد و بشره را صاف کند۔

(ص) مردارسنگ مدبرو بیخ چینی خشک کرده وآردنخود بوسیده وآرد ترنج وتخم خربزه وحب بلسان ومروقسط، همه اجزاء برابر بگیرند وبکوبند، مرارابلعاب حلبه حل کنند وداروها بآں بسرشند۔

طلائے دیگر: اثر زردی از بشره ببرد۔

(ص) زراوند مدحرج وشیطرج ہندی [از ہریک[2]] دو درم، آرد باقلا وآردنخود وآردعدس و گل سرخ از ہریک پنج درم، کوفته بسفیدۂ تخم مرغ آمیخته بشب طلا کنند وصباح بآب که تخم خرفه نیم کوفته دراں جوشانیده باشد، [بشویند[3]]۔

طلائے دیگر: سبوسه که درسر وبیخ موپدید آید، زائل کند۔

(ص) روغن گل وروغن بنفشه وروغن بادام ولعاب خطمی ولعاب اسپغول وآب برگ چقندر وآردنخود [وآرد[4] باقلا وترمس وکتیرا از ہریک قدرے درہم آمیخته در بیخ] موئے سر وریش طلا کنند وبعد از ساعتے بآب گرم بشویند۔

نسخه دیگر: بادام تلخ مقشر وکنجد [مقشر[5]] از ہریک جزوے سوده، آردنخود وآرد باقلا وخطمی از ہریک نیم جزو، [همه[6]] رادرسرکه آمیخته باقدرے روغن گل برسر وریش طلا کنند۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضاومولانا آزاد۔

[2] اضافه ازنسخه رضاومولانا آزاد۔

[3] اضافه ازنسخه رضا، جامعه ہمدرد، سالار جنگ وابن سینا۔

[4] اضافه ازنسخه رضاوسالار جنگ۔

[5] اضافه ازنسخه رضاوخدابخش۔

[6] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدابخش۔

طلائے دیگر: بشرہ راصاف کند وکلف وسبوسہ زائل کند۔

(ص) ایرسا و بورہ ارمنی واشق ونشاستہ ومغز[۱] بادام ومغز تخم خربزہ واستخوان کہنہ و بوسیدہ و بیخ چینی وترمس ومغز حب البان وآرد حلبہ وآرد باقلا وآرد جو وترمس مقشر از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بآب ترنج بسرشند وطلا کنند[و بعد[۲] از دو ساعت بشویند و بعد از شستن بروغن بادام تدہین کنند]۔

طلائے دیگر: دفع سپش کند وکروخارش را سود[۳] دہد۔

(ص) مویزج وزرنیخ وزراوند طویل وسیماب کشتہ بآب لیمو وحنا از ہر یک جزوے، مجموع را در سرکہ وروغن گل آمیختہ طلاء کنند۔

طلائے دیگر: کہ سوختگی آتش را نافع بود[۴]۔

(ص) برگ خطمی و برگ حنا بآب صاف بپزند تا مہرا شود کفہا را ازو دور کنند و بسایند کہ ہمچوں مرہم نرم شود، ہمراہ قدرے مردارسنگ پروردہ و اسفیداج و روغن گل بآب کشنیز تر و آب عنب الثعلب بسرشند وطلاء کنند۔

طلائے دیگر: آہک شستہ کہ ہفت بار بآب مرصاف شیریں شستہ باشد، خشک نمودہ مقدار دہ[۵] درم، سفیداب پنج درم وطین قیمولیا سہ درم، مجموع را در روغن گل آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: سوختگی آتش را نافع باشد۔

(ص) برگ حنا ومردارسنگ از ہر یک پنج درم، [سفیداب[۶] دو درم وطین قیمولیا سہ درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ باسفیدہ تخم مرغ وروغن گل بیامیزند وطلا کنند۔

طلائے دیگر: کہ در ہمیں مجرب است۔

---

۱ ''مغز بادام'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

۳ ''سودمند آید'' نسخہ رضا۔

۴ ''باشد'' نسخہ رضا۔

۵ ''دو درم'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

(ص) بورہ ارمنی و برگ حنا و مردار سنگ از ہر یک جزوے، نرم کوفتہ و بیختہ با روغن [گل[1]] آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: کہ سوختگی آتش کہ با درد و سوزش باشد، نفع[2] دہد۔

(ص) عدس مقشر و گل سرخ از ہر یک جزوے، بپزند تا خوب مہری شود سفیداب ارزیزد آرد جواز ہر یک قدرے، مجموع را در [ہم[3]] آمیختہ با روغن گل در ہاون بسایند کہ ہمچوں مرہم شود، بر عضو سوختہ طلاء کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد و سوختگی آتش کہ از آب گرم باشد، سود دہد۔

(ص) سفیداب ارزیز و مغز[4] بادام و مغز تخم[5] ہند وانہ و مغز تخم کدو و مردار سنگ و دم الاخوین از ہر یک جزوے بگیرند و با روغن گل آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: [کہ[6] خداوند آتشک را بغایت نافع باشد]۔

(ص) ماميران چینی و مومیائی و پیہ قاوند و اسفیداج و زنگار و زاج سفید و صبر زرد از ہر یک دو درم، سورنجان و کندر و مردار سنگ و پوست نارنج و بیخ بنفشہ و روغن [گل[7]] و موم سفید از ہر یک سہ درم، توتیائے کرمانی و برگ حنا و اشق و کتیرا و مصطگی و بورہ ارمنی و زیبق کشتہ از ہر یک پنج درم، پیہ بز سیاہ دہ درم، روغن گل سہ درم و مغز ساق گاؤبست درم، اجزاء [نرم[8]] کوفتہ و بیختہ، زیبق را با حنا و آب لیمو بکشند[9] و موم و روغن و مغز ساق گاؤ درہم بگدازند و مجموع را درہم خوب بیامیزند و خوب سحق

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۲ ''نفع تمام'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۴ ''مغز بادام'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہیں۔

۵ ''تخم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۹ ''کنند'' نسخہ رضا۔

سازند و در سائیدن [بسیار][1] مبالغه کنند و آنگاه بر بدن طلا کنند۔

طلائے دیگر: زخم آتشک را زود با صلاح آورد و دریں [باب][2] نظیر ندارد۔

(ص) توتیائے شستہ و سفیداب شستہ و دم الاخوین و مردار سنگ از ہر یک سہ درم، زنگار یک درم و مغز دانہ شفتالو پنج درم، مجموع را در ہم[3] بسایند و بروغن گل بیامیزند و طلا سازند۔

طلائے دیگر: درد مفاصل کہ بسبب مفاصل باشد، نفع دہد۔

(ص) زیبق مقتول و حنا و لادن و مصطگی از ہر یک دو درم، تربد سفید و بیخ بنفشہ از ہر یک سہ درم، روغن [گل][4] دہ درم، روغن زیت بست درم و پیہ بز پنج درم، زیبق را با حنا و آب لیمو مقتول سازند و باقی ادویہ را کوفتہ و بیختہ بروغن [گل][5] و روغن زیت و پیہ در ہم بیامیزند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: جذام را نافع باشد۔

(ص) نطرون واشق و فرفیون و گوگرد زرد و برگ انجیر، ہمہ اجزاء برابر بگیرند و ہمہ را کوفتہ باسرکہ بسرشند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) کبریت زرد و قسط تلخ از ہر یک دہ درم، مازو سوختہ و مویز ج از ہر یک پنج درم، برگ صنوبر و حب الغار از ہر یک بست درم، ہمہ اجزاء کوفتہ و بیختہ باسرکہ بسرشند و بر بدن طلا کنند۔

طلائے دیگر: شقاق دست و پا را نافع بود[8]۔

(ص) برگ حنا و صبر زرد و مغز دانہ خروع و نفط سیاہ از ہر یک جزوے، مجموع را نرم

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[3] ''نرم'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5] ''نرم بیختہ'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و سالار جنگ۔

[7] ''طلا کنند'' یہ الفاظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہیں۔

[8] ''باشد'' نسخہ رضا۔

سحق کنند و بروغن خروع بیامیزند و دست و پا را بآب گرم بشویند و ازیں ترکیب طلا کنند۔
طلائے دیگر: ریش کہ درسر و روئے اطفال برآید کہ آنرا سعفہ گویند [نافع باشد[1]]۔

(ص) سفیداب ارزیز سہ درم، گل سرخ دو درم، گلنار و زرد چوبہ از ہر یک یک درم، کافور طسوجے، موم سفید دو نیم درم، روغن گل دہ درم، موم را در روغن گل[2] بگدازند و باقی ادویہ را کوفتہ و بیختہ بآں ممزوج ساختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) اشنان سبز و مردار سنگ از ہر یک پنج درم، گل ارمنی و حضض مکی و پوست انار از ہر یک سہ درم، حنا و قنبیل از ہر یک چہار درم، اقاقیا و شیاف مایثا و صندل سفید از ہر یک شش درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ با گلاب تر ساختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: برگ مہک چہار درم، حنا و مازو از ہر یک دو درم بروغن گل یا روغن دنبہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) آب برگ چقندر و روغن دنبہ از ہر یک دہ درم بجوشانند چندانکہ آب برود و روغن بماند و بعد ازاں برگ مہک و حنا از ہر یک پنج درم، کوفتہ و بیختہ درآں بیامیزند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: سعفہ کہ در بدن اطفال پیدا شود، برطرف کند۔

(ص) زرد چوبہ و حنا و زراوند و مردار سنگ و پوست انار کوفتہ با روغن گل و سرکہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: کہ ہماں نفع دہد۔

(ص) نمک سوختہ و گوگرد و زیبق و مازو و زرد چوبہ و مردار سنگ و زراوند، ہمہ اجزاء برابر بگیرند و [ہمہ[3]] کوفتہ با روغن گل و سرکہ طلا[4] کنند۔

طلائے دیگر: کہ ہماں نفع دہد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔
[2] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا و خدا بخش۔
[3] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔
[4] ''طلا'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

(ص) [نمک[1]] واشنان بسر کہ تر کردہ خوب بمالند وصابون بگلاب بمالند کہ تا بکف آید و بعدازاں بیخ بنفشہ وموم سفید وروغن بنفشہ بادام از ہر یک قدرے اضافہ نمایند و درہم خوب بمالند کہ ممزوج وآمیختہ[2] شود، طلا کنند و یک ساعت بگذارند و پس از یک ساعت بآب گرم بشویند کہ نافع و مجرب است۔

طلائے دیگر: برش ونمش وخالہا سیاہ کہ برو پیدا شود، برطرف سازد ورنگ رو را صاف گرداند۔

(ص) زریخ زرد وکندش و بورۂ ارمنی وتخم کبر وتخم ترب کوفتہ وبیختہ بلعاب حلبہ بسرشند وبر رو طلا کنند۔

طلائے دیگر: صف را نافع باشد۔

(ص) برگ ونمک از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بسرکہ وگلاب در بدن بمالند و بعد از یک ساعت بآب سرد وآب سوس[3] بشویند۔

طلائے دیگر: صف را فائدہ دہد۔

(ص) صندل سفید و مازوئے سبز و زرد [چوبہ[4]] از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بسرکہ [و گلاب[5]] بسرشند و بر بدن طلا کنند و بعد از یک دو ساعت با آب سرد بشویند۔

طلائے دیگر: صف و[6] شری را نافع باشد۔

(ص) سرکہ وگلاب وروغن گل وصندل[7] بآب کشنیز سبز طلا کنند۔

طلائے دیگر: کاکنج وآرد جو از ہر یک جزوے بآب عنب الثعلب و [آب[8]] کشنیز سبز وسرکہ باہم

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد ومولانا آزاد۔

[2] نسخہ مولانا آزاد میں ''درآمیختہ'' مرقوم ہے اور وہ بھی مکرر۔

[3] ''سبوس'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''صف وشرا را نافع باشد'' نسخہ رضا۔

[7] ''صندل سرخ'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

بیامیزند و بر بدن طلا کنند۔

طلائے دیگر: ثالیل برطرف کند۔

(ص) اشنان پارسی و زنگار و مس سوختہ و بورۂ ارمنی و نوشادر و زرنیخ و آہک آب ندیدہ از ہریک قدرے بگیرند و با زہرۂ گاؤ بسرشند و [بر ثالیل[1]] طلا کنند۔

طلائے دیگر: نقرس گرم را سود دہد[2]۔

(ص) آرد جو بست درم و افیون سہ درم بگیرند و بآب عنب الثعلب طلا کنند۔

طلائے دیگر: نقرس گرم را سود دارد[3]۔

(ص) صندلین و گل سرخ و شیاف مایثا و نوشادر ہندی و فوفل از ہریک جزوے و افیون ربع جزء، ہمہ اجزاء کوفتہ و بیختہ درہم بیامیزند و [بآب[4]] عنب الثعلب بسرشند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: نقرس مرکب را نافع باشد۔

(ص) مغاث و خطمی و تخم مورد و آرد [جو[5]] و ریحان، اجزاء کوفتہ با قدرے روغن گل و قدرے [آب[6]] در یاتیلہ بجوشانند و اجزاء دراں بیامیزند و طلا کنند۔

طلائے دیگر: افراط حیض را باز دارد۔

(ص) گل سرخ و عدس مقشر از ہریک پنج درم، اقاقیا و گلنار فارسی و صندلین از ہریک سہ درم، گل ارمنی چہار درم، بلوط و طباشیر از ہریک یک درم، اجزاء کوفتہ و بیختہ بآب بہی[7] برعانہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: چوں بر قضیب طلا کنند و بازن صحبت دارند آبستن نشود و اگر آبستن شود بچہ بیندازد[8]۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۲ ''دارد'' نسخہ رضا۔

۳ ''دہد'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ و ابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۷ ''بہی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۸ یہ جملہ نسخہ رضا میں یوں ہے: ''چوں ..... صحبت آبستن باشد، بچہ بیندازند''۔

(ص) آب برگ سداب وآب برگ ترب ونظرون از ہر یک قدرے بگیرندوچنانکہ رسم است، طلا کنند وبصحبت مشغول شوند۔

طلائے دیگر[1]: کہ نافع آبستن باشد۔

(ص) روغن کنجد ونظر ان را درہم آمیختہ برقضیب طلا کنند و بازن صحبت دارند۔

طلائے دیگر: کہ منع آبستن باشد[2]۔

(ص) زہرۂ گرگ و مایہ خرگوش از ہر یک نیم درم بگیرندو با روغن ناردین آمیختہ برقضیب طلا کنند و بازن نزدیکی کنند۔

طلائے دیگر[3]: برآبستنی یاری دہد۔

(ص) مایۂ خرگوش قدرے باعسل بیامیزند وطلا کنند وبازن صحبت دارند۔

طلائے دیگر: قضیب راسخت گرداند وقوی کند[4] ونعوظ آورد۔

(ص) پیاز نرگس پنج عدد نرم بکوبند و باز ہرۂ گاؤ بیامیزند وخشک کنند و نگاہ دارند و ہنگام حاجت بروغن یاسمین آمیختہ قدرے برقضیب طلا کنند۔

طلائے دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) عاقرقرحا و دارچینی نیم درم[5]، فرفیون وسقمونیا از ہر یک دانگے، نرم کوفتہ و بیختہ، مقدارے روغن بادام کوہی را درشراب کہنہ جوش دہند تا غلیظ شود، ادویہ را دراں آمیختہ بسرشند و ہنگام حاجت برقضیب وحوالی گردہ وخصیہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: نعوظ آورد وذکر را محکم کند۔

(ص) بسباسہ ومغز بہی دانہ وتخم ترب سداب و عاقرقرحا و جدوار خطائی و پیاز نرگس و اسارون از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ بست و یک بار ہمراہ شراب کہنہ یا عرق قادی سحق کنند وخشک

---

[1] یہ پورا جملہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔ نسخہ مولانا آزاد میں یہ نسخہ موجود نہیں تھا۔

[2] نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں ہے: ''کہ برقضیب طلا کنند و بازن صحبت دارند آبستن نشود''۔

[3] ''برائے آبستنی'' نسخہ رضا۔

[4] ''قوی کند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''نیم درم'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

سازند ونگاه دارند و ہنگام ضروری قدرے[1] بآب دہان [نرم][2] کردہ درحوالی خصیہ وذکر طلا کنند۔

طلائے دیگر: لذت مجامعت بیفزاید۔

(ص) عاقرقرحا وکبابہ چینی وزنجبیل از ہریک قدرے بگیرند وکوفتہ باعسل بیامیزند و بآب دہان نرم کردہ برقضیب طلا کنند کہ موجب لذت شود۔

نسخہ دیگر: فلفل وزنجبیل وسقمونیا باعسل بیامیزند و برذکر طلا کنند کہ لذت مجامعت بیفزاید۔

طلائے دیگر: قضیب را بزرگ گرداند۔

(ص) خراطین وعلق خشک کردہ نرم بکوبند وبیختہ بروغن کنجد بیامیزند و برذکر طلا کنند۔

طلائے دیگر: چوں برخصیہ اطفال بمالند نگذارد کہ بزرگ شود۔

(ص) قیمولیا[3] وسفیداب ارزیز از ہریک دو درم، شب یمانی و مازواز ہریک یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بعسل وروغن موردآمیختہ چندنوبت مکرر طلا کنند۔

طلائے دیگر: بواسیر را خشک سازد وسیلان خون باز دارد۔

(ص) عصارۂ لحیۃ الثیس وجفت بلوط وابہل وجوز السرواز ہریک جزوے[4] بگیرند، کوفتہ وبیختہ یک شب درآب عنب الثعلب بخیسانند و بعدازاں نرم بسایند چندانکہ ہمچوں مرہم شود، برمقعد طلا کنند وساعتے پشت بخوابند۔

طلائے دیگر: ورم مقعد را فرونشاند۔

(ص) سفیداب شستہ دو درم وکافور طسوجے بسفیدۂ تخم مرغ وروغن گل بیامیزند و برمقعد طلا کنند۔

طلائے دیگر: بواسیر خونی واورام مقعد را نافع بود[5]۔

(ص) سفیداب وکافور ومغز قلم گاؤ وموم سفید از ہریک قدرے بگیرند وطلا کنند۔

---

[1] ''جزوے'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[3] ''افتیمون'' نسخہ رضا۔

[4] ''جزوے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''باشد'' نسخہ رضا۔

طلائے دیگر: شقاق واورام مقعد را سود دہد۔

(ص) سفید اب[۱] وتخم مرغ و روغن گل لعاب خطمی و آب عنب الثعلب ، مجموع را درہم آمیختہ طلا کنند۔

طلائے [دیگر][۲]: خون بواسیر را کہ بستہ باشد و درد کند، نافع بود[۳] وخون بکشاید و درد ساکن کند۔

(ص) آب پیاز وصبر زرد و زہرۂ گاؤ از ہر یک قدرے بگیرند و درہم بیامیزند وطلا کنند۔

---

۱ ''سفیدۂ تخم مرغ'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، خدابخش، سالار جنگ، جامعہ ہمدرد و مولانا آزاد۔

۳ ''شود'' نسخہ رضا۔

باب سوم از مقالہ پنجم

در بیان غسولات

غسولے کہ دست را از چربی و بوہائے کریہہ پاک سازد و خوشبو گرداند۔

(ص) سعد و اذخر و زرنباد و بیخ سنبل الطیب از ہر یک جزوے، آرد[1] نخود سہ جزء، اجزاء کوفتہ [و بیختہ][2] مجموع را در ہم آمیختہ بدست بمالند و بشویند۔

غسول دیگر: عرق دست و پا برطرف کند۔

(ص) برگ مورد و کز مازج و جوز السرو از ہر یک جزوے، کوفتہ و بیختہ[3] بدست بمالند و بشویند۔

غسول دیگر: [بوے][4] نورہ از بدن ببرد۔

(ص) شاہ اصفرم[5] و سعد و گل سرخ و اذخر و برگ حنا و صندل از ہر یک جزوے بگیرند و کوفتہ بگلاب بیامیزند و بعد از نورہ کشیدن بدن را بایں اجزاء بشویند۔

غسولے کہ چوں رو را از آں[6] بشویند، صاف و پاکیزہ کند[7]۔

(ص) نشاستہ و آرد نخود و آرد باقلا و مغز تخم خربزہ و کتیرا از ہر یک جزوے بگیرند و بشیر زنان[8] تازہ آمیختہ استعمال کنند۔

نسخہ دیگر: سفید اب و نشاستہ از ہر یک دو درم، آرد نخود دہ درم و سفیدۂ تخم مرغ یک عدد، در ہم آمیختہ

.....

[1] ''آرد جو'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، سالار جنگ و ابن سینا۔

[3] ''پختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5 تا 7] ''شاہ سفرم'' و ''بآں'' و ''گردد'' نسخہ رضا۔

[8] ''زنان'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

برو بمالند و بآب کرم بشویند۔

غسولے کہ سبوسہ و خشکی کہ در بشرہ باشد، برطرف کند۔

(ص) آب برگ چقندر و لعاب خطمی و لعاب حلبہ و روغن بنفشہ و بادام و مغز تخم خربزہ از ہر یک جزوے بگیرند و درہم آمیختہ در سر و روئے بمالند و بآب گرم بشویند۔

غسول [دیگر][1]: چوں بآں بدن را بشویند، عرق بدبورا برطرف کند۔

(ص) برگ مورد و کز مازج و گل سرخ و سعد و پوست انار و اذخر از ہر یک جزوے و آرد باقلا [دو جزو][2] بگیرند و درہم آمیختہ در بدن بمالند و [بآب گرم][3] بشویند۔

نسخہ دیگر: جوز السرو و کز مازج و برگ مورد و نشاستہ و گل سرخ و پوست انار و سعد و اذخر از ہر یک جزوے بگیرند و بخون شتر بیامیزند و [در][4] بدن بمالند و بعد از لمحہ بشویند۔

غسول دیگر[5]: موئے را نرم و باریک و ملائم گرداند۔

(ص) لعاب خطمی و لعاب اسپغول و روغن گل و روغن بادام از ہر یک جزوے و بورۂ ارمنی ربع جزء بگیرند و درہم آمیختہ موئے سر و ریش را بشویند۔

غسولے کہ موئے را جعد گرداند۔

(ص) مازو و کز مازج و برگ سرو و گل خوزی و آملہ و مردارسنگ و برگ سداب از ہر یک جزوے و یک نیم جزء بگیرند و مجموع را بآب برگ چقندر بیامیزند و بر موئے بمالند و بشویند۔

غسولے کہ موئے را سیاہ گرداند۔

(ص) آب برگ مورد و حنا درہم ممزوج کردہ موئے را بآں بشویند و بعد ازاں بروغن مورد کہ قدرے لادن دراں گداختہ باشد، چرب کنند۔

غسولے کہ رنگ روئے را سرخ گرداند۔

(ص) سفیداب و نشاستہ و فوہ از ہر یک دو درم، اجزاء کوفتہ بسفیدۂ تخم مرغ آمیختہ بروئے

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[2] تا [4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

بمالند و بعد از لمحہ بشویند۔

غسولے کہ رنگ رورا سفید و تازہ گرداند۔

(ص) استخوان بوسیدہ و نشارہ عاج و مغز بادام شیریں و تلخ از ہر یک[1] دو درم، سفید اب یک درم، مغز تخم خربزہ و کدو از ہر یک سہ درم، آرد نخود و باقلا از ہر یک پنج درم، درہم آمیختہ [رو][2] شویہ کنند۔

غسولے کہ رنگ بشرہ را [زرد][3] گرداند۔

(ص) حضض[4] زرد و دقیق حلبہ و مردار سنگ از ہر یک یک درم، سفید اب و سریشم ماہی از ہر یک سہ درم، پیہ بز پنج درم و گل معصفر دو درم، مجموع درہم آمیختہ بر بشرہ طلا کنند و بعد از ساعتے بشویند۔

غسولے[5] کہ بشرہ را صاف گرداند[6] و اثر دانہا کہ در رو باشد، زائل کند۔

(ص) جو مقشر نیم کوفتہ یک وقیہ در نیم رطل شیر تازہ بجوشانند تا تمام شیر جوشیدہ شود، خشک کنند و [کتیرا][7] و نشاستہ و سفید اب از ہر یک دو درم، تخم خربزہ[8] و جرجیر از ہر یک سہ درم، مجموع را بسفیدۂ تخم مرغ آمیختہ در بدن و رو بمالند و بآب[9] گرم بشویند۔

غسولے کہ کلف و آثار [دانہا][10] و نشانہا کہ در روغن باشد، دور کند و بشرہ را صاف کند[11]۔

---

[1] نسخہ مولانا آزاد میں اصلا یہ جملہ یوں ہے: ''از ہر یک پنج درم دو درم''۔ چونکہ '' پنج درم'' کتابت کی غلطی سے چھپ گیا ہے، اسلئے محذوف کر دیا گیا۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] ''حضض'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5و6] ''نسخہ دیگر'' و ''کند'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

[8] ''مغز تخم خربزہ'' نسخہ رضا۔

[9] ''آب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[10] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

[11] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

(ص) پوست تخم مرغ واشنان پرورده بآب خرپزه و آرد جو و بیخ چینی و آرد با قلا و فوفل و زبدالبحر و امیران چینی از هر یک دو درم، آرد نخود ده درم و مغز بادام سه درم، اجزاء کوفته و بیخته بشیرهٔ کشمش آمیخته هر صباح و هر شب [بروئم][1] و بشره بمالند و بآب گرم بشویند.

[1] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، خدابخش و مولانا آزاد.

باب چہارم از مقالہ پنجم

در بیان خضابات

خضابے کہ موئے را سیاہ کند۔

(ص) مازو سبز وکتیر او رو سختج و شب یمانی از ہر یک پنج درم، نوشادر چہار درم و نمک اندرانی دو درم، مازو را در روغن[1] بریاں کنند تا شق شود پس مجموع اجزاء را کوفتہ بآب بسرشند و بگذارند کہ چہار ساعت برآں بگذرد و آنگاہ برسر[2] موئے وریش بمالند پس از شش ساعت بشویند۔

خضاب [دیگر][3]: گل شقائق دہ درم، آملہ مقشر و پوست باقلا از ہر یک پنج درم، کوفتہ وبیختہ با سرکہ بسرشند و بست و یک روز در آفتاب بگذارند کہ خشک گردد پس ہنگام حاجت بآب آبی خمیر کردہ موئے را خضاب کنند و بعد از دو ساعت بشویند۔

خضاب [دیگر][4]: وسمہ پانزدہ درم وحنا پنج درم، کوفتہ وبیختہ بروغن گردگان چرب سازند و بآب گرم خمیر کنند و شب برموئے بمالند و صباح بآب گرم بشویند۔

[خضاب دیگر][5]: جوز السرو بست مثقال در سرکہ بجوشانند و مازوی سبز شش درم[6] در روغن زیت بسوزانند و مس سوختہ دہ درم، پرسیاؤشان وشب یمانی و اقاقیا و آملہ از ہر یک پنج درم و قرنفل دو درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب پوست گردگان تازہ بسرشند و خضاب کنند و بعد از شش ساعت بشویند۔

خضاب [دیگر][7]: پوست بیرون گردگان تازہ و شب یمانی و پوست انار و مس سوختہ و لادن، ہمہ

---

[1] ''روغن زیت'' نسخہ رضا۔

[2] ''برموئے سر وریش بمالند'' نسخہ رضا۔

[3و4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، خدابخش ومولانا آزاد۔

[6] ''مثقال'' نسخہ رضا، خدابخش و جامعہ ہمدرد۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

اجزاء مساوی کوفتہ بآب پوست گردگان بسرشند و خضاب کنند۔

[خضاب دیگر][۱]: حنا و وسمہ از ہر یک ہشت درم، روغن سختج[۲] و شب یمانی و نمک اندرانی و مازوی سبز سوختہ و خبث الحدید از ہر یک سہ درم، اجزاء کوفتہ بآب گرم بسرشند و استعمال نمایند۔

[خضاب دیگر][۳]: مازوئے سبز چندانکہ خواہند درمیان ریگ بریاں کنند و مازوی یک حبہ [و نمک[۴] اندرانی] و زنگار یک حبہ و شب یمانی در ہاون روئین و دستہ سرب بآب آملہ بسایند و [موئے سر[۵]] خضاب کنند و بعد از دو ساعت بشویند۔

خضاب دیگر: نیلوفر دو درم، پوست بیخ انار ہفت[۶] درم، پوست ہلیلہ زرد بست عدد، آب بھنگرہ مقدارے کہ اجزاء دراں خیساندہ شود، مجموع را در خم آہنی کردہ در زمین دفن کنند و بعد از یک ماہ برآورند و صاف کردہ موئے را خضاب کنند و قدرے برنج در ہاون نگاہ دارند و صبر کنند تا برنج در ہاون سیاہ شوند، فی الحال بشویند۔

خضاب دیگر: موئے را سیاہ کند و ملائم دارد و سیاہی او نگاہ نماید۔

(ص) حنادہ درم، وسمہ سہ درم، مازوئے سبز بے سوراخ پنج عدد، شب یمانی و نوشادر و مردارسنگ از ہر یک دو درم، مازو را در روغن زیت بریاں کنند و اگر روغن زیت حاضر نباشد درمیان ریگ بسوزانند و مجموع را کوفتہ و بیختہ بآب[۷] پوست گردگان سبز یا [بآب[۸]] آملہ یا آب ہلیلہ بسرشند و بعد از سہ[۹] ساعت موئے را خضاب کنند و پس از دو ساعت بآب گرم بشویند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۲ ''کند'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا۔

۶ نسخہ آزاد میں ''ہفت و دو درم'' ہے، لیکن بعض دیگر نسخوں میں ''دو'' نہیں ہے اس لئے حذف کر دیا گیا۔

۷ ''بآب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

۹ ''سہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

خضاب دیگر: موئے راسیاہ گرداند۔

(ص) خبث الحدید وخبث الرصاص از ہر یک جزوے بگیرند وکوفتہ درسرکہ کہنہ بجوشانند چندانکہ غلیظ شود موئے راخضاب نمایند[۱] کہ نیکو خضاب نیست[۲]۔

خضاب دیگر: مازوئے سبز درروغن زیت بریاں کنند ومثل آں آملہ مقشر ودو مثل آں روسخت، مجموع راکوفتہ وبیختہ بآب گرم بسرشند وبرموئے سروریش بمالند وبعداز دوساعت بشویند۔

خضاب دیگر: موئے راسیاہ کند وخوشبو سازد وقائم مقام غالیہ باشد۔

(ص) آملہ پنجاہ درم، حنا پنجاہ درم، وسمہ بست درم، [مشک[۳]] وسک ولادن وصمغ عربی از ہر یک نیم درم، مازوی سبز بریاں کردہ دوعدد، مجموع راکوفتہ وبیختہ بآب مورد بسرشند[۴] وخوب خمیر کنند وبرسروروئے بمالند وبعداز دوساعت [بشویند[۵]]۔

خضابے کہ بجائے غالیہ باشد وموئے راسیاہ کند وخوشبو گرداند۔

(ص) آملہ پنجاہ درم، مورد یک رطل ونیم، کعک بغدادی وخطمی وحنا ووسمہ از ہر یک پنجاہ درم، مازوی بریاں کردہ بست عدد، کز مازج دہ درم وصمغ عربی سی درم، مجموع رادرآتش نرم بجوشانند ودست مالیدہ صاف نمایند ومکرر بجوشانند کہ بقوام غالیہ برسد ومشک ولادن وسک از ہر یکے یک درم، سودہ داخل کنند ودرہم بیامیزند وہروقت کہ خواہند قدرے بموئے ریش وموئے سر[۶] بمالند۔

---

۱ ''سازند'' نسخہ رضا۔

۲ ''است'' نسخہ رضا۔

۳ نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد ومولانا آزاد۔

۴ ''برموئے بمالند'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا۔نسخہ آزاد میں ''بسرشند'' ہے۔لفظ کے ناموزوں ہونے کی وجہ سے حذف کردیا گیا۔

۶ نسخہ خدابخش۔

باب پنجم از مقالہ پنجم

در بیان صبوغات

کہ تغیر رنگ عارضی و غیر عارضی کند[1]

صبوغے کہ موئے را سرخ کند و رنگین گرداند۔

(ص) شب یمانی و اسفرک و زعفران از ہر یک جزوے بآب حنا بسر شند و بر موئے و ریش طلا کنند۔

صبوغ دیگر: ہمیں نفع دارد۔

(ص) حنا و وردرا در شراب با ہم بسر شند و بمالند و بعد از یک ساعت بشویند و با روغن اذخر مورا چرب کنند۔

صبوغ دیگر: موئے را سرخ گرداند۔ صع الرص[2]۔

(ص) پوست درخت الج جنگلی دوتولہ، کنجد سیاہ کلو پختہ دوتولہ، پوست بیخ نیم تولہ و سہاگہ دہ تولہ بآب تازہ باریک سائیدہ حب بستہ کنند و وقت حاجت بآب سائیدہ ضماد کنند و آنگاہ آہن بآب زاج بسر شند و بر موطلا کنند و بعد از چہار ساعت بشویند[3]۔

صبوغے کہ موئے را سفید گرداند[4] و ایں عمل بجہت تسخیر کند یا از برائے تغیر صورت۔

(ص) سرگین کبوتر و اشوک[5] و راسن و ماش و تخم ترب و گوگرد زرد و گل کبر از ہر یک

---

[1] یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔ یہاں سے نسخہ آزاد میں صبوغ کا بیان شروع ہے جبکہ نسخہ رضا میں "خضاب" کا ہی ذکر ہے، صرف دو چار نسخوں کے شروع میں دھندلے الفاظ سے "صبغے" لکھا ہوا ہے۔

[2] "صع الرص" یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے چونکہ نسخہ مولانا آزاد میں مذکور تھا، اسلئے نقل کر دیا گیا۔

[3] نسخہ رضا: "زنگار آہن بآب زاج بسر شند و بر موطلا کنند و بعد از چہار ساعت بشویند"۔

[4] "کند" نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

[5] "پرستوک" نسخہ رضا۔

جزوے،کوفتہ وبیختہ بازہرۂ گاؤ وسرکہ کہنہ بسرشند و برمو بمالند و بعدازاں موئے را بگوگرد دود کردہ باشد و بعد از زمانے رنگ را پاک سازند ومکرر بگوگرد دود کنند و ہرگاہ خواہند کہ سفیدی برطرف شود بروغن یاسمین چرب کنند۔

صبوغ دیگر: موئے راسفید گرداند۔

(ص)گل نسرین و پوست خشخاش از ہر یک جزوے بگیرندوکوفتہ وبیختہ[1] قدرے کافور داخل کنند و بگلاب بسرشند وطلا کنند۔

صبوغے کہ برص وبہق رارنگ کند۔

(ص)تخم ترب وشیطرج ہندی وفوہ وکندش وخردل از ہر یک جزوے بگیرندوکوفتہ وبیختہ[2] بسرکہ کہنہ بسرشند ودرآفتاب بمالند وبعداز دوساعت بشویند۔

صبوغے[3] کہ برص رارنگ کند۔

(ص)شورہ ومر و شب یمانی وفوہ اجزاء مساوی[4] بگیرندوکوفتہ وبیختہ بدردی شراب بسرشند[5] وچندنوبت بمالند۔

نسخہ دیگر[6]: شیطرج ہندی وعاقرقرحاوحضض وخردل وشونیز وگل شقائق ومروزرنیخ زرد وفوہ ،اجزاء مساوی بگیرندوکوفتہ وبیختہ باخون بزسرشتہ بمالند۔

نسخہ دیگر[7]: شیطرج وفوہ ونیل وشب یمانی وطین احمر بگیرندومجموع راکوفتہ وبیختہ یک شب ویک روز درسرکہ بخیسانند وروز دیگر بمالند۔

صبوغ[8]: برص وبہق سیاہ رابرنگ بدن آورد۔

---

[1] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''بیختہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از خدابخش ونسخہ رضا۔

[4] ''برابر'' نسخہ رضا۔

[5] ''ترکنند'' نسخہ رضا۔

[6] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[7][8] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

(ص) نیل دو درم، [فوه یک[۱] درم]، مروخبث الحدید از هر یک سه درم و دردی شراب پنج درم، مجموع را در آب ترشی ترنج خیسانیده سه روز در آفتاب بگذارند و هنگام حاجت بر [محل[۲]] برص طلا کنند۔

[صبغی[۳]] دیگر: رنگ بشره سرخ گرداند[۴]۔

(ص) زعفران وفوه وکندش ومرومصطگی، اجزاء برابر بگیرند وکوفته بآب سبوس سائر [شب[۵]] بر رخسار بمالند وصباح بشویند۔

صبوغ دیگر: که نشان [آبله[۶]] وجراحت وریشها از رخسار برطرف سازد ورنگ[۷] را باصلی آورد۔

(ص) مردارسنگ شسته وبیخ نے کهنه وآرد باقلا وآردنخود وبرنج واستخوان بوسیده وسوخته و مغز تخم خربزه وحب البان وقسط، اجزاء برابر بگیرند وکوفته وبیخته بآب حلبه وتخم کتان درشب بر رخسار و بشره بمالند وصباح بسبوس وآب گرم بشویند۔

[نسخه دیگر[۸]]: اریسا وقسط ومردارسنگ شسته وشاخ گوزن سوخته وبوره ارمنی واشق[۹]، اجزاء مساوی بگیرند وکوفته وبیخته بماء الشعیر ترکرده بمالند وشب بگذارند ودرصباح بشویند که نافع است۔

---

۱ اضافه ازنسخه رضا وجامعه همدرد۔

۲ اضافه ازنسخه رضا وخدابخش۔

۳ اضافه ازنسخه رضا، جامعه همدرد وخدابخش۔

۴ ''کند'' نسخه رضا۔

۵ اضافه ازنسخه رضا، جامعه همدرد، خدابخش، سالار جنگ وابن سینا۔

۶ اضافه ازنسخه رضا، ابن سینا وخدابخش۔

۷ ''وبدن را برنگ آرد'' نسخه رضا۔

۸ اضافه ازنسخه رضا وابن سینا۔

۹ اضافه ازنسخه رضا وخدابخش۔

باب ششم از مقالہ پنجم

در بیان انواع ادہان [روغنیات]

روغن شیخ اصفہان[۱]:

مخترع درویشے از اہل ہند مشہور بشیخ اصفہان، ہر نوع زخمی کہ از کارد و شمشیر و تبر باشد در روزے مندمل گرداند و گوشت جراحات برویاند و ریشہا را باصلاح آورد۔

(ص) زرد چوبہ و پوست درخت [خار[۲]] مغیلان و چوب صنوبر و چوب بقم و چوب آبنوس و اصل السوس و برگ حنا و برگ درخت نیم از ہر یک دہ استار و دو دسقف مطبخ و گلنار فارسی و زراوند و شیطرج ہندی و سنبل الطیب و جوز بوا از ہر یک یک استار آنچہ باید کوفت نیم کوب کنند و مجموع را در دہ من آب صاف یک شب و یک روز بخیسانند آنگاہ بآتش ملائم جوش دہند چندانکہ نصف بماند از آتش فرو گیرند و سرد نمودہ خوب بمالند و بفشارند و صاف کنند و آب صاف را با پنج من روغن کنجد بجوشانند پس اشق وقنہ و کات ہندی و تراشہ بلغار و مردار سنگ سودہ و شنجرف سودہ و قنبیل و زاج و انزروت و کندر و جفت رومی و سفید اب شستہ و دم الاخوین از ہر یک یک استار، مومیائی کانی و جدوار خطائی [سودہ[۳]] از ہر یک پنج مثقال، مجموع ادویہ نرم کوفتہ[۴] و بیختہ در روغن بیندازند و بآتش ملائم جوش دہند و با کفچہ خوب برہم زنند چندانکہ آبہا بسوزد و روغن خالص بماند از آتش فرو گیرند و سہ سپر موم سفید دراں بیندازند[۵] تا آب شود مکرر بکرباس قائم صاف کنند و در شیشہ نگاہ دارند و ہنگام حاجت پنبہ بایں روغن آلودہ ساعتہ بر جراحت بگذارند کہ بغایت الٰہی مجرب و آزمودہ است۔

---

۱ ''صنعان'' در نسخہ آندھرا پردیش۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد و خدا بخش۔

۴ ''کوفتہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

۵ ''بیندازند'' نسخہ رضا۔

روغن راحت: از مخترعات جالینوس است، اگرچه بطریق طلا استعمال شود امادر ادہان داخل است واز جملہ روغنہا شمردہ اند وفوائد ایں روغن شریف زیادہ تر [از[۱]] آنست کہ دریں مختصر گنجد، افضل[۲] الدین حکیم عماد الدین محمود الہہ[۳] دررسالہ آتشک چنین نوشتہ است کہ درہیچ دوائی آں[۴] مقدار اثر ونفع ظاہر و مشاہدہ نشدہ کہ ازیں روغن مبارک، خصوص درانواع آتشک واقسام مفاصل وجذام وانواع جروح وناصور وقوبا وجرب وشقاق دست و [پا[۵]] واقسام داء الثعلب ودرد گوش وصداع باردمفید بود، مجملا کیمیائے بدن است وجمیع امراض مذکورہ [را[۶]] بغایت نافع وآزمودہ است، ازیں جہت نام روغن ایں[۷] مبارک دہن راحت[۸] گذاشتہ اند۔

(ص) جدوار خطائی وزرنباد وزراوند طویل وحب الغار وجنطیانا ومرمکی وصبر سقوطری و جاؤشیر وحلتیت وسکبینج وکندر ومصطگی رومی وتخم حنا وبرگ حنا وجند بیدستر وعاقرقرحا ومقل از ہریک دومثقال، سورنجان چہار مثقال، فرفیون یک مثقال، صابون عراقی دہ مثقال، موم زرد دہ مثقال، پیہ بز وپیہ گرگ وپیہ روغن[۹] روباہ وپیہ خرگوش وپیہ شغال از ہریک پنج مثقال، روغن زیت کہنہ[۱۰] و روغن[۱۱] گل سرخ وروغن بابونہ وروغن نرگس وروغن خیری وروغن سمین[۱۲] وروغن زنبق وروغن رازقی[۱۳] وروغن حنا وروغن ریحان وروغن سورنجان وروغن قسط وروغن فرفیون ازہریک یک سیر وزنبق

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔
۲ ''افضل المتأخرین'' نسخہ رضا۔
۳و۴ ''رحمتہ اللہ علیہ'' و ''ایں'' نسخہ رضا۔
۵ اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش، سالار جنگ وابن سینا۔
۶ اضافہ ازنسخہ رضا وخدابخش۔
۷و۸ ''نام ایں روغن مبارک'' و ''دہن الراحت'' نسخہ رضا۔
۹ ''روغن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔
۱۰ ''کہنہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔
۱۱ ''روغن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔
۱۲ ''یاسمین'' ہے اورلفظ ''روغن'' مذکور نہیں ہے۔ نسخہ رضا۔
۱۳ ''ازراقی'' نسخہ رضا۔

چہار مثقال، زنبق را بآب لیمو وحنا درظرف سفال[1] بمالند چندانکہ اجزاء متلاشی شوند، با سائر ادویہ ترکیب کنند۔

[روغن[2] راحت]، نسخہ دیگر: اعتماد بایں نسخہ بیشتر است۔

(ص) جدوار خطائی آزمودہ و زرنباد وجند بیدستر و مصطگی رومی و کندر وزراوند مدحرج و حب الغار و عاقرقرحا ومغاث وزفت رومی وراتینج و جاؤشیر وقنہ وحلتیت ومقل ازرق واشق و سکبینج و مرصاف از ہر یک دو مثقال، سورنجان وقسط بحری و برگ حنا از ہر یک سہ مثقال، سیماب چہار مثقال، صابون عراقی و روغن بابونہ و[3] روغن گل سرخ و روغن] زیت کہنہ و روغن زنبق و روغن نرگس و روغن خیری وموم زرد و پیہ گردۂ بز از ہر کدام دہ مثقال، سیماب بآب لیمو وحنا بہماں طریق بکشند یعنی کہ اجزاء آں از ہم متلاشی شوند[4] واگر مرض قوی باشد مزمن [باشد[5]] ومریض توانائی وقوت داشتہ باشد بآں[6] سیماب تا شش مثقال میتواں کرد[7] وتفرقات دیگر دریں روغن کردہ اند آنکہ در قروح آتشک توتیا ومردارسنگ وشنجرف از ہر کدام دو مثقال داخل کردہ اند وبعضے دواہا مثل حلتیت وعاقرقرحا وحب الغار وجند بیدستر را از نسخہ برآوردہ برطرف[8] کردہ اند[9] واکتفا بروغن مورد کردہ[10] اند ولادن اضافہ کردہ اند وامثال ایں تفرقات مناسب مزاج وقوت ومرض وحدت واقع میشود کہ گنجائش دیگر آں دریں نسخہ نیست[11]۔

---

۱ ''مسے'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''شود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ وابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

۶ ''مقدار سیماب'' نسخہ رضا۔

۷ ''داد'' نسخہ رضا۔

۸ ''برطرف کردہ اند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۹ ''اند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریری نہیں ہے۔

۱۰ ''نمودہ'' نسخہ رضا۔

۱۱ ''ندارد'' نسخہ رضا۔

اما طریق ساختن [این[1]] روغن آنست که نہایت اہتمام بکشتن سیماب بعمل آورند بایں طریق کہ قدرے سرکہ کہنہ بآب لیمو درظرف سفال نوکردہ سیماب درآں اندازندو بدست بمالند چندانکہ سیماب ریزہ ریزہ گردد[2] و اجزاء آں از ہم متلاشی شوند[3] پس قدرے حنا نرم کوفتہ[4] وبیختہ داخل سازند و بانگشت شبابہ بمالند و ہر وقت میخواہند کہ خشک شود، قدرے آب لیمو یا سرکہ دراں بریزند و بانگشت بمالند تا سہ روز بہمین دستور سیماب را بمالند تا خوب مضمحل[5] شود پس صمغہا را بسرکہ خیساندہ درہاون بمالند تا خوب حل شودو اجزائش دراں باقی نماند آنگاہ باقی اجزاء یابسہ را نرم بکوبند و ہر یک را بعد ازاں کہ نرم کوفتہ و بیختہ باشد بوزن مذکور درآورند و جدوار را بروئے سنگ [با گلاب[5]] بسایند وصابون را بکارد بتراشند و پیہ وموم را گداختہ صاف کنند و با مجموع روغنہائے یکجا کردہ صاف نمودہ در پاتیلہ بجوشانند و اول مرتبہ [مردار سنگ[6]] وشنجرف داخل کنند و بعد ازاں صمغہا را داخل کنند [و زفت[7] را گداختہ از پارچہ گذرانیدہ درآخر سازند پس جدوار و سیماب داخل کنند] و درہم بمالند و بعد ازاں باقی ادویہ کم کم داخل[8] کنند و درہاون بزرگ چنداں بسایند کہ بمدعا سائیدہ شود[9] و درہم آمیختہ گردد[10] آنگاہ درظرفے کردہ از گرد وغبار نگاہ دارند و ہنگام حاجت استعمال کنند۔

طریق استعمال ایں روغن چنانست کہ بسہ دفعہ ازیں روغن تدہین نمایند وابتداء ازمیان دو ابرو بعرض چہار انگشت تا آخر گردن و مہرہائے پشت بمالند وہمچنیں استخوان سینہ ملائم بمالند پس بازو ہا برفق

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[2] ''میشود'' نسخہ رضا۔

[3] ''گردد'' نسخہ رضا۔

[4] ''کوفتہ ونرم بیختہ'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا وخدا بخش۔

[7] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[8] ''کردہ'' نسخہ رضا۔

[9] ''شود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[10] ''شود'' نسخہ رضا۔

بمالند و اعراض نفسانی و حرکت عنیف و جماع و امثال آن[۱] عوارض نگاه دارند و تن را از اشیاء مذکوره مطلقا محافظت نمایند و در روز پنجم حصه دیگر بهمان دستور[۲] بمالند و در روز یازدهم بخش سوم را بکار برند و روز [سیزدهم][۳] بحمام [روند][۴] و اگر از تدهین اول و دویم اثر صحت[۵] ظاهر شود احتیاج بتکرار مالیدن نیست و دریں ایام غذا نخود آب باشد و ملاحظہ از سائر غذاہا واجب دانند و احیانا اگر [دہان][۶] جوشش کند تخم بستان افروز و تخم ریحان و کشنیز خشک کوفتہ و بیختہ در دہان بپاشند و لعاب بزرقطونا در دہان نگاہ دارند[۷] و بلعابات[۸] بشویند کہ جوشش دہاں برطرف میگردد[۹]۔

روغن رامش داد: منقول از قانون است۔ فالج ولقوہ و استرخاء اعصاب و مفاصل [جمیع][۱۰] اوجاع بارده را خوردن و مالیدن نافع باشد و محلل ریاح و مواد غلیظ [بود][۱۱] و مقوی اعصاب باشد و اگر از نیم مثقال تا یک مثقال بنوشند قولنج و مغص را نفع دہد و مسہل بلغم غلیظ بود۔

(ص) زنبق[۱۲] و سکبینج و جاؤشیر و حب بلسان و افیون و خربق سفید و زرنب و فلنجہ و شیطرج ہندی و مغز بادام تلخ و چلغوزہ و سداب خشک از ہر شش[۱۳] مثقال، قرنفل و جوز بوا و زنجبیل و خولنجان و

---

۱ ''آں'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۲ ''طریق'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''صربت'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۷ ''نگاہدارند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۸ ''لعاب'' نسخہ رضا۔

۹ ''میشود'' نسخہ رضا۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا و مولانا آزاد۔

۱۱ اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد و خدا بخش۔

۱۲ ''اشق'' نسخہ رضا۔

۱۳ ''شش'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

دارچینی ولادن وجند بیدستر از ہر [یک[1]] سہ مثقال، کتیرا و بزرالبنج وسیسالیوس وکندروشونیز وتخم جرجیر وتخم گندنا ونانخواہ از ہر یک پنج مثقال، تخم شاہ دانہ وحب خروع ومرزنجوش واشنہ وفرفیون از ہر یک چہار مثقال، سورنجان وحب الغار از ہر یک مثقال، روغن زیت کہنہ نیم من، روغن رازقی[2] و روغن بیدانجیر وروغن جرجیر وروغن شاہ دانہ وروغن گاؤ ومیعہ سائلہ ونفط سفید وروغن بلسان از ہر یک دہ مثقال، روغن سوسن وروغن حنا وروغن سداب وروغن ترب از ہر یک پنج مثقال، عسل بلادر سہ مثقال، کندروعسل صاف ومعجون سنجرنیا از ہر یک دہ مثقال، ادویہ آنچہ باید کوفت، نیم کوب کنند و ہمہ را در یک من ونیم آب کبر یک شب بخیسانند و روز دیگر تا سہ آب بجوشانند تا نصف[3] بجوشد، بمالند وصاف کنند [وصمغہا[4] را جدا در آب کبر خیسانیدہ حل سازند وآب ادویہ کہ جوش دادہ اند مکرر از کریاس صاف سازند] وثفل جوشیدہ با قدرے گلاب مکرر بمالند وبفشارند آں مقدار کہ قوت دوا درو[5] چیزے نماند پس مجموع آب وروغنہا در پاتیلہ کردہ بآتش ملائم بجوشانند وصمغہا را دراں بیندازند وبکفچہ بمالند کہ صمغہا حل شود وچنداں جوش دہند کہ آبہا رفتہ روغن خالص بماند، از آتش فرو گیرند وصاف کنند ودر شیشہ نگاہ دارند ودر وقت حاجت[6] بکار برند۔

روغن ناردین: منقول از منہاج است، منفعت ایں روغن بسیار است، درد معدہ و[درد[7]] جگر وقولنج ومغص را خوردن ومالیدن نفع دہد ودرد گوش[8] را چکانیدن تسکین دہد ودر بینی سعوط کردن صداع بارد و شقیقہ وزکام را فائدہ دہد وتدہین کردن استرخائے اعصاب را نافع باشد واگر بخورند قولنج ومغص و

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[2] ''ازاراقی'' نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''تا نصف بجوشد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

[5] ''درو چیزے..... صمغہا را'' اتنی عبارت نسخہ رضا سے غائب ہے۔

[6] ''حاجت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[7] ''درد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[9] ''یہ جملہ نسخہ رضا میں یوں تحریر ہے: ''درگوش چکانیدن دردرا تسکین دہد''۔

بادہا کہ دراحشاء بود، بشکند واگر دراحلیل چکانند استرخائے مثانہ را سود دہد واگر برگردہ وقضیب طلاء کنند نعوظ آوردو مجملا جمیع[۱] اوجاع وامراض باردہ را [بغایت[۲]] نافع است۔

(ص) قصب الذریرہ وسعد و برگ درخت غار وعود بلسان وساذج ہندی وراسن واذخر و ابہل و برگ مورد وقرد مانا ومرزنجوش از ہریک دو وقیہ، ہمہ را نیم کوفتہ درشراب ممزوج بآب یک شب بخیسانند وبا ہفت ونیم رطل روغن کنجد بآتش نرم بجوشانند وساعت بساعت کفچہ بزنند تا روغن خالص بماند، سردنمودہ بفشارند واز کرپاس صاف کنند ودیگر بار گل سرخ وسلیخہ ومر[۳] وسنبل الطیب و قرنفل ومیعہ سائلہ از ہریک یک[۴] وقیہ، جوزبوا پنج وقیہ، روغن بلسان شش وقیہ، ادویہ کوفتہ بدستور اول درشراب وآب ممزوج خیسانیدہ درہماں[۵] روغن جوش دہند تا آب رفتہ ہماں روغن خالص بماند باز سردکردہ[۶] از کرپاس صاف کنند[۷] ودیگر بار درپاتیلہ کردہ با روغن بلسان ومیعہ جوش دہند ودرہم زنند تا یکے شود، سردنمودہ درشیشہ نگاہ دارند۔

روغن کلکلانج: منقول از غنا منا، از[۸] مخترعات اہل ہنداست۔ فالج ولقوہ وتشنج واسترخائے [اعصاب[۹] و قولنج] ومغص واستسقاء را نافع بودخوردن ومالیدن او۔

(ص) ہلیلہ سیاہ وپوست[۱۰] ہلیلہ کابلی وپوست ہلیلہ زردوآملہ منقی از ہریک[۱۱] دہ مثقال، فلفل ودارفلفل وزنجبیل از ہریک شش مثقال، جاؤشیرواشق وسکبینج از ہریک پنج مثقال، تربد سفید ہشت

---

۱ ''جمیع اوجاع وامراض باردہ'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینا وخدابخش۔

۳ ''مر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۴ ''سہ اوقیہ'' نسخہ رضا۔

۵ ''درہماں روغن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۶ و ۷ ''نمودہ'' و ''سازند'' نسخہ رضا۔

۸ ''از'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۹ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۱۰ ''پوست'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۱۱ ''پنج مثقال'' نسخہ رضا۔

مثقال، خسک تازہ و کبر نبطی و برگ سداب تازہ از ہر یک [پنج[1] مثقال] یک شب اجزاء نیم کوفتہ در ہشت و چہار رطل آب صاف[2] بآتش نرم جوش دہند تا نصف بماند، صاف کنند و چہار من مغز دانہ خروع نرم کوفتہ مکرر[3] بآتش ملائم جوش دہند تا آب تمام برود و روغن آنچہ حاصل شود، صاف کردہ نگاہ دارند و در امراض مذکورہ خوردن و مالیدن نافع است۔ مقدار شربتی نیم درم تا یک درم باشد۔

روغن قسط: فالج و لقوہ را نافع بود و عصبہا را قوت دہد و معدہ و جگر را سود مند بود و سیاہی موئے را نگاہ دارد۔

(ص) قسط دہ درم، فلفل سہ درم، فلفل سہ درم، عاقر قرحا چہار درم، فرفیون سہ درم و جند بیدستر دو درم، اجزاء ہمہ را نیم کوب کردہ اندر نیم من شراب ریحانی یک شب و یک روز بخیسانند پس بآتش نرم جوش دہند چندانکہ نصف بماند، [بمالند[4]] وصاف کنند و با نیم من روغن زیت بجوشانند تا آب برود و روغن بماند، آنگاہ استعمال کنند۔

روغن قسط، نسخہ دیگر: امراض بارد را نافع بود و محلل مواد غلیظ باشد و اعصاب را قوی گرداند۔

(ص) قرنفل و سلیخہ از ہر یک دہ درم، قصب الذریرہ و سنبل الطیب و ساذج واشنہ و جند بیدستر و قسط از ہر یک بست درم، بنفشہ سہ درم، مرنج درم، بیخ سوسن و راسن از ہر یک سہ درم و جوزبوا دو درم، آنچہ باید کوفت، نرم کوب[5] کردہ یک شب[6] و یک روز در دو من آب صاف بخیسانند [پس[7]] بآتش نرم بجوشانند و صاف نمودہ در دو من روغن کنجد داخل کردہ چندانکہ جوش دہند کہ آب جوشیدہ روغن بماند۔

نسخہ دیگر: قسط دہ وقیہ، سلیخہ و مرماحوز از ہر یک پنج وقیہ نیم کوب کردہ در شراب بخیسانند و با یک و نیم رطل

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[2] ''صاف'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[5] نیم کوب کردہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''یک شب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و مولانا آزاد۔

روغن زیت کہنہ چنانکہ رسم است، بجوشانند وسرد نمودہ صاف کردہ درشیشہ نگاہ دارند۔

نسخہ دیگر: منقول از قانون است، اوجاع معدہ وکبد ووجع مفاصل واسترخائے اعصاب را نافع باشد

(ص) قسط واشنہ وقصب الذریرہ وسنبل الطیب وساذج ہندی ومیعہ سائلہ وایرسا و قرفہ از ہر یک دو وقیہ، قرنفل وراسن وسلیخہ از ہر یک یک وقیہ ومرمکی نیم وقیہ، اجزاء نیم کوفتہ یک شب درآب ممزوج بخیسانند وبا پنج رطل روغن کنجد چنانکہ رسم است، طبخ نمایند وصاف نمودہ[۶] درشیشہ[۷] نگاہ دارند۔

نسخہ دیگر: منقول از منہاج است۔ اوجاع کبد ومعدہ را خوردن نفع دہد وبر موئے مالیدن موئے را سیاہ گرداند[۱] وامراض باردہ را سود دہد۔

روغن فلفلات[۲]: منقول از قانون است، واز مخترعات اہل ہند است[۳]۔ اوجاع مفاصل وتشنج ولقوہ و قولنج ودرد کمر ودرد گردہ وجمیع دردہا کہ از سردی باشد، برطرف سازد۔

(ص) شل وبل وفل وشیطرج وایرسا وراسن ودار فلفل وجوز الطے وجوز [السرو[۴]] وجوز الصنو بروقسط وزرنباد وبودارو وراتینج از ہر یک دہ درم، اجزاء نیم کوب کنند ودردہ[۵] رطل آب بجوشانند وبا پنج رطل روغن کنجد چنانکہ رسم است، طبخ نمایند[۶] وصاف نمودہ درشیشہ[۷] نگاہ دارند۔

روغن شونیز: فالج ولقوہ وتشنج را سود دہد[۸]۔

(ص) شونیز بست درم ومغز بادام تلخ سہ درم بکوبند وروغن ازاں بکشند۔

[روغن افسنتین[۹]] معدہ وجگر وجمیع اعضاء را قوت دہد ودرد گوش را چکانیدن سود دہد[۱۰]۔

---

۱ ''سازند'' نسخہ رضا میں مذکور ہے۔

۲ نسخہ آندھرا پردیش میں ''قلقلات'' درج ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

۵ و ۶ ''دردہ رطل کردہ درشیشہ نگاہدارند ودردہ رطل آب بجوشانند'' و ''کردہ'' نسخہ رضا

۷ ''درشیشہ نگاہدارند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۸ ''سود دارد'' نسخہ رضا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا ومولانا آزاد۔

۱۰ ''سودمند بود'' نسخہ رضا۔

(ص) افسنتین تازہ چند آنکہ خواہند در شیشہ کنند و روغن زیت و روغن بادام تلخ یا روغن کنجد، اگر ہر دو موجود نباشند بر بالائے آں کنند و در آفتاب بگذارند و بعد از چہل روز استعمال کنند۔

روغن قسط[۱]: بہر دردے کہ از سردی باشد، زائل کند و فالج و تشنج و استرخاء را نافع و سودمند بود۔

(ص) قسط تلخ دہ درم، عاقرقرحا ہفت درم و مویزج سہ درم، جملہ را نیم کوب کنند و در چہل درم شراب طبخ کنند تا سہ بخش برود و یک بخش بماند پس دہ درم روغن و دو درم فرفیون در آخر بیندازند و [از][۲] آتش فرو گیرند۔

روغن قسط[۳]: اقوی از اول است۔ جمیع اوجاع بارده و فالج و مفاصل و عرق النساء را سود دارد۔

(ص) قسط تلخ دہ درم، جند بیدستر پنج درم، کندش چہل [درم][۴]، مویزج سہ درم، عاقرقرحا ہفت درم و پودینہ کوہی دوازدہ درم، ہمہ نیم کوب کردہ در چہار صد درم شراب کہنہ بپزند و بعد از انکہ یک شب و یک روز در شراب خیسانیدہ باشد، بآتش نرم جوش دہند کہ دو بخش [از شراب[۵] برود و یک بخش] بماند سرد نمایند و بمالند[۶] و صاف کنند و با نیم وزن روغن خیری یا روغنے کہ مانند آں باشد در گرمی جوش دہند چندانکہ روغن بماند و آبہا بسوزند و دو درم فرفیون سودہ در آخر بیندازند کہ چوں[۷] دو جوش بخورد از آتش فرو گیرند [و نگاہ دارند[۸]]۔

[روغن سوسن][۹]: برودت و اختناق رحم را سود دارد و گردہ و مثانہ را [گرم[۱۰]] کند۔

---

۱ ''روغن فرفیون'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا و مولانا آزاد۔

۳ ''روغن فرفیون، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۶ ''بمالند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۷ ''چوں'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا و مولانا آزاد۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

(ص) سلیخہ وحب بلسان وقسط ومصطگی وزعفران از ہریک دہ درم، قرفہ وقرنفل از ہر یک پنج درم وگل سوسن سی عدد زرے کہ درمیان گل است، دور سازند و بادا روہا کوفتہ وبیختہ در شیشہ کنند ویک ونیم رطل روغن کنجد بالائے آں کردہ در آفتاب بگذارند یا در سایہ کہ نزدیک آفتاب باشد[1] بگذارند و بعد از چہل روز صاف کنند ونگاہ دارند۔

[روغن بیدانجیر][2]: مسہل بلغم بود واعصاب را از رطوبت پاک کند۔

(ص) بیدانجیر بریاں کردہ مقشر کنند و بکوبند و در [آب[3]] بجوشانند وکف آں را لحظہ بر دارند ونگاہ دارند تا تمام کف برداشتہ شود و دیگر بار کفہا را بجوشانند کہ آبہا جوشانیدہ روغن بماند صاف کنند و بردارند۔

روغن نانخواہ[4]: فالج ولقوہ وسدۂ جگر وسپرز را نافع است ومسہل بلغم غلیظ باشد وقولنج را سودمند بود۔

(ص) نانخواہ وصعتر وپودنہ کوہی وتخم کرفس وبیخ بادیان وانیسون ومصطگی وحلبہ واسارون از ہریک ہفت درم، بیخ کرفس وبیخ اذخر وبیخ سوسن وراسن خشک از ہریک دہ درم، شیطرج ہندی و مقل از ہریک [پنج[5] درم]، سکبینج واشق وجاؤشیر وزرنباد ودرونج عقربی از ہریک سہ درم، زنجبیل ودار چینی وقاقلہ وجوز بوا وکبابہ چینی ودار فلفل ولادن وشونیز وقسط وکرویا از ہریک چہار درم، مجموع را نیم کوفتہ یک شب ویک روز در آب صاف بخیسانند وبجوشانند وبیالایند وبا یک نیم رطل روغن بیدانجیر سادہ جوش دہند وصاف کنند ونگاہ دارند ودر وقت حاجت شربتے از دو درم تا سہ درم باماء الاصول بدہند۔

روغن سورنجان: مفاصل ونقرس ودرد اعصاب را نافع بود[6] وسودمند بود۔

(ص) قصب الذریرہ وسورنجان مصری وآب کرفس تازہ از ہریک دہ درم، قصب الذریرہ

---

[1] ''درسایہ کہ آفتاب نزدیک باشد'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا آزاد میں ''نسخہ دیگر'' تحریر ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔ مولانا آزاد میں ''آفتاب'' مذکور ہے۔

[4] ''روغن بیدانجیر کبیر'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[6] ''بود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

وسورنجان را نیم کوفتہ بآب کرفس و آب صاف بخیسانند وباسی درم روغن کنجد صاف بجوشانند و بردارند وتدہین کنند کہ نافع است۔

روغن [میعہ][1]: گردہ ومثانہ ورحم را گرم کند ودرد مفاصل و [امراض][2] وورمہائے سرد را نافع[3] باشد۔

(ص) روغن کنجد یک من ومیعہ خشک چہار سیر، میعہ را بآتش نرم اندک روغن بگدازند و صاف کنند ونگاہ دارند۔

[روغن اشنہ][4]: ہمہ بیماریہائے سرد وبلغمی را سود دارد۔

(ص) اشنہ پنج استار، قسط دہ درم، سلیخہ وقصب الذریرہ از ہر یک پنج درم، حب بلسان و مصطگی از ہر یک بست درم، داروہا کوفتہ و بیختہ در شراب بخیسانند و بعد ازانکہ سہ شب و سہ روز در شراب خیسانیدہ باشد، با یک ونیم رطل روغن مورد بجوشانند تا شراب بجوشد وروغن بماند۔

روغن زعفران: آماس رحم وتشنج بلغمی را سود دارد وجمیع امراض بلغمی را نافع بود وحرارت غریزی را برافروزد۔

(ص) زعفران[5] شش درم، مرمکی یک درم، قصب الذریرہ پنج درم وقرد مانا شش درم، مرمکی را در سرکہ خیسانیدہ حل کنند وزعفران وقصب الذریرہ را جدا شش روز در سرکہ تر کنند وروز نہم مجموع را با پنج استار روغن کنجد بآتش نرم جوشانند تا سرکہ برود وروغن بماند در شیشہ نگاہ دارند۔

روغن ریحان[6]: فالج ودرد زانو ومفاصل را خوردن و مالیدن سود دارد[7]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[3] ''سود دارد'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔ مولانا آزاد میں ''نسخہ دیگر'' مذکور ہے۔

[5] ''زعفران.....جوشانیدہ'' یہ عبارت نسخہ رضا میں اسطرح ہے: ''زعفران شش درم، مرمکی یک درم و قصب الذریرہ جدا شش روز در سرکہ تر کنند وروز ہفتم قرد مانا ہم در سرکہ تر بکنند وروز ہشتم مجموع را با پنج استار روغن کنجد بآتش نرم بجوشانند''۔

[6] ''روغن شاہ اسفرم'' نسخہ رضا۔

[7] نسخہ آزاد میں ''ومالیدن'' کی جگہ لفظ ''دہد'' تھا، زائد ہونے کی بنا پر حذف کر دیا گیا۔

(ص) ریحان تازہ مقدارے کہ خواہند بکوبند و آب آں بفشارند و نیم وزن آب شاہ اسفرم و روغن کنجد اضافہ کنند و بآتش نرم جوش دہند کہ آب رفتہ روغن صاف بماند و مقدار شربتے از یک مثقال تا نیم وقیہ باشد ہمراہ نخود آب کہ زیرہ و اقاقیا[1] دراں پختہ باشد و غذاء زیرباج باشد واگر بمالند ہماں نفع دہد۔

روغن آجر: کہ روغن خشت پختہ است، ایں را دہن المبارک نیز گویند و ایں روغن [را][2] خاصیت و نفع بسیار است۔ گرم تر و لطیف تر از نفط سفید بود و کسے کہ افیون خوردہ باشد یا عقرب گزیدہ باشد و درد مفاصل و اعصاب و اکثر امراض باردہ را نافع باشد و بغایت سودمند بود۔

(ص) آجر سرخ آب ندیدہ چنانکہ خواہند، مانند مغز بادام و پستہ ریزہ ریزہ کنند و در آتش گرم باکوزہ حدادی بیندازند تا داغ شود، برآوردہ درمیان روغن زیت یا روغن بید انجیر بیندازند و از روغن برآوردہ درمیان شیشہ گردن دراز بکنند و شیشہ را بگل حکمت بگیرند و دہان شیشہ را بموئے اسپ تالیف خرما استوار کنند و دیگ سفالی را درتہ آں سوراخ کردہ گردن شیشہ را واژگون از سوراخ دیگ بگذارند و دیگ بربالائے سہ پایہ بگذارند و آتش ملائم بربالائے شیشہ روشن[3] کنند و اگر آتش از سرگین گاؤ باشد بہتر و ظرفے درزیر دہان شیشہ بگذارند و ہر چہ از شیشہ بچکد و درظرف آمدہ جمع شود تا تمام چکیدہ شود نگاہ دارند۔

روغن [مصطگی][4]: معدہ را قوت دہد و اورام و صلابت معدہ را نرم کند و سودمند بود۔

(ص) روغن کنجد یک رطل و مصطگی نرم سودہ دو وقیہ، در پاتیلہ کردہ بآتش نرم جوش دہند چنانکہ مصطگی آب شود و بروغن[5] آمیختہ گردد۔

نسخہ دیگر: چنانست کہ مصطگی و روغن کنجد را درظرف شیشہ پرکنند و دیگے را پر از آب کنند[6] و شیشہ را

---

[1] ''دراں'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[3] ''روشن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔ مولانا آزاد میں ''نسخہ دیگر'' تحریر ہے۔

[5] ''باروغن'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

[6] ''کردہ'' نسخہ رضا۔

درمیان[۱] آب دیگ بعینه نهند[۲] وآب را بجوشانند تا مصطگی وروغن گداخته شود۔

[روغن کندر[۳]]: درد گوش که از سردی بود، زائل کند۔

(ص) کندر پنج درم، صبر ومر ومصطگی وجند بیدستر وحضض وزهره گاؤ از هر یک یک درم، روغن بادام تلخ بست درم وشراب کهنه چهل درم، اجزاء کوفته وبیخته درشراب وروغن طبخ نمایند وبیالایند وقدرے نیم گرم در گوش هنگام حاجت[۳] بچکانند۔

نسخه دیگر[۴]: که بجهت گوش لا جواب است۔

(ص) ده استار روغن کنجد و پنج استار کندر را کوفته در روغن داخل کنند[۵] وبآتش نرم جوش دهند ودم بدم آتش را محکم کنند تا تمام کندر آب گردد وبار وغن آمیخته شود۔

روغن[دارشیشعان][۶]: ضعف معده واسهال معدی را نافع باشد[۷]۔

(ص) دارشیشعان شش وقیه، سلیخه نه درم، قرفه وقسط از هر یک چهار وقیه، اجزاء نیم کوفته یک شب بخیسانند پس جوش دهند وکف مال کنند وصاف سازند وبانیم رطل روغن کنجد بجوشانند و هنگام[حاجت[۸]] استعمال کنند۔

روغن[ورمون[۹]]: از رومیانست ومقیاس از[۱۰] رومی ده دوابود۔ معدهٔ سرد را نافع باشد واعصاب را محکم گرداند[۱۱] وهر دردے که از سردی بود، دفع کند[۱۲]۔

(ص) مصطگی دوازده وقیه، دارچینی شش وقیه، میعه سائله وساذج هندی ومقل ازرق ازهریک چهار وقیه، فلفل یک وقیه، فرفیون ثلث وقیه، روغن بان یا روغن زیت ازهریک کدام که

---

۱ ''کنند'' نسخه رضا۔

۲ اضافه ازنسخه رضا، ابن سینا وخدابخش۔

۳تا۵ ''ضرور'' و ''روغن کندر، نوعے دیگر'' و ''سازند'' نسخه رضا۔

۶ اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وجامعه همدرد۔

۷ ''بود'' نسخه رضا۔

۸ اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۹ اضافه ازنسخه رضا، جامعه همدرد وابن سینا۔

۱۰تا۱۲ ''بنقش رومی'' و ''کند'' و ''نفع دهد'' نسخه رضا۔

موجود[1] باشد، چهل و هشت وقیه، روغن بلسان و موم سفید از هریک دوازده وقیه چنانکه رسم است، طبخ نمایند۔

روغن [آبی][2]: معده را قوت دهد و اسهال باز دارد۔

(ص) آب بهی دو جزو، آب برگ مورد و روغن گل از هریک یک جزو، همه درهم بجوشانند تا آب برود و روغن بماند۔

روغن بهی[3]: [از[4]] مؤلف کتاب است، معده را قوت دهد و اسهال باز دارد۔

(ص) آب بهی ترش و آب برگ مورد و آب آمله از هریک یک رطل، گلنار فارسی و سعد کوفی و نخود[5] و گل سرخ و سنبل الطیب از هریک ده درم و مازو سه درم، مجموع را کوفته بجوشانند و بدست مالیده صاف سازند و ثفل آن را بگلاب بشویند و بمالند و باز صاف کنند و روغن مورد و روغن افسنتین از هریک ده درم، روغن قسط پنج درم، همه را درهم ممزوج کرده با آتش نرم بجوشانند تا آب برود و روغن بماند و در آخر دو درم مصطگی و یک درم لادن کوفته بیندازند تا گداخته شود از آتش فرو گیرند و در ظرف شیشه نگاه دارند و زمان حاجت استعمال کنند۔

روغن گل بابونه[6]: آماس معده که از سردی باشد، سود دهد۔

(ص) گل بابونه و اکلیل الملک و برگ لاله واقحوان اجزاء مساوی، کوفته در آب طبخ نمایند و بیالایند و یک جزء روغن بید انجیر اضافه[7] نمایند[8] و بدستور مکرر جوش دهند که آب سوخته شود و روغن بماند۔

روغن مویز: خداوند سل و سرفه کهنه را که تپ داشته باشد، بدهند نافع آید۔

---

[1] نسخه رضا میں ''موجود باشد'' کے درمیان ''بود'' تھا، زائد ہونے کی بناء پر محذوف کر دیا گیا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و ابن سینا۔

[3] ''روغن دیگر'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''نخود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[6] ''روغن دیگر'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، نسخہ مولانا آزاد میں لفظ ''صاف'' مذکور تھا جو کہ صحیح نہیں تھا۔

[8] ''کنند'' نسخہ رضا۔

(ص) مویز بیدانہ بست درم، عناب سی دانہ، سپستان صد دانہ، انجیر سفید دہ عدد، اصل السوس تراشیدہ دہ درم وفلوس خیارشنبر بست درم درپنج رطل آب باراں طبخ نمایند تا ثلث بماند، صاف نمایند پس روغن بادام شیریں وروغن کدو ومسکہ گاؤ وروغن تخم خشخاش از ہریک یک وقیہ، مجموع رادر آتش ملائم جوش دہند تا آبہا رفتہ روغن بماند مقدارے کہ مناسب بحال مریض باشد، بدہند۔

روغن ماذریون: خداوند استسقاء را سودمند باشد۔

(ص) برگ ماذریون یک چہاربک درسہ من آب بجوشانند تا نیم من بماند، صاف کنند و باسہ وقیہ روغن بادام تلخ بجوشانند تا روغن خالص بماند وشربتے مقدارے کہ مصلحت باشد، باشیر شتر اعرابی بدہند۔

روغن گل [نیلوفر][1]: سرسام وصداع گرم را نافعست۔

(ص) گل نیلوفر ہرچہ خواہند، درظرف شیشہ کنند ویک روز درآفتاب بگذارند کہ قدرے پژمردہ شود وروغن کنجد بالائے آں ریزند وچہل روز درآفتاب بگذارند، آنگاہ استعمال نمایند۔

روغن بادام: یبوست دماغ گرم وبے خوابی را سودمند باشد وصلابت مفاصل را نرم سازد وجرب خشک را فائدہ دہد وبدن را ملائم گرداند ودرناخن مالیدن صحت نگاہ دارد۔

(ص) مغز بادام شیریں ہرقدرے کہ خواہند، مقشر سازند وسفید [کردہ][2] دو نیمہ کنند و زمانے درآفتاب بگذارند کہ رطوبت آں نشف شود پس نیم وزن آں گل بنفشہ تازہ با مغز بادام بیامیزند ودرخریطہ کرپاس سفید کردہ آہستہ [بدست][3] بمالند ودرزیر سر یا درزیر پہلو بگذارند وروز دیگر بنفشہ تازہ کنند وبنفشہ کہنہ از بادام دور سازند وبدستور درزیر پہلو بگذارند وصبح بنفشہ کہنہ دور کنند و بنفشہ تازہ داخل نمایند وایں عمل مکرر کنند چندانکہ بادام بوئے بنفشہ گیرد وہرچند کہ بادام را مکرر در بنفشہ پروردہ کنند خوشبوتر وبہتر گردد وبعد ازاں بگذارند کہ خشک شود [آنگاہ][4] روغن ازاں بکشند۔

نسخہ دیگر روغن بادام[5]: درگرمی وسردی معتدل بود وتدہین بآں مقوی دماغہا خشک بود وفہم بیفزاید ودرد

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[5] ''روغن گل بادام'' نسخہ رضا۔

سرکہ از حرارت باشد و آشامیدن سحج امعاء و زحیر و پیوست امعاء را نافع بود۔

(ص) مغز بادام شیریں سفید کردہ دو نیمہ کنند و خشک نمودہ با برگ گل پرورده کنند تا خوب مزاج و بوئے گل بگیرد، آنگاہ [ازاں][1] روغن بکشند و استعمال کنند۔

نسخہ دیگر روغن بادام[2]: سرد[3] و تر است۔ مقوی دماغہا گرم باشد و صداع گرم را نافع باشد[4]۔

(ص) مغز بادام شیریں در بید مشک پرورند و بدستورے کہ در روغن بنفشہ و روغن بادام و روغن گل باشام ذکر رفت، آنگاہ روغن بکشند۔

روغن گل [سرخ][5]: بگرمی مائل بود۔ صداعے را کہ از گرمی بود، سود دہد و در جرب مالیدہ [جرب[6] را] نافع بود و دیگر فوائد[7] بسیار راند، بسر کہ آمیختہ بر سر بمالند۔

(ص) ورق گل تازہ در ظرف شیشہ کنند و یک روز در آفتاب بگذارند کہ اندک پژمردہ شود و روغن کنجد بالائے آں کنند و چہل روز در آفتاب بگذارند و بعد[8] ازاں استعمال کنند۔

روغن گل [سفید][9]: قدرے[10] بسردی مائل بود و در فائدہ قریب روغن گل سرخ باشد و بہماں دستور باید ساخت۔

روغن گل [زرد[11]]: قدرے بگرمی مائل است۔

.....

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''روغن بید مشک'' نسخہ رضا۔

[3] ''سرد'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[7] ''دیگر فائدہ بسیار دارد'' اضافہ از نسخہ رضا۔

[8] ''و بعد از چہل روز اگر خواہند استعمال کنند'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا۔

[10] ''قدرے'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[11] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

روغن یاسمین[۱]: باعتدال گرم است، ملطف رطوبات بود و کف[۲] زائل کند وصداع باردرا نافع باشد۔

روغن نرگس[۳]: گرم تر از یاسمین بود وسدہ بکشاید وملطف باشد ومحرور مزاج را بوئیدن مضر بود۔

روغن زنبق[۴]: مانند روغن یاسمین بود۔

روغن جری[۵]: [گرم[۶] است بدرجہ دو نیم ۔محلل وملطف باشد]۔

روغن رازقی[۷]: گرم است و درد اعصاب واسترخاء را نافع بود۔

روغن گل نسرین[۸]: باعتدال نزدیک بود ومحلل وملطف باشد۔ سدۂ بینی وگندگی زائل کند و درگوش چکانیدن طین را دور کند۔ طریق ساختن روغن ایں گلہا ہماں روش روغن گل سرخ است و ہر گلے کہ تازہ باشد، دستور آنست کہ درظرف شیشہ کنند وروغن کنجد بر بالائے آں کنند وچہل روز در آفتاب بگذارند پس [ازاں[۹]] استعمال کنند۔

اما بہتر آنست کہ روغن نسرین و یاسمین وزنبق ورازقی بدستور گل بادام بگیرند یعنی کنجد سفید کردہ را درمیان گلہا کہ خواہند مکرر پروردہ کنند، آنگاہ [از کنجد پرورده[۱۰]] روغن بکشند۔

روغن کدو: بپوست دماغ [وسرسام[۱۱]] وصداع گرم ومالنخولیا را سودمند[۱۲] بود۔

(ص) کدوِ تازہ پوست ظاہر آں را بتراشند و باتخم وشحم بکوبند و بفشارند وصاف نمایند و

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

۲ ''کلف'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا ومولانا آزاد۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

۱۰ و ۱۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۱۲ ''سودمند ونافع است'' نسخہ رضا۔

چہار بک آب کدو و روغن کنجد اضافہ کنند و بآتش نرم جوش دہند تا آب سوختہ شود روغن بماند۔
اولی[۱] آنست کہ از مغز دانہ کدو بطریق بادام روغن بکشند۔

روغن گل بابونہ[۲]: گرم وخشک است باعتدال ومسکن اوجاع بود وتمدد وکز از را نافع باشد ومحلل بود بادہا و نفخہا کہ درزیر جلد محبوس بوند، بہ تحلیل [بردّ][۳]۔

(ص) گل بابونہ تازہ کہ خشک کردہ باشد، یک رطل درظرف شیشہ [کنند][۴] وروغن کنجد بر بالائے آں کنند و درآفتاب بگذارند و بعد از بست روز یا چہل روز استعمال کنند و بعضے[۵] ہم بست درم حلبہ نیم کوفتہ وبیختہ در بابونہ داخل نمایند۔

روغن بابونہ، نوع دیگر: ایں نسخہ منقول از کفایہ منصوری است۔ اوجاع کبد وریاح را مفید بود۔

(ص) بابونہ تازہ بشویند و درسایہ خشک کنند و یک رطل ازاں دردہ رطل کنجد اندازند و در آفتاب نہند وروغن افسشین[۶] ہمچنین گیرند۔

نوع دیگر: بابونہ تر یا خشک یک من در چہار من آب بجوشانند تا یک من آید صاف کنند و با یک من روغن کنجد بجوشانند[۷]۔

نوع دیگر: آنست کہ یک چہار بک گل بابونہ دریک من آب طبخ کنند تا ربع بماند، صاف کنند و ہم وزن آب وروغن[۸] کنجد داخل کنند و بجوشانند تا روغن خالص بماند۔

نوع دیگر[۹]: از روغن بابونہ کمتر[۱۰] بود واستر خائے اعصاب را نافع باشد ومحلل[۱۱] ورم صلب بود و بول وحیض رابراند۔

---

۱ ''اولی ..... کشند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔
۲ ''نوع دیگر'' نسخہ رضا۔
۳ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔
۴ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔
۵ ''وبعضے درم حلبہ نیم کوفتہ در بابونہ داخل میکنند'' نسخہ رضا۔
۶ و ۷ یہ پورا جملہ نسخہ مولانا آزاد میں موجود نہیں تھا بلکہ نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔
۸ ''روز'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔
۹ تا ۱۱ ''روغن اقحوان'' و ''گرم تر'' و ''محلل اورام صلب بود'' نسخہ رضا۔

(ص) گل اقحوان در ظرف شیشہ کنند و روغن [کنجد[1]] بر بالائے آں بریزند و در آفتاب بگذارند۔

روغن مرزنجوش: گرم ولطیف بود، فالج ولقوہ[2] واسترخائے اعصاب را نافع باشد وسدۂ دماغ بکشاید و شقیقہ وصداع بلغمی وسوداوی [را[3]] سود[4] دہد و در گوش چکانیدن گرمی را زائل کند [ونافع بود[5]]۔

(ص) مرزنجوش نیم من و روغن کنجد چہار من [در چہار من[6]] آب بجوشانند تا آب رفتہ روغن بماند، صاف [کردہ[7]] در شیشہ نگاہ دارند و [ہرگاہ خواہند[8]] استعمال [کنند[9]]۔

روغن مرزنجوش[10]: نسیان وصداع بلغمی را نافع بود و ورم[11] صلب را تحلیل دہد۔

(ص) خیارشنبر تازہ بکوبند و آب آں را صاف کردہ بگیرند و ہم وزن آب و روغن گل داخل کردہ بجوشانند کہ روغن خالص بماند، استعمال کنند۔

روغن ثبت[12]: سستی و ماندگی اعضاء را سود دہد و جرب و حکہ وقوبا و برص را نافع باشد و دردہائے اعصاب و فالج را نافع بود[13]۔

(ص) گل اذخر در ظرف شیشہ کنند و روغن کنجد بالائے آں ریزند و در آفتاب بگذارند و

---

[1] نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[2] ''لقوہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا ومولانا آزاد۔

[4] ''فائدہ'' نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا ومولانا آزاد۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[10] ''روغن تمام'' نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[11] ''اورام'' نسخہ رضا۔

[12] ''روغن اذخر'' نسخہ رضا۔

[13] نسخہ رضا میں صرف ''سودمند'' تحریر ہے۔

اگر خواهند[1] اذخر وگل آں را با روغن کنجد وآب بدستور روغن مرز[نجوش[2]] بجوشانند واستعمال کنند۔

روغن شبت، نسخہ دیگر: سستی اعصاب[3] کہ از برودت بود[4] نافع باشد[5] و بادہا را بہ تحلیل برد و دردہا کہ از سردی بود، ساکن کند و برسر مالیدن خواب آورد۔

(ص) برگ وتخم شبت تازہ نیم من درشیشہ کنند و روغن کنجد بربالائے آں ریزند و در آفتاب بگذارند یا آنکہ علف شبت باتخم وگل درآب بجوشانند [و بمالند[6] وصاف کنند و ربع آں روغن کنجد دراں داخل کردہ بجوشانند] تا آب رفتہ روغن بماند۔

روغن سداب: برودت گردہ ومثانہ ورحم واسترخائے اعصاب و درد کمر را نافع بود و دردہا ساکن کند و قولنج بکشاید و بادہا وتخمہا تحلیل برد وسنگ گردہ ومثانہ بریزاند وادرار بول وحیض کند۔

(ص) برگ سداب تازہ کوفتہ و فشاردہ آب صاف آں را بگیرند[7] وچہاربک آب برگ[8] سداب روغن کنجد اضافہ کنند و بدستور جوش دہند تا آب سوختہ[9] روغن بماند، کمر وتہیگاہ را تدہین کنند۔

نوع دیگر: برگ سداب را درظرف شیشہ کنند وروغن کنجد بالائے آں کنند و درآفتاب بگذارند یا آنکہ چہار وقیہ سداب خشک دریک من آب طبخ کنند چندانکہ نصف بماند پس خشک نمودہ مالیدہ صاف نمایند ویک وقیہ روغن کنجد اضافہ کردہ بدستور جوش دہند تا آب سوختہ روغن بماند۔

روغن سداب[10]: درگرمی شبیہ بروغن زیت کہنہ است واز روغن بیدانجیر گرم تر باشد و درگوش چکانیدن بادہا و دردہا [کہ درگوش[11] باشد] ساکن کند و درحوالی گردہ و کمرگاہ و پشت را مالیدن ادرار بول کند و

---

۱ ''گل اذخر.....خواہند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۲ اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وابن سینا۔

۳ تا ۵ ''اعضاء'' و ''باشد'' و ''بود'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وجامعہ ہمدرد۔

۷ نسخہ آزاد میں ''بفشارند وبگیرند'' تھا، ناموزوں ''بفشارند'' کو محذوف کردیا گیا۔

۸ ''برگ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۹ و ۱۰ ''سوختہ شود'' و ''سوختہ ترب'' نسخہ رضا۔

۱۱ اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

سنگ گردہ ومثانہ بریزاند۔

(ص) آب برگ سداب[1] سہ جزء وروغن کنجد یک جزء بجوشانند تا آب برود وروغن بماند۔

روغن حنا[2]: معدہ سرد را گرم کند و برموئے مالیدن[3] موئے را سیاہ گرداند[4] وعرق النساء و اوجاع مفاصل را نافع باشد۔

(ص) برگ حنا [یک[5]] چہار بک دردومن آب بجوشانند وصاف کنند و یک رطل روغن کنجد اضافہ کردہ باز بجوشانند تا آب رفتہ روغن بماند صاف کردہ [درشیشہ[6]] نگاہ دارند۔

روغن مورد: حرارت دماغ را نافع باشد وموئے را از ریختن نگاہ دارد وہر چہ ریختہ باشد برویاند و داء الثعلب را سود دہد۔

(ص) برگ مورد تازہ بکوبند وآب صاف آں را بگیرند وہم وزن [آب[7]] روغن کنجد یا روغن زیت داخل کنند و بدستور طبخ نمایند تا روغن خالص بماند[8] پس برموئے سر وریش بمالند۔

روغن آملہ: اقوی از اول [باشد[9]]۔

(ص) آب آملہ سہ جزو وروغن زیت یک جزو باہم بجوشانند تا آب برود وروغن بماند یا آنکہ چہار رطل مورد خشک در دہ رطل آب بخیسانند وصاف کنند و یک رطل روغن زیت بجوشانند و بآخر[10] قدرے لاذن دراں بیندازند تا آب شود از آتش فرو گیرند و برموئے بمالند۔

---

[1] ''ترب'' نسخہ رضا۔

[2] ''روغن مورد جب'' نسخہ رضا۔

[3] ''مالیدن موئے را'' یہ الفاظ نسخہ رضا سے مفقود ہیں۔

[4] ''کند'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، مولانا آزاد، سالار جنگ وابن سینا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وخدا بخش۔

[8] ''بماند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[10] ''در آخر'' نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

روغن[1] دیگر: درتطویل ورویانیدن موئے ہماں نفع دہد وموئے راسیاہ گرداند۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی و مازوسوختہ و برگ موردازہریک یک جزو، کوفتہ یک شب و یک روز در[2] شراب ریحانی بہم کنند و پس بآب صاف کنند و بپزند و با یک جزو روغن کنجد جوش دہند تا آب رفتہ روغن خالص بماند وگرعوض روغن کنجد [روغن[3]] لالہ یا روغن آملہ یا روغن مورد یا روغن حنا کنند، بہتر باشد و درآخر یک جزو لادن دراں بگذارند و ہرشب برموئے مالیدہ باشند وصباح درحمام بآب آملہ بشویند۔

روغن ساذج[4]: موئے رادراز وسیاہ گرداند واز ریختن نگاہ دارد۔

(ص) ساذج ہندی وحماما وحضض مکی ولادن ومصطگی وآملہ و پرسیاؤشان ازہریک پنج درم، کوفتہ و بیختہ درسہ رطل آب بجوشانند [تا یک[5] رطل بماند، صاف کنند و با یک رطل روغن کنجد بجوشانند[6]] وصاف کنند ولادن رادرآخر [بیندازند[7]] تا آب شود۔

نوع دیگر: دو ہفتہ برسروریش کہ موئے آں ریختہ باشد، بمالند موئے برویاند وسیاہ گرداند۔

(ص) بگیرند یک عدد خرپزہ و سرآں راسوراخ کنند وتخم [ازاں[8]] بیروں آرند پس مازوئے سبز کہ درروغن بریاں کردہ باشد و برگ موردکوفتہ و برادۂ آہن صلایہ کردہ ازہریک دہ درم، ہمہ را درہم آمیختہ درمیان خرپزہ پرکنند وسوراخ را محکم سازند و درگل حکمت [گیرند[8]] وشب در تنور [گرم[9]] بگذارند وروز برآورند وگل را ازاں جدا کنند و دردو رطل روغن زیت بمالند و بجوشانند و

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] ''درشراب..... یک جزو'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکورنہیں ہے۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[4] نسخہ رضا میں صرف ''روغنے'' مذکور ہے۔

[5] اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وسالار جنگ۔

[6] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، خدابخش وسالار جنگ۔

[7] اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدابخش۔

[8] اضافہ ازنسخہ رضاوجامعہ ہمدرد۔

[9] اضافہ ازنسخہ رضاوابن سینا۔

صاف نمودہ نگاہ دارند و بشب برموئے بمالند۔

روغن نارجیل[۱]: موئے راسیاہ گرداند[۲] و مدتے سیاہی بماند۔

(ص) یک عدد نارجیل درست از مغز خالی کنند و ہماں مغز را دردہ درم آملہ و بست درم برادۂ آہن و نیم درم بورۂ ارمنی و نیم درم نوشادر، ہمہ را درہم بسایند و درمیان نارجیل کنند و سر نارجیل بخمیر محکم کنند و تمام نارجیل را بگل حکمت گیرند و بشب در تنور گرم بگذارند و صباح از تنور برآورند و سرآں را وا کنند و روغنے کہ ازاں حاصل شود، برموئے بمالند۔

روغن مورد[۳]: موئے را دراز گرداند و گر ریختہ باشند[۴] زود برویاند۔

(ص) تخم مورد و برگ مورد و تخم کرفس و تخم چقندر و گل شقائق و پوست جوزتر و لادن و پرسیاؤشان از ہریک پنج درم، نیم کوفتہ در نیم من آب آملہ یک شب بخیسانند پس بجوشانند و بیالایند و با نیم رطل روغن مورد جوش دہند تا آب رفتہ روغن بماند و [ہر][۵] گاہ خواہند برموئے بمالند و موئے را چرب کنند۔

روغن شقائق: موئے راسیاہ گرداند، محلل و منضج بود و گر برمعدہ بمالند معدۂ سرد را گرم گرداند۔

(ص) برگ شقائق چندانکہ خواہند در ظرف شیشہ کنند و روغن مورد بر بالائے آں کنند و در آفتاب بگذارند۔

نوع دیگر: گل شقائق را خشک کنند و بکوبند و یک وقیہ گل شقائق و نیم رطل روغن مورد یا روغن حنا [بر][۶] بالائے آں کردہ در آفتاب بگذارند۔

نوع دیگر: یک وقیہ گل شقائق و یک وقیہ پوست گردگان تازہ درہم بمالند و چہار درم روسخت نرم کوفتہ دراں بیامیزند و در ظرف شیشہ کردہ روغن مورد بالائے آں کنند و سہ ہفتہ در سرگین دفن کنند و بعد ازاں برآورند و موئے را چرب کنند نرم[۷] و سیاہ می گرداند۔

۱و۲ ''روغن دیگر'' و ''کند'' نسخہ رضا۔

۳ ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

۴ ''باشد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

۵و۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۷ ''کہ موئے را سیاہ گرداند'' نسخہ رضا۔

روغن آملہ[1]: ایں نسخہ از موئف کتاب است۔ موئے را سیاہ گرداند و از ریختن نگاہ دارد و نگاہ دارد کہ زود سفید نشود و اگر ریختہ باشند، زود بروياند و موئے را نرم و ملائم دارد۔

(ص) آب آملہ و آب برگ حنا و آب برگ وسمہ از ہر یک یک رطل، آب بھنگرہ و آب پوست گردگان از ہر یک نیم رطل، روغن لالہ و روغن مورد از ہر یک نیم رطل با آتش نرم در دیگ آہنی بجوشانند کہ آب بسوزد و روغن بماند و پس یک بار دیگر روغن را بہمان طریق با بہائے مذکور بجوشانند و روغن را نگاہ دارند پس برادۂ آہن و خبث الحدید و لادن و مازوئے سبز بریاں کردہ و زاج سفید و صمغ عربی از ہر یک پنج درم، پوست بیخ انار و پوست گردگان تازہ و جوز السرو و نوشادر و گل شقائق و وسمہ و برگ حنا و لالہ از ہر یک دہ درم و نمک اندرانی سہ درم، نرم کوفتہ و بیختہ با روغن ممزوج کردہ در مرتبان آہنی کردہ چہل روز در آفتاب بگذارند و بعد ازاں صاف کنند و شب بر موئے و ریش بمالند و بخوابند۔

روغن زنبق[2]: کہ بر محل گزیدگی عقرب بمالند، نفعے عجیب دہد و درد ساکن گرداند۔

(ص) [روغن][3] زنبق خالص دہ درم، جند بیدستر و فرفیون از ہر یک یک درم، کوفتہ با روغن زنبق داخل[4] کنند کہ آمیختہ شود و بر محل گزیدگی عقرب بمالند۔

روغن نوشادر[5]: کہ چوں قدرے در بینی چکانند، خواب نیاید۔

(ص) نوشادر و نمک نفطی و تخم ترب و تخم اسپندان و تخم خربزہ و فلفل سیاہ و زنجبیل و کاکنج از ہر یک جزوے مساوی، کوفتہ با آب بجوشانند و صاف کنند و با ہم چند آب روغن بید انجیر بجوشانند تا آب بجوشد و روغن بماند، صاف نمایند و ہر گاہ قدرے در بینی چکانند خواب زائل شود۔

نسخہ دیگر: روغنے کہ چوں [بر][6] سر بمالند و قدرے در بینی چکانند، خواب آورد۔

---

[1] ''روغن دیگر'' نسخہ رضا۔

[2] ''روغنے کہ'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[4] نسخہ مولانا آزاد میں ''داخل کنند'' تھا۔ ''کردہ'' کے زائد و ناموزوں ہونے کی وجہ سے حذف کر دیا گیا۔

[5] ''روغنے'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا آزاد میں ''تا'' تھا، اسلئے اسے محذوف کر دیا گیا۔

(ص) جوز ماثل وخربق سیاه از هریک جزوے، پوست خشخاش و بزالبنج وتخم کاهو از هریک دو جزو، کوفته درآب بجوشانند وصاف کنند وآب را با روغن کدو جوش دهند چندانکه روغن بماند، صاف کنند وهنگام خواب برکله [سر][1] وبینی وکف پا چرب کنند۔

روغن دیگر: چوں سر وکف پا چرب کنند خواب آورد۔

(ص) تخم خشخاش بو داده دورطل وتخم کاهو نیم رطل درهم آمیخته بطریق کنجد روغن [ازاں][2] بکشند وهنگام خواب استعمال کنند۔

روغن دیگر: برص را [هم رنگ][3] بدن گرداند وگرمدتے مداومت کنند برص را زائل کند ومجربست۔

(ص) آب بادنجان سیاه سه رطل وروغن کنجد یک رطل باهم بجوشانند تا آب سوخته روغن خالص بماند، آنگاه اطریلال وبھنگره وشیطرج هندی و بیخ بادیان وفوه وگل شقائق وتخم ترب و عاقرقرحا وخردل وشونیز وبلا درسوخته وخربق سیاه از هریک دو درم، نیم کوفته دریں روغن بیامیزند ودو ماه درآفتاب بگذارند وبعد ازاں[4] استعمال کنند۔

روغن اشخار[5]: که بعوض نوره در بدن بمالند، کارنوره کند وموئے را ببرد۔

(ص) اشخار وزرنیخ از هریک [یک][6] جزو، کوفته وبیخته درظرف شیشه کنند وآب دراں کنند مقدارے که چهار انگشت آب بالائے اجزاء باشد، بست روز درآفتاب بگذارند پس از بست روز صاف کرده با روغن کنجد بجوشانند وهرگاه که خواهند، بعوض نوره بر بدن بمالند۔

نوع دیگر: آهک آب ندیده واشخار وزرنیخ از هریک جزوے دراں آمیخته درآفتاب بگذارند وبعد از سه روز آب صاف آں را بگیرند وثلث آب روغن کنجد اضافه کنند وجوشانیده روغن صاف آں را نگاه دارند وهنگام حاجت بجائے نوره بر بدن بمالند وبعد ازلمحه بدن را بشویند۔

---

[1] اضافه از نسخه رضا وخدابخش۔

[2] اضافه از نسخه رضا، خدابخش وجامعه همدرد۔

[3] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ ومولانا آزاد۔

[4] ''پس از دو ماه'' نسخه رضا ومولانا آزاد۔

[5] ''روغنے که'' نسخه رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[6] اضافه از نسخه رضا وخدابخش۔

روغن زرنیخ: جرب وقوبا را مالیدن بسیار نافع ومجرب است۔

(ص) زرنیخ زرد [یک جزو[1]] وروغن کنجد چہار جزو، روغن را در دیگ سفال کردہ جوش دہند تا روغن سرخ شود، زرنیخ را کوفتہ وبیختہ اندک اندک در روغن بیندازند و با کفچہ چوب کہ سر آں پہن باشد، برہم زنند و آہستہ بجوشانند تا رنگ پر طاؤس شود و آتش بروغن درگیرد، آنگاہ سر دیگ را [بطبق[2]] بپوشند تا آتش خاموش شود، چہار پنج بار بہمیں دستور سر دیگ را بپوشند[3] تا[4] آتش خاموش شود و دیگ را از آتش فرو گیرند کہ سرد شود، صاف کردہ در شیشہ نگاہ دارند و ہر وقت کہ خواہند بر جرب وقوبا بمالند و ہماں عضو را ساعتے در آفتاب بگذارند[5] پس بآب گرم بشویند۔

روغن گوگرد: جرب وقوبا و خارش را بغایت نافع است[6]۔

(ص) یک جزء گوگرد زرد کوفتہ وبیختہ در چہار جزء روغن دنبہ بیامیزند و پارۂ کرپاس دریں روغن چرب نمودہ فتیلہ زنند[7] وفتیلہ را روشن سازند و سر او بر نگاہ دارند و ہر روغنے کہ از فتیلہ بچکد در ظرفے بگیرند و نگاہ دارند و بر قوبا و جرب بمالند کہ بغایت[8] نافع است۔

روغن تخم مرغ: شقاق و خشکی دست[9] و پا را نافع باشد۔

(ص) شانزدہ عدد زردہ تخم مرغ پختہ بدست بمالند و قدرے نوشادر سودہ دراں بیامیزند و در ظرف شیشہ کنند[10] ظرف را در گل حکمت بگیرند و دہان شیشہ بموئے[11] اسپ تالیف خرما بندند و بدستورے کہ در روغن اذخر ذکر رفت، [ازاں[12]] روغن بکشند۔

نوع دیگر: زردۂ تخم مرغ ہر چہ خواہند، در پاتیلہ کنند و بر سر آتش بگذارند و چندان آتش کنند کہ تخم مرغ

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا لائبریری رام پور، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ آزاد میں ''بروغن'' تھا جس کو ناموزوں ہونے کی وجہ سے حذف کر دیا گیا۔

[3] تا[4] ''بگیرند'' و ''کہ'' و ''بدارند'' و ''باشد'' و ''کنند'' نسخہ رضا۔

[8] ''بغایت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[9] ''دست'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[10] ''کنند وشیشہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[11] ''بال'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[12] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وخدا بخش۔

سوختہ شود و روغن آں برآید، روغن برداشتہ استعمال کنند۔

روغن سلحفات[1]: شقاق دست و پا را نافع باشد۔

(ص) گوشت سلحفات یک رطل [با یک و نیم[2] رطل] روغن کنجد بجوشانند چندانکہ گوشت مہری شود و روغن را صاف کردہ نگاہ دارند و ہرگاہے کہ خواہند، بر دست و پا بمالند۔

روغن چلپاسہ[3]: کہ چلپاسہ را مانرنگ گویند۔ خنازیر تحلیل برد و بغایت مجرب و آزمودہ است و اگر بہ سر گل بمالند یا بر داء الثعلب[4] مالند موئے برویاند۔

(ص) یک عدد [سام ابرص[5]] در یک وقیہ روغن کنجد بآتش نرم جوش دہند تا مضمحل گردد آنگاہ سہ درم خاکسترسم مادۂ گاو دراں بیامیزند و برائے داء الثعلب لادن دراں بگدازند و در شیشہ نگاہ دارند و ہر وقتے کہ خواہند، استعمال کنند۔

روغن حیات: استرخائے اعصاب و مفاصل و داء الثعلب و جذام و درد اعضاء را مالیدن فائدہ دہد و اما خوردن را نشاید کہ سمیت [دارد[6]]۔

(ص) چہل رطل روغن کنجد در دیگ مس کنند و [از[7]] شش عدد تا دہ عدد مار سیاہ در دیگ افگنند و سر دیگ را محکم سازند کہ بخار آں بر نیاید و بآتش نرم جوش دہند تا مار ہا در روغن مہری شوند پس دیگ را از آتش برآورند و بگذارند کہ سرد شود، آنگاہ سر دیگ بر دارند و ملاحظہ کنند کہ بخار آں بدماغ نرسد و بعد ازاں سرد نمودہ صاف کردہ در ظرف شیشہ نگاہدارند و ہنگام حاجت [در بدن[8]] تدہین کنند۔

[روغن عقرب[9]]: سنگ گردہ و مثانہ شکستہ بریزاند و برآورد و دریں امر بسیار نافع و مجرب ست۔

۱و۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

۳ ''روغن سام ابرص'' نسخہ رضا۔

۴ ''در'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ آزاد میں ''وسام ابرس'' درج ہے۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ آزاد میں ''ندارد'' ناموزوں ہے اس لئے حذف کر دیا گیا۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و مولانا آزاد۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

(ص) ریوند چینی وسعد کوفی وجنطیانا و پوست بیخ کبر از هریک یک وقیه، اجزاء کوفته[1] ور شیشه کرده روغن بادام تلخ بالائے آں کنند و یک ہفتہ در آفتاب بگذارند پس صاف کرده ده عدد عقرب زنده درمیان روغن بیندازند و دو ہفته شیشه روغن را در آفتاب بگذارند و ہنگام ضرورد[2] وقطره در احلیل چکانند وتہیگاه وخاصره را چرب کنند۔

نسخه دیگر: سنگ گرده ومثانه را بریزاند و درد پشت را نافع بود واگر در گوش چکانند درد ساکن کند واگر بر بواسیر که ظاہر باشد، بمالند خشک کند وبیفتد۔

(ص) عقرب زنده فربه دوعدد باشیر وقتے که چہار روز از ماه باقی باشد، درظرف شیشه کنند و روغن زیت برسر آں کنند وسر شیشه محکم کنند و در آفتاب بگذارند تا چہل روز بگذارند، آنگاه استعمال کنند۔

روغن خفاش: عرق النساء و درد مفاصل و فالج ورعشه و درد زانو را مالیدن بغایت نافع باشد واگر قطره در احلیل چکانند، بول براند[3] وگرفتگی بول را سود[4] دہد۔

(ص) بگیرند یک عدد خفاش بزرگ وفربه و[در[5]] روغن زنبق یا روغن خیری بجوشانند تا مہری شود، صاف کنند و در شیشه نگاه دارند واستعمال کنند۔

روغن دیگر[6]: حدبه وریاح افرسه وجمیع اوجاع بارده وتشنج امتلائی وفالج را نافع باشد۔

(ص) فلفل وجند بیدستر وعاقرقرحا وشحم الحنظل وقنه از هریک دو درم، اجزاء نیم کوفته در یک رطل روغن سداب بیامیزند و در شیشه کرده ده[7] روز در آفتاب بگذارند و ہر روز شیشه را مکرر بجنبانند پس از ده روز آں را صاف نمایند[8] ودیگر ہماں اجزاء تازه کرده نیم کوفته در روغن بیامیزند و ده

---

[1] ''نیم کوفته'' نسخه رضا۔

[2] ''دو'' یہ لفظ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[3] ''برآید'' نسخه رضا۔

[4] ''نافع وسود دہد'' نسخه رضا۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[7] ''دہ'' یہ لفظ نسخه رضا میں نہیں ہے۔

[8] ''کنند'' نسخه رضا۔

روز دیگر در آفتاب بگذارند پس صاف کرده سوم بار بہماں دستور اجزاء مذکور تازہ کردہ در روغن بیامیزند[1] و در شیشہ کردہ [دہ[2]] روز دیگر در آفتاب بگذارند پس ازاں صاف کردہ استعمال کنند۔

روغن عنصل: فالج ولقوہ وتشنج را نافع بود۔

(ص) پیاز عنصل چہار وقیہ نرم بکوبند وبفشارند و آب آں را در یک وقیہ روغن زیت بجوشانند و عاقرقرحا وجند بیدستر وخردل وقسط از ہر یک دو مثقال، کوفتہ با روغن بجوشانند وصاف کنند و در آخر مشک وفرفیون از ہر یک نیم درم، نرم سودہ دراں بیامیزند واستعمال کنند۔

روغن گندنا[3]: خوردن و مالیدن بواسیر را ساکن کند۔

(ص) آب گندنا با یک من روغن کنجد ومقل پانزدہ مثقال، مقل را در آب گندنا حل کنند و باہم جوش دہند تا روغن بماند۔

روغن شفتالو[4]: بواسیر را مالیدن فائدہ دہد[5] و درد بواسیر را ساکن کند۔

(ص) روغن استخوان وشفتالو وزرد آلو از ہر یک پنج درم، مقل دو درم ومیعہ سائلہ یک درم، بدستور درہم آمیختہ بجوشانند وصاف نمودہ در مقعد[6] چرب سازند۔

روغن بابونہ[7]: چوں کف پا چرب کنند امساک منی کند وسرعت انزال برطرف سازد۔

(ص) تخم تا تورہ سیاہ نیم کوفتہ در شیشہ گردن دراز کنند وشیشہ[8] را بگل حکمت گیرند و دہن شیشہ بموئے اسپ تالیف خرما بگیرند وتہ دیگ سفالی را موافق گردن شیشہ سوراخ کنند وگردن[9] دراز کنند وشیشہ واژگون از سوراخ تہ دیگ بگذارند و بالائے شیشہ آتش کنند] واگر از سرگین

---

[1] ''آمیختہ'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[3] ''روغن کرات'' نسخہ رضا۔

[4] ''روغن دیگر'' نسخہ رضا۔

[5] ''دہد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6 و 7] ''مقعد را'' و ''روغن تا تورہ'' نسخہ رضا۔

[8] ''وشیشہ را بگل حکمت بگیرند و دہن'' یہ جملہ نسخہ رضا سے غائب ہے۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

گاؤ باشد بہتر و پیالہ در زیر دہن شیشہ بگذارند تا روغن ہر چہ بچکد در پیالہ جمع شود و نگاہ دارند و ہنگام حاجت استعمال کنند۔

روغن نرگس[۱]: قضیب را سخت گرداند و نعوظ بیفزاید۔

(ص) پیاز نرگس پنج عدد بکوبند و در پنجاہ درم روغن یاسمین بجوشانند و بمالند و صاف کنند و جدوار خطائی و مشک از ہر یک یک درم، نرم سودہ دراں داخل کنند و ہنگام حاجت قضیب و خصیہ و کمر و میان رانہا و کف پا چرب سازند۔

[**نوع**] **دیگر**[۲]: ہماں نفع دہد و لذت [جماع[۳]] بیفزاید۔

(ص) عاقرقرحا دو درم، دارچینی یک درم، فرفیون نیم درم و مشک تبتی دو حبہ، اجزاء کوفتہ و بیختہ در پنجاہ درم روغن زنبق یا روغن یاسمین داخل سازند و در شیشہ کردہ بست روز در آفتاب بگذارند و آنگاہ بر قضیب و خصیہ و میان رانہا و کف پا و کمر چرب کنند۔

[**نسخہ**[۴]] **دیگر**: ہماں نفع دہد۔

(ص) فرفیون و فلفل و بورہ سرخ و خردل از ہر یک یک درم و مشک تبتی یک حبہ، اجزاء کوفتہ و بیختہ در روغن زنبق یا روغن یاسمین بیامیزند و در شیشہ کنند و بست روز در آفتاب بگذارند آنگاہ بر قضیب و خصیہ و رانہا و کف پا چرب کنند۔

روغن خراطین: ذکر را بزرگ گرداند[۵] و سخت گرداند و نعوظ آورد۔

(ص) کرم خراطین دہ عدد در پنجاہ درم روغن کنجد[۶] و روغن نرگس بجوشانند و صاف کنند، و عاقرقرحا یک درم، مغز بہی دانہ سہ درم، فرفیون نیم درم و مشک دو دانگ، نرم کوفتہ در روغن بیامیزند و ہنگام حاجت بر ذکر بمالند و بصحبت مشغول شوند۔

---

۱ ''روغن دیگر'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و ابن سینا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔ نسخہ مولانا آزاد میں ''جمع'' تحریر ہے۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۵ ''کند'' نسخہ رضا۔

۶ ''روغن نرگس'' نسخہ رضا۔ نسخہ رضا میں لفظ ''کنجد'' تحریر نہیں ہے۔

روغن خسک: قوت باہ بیفزاید وگرفتگی بول بکشاید ومجری را پاک سازد وسنگ گردہ ومثانہ بریزاند۔

(ص) آب خسک تر وروغن کنجد وشیر گاؤ از ہریک پنج رطل، [زنجبیل[1] یک رطل] وفانیذ دو رطل ونیم، زنجبیل را نیم کوفتہ کنند وبا فانیذ در آب خسک وشیر گاؤ وروغن کنجد بجوشانند چندانکہ روغن خالص بماند پس صاف کنند ونگاہ دارند وہنگام حاجت خوردن وتدہین کردن ودرمجرائے بول چکانیدن سود دہد[2]۔

نوع دیگر: عسر البول را نافع باشد وسنگ گردہ ومثانہ را بریزاند۔

(ص) خسک تر دہ درم وزنجبیل[3] چہار درم نیم خوب کنند ویک شب بخیسانند وبآتش ملائم جوش دہند وبدست مالیدہ بفشارند وصاف نمایند وبابست درم روغن کنجد جوش دہند تا آب رفتہ روغن بماند صاف کنند ودر شیشہ نگاہ دارند وہرگاہ ضرور شود، قدرے باشربتے کہ موافق باشد، بخورند وقدرے درحوالی گردہ ومثانہ بمالند وقطرۂ چند در احلیل چکانند۔

روغن ماذریون[4]: کہ قولنج بکشاید ومستسقی را نافع بود وطبع را نرم دارد۔

(ص) ماذریون پنجاہ درم، شبرم دہ درم وسناء مکی پانزدہ درم، ہمہ را در یک رطل آب یک شب ویک روز بخیسانند پس طبخ نمایند تا ربعے از آب رفتہ روغن بماند، از یک درم تا سہ درم با ماء الاصول یا بانخود آب بیاشامند۔

[روغنے[5]] کہ محلل اورام حارہ بود[6]۔

(ص) خطمی سفید وعنب الثعلب واکلیل الملک وخبازی وپرسیاؤشان وبرگ کبر از ہریک دہ مثقال، ہمہ نیم کوب کردہ در یک رطل آب جوش دہند وصاف کنند ودر پنجاہ درم روغن کنجد جوش دہند تا آب رفتہ روغن بماند، مقدار دو درم است وورم باطن را بہ تحلیل برد وبظاہر مالیدن اورام ظاہر را نرم کند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[2] ''نافع باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''زنجبیل'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] ''روغنے کہ'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[6] ''باشد'' نسخہ رضا۔

روغن غار: امراض بارده و داء الثعلب وصداع باردرا نافع بود و در گوش چکانیدن طنین را دور کند وسدهٔ وورم کبد راسودمند بود۔

(ص) برگ غار و حب الغار از هریک جزوے دریک جزء روغن کنجد جوش دهند و در شیشه کرده [بست[1] روز دیگر] در آفتاب بگذارند پس ازاں استعمال کنند۔

روغن دیگر: منقول از کامل الصناعة است۔ برودت معده و کبد وخفقان سرد و فالج ولقوه وجمیع امراض بارده راسودمند بود و سستی اعضاء را نافع باشد و بدن را خوشبو [ومعطر[2]] گرداند۔

(ص) روغن زنبق وروغن نرگس وروغن گل وروغن یاسمین از هریک یک رطل، درشیشه که بعود و کافور بخور کرده باشند، بکنند پس جوزبوا و بسباسه از هریک چهار وقیه، میعه سائله وفلنجه و عاقرقرحا و کبابه وقرنفل وسنبل الطیب وگل سرخ وصندلین از هریک نیم وقیه، سلیخه سه درم، عود هندی دو وقیه، سک و غالیه از هریک ده درم، مجموع را نرم سوده و بیخته درقرابه روغنها بریزند وقرابه را بجنبانند تا اجزاء وروغن درهم آمیخته شود و در آفتاب بگذارند و بعد از چهل روز بردارند و بعضے مشک وعنبر اشهب و کافور از هریک دو درم، سوده و بعد ازانکه روغن را از آفتاب بردارند، صاف کرده [دراں[3]] داخل مکینند، خوشبوتر و بهتر میشود۔

روغن دیگر: معروف بلنخلخه سلیمانی است۔ معده وجگر وخفقان را نافع بود، فالج ولقوه وجمیع امراض بارده را سودمند بود، دماغ وحواس را قوت دهد و بدن را خوشبو ومعطر سازد و پیران را تدهین کرده بغایت موافق باشد۔

(ص) روغن گل و روغن زنبق و روغن یاسمین و روغن نرگس از هریک ده مثقال، بسباسه وجوزبوا از هریک یک مثقال، سلیخه دو مثقال، عود ومشک از هریک سه مثقال، اجزاء نرم کوفته وبیخته در روغنها داخل کنند و درشیشه کرده چهل روز در آفتاب بگذارند پس استعمال کنند۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدابخش۔

[2] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[3] اضافه ازنسخه رضا وخدابخش۔

باب هفتم[1] از مقاله پنجم

در بیان موم روغنها

موم روغن: که خوردن و مالیدن تحلیل وتلین اورام صلب که در ظاهر و باطنی باشد، سود دهد۔

(ص) حلبه و بابونه و برنجاسف و اذخر بزرگ و خطمی و حاشا و زراوند گرد و صمغ عربی از هریک یک وقیه، مجموع را نیم کوفته در دو رطل آب و نیم رطل روغن کنجد و پانزده درم روغن خروع چنانکه رسم است، اجزا را جوش دهند وصاف کنند و با روغنها جوش دهند تا آبها رفته روغن بماند، سه درم موم[2] و پیه بط و روغن دنبه از هریک ده درم، دراں داخل کنند و درہاون خوب کوبند تا یکساں شود پس استعمال کنند۔

نوع دیگر: که اورام معده وجگر که بسبب حرارت باشد، سود دهد۔

(ص) صندلین و ورق گل سرخ از هریک چهار درم، اکلیل الملک پنج درم، زعفران دو درم، کافور نیم درم، موم سفید ده درم و روغن گل نیم رطل، اجزاء را در قدرے آب طبخ نموده روغن گل و موم داخل [کرده[3] با آتش ملائم جوش دهند و در آخر دو دانگ کافور داخل] کنند و درہم آمیخته سرد نموده استعمال کنند۔

نوع دیگر: شوصہ و ذات الجنب را نافع باشد۔

(ص) لعاب بزرقطونا ولعاب خطمی سفید و روغن بادام وموم سفید واکلیل الملک وگل بابونه از هریک جزوے، بدستور طبخ نمایند وسینه و پہلو را چرب کنند۔

نوع دیگر: خوردن و در سینه مالیدن خشکی سینه وگرفتگی آواز را نافع باشد۔

(ص) روغن بنفشه وروغن بادام ومسکه میش ولعاب خطمی ولعاب حلبه ولعاب بہی دانه

---

[1] ''ششم'' نسخه رضا۔

[2] نسخه آزاد میں ''روغن'' ایک ساتھ تحریر ہے، ناموزوں ہونے کی وجہ سے محذوف کر دیا گیا۔

[3] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

وآب کبریت وآب شلجم و پیہ مرغ از ہر یک جزوے، بدستور طبخ نمایند استعمال کنند۔

نوع دیگر: تر کیدن دست و پا کہ از سرما ترکیدہ باشد، مالیدن سود دہد۔

(ص) آب برگ کبر وآب چقندر وآب شلجم از ہر یک یک وقیہ، موم سفید و پیہ گردۂ بز و روغن دنبہ وروغن بابونہ از ہر یک یک سیر، بدستور طبخ نمایند و دست و پا را چرب سازند۔

نوع دیگر: خشکی دست و پا را برطرف سازد۔

(ص) لعاب خطمی ولعاب حلبہ ولعاب تخم کتان وآب برگ چقندر از ہر یک نیم من، پیہ گوسفند و پیہ مرغ و روغن بادام و روغن کدو از ہر یک [یک[1]] وقیہ بآتش ملائم بجوشانند تا بقوام آید و اگر خواہند کہ خوشبو باشد، مشک وگلاب داخل سازند[2]۔

نوع دیگر: کہ بدن را فربہ و با صفا وطراوت گرداند ہرگاہ کہ مکرر در بدن بمالند۔

(ص) جدوار خطائی بگلاب سودہ وسورنجان وعود الصلیب ومومیائی کانی از ہر کدام سہ درم، پیہ بط و پیہ شتر و روغن بہی دانہ و روغن بادام از ہر یک دہ درم بقاعدۂ متعارف طبخ نمایند۔

نوع دیگر: ریش وخشکی بینی را سود دارد۔

(ص) زوفائے تر و پیہ مرغ ومغز ساق گاؤ وموم زرد و قدرے عسل، مجموع را درہم بگدازند واستعمال کنند۔

نوع دیگر: کہ در بدن بمالند، خوشبو و باطراوت دارد۔

(ص) روغن گل و روغن بنفشہ بادام و روغن زنبق وروغن نرگس وروغن رازقی از ہر یک دہ درم، موم سفید و پیہ مرغ و روغن دنبہ ومسکہ میش و روغن بہی دانہ از ہر یک پنج درم ولعاب خطمی بست درم، درہم طبخ نمایند و نیم درم مشک سودہ و یک درم عنبر در آخر داخل سازند و در ہاون بمالند کہ خوب آمیختہ[3] شود۔

موم روغن دیگر: آتشک را نافع باشد۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۲ نسخہ آزاد میں ''نمانید وسازند'' دونوں مرقوم ہیں۔

۳ ''درہم آمیختہ'' نسخہ رضا۔

(ص) موم سه درم، روغن گاؤ پنج درم، پیه گردهٔ بز شش درم و سیماب چهار مثقال، سیماب درقدرے آب دہان خوب کف مال کنند آنگاہ اجزاء را باہم مخلوط سازند و درہاون بمالند تا ہمہ یکساں شود بخش کردہ ہر روز بخشے در تمام بدن بمالند و عنبر را زیر بغل و بن ران کہ دریں دو محل نباید رسانید و خود از ہوائے [سرد][1] محافظت نمایند[2]۔

نوع دیگر: کہ بواسیر و شقاق مقعد را مالیدن، سود[3] مند بود۔

(ص) روغن کوہان شتر و روغن استخوان زرد آلو و مغز ساق گاؤ و پیہ مرغ و روغن کراث از ہر یک جزوے، باہم بگذارند تا ہمہ یکے شود استعمال کنند۔

نوع دیگر: کہ ملین و مسہل بود و برشکم مالیدن مسہل بلغم باشد۔

(ص) برنگ کابلی و قثاء الحمار و سناء مکی و شبرم از ہر یک دہ درم، کوفتہ در یک رطل آب خیسانیدہ جوش دہند تا ربع آب بماند درہم مالیدہ صاف نمایند پس روغن خروع و روغن حب القرطم و روغن گل از ہر یک [یک[4]] سیر، پیہ بط و پیہ مرغ و روغن دنبہ از ہر یک نیم سیر و موم زرد اضافہ کردہ جوش دہند تا آبہا رفتہ موم روغن بماند صاف کردہ استعمال نمایند[5]۔

نوع دیگر: کہ فالج و رعشہ را نافع باشد۔

(ص) روغن سوسن و روغن قسط و روغن فرفیون از ہر یک دہ درم، موم زرد پنج درم و میعہ سائلہ دو درم، میعہ و موم را در روغنہا گدازند و جند بیدستر و قسط از ہر یک دو درم، کوفتہ و بیختہ دراں بیامیزند و درہاون بمالند کہ مجموع درہم خوف آمیختہ شود، استعمال کنند۔

نوع دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) مقل و جند بیدستر و میعہ سائلہ و روغن رازقی و پیہ بط از ہر یک جزوے، درہاون بمالند کہ یکساں شود، استعمال کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[2] ''کنند'' نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ لائبریری۔

[3] ''فایدہ مند باشد'' نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5] ''کند'' نسخہ رضا و خدا بخش۔

نوع دیگر: اورام حارہ ومعدہ وکبد[1] را نافع باشد۔

(ص) آب کدو وآب کشنیز سبز وآب برگ عنب الثعلب وروغن کدو وروغن بادام و پیہ گردۂ بز وموم سفید از ہر یک جزوے، درہم جوشانند تا آبہا برود وروغن بماند صاف کردہ درہاون بمالند کہ یکساں شود، [آنگاہ][2] استعمال کنند۔

نوع دیگر: شقاق ودرشتی کہ درروو دست وپا باشد، نافع بود۔

(ص) کتیرا وزوفا از ہر یک یک درم وموم سفید سہ درم، روغن بادام را گرم[3] کردہ لعاب کتیرا وزوفاء [تر][4] داخل کردہ درہاون بمالند۔

موم روغن[5]: بدنہائے گرم مزاجان را موافق باشد۔ یبوست وخشونت جلد را سود دہد۔

(ص) روغن بادام وروغن کدو از ہر یک بست درم، موم سفید ہفت درم، پیہ بز پنج درم، لعاب کتیرا و [لعاب][6] بزرقطونا ولعاب خطمی و [لعاب][7] بہدانہ، روغن بید مشک وروغن بنفشہ بادام ومشک تازہ از ہر یک دہ درم، مجموع[8] را در پاتیلہ کردہ بآتش نرم طبخ نمایند وپنج درم کافور دراں داخل کنند ودرہاون بمالند کہ نافع است۔

---

[1] ''کبد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

[3] ''گرم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وجامعہ ہمدرد۔

[5] ''نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

[8] ''مجوع.....نافع است'' یہ جملہ نسخہ رضا وسالار جنگ میں یوں تحریر ہے: ''مجمود رہم آمیختہ شود، آنگاہ استعمال کنند کہ نافع است''۔

باب هشتم[۱] از مقاله پنجم

در بیان انواع مرهمها

مرهم[۲]: ورم صلب را نرم کند و نضج دهد و جراحت را از ریم پاک سازد۔

(ص) زفت و زرنیخ و موم سفید از هر یک بست مثقال، موم و روغن با هم بگدازند و صاف کنند و باقی ادویه را دران داخل کنند و مرهم سازند۔

مرهم مردارسنگ[۳]: اورام صلب را نرم سازد و خنازیر را تحلیل [برد][۴]۔

(ص) مردارسنگ ده درم و یک چهار [بک][۵] روغن زیت بجوشانند تا رنگ بگرداند و از آتش فرو گیرند و سرد کنند پس لعاب بزرقطونا [ولعاب حلبه][۶] ولعاب خطمی ولعاب بزرقطونا ولعاب تخم مرو از هر یک پنجاه درم اضافه نمایند و در آتش نرم بجوشانند و کفچه بزنند تا غلیظ شود۔

مرهم حواریان[۷]: که مرهم جواریان گویند۔ خنازیر و سلعه و سرطان و اورام صلب را نافع بود و جراحت از گوشت مرده و ریم پاک سازد و ناصور و قروح مزمن را با صلاح آورد۔

(ص) جاؤشیر و زنگار و مرمکی و بارزد از[۸] هر یک دو درم، اشق هفت درم، کندر و زراوند طویل از هر یک سه درم، لعل و مردارسنگ از هر یک چهار درم، موم و زرنیخ از هر یک دو درم و روغن

---

۱ ''هفتم'' نسخه رضا۔

۲ ''مرهم باسلیقون'' نسخه رضا۔

۳ ''مرهم داخلیون'' نسخه رضا۔

۴ اضافه از نسخه رضا۔

۵ اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۶ اضافه از نسخه رضا، خدابخش و جامعه همدرد۔

۷ ''مرهم رسل'' نسخه رضا۔

۸ ''از هر یک دو درم،، اشق هفت درم، کندر و زراوند طویل از هر یک سه درم، لعل و مردارسنگ'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا..... میں موجود نہیں ہے۔

زیت یک رطل، مجموع صمغہا را در سرکہ نرم نمایند و در ہاؤن بمالند و باقی[1] اجزاء نرم کوفتہ و بیختہ بموم و روغن چنانکہ رسم است، گداختہ ہمہ را درہم ممزوج سازند تا مرہم شود۔

[مرہم رسل[2] نسخہ] دیگر: اورام صلب وخنازیر وسرطان [وطاعون[3]] را مفید بود۔

(ص) شمع ورا تینخ ومقل ازرق ومردارسنگ از ہریک چہار درم، جاؤشیر وزنگار از ہریک دو درم، اشق ہفت درم، زراوند طویل ومیعہ وقنہ از ہریک سہ درم، آنچہ کوفتنی باشد، بکوبند وآنچہ گداختنی باشد، بگدازند ومجموع را در ہاون بمالند تا یکساں شود۔

نوع دیگر[4]: سرطان وخنازیر را سودمند [بود[5]] واورام صلب را پختہ کند[6]۔

(ص) مردارسنگ پنج درم، کندر وبارزد واشق از ہریک دہ درم، علک البطم وترنج از ہریک ہفت درم، آنچہ گداختنی باشد، در روغن زیت بگدازند وآنچہ کوفتنی باشد، نرم بکوبند ونرم بیختہ باہم ممزوج کنند ودر ہاون بمالند تا مرہم شود۔

مرہم خوک[7]: از جالینوس است۔ نافع [باشد[8]] قروحے را[9] کہ عسیرالاندمال بوند وسرطان[10] وطاعون وجمیع اورامے کہ [از ریختن[11]] مواد مراری در اعضاء پیدا شوند۔

(ص) پیہ خوک وروغن زیت کہنہ از ہریک رطلے درہم گداختہ صاف نمایند ومردارسنگ

---

[1] ''وباقی ..... ممزوج سازند'' یہ پورا جملہ بھی نسخہ رضا ..... میں موجود نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ خدابخش۔

[4] ''ترنج سرنج'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[6] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

[7] ''مرہم قلقطار'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[9] ''را'' یہ حرف نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[10] ''سرطان'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[11] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

نیم رطل وقلقطار چهل درم باهم بسایندو در پیه خوک و روغن زیت ممزوج کنند[1] [و در[2] هاون بمالند تا یکساں شود و بعدازاں استعمال کنند کہ نافع است]۔

نوع دیگر[3]: ترکیدن لب وشقاق مقعد وناصور وسوختگی آتش را نافع بود۔

(ص) مردارسنگ وسفیداب ارزیز از ہریک پنج درم، روغن کدو بست درم وموم سفید بقدر کفاف، موم را در روغن کدو بگدازند وادویہ کوفتہ وبیختہ اضافہ نمایند و درہم[4] نیک بمالند کہ ممزوج و نرم شود وسرد گردد و درآخر یک حبہ کافور سفید و یک عدد تخم مرغ داخل کردہ [باز[5] درہم] بمالند تا خوب ہموار و ملائم گردد۔

نوع دیگر[5]: سفیداب شستہ وموم سفید از ہریک پنج درم، روغن گل بست درم، کافور نیم درم وسفیدۂ تخم مرغ دوعدد، چنانکہ[6] رسم است مرہم سازند۔

[مرہم[7] خل]: گوشت برویاند و جراحت از چرک پاک سازد وخشک کند[8]۔

(ص) مردار[9] سنگ سیزدہ درم، نرم صلایہ کردہ وموم سفید وروغن گل وقدرے سرکہ، ہمہ را درہم آمیختہ درہاون کنند و بمالند تا مرہم شود۔

مرہم زنجار: مرہم سبز گویند۔ گوشت مردہ بخورد و جراحت را پاک سازد وریشہائے کہنہ را خشک سازد و[10] گوشت[11] تازہ بر جراحت برویاند۔

---

[1] ''کردہ'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدابخش۔

[3] ''مرہم کافور'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[5] ''مرہم کافور، نسخہ دیگر'' نسخہ رضا۔

[6] ''چنانکہ'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا وخدابخش۔

[8] ''گرداند'' نسخہ رضا۔

[9] ''مردارسنگ شستہ دو درم'' نسخہ رضا۔

[10] ''کند'' نسخہ رضا۔

[11] ''گوشت'' یہ لفظ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

(ص) زنگار دو درم، موم و زرنیخ و علک البطم از هر یک پنج درم، زنگار را صلایه کرده صمغها را در موم و روغن زیت بگدازند با پنج درم انزروت سائیده درهاون بمالند تا مرهم شود۔

[مرهم زنجار[1] نسخه] دیگر: همان نفع دهد۔

(ص) اشق و زنگار از هر یک هفت مثقال و صمغ صنوبر بست و یک مثقال، اشق را در آب سداب حل کنند و موم را در روغن زیت مقدار کفاف آب کنند و زنگار را نرم صلایه کرده همراه در هم[2] درهاون بمالند تا مرهم شود۔

مرهم اسفیداج: جراحتی که از سوختن آتش و آب گرم و از گرمی باشد، نفع دهد و گوشت بروياند۔

(ص) اسفیداج و رصاص و کافور از هر یک دو درم، مردارسنگ[3] یک درم، موم سفید و روغن گل [از هر یک دو[4] درم] با هم دیگر گداخته ادویه نرم کوفته داخل کرده مرهم سازند۔

مرهم مردارسنگ[5]: گوشت مرده وخوره و ریشها با صلاح آورد۔

(ص) مردارسنگ یک چهار [بک[6]]، زفت رومی بست درم و علک البطم پنج درم در زفت بگدازند و مردارسنگ شسته نرم صلایه کرده دراں ممزوج کنند و درهاون خوب بمالند۔

مرهم خل: جراحت گوش را نفع دهد۔

(ص) سرکہ هفت درم و عسل بست درم، با هم بجوشانند و بقوام آورند و انزروت دو درم و زنجار یک درم، کوفته و نرم سوده دراں افشانند و در هم مالیده مرهم سازند و فتیله را دراں آلوده در گوش بگذارند۔

مرهم سفیداب: گوشت بروياند و در فصل گرما نافع بود۔

(ص) سفیداب ارزیز سه درم، [دم الاخوین[7] و انزروت و صبر و کندر از هر یک دو درم

---

[1] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[2] ''همه در هم درهاون بمالند'' نسخه رضا۔

[3] ''مردارسنگ یک درم، موم سفید و روغن گل .....'' نسخه رضا میں مکرر منقول ہے۔

[4] اضافه از نسخه رضا اور ''با هم دیگر .....داخل کرده'' یہ جملہ نسخه رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[5] ''مرهم سیاه'' نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا۔

[7] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ و خدا بخش۔

،موم سہ درم] و روغن گل دہ درم، ادویہ کوفتہ و [نرم[۱]] بیختہ [موم[۲]] و روغن گل درہم بگدازند و صاف کنند و مجموع را درہم آمیختہ مرہم سازند۔

[مرہم آہک[۳]]: جراحتے کہ از سوختگی آتش باشد، نفع دہد۔

(ص) آہک شستہ و مردار سنگ شستہ و خبث الفضہ و سفیدۂ تخم مرغ و موم سفید و روغن گل از ہریک جزوے بگیرند، چنانکہ رسم است مرہم سازند۔

[مرہم آہک[۴]، نسخہ] دیگر: سوختگی آتش را مجرب است[۵]۔

(ص) آہکے کہ دہ بار بآب شیریں شستہ باشد سی مثقال، قیمولیا شستہ بست مثقال، گل رومی دہ مثقال، سفیداب شستہ ہفت مثقال، توتیا و مردار سنگ از ہریک ہفت مثقال، اقلیمیائے نقرہ پنج مثقال و عصارۂ عصی الراعی ہشت مثقال، ادویہ کوفتہ و بیختہ و نرم صلایہ کردہ با روغن گل سرخ و موم سفید مرہم سازند۔

مرہم مازو[۶]: جملہ آکلہ را نافع باشد۔

(ص) مازو سبز و مردار سنگ و زرد چوبہ از ہریک جزوے، گلنار فارسی و عصارۂ لسان الحمل از ہریک دو جزو، موم سفید و روغن گل بقدر کفاف چنانکہ رسم[۷] است و بدستور مرہم سازند۔

مرہم گوگرد[۸]: چرک از جراحت پاک سازد۔

(ص) [عسل[۹]] را بجوشانند تا غلیظ شود، ہم وزن عسل انزروت سفید کوفتہ و بیختہ ممزوج

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و خدا بخش۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

۵ ''نافع و مجرب بود'' نسخہ رضا۔

۶ ''مرہم گلنار'' نسخہ رضا۔

۷ ''چنانکہ رسم و دستور است'' نسخہ رضا۔

۸ ''مرہم عسل'' نسخہ رضا۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و سالار جنگ۔

سازند] و بروغن [گل[1]] مرہم کنند[2]۔

[مرہم گوگرد[3]]: جوشش جراحات اکال و جرب رطب را نافع و مجربست۔

(ص) گوگرد زرد و سیماب و قنبیل و مردار سنگ و زفت، از ہر یک جزوے بگیرند و بروغن گل بدستور مرہم سازند۔

مرہم شنجرف: زخم آتشک و جراحت و قروح مزمنہ و جرب رطب را نافع است۔

(ص) شنجرف و ترنج و موم سفید و مردار سنگ و توتیائے ہندی سوختہ و سفیداب و بیضہ مرغ مکلس از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ و نرم بیختہ بدستور متعارف بروغن گل و موم مرہم سازند۔

[**مرہم دیگر**]: کہ از برائے اکثر جراحات و قروح نافع و مجربست۔

(ص) سفر کہ آنرا علک البطم گویند دہ درم، خاکستر چوب صنوبر ہفت درم، توبال مس پنج درم، توبال آہن پنج درم، مرکی دو درم، زراوند گرد و کندر ہفت درم، صمغہا را در سرکہ حل سازند و باقی ادویہ را نرم کوفتہ [و بیختہ[4]] بموم و روغن زیت مرہم سازند۔

مرہم توبال مس: جراحت کہ از گزیدن سگ دیوانہ یا آدم دیوانہ باشد، [مفید[5] بود] و جراحت را با صلاح آورد۔

(ص) توبال مس و زنگار و نیخ سوسن آسمانگونی از ہر یک کدام دو درم، خبث الفضہ چہار درم، قنہ یک درم، روغن زیت و عسل از ہر یک بست درم، چنانکہ[6] رسم است مرہم سازند۔

مرہم قفر الیہود: گزیدن عقرب و مار و ہوام را نافع بود و جرب و اکلہ و قوبا را نافع بود[7]۔

(ص) قفر الیہود و زرنیخ از ہر یک یک رطل، دقاق کندر نیم رطل، سفیداب و قلقند از ہر

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

[2] ''سازند'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[6] ''چنانچہ دستور است'' نسخہ رضا۔

[7] ''فائدہ دہد'' نسخہ رضا۔

یک بست و هشت مثقال، جاؤشیر ده مثقال، سرکه کهنه یک و نیم رطل و روغن زیت یک و نیم رطل، آنچه صمغ باشد در سرکه حل نمایند و دواها را نرم کوفته و بیخته مرهم سازند۔

[مرهم جبوه[۱]]: زخمها را زود با صلاح آورد و گوشت نو بروياند۔

(ص) حب حلوه دو درم، انزروت و سفیداب از هریک یک درم، روغن کنجد ده درم و موم سفید سه درم، ادویه کوفته و بیخته نرم بسایند و موم را در روغن کنجد بگدازند و مجموع را در هاون کرده بمالند۔

مرهم دیگر: همان نفع دهد۔

(ص) دو درم حب حلوه، پنج مثقال موم و پانزده مثقال روغن گل بجوشانند تا قوت حب حلوه در روغن گل داخل شود، صاف کرده موم را داخل کنند تا مرهم شود۔

مرهم دیگر: انواع جراحات که کهنه [شده[۲]] باشد، به گرداند[۳] و زخم ناصور را نافع باشد۔

(ص) مردار سنگ شسته و توتیائے هندی و انزروت از هریک دو درم، زنگار نیم درم، دم الاخوین یک درم، علک البطم سه درم، روغن گاؤ که کهنه باشد پانزده درم، سرکه کهنه پنج درم و موم سفید چهار درم، ادویه کوفته و بیخته[۴] چنانکه[۵] رسم است، مرهم سازند و در هاون خوب بمالند۔

مرهم دیگر: ریش کچلی که بر سر اطفال باشد، به بسازد۔

(ص) کات هندی و دم الاخوین و کف دریا و انزروت و زنگار و توتیائے قلمی از هریک جزوے بگیرند، کوفته و بیخته بسرکه و روغن دنبه چنانکه رسم است، مرهم سازند۔

مرهم [توتیائی[۶]]: جراحتے که بر سر قضیب[۷] و حشفه افتد، سودمند بود۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔

۲ اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۳ ''سازد'' نسخه رضا۔

۴ ''نرم بیخته'' نسخه رضا۔

۵ ''چنانکه'' نسخه رضا۔

۶ اضافه از نسخه رضا۔

۷ ''در قضیب و سر حشفه'' نسخه رضا۔

(ص)توتیائے شستہ بست درم نرم صلایہ کردہ با موم[1] روغن درہاون بمالند تا خوب نرم[2] شود۔

مرہم قنہ[3]: جراحت قضیب را در دو روز با صلاح آورد۔

(ص)قنہ وتوتیائے کرمانی ومازو از ہریک دو درم، زاج محرق وانزروت ودم الاخوین از ہریک درمے بگیرند، کوفتہ ونرم بیختہ بروغن گل وموم سفید مرہم سازند۔

مرہم توتیا[4]: جراحت[5] قضیب را بغایت نافع است۔ بزودی بہ سازد، مجرب است۔

(ص)توتیائے کرمانی وپوست تخم مرغ کہ مکلس کردہ باشند وکاغذ سوختہ وزاج سوختہ ومازو سوختہ از ہریک جزوے بگیرند، مردار سنگ یک ونیم جزو ودم الاخوین دو جزو، کوفتہ ونرم بیختہ بدستور مرہم کنند۔

مرہم دیگر: ہماں نفع دہد۔ جراحت قضیب وخصیہ در دو روز با صلاح آورد۔

(ص)قنہ وتوتیائے ہندی ومازو از ہرکدام جزوے، قنہ را در ہاون روئین بآب گرم نرم سازند واز پارچۂ باریک صاف کنند وقدرے سیماب بآب دہان در ظرف سفال بمالند کہ مضمحل شود، آنگاہ توتیا ومازو کوفتہ وبیختہ ونرم صلایہ کردہ، ہمہ را با ہم آمیختہ با موم سفید وروغن کنجد مرہم سازند ومحل زخم وجراحت بآب گرم بشویند ومرہم بگذارند۔

مرہم مقل[6]: کہ بواسیر را نافع باشد۔

(ص)مقل وپیاز پختہ وروغن استخوان زرد آلو وکوہان شتر وزردۂ تخم مرغ ومیعہ سائلہ از ہریک جزوے، مقل را در آب گندنا حل نمایند وکوہان شتر را گداختہ صاف نمایند ومجموع را در ہم آمیختہ مرہم سازند۔

---

[1] ''موم وروغن'' نسخہ رضا۔

[2] ''خوب نرم ممزوج گردد'' نسخہ رضا۔

[3] ''مرہم دیگر'' نسخہ رضا۔

[4] ''مرہم دیگر'' نسخہ رضا۔

[5] ''جراحت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] ''مرہے کہ'' نسخہ رضا۔

مرہم ساق گاؤ[1]: بواسیر را نافع بود۔

(ص) مغز ساق گاؤ و پیہ مرغ و کوہان شتر و روغن گل، ہمہ مساوی درہم جوش دہند و قدرے افیون اضافہ کنند و در ہاون سنگین بمالند تا خوب نرم شود۔

مرہم پیہ بط[2]: کہ ہماں نفع دہد۔

(ص) پیہ بط و پیہ بز از ہر یک پنج درم، میعہ سائلہ دو درم و مقل ازرق بست درم، مقل را در آب گندنا نرم نمایند و صاف کنند و بادہ درم روغن استخوان شفتالو مرہم سازند۔

نوع دیگر: بسیاری خون بواسیر را برطرف کند و ناسور را خشک سازد۔

(ص) گل ارمنی یک درم، کافور یک دانگ، افیون نیم دانگ، پیہ مرغ و کوہان شتر و روغن استخوان زردآلو از ہر یک دہ درم، مرہم سازند و استعمال کنند۔

[مرہم ساذج[3]]: بواسیر و شقاق مقعد را بغایت نافعست۔

(ص) روغن بنفشہ و روغن بادام و روغن گل بادام از ہر یک دہ درم، عصارۂ لحیۃ الثیس و طین قبرسی و گل ارمنی و شادنج مغسول از ہر کدام سہ درم، افیون نیم درم، موم سفید پنج درم، اسفیداج دو درم و زعفران یک درم، اجزاء نرم کوفتہ و بیختہ موم و روغن بگدازند و صاف کردہ ادویہ را [دراں[4]] داخل کنند و در ہاون تنگ بمالند تا ہمہ یکساں شود، استعمال کنند۔

نوع دیگر: مخصوص بواسیر است۔

(ص) موم سفید و کوہان شتر درہم گداختہ، زفت رومی دو درم، فطر اسالیون درمے و مقل پنج درم، مقل را در آب گندنا حل کردہ صاف کنند و بہماں دستور مرہم سازند۔

نوع دیگر: مخصوص بواسیر است و نفع عظیم دارد۔

(ص) مغز استخوان شفتالو و مقل ازرق و تخم گندنا از ہر یک پنج درم، گل بادنجان سہ درم، زفت رومی دو درم، زردۂ تخم مرغ دو عدد، بزرالبنج درمے، زعفران یک درم، افیون طسوجے و

---

[1] ''مرہم دیگر'' نسخہ رضا۔

[2] ''نوع دیگر'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

شادنج مغسول دو درم، کافور قیراطی و مقل را در آب گندنا حل کنند و کوبان شتر و مغز قلم گاؤ بز از هر یک سه درم، روغن استخوان زرد آلوده درم و روغن گل پانزده درم، دواها را کوفته و بیخته بدستور مرهم سازند۔

مرهم ناسور[1]: ناسور[2] و شقاق مقعد را فائده دهد۔

(ص) مردار سنگ شسته و سفید اب از هر یک پنج درم، زفت سه درم و سفیدهٔ تخم مرغ هفت عدد، همه را در هاون باقدرے سرکه کهنه بسایند و موم را در بست درم روغن گل بگدازند و در آخر همه را در هم داخل کرده در هاون چنداں بمالند که مجموع را در هم خوب آمیخته و یکساں [شود[3]]۔

مرهم شفتالو[4]: ناصور کهنه را به گرداند۔

(ص) زبان سگ را بشویند و بسوزند و ازاں مقدار دو مثقال زبان سگ سوخته بگیرند و نیم مثقال زنگار و یک درم توتیائی هندی و دو درم زفت رومی و انزروت و شنجرف و کات [هندی[5]] [وقنه[6]] و مردار سنگ از هر یک سه درم، سرکه کهنه و عسل از هر یک ده درم، روغن زیت بست درم و موم پنج درم، عسل و سرکه و موم را در هم جوش دهند تا غلیظ شود، اجزاء کوفته دراں داخل کنند و در هاون بمالند تا نرم شود، استعمال کنند۔

---

۱ ''مرہمے دیگر'' نسخہ رضا۔

۲ ''ناسور'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

۴ ''مرہمے دیگر'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

مقالہ ششم

در بیان مقیات وانواع حقنہائے مسہل وحقنہائے ممسک ومبہی وشیافات وفرزجات وحمولات، مشتمل بر چہار باب

باب اول در بیان مقیات۔ باب دوم در بیان حقنہائے مسہل وحقنہائے ممسک ومبہی، مشتمل بر دو فصل۔ فصل اول درحقنہائے مسہل وفصل دوم درحقنہائے ممسک ومبہی۔ باب سوم در بیان شیافات وحمولات مسہل وممسک، مشتمل بردو فصل۔ فصل اول در بیان شیافات مسہل وفصل دوم در بیان شیافات ممسک وغیر مسہل۔ باب چہارم در بیان فرزجات وحمولات کہ مخصوص بامراض زنانست[1]۔

باب اول از[2] مقالہ ششم

در بیان مقیات

بباید دانست کہ قے کردن در بعضے اوقات مردم صحیح مزاج را نیز نافع ومناسب است زیرا کہ معدہ وبدن را از اخلاط پاک میکند ورطوبات غریبہ را دفع[3] میکند ودر امراض مفاصل ونقرس و

---

[1] ''ششم: در بیان مقیات وانواع حقنہا وشیافات وفرزجات وحمولات، مشتمل بر چہار باب۔ باب اول مقیات، باب دوم درحقنہائے ممسک وغیر مسہل، باب سوم درشیاف وحمولات، مشتمل بردو فصل، فصل اول در بیان شیافات مسہل وفصل دوم در بیان شیافات ممسک غیر مسہل، باب چہارم در بیان شیافات وفرزجات وحمولات۔ رضا

[2] اضافہ نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[3] ''دافع است'' نسخہ رضا۔

رعشہ و فالج و مالیخولیا و جذام و برص و بہق بسیار نافع است[1] و گفتہ آند کہ ہرگاہ شخصے ارادۂ قے کردن داشتہ باشد، باید کہ دو روز قے کند و آں روز قے خواہد کرد اگر طعامہائے مختلف و شرابہائے مختلف اتفاق افتد، روا باشد و در حالت قے کردن چشم و شکم را محکم بند دو طبیعت را بمقیات مدد دہند و بعد از فراغ دہان را بآب سرد و گلاب بشویند و شراب سیب و شراب بہی و شراب فواکہ ترش و شراب انار منعنع و امثال اینہا از اشربہ و ربوب کہ مقوی معدہ باشد، بگلاب بنوشند و قدرے مصطگی بخایند و ضمادات مقوی بر معدہ بگذارند و اگر از قے کردن تغیرے در بدن پیدا شود مثل عرق سرد و گرفتن آواز و اضطراب و اگر ایں عوارض کہ بہم رسد قدرے ماء العسل گرم بنوشند و اگر در معدہ سوزش پیدا شود مرقہائے چرب بخورند و اگر فواق حادث شود بمعطسات عطسہ آورند و عادات قے کردن بعد از طعام، معدہ را ضعیف میگرداند و فضلات بدنی را قبول میکند و چشم و گوش و دندان را مضر باشد و در ہوائے بسیار گرم و [در][2] سرمائے بسیار[3] سرد قے بشاید و کسانے را کہ سینہ تنگ باشد و کم گوشت و گردن باریک و دراز باشند و حصہ شش و گردن برخاستہ باشد و کسے را دغدغہ امراض صدر باشد و [کسانے][4] کہ دماغ ایشاں ضعیف [باشد][5] و مردم بسیار فربہ را قے کردن روا نباشد۔

دوائے قے: کہ منع صعود بخارات از بدن بد[6] دماغ بکند و دوار کہ از بخارات بستہ بود، برطرف کند و معدہ را پاک کند۔

(ص) چوب و برگ شبت از ہریک دہ درم درد و رطل آب بجوشانند تا یک رطل بماند صاف کنند و قدرے نمک طعام و قدرے عسل دراں بیامیزند و دو دو سہ بار بیاشامند و [ہر دفعہ][7] بانگشت و پر مرغ بدو کنند کہ بدعا [معدہ][8] پاک شود و نیز باید دانست کہ شحم الحنظل در حقنہ داخل

---

[1] ''و در امراض مفاصل و نقرس ..... بہق بسیار نافع است'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[3] ''بسیار'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

[6] ''از بدن بد دماغ'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ و ابن سینا۔

کردن امکان مضرت دارد و از خطر خالی نیست تا رودبکشاید و رودها ازثفل پاک کند یا ورم ازان تولدکند،لہذا گفتہ اند کہ تاضرورنشودشحم الحنظل دراجزائے حقنہ داخل نباید کرد۔

دواء قے: معدہ راازرطوبات لزج پاک کند۔

(ص) صمغ الثقے یک درم، جوزالثقے نیم درم وتخم ترب سہ درم، مجموع راکوفتہ بآب گرم بیامیزند وصاف کردہ مقدار پنجاہ درم از [ایں[1]] آب بیاشامند ویک پیالہ آب گرم ازبالائے آں بنوشند، چنانکہ رسم است، قے کنند۔

نسخہ دیگر: محرورمزاج رامناسب بودومعدہ راازصفراء پاک کند۔

(ص) آب برگ خیارسی درم، شکرسرخ دہ درم و سکنجبین دہ درم، مجموع رابا یک پیالہ آب گرم چنانکہ رسم است، بیاشامند وقے کنند۔

نسخہ دیگر: مرطوب مزاج رانافع بودومعدہ راازبلغم ورطوبات پاک گرداند۔

(ص) تخم ترب وتخم شبت وتخم جرجیرازہریک سہ درم، نیم کوفتہ دریک رطل بجوشانند تا نصف بماند، صاف کردہ دہ درم سکنجبین عسلی دراں ممزوج کردہ بیاشامند وقے کنند۔

دوائے قے: بلغم ورطوبات واخلاط لزج ازمعدہ دفع سازد۔

(ص) خردل سفید یک درم، بورہ ارمنی نیم درم وکندش ربع درم [ونمک[2] ہندی ربع درم،] مجموع راکوفتہ بآب گرم وسکنجبین عسلی ممزوج کردہ بیاشامند وقے کنند۔

دوائے قے: کہ قے سوداوی آورد۔

(ص) ترب ریزہ کردہ پانزدہ درم، نمک ہندی پنج درم وبرگ شبت یک مشت، مجموع رادردورطل آب جوش دہند تا نصف بماند، صاف کنند، پانزدہ درم سکنجبین قندی دراں ممزوج کردہ بیاشامند وبدستور قے کنند۔

دوائے قے: معدہ راازبلغم پاک کند۔

(ص) بورہ ارمنی یک درم، تخم شبت وتخم ترب واصل السوس[3] وتخم اسپند ازہریک دودرم

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضاوسالار جنگ۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدابخش وجامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وسالار جنگ۔

دو درم ونمک ہندی نیم درم، اجزاء نیم کوفتہ بجوشانند وصاف کنند و بست درم سکنجبین عسلی داخل کردہ بیک دفعہ بنوشند و قے کنند۔

دوائے قے: صفراء ورطوبات معدہ برآورد۔

(ص) تخم کرفس شش درم، کشک جو بست درم، بیخ خیار پانزدہ درم، نمک [طعام[1]] دو درم، و سکنجبین قندی دہ درم، اجزاء جوشانیدہ وصاف کردہ سکنجبین قندی[2] یا عسلی از ہریک کدام کہ موجود باشد] داخل نمودہ[3] بیاشامند و قے کنند۔

دوائے قے: معدہ را از صفراء پاک گرداند ومحرور مزاج را موافق باشد۔

(ص) آب کدو و کشک جو از ہریک یک رطل، صمغ الثے ونمک طعام از ہریک [یک درم[4]] و سکنجبین قندی بست درم، مجموع را درہم آمیختہ وممزوج کردہ بدو دفعہ بیاشامند و قے کنند۔

نسخہ دیگر: ہم صفراوی مزاج را موافق باشد ومعدہ را از مرۂ صفراء پاک گرداند۔

(ص) سکنجبین قندی بست درم وصمغ الثے یک درم، صمغ الثے را کوفتہ در آب ممزوج کنند و درشت[5] بزنند وکف آں بگیرند و دور اندازند وآنگاہ صاف کنند و سکنجبین دراں آمیختہ بشیر گرم بخورند و بدستور قے کنند۔

دوائے قے: معدہ را از صفراء پاک کند۔

(ص) آب گرم نیم رطل، سکنجبین قندی دو وقیہ ونمک طعام دو درم، در آب ممزوج کردہ بیاشامند و قے کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

۲ اضافہ از نسخہ رضالا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

۳ ''کردہ'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا۔

۵ ''دست'' نسخہ رضا۔

باب دوم[1] از مقالہ ششم

در بیان انواع[2] حقنہائے مسہل وحقنہائے ممسک ومبہی مشتمل بر دو فصل

فصل اول: در بیان حقنہائے مسہل۔

اول بیاید دانست حقنہ از جملہ علاجہائے عمدہ تر منفعت است و در استفراغ فضلات مقوی و در تخفیف و تسکین اوجاع کلیہ ومثانہ وانواع قولنج وامراض دماغی وکسانے را کہ از مسہلات بواسطہ ضعیفی معدہ وغثیان شود[3] و جذب مواد از اعلی باسفل ومنع بخارات بد ماغ بغایت[4] نافع است۔ اما بسیاریٔ استعمال حقنہ[5] وعادات کردن جگر را ضعیف میگرداند و دیگر آنکہ نباید کہ حقنہ در خلو معدہ واقع شود۔ اول باید پیش از حقنہ کردن شربتے کہ مقوی معدہ باشد مثل گل قند و مصطگی باندک شوربائے کہ دراں توابل باشند، نخورند و در حالت حقنہ کردن بہتر آنست کہ از بیماریہائے گردہ وکمر ووجع ورکین مریض را پشت بخوابانند وسر وسرین وے برنہند، ولے پشت برزمین چسیدہ باشد وحقنہ استعمال کنند و در دمیل کنند در وقتے کہ ہوائے بسیار گرم و بسیار سرد باشد، حقنہ کنند ومقدار آب اجزاء حقنہ از پنجاہ مثقال کمتر نباشد و در حالت حقنہ کردن خود را از سرفہ کردن نگاہ دارند کہ گاہ باشد کہ از سرفہ کردن فواق حادث گردد و بسیار رقیق و بسیار غلیظ نباشد و در سردی وگرمی غلظت ورقت معتدل باشد۔

حقنہ مسہل: در تپہائے گرم صفراوی وسرسام گرم نافع باشد۔

(ص) عناب وسپستان از ہریک پانزدہ درم، گل خطمی وسبوس جو از ہریک کفے، بنفشہ و نیلوفر از ہریک سہ درم، فلوس خیارشنبر وروغن کدو وروغن بادام از ہریک پنج درم، چنانکہ رسم است،

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدا بخش۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

طبخ نمودہ صاف کنند وروغن کدوو بادام دراں آمیختہ بشیر گرم استعمال کنند۔

حقنہ دیگر: سوزش صفراء را از رودہا دور کند و [محرور[1]] مزاج را مناسب باشد۔

(ص) بنفشہ ونیلوفر و خطمی وسبوس جواز ہر کدام یک کف، سناء مکی پنج درم، عناب وسپستان از ہر یک بست دانہ، تر نجبین وفلوس خیارشنبر از ہر یک کدام ہفت درم وروغن کدو دہ درم، اجزاء طبخ نمودہ صاف کنند وتر نجبین وفلوس دراں حل ساختہ مکرر صاف کردہ روغن دراں بیامیزند وچنانکہ رسم است، استعمال کنند۔

حقنہ مسہل، دیگر: سرسام گرم وتپہائے حارہ وبیماریہائے حارہ را سودمند باشد۔

(ص) کشک وبنفشہ ونیلوفر از ہر کدام یک شیر، عناب پانزدہ عدد، سپستان سی عدد وبابونہ پنج درم، ہمہ را در دومن آب طبخ نمایند تا نصف بماند، بیالایند ویک سیر شکر سرخ وروغن بنفشہ وروغن بادام بقدرے حاجت دراں آمیختہ استعمال کنند۔

حقنہ مسہل، دیگر: تپہائے حارہ وامراض دماغ را نافع باشد۔

(ص) عناب بست عدد، سپستان سی دانہ، سناء مکی وبنفشہ ونیلوفر وکشک جووگل خطمی از ہر یک پنج درم، شکر سرخ وروغن کنجد از ہر دہ درم، چنانکہ رسم است ترتیب نمودہ استعمال نمایند[5]۔

حقنہ مسہل، دیگر: غب خالص را سودد ہد۔

(ص) بنفشہ ونیلوفر و خطمی وبابونہ از ہر یک دہ درم، سبوس گندم یک مشت، انجیر پنج عدد،

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

[3] ''از'' یہ حرف نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4و5] اضافہ از نسخہ رضا و ''کنند'' نسخہ رضا۔

سپستان[1] پنجاه عدد، کشک جو یک مشت، بیخ سوسن نیم کوفته پنج درم، برگ چقندر یک قبضه، بدستور طبخ نموده کنند و ده درم روغن بنفشه بادام دراں بیا میزند و حقنه کنند۔

نسخه دیگر: غب خالص و دائره و اکثر تپهائے صفراوی را نافع باشد۔

(ص) سناء مکی پنج درم، بنفشه و نیلوفر و تخم کاسنی از هر یک سه درم، گل سرخ پنج درم، عناب و سپستان و آلو از هر یک بست دانه، کشک جو یک کف، لبلاب و برگ چقندر از هر یک دسته و خطمی سفید یک مشت، اجزاء را در سه رطل آب طبخ کنند تا یک رطل بماند بفشارند و صاف کنند و فلوس خیارشنبر و شکر سرخ[2] و شربت بنفشه [بادام[3]] از هر[4] یک ده درم دراں داخل کنند باز مکرر صاف کنند و ده درم روغن بنفشه و روغن بادام دراں بیا میزند و حقنه کنند۔

حقنه مسهل: صداع بارد و سبات و امراض دماغی که از اخلاط بارده باشد، سود دهد۔

(ص) خسک و شبت و بابونه و سناء مکی از هر یک هفت درم، اصل السوس تراشیده و نیم کوفته سه درم، رازیانه و تخم کرفس از هر یک دو درم، اشق و مقل از هر یک نیم درم و سکبینج یک دانگ، مجموع را در شش رطل آب طبخ کنند تا دو رطل بماند، صاف کنند، بوره ارمنی و نمک طعام از هر یک نیم درم، روغن زیت و عسل و آبکامه از هر یک ده درم دراں بیا میزند و نیم گرم حقنه کنند۔

حقنه مسهل: امراض حاره و صداع حار را نافع باشد۔

(ص) عناب و سپستان از هر یک [سی[5]] دانه، سناء مکی هفت درم، جوهقشر نیم کوفته ده درم، خطمی و خسک و اکلیل الملک و بابونه و بنفشه و نیلوفر از هر یک پنج درم، اجزاء را در سه رطل آب طبخ کنند تا نصف بماند صاف کنند و شکر سرخ و ترنجبین و روغن بنفشه و روغن بادام و روغن گل از هر یک ده درم، دراں بیا میزند و بشیر گرم حقنه کنند۔

---

[1] نسخه رضا میں ''سپستاں پنج عدد و سپستاں پنجاه عدد'' عدد کے اختلاف کے ساتھ مکرر مرقوم ہے، اس لئے دوسرے نسخہ کے غیر مطابقت کی وجہ سے ''سپستان پنج عدد'' محذوف کر دیا گیا۔

[2] ''شکر سرخ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''از هر یک ..... روغن بنفشه بادام'' یہ جملہ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

[حقنہ[۱]] دیگر: فالج وسکتہ وصرع وقولنج بلغمی را سود دہد۔

(ص) شحم الحنظل وقنطوریون دقیق ونانخواہ وشبت وسداب از ہریک [یک[۲]] مشت، سکبینج دو درم، بورہ ارمنی دو درم، روغن بادام تلخ یک وقیہ، انگبین دہ درم وزہرۂ گاؤ دراں بیامیزند وچنانکہ رسم است، استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: فالج وسکتہ ولقوہ را نافع باشد۔

(ص) شحم الحنظل وقنطوریون باریک ونانخواہ وشبت وانجدان وحلبہ وسداب از ہر یک یک مشت، سکبینج وبورۂ ارمنی از ہریک دو درم، روغن بادام تلخ وعسل وزہرۂ گاؤ وبورہ دراں بیامیزند وچنانکہ رسم است، استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: کہ قولنج بلغمی وریحی را نافع باشد۔

(ص) حلبہ وبزرگ وقنطوریون دقیق وبابونہ وخطمی از ہریک کفے، انجیر سی عدد، سبوس گندم کفے، برگ چقندر وسداب وکبر از ہریک دستہ، سکبینج ومقل وجاؤشیر از ہریک سہ درم ومغز حب القرطم کوفتہ بست درم، مجموع را جوشانیدہ صاف نمایند ومقل وجاؤشیر ونمک ہندی[۳] دراں بیامیزند وشکر سرخ وآبکامہ از ہریک بست درم اضافہ کردہ درہم ممزوج کردہ[۴] استعمال کنند۔

[حقنہ[۵]] دیگر: کہ قولنج بکشاید۔

(ص) خسک وبابونہ واکلیل الملک وجعدہ وحب خروع مقشر وشبت وراز یانہ وکرفس وانیسون ونانخواہ وکمون کرمانی وخطمی وحلبہ وورق کبر وبرگ سداب از ہریک بقدرے کفاف، انجیر زردہ عدد واصل السوس ومرصاف نیم درم، بدستور بجوشانند وصاف کنند وسکبینج وبورہ ارمنی وروغن کنجد وشکر بقدر کفاف اضافہ کنند واستعمال نمایند۔

حقنہ مسہل: قولنج را فائدہ عجیب دہد ودر ساعت بکشاید۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

۳ ''ہندی'' یہ لفظ نسخہ رضا میں نہیں ہے۔

۴ ''سازند'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

(ص) ورق سداب داخل کنند و بجوشانند تا آنکه نصف آب بماند پس از آتش فرو گیرند و صاف کنند و سکبینج و مقل و جند بیدستر و جاؤشیر بقدر حاجت درہمیں روغن داخل نمایند چنانکہ اثر صموغ و جند بیدستر وروغن معلوم نشود، صاف کنند و دوسہ بار مکرر بایں روغن حقنہ کنند [کہ نافع[1] است] خصوصا در قولنج ریحی۔

حقنہ مسہل: قولنج کہ بسبب ورم امعاء بود و باتپ و تشنگی و حرارت باشد، نافع بود۔

(ص) سناء مکی ہفت درم، بنفشہ و نیلوفر از ہریک سہ درم، جو مقشر نیم کوفتہ و خطمی و سبوس گندم از ہریک کفے، ورق خبازی و ورق چقندر از ہریک دستہ، فلوس خیارشنبر و شکر سرخ و ترنجبین و روغن بنفشہ و روغن بادام از ہریک دہ درم، چنانکہ رسم است ترتیب دادہ استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: قولنج ورمی و سرسام دموی را نافع بود۔

(ص) خبازی و خطمی سفید و بہی دانہ از ہریک پنج درم، ہمہ را درصرہ بستہ در دو من آب طبخ کنند تا نصف بماند، فلوس خیارِشنبر و شیرخشت از ہریک دہ درم و روغن بنفشہ پانزدہ درم دراں بیامیزند و بدو دفعہ حقنہ کنند۔

[نسخہ[2]] **دیگر:** آب برگ چقندر پنجاہ درم، روغن بادام دہ درم، شکر سرخ دہ درم و بورہ دو درم، درہم آمیختہ شیر گرم حقنہ کنند۔

حقنہ مسہل: قولنج کہ از یبوست ثفل باشد، سود دہد۔

(ص) شحم الحنظل یک درم، قنطوریون باریک پنج درم، ورق سداب و فودنہ از ہریک شش درم و صعتر فارسی پنج درم، بجوشانند و صاف کنند و عسل دہ درم و روغن کنجد دہ درم، جند بیدستر و سکبینج و جاؤشیر از ہریک نیم درم دراں بیامیزند و حقنہ کنند۔

حقنہ مسہل: قولنج کہ از یبوست ثفل باشد، سود دہد۔

(ص) حلبہ و تخم کتان و خطمی و بابونہ از ہریک پنج درم، عناب و سپستان از ہریک بست عدد، سبوس گندم یک کف، روغن کنجد پانزدہ درم، عسل دہ درم، زہرۂ گاؤ دو درم، نمک و بورہ ارمنی از

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و سالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا۔

ہر یک یک درم، شکر سرخ و ترنجبین از ہر یک پانزدہ درم دستورے کہ مذکور شد، ترتیب نمودہ حقنہ کنند۔

[حقنہ[1]] دیگر: قولنج را نافع باشد۔

(ص) حلبہ و بزرکتان و انجیر و عناب و سپستان و بنفشہ و خطمی و بابونہ و اکلیل الملک و خسک و شبت و سبوس از ہر یک کفے، چنانکہ رسم است طبخ نمایند و دہ درم فانید و دو درم بورۂ ارمنی و یک درم نمک ہندی و ہفت درم روغن کنجد اضافہ نمایند و استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: قولنج بلغمی و ثفلی و ریحی را سود دہد و قولنج بکشاید و امعاء را پاک سازد۔

(ص) تخم کتان و حلبہ و مغز تخم قرطم از ہر یک یک وقیہ، انجیر دہ عدد، سداب و شبت از ہر یک پنج درم، برگ چقندر و برگ کبر از ہر یک یک قبضہ، سبوس گندم یک مشت، بادام تلخ مقشر نیم وقیہ، برگ خطمی دہ درم، عناب و سپستان از ہر یک سی دانہ، اصل السوس و برگ غار از ہر یک یک وقیہ، چنانکہ رسم است بجوشانند و صاف کنند و سکبینج و مقل و اشق از ہر یک یک درم، جاؤشیر نیم درم، جند بیدستر دو دانگ، نمک نفطی یک درم، فانید دوازدہ درم، روغن کلکلانہ[2] ہفت درم، معجون کلکلانج[3] پنج دوازدہ درم، عسل یک وقیہ، روغن پیہ بط و پیہ مرغ از ہر یک دہ درم، گداختہ چنانکہ رسم است ترتیب دادہ نیم گرم حقنہ کنند و ایں حقنہ بغایت[4] قوی است و مردم قوی مزاج را بغایت نافع[5] باشد و الا در اجزاء آنچہ قوی باشد در وزن کم کنند یا برآورند و بقدر قوت مریض عمل کنند۔

حقنہ مسہل: کہ نقرس و مفاصل را نافع باشد۔

(ص) شاہترہ و قیصوم و زراوند و بیخ کبر و قنطوریون دقیق و ورق اسپندان و صعتر و وسورنجان و حاشا از ہر یک دہ درم، شحم الحنظل و ماذریون از ہر یک نیم درم و روغن کنجد بست درم، چنانکہ رسم است ترتیب دادہ[6] استعمال کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۲ ''روغن کلکلانج'' نسخہ رضا۔

۳ ''کلکلانج'' یہ لفظ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

۴ ''بغایت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں درج نہیں ہے۔

۵ و ۶ ''مناسب'' و ''کردہ'' نسخہ رضا۔

[حقنہ[1]] دیگر: اقوی از اول است۔ اوجاع مفاصل را سود دہد۔

(ص) حلبہ و مغز بادام تلخ مقشر کردہ و بزرکتان از ہر یک بقدر کفے، بابونہ و شبت و حب الغار از ہر یک پنج درم، افسنتین ہفت درم، سکبینج واشق و جاؤشیر و حنظل از ہر یک سہ درم، بزرسداب و بزرشبت و بزرکرفس از ہر یک پانزدہ درم، عناب دہ عدد، سپستان چہل عدد و سورنجان و مقل الیہود از ہر یک دہ درم، آنچہ کوفتنی باشد، نیم کوب کنند و بقاعدۂ متعارف طبخ نمایند و صمغہا را دراں حل کنند و مجموع را مکرر صاف مقدار ہشت وقیہ روغن خیری ممزوج کردہ استعمال نمایند[3]۔

حقنہ مسہل: کہ اوجاع مفاصل و نقرس و وجع الظہر کہ از ریح و بلغم باشد، نفع[4] دہد۔

(ص) بابونہ و اکلیل الملک و خسک و حلبہ و مغز حب القرطم و تخم کتان از ہر یک دہ درم، انجیر زرد و عناب و سپستان از ہر یک بست عدد، سکبینج و مقل از ہر یک دو درم، جند بیدستر از ہر یک یک درم و برگ چقندر یک قبضہ، چنانکہ رسم است طبخ نمایند و صاف کنند و صموغ را دراں حل نمودہ عسل صاف و روغن گاؤ و آبکامہ از ہر یک دہ درم، روغن سوسن و روغن خیری از ہر یک پنج درم دراں ممزوج کردہ[5] بقدر[6] کفاف بدستور استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: ہماں نفع دہد۔

(ص) گل بابونہ و شبت و حلبہ و سورنجان و بوزیدان از ہر یک ہفت درم، عناب و سپستان از ہر یک پانزدہ عدد، مویز بے دانہ بست عدد، تخم کرفس دو درم، مغز بادام تلخ سہ درم، سکبینج و مقل از ہر یک دو درم، انجیر دہ عدد، شکر سرخ دہ درم، نمک و بورہ ارمنی از ہر یک یک درم، روغن خیری و روغن بید انجیر از ہر یک پنج درم، چنانکہ مکرر مذکور شد آنچہ کوفتنی باشد، نیم کنند و مجموع را طبخ نمودہ صاف نمایند و صموغ دراں حل کردہ و روغن و شکر دراں آمیختہ بدستور استعمال کنند۔

حقنہ مسہل: کہ خارش و دغدغہ مقعد کہ بسبب کرمہائے خرد باشد، سود دہد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و خدا بخش۔

[2] ''کنند'' نسخہ رضا۔

[3] ''نافع بود'' نسخہ رضا۔

[4] ''کردہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''مقدار'' نسخہ رضا۔

(ص) بابونہ واکلیل الملک و درمنہ ترکی و برنجاسف و ورق سداب و برگ درخت شفتالو از ہر یک پنج درم و برگ چقندر دستہ چنانکہ رسم است، بجوشانند و صاف کنند وروغن مغز استخوان شفتالو ده درم، نمک و زہرۂ گاؤ و بورہ ارمنی از ہر یک نیم درم، دراں بیامیزند واستعمال کنند۔

حقنہ مسہل: مردم مرطوب را نافع باشد ورودہا را از کرم ورطوبت[1] پاک گرداند[2]۔

(ص) شحم الحنظل یکدرم، قنطوریون باریک وافسنتین رومی از ہر یک ده درم، ہر سہ اجزاء را در یک رطل آب طبخ نمایند تا نیم رطل بماند صاف کرده، ده درم روغن زیت و بست درم آبکامہ وده درم عسل ونیم درم نمک دراں ممزوج کرده خوب درہم بیامیزند، چنانکہ رسم است حقنہ کنند۔

حقنہ مسہل، دیگر: محرور مزاج را موافق باشد ورودہا را از کرم پاک سازد۔

(ص) پوست درخت توت و پوست درخت انار ترش از ہر یک ده درم در یک رطل آب طبخ نمایند وسی درم ازیں طبخ با بست درم آب برگ شفتالو بیامیزند و ده درم روغن مغز استخوان شفتالو داخل کرده حقنہ کنند۔

حقنہ دیگر: برودت و سستی اعضاء سفلی را نافع باشد و درد کمر و خاصرہ را سود[3] دہد۔

(ص) مقل واشق و سکبینج از ہر یک پنج درم، جاؤشیر و جند بیدستر از ہر یک یک درم، نانخواہ و رازیانہ وتخم کرفس وسیسالیوس از ہر یک دو درم، حلبہ وخسک وشبت و بابونہ از ہر یک ہفت درم با یک رطل آب وسہ رطل شیر بز بجوشانند تا ثلث بماند، صاف کنند و روغن گاؤ و کنجد[4] وعسل از ہر یک ده درم دراں بیامیزند واستعمال کنند۔

حقنہ دیگر: قرحہ گرده را سود دہد و [درد[5]] وسوزش گرده را ساکن گرداند۔

(ص) کشک جو وسبوس گندم وآب برگ عصی الراعی وآب برگ لسان الحمل از ہر یک جزوے، جوش [دہند[6]] وصاف وہم سنگ آب بروغن گل دراں بیامیزند وحقنہ کنند۔

---

۱ "رطوبات لزج" نسخہ رضا۔

۲و۳ "کند" و "سودمند" نسخہ رضا۔

۴ "روغن کنجد" نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا لائبریری رام پور و سالار جنگ۔

حقنہ مسہل: ورم گردہ را نافع باشد و درد بنشاند و [سنگ[1]] گردہ بریزاند۔

(ص) کشک جو و سبوس گندم و خسک و پرسیاؤشان و خطمی و برگ چقندر و برگ کبر از ہر یک جزوے، ہمہ را جوش دہند و صاف کنند و ہم سنک آب بروغن گل دراں بیامیزند و حقنہ کنند[2]۔

حقنہ مسہل: ورم گردہ و مثانہ و درد بنشاند و سنگ گردہ بریزاند۔

(ص) کشک جو و سبوس گندم و خسک و پرسیاؤشان و خطمی و برگ چقندر و برگ کبر از ہر یک جزوے بگیرند، ہمہ را جوش دہند و صاف کنند و دہ درم روغن بنفشہ و دہ درم فلوس خیارشنبر دراں آمیختہ حقنہ کنند۔

حقنہ [دیگر[3]]: خطمی سفید دہ درم، حلبہ و جو مقشر از ہر یک یک مشت، کاکنج پنج درم، تخم خبازی و تخم کتان از ہر یک سہ درم، جوش دہند و صاف کنند و لعاب تخم مرو و عسل فلوس خیارشنبر و روغن گل از ہر یک دہ درم دراں آمیختہ حل[4] کنند۔

فصل[5] دوم از مقالہ ششم: در بیان حقنہا ئے ممسک[6] کہ مقوی و مبہی باشند و بدن را فربہ کنند۔

حقنہ ممسک: ریش روندہ و سنج و زحیر را فائدہ دہد۔

(ص) ترنج فارسی بست درم، عدس مقشر دہ درم، جو مقشر پانزدہ درم و گلنار فارسی پنج درم، مجموع را در دو رطل آب طبخ نمایند[7] تا نیم رطل بماند صاف کنند پس سفیداب ارزیز و طین قبرسی و کاغذ سوختہ از ہر یک یک درم، ہمہ را نرم بسایند و با دو عدد زردۂ تخم مرغ پختہ و دو درم روغن گاؤ در ہاون بمالند تا ہمچوں مرہم شود در آب ترنج و عدس داخل کنند و دست بزنند تا درہم ممزوج شود، بشیر

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[2] یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد میں موجود نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

[4] ''حقنہ'' نسخہ رضا۔

[5] ''فصل دویم از باب دویم از مقالہ ششم'' نسخہ رضا۔

[6] ''ممسک و غیر مسہل'' نسخہ رضا۔

[7] ''نمایند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

گرم[1] چنانکہ رسم است استعمال کنند۔

حقنہ ممسک: قروح امعاء واسہال دموی را فائدہ دہد۔

(ص) کشک جو ولعاب برنج و پیہ گردۂ بز از ہر یک نیم درم، زعفران وشیاف ابیض از ہر یک درمے وزردۂ تخم مرغ پختہ یک عدد[2]، ہمہ با دو درم روغن گل در ہاون مالیدہ مرہم نمایند و در لعاب برنج و کشک جو ممزوج کردہ استعمال کنند۔

حقنہ ممسک: کہ سحج وریش رودہ را مفید بود۔

(ص) پوست درخت کنار و بلوط از ہر یک دہ درم، گلنار و دانۂ مورد وورق گل سرخ از ہر یک پنج درم و برگ مورد دوازدہ درم بجوشانند وآب لسان الحمل پانزدہ درم، زردۂ تخم مرغ و پیہ گردۂ بز و روغن [گل[3]] از ہر یک [دہ[4]] درم، بسد و کاغذ سوختہ از ہر یک یک درم، نشاستہ بریاں کردہ ودم الاخوین وعصارۂ لحیۃ الثیس از ہر یک پنج درم، بدستور متعارف ترتیب دادہ استعمال کنند۔

حقنہ [دیگر[5]]: سحج رودہ وخون شکم را نافع باشد۔

(ص) مازو وشب یمانی واقاقیا ودم الاخوین ودوغ سوختہ وصمغ عربی ونشاستہ بریاں کردہ از ہر یک دو درم، اجزا کوفتہ ونرم بیختہ در آبے کہ دراں ترنج سرخ وگلنار و برگ مورد از ہر یک کفے جوشانیدہ وصاف کردہ باشند، بیامیزند ودو عدد زردۂ تخم مرغ پختہ ودہ درم روغن گل اضافہ کنند ومجموع را درہم آمیختہ وخوب ممزوج کردہ چنانکہ رسم است حقنہ کنند۔

حقنہ ممسک: درد وورم مقعد کہ از بواسیر بود[6] تسکین دہد۔

(ص) برگ حنا وبرگ عنب الثعلب و برگ کبر از ہر یک قبضہ در یک رطل [آب[8]] طبخ

---

[1] "سرد کردہ" نسخہ رضا۔

[2] "عدد" یہ لفظ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ

[6] "باشد" و "تسکین دہد ونافع باشد" نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

نموده صاف کنند و دو عدد زردۂ تخم مرغ و ده درم روغن استخوان زرد آلو تلخ دراں بیامیزند و حقنہ کنند۔
حقنہ دیگر: کہ باد بواسیر را نافع بود[1]۔

(ص) آب برگ شبت و آب برگ[2] کبر از ہر یک سہ درم، روغن کنجد و روغن حبۃ الخضراء از ہر یک پنج درم و فانید بست درم، چنانکہ رسم است حقنہ کنند۔

حقنہ ممسک: بواسیر و اورام مقعد را سود مند باشد۔

(ص) آب برگ حنا و آب برگ خرفہ و آب لسان الحمل و آب عصی الراعی از ہر یک دہ درم، در آمیختہ زردۂ تخم مرغ دو عدد و روغن گل دہ درم حقنہ کنند۔
حقنہ ممسک: ضعف و سستیٔ فکر را سود دارد[3] و قوت باہ بیفزاید۔

(ص) آب خسک تازہ بست درم، برگ چغندر دستہ، حلبہ یک کف، پیہ گردۂ بز و مغز کلۂ بز و خصیہ بز از ہر یک سی درم، در سہ رطل شیر گاؤ و سہ رطل آب بجوشانند تا نصف بماند صاف کنند و سہ دفعہ بشیر گرم استعمال کنند۔
حقنہ ممسک: قوت مجامعت برانگیزد و بدن را فربہ کند۔

(ص) کلہ گوسفند و خایہ گوسفند و حلبہ و بوزیدان و دانۂ محلب و خارخسک و تخم شلغم از ہر یک کفے، نیم کوفتہ در دو من آب صاف بپزند تا مہری شود صاف نمایند و بست درم روغن حب البان دراں بیامیزند و چنانکہ رسم است، حقنہ کنند۔

حقنہ ممسک: بدن را فربہ کند و قوت باہ را زیادہ گرداند۔

(ص) دنبہ تازہ و پیہ بط و کبوتر بچہ و انجیر خشک و مویز بیدانہ و مغز بہدانہ و مغز حب القرطم و مغز حبۃ الخضر او حلبہ و تخم کتان از ہر یک مقدارے کہ مناسب باشد، باشیر میش کہ بآب ممزوج کردہ باشد، جوش دہند تا اجزاء مہری شود صاف کنند و قدرے[4] روغن نرگس و خیری دراں بیامیزند و بشیر گرم

---

[1] ''باشد'' نسخہ رضا۔
[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، خدا بخش و مولانا آزاد۔
[3] ''دہد'' نسخہ رضا۔
[4] ''وقدرے روغن ..... حقنہ کنند'' یہ جملہ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

حقنہ کنند و سہ روز متوالی ہر روز بہمیں دستور عمل کنند۔

[حقنہ[۱] دیگر]: کلہ گوسفند یک عدد، کبوتر بچہ سہ عدد، نخود مقشر یک کف، مغاث و بوزیدان و شقاقل مصری[۲] از ہر یک دہ درم، پیہ سوسمار و روغن دانہ محلب از ہر یک پنج درم و شیر پانزدہ[۳] درم، اجزاء را با کلہ در تنور پختہ و مہرا کردہ صاف کنند و مقدار پنجاہ درم از آب کلہ بار و غنہا و شیر تازہ آمیختہ حقنہ کنند۔

حقنہ ممسک: مردم سرد مزاج کہ در مجامعت ضعیف باشد، [سود دہد[۴]]۔

(ص) تخم کتان و حلبہ از ہر یک سہ وقیہ، تخم ترب یک وقیہ، تخم جرجیر نیم وقیہ، تخم انجیر دو وقیہ، مجموع را در چہار رطل آب طبخ کنند تا ثلثان بجوشد و ثلث بماند، صاف کنند و روغن سوسن و روغن نرگس از ہر یک پنج درم، پیہ [بط و شتر[۵]] و پیہ گردۂ گاؤ از ہر یک پنج [درم[۶]] آب کردہ [ہمہ[۷]] را [در[۸]] مطبوخ بیامیزند و حقنہ کنند۔

[حقنہ[۹]] دیگر: قوت مجامعت را زیادہ کند و ضعف کمر را سود دہد۔

(ص) کلہ و پاچہ بز [نر[۱۰]] و خایہ[۱۱] بز و گوسفند و تخم[۱۲] پیاز و تخم گندنا و تخم شلغم و خسک و حلبہ از ہر یک یک مشت در سہ رطل آب طبخ نمایند تا یک رطل بماند صاف کنند و روغن حبۃ الخضراء و روغن کردن و روغن خسک و روغن بہی دانہ از ہر یک پنج درم در طبخ بیامیزند و سہ دفعہ حقنہ کنند۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

۲ ''مصری'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۳ ''شیر تازہ دہ درم'' نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و سالار جنگ۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

۹ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

۱۱ ''خایہ بز'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۱۲ ''تخم پیاز'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

حقنه دیگر: مغز پنبه دانه [ومغز[۱] حبة الخضرا ومغز حب القرطم] و پیه بط و پیه خروس از هر یک ده درم، شهدانه بست درم، ماهی روبیان ده درم، حلبه[۲] و گوسفند وقضیب گاؤ از هر یک دوعدد و بلیون بست درم، مجموع را در سرکه و آب خسک تازه و شیر میش دهند [وصاف[۳] کنند] وحقنه کنند که بغایت قویست بشرط آن که تا ده روز مجامعت نکنند [و هر[۴] روز حقنه کنند و بعد از ده روز مجامعت کنند]۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا، خدابخش و جامعه همدرد۔

۲ ''حلبه'' یه لفظ نسخه رضا میں موجود نہیں ہے۔

۳ اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد، سالار جنگ وابن سینا۔

۴ اضافه از نسخه رضا، خدابخش و سالار جنگ۔

باب سوم[1] از مقالہ ششم

در بیان شیافات مسہل وممسک[2]

مشتمل بر دو فصل

فصل اول: در بیان شیافات مسہل۔

اما بباید دانست کہ فعل شیاف از فعل حقنہ بسیار ضعیف[3] است و در طبائع سریع الاجابۃ کہ باندک حرکتے محتاج باشد، نافع است [ومواد[4]] کہ در امعائ مستقیم وقولون محتبس باشند وطبیعت باندک مددے محتاج باشد[5]، دریں حالت استعمال شیاف نافع وسود مند است و در امراض ورکین وپشت [وکمر[6] وگردہ وجمیع امعاء وامراض مقعد ورحم وقبل عظیم مفید است] ومردم ضعیف کہ از ضعف یا مانعے دیگر متحمل [مسہل[7]] وحقنہ نتواند شد، شیاف اولی است و اگر دانند کہ طبیعت مجیب است، بشیاف اکتفاء کنند کہ اسلم وانفع است [واللہ اعلم[8]]۔

شیاف مسہل: کہ قولنج بکشاید وبلغم وصفراء دفع کند ودرد پشت ساکن گرداند۔

(ص) سکبینج ومقل وجاؤشیر واشق ونمک ہندی وشحم حنظل وبورہ ارمنی وسقمونیا وتربد سفید و حب النیل، ہمہ اجزاء برابر بگیرند وصموغ را با سداب حل کنند و باقی ادویہ را کوفتہ و بیختہ بصموغ بسرشند وشیاف سازند و در وقت ضرورت برانند۔

---

[1] ''باب سویم'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

[3] ''ضعیف تر'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[5] ''بود'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش پٹنہ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا علی گڑھ۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

شیاف مسہل: کہ درد پشت ساکن کند وطبع را نرم[1] دارد و بکشاید وانواع مفاصل کہ از بلغم بود، دفع کند[2]۔

(ص) سکبینج وجاؤشیر وبورہ ارمنی واشق وزنجبیل وسورنجان و بوزیدان وشحم الحنظل و تخم کرفس ورازیانہ وانیسون ونمک ہندی وانزروت و جند بیدستر وزرنباد وقسط تلخ و ماہی زہرہ[3] وسداب خشک، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب سداب سرشتہ شیاف سازند و بردارند۔

شیاف دیگر: اوجاع [مفاصل[4]] و درد پشت و بواسیر را نافع بود۔

(ص) سکبینج وجاؤشیر ومقل و بارزد وشحم الحنظل ومغز بہی دانہ و بید انجیر و ماہیز ہرج وبوزیدان از ہر یک یک درم ونیم، سورنجان وتربد سفید از ہر یک سہ درم وجند بیدستر نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب گندنا بسرشند وشیاف سازند۔

شیاف[5] دیگر: قولنج را بکشاید وطبع را نرم دارد۔

(ص) بنفشہ دو درم، گل خطمی سفید سہ درم، سناء مکی پنج درم، نمک ہندی یک درم، عسل خیارشنبر وشکر سرخ از ہر یک دہ درم، چنانکہ رسم است اجزاء کوفتہ وبیختہ بسرشند وشیاف سازند وبردارند۔

شیاف[6] دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) بنفشہ پنج درم، بورہ ارمنی وتربد سفید تراشیدہ از ہر یک سہ درم، سقمونیا ونمک ہندی از ہر یک دو درم، قراقروت وفانیذ از ہر یک پنج درم، چنانکہ رسم است شیاف سازند۔

شیاف دیگر: کہ استسقاء طبلی را فائدہ دہد۔

(ص) سداب خشک وحرمل ورازیانہ وتخم کرفس وتربد تراشیدہ و بورہ ارمنی از ہر یک یک درم وشکر سرخ دہ درم، مجموع را بآب اسداب شیاف سازند۔

---

[1] ''نرم دارد'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[2] ''نفع دہد'' نسخہ رضا۔

[3] ''ماہیز ہرج سفید'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''شیاف خیارشنبر'' نسخہ رضا۔

[6] ''شیاف بنفشہ'' نسخہ رضا۔

شیاف دیگر: که درعقب مسہل استعمال کنند ہرگاہے که درعمل مسہل تقصیرے واقع شود۔

(ص) صابون عراقی وگل ونمک طعام از ہر یک پنج درم، کوفته وبیخته باشکر سرخ که قوام آورده بسرشند وشیاف سازند۔

شیاف دیگر: که قولنج شیاف بکشاید۔

(ص) جند بیدستر وزہرهٔ گاؤ وبورهٔ ارمنی وقثاء الحمار از ہر یک جزوے بگیرند، اجزاء کوفته وبیخته شیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف دیگر: درتپہائے گرم وبیماریہائے حاره نافع باشد۔

(ص) گل خطمی وبنفشه ونمک طعام وصابون عراقی از ہر یک جزوے بگیرند وبوره ارمنی نیم جزو، کوفته وبیخته باشکر قوام آورده باشند[1] وشیافہا سازند وہنگام ضرور بر دانند۔

شیاف دیگر: در[2] تپہا وبیماریہائے گرم نافع بود وطبع را بآسانی بیاورد۔

(ص) بنفشه وخطمی از ہر یک دو درم، نمک طعام یک درم، عسل خیارشنبر پنج درم وشکر سرخ سه درم، چنانکه رسم است شیاف سازند[3] وبروغن گل یا بنفشه چرب کنند وبردارند۔

شیاف دیگر: که خارش ودغدغه مقعد که بسبب کرمہائے خرد باشد، سود دہد وکرم بکشد۔

(ص) مغز اشنه وشفتالو وبوره ارمنی وزہرهٔ گاؤ وشحم[4] الحنظل ونمک ہندی از ہر یک جزوے بگیرند، کوفته وبیخته شیاف سازند واستعمال کند۔

شیاف دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) شحم الحنظل ونمک ہندی وافسنتین رومی وترمس شامی وقنبیل وقنطوریون[5] دقیق ومغز استخوان شفتالو، مجموع کوفته بآب برگ شفتالو بسرشند وشیافہا سازند وہنگام حاجت[6] استعمال کنند۔

---

[1] ''بسرشند'' نسخه رضا۔

[2] ''درتپہا گرم وبیماریہا حاره نافع بود'' نسخه رضا۔

[3] ''کنند'' نسخه رضا۔

[4] ''شحم'' یه لفظ نسخه مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[5] ''قنطوریون'' نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا۔

شیاف دیگر: قولنج را نافع باشد۔

(ص) گل خطمی و بنفشہ وانزروت و بورہ ارمنی از ہر یک جزوے وسقمونیا ربع جزء، اجزاء کوفتہ وبیختہ وشکر متعقد بسرشند وفتیلہا ساختہ نگاہ دارند وہنگام حاجت استعمال کنند۔

شیاف دیگر: قولنجان راسود دہد۔

(ص) زہرگاؤ وبورہ ارمنی وشحم الحنظل وگل خطمی از ہر یک سی درم، سکبینج یک درم ومقل نیم درم، چنانکہ رسم است وشیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف دیگر: کہ طبع را بکشاید ودرتپہا وامراض حارہ، اطفال راسود دہد۔

(ص) ترنجبین دہ درم درآب حل نمودہ صاف کنند وبجوشانند تا متعقد شود قدرے بورہ ارمنی وصابون عراقی دراں بیامیزند وبسرشند وفتیلہا سازند وخشک کنند[1] وہرگاہ کہ خواہند فتیلہ ازاں استعمال کنند۔

شیاف دیگر: طفلان ومردمان ضعیف راسود دہد۔

(ص) موم آب ندیدہ دو درم، نمک وبورۂ ارمنی از ہر یک درم، کوفتہ درموم بسرشند و شیافہا سازند وبروغن گل چرب کردہ استعمال کنند۔

شیاف دیگر:

(ص) صابون تازہ آب ندیدہ مانند شیاف بسرشند وبروغن گل چرب کردہ بردارند[2]۔

شیاف دیگر: قولنج بکشاید وکرمہائے خرد کہ درمقعد بسبب خارش باشند[3]، واخلاط غلیظ لزج رابراند واگر دررونغن بادام تلخ حل کردہ درگوش چکانند گرانی وطنین وآوازہائے کہ بسبب ریح غلیظ بوند، سود دہد۔

(ص) شحم الحنظل یک درم، بورہ ارمنی سہ درم، جند بیدستر وزراوند گرد وعصارہ افسنتین وقسط تلخ از ہر یک نیم درم، فرفیون یک دانگ، نمک ہندی وحب السنبل از ہر یک دودرم، کوفتہ وبیختہ بازہرہ گاؤ بسرشند وشیاف سازند وخشک کنند وہرگاہ خواہند استعمال کنند۔

شیاف دیگر: عرق النساء ونقرس واوجاع مفاصل وورکین کہ از رطوبت وبلغم باشد، سودمند بود و

---

[1] ''نمودہ'' نسخہ رضا۔

[2] یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد سے اخذ کیا گیا ہے۔ اس کا ذکر نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[3] ''میشود'' نسخہ رضا۔

قولنج بکشاید[1]۔

(ص) مقل و جاؤشیر واشق و سکبینج ونمک ہندی وتخم الحنظل وزرنباد وسورنجان وزنجبیل وانزروت و ماہیزہرج و برگ سداب و انیسون و بورہ ارمنی از ہر یک جزوے، کوفتہ وبیختہ با فانید بسرشند وقتیلہا ترتیب کنند ہر یک مقدار [انگشت[2]] خنصر و ہنگام حاجت چرب نمودہ استعمال کنند۔

شیاف دیگر: درقولنج ریحی نافع بو۔

(ص) بورہ ارمنی و نانخواہ ونمک ہندی وتخم شبت از ہر یک جزوے وآب برگ سداب قدرے بعسل قوام آورند وادویہ کوفتہ وبیختہ دراں بسرشند واستعمال کنند۔

فصل[3] دوم از مقالہ ششم: در بیان شیافات ممسک۔

شیاف ممسک: کہ شکم ببند دوخون آمدن را باز دارد۔

(ص) عصارۂ لحیۃ الثیس واقاقیا وجفت بلوط ودرم الاخوین از ہر یک درمے، سفیداب ارزیز وصدف سوختہ از ہر یک نیم درم، گل ارمنی وصمغ عربی از ہر یک یک دانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل بسرشند وشیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف ممسک، دیگر: کہ اسہال را نافع باشد[4]۔

(ص) مرواقاقیا وبزرالبنج وصمغ عربی و برنج سرخ بریاں کردہ، ہمہ اجزاء مساوی در وزن بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب مورد بسرشند وشیاف سازند و بردارند۔

شیاف ممسک، دیگر: شکم ببند دواسہال دموی وخون بواسیر را باز دارد۔

(ص) اقاقیا وصمغ عربی وگلنار وکزماجز و جفت بلوط وانزروت بریاں کردہ، ہمہ را برابر بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب برگ مورد بسرشند وشیاف سازند و بردارند۔

---

[1] ''عرق النساء ونقرس واوجاع مفاصل دورکین کہ از رطوبت وبلغم باشد، ..... بکشاید'' یہ جملہ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و جامعہ ہمدرد۔

[3] ''فصل دوئم از باب سوئم از مقالہ ششم در بیان شیافات ممسک وغیر ممسک'' نسخہ رضا۔

[4] ''بود'' نسخہ رضا۔

شیاف دیگر: زجیر را سودمند بود و فائدہ عظیم دہد۔

(ص) کندر و مرکی و دم الاخوین و افیون وزعفران از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب پوست انار بسرشند وشیاف ساختہ ہنگام خواب بردارند۔

شیاف دیگر: زجیر واسہال را سود دارد۔

(ص) صمغ عربی بریاں کردہ وگل ارمنی، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب مورد بسرشند وشیاف کنند وبردارند۔

شیاف دیگر: زجیرے کہ از شدت درد بے قرار باشد، تسکین دہد و عظیم سودمند بود۔

(ص) مرکی و مازو سبز و افیون از ہر یک جزوے بگیرند، چنانکہ رسم است، شیاف سازند وبردارند۔

شیاف دیگر: زجیرے کہ سبب آں ورم امعائے مستقیم باشد، نافع بود و مجربست۔

(ص) گل خطمی و خبازی وحلبہ وتخم کتان واکلیل الملک و بابونہ از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بازردۂ تخم مرغ وروغن گل بسرشند وشیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف ممسک دیگر: اسہال دموی وزجیر وعذیوط را سود دہد[1] و ہرگاہ پیش از مجامعت بردارند، [وعذیوط[2] را نافع باشد]۔

(ص) اقاقیا وآملہ وگلنار و[صمغ[3]] عربی وکزمازج و مازو وجفت بلوط، اجزاء مساوی بگیرند، بآب برگ مورد شیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف ممسک دیگر: عذیوط را سود دہد۔

(ص) اقاقیا ورامک وگلنار وکندر ومازو از ہر یک دو درم، کوفتہ وبیختہ با برگ مورد کہ صمغ عربی دراں حل کردہ باشد، بسرشند وشیاف سازند واستعمال کنند[4]۔

شیاف ممسک دیگر: خون رفتن از بواسیر بازدارد وشکم ببندد۔

---

[1] ''دارد'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، خدابخش و جامعہ ہمدرد۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[4] یہ پورا نسخہ، نسخہ مولانا آزاد.....مذکور نہیں ہے بلکہ نسخہ رضا سے اخذ کیا گیا ہے۔

(ص) کندر و انزروت و دم الاخوین وگلنار وقرمہ[۱] وزاج سفید از ہر یک یک درم وزنگار دانگے، کوفتہ وبیختہ بعسل [متعقد][۲] بسرشند وشیاف سازند و بردارند۔

شیاف دیگر: کہ ناصور وخون رفتن[۳] از بواسیر باز دارد۔

(ص) قنطوریون دقیق و بیخ سوسن وانزروت و مازو از ہر یک نیم مثقال وزنگار یک دانگ، کوفتہ وبیختہ بعسل متعقد بسرشند وشیاف [سازند][۴] واستعمال کنند۔

شیاف ممسک دیگر: کہ خون در سوراخ [احلیل][۵] بگذرد وقرحہ وریش را باصلاح آورد۔

(ص) سفیداب مغسول وگل مختوم وکندر ودم الاخوین از ہر یک یک درم وافیون نیم درم، اجزاء [نرم][۶] کوفتہ وبیختہ بسفیدۂ تخم مرغ بسرشند وشیاف سازند ودر مجرائے بول بگذارند۔

شیاف ممسک دیگر: ہماں نفع دہد وسوزش بول کہ از قرحہ وجراحت مجری باشد، برطرف کند وآزمودہ است۔

(ص) شادنج مغسول ودم الاخوین از ہر یک جزوے، ومغز تخم ہندوانہ وگل ارمنی ونشاستہ از ہر یک نیم جزو، کوفتہ [وبیختہ][۷] بشیر دختران سرشتہ شیاف سازند[۸] ودر مجرائے بول بگذارند۔

شیاف ممسک دیگر: قرحہ مجرائے بول باصلاح آورد وسوزش بول کہ از قرحہ و جراحت باشد، تسکین دہد۔

(ص) سفیداب وانزروت وکندر ونشاستہ وصمغ عربی ودم الاخوین از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ باسفیدۂ تخم مرغ وشیاف سازند ودر[۹] مجرائے بول بگذارند۔

شیاف دیگر: خون بواسیر وجروح مقعد را سودمند [بود][۱۰]۔

---

۱ "سرمہ" نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

۳ "گرفتن" نسخہ رضا۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش پٹنہ۔

۶ و ۷ اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

۸ و ۹ "بماند" و "در مجری بردارند" نسخہ رضا۔

۱۰ اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

(ص) اقاقیا وعصارۂ لحیۃ الثیس وگل ارمنی وگلنار فارسی از ہریک یک درم، ودع سوختہ و سفیداب ارزیز از ہر کدام پنج درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل یا آب خرفہ بسرشند وشیاف ساختہ استعمال کند۔

شیاف دیگر: مفتح ومسکن اوجاع بواسیر باشد۔

(ص) بخور [مریم][1] ومقل وشحم الحنظل وزہرہ گاؤ ومغز استخوان زردآلو از ہریک قدرے بآب پیاز وفانید متعقد بسرشند وفتیلہ کردہ بروغن استخوان شفتالو [چرب[2] کنند و بردارند]۔

[شیاف[3] دیگر]: [کہ درد[4] بواسیر وورم مقعد را سود دہد]۔

(ص) [مغز[5] استخوان شفتالو] ومیعہ سائلہ ومغز قلم گاؤ وروغن گل ومقل وسفیداب شستہ وخطمی سفید از ہریک یک درم، افیون یک دانگ، زعفران نیم درم، بابونہ واکلیل الملک از ہریک یک درم، مجموع را درہم آمیختہ شیاف کنند و بردارند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و جامعہ ہمدرد۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا علی گڑھ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعہ ہمدرد۔

باب[1] چهارم از مقاله ششم

در بیان فرزجات وحمولات

که مخصوص بامراض زنان اند

بدانکه فعل ومنفعت فرزجات وحمولات درامراض رحم وقبل بسیارقویست زیراکه بواسطه بعدمسافت قوت دواضعیف میگردد تا ازمرحلق بمعده بدیگراعضاء گذشته تا بآن محل که مطلوب است، برسد، چنداں قوت درونمی ماندکه فعل آں درازالہ مرض قوی باشد پس دریں صورت استعمال دوا بطریق قبل انفع خواہد بود وہمچنین فعل شیاف درامراض مقعدوایں معنی برطبیب پوشیدہ نیست۔

فرزجہ: کہ دراختناق رحم مفید بود۔

(ص) پیہ مرغ و پیہ بط وزعفران وحماما ومصطگی ازہر یک یک درم، روغن بلسان وروغن سوسن ازہریک سہ درم وموم سفید شش درم، آنچہ کوفتنی باشد، بکوبند وآنچہ باید گداخت، بگدازند ومجموع رادرہم بیامیزند و پارۂ پشم نرم آلودہ کردہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: کہ ضعیف رحم رامفید بود۔

(ص) حب بلسان وروغن ناردین ازہر یک سہ درم، قرنفل وجوزبوا وکتان سوختہ ازہر یک درمے، ہمہ اجزاء کوفتہ وبیختہ بروغن بلسان بسرشند ودر پارۂ پشم نرم آلودہ کردہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: ریاح رحم رافائدہ دہد

(ص) تخم شبت وقنہ و سکبینج ومصطگی وزیرہ وحماما وقسط ومیعہ سائلہ وسنبل الطیب وعلک الانباط واشق وجندبیدستر، جملہ اجزاء مساوی دروزن بگیرند، کوفتہ وبیختہ بروغن شبت وبابونہ بیامیزند و بنوعے کہ ذکررفت، استعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: کہ افراط خون حیض رانافع باشد۔

(ص) مرواقاقیا وگلنار وصدف سوختہ وشب یمانی ازہر یک یک درم وافیون دودانگ، کوفتہ وبیختہ بآب مورد بسرشند وفرزجہ سازند و بردارند۔

---

[1] ''باب چہارم از مقالہ ششم: در بیان فرزجات وحمولات کہ درامراض رحم مستعمل است'' نسخہ رضا۔

فرزجہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) اقاقیا وریوند چینی و لاذن وزعفران و کافور وگل ارمنی ، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل بسرشند وفرزجہ سازند۔

فرزجہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) گلنار وشب یمانی وگل ارمنی وآب برگ مورد وآب لسان الحمل وآب برگ سرو، مجموع را درہم ممزوج کردہ یک دانگ کافور دراں بیامیزند و پارہ پشم نرم دراں آلودہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: کاغذ سوختہ و مازو واقاقیا وعصارۂ لحیۃ الثیس وگل سرخ وحضض وپوست خشخاش سوختہ وجفت بلوط از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ ونرم بیختہ بآب برگ مورد بسرشند و پارہ پشم یا فتیلہ از پارچۂ کتان نرم آلودہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: کہ فرج را تنگ گرداند[1] ورحم را قوت دہد۔

(ص) نشاستہ وسنبل الطیب ومرز نجوش وقشور کندر وصتر وگل خیری وگل سرخ وپوست بیخ کبر وترمس ، اجزاء مساوی بگیرند، کوفتہ وبیختہ بروغن ناردین سرشتہ و پارۂ پشم نرم آلودہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: فرج[2] را گرم وتنگ وخوشبو گرداند۔

(ص) مازو سبز وفقاح اذخر وسک ورامک از ہر یک نیم درم، مشک وزعفران از ہر یک یک دانگ، ہمہ را درقدرے شراب بجوشانند و پارچہ صوف دراں بیالایند ودرقبل بردارند۔

فرزجہ دیگر: کہ فرج را تنگ وگرم وخوشبو گرداند۔

(ص) سک وزعفران وسعد وعود ہندی وقرنفل از ہر یک یک درم، فقاح اذخر وتخم گل از ہر یک نیم درم، مازو سبز یک عدد، عنبر اشہب دو دانگ، مشک یک دانگ وآملہ یک درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ با گلاب بسرشند یا شیاف کنند یا در پارہ پشم آلودہ کردہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: فرج را تنگ وخوشبو گرداند ونتن رحم را زائل گرداند[3]۔

---

[1] ''کند'' نسخہ رضا۔

[2] ''فرج را تنگ وخوشبو وگرم کند'' نسخہ رضا۔

[3] ''فرج را تنگ وخوشبو وخشک سازد ونتن رحم را زائل کند'' نسخہ رضا۔

(ص) سک وزعفران از ہر یک جزوے درشراب بجوشانند و پارچہائے بستہ کتان درو آلودہ گردانند[1]۔

فرزجہ دیگر: کہ فرج تنگ گرداند و مانند باکرہ شود[2]۔

(ص) زہرۂ خرقدرے باقدرے[3] مشک وزعفران صلایہ کردہ [فرزجہ[4]] کند۔

فرزجہ دیگر: سیلان رطوبت از رحم باز دارد وفرج را تنگ گرداند۔

(ص) مازو سبز وتخم حماض وزفت و بلوط وکزمازج و برگ مورد وگلنار را از ہر یک جزوے بگیرند،، نیم کوفتہ بجوشانند وصاف کنند وخبث الحدید و سرمہ از ہر یک یک دانگ، نرم سودہ دراں بیامیزند و پارچہائے بستہ کتان دراں آلودہ[5] کردہ خشک نمایند و پارچہ ازاں بردارند۔

فرزجہ دیگر: فرج خوشبو وتنگ گرداند ورطوبت رحم را نشف کند[6]۔

(ص) سک و برگ گل سرخ و برگ مورد وکزمازج وکنار وسعد وسنبل وپوست انار وفوفل از ہر یک جزوے بگیرند، نیم کوفتہ بجوشانند و صاف کنند ونیم درم مشک سودہ دراں بیامیزند و بدستورے کہ مذکور شد، استعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: فرج را تنگ وگرم وخوشبو گرداند ورطوبت وتن رحم برطرف کند۔

(ص) سک ورامک وزعفران وراسن وقرنفل از ہر یک یک درم، سعد وسنبل الطیب و فقاح اذخر از ہر یک دو درم، تخم گل پنج درم، لادن یک درم ومشک دو دانگ، اجزاء کوفتہ وبیختہ ب گلاب بسرشند وفتیلہا[7] برداند۔

فرزجہ دیگر: کہ فرج را فرج گرداند چنانکہ اگر دختر چہار سالہ فرزجہ کند بے زحمت ازالۂ بکارت وی تواں کرد۔

---

[1] نسخہ رضا میں یہ پورا جملہ موجود نہیں ہے۔

[2] یہ جملہ بھی نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[3] ''زہرہ خرقدرے'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، خدبخش و جامعہ ہمدرد۔

[5] ''آلودہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] ''فرج را تنگ وخوشبو سازد ورطوبت رحم نشف گرداند'' نسخہ رضا۔

[7] ''وفتیلہا کند و بردارند'' نسخہ رضا۔

(ص) نمک اندرانی وروغن گاؤ وعسل صاف از ہر یک قدرے درہم آمیختہ فرزجہ[1] کنند۔

فرزجہ دیگر: کہ حیض بکشاید واوجاع رحم کہ[2] از رطوبت باشد، نافع آید۔

(ص) کندر[3] ومقل از ہر یک دو درم، جاؤشیر واشق وزعفران و بابونہ و پیہ بط از ہر یک سہ درم، صمغہا رامحلول سازند و پیہ را بگدازند وآنچہ کوفتنی باشد، بکوبند ومجموع را باہم بیامیزند و در پارۂ پشم آلودہ بردارند۔

فرزجہ دیگر: حیض رابراند و بچہ مردہ بیندازد۔

(ص) مرودفودنہ وابہل از ہر یک چہار درم، سداب پنج درم ومویز منقی دو درم، کوفتہ وبیختہ بزہرۂ گاؤ ومویز بسرشند وفرزجہ سازند۔

فرزجہ دیگر: حیض رابراند و بچہ مردہ وزندہ بیندازد۔

(ص) ابہل وسداب واشنان ومشکطر امشیع وقنہ از ہر یک نیم درم، شونیز وفراسیون از ہر یک یک درم، بنطرون بسرشند واستعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: مشیمہ جنین میت برآورد۔

(ص) زراوند مدحرج وابہل وحرف از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بنطرون سرشتہ فرزجہ سازند۔

فرزجہ دیگر: بچہ مردہ و[زندہ][4] بیندازد۔

(ص) اشنان فارسی وعاقرقرحا وشونیز وسداب وفراسیون از ہر یک قدرے بگیرند، کوفتہ و بیختہ بروغن زیت[5] سرشتہ استعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: بچہ مردہ بیندازد۔

(ص) مرکی وجاؤشیر وخربق سفید وفرفیون از ہر یک قدرے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بزہرۂ گاؤ

---

[1] اضافہ از سالار جنگ وابن سینا۔

[2] ''کہ از برودت بود، نافع باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''کندر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''زیت'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

آمیختہ استعمال کنند[۲]۔

فرزجہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) اشنان و عاقر قرحا و جاؤشیر وسداب از ہر یک درمے وفرفیون نیم درم، کوفتہ وبیختہ بقطران سرشتہ[۳] فرزجہ سازند۔

فرزجہ دیگر: حیض رابند دوافراط [دم][۴] طمث راسود دہد۔

(ص) سرمہ وگلنار و تنکار واقاقیا وشب یمانی و مازو سبز و کاغذ سوختہ از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب برگ مورد بیامیزند و پارہ پشم دراں آلودہ کردہ[۵] بردارند۔

فرزجہ دیگر: آبستنی رامفید بود۔

(ص) سرگین بز کوہی و مایہ خرگوش از ہر یک قدرے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بعسل گرم پارۂ پشم آلودہ کردہ بعد از طہر بردارند۔

فرزجہ دیگر: آبستنی رایاری دہد۔

(ص) مامیران چینی وسورنجان وزبدالبحر و مایہ خرگوش و دارچینی وعنبر [وزاج][۶] ونبات، اجزاء برابر بگیرند، کوفتہ بگلاب سرشتہ استعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: بجہت آبستنی مفید بود بشرط آنکہ بعد از طہر بدراند۔

(ص) [مایہ[۶] خرگوش وسرگین از ہر کدام قدرے بعسل سرشتہ پارۂ پشم رادراں آلودہ کردہ بعد از طہر بردارند] وتا سہ روز ہمچنین مکرر بردارند و بعد از سہ شب مرد بازن صحبت دارد کہ آبستہ گیرد۔ انشاء اللہ تعالی۔

فرزجہ دیگر: معین آبستنی باشد و بغایت مفید بود۔

---

۱ ''کنند'' یہ لفظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہے۔

۲ ''بسرشند'' نسخہ رضا۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

۴ ''کنند'' نسخہ رضا۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و مولانا آزاد۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا علی گڑھ۔

(ص) زعفران وحماما و سنبل الطیب واکلیل الملک از ہر یک سہ درم، ساذج ہندی وقردمانا از ہر یک دہ درم، پیہ بط و پیہ مرغ بزردۂ تخم مرغ برشتہ از ہر یک بست درم، روغن ناردین آنچہ کوفتنی باشد، بکوبند وآنچہ باید گداخت، بگدازند و مجموع را درہم خلط کنند و پشم پارہ آلودہ [کردہ][1] بعد از طہر بردارند[2] و بعد ازاں با مرد نزدیکی جوید [تا آبستنی[3] شود]۔

فرزجہ دیگر: برائے آبستن[4] بغایت نافع بود[5] وآزمودہ ومجربست۔

(ص) افحہ خرگوش وسرگین خرگوش وزہرۂ گرگ وزہرۂ ماہی از ہر یک قدر بگیرند، درہم آمیختہ بعسل بسرشند و پارۂ پشم نرم دراں آلودہ ساختہ بعد[6] از طہر بردارند و با مرد نزدیکی جوید۔

فرزجہ دیگر: نافع آبستنی باشد و بگذارد کہ زن بارگیرد[7]۔

(ص) سرگین قنبیل وخردل وحب القلقل واستخوان وزعرور، اجزاء ہمہ برابر بگیرند، کوفتہ و بیختہ با میعہ سائلہ بسرشند و پشم پارہ آلودہ بردارند کہ زن آبستن شود[8] واگر آبستن شدہ باشد بیندازد۔

[فرزجہ[9] دیگر]: [مانع آبستنی[10] باشد و بچہ مردہ وزندہ بیندازد]۔

(ص) شگوفۂ کبر وتخم کبر واشنان از ہر یک قدرے بگیرند، کوفتہ بآب سرشتہ استعمال کنند۔

فرزجہ دیگر: [مانع[11]] آبستنی باشد ونگذارد کہ بارگیرد واگر [بار[12]] گرفتہ باشد، ساقط گرداند[13]۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

[2] ''بعد از طہر بردارند'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہیں۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[4] ''از برائے آبستن شدن'' نسخہ رضا۔

[5] ''بود'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[6] ''بعد از طہر بردارند و بعد ازاں جماع اتفاق افتد البتہ آبستنی شود انشاء اللہ تعالیٰ'' نسخہ رضا۔

[7] نسخہ رضا میں یہ جملہ بالکل متضاد ہے اور وہ جملہ یہ ہے: ''مانع آبستنی باشد ونگذارد کہ زن حمل گردد''

[8] ''نشود'' نسخہ رضا۔

[9] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[10 و 11] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[12 و 13] اضافہ از نسخہ رضا و ''شود'' نسخہ رضا۔

(ص) مازو چہار عدد، برگ سداب صحرائی دو درم، قطران یک درم وابہل نیم درم، کوفتہ وبیختہ بآبے کہ از سرگین فیل تازہ فشاردہ باشد، بسرشند و چنانکہ رسم است بردارند۔

حمول دیگر[1]: مانع آبستنی باشد[ونگذارد کہ زن بارگیرد]۔

(ص) قطران یک درم وسقمونیا یک دانگ درہم آمیختہ در قدرے پشم نرم آلودہ بردارند۔

حمول دیگر: مانع آبستن باشد۔

(ص) حب الآس و مازو از ہریک قدرے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب گرم بسرشند وفرزجہا سازند وپیش از مجامعت بردارند۔

حمول دیگر: ہماں نفع دہد[و مانع[2] آبستنی باشد]۔

(ص) زعفران و کافور از ہریک دانگے، مردار سنگ دو دانگ وحب الغار نیم درم، کوفتہ وبیختہ بسفیدۂ تخم مرغ وروغن گل آمیختہ فرزجہا سازند و بردارند۔

حمول دیگر: حکہ رحم را نافع باشد۔

(ص) سداب و نعناع و پوست انار وعدس مقشر از ہر یک جزوے بگیرند، در قدرے گلاب وسرکہ جوش دہند و با پشم پارہ ہا آلودہ کردہ بردارند۔

حمول دیگر: حکہ رحم کہ علت النساء گویند، دور کند و نفع دہد۔

(ص) سداب کوہی و پودینہ دشتی و پوست انار و عدس مقشر و شیاف ماہیثا از ہر کدام جزوے بگیرند، در قدرے نبیذ یا گلاب وسرکہ جوشانیدہ با پشم پارہ بردارند۔

حمول دیگر: در درحم کہ از بواسیر یا ورم صلب یا زخم رحم باشد، سود دہد[و نافع[4] باشد]۔

(ص) بابونہ و پیہ بط وموم سفید و ماشق مقلو از ہر یک جزوے بگیرند، صمغہا در خل[حل[5]] سازند و پیہ را بموم بگدازند و ہمہ را در ہم بیامیزند وفرزجہ سازند۔

---

[1] نسخہ مولانا آزاد میں یہاں سے حمولات کی بحث شروع ہوئی ہے جبکہ نسخہ رضا میں ''فرزجات'' کی بحث جاری ہے۔ اصلا فرزجات کی بحث ہی مفتی بہ ہے۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد، ابن سینا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش، سالار جنگ وابن سینا۔

حمولے کہ اخراج جنین میت کند۔

(ص) مرکی وخربق[1] وجاؤشیر وزہرۂ گاؤ، ہمہ را درہم بسرشند وشیافہا سازند وبلوط بسازند ودرقبل بردارند۔

حمول دیگر: کہ مردہ وزندہ جنین را فرود آورد وحیض بکشاید وحکہ رحم از سبب خلط بود[2]، سود دہد۔

(ص) ابہل وزراوند وترمس وتخم تیرہ تیزک از ہر یک دو درم، کوفتہ وبیختہ بسرکہ بسرشند وشیاف سازند ودرقبل بردارند۔

حمول دیگر: کہ افراط حیض را نافع باشد۔

(ص) مازوسوختہ وپوست تخم مرغ سوختہ وسرمہ ودانہ خرمائے[3] سوختہ وشادنج سوختہ وکہربا ودم الاخوین وگل ارمنی از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب لسان الحمل بسرشند وشیافہا بقدر انگشت وسطی ساختہ درقبل بردارند۔

حمول دیگر: حیض بستہ را بکشاید۔

(ص) ابہل واشنان از ہر یک نیم درم، پودینہ کوہی وسداب بری از ہر یک ربع درم، شک ترکی وشحم[4] حنظل از ہر یک حبہ، کوفتہ وبیختہ بزہرۂ گاؤ یا بآب سداب سرشتہ شیاف سازند واستعمال کنند۔

حمول دیگر: رحم راقوت دہد وسیلان [منی][5] ورطوبات[6] را نشف کند۔

(ص) سک ورامک وزعفران از ہر یک یک درم، اقماع الورد وفقاح اذخر وسعد ولادن از ہر یک نیم درم، کزمازج ومازو وبزرالورد از ہر یک دو دانگ ومشک دوطسوج، اجزاء کوفتہ وبیختہ بفانید متعقد وگلاب بسرشند وفتیلہا سازند وبقدر محسوس بردارند۔

---

[1] ''خربق.....بلوط بسازند'' اتنے الفاظ نسخہ رضا سے غائب ہیں۔

[2] ''کہ بسبب خلط بورقی باشد، سود دہد'' نسخہ رضا۔

[3] ''خرمائے سوختہ'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہیں۔

[4] ''پوست حنظل'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[6] ''رطوبت'' نسخہ رضا۔

مقالہ ہفتم

در بیان ادویہ عین[1] مشتمل بر پنج باب

باب اول در انواع کحلہا، باب دوم در ذرورات، [باب[2] سوم در برودات]، باب چہارم درشیافات، باب پنجم در اطلیہ وضمادات کہ در اوجاع و امراض عین، زیادہ خصوصیت دارند و فائدہ مند و مستعمل اند۔

باب اول از مقالہ ہفتم

در بیان کحلہا

اول بیاید دانست کہ [بر[3]] حافظ صحت عین واجب است کہ محافظت کند و چشم را از گرد وغبار و دود غلیظ ونظر کردن در چشمہ آفتاب و چیز ہائے شفاف و درخشندہ و مطالعہ خطوط ونقشہائے وشکلہائے دقیق وسر برہنہ در آفتاب گردیدن وگریہ کردن و مداومت اکل طعامہائے متحیر مانند بریان وکباب تنور وکلہ کیسہ واز اکل پیاز وسیر وکندرو بادروج وعدس و باقلا وگوشت قدید و ماہی شور و بسیار خوردن سرکہ و طعامہائے شور واز ہر طعامے کہ غلیظ وثقیل ومتحیر باشد وشب[4] بے وقت خوردن و بر امتلاء معدہ خفتن و در سیری جماع کردن وادہان وشرب نبیذ وعادت قے کردن و در حمام بسیار گرم بودن و بے خوابی [شب[5]] وخواب[6] روز و جماع بسیار چشم رازیاں دارد وقوت بینائی راضعیف میکند و

---

[1] ادویہ عین کا بیان مقالہ ششم کے تحت کیا گیا ہے اور ہفتم میں مقیات اور شیافات وغیرہ کا ذکر کیا گیا ہے

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''نسخہ آزاد میں یہاں پر تحریر'' شب یمانی'' کو خطاء کتابت کی وجہ سے محذوف کر دیا گیا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

[6] ''خواب'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

آنچہ سودمند است، آنست کہ گاہے ایارج فیقرا و حب قوقایا و حب ایارج و حب اصطمخیقون بکار برند ودماغ رااز اخلاط[۱] بدتنقیہ نمایند[۲] ودفع بخار[۳] از دماغ وچشم بخوردن اطریفل کشنیزی بکنند وگاہے چشم را بکشیدن جوہر سرمہ وتوتیا وغورہ و برودات وکحلہا کہ مقوی بصر اند، قوت دہند و دیدن سبزہ وآب صاف وخط خوب و روئے خوب چشم راروشن می کند وحمام معتدل و درآب عذب معتدل[۴] چشم را واکردن سود دارد۔

[باسلیقون کبیر[۵]]: تاریکی چشم[۶] ومقدمۂ نزول آب وحکہ وجرب وسبل وظفرہ ودمعہ رانافع است ونشف رطوبات کند وباصرہ راقوت دہد۔

(ص) زبدالبحر واقلمیائے نقرہ ازہر یک دہ درم، مس سوختہ پنج درم، نمک اندرانی وساذج ہندی وسفیداب ارزیز وقرنفل[۷] ودارفلفل وسنبل الطیب وسرمہ اصفہانی ازہر یک دو درم، نمک ہندی واشنہ وقرنفل ازہر یک یک درم، صبر سقوطری وعصارۂ مامیثا ازہر یک پنج درم، مرصاف و میران چینی ونوشادر وزرد چوبہ ازہر یک سہ درم و پوست ہلیلہ زرد چہار درم، اجزاء نرم کوفتہ از پارچۂ حریرہ نرم بیختہ مکرر درہاون سحق نمایند تا مانند غبار [شود[۸]] وہنگام حاجت بامیل درچشم کشند۔

[باسلیقون صغیر[۹]]: درنفع قریب بکبیر است۔

(ص) اقلیمیائے نقرہ وزبدالبحر ازہر یک دہ درم، مس سوختہ پنج درم، سفیداب شستہ و نمک اندرانی ونوشادر وجعدہ وفلفل و دارفلفل ازہر یک دو درم، قرنفل واشنہ ازہر یک یک درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ خوب سحق کنند وبمیل[۱۰] درچشم کشند۔

۱، ۲ ''اخلاط'' و''فرمایند'' نسخہ رضا۔

۳ ''بخار'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

۴ ''معتدل'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مکرر منقول ہے۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

۶ اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

۷ ''فلفل'' نسخہ رضا۔

۸ و ۹ اضافہ ازنسخہ رضا وسالار جنگ۔

۱۰ ''ہمراہ میل'' نسخہ رضا۔

نوع دیگر: اقلیمیائے نقرہ وزبدالبحر از ہر یک دہ درم، مس سوختہ پنج درم، سفیداب شستہ ونمک اندرانی ونوشادر وجعدہ وفلفل ودارفلفل از ہر یک دو درم، قرنفل واشنہ از ہر یک یک درم، فلفل چہار درم و کافور نیم درم، مجموع راکوفتہ ونرم از پارچہ [حریر][1] بیختہ بامیل درچشم کشند۔

نوع دیگر: اقلیمیائے فضہ ہفت درم، شادنج مغسول ودارفلفل از ہر دو درم[2]، مس سوختہ وسفیداب و نمک اندرانی از ہر یک پنج درم، زبدالبحر چہار درم، نمک ہندی وقرنفل ودانہ ابہل واشنہ وسنبل الطیب از ہر یک یک درم، کوفتہ واز پارچہ حریر بیختہ بامیل طلا یا نقرہ درچشم کشند۔

[کحل بنفسجی[3]]: تاریکی چشم ودمعہ وجرب رانافع بود۔

(ص) شادنج شستہ دو درم، دم الاخوین دانگے، روسختج ودارفلفل وسنبل از ہر یک نیم درم، سازج [ہندی[4]] دو دانگ، قاقلہ ومشک از ہر یک دانگے، کافور نیم دانگ ومازویک درم، کوفتہ ونرم بیختہ بامیل درچشم کشند۔

[اغمر لولوی[5]]: جرب وشرناق وضعف[6] بصرہ راسودمند بود۔

(ص) توتیائے کرمانی شستہ، شیخ سوختہ مغسول کردہ از ہر یک دہ درم، مروارید بکر شش درم ونبات پنج درم، کوفتہ وبیختہ مانند غبار نرم صلایہ کردہ بامیل استعمال نمایند۔

[اکسرین احمر[7]]: حرارت شدید کہ درچشم بود، زائل کند وحدقہ راپاک سازد وقروح رانافع باشد وچشم رانوت دہد۔

(ص) افیون وشادنج مغسول ونشاستہ از ہر یک ہشت درم، صمغ عربی ہشت درم، اجزاء کوفتہ ونرم بیختہ بامیل استعمال کنند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[2] ''از ہر یک دو درم'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وجامعہ ہمدرد۔

[6] ''ضعف بصر'' نسخہ رضا۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش وجامعہ ہمدرد۔

[اکسرین ابیض[1]]: حرارت چشم بنشاند و قروح را نافع بود[2]۔

(ص) سفیداب ارزیز ہشت مثقال، صمغ عربی و کتیرا و اقلیمیا نقرہ از ہر یک ہفت درم، انزروت و افیون از ہر یک یک درم، کوفتہ و نرم بیختہ از پارچہ حریرہ، چشم بکشند۔

[اکسرین احمر[3] نسخہ دیگر]: ہماں نفع دہد۔

(ص) شادنج مغسول سہ درم، نشاستہ و اقلیمیا نقرہ و افیون و مروارید و بسد و مایثا از ہر یک یک درم و سفیداب ہفت درم، کوفتہ و بیختہ با میل استعمال نمایند۔

نسخہ دیگر: [قرحہ[4] و مورسرج را نافع باشد]۔

(ص) سفیداب ارزیز ہشت درم، اقلیمیائے نقرہ و صمغ عربی از ہر یک چہار درم، روسختج و نشاستہ و افیون از ہر یک دو درم، شادنج شستہ سہ درم و سرمہ اصفہانی یک درم، کوفتہ و نرم صلایہ کردہ با میل در چشم کشند۔

کحلے کہ مقدمہ نزول و ضعف[5] بصر و انتشار و سلاق را بغایت نافع باشد۔

(ص) توتیا کرمانی شستہ و تو بال مس سوختہ و مروارید ناسفتہ و بسد و شادنج و اقلیمیائے نقرہ و صبر سقوطری و سرطان بحری سوختہ و زعفران و سنبل الطیب از ہر یک دو درم، شادنج عدسی مغسول شش درم، نوشادر و فلفل سفید و دار فلفل از ہر یک یک درم و نیم، مشک دانگے، کوفتہ و بیختہ[6] استعمال نمایند۔

کحل روشنائی: کہ سبل و ظفرہ و جرب را نافع باشد و ظلمت و دمعہ را فائدہ دہد[7]۔

(ص) شادنج مغسول شش درم، مس سوختہ و اقلیمیائے نقرہ و نمک ہندی و بورہ ارمنی از ہر یک چہار درم، زبد البحر ہشت درم، صبر سقوطری و سنبل و قرنفل از ہر یک یک درم، زنجبیل و زنجارو

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] ''ضعف بصرہ'' نسخہ رضا۔

[6] ''نرم بیختہ'' نسخہ رضا۔

[7] ''دہد'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

توتیائے ہندی از ہر یک دو درم، زعفران ونوشادر از ہر یک یک درم کوفتہ وبیختہ چنانکہ رسم است کحل نمایند۔

نوع دیگر: مس سوختہ وشادنج شستہ از ہر یک پنج درم، فلفل و دارفلفل وزعفران وشحم حنظل از ہر یک چہار درم، زنجار وصبر وبورہ ارمنی از ہر یک یک درم واقلیمیائے زرد دو درم، بدستور گرفتہ[1] وہمچوں غبار صلایہ کردہ[2] وقت حاجت بامیل در چشم[3] کشند۔

[کحل زعفران[4]]: تاریکی چشم وخاریدن وآب رفتن را نافع باشد۔

(ص) زعفران وسنبل از ہر یک دو درم، دارفلفل یک درم، فلفل یک ونیم دانگ، نوشادر نیم درم، مازو سہ درم وکافور نیم دانگ، بدستور کحل سازند۔

[کحل جواہر[5]]: کہ مقوی بصر بود وجلائے تمام دہد وصحت چشم نگاہ دارد۔

(ص) سرمہ اصفہانی شش درم، توتیائے ہندی دو درم، ماہیثا ومرجان وپیہ پلنگ وعقیق یمنی ومامیران چینی وفلفل سفید ودارفلفل واقلیمیائے طلا یا نقرہ وروسختج از ہر یک چہار درم، سرطان بحری ومروارید ناسفتہ وساذج از ہر یک شش درم، یاقوت سرخ ولاجورد شستہ وزعفران وتوبال مس از ہر یک دو درم، مجموع را کوفتہ وبیختہ برسنگ ساق صلایہ کردہ ہنگامہ حاجت بامیل طلا یا نقرہ درچشم کشند۔

نسخہ دیگر: قوت چشم بدہد وصحت چشم نگاہ دارد۔

(ص) سرمہ اصفہانی ہفت درم، ماہیثا پنج درم، اقلیمیائے طلا ومروارید ناسفتہ از ہر یک سہ درم، زعفران وبسد از ہر یک نیم درم، شادنج یک درم، فرنجمشک یک قیراط ومشک طسوجے، کوفتہ وصلایہ نمودہ بکار برند۔

کحل دیگر: کہ چشم راقوت دہد وپلک چشم وحدقہ راپاک کند ومادۂ سبل وناخونہ از چشم باز دارد وبصرہ را تیز کند ونور بیفزاید۔

---

[1] ''کوفتہ وبیختہ'' نسخہ رضا۔

[2] ''نمودہ'' نسخہ رضا۔

[3] ''چشم'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

(ص)پوست ہلیلہ کابلی وصبر زرد و امیران چینی وزرد چوبہ از ہر یک دو درم، نمک و طبرزد و مروارید ناسفتہ و کف دریا وزعفران و سنبل ہندی و شادنج مغسول وتخم رازیانہ و سرطان بحری سوختہ وتوتیائے ہندی وشیاف مایثا و کافور وسفید اب ارزیز و اقلیمیائے زرد وورق گل سرخ وحضض مکی و پوست ہلیلہ زرد، اجزاء ہمہ در وزن مساوی بگیرند و بکوبند و بروئے سنگ سماق مکرر بآب بادیان صلابہ کردہ درسایہ خشک نمودہ باز صلابہ کنند[1] ونگاہ دارند و ہمیشہ بامیل طلا درچشم کشند کہ بسیار نافعست۔

[کحل[2] مازو]: کہ بصر راقوت دہد و دمعہ وحکہ را سود دہد۔

(ص) شادنج عدسی و ساذج ہندی از ہر یک دودرم، فلفل و دم الاخوین از ہر کدام نیم درم، رونج سختج و مازو از ہر یک یک مثقال، دانہ قاقلہ و مشک از ہر یک یک دانگ و کافور طسوجے، مجموع چنانکہ رسم است، صلابہ کردہ کحل سازند۔

کحلے کہ بیاض وآثار قروح را از چشم دور سازد و شقرہ را نافع بود۔

(ص)زبد البحر و اقلیمیا نقرہ وسفید اب ارزیز و مس سوختہ از ہر یک چہار درم، سنبل و مروارید ناسفتہ از ہر یک دو درم، صمغ عربی و کتیرا و انزروت و بعر الضب ونشاستہ از[3] ہر یک یک درم، کوفتہ وبیختہ نرم سحق کردہ بدستور کحل سازند۔

کحلے کہ نزول آب را نافع باشد[4]۔

(ص)زہرۂ[5] گاؤ یا بز کوہی دو درم، شحم حنظل یک مثقال، فرفیون ونوشادر از ہر یک نیم مثقال، و سکبینج دو دانگ، اجزاء را بآب رازیانہ[6] یا بآب سداب صلابہ نمایند وخشک سازند باز مکرر صلابہ نمایند و درچشم کشند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[3] ''از ہر یک یک درم.....سازند'' نسخہ رضا میں اتنے الفاظ موجود نہیں ہیں۔

[4] ''کحلے کہ..... باشد'' یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[5] ''زہرۂ گاؤ.....نوشادر'' یہ الفاظ بھی نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[6] ''بآب رازیانہ'' یہ لفظ بھی نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

کحلے کہ مژہ ریختہ را زود برویاند۔

(ص) استخوان خرما کہ سوختہ باشد پنج درم، مرجان کندر چہار درم، سنبل و حب بلسان از ہر یک سہ درم ولا جورد شستہ درم، نرم صلایہ نمودہ در چشم بکشند۔

[**کحل ریاقی**[1]: کہ مقوی بصر باشد ونشف رطوبات از چشم بکند وجرب وسبل را نافع بود۔

(ص) سرمہ اصفہانی و توتیائے ہندی و توبال مس وسنج سوختہ از ہر یک چہار درم و میران چینی یک درم، اجزاء کوفتہ بآب انارین کہ بادام شحم کوفتہ وفشاردہ وصاف کردہ باشد، بسنگ سماق صلایہ کنند وخشک[2] سازند و باز صلایہ کنند و در چشم کشند۔

کحلے کہ صحت چشم نگاہ دارد و دمعہ وسیلان رطوبات[3] را نافع باشد و بصر را جلا دہد۔

(ص) توتیائے ہندی یک درم، سرمہ اصفہانی دو درم، نمک اندرانی ربع درم، زعفران یک طسوج و کافور یک حبہ، مجموع اجزاء کوفتہ قدرے پوست ہلیلہ کابلی در آب باراں جوشانیدہ صاف نمایند وادویہ را بایں آب بسایند تا[4] آب را تمام نشف کند، خشک نمودہ صاف بسایند واز پارچہ باریک بگذارند تا ہمچوں غبار نرم شود بامیل در چشم کشند۔

کحلے کہ محافظت چشم کند و بصارت را جلا دہد۔

(ص) توتیائے کرمانی دوازدہ درم بکوبند ونرم بیختہ در آب مرزنجوش پرورند وخشک سازند پس صبر زرد وحضض وشیاف مایثا از ہر یک یک ونیم درم، زنجبیل وفلفل و دارفلفل و میران چینی از ہر یک یک درم و کافور ربع درم، نرم بسایند و مجموع را با توتیا در ہم آمیختہ خوب سحق کنند و ہر صباح و شام بامیل در چشم کشند۔

[**کحلے**[5]] کہ موجب حدت بصر بود ومنع نزول آب کند۔

(ص) توتیائے کرمانی دہ درم بآب بادیان یا بآب مرزنجوش مکرر پروردہ باید کرد وخشک

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا۔

[2] ''خشک سازند و باز صلایہ کنند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں مذکور نہیں ہے۔

[3] ''رطوبت'' نسخہ رضا و ابن سینا اکیڈمی علی گڑھ (مرکز میکرو فلم نور)۔

[4] ''بسایند تا آب را'' یہ لفظ نسخہ رضا سے غائب ہیں۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا۔

باید ساخت پس آنگاہ زنجبیل و فلفل ودار فلفل و مامیران چینی از ہر یک دو درم، مجموع را کوفتہ وبیختہ دیگر بار بسنگ صلایہ بآب[1] بادیان بسایند وخشک نمایند درچشم کشند واگر طسوجے مشک اضافہ کنند بہتر باشد۔

کحلے کہ پیوست چشم را نافع بود وموجب دمع[2] گردد۔

(ص) فلفل و دار فلفل از ہر یک یک درم، زعفران چہار درم، خضض شش درم، سنبل چہار درم و کافور یک دانگ، مجموع ادویہ را نرم کوفتہ وبیختہ در صلایہ مبالغہ کنند و ہنگام حاجت با میل در چشم کشند۔

کحل دیگر: کہ دمعہ را نافع باشد۔

(ص) سرمہ اصفہانی شش درم، سنج سوختہ دو درم، کف دریا یک درم، توتیای کرمانی کہ بآب بادیان پروردہ باشد، دہ درم و پوست ہلیلہ کابلی دہ درم، مجموع را نرم صلایہ کنند کہ مانند غبار گردد و با میل استعمال کنند کہ مجرب ست۔

[کحل سہ[3] مرارہ]: مقدمہ آب وتاریکی چشم را بغایت نافعست۔

(ص) عصارۂ بادیان وخضض مکی وزہرۂ کلنگ وزہرۂ خروس وزہرۂ کبک از ہر کدام سہ درم، زہرۂ ماہی شبوط و کافور از ہر یک یک ونیم دانگ، ہرچہ زہرہ باشد در سایہ خشک سازند پس مجموع را بآب بادیان بسایند و بگذارند تا خشک شود و یک بار بروئے سنگ صلایہ نرم بسایند و با میل بکار برند کہ سودمند ونافع بود [انشاء اللہ[4]]۔

کحل[5] جوہر داروی: قوت نور باصرہ بدہد وچشم را صاف وروشن گرداند و بیاض وسبل را زائل گرداند[6]۔

(ص) لعل آبدار و فیروزہ و پیہ پلنگ وزہرۂ باز از ہر کدام نیم مثقال، شیاف مایثا یک مثقال وزعفران چہار دانگ، مروارید ناسفتہ و مامیران چینی وخضض مکی وقرنفل وساذج ہندی و

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا۔

۲ ''دمیعہ'' نسخہ رضا وابن سینا علی گڑھ [مرکز وفیلم نور]۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا علی گڑھ۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ حیدرآباد۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش پٹنہ۔

۶ ''کند'' نسخہ رضا۔

سنبل وسرمہ اصفہانی از ہر کدام یک مثقال، جواہر را چنانکہ رسم است، تصویل نمایند و باقی ادویہ را کوفتہ وبیختہ مجموع را در ہم بیامیزند وسحق بلیغ کردہ بامیل در چشم کشند۔

[جوہر داروی[1] نسخہ دیگر]: نور چشم زیادہ گرداند و حافظ قوت بصر باشد۔

(ص) یاقوت سرخ و یاقوت کبود و لعل آبدار از ہر کدام سہ مثقال، زبرجد دو مثقال، فیروزہ پنج مثقال، مرجان دو مثقال، لاجورد مغسول پنج مثقال، ورق طلا و ورق نقرہ و عنبر اشہب از ہر کدام و نیم مثقال، سرمہ اصفہانی بست مثقال، توتیائے کرمانی مغسول دہ مثقال، بعر الضب و سرگین خفاش و مروارید ناسفتہ از ہر کدام دو مثقال، اجزاء چنانکہ مذکور شد، ہر یک را بحد خود تصویل کردہ و نرم سودہ در ہم آمیختہ و در حریر بیختہ بامیل طلا در چشم کشند۔

کحل [رمادی[2]]: بصر را قوت دہد و نور باصرہ را زیادہ کند[3] و سبل وجرب را نافع باشد۔

(ص) سرمہ اصفہانی و توتیائے کرمانی و تو بال مس و سنج محرق از ہر کدام دہ درم، ما میران چینی و مروارید ناسفتہ از ہر دو درم، بدستور چنانکہ رسم است کحل سازند۔

کحل دیگر: کہ جاذب[4] النور گویند، روشنای چشم بدہد و قوت باصرہ را محافظت کند۔

(ص) سرمہ اصفہانی[5] بآب بادیان پروردہ [دواز[6] دہ درم، مرقشیثا ذہبی ہشت درم، توتیائے پروردہ] در [آب[7]] باران و اقلیمیای نقرہ محرق و مغسول از ہر یک دہ درم و مروارید ناسفتہ دو درم، اجزاء را [چنانکہ[8] باید کوفتہ و نرم سودہ و دودانگ، مشک را جدا نرم سودہ] بیامیزند و باہم نرم بسایند چنانکہ خوب در ہم آمیختہ شود، بامیل در چشم کشند۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش پٹنہ۔

[3] "گرداند" نسخہ رضا۔

[4] "حالت النور" نسخہ رضا۔

[5] "اصفہانی" نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا و جامعہ ہمدرد۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

کحل دیگر: حرارت چشم بگشاید وضعف باصره رازائل کند وحدقہ وچشم راقوت دہد وصاف کند۔

(ص) سرمہ اصفہانی پروردہ بآب بادیان واقلیمیائے فضی وسفیداب قلعی مغسول ونشاستہ از ہر یک پنج درم، توتیائے کرمانی شستہ سہ درم، ومامیران چینی یک درم ونیم، اجزاء کوفتہ وبیختہ در چشم کشند۔

کحل دیگر: کہ دواء الکاتب گویند۔ قوت چشم بدہد وقوت باصرہ[1] نگاہ دارد ونور باصرہ زیادہ گرداند و نشف رطوبات کند۔

(ص) شیاف مایثا وتخم گل از ہر یک یک درم، سرمہ پروردہ بآب بادیان سہ درم وپوست ہلیلہ زرد ونیم درم، اجزاء را بآب غورہ بسایند وخشک سازند ویک دانگ کافور سودہ[2] دروی داخل کردہ دیگر بار بسایند ودر چشم کشند۔

کحل دیگر: حدت بصر زیادہ کند وقوت دہد وروشن کند وصحت چشم نگاہ دارد[3]۔

(ص) برادہ[4] نقرہ سوختہ وشستہ ومروارید ناسفتہ وصبر سقوطری ونبات وطبرزد وشیح سوختہ از ہر یک یک درم، سرمہ پروردہ بآب باراں پنج درم، مامیران چینی نیم درم، کافور دو دانگ ومشک دو قیراط، اجزاء را نرم کوفتہ واز پارچہ حریر نرم بیختہ، ہر صباح وشام بمیل در چشم کشند۔

---

[1] ''صحت چشم'' نسخہ رضا۔

[2] ''سودہ.....کشند'' اتنے الفاظ نسخہ رضا سے غائب ہے۔

[3] یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] ''برادۂ نقرہ.....کافور'' اتنے الفاظ نسخہ رضا میں موجود نہیں ہیں۔

باب دوم از مقالہ ہفتم

در بیان ذرورات

ذرور[ابیض[۱]]: کہ در آخر رمد نافع است۔

(ص) انزروت کہ بشیر خر پرورده باشد ده درم، نوشادر و صمغ عربی و شکر طبرزد از ہر کدام یک درم، اجزاء کوفتہ و نرم بیختہ خوب سحق کردہ بقفا بخوابند و در چشم [ذرور۲] کشند۔

[ذرور[۲] اصفر]: رمد کہنہ و ذرور چشم کہ سبب آں رطوبات باشد، سود دہد۔

(ص) انزروت پرورده ده درم، شیاف مایثا پنج درم، صبر زرد و زعفران و تخم گل از ہر یک پنج درم وافیون چہار دانگ، اجزاء کوفتہ واز حریر نرم بیختہ، بقفا خوابیدہ ذرور کنند و زمانے خوابیدہ باشد کہ دواء اثر کند۔

ذرور[کافوری[۴]]: حرارت چشم و رمد را سود دہد و درد ساکن گرداند۔

(ص) صدف سوختہ و مروارید ناسفتہ از ہر یک دو درم، نوشادر مشیح محرق از ہر کدام یک درم و کافور یک دانگ، کوفتہ و بیختہ بکار برند۔

ذرورے کہ در ابتدائے رمد مفید بود۔

(ص) اقلیمیائے نقرہ و صبر سقوطری از ہر یک یک درم، کتیرا بست درم، صمغ عربی چہار درم، نشاستہ سہ درم افیون دو درم، مجموع را کوفتہ واز پارچہ حریر بیختہ و بآب بادیان پرورده خشک نمودہ ذرور سازند۔

ذرور دیگر: رمد کہنہ را نافع بود۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ و ابن سینا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و سالار جنگ۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

(ص) سفیداب شسته واقلیمیائے فضہ[1] از ہر یک دو درم، شادنج مغسول ومس سوختہ از ہر یک سہ درم ونیم، کتیرا شش درم، صمغ عربی چہار درم، افیون نیم درم، لولو غیر مثقوب وزبد البحر و نبات مصری ونشاستہ از ہر یک چہار درم، کوفتہ وبیختہ ذرور کنند۔

نسخہ دیگر: رمد دموی صعب را بغایت نافع بود ومجرب ومستعمل مولف است۔

(ص) چشمیزہ مقشر کردہ از پوست پنج درم، دم الاخوین یک درم وکف وسفیدۂ تخم مرغ[2] سہ درم، باید کہ سفیدۂ مرغ در ظرف چینی بدست بزنند تا تمام کف شود، آں را خشک ساختہ مجموع را نرم صلایہ نمایند وہنگام حاجت صبح وشام ذرور سازند۔

ذرورے کہ دمعہ وظلمت وحکۂ چشم را مفید بود۔

(ص) آب بادیان پنجاہ درم، قنبیل وزہرۂ کلنگ وزہرۂ کبک از ہر یک سہ درم، مشک وکافور از ہر یک نیم مثقال، ادویہ را سائیدہ بآب بادیان پروردہ کنند وخشک سازند پس سحق کنند وبکار برند۔

ذرور [ملکایا][3]: رمد وورد پنج را مفید بود۔

(ص) انزروت پروردہ دہ درم، نشاستہ ونبات از ہر یک سہ درم وخسک مقشر پنج درم، اجزاء مساوی گرفتہ بسایند وذرور سازند۔

ذرورے کہ دمعہ وجرب وضعف بصر[4] را نافع بود۔

(ص) توتیائے کرمانی شستہ دو درم، پوست ہلیلہ زرد وصبر سقوطری ودار فلفل وزرد چوبہ از ہر یک ہشت درم وفلفل دو درم، اجزاء کوفتہ ونرم بیختہ[5] وسودہ استعمال کنند۔

ذرور [عنبر][6]: کہ ریش چشم وباد سبل وجرب را سود دہد۔

(ص) توتیائے کرمانی مغسول وشیح سوختہ وشستہ وشکر طبرزد از ہر کدام پنج درم، انزروت

---

[1] ''فضہ از ہر یک دو درم، شادنج .....لولوی'' اتنے الفاظ نسخہ رضا پور میں موجود نہیں ہیں۔

[2] ''سفیدۂ تخم مرغ'' نسخہ رضا وابن سینا۔

[3] نسخہ رضا۔

[4] ''بصر'' یہ لفظ نسخہ رضا میں مرقوم نہیں ہے۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

پرورده وشیاف مایثا از هریک یک درم، چنانکه رسم است نرم سحق نموده استعمال کنند۔
ذرور دیگر: ظفره را برطرف سازد۔

(ص) مایثا وساذج وحماما از هریک یک دانگ، کوفته واز پارچه حریر نرم بیخته بکار برند۔
ذرورے کہ درد چشم اطفال را سودمند[1] بود۔

(ص) انزروت پرورده وچشمیزه مقشر از هریک ده درم، مامیران ودم الاخوین از هرکدام دو درم، کوفته واز حریره بیخته ونیک سائیده ذرور سازند۔
ذرور دیگر: سبل را نافع باشد۔

(ص) توتیائے شسته دو درم، مامیران چینی وزبدالبحر وحضض مکی وصبر سقوطری ودارفلفل وپوست هلیله زرد از هریک یک مثقال، انزروت پرورده دو مثقال وصمغ عربی یک مثقال، مجموع را کوفته واز حریر باریک بیخته ذرور سازند[2]۔
نسخه دیگر: که بیاض را برطرف کند وچشم را جلا دهد۔

(ص) توتیائے هندی وسرمه اصفهانی هر دو را سوخته وتوبال مس سوخته از هریک کدام سه درم، مامیران چینی ومرصاف وصدف سوخته از هریک دو درم، نرم کوفته وصلایه کرده استعمال نمایند۔
نسخه دیگر: بیاض را نافع باشد هرگاه که در قرنیه نتوء نباشد۔

(ص) سرگین خطاف وعاقرقرحا وانزروت وزنگار وسقمونیا واقلیمیائے فضی، اجزاء را برابر بگیرند، کوفته وبیخته نرم بسایند واستعمال کنند۔
نسخه دیگر: بیاض رقیق را برطرف سازد۔

(ص) انزروت ومروزبدالبحر وشکر طبرزد، مجموع را دروزن مساوی بگیرند، نرم صلایه نموده ذرور سازند۔
نسخه دیگر: بیاض را سود دهد۔

(ص) سرطان محرق واقلیمیائے نقره وبعرالضب وشیح سوخته وزبدالبحر، اجزاء مساوی دروزن گرفته، نرم بسایند وذرور سازند۔

---

[1] ''مفید بود'' نسخه رضا وابن سینا۔
[2] ''نمایند'' نسخه رضا وابن سینا۔

نسخه دیگر: جوشعیره ورمدراسوددهد۔

(ص) سفیداب شسته وشادنج شسته وانزروت پرورده ازهریک دودرم، دم الاخوین نیم درم، چشمیزه مقشر سه درم وشیح سوخته یک درم، مجموع را نرم کوفته وسحق بلیغ نموده چنانکه رسم است، استعمال کنند۔

بباید دانست که تا سه روز ازابتدائے علت وآزارچشم را بگذارند کحل وذرورو غیره استعمال نباید کردوچشم را بدو نباید رنجانید و هرگاه که ذرور بکار دارند، زیر پلک چشم نباید ریخت مگر در بیاض که ذرور را بر بالائے بیاض باید پاشید وچشم را باز کرده باید داشت که حصه پلک وچشم از حدت دوا زحمت نکشد۔

باب سوم از مقالہ ہفتم

در بیان برودات

برود[کافوری[1]]: خارش وسوزش چشم را مفید بود۔

(ص) توتیائے کرمانی مغسول پنج درم وکافور دو درم، نرم صلابہ نمودہ استعمال کنند۔

برود[اسود[2]]: اوجاع چشم را مفید بود۔

(ص) افیون دہ درم، مشک یک درم، زعفران دو دانگ، مرصاف پنج درم، مس سوختہ دو درم، شکر طبرزد دو دانگ، مرو خضض مکی وحلبہ وگلنار وساذج ہندی از ہر[3] یک یک دانگ، بدستور برود سازند۔

برودے کہ حرارت چشم را ساکن گرداند وچشم را خشک سازد[4]۔

(ص) اقلیمیائے[5] ذہبی چہار درم، توتیائے ہندی وسرمہ اصفہانی از ہر یک پنج درم، توتیائے ہندی را بسوزانند واجزاء را نرم کوفتہ وبیختہ با گلاب وخل خمر بسرشند پس در خرقہ کتان بستہ مکرر در آب صاف بمالند وبشویند وبگذارند کہ تہ نشیں شود، آب را از بالائے آں بآہستگی دور کنند وخشک سازند وبادو دانگ کافور نیکو کنند وبکار برند۔

برودے کہ چشم بہ کند ورمد را سود دہد۔

(ص) ساذج ہندی وافیون ونشاستہ از ہر یک ہفت درم، صمغ عربی سی درم، اقلیمیائے فضی مغسول چہل درم وسفیداب ارزیز شصت درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بسایند واستعمال کنند۔

برود[فارسی[6]]: بصر را قوت بخشد وچشم را محافظت کند۔

۱و۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''از ہر یک .....سازند'' اتنے الفاظ نسخہ رضا میں محو ہیں۔

۴و۵ یہ پورا جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔ و ''اقلیمیائے ذہبی چہار درم'' یہ الفاظ نسخہ رضا سے محو ہیں

۶ اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

(ص) توتیائے کرمانی و ہزارفشاں واقلیمیائے فضی، مجموع را مغسول کردہ از ہر کدام پنج درم، سنبل و ساذج ہندی وزعفران از ہر یک یک درم، مروارید بکر دو درم، کافور دودانگ و مشک یک دانگ، مجموع را سحق بلیغ نمودہ استعمال[1] کنند۔

برود[احمر][2]: رطوبات چشم نشف کند وسوزش باز دارد و چشم خشک کند۔

(ص) شادنج مغسول دہ درم، روسختج[3] پنج درم، مروارید یک مثقال و نبات دو دانگ، بدستور نرم صلایہ کردہ استعمال کنند۔

برود[رمانی][3] منقول از ذخیرہ: چشم را قوت دہد و بصر را تیز گرداند۔

(ص) بگیرند انار ترش و شیریں با دانہ وتخم بکوبند و بفشارند و آب آں گرفتہ بیالایند و نیکو صاف کنند و مقدار یک من آب از آب انارین با صد درم انگبین اضافہ کردہ در دیگ سنگیں با آتش ملائم بجوشانند و کف آں را بردارند و بقوام آورند و نگاہ دارند و ہنگام[4] حاجت بکار برند۔

برودے کہ چشم را جلا دہد و تقویت بصر کند۔

(ص) شادنج مغسول و روسختج از ہر یک پنج درم، صبر سقوطری و بورہ ارمنی از ہر یک یک درم، زنگار و فلفل و شحم حنظل وزعفران و نانخواہ از ہر[5] یک یک درم، کوفتہ و بیختہ استعمال نمایند۔

برود[حصرم][6]: کہ سلاق و سبل و جرب و ظفرہ را سود دہد۔

(ص) توتیائے کرمانی ہفت و نیم درم، پوست ہلیلہ زرد و زنجبیل از ہر یک پنج درم، زرد چوبہ یک وقیہ، دار فلفل و ما میران از ہر یک دو درم و نمک ہندی چہار دانگ، مجموع را کوفتہ و بیختہ بآب نمودہ پروردہ پنج بار یا ہفت بار مکرر[7] بآب نمودہ تازہ کنند و خشک نمودہ صلایہ [نمایند][8] و بکار برند۔

---

[1] ''بکار برند'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

[4 و 5] ''ہنگام ضرور استعمال نمایند'' و ''از ہر یک نیم درم، کوفتہ و نرم بیختہ استعمال کنند'' نسخہ رضا۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا و سالار جنگ۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد و خدا بخش۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

برود[حصرم[1] دیگر]: حرارت وسلاق ودمعہ راسود دہد۔

(ص)توتیائے کرمانی بکوبند[2] وبآب ترنمودہ بسایند ویک ہفتہ درآب غرق نمودہ بگذارند وبازمکرر بسایند وخشک سازند واستعمال کنند[3]۔

برود دیگر: حرارت وبیاض ودمعہ وسلاق وسبل وظفرہ راسود دہد[4]۔

(ص)توتیائے کرمانی شستہ وبآب نمودہ پروردہ دہ درم، پوست ہلیلہ زرد وزنجبیل وزرد چوبہ ازہر یک پنج درم، دارفلفل ومامیران چینی ازہر یک سہ درم، بورۂ ارمنی [نیم درم[5]] ومروارید ناسفتہ یک درم ونمک ہندی یک درم[6]،کوفتہ ونرم بیختہ استعمال کنند۔

برود دیگر: ملائم قروح وبثور کہ دراجفان باشند، سود دہد۔

(ص)شادنج مغسول وروبخت وافیون ونشاستہ ازہر یک شش درم، صمغ عربی سہ درم، اقلیمیائے ذہبی چہل درم وسفیداب شستہ، اجزاء کوفتہ وبیختہ ونرم[7] سائیدہ استعمال کنند۔

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا وجامعہ ہمدرد۔

۲ ''نرم کوفتہ'' نسخہ ابن سینا۔

۳ یہ پورا جملہ نسخہ رضا سے محو ہے۔

۴ یہ پورا جملہ نسخہ رضا سے محو ہے۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۶ ''بورۂ .....ارمنی یک درم'' اتنے الفاظ نسخہ ابن سینا سے محو ہیں۔

۷ ''ونرم بیختہ وسائیدہ'' نسخہ ابن سینا۔

باب چهارم از مقالهٔ هفتم

در بیان شیافات

شیاف [ابیض[۱]]: رمد گرم را مفید بود و تسکین دهد۔

(ص) سفیداب ارزیز هفت درم، صمغ عربی پنج درم، افیون و کتیرا از هر کدام [یک درم[۲]]، مجموع را کوفته و بیخته و سوده با سفیدهٔ تخم مرغ بسرشند و شیاف سازند و هنگام حاجت بشیر دختران بسایند و استعمال کنند۔

شیاف [ابیض کافوری[۳]]: رمد دموی و صفراوی را نافع باشد و درد و سوزش را تسکین دهد۔

(ص) سفیداب مغسول شش درم، انزروت پرورده بشیر خرسه درم، کتیرا دو درم، نشاسته پنج درم، افیون نیم درم و کافور دو دانگ، مجموع را کوفته و نرم بیخته با سفیدهٔ تخم[۴] مرغ بسرشند و صاف نموده خشک کرده از گرد و غبار نگاه دارند، چندانکه خشک شود هنگام حاجت با شیر دختران سائیده در چشم چکانند۔

شیاف [ابیض اندرانی[۵]]: ابتدائے رمد را نافعست۔

(ص) سفیداب مغسول و انزروت پرورده از هر یک دو درم، افیون و صمغ عربی از هر یک یک درم، بدستور متعارف چنانکه مذکور شد با سفیدهٔ تخم مرغ سرشته صاف[۶] سازند و استعمال کنند۔

شیاف [ابیض کندری[۷] صغیر]: قرحه و رمد بلغمی و مده غلیظ را نافع بود و رمد گرمی صفت را فائده دهد۔

(ص) سفیداب ارزیز هفت درم، انزروت پرورده و افیون و کتیرا از هر کدام یک درم، صمغ عربی چهار درم و کندر نیم درم، مجموع را کوفته و بیخته بآب باراں سرشته شیاف سازند و استعمال[۸] نمایند۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔

۲ اضافه از نسخه رضا و ابن سینا۔

۳ تا ۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ و ۷ "شیاف" نسخه رضا۔ و اضافه از نسخه رضا۔

۸ اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا و خدا بخش۔

شیاف شادنج: سبل وظفره وسلاق وبیاض رانافع باشد۔

(ص) شادنج مغسول شش درم، صمغ عربی پنج درم، مس محرق وزاج محرق از هرکدام دو درم، افیون وصبر سقوطری از هریک نیم درم زعفران ومرمکی از هریک یک دانگ، کوفته وبیخته شیاف سازند۔

شیاف شادنج[۱]: غلظت جفن ودرآخر رمد سود دهد۔

(ص) شادنج مغسول ده درم، مس محرق هشت درم، صمغ عربی وکتیرا ومرصاف از هریک دو درم، بسد ومروارید ناسفته وساذج هندی از هریک چهار درم، دم الاخوین وزعفران از هریک یک درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب باران بسایند وشیاف سازند۔

شیاف زنگار[۲]: جرب وسبل وبیاض رانافع بود۔

(ص) زنگار سه درم، اقلیمیائے نقره وصمغ عربی وسفیداب واشق از هرکدام دو درم، اشق را بآب سداب حل کنند وباقی ادویه کوفته وبیخته باهم بسرشند۔

شیاف انزروت[۳]: ابتدائے نزول آب وتاریکی چشم رانافع است۔

(ص) انزروت پرورده وشیاف مایثا از هریک هفت درم، مرصاف وبورهٔ ارمنی وفلفل سفید از هریک چهار درم، زرنیخ زرد دو درم، وزعفران نیم درم، کوفته ونرم بیخته شیاف سازند۔

شیاف [اسود[۴]]: حرارت جفن رانافع است وبادها که درچشم باشند، سود دهد۔

(ص) مس سوخته وافیون از هریک جزوے ومروارید بکر نیم جزو [واقاقیا[۵] دوجزو]، اجزاء کوفته وبیخته شیاف سازند۔

شیاف [حلونی[۶]]: بادها که درچشم باشند، پراگنده کند وآماس ملتحمه بنشاند۔

(ص) شادنج مغسول ومس سوخته از هریک سه درم، اقاقیا دو درم، کتیرا وصمغ عربی وسنبل وزعفران از هریک یک درم، چنانکه رسم است بآب سرشته شیاف سازند۔

---

۱ ''شیاف احمرلین'' نسخه رضا۔

۲و۳ ''شیاف اخضر'' و ''شیاف اصفر'' نسخه رضا۔

۴ اضافه ازنسخه رضا، جامعه همدرد وخدا بخش۔

۵ اضافه ازنسخه رضا وسالار جنگ۔

۶ اضافه ازنسخه رضا اور جامعه همدرد۔

شیاف [انار[۱]]: قرحہ ومورسرج وحرارت جفن راساکن[۲] گرداند۔

(ص)[اقلیمیائے[۳] طلا وسفیداب ومس سوختہ وسرمہ اصفہانی وصمغ عربی وکتیرا وسرب سوختہ از ہر یک ہفت درم وافیون یک درم، اجزاء رانرم کوفتہ بآب باراں سرشتہ شیاف سازند]۔

شیاف انار، نسخہ دیگر: درنفع قریب باول بود۔

(ص) سرب سوختہ وکتیرا وصمغ عربی از ہر یک شش درم وافیون نیم درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ شیاف سازند۔

ودربعضے نسخہا اقلیمیائے فضی وسفیداب از ہر کدام شش درم وکندر چہار درم اضافہ میکنند[۴]۔

[شیاف انار[۵]، نسخہ دیگر]: [قرحہ[۶] ومورسرج راسود دارد وحرارت جفن راساکن گرداند]۔

(ص) اقلیمیائے طلا وتوتیا وسرمہ اصفہانی وسفیداب وانزروت پروردہ وکندر از ہر یک دو درم وانزروت سوختہ سہ درم، دم الاخوین وافیون از ہر یک یک درم، کوفتہ وبیختہ [شیاف[۷]] سازند۔

شیاف [کندر[۸]]: قرحہ وبثور کہ درجفن باشند، مفید بود۔

(ص) اشق وانزروت پروردہ از ہر یک پنج درم، کندر دہ درم وزعفران دو درم، اجزاء نرم کوفتہ وبیختہ بلعاب حلبہ سرشتہ شیاف سازند۔

شیاف [قلندر[۹]]: ظفرہ وبیاض رابغایت نافع باشد۔

(ص) روی سوختہ پنج درم، زنگار دو درم، نوشادر وقلندر[۱۰] وبورہ ارمنی از ہر یک یک درم و

---

۱ اضافہ ازنسخہ رضا۔

۲ ''سود دہد'' نسخہ رضا وابن سینا۔

۳ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدابخش وجامعہ ہمدرد۔

۴ اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وسالار جنگ۔

۵ اضافہ ازنسخہ رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

۶ اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وخدابخش۔

۷ اضافہ ازخدابخش وسالار جنگ۔

۸ اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا علی گڑھ۔

۹ اضافہ ازنسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

۱۰ ''قلقند'' درنسخہ آندھراپردیش گورنمنٹ مینوسکرپٹ، حیدرآباد۔

زرنیخ نیم درم، مجموع را کوفته وبیخته یک هفته در سرکه بگذارند پس سرشته شیاف سازند واستعمال کنند[۱]۔

شیاف [مر]: ظفره وطرفه را نافع باشد۔

(ص) مرصاف وکندر وزعفران از هر یک پنج درم وزرنیخ سرخ نیم درم، اجزاء کوفته وبیخته شیاف سازند واستعمال کنند[۲]۔

شیاف [مرارات[۳]]: انتشار ومقدمہ آب نزول را نافع باشد وبصرہ را جلا دہد وروشنائی بیفزاید۔

(ص) زہرہ کلنگ وزہرہ شبوط وزہرۂ بز کوہی وزہرۂ باز وزہرۂ کبک وزہرہ باشق، مجموع خشک کردہ از ہر یک [جزوے[۴]] بگیرند، صلایہ کردہ قدرے شحم حنظل وقدرے سکبینج در آب بادیان حل سازند وصاف کنند ومرارات را درآں شیاف سازند وبکار برند۔

شیاف [مرارات[۵]] نسخہ دیگر: ہماں نفع دہد۔

(ص) زہرۂ باشق وزہرہ بازوزہرۂ کبک وزہرۂ دراج وزہرۂ کبوتر وزہرہ لقلق وزہرۂ ماہی شبوط وزہرۂ کفتار وزہرۂ بز کوہی وزہرۂ روباہ وزہرۂ خرگوش وزہرۂ آہو وزہرۂ خر، مجموع زہرہا را خشک کردہ از ہر یک جزوے بگیرند، ہمہ مساوی دروزن باشند، مکرر بآب بادیان بر[۶] بالائے سنگ سماق صلایہ کنند ووقت حاجت بآب بادیان سودہ در چشم کشند۔

شیافے کہ مقدمہ نزول آب را بغایت نافع باشد۔

(ص) انزروت پنج درم، شیاف ماہیثا پنج درم، زعفران نیم مثقال، زرنیخ سرخ یک درم، بورۂ ارمنی وفلفل سفید وافیون از ہر یک دو درم، کوفتہ وبیختہ شیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف [دینار بخون]: جرب وبیاض وسبل وظفرہ را سودمند بود وبصر را جلا دہد۔

---

۱ ''نمایند'' نسخہ رضا۔

۲ یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا سے ماخوذ ہے۔ اس کا تذکرہ نسخہ آزاد وابن سینا سے محو ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش پٹنہ۔

۵ اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا علی گڑھ۔

۶ ''بر بالائے.... بآب بادیان'' اتنے الفاظ نسخہ رضا سے غائب ہیں۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

(ص)اقلیمیاء وسفیداب ارزیز ازهر یک ده درم، کتیرا ومرصاف ازهر یک پنج درم، مروارید ناسفته و بسد ودم الاخوین ازهر یک چهار درم، زرنیخ سرخ و نبات واقاقیا ازهر یک دو درم،کوفته وبیخته شیاف سازند۔

شیاف[دینار[1] اخون]نسخه دیگر: سبل رقیق رابرطرف سازد۔

(ص)زرد چوبه وشادنج مغسول وشیاف مایثا وصبر زرد، همه اجزاء برابر دروزن بگیرند، کوفته وبیخته بآب باران سوده شیاف سازند۔

شیافے کہ رمد سوداوی راسود دہد۔

(ص)سفیداب واقلیمیا ازهر یک کدام ده درم، افیون ونشاسته ازهر یک یک درم وکتیرا[2] یک نیم درم،کوفته وبیخته بدستور متعارف شیاف سازند۔

شیافے کہ غرب راسودمند بود[3]۔

(ص)صبر زرد وکندر وانزروت ودم الاخوین وسرمه اصفهانی وشب یمانی ازهرکدام یک درم[4] وزنگار یک دانگ ونیم ،اجزاءکوفته ونرم بیخته بگلاب بسرشند وشیاف سازند واستعمال نمایند۔

شیاف[وردی[5]]: جهت نتوءقرنیه وقروح وبثور ومورسرج والتصاق طبقه عنبیه وکمنه رانافع باشد۔

(ص)ورق گل هفتا دودومثقال،اقلیمیائے نقره مغسول کرده وصمغ عربی ازهر یک بست و چهارمثقال، زعفران شش مثقال ،مرصاف وافیون وسرمه ازهر یک دومثقال،مجموع راکوفته وبیخته بآب باران شیاف سازند۔

شیاف[حلتیت[6]]: خیالات ومقدمه نزول آب رانفع دہد۔

(ص)حلتیت وخربق سیاه ازهر یک ده درم وسکبینج سه درم،بعسل بسرشند وشیاف سازند۔

---

[1] اضافه ازنسخه رضا وجامعه همدرد۔

[2] ''کتیرا.....سازند'' اتنے الفاظ نسخه رضا سے محو ہیں۔

[3] یه جمله نسخه رضا میں موجود نہیں ہے۔

[4] ''صبر زرد.....یک درم'' اتنے الفاظ نسخه رضا سے محو ہیں۔

[5] اضافه ازنسخه رضا، خدا بخش وسالار جنگ۔

[6] اضافه ازنسخه رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

شیاف [علائی][1]: حکہ وجرب وسلاق وظلمت ودمعہ وسبل وظفرہ وخشونات اجفان رانافع باشد۔

(ص) توتیائے کرمانی مغسول شش درم، مامیران چینی وشیاف مایثا ازہر یک پنج درم، دارفلفل وزنجبیل وزبدالبحر وحضض مکی ازہر یک سہ درم، زعفران دو درم، کتیرا وصمغ عربی ازہر یک دونیم درم، پوست ہلیلہ زرد وساذج ہندی ازہر یک سہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب غورہ مکرر بروئے سنگ صلایہ کردہ خشک سازند وشیاف نمایند ودرچشم کشند۔

[شیاف علائی[2] نسخہ] دیگر: چشم راجلا دہد ودواء بسیار مبارک وسودمند بود۔

(ص) توتیائے کرمانی مغسول وپوست ہلیلہ زرد وکتیرا ازہر یک پنج درم، نوشادر یک دانگ، زرد چوبہ سہ مثقال، زنجبیل وصمغ عربی وشیاف مایثا ازہر یک دو مثقال، دارفلفل ونمک ہندی ومامیران وزعفران وصبر زرد وحضض مکی ازہر یک یک مثقال، اجزاء کوفتہ وبیختہ بآب نمودہ مکرر نرم سودہ وصلایہ کردہ شیاف سازند وخشک نمودہ نگاہ دارند وہنگام حاجت با گلاب سودہ درچشم کشند۔

شیاف دیگر: رمد راسودمند بود[3]۔

(ص) کتیرا وسفیداب ارزیز ازہر یک دو درم، افیون دو دانگ، شیاف مایثا یک درم، حضض ہندی نیم درم ودم الاخوین ربع درم، مجموع راکوفتہ ونرم بیختہ بسفیدۂ تخم مرغ سرشتہ شیاف سازند وہنگام حاجت بشیر دختران سودہ درچشم کشند۔

شیاف دیگر: دردِ[4] مزمن رابغایت نافع باشد۔

(ص) دہنہ فرنگی ومروارید ناسفتہ وتوتیای کرمانی وزبدالبحر وگل کاسنی ازہر یک یک جزو کوفتہ وبیختہ با روغن بادام چرب سازند سہ روز وسہ شب درآفتاب وماہتاب بگذارند وبسفیدۂ تخم مرغ سرشتہ شیاف سازند ودرچشم کشند۔

شیاف دیگر منقول از ذخیرہ است: شعر زائد وجرب[5] وکمنہ وسبل وسلاق وسوزش چشم راسود دارد۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، جامعہ ہمدرد وسالار جنگ۔

[3] ''باشد'' نسخہ رضا۔

[4] ''رمد مزمن'' نسخہ رضا۔

[5] ''جرب کہنہ'' نسخہ رضا۔

(ص) زنگار شش درم، صمغ عربی واشق از هر یک دو درم و کندر[1] زرد یک درم، کوفته وبیخته بآب سداب شیاف سازند واستعمال کنند۔

شیاف دیگر: شعر زائد وجرب کهنه وسبل کهنه را سود دہد۔

(ص) صمغ عربی وکتیرا وسفیداب ومرصاف وصبر زرد وانزروت پرورده وزنگار وزرنیخ سرخ وقلقطار سوخته از هر یک دو درم، دم الاخوین واقاقیا از هر یک نیم درم، توتیا وحضض مکی وسنبل الطیب ومازو سوخته از هر یک یک درم، سرزو سه درم، اشق وافیون از هر یک نیم درم، سرزو وصمغها را بآب سداب وترشی ترنج حل کنند و باقی ادویه را کوفته و[نرم][2] بیخته بسرشند وشیاف سازند و هنگام حاجت استعمال نمایند۔

شیاف دیگر: رمد حار وورم جفن وملتحمه را سود دہد ودرد ساکن کند وخواب آورد۔

(ص) شیاف مایثا دوازده مثقال، انزروت شش مثقال، شادنج[3] مغسول سه مثقال، افیون نه مثقال، عصارهٔ بیخ لفاح دو مثقال، صمغ عربی یک نیم مثقال وکتیرا سه مثقال، اجزاء کوفته و نرم بیخته بآب بسرشند وشیاف سازند ودر سایه خشک کنند وهنگام حاجت بآب سائیده در چشم کشند۔

شیاف دیگر: همان نفع دہد۔

(ص) عصارهٔ مایثا بست و چهار مثقال، انزروت چهار مثقال، صمغ عربی دوازده مثقال، زعفران[4] ومر مکی وافیون وزاج سوخته از هر یک هشت مثقال[5]، اجزاء نرم کوفته وبیخته باران شیاف سازند وهنگام حاجت بسفیدهٔ تخم مرغ سائیده بکار برند۔

شیاف دیگر: چشم را جلا دہد ومقوی بصر باشد وجرب وسبل ومقدمه نزول را فائده[6] دہد۔

(ص) اقلیمیائے ذہبی ومروارید ناسفته از هر یک دو درم، مامیران چینی وفلفل وسفیداب

---

[1] ''سرزو یک درم'' نسخه رضا۔

[2] اضافه از نسخه رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[3] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد وخدا بخش۔

[4] ''زعفران ومر مکی وافیون وزاج سوخته از هر یک هشت مثقال'' یه الفاظ نسخه ابن سینا کی عبارت سے محو ہیں

[5] ''مثقال'' یه لفظ نسخه رضا کی عبارت سے محو ہے۔

[6] ''سود دہد'' نسخه رضا۔

از هر یک یک درم، صبر زرد وشیاف مایثا[۱] از هر یک نیم درم، زبد البحر وروئ سوخته از هر یک نیم درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب بادیان شیاف سازند و در سایه خشک کنند و هنگام حاجت بآب بادیان سائیده در چشم کشند۔

شیاف دیگر: جرب و باد سبل و بیاض را نافع باشد[۲]۔

(ص) زنگار و صمغ عربی وسفیداب ارزیز از هر یک جزوے بگیرند، کوفته واز حریر بیخته بآب سداب شیاف سازند۔

شیاف دیگر: مقوی بصر باشد وچشم را جلا دهد وحکه وسوزش جفن را سود دهد و جرب را مفید بود۔

(ص) توتیائے کرمانی وشبح محرق وسفیداب ارزیز از هر یک یک درم، مروارید ناسفته و نمک هندی از هر یک نیم درم، صمغ عربی وعصارهٔ مایثا از هر یک [یک درم[۳]، مشک] دو درم، شادنج مغسول ومامیران چینی و اقلیمیا نقره ومس سوخته از هر یک یک درم، مشک و کافور از هر یک یک طسوح، اجزاء کوفته ونرم بیخته بآب سماق بسرشند دو شیاف سازند و در سایه خشک کنند و هنگام حاجت بگلاب سائیده در چشم کشند۔

شیاف دیگر: که در ابتدائے رمد سود دهد۔

(ص) اقلیمیائے ذهبی ونحاس محرق از هر یک سه درم، شیاف مایثا دو درم، اقاقیا وافیون و سرمه اصفهانی از هر یک درمے، اجزاء کوفته وبیخته بآب باران سائیده در چشم کشند۔

شیاف دیگر: که غشاوه را نافع باشد۔

(ص) مرکی وزعفران از هر یک دو درم، سنبل الطیب پنج درم، دخان زجاج پانزده درم و صمغ عربی چهار درم، اجزاء کوفته وبیخته بآب باران بسرشند وشیاف نموده در سایه خشک کنند و هنگام حاجت بآب باران سائیده در چشم کشند۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا وابن سینا۔

۲ ''بود'' نسخه رضا۔

۳ اضافه از نسخه رضا۔

در بیان اطلیہ واضمدہ

کہ در امراض واوجاع عین خصوصیت بیشتر دارند و فائدہ مند و مستعمل اند

طلائے کہ نافع بود در درد چشم کہ از حرارت باشد وضربان را ساکن گرداند[1] و درد و حرارت بنشاند۔

(ص) شیاف مامیثا و حضض مکی وزعفران وافیون وارمنی واقاقیا از ہر یک جزوے بگیرند کوفتہ وبیختہ بآب عنب الثعلب بسرشند و بر اطراف چشم کشند۔

طلائے[2] دیگر: رمد حار وضربان را نافع باشد۔

(ص) صبر سقوطری وشیاف مامیثا وحضض وزعفران وافیون وصندل سرخ وعدس مقشر و ورق گل سرخ از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ بآب عنب الثعلب آمیختہ بر چشم طلا کنند۔

طلائے کہ رمد را نافع باشد۔

(ص) پوست انار شیریں وعدس مقشر و ورق گل سرخ از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ وبیختہ باقدرے آب طبخ نمایند و بر چشم طلا کنند[3]۔

طلائے[4] دیگر: شدت درد کہ از آماس ملتحمہ باشد، تسکین دہد۔

(ص) صندل سرخ وشیاف مامیثا وفوفل وصمغ عربی واقاقیا، مجموع را کوفتہ وبیختہ بآب عنب الثعلب یا بآب کشنیز سبز در چشم[5] طلا کنند۔

طلائے دیگر: سخت شدن پلک چشم را سود دہد۔

(ص) پیہ مرغ وروغن گل وزردۂ تخم مرغ، مجموع را درہم آمیختہ بر پلک چشم بگذارند۔

---

[1] ''گرداند'' یہ لفظ نسخہ رضا کی عبارت سے محو ہے۔

[2] ''طلائے دیگر'' نسخہ رضا اور ابن سینا میں ''طلائے صبر سقوطری دیگر'' تحریر ہے۔

[3و4] یہ پورا نسخہ، نسخہ رضا سے غائب ہے۔

[5] ''در چشم کشند وطلا کند'' نسخہ ابن سینا۔

طلائے دیگر: کہ خارش چشم را نافع باشد۔

(ص) عدس مقشر و سماق و ورق گل سرخ و تخم انار از ہر یک قدرے بگیرند، مجموع را کوفتہ و بیختہ باقدرے آب طبخ نمایند و بر بالائے چشم بگذارند۔

طلائے دیگر: جوشش[1] کہ در پلک بہم رسد، برطرف کند۔

(ص) مویز ج یک جزو، صبر زرد و بورۂ ارمنی از ہر یک نیم جزو، کوفتہ و بیختہ بآب آمیختہ برمژہ ہا طلا کنند۔

طلائے دیگر: اقوی از اول بود۔

(ص) سماق[2] و زرنیخ و صبر و سفیداب ارزیز[3] از ہر یک جزوے بگیرند و درہم آمیختہ برمژہ ہا طلا کنند۔

طلائے دیگر: اورام رمد حار را نافع بود۔

(ص) عدس مقشر و ورق گل سرخ از ہر یک جزوے و کافور رطوبے، کوفتہ بآب کاسنی سبز آمیختہ برچشم طلا کنند۔

طلائے دیگر: آماس مژۂ چشم کہ شعیرہ گویند، برطرف کند۔

(ص) شیاف مایثا و گل ارمنی و صبر زرد از ہر یک قدرے، کوفتہ و بیختہ بآب کشنیز سبز آمیختہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: انقلاب شعر را نافع باشد۔

(ص) صدف کوچک بسوزانند و با قطران بیامیزند و برمژہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: موئے زیادہ برطرف کند۔

(ص) خون خار پشت و خون وزغ سبز و علق سوختہ و نوشادر و شحم سوختہ، مجموع را در آمیختہ موئے[4] زیادہ را بکنند و در بیخ موطلا کنند و دو سہ بار مکرر ایں طلا استعمال کنند دیگر بار موئے زیادہ نروید۔

---

[1] ''شش کہ در مژہ ہائے چشم بہم رسد، برطرف سازد'' نسخہ رضا۔

[2] ''سیماب'' نسخہ رضا و ابن سینا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''موئے زیادہ را بکنند'' یہ جملہ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

طلائے دیگر: موئے زیادہ کہ درمژدہ باشد، بکنند وایں دوا طلا کنند دیگر [بار][1] مونروید۔

(ص) کنہ[2] کہ بگوش سگ چسپیدہ باشد، قدرے ازاں خون کنہ سگ وتخم مورچہ وشیرۂ درخت انجیر درہم آمیختہ برجائے موئے کندہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: کہ درآخر رمد صعب نافع باشد۔

(ص) اکلیل الملک پنج درم، زعفران یک درم وکشنیز سبز دہ درم، اجزاء کوفتہ وبیختہ درہم نرم سودہ بازردۂ تخم مرغ بیامیزند و برچشم ضماد کنند۔

طلائے دیگر: درابتدائے رمد وآماس گرم نافع بود ورادع باشد۔

(ص) عصارۂ برگ خرفہ وعصارۂ برگ کاہو وعصارۂ عصی الراعی وشیاف مایثا و پست جو ولعاب اسپغول وآب عنب وگرد آسیاو زعفران و پوست خشخاش از ہر یک قدرے کہ مناسب دانند، باسفیدۂ تخم مرغ آمیختہ برحوالی وپس چشم طلا کنند۔

طلائے دیگر: کبودیٔ پشت چشم کہ ازخرابی طعام باشد، سود دارد۔

(ص) صندل ومردارسنگ باگلاب سودہ طلا کنند۔

ضماد دیگر: رمد[3] وورد پنج ورمد حارانافع باشد۔

(ص) اکلیل الملک وزعفران وحضض وصبر سقوطری از ہر یک جزوے بگیرند، کوفتہ بآب کشنیز تر [سرشتہ][4] برچشم ضماد کنند۔

طلائے دیگر: شرناق رامفید بود۔

(ص) صبر سقوطری وشیاف مایثا واقاقیا ومر وبسداز ہر یک جزء بگیرند وبآب حل نمودہ طلا کنند۔

طلائے دیگر: ورم طبقہ ملتحمہ رانافع باشد وتسکین دردکند۔

(ص) طلع تازہ کوفتہ بابزرقطونا درہم آمیزند وقدرے سرکہ ومقدارے روغن گل داخل کردہ ضماد کنند۔

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، سالار جنگ وابن سینا۔

[2] ''تکیہ کہ بگرسن چسیدہ باشد'' نسخہ رضا۔

[3] ''رمد'' یہ لفظ نسخہ رضا وابن سینا میں تحریر نہیں ہے۔

[4] اضافہ ازنسخہ رضا وابن سینا۔

طلائے دیگر: ورم قوی و وردینج صعب را نافع باشد و درد ساکن کند۔

(ص) پوست بیرون پستہ و عدس مقشر و حضض مکی و پیہ درون انار و برگ شبرم تازہ و برگ کاسنی، مجموع را در ہم سائیدہ بقدرے روغن گل آمیختہ ضماد کنند۔

طلائے دیگر: اورام حارکہ از رمد باشند، سود دہد و درد ساکن کند و حرارت و سوزش فرو نشاند۔

(ص) گل کدو و گل کاسنی و گل نیلوفر و خبازی از ہر یک جزوے بگیرند، نرم کوفتہ و سائیدہ بروغن گل و سفیدۂ تخم مرغ بسرشند و ضماد سازند۔

خاتمہ[1]

در امور متعلقہ بہ بیخ چینی و فاذزہر، مشتمل است بر دو فصل

فصل اول: در[2] امورے کہ بہ بیخ چینی متعلق است وایں[3] متضمن است بر ہشت اشارہ۔

پوشیدہ نیست کہ ذکر ایں دوائے جلیل القدر کثیر المنفعت قدماء در کتب متداولہ خود بفرمودہ اند و متاخرین بحسب تجربہ و [تکرار][4] استعمال در امراض فوائد[5] بسیار و منافع عظیم یافتہ و مشاہدہ کردہ اند، لہذا امور متعلقہ بطریقے کہ الحال بین الجمہور متعارف اند، در ضمن اشارات بیان می شوند۔

اشارۂ اول: در بیان منشائے ظہور چوب چینی۔

شنیدہ باشد کہ ساکنان جزائر و سواحل بحر چین از بسیاریٔ قحط و تنگی و گرسنگی و نایابی اطعمہ در بیشہا و جنگلہا رفتند واز غایت فقدان غذا بخوردند برگ درختان و بیخ نباتات و حشائش صحرائی را و آتش جوع خود را تسکین میدادند۔ بدانکہ در ہر زمینے کہ بیخ چوب چینی پیدا می شد، چوں اندک طعم گرفتگی و شیرینی داشت[6]، بیشتر و بہتر میل می گردانیدند۔ اتفاقا ازاں مردماں ہر کہ مبتلائے امراض ردیہ سوداویہ باشند، خصوصا صاحبان جذام و بواسیر و قروح عفنہ و آتشک، از خوردن ایں بیخ شفائے کامل و صحت عاجل می یافتند واز حقیقت ایں معنی غافل بودند تا آنکہ اطباء فرنگ کہ در حکمت ابدان صاحبان عقل و فرہنگ اند، بعد از تأمل و تمحیص بسیار و تکرار استعمال بیخ تجربہ حاصل نمودند و رفتہ رفتہ ازاں ولایت در سائر ولایات انتشار یافتہ، اطبائے ایں عہد از بیخ مبارک نفعہا دیدند و تجربہ حاصل

---

[1] نسخہ رضا میں یہ جملہ یوں ہے: ''خاتمہ در امور متعلقہ بہ بیخ چینی، مشتمل بر دو فصل''

[2] ''در بیان امورے'' نسخہ ابن سینا۔

[3] ''وایں متضمن است بر ہشت اشارہ'' یہ نسخہ رضا میں نہیں ہے اور بعض میں ''مشتمل بر ہفت باب'' ہے

[4] اضافہ از رضا۔ نسخہ آزاد و ابن سینا میں غیر موزوں ''دیگر از استعمال'' کو حذف کر دیا گیا۔

[5] ''منافع بسیار و فواید عظیم'' نسخہ رضا۔

[6] ''داشتہ باشد'' نسخہ ابن سینا۔

کرده اند۔ اکنون مستعمل و مشهور[1] است والحق دوائے وشفائے اکثر امراض مزمنہ، بایں ادویہ است [واطباء[2] ایں زماں بیشتر امراض سوداو یہ مزمنہ] ومہلکہ را بدوائے بیخ میکنند، ہمانکہ لطف وفضل الٰہی شامل [حال[3]] مردماں ایں[4] عہد گشتہ کہ چنیں دواء قلیل مایہ ناز وکثیرالمعانی از شفا خانۂ رحمت کرامت شدہ است [ھوالحکیم]۔

اشارۂ دوم: در بیان[5] طبیعت ایں بیخ۔

بربنائے قاعدۂ کلی کہ علاج مریض[6] بضد است ومشاہدہ می شود کہ فائدہ ونفع او در امراض سوداوی اظہر وبین است وسوداء سرد وخشک است پس لازم آید کہ ایں بیخ حار رطب باشد وچوں ظہور فاحش در حرارت ندارد، جمہور متفق اند کہ حرارت آں در درجۂ اول است، ودلیل دیگر در حرارت او تحلیل وتسہیل مواد غلیظ واورام صلب است زیرا کہ دوائے سرد تا معتدل از افعال مذکور قاصر است ودلیل بر آنکہ حرارت او بدرجۂ[7] ثانی وثالث نیست، آنست کہ بتکرار ایام وضعاف مقدار، حرارت بیش احداث نمی کند ودلیل رطوبت او ہماں [دلیل[8]] تحلیل وتقطیع مواد غلیظ واورام صلب است بواسطہ آنکہ فعل وتسہیل وتذئیب مواد غلیظ وصلب از دوائے یابس نمی شود۔ وجمعے گمان بردہ اند کہ طبع او خشک است وفعل او در امراض سوداوی بالخاصہ است یا بالطبع۔ وفرقے بر آں اند کہ در اصل یابس است لیکن بواسطۂ مصاحبت ومجاورت آب ورطوبات کمیتی پیوست او ضعیف شود وبر رطوبات مائل می گردد وبلکہ بواسطۂ رطوبت فضلی وبلی کہ از مجاورت آب دارد، حرارت ہم فی الجملہ ضعیف می شود۔ العلم عنداللہ۔

اشارہ سوم: در بیان نفع بیخ چینی۔

ازبس کہ مردماں ازیں بیخ فائدہا دیدہ اند وامراض بسیار از چوب چینی صحت یافتہ اند بایں

---

[1] ''مشہور شدہ است'' نسخہ رضا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا، سالار جنگ وخدا بخش۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، جامعہ ہمدرد وابن سینا۔

[4و5] ''ایں'' و ''بیان'' یہ الفاظ نسخہ رضا میں درج نہیں ہیں۔

[6و7] ''مرض'' و ''بمرتبہ: ثانی'' نسخہ رضا۔

[8] اضافہ از نسخہ رضا۔

جهت شهرت کرده که بیخ چینی از آں حیات پرورش می یابد وآں حیات خورده است واز جزائر بحر ظلمات می آورند ومعلوم است که ایں شهرت اصلی ندارد چرا که اگر از جزائر وسواحل بحر چین واز ولایت خطا هم می آورند و در کوهستان ولایت بنگاله که اقصائے بلاد هند است، ازیں بیخ بسیار است و بیخ تر وتازه می آورند چنانکه از تازه مربی توان کرد وعرق می توان کشید وایں حقیر که مؤلف نسخه عرق بیخ چوب چینی که در بنگاله بود، عرقے ازیں بیخ تازه یا بعضی ادویه ترکیب کرده کشید والحق جمعے کثیر از بیماریهائے مزمن بآشامیدن ایں عرق خلاص شدند ونسخه عرق مذکور در اشارهٔ آخر نوشته خواهد شد۔ [انشاءالله[1] تعالی]۔

اول: نفع او در جروح وقروح آتشک مزمن است، هرگاه از [سائر[2]] معالجات مندفع نشود، از آشامیدن طبیخ ایں بیخ منتفع می شود۔ **دوم:** فائده او در اورام صلب سوداوی وعقدات وتفتیح سده وتحلیل مواد غلیظ که بغایت قوی است۔ **سوم:** در مالیخولیا واقسام جنون۔ **چهارم:** درداء الحیه وداء الثعلب۔ **پنجم:** درحمی ربع کهنه۔ **ششم:** در برص سیاه وبهق سیاه وقوبا وجرب یابس۔ **هفتم:** در درد اعضاء ومفاصل ودرد ورکین که نرکان کنکو گویند۔ **هشتم:** در جذام وناصور۔ اگر جذام مستحکم نه شده باشد، بسیار فائده دهد[3] ومشاهده شده است۔ **نهم:** انواع بواسیر وامراض مقعد۔ **دهم:** دوالی وداء الفیل۔ **یازدهم:** اسهال مزمن وسحج امعاء۔ **دوازدهم:** از برائے ترک عادات افیون ومجملا مطلق امراض که از [مواد[4]] غلیظ سوداوی باشد، فائده دهد۔

فائدهٔ ایں بیخ [بنهایت[5]] است۔ افضل المتاخرین عمادالدین محمود طیب رحمة الله در رسالهٔ خود وجوه در نفع بیخ چوب چینی نوشته است ومی گوید که متحمل است از جمیع وجوه معلوم باشد یا غیر معلوم از وجوه یا زیاده از معلوم۔

اشاره چهارم در بیان شناختن خوبی وبدیٔ بیخ چینی۔

اول: رنگ بیخ چینی بهتر آنست که زرد نباشد، سرخ بسفیدی مائل مثل برگ گل۔ **دوم:** [در

---

[1] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ وبن سینا۔

[2] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد وسالار جنگ۔

[3] ''می دهد'' نسخه رضا۔

[4] اضافه از نسخه رضا۔ نسخه آزاد ونسخه ابن سینا میں ناموزوں ''امراض غلیظ'' کو حذف کر دیا گیا۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔ نسخه آزاد ونسخه ابن سینا میں ناموزوں ''پنهاں'' حذف کر دیا گیا۔

وزن[۱] سنگی کم کرده باشد۔ سوم: بسیار بزرگ وبسیار کوچک وریزه [نباشد[۲]]۔ چهارم: بوسیده نباشد و بسیار کهنه و متخلخل نباشد۔ پنجم: می باید که زیاده از حد اعتدال سنگین وصلب [وخشن[۳]] و تیرهٔ رنگ نباشد۔ وایں قسم را آب گزیده می گویند چرا که از غایت صلبیت شیشه وکارد بزحمت درو کار می کند۔ ششم: می باید بلون وصلابت ولینت ونوی وکهنگی وسبکی وشکنی از صفات مذکور مستوی الاجزاء باشد[۴]۔ هفتم: باید که از بوئے کافور وفرفیون وافیون وجدوار وآب دریا دور دارند و بواسطهٔ محافظت کرم درمیان آہک می گذارند تا از جمیع [مضرات[۵] عارضی بسلامت باشد والحق از مجاورت] مغیرات ومفسدات ملاحظه کردن ضرور است۔

اشارهٔ پنجم: در بیان شرائط[۶] خوردن برخورندهٔ ایں بیخ ملاحظه هفت شروط واجب است۔

اول آنکه ضرور شود که در امراض مذکور از سائر معالجات مایوس کردن مرتکب ایں بیخ نشود زیرا که صعوبت پرہیز ومشقت ضعف وملاحظه از عوارض بدنی ونفسانی در ایام متمادی، مردماں را بآں توانائی نیست ومتحمل است که از ملاحظگی یا پرہیزی، قطع نظر از آنکه نفع بخشد، مضرت بسیار برساند۔

دوم آنکه در زمان گرما گرم و در سرما سرد استعمال نکند و بہترین اوقات در استعمال دوا اوسط ربیع یا اوائل فصل خریف است و بدترین اوقات مقابل آنچه مذکور شد مگر آنکه تفاوت در فصل و بلاد و شخص و مرض باشد که دریں ایام بمصلحت طبیب موقوف است۔ **سوم** آنکه پیش از شروع تنقیه بدن از خلطے که سبب مرض است، واجب دانند[۷] وایں نیز موقوف بمصلحت طبیب است که بمقتضائے فصل و بلاد ومرض و عادات، تنقیه بفرمایند۔ [**چهارم**[۸]] آنکه احتراز و پرہیز تمام از خوردن نمک و بقول و

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔

۲ اضافه از نسخه رضا۔ نسخه آزاد وابن سینا میں ناموزوں ''باشد'' کو حذف کر دیا گیا۔

۳ اضافه از نسخه جامعه ہمدرد۔

۴ ''باشد'' نسخه رضا۔

۵ اضافه از نسخه رضا۔

۶ ''در شرائط خوردن'' یه الفاظ نسخه رضا ونسخه ابن سینا میں تحریر نہیں ہیں۔

۷ ''واجب است'' نسخه رضا۔

۸ اضافه از نسخه رضا۔ نسخه آزاد میں اسکی جگه ''سیوم'' مرقوم تھا، اسلئے محذوف کر دیا گیا۔

نباتات وحموضات وآشامیدن آب سرد و جماع وحمام وحرکت عنیف و اعراض نفسانی واز خوردن اطمعه غلیظ و کثرت اکل و امتلائے معده واز هر چه منافی حفظ[صحت][1] باشد، پرهیز و احتمال بشرائط مذکور معتبر بجا آوردن واجب است۔ پنجم آنکه اقل مدت پرهیز از آنچه مذکور شد، بعد از فراغ یا شرب بیخ چینی یک از تعین کمتر نباشد۔ بعد ازاں رفته رفته بتدریج بعادت اول باز آیند۔ ششم آنکه اگر بدن و پیه قوی بود وقوت وقدرت وتوانائی باشد و در امراض مزمنه وقویه هر روز عرق کامل نکنند والا که بدن ضعیف بقوت باشد و مرض در سهولت بود واگر قوی[2] نباشد هر روز مرتکب عرق نشوند زیرا که عرق بسیار سبب تحلیل قوی وضعف بدن ونحافت چشم می شود پس اگر هر روز عرق نتواند کرد، بعد از پنج روز یک بار عرق بکنند۔ هفتم آنکه بعد از عرق تغیر جامه نکنند وخویشتن را گرم نگاه دارند وآب طبخ بیخ چینی که در اوقات روز وشب مدار شرب واستعمال بر آنست که بسیار سرد نباشد که سبب حدوث قولنج یا نفخ یا سدهٔ مجاری گردد، باید که دریں حال احتیاط تمام منظور دارند۔

اشاره ششم: در بیان آداب پختن وخوردن ایں بیخ، طریقهائے چند که متعارف اند، مذکور می گردند۔

اول طریقے که افضل المتأخرین عمادالدین محمود طیب رحمة الله و دیگر اطباء دستور العمل نوشته اند وجمهور اتفاق کرده اند، آنست که مقدار صد وپنجاه مثقال وشش دانگ چوب چینی و چند[3] چوب طیب[4] موصوف بصفات که در اشارهٔ چهارم مذکور شدند، پوست[آں را][5] تراشیده دور سازند پس آنگاه بکارد یا شیشه ریزه ریزه کنند بمقدار باقلاوکوچک تر، اگر ورق بکارد ریزه سازند بهتر باشد، مجموع را درهم آمیخته بست و یک حصه کنند و هر روز یک حصه را در هشت رطل آب صاف در دیگ سفال بخیسانند وسرپوش سفال یا دیگ سفال واژگون برسر دیگ نهند ودراں خمیر کنند ودر دیگدان استوار کنند وبجوشانند واز دیگ خبردار باشند که بخار[از دیگ][6] برنیاید ومحل تنفس نداشته باشد و در هر جا که بخار

---

[1] اضافه ازنسخه رضا، سالار جنگ، وابن سینا، خدابخش و جامعه همدرد۔

[2] ''مزمن وقوی نباشد'' نسخه رضا وابن سینا۔

[3] اضافه ازنسخه رضا، ابن سینا وسالار جنگ۔

[4] اضافه ازنسخه رضا، جامعه همدرد وخدابخش۔

[5] اضافه ازنسخه رضا وسالار جنگ۔

[6] اضافه ازنسخه رضا وجامعه همدرد۔

آید، فی الحال بخمیر محکم سازند و یک ربع از آخر شب مانده شروع در آتش کنند و بآہستگی جوش دہند تا نصف [آب[1]] بماند، آنگاہ دیگ را سربستہ پیش بیمار برند و مریض بر بالائے دیگ استادہ آہستہ خمیر در دیگ بردارد و بگذارد کہ بآہستگی بخار برآید و عرق تمام کند یا آنکہ دیگ سربستہ درزیر کرسی برد و لحاف برسر کشیدہ صبر کند کہ تمام بخار برآید و عرق تمام شود و اگر آنکہ صبر نتواند کرد و تحمل سر درزیر لحاف کردن نباشد، سرخود را از لحاف بیروں کند تا استنشاق ہوا تواں کرد و باقی اعضاء درزیر لحاف باشند پس دیگ برآورد و آب را صاف کند و یک دو پیالہ از ہمیں آب گرم بیاشامد پس ملاحظہ و تدریج عرق را خشک نمودہ از لحاف برآید و ہر وقت کہ تشنہ شود از ہمیں آب بیاشامد و ہر وقت کہ غذا میل کند، اگر در آخر روز وشب ہنگام شربتے از نبات و گلاب با ہمیں آب چوب[2] چینی میل فرماید، جائز است و باید کہ غیر از آب جوشانیدہ بہ چوب چینی نیاشامد [البتہ[3] آب صرف مطلق نیاشامد]۔

اما[4] اگر گاہے گلاب ممزوج کند جائز است و اگر آب[5] اضافہ شود واز قدر آشامیدن زیادہ آید، دست وروشستن راو طہارت را از ہمیں آب استعمال کند واگر آب کفایت نہ کند دو من تبریزے کہ ہزار و دو بست مثقال است ،اضافہ بکند کہ ثلث جوشانیدہ ثلثان بماند واگر آب از خوردن و استعمال[6] کردن فاضل آید ہم در دیگ اندازد و از آب مقرر کہ در دیگ کرد، کم کند و ہر روز ثقل جوشیدہ را خشک نمودہ نگاہ دارد تا بست و یک روز تمام شود۔

اگر مریض را قوت تحمل باشد بست[7] و یکروز دیگر ہمیں بیخ جوشیدہ را بدستور اول بہماں روش و بہماں مقدار ہر روز مکرر بجوشاند و بجائے آب بیاشامد بہتر والا مجموع بیخ جوشیدہ را چہار پنج بخش کردہ ہر روز جوش دہد و بجائے آب چہار پنج روز بکار برد۔ اگر ضعف مستولی شود و ہر روز تحمل عرق

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و سالار جنگ۔

۲ ''چوب چینی فرمایند..... بیاشامند'' نسخہ ابن سینا میں یہ جملہ عبارت سے اخذ کیا گیا ہے۔

۳ اضافہ از نسخہ رضا۔

۴ ''اما اگر گاہے گلاب ممزوج کند جائز است و اگر آب اضافہ شود واز قدر آشامیدن زیادہ آید، دست وروشستن وطہارت را از ہمیں آب'' اتنے الفاظ نسخہ ابن سینا کی عبارت سے مسخ ہیں۔

۵ ''اگر آب اضافہ واز قدر آشامیدن زیادہ ماند'' نسخہ رضا۔

۶ ''استعمال'' کی جگہ نسخہ رضا میں ''استعمال طہارت دست وروشستن فاضل آید'' ہے۔

۷ ''بست'' یہ لفظ نسخہ رضا سے مسخ ہے۔

[کردن[1]] نباشد، در هر دو روز یک بار یا در هر سه روز یک بار یا در هر پنج روز یک بار عرق کند و در باقی ایام خویشتن را گرم نگاه دارد۔

اما اگر هر روز دیگ را نزدیک گذاشته سر دیگ واکند که بخار دیگ[2] بسر و رو برسد، بهتر است تا بست و یک روز همیں دستور گذارد و در آخر روز بست و یکم بار بخار بر رو برد و همان بیخها جوشیده را باز بجوشاند و صاف نماید[3] و زمانے در حمام درمیان ایں آب بنشیند واز همیں آب بر اعضاء بریزد پس بآب حمام بدن را از چرک و عرق بشوید و در حمام بسیار مکث نکند [وزود[4] از حمام برآید] و خود را از تاثیر هوا[5] نگاه دارد و رفته رفته بعادت اول رجوع نماید و بیک دفعه خود را از پرهیز ملاحظه [که[6] در پرهیز شرط است] باز ندارد و در ایام پرهیز کباب گوشت تیهو و دراج و کبوتر بچه و گوشت بز و شیر میش می تواں خورد و جائز داشته اند خوردن زرده پلاؤ و ماش پلاؤ و کوکوی بے سبزی و حلوا دارچینی و مفرح یاقوتی و گاہے نقل بمغز پسته و بادام[7] و مویز طائفی واز میوه ها انگور و کشمش و خربزه شیریں و انار شیریں و امثال اینها بشرطے کہ افراط نباید واز ادویه حاره که در طعام جائز داشته اند، قرنفل و دارچینی و هیل است۔

اما اگر بلغمی مزاج باشد فلفل نیز جائز است و اگر نان میل کند باید که آرد بسیار نرم و محده نباشد و خمیر قطمیر نباشد و روغن نیز[8] داخل خمیر بکند، و افیونے که مرکب بیخ چینی می شود باید که معتاد خود را در وقت معین بکار برد و افیون را زیاده و کم کند تا حیرت در طبیعت طاری نه گردد و باید دانست که گاه می شود که در بنائے بیخ چینی پیچش شکم و سحج بهم رسد، اندیشه بباید کرد۔ احتیاطا چوں دریں حال هم رسد تخم

---

[1] اضافه از نسخه رضا و سالار جنگ۔

[2] اضافه از نسخه رضا و خدا بخش پٹنه۔

[3] ''سازند'' نسخه رضا۔

[4] اضافه از نسخه رضا و سالار جنگ۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔

[6] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد و ابن سینا۔

[7] ''مغز بادام'' نسخه رضا۔

[8] اضافه از نسخه رضا و ابن سینا۔

[9] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش و جامعه همدرد۔

خرفہ بودادہ برشیرۂ خرفہ پاشیدہ بیاشامند و اگرحرارت بہم رسدقدرے طباشیردراں بیامیزند و اگر پیچش زیادہ شود، صمغ عربی بریاں کردہ درشیرہ اضافہ کنند و اگر با پیچش وسحج خون باشد، قرص کہربا وقرص مرجان وقرص طباشیر قابض بدہند وغذا ماش ترنج وشیرۂ مغز بادام بودادہ بفرمایند وتا بالکلیہ خاطر از پیچش وخون جمع نگردد گوشت وشیرینی بکار برند و بدہند و اگر دریں حال بہی شیریں یا انار شیریں[1] بدہند جائز است و بباید دانست کہ پرہیز وملاحظہ از آنچہ مذکورشد، صحیح مزاجان راضرور است ومریض را بطریق اولی، خصوصا در وقتی کہ استعمال دوائے بزرگ مثل شرب[2] بیخ چینی وتریاق وفادزہر وامثال اینہا کنند[3]۔ اما ایں ہم باید دانست کہ پرہیز تمام ومبالغہ دراحتمال بشروطے کہ نوشتہ ایم، مناسب بحال شخصے است کہ اورا قوت وقدرت وتوانائی باشد ومرض اوقوی ومزمن باشد، پس اگرمریض ضعیف باشدوقوت پرہیز تمام نداشتہ باشدومریض درسہولت باشد، دریں حال مبالغہ نباید کردو بقدرامکان وتوانائی پرہیز باید فرمود۔

طریق دیگر: بدانکہ اطبائے فرنگ می گویند کہ اگرغرض ازخوردن ایں بیخ ازالۂ مرض است، باید بشرائط بیاشامند و پرہیز بجا آورند تا نتیجہ بظہور آید والا مرتکب استعمال نشوند وایشاں مقدارشربتے کہ صد وپنجاہ مثقال است، بست و یک حصہ می کنند وہرروزے یک حصہ ازاں کوفتہ بیختہ با[4] قدرے نبات و دارچینی آمیختہ در پیالہ گلاب نیم گرم ممزوج کردہ ہنگام صبح[5] یک دفعہ می آشامند وانداک[6] حرکتے می کنند تا بدن از دواء متاثر شود وحرارت غریزی افروختہ گردد و رنگ روسرخ شود، بعد از یک ساعت طعام بے نمک بخورند وکمال پرہیز وملاحظہ از آنچہ منافی حفظ صحت[7] است، بجامی آورند۔

طریق دیگر: مردم بواسطہ سہولت وآسانی مقدارصد وپنجاہ مثقال چوب چینی رابست و یک حصہ کردہ

---

[1] اضافہ ازنسخہ رضا، خدابخش وسالار جنگ۔

[2] اضافہ ازنسخہ رضا۔

[3] نسخہ رضامیں ''نمی کنند'' تحریر ہے۔

[4] ''باقدرے نبات ودارچینی آمیختہ'' اتنے الفاظ نسخہ ابن سینا سے مسخ ہیں۔

[5] اضافہ ازنسخہ رضا۔ نسخہ آزاد وابن سینا میں ناموزوں ''صحت'' کوحذف کردیا گیا۔

[6] ''اندک'' یہ لفظ نسخہ رضامیں تحریر نہیں ہے۔

[7] اضافہ ازنسخہ رضا وابن سینا۔

ہر روز حصہ کوفتہ وبیختہ بقدرے عسل صاف یا شیرۂ نبات آمیختہ بخورند پیالۂ گلاب نیم گرم از بالائے آں می آشامند۔

اشارہ ہفتم[1]: آنست کہ جمعے از مردم مقدار شربت چوب چینی را کوفتہ وبیختہ حلوامی سازند وفرقہ از اطباء بجہت مصلحت ہر مرض بادویہ کہ مناسب [بحال][2] آں مرض باشد، ترکیب معجون می سازند و یک زمرہ بادویہ مناسب عرق می کشند چنانکہ در اشارۂ ہفتم کہ بمعاجین وعرقیات کہ از حقیر و دیگر اطبائے مشہور ومخصوص متعلق است واگر خواہد شد بیاں کنم[3] [انشاء اللہ تعالی]۔

طریق دیگر: کہ فقیر حقیر با کثر بیماران دادہ و بسیار کس از مرضہائے مزمن شفا یافتہ دعائے خیر کردہ اند، چنانست کہ مدت بست و یک روز کہ مدت اقل است۔ ہر روز مقدار ہفت ونیم مثقال بیخ چوب چینی طیب سید، پنج مثقال آں را در آب بقاعدہ کہ مذکور شد، طبخ نمایند و دو نیم مثقال دیگر را با نیم مثقال دار چینی وسہ مثقال نبات کوفتہ وبیختہ وقت صبح در یک پیالہ آب بیخ چینی نیم گرم آمیختہ آہستہ آہستہ بطریق چائے وقہوہ می آشامند و باقی آب را صاف کردہ آں آب را دست وروشستن وطہارت را استعمال می کنند وغذاء بے نمک میل نمایند[4] و ہر ملاحظہ کہ بشرط شدہ بعمل می آرند[5] وروز[6] بست دوم بحمام رفتہ از عرق چرک پاک شدہ برمی آیند و بعد ازاں بست و یک روز دیگر بشروط مذکور پرہیز و ملاحظہ می کنند پس رفتہ رفتہ وآہستہ آہستہ بعادت خود عود می نمایند والحق ہر کہ بآں دستور خورند فائدۂ تمام دہد۔

طریق دیگر: آنست کہ جمعے بچوب چینی را کوفتہ وبیختہ باتخم بالنگو وگلاب آمیختہ در دیگ سفال اندک جوش دہند کہ ہمچوں فالودہ نرم می شود، گرم گرم با چمچہ می خورند وخود را پوشیدہ گرم نگاہ دارند وبعد ازانکہ میل بغذاء شود، طعام بے نمک می خورند و دیگر تفرقات بخورند، ایں بیخ را ہر کس باشد، در عمل خود کردہ است و ہر کس روشنی نفع ازیں بیخ مبارک یافتہ است۔

---

[1] نسخہ رضا میں ''اشارہ ہفتم'' کے بجائے طریقے دیگر'' تحریر ہے۔

[2و3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''می کنند'' نسخہ رضا۔

[5] ''آورند'' نسخہ رضا۔

[6] ''روز بست.....می آیند'' یہ جملہ نسخہ مولانا آزاد میں مکرر منقول ہے۔

[7] اضافہ از نسخہ رضا۔

اشارہ[1] ہشتم از فصل اول، خاتمہ: در بیان آنکہ بعضے از اطبائے ایں زمانہ بیخ چینی را مناسب[2] ہر مرض با بعضے ادویہ ترکیب یافتند و با عسل معجون می سازند تا آنکہ عرق کشیدہ می آشامند۔

معجونے کہ عمادالدین محمود[3] رحمۃ اللہ [علیہ][4] ترکیب کردہ است: مالیخولیا و بواسیر ووسواس وامراض سوداوی را نافع است۔

(ص) زرنباد وجدوار وزراوند وخولنجان وماہیز ہرج وریوند چینی وافتیمون[5] وہلیلہ سیاہ ولاجورد مغسول وتربد و دارچینی وسنبل الطیب ومصطگی وجوزبوا وزعفران وبسباسہ وقرنفل وہیل از ہر یک دو مثقال وچوب چینی نصف[6] مجموع، کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل کف گرفتہ معجون کنند و ہر صباح[7] پنج مثقال تناول نمایند[8]۔

معجون چوب چینی دیگر: درد مفاصل و درد اعضاء را نافع است وضعف[9] معدہ وہضم طعام واشتہاء و تقویت باہ و درد کمر را مفید است۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی و پوست ہلیلہ زرد وہلیلہ سیاہ وآملہ و دارچینی وبسباسہ وسنبل الطیب و اسارون وقرفہ وزعفران وسورنجان مصری وخولنجان وسعد کوفی وکندر ودار فلفل وزنجبیل ورازیانہ رومی و نانخواہ وتخم زردک وتخم شلغم و بوزیدان وشقاقل و جوزبوا وعود ہندی، ہمہ اجزاء ابرابر وزن و چوب چینی مثل تمام، اجزاء کوفتہ وبیختہ باسہ چندان عسل صاف گرفتہ معجون کنند وسہ مثقال میل نمایند[10]۔

---

[1] نسخہ رضا میں ''اشارۂ ہفتم'' تحریر ہے اور ''فصل اول'' کے بعد ''خاتمہ'' بھی لکھا ہوا ہے۔

[2] ''مثل'' نسخہ رضا۔

[3] ''محمود طیب'' نسخہ رضا۔

[4] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[5] ''افیون'' نسخہ رضا۔

[6] نسخہ آزاد وابن سینا میں ''نصف'' کے بعد لفظ ناموزوں ''چینی'' کو حذف کر دیا گیا۔

[7] ''ہر صباح.....نمایند'' یہ جملہ نسخہ ابن سینا کی عبارت سے محو ہے۔

[8] ''کنند'' نسخہ رضا۔

[9] ''ضعیف معدہ'' نسخہ رضا وابن سینا۔

[10] ''کنند'' نسخہ رضا۔

معجون چوب چینی دیگر: درمعجون سورنجان زیاده وکم کرده اند۔

(ص) چوب چینی ہشتاد مثقال، سورنجان شش درم، ماہیزہرج و بوزیدان و پوست بیخ کبر وشیطرج از ہر یک دو درم، پوست ہلیلہ زرد ہفت درم، تخم کرفس ورازیانہ وفلفل وصبر از ہر کدام یک ونیم درم، نمک ہندی یک درم، ودارچینی وافتیمون[1] وورق گل سرخ وزنجبیل وقاقلہ وقرنفل از ہر یک سہ درم، تربد سفید ومصطگی رومی وزعفران از ہر یک دو درم، کوفتہ وبیختہ اجزاء را بروغن چرب کردہ باسہ وزن مجموع عسل کف گرفتہ معجون نمایند وہر صباح سہ مثقال تناول فرمایند کہ نقرس ودرد اعضاء ومفاصل ودرد ورکین را نافع است[2]۔

معجون چوب چینی دیگر: [نسخہ[3]] صدر الشریعہ گیلانی۔ آتشک کہنہ ودرد مفاصل ونفخ معدہ وضعف باہ و امراض وشکستگی کردہ ومثانہ کہ از برودت باشد نافع ومجرب است۔

(ص) چوب[4] چینی ہشتاد مثقال، سلیخہ وکبابہ چینی وبہمن وسنبل الطیب واسارون وعود ہندی ومصطگی رومی وقرنفل وساذج ہندی از ہر یک سہ مثقال، فلفل ودارفلفل وزنجبیل وزعفران از ہر یک کدام دو مثقال، مشک وعنبر از ہر یک[5] یک درم وعسل[6] کف گرفتہ سہ وزن ادویہ، علی الرسم معجون سازند وشربتے مقدار سہ مثقال باشد۔

معجون چوب چینی دیگر: جمیع امراض سوداوی را نافع است وتقویت اعضاء رئیسہ وتقویت باہ را بغایت بے نظیر است۔

(ص) پوست ہلیلہ کابلی وہلیلہ سیاہ وآملہ منقی از ہر یک سہ درم، افتیمون[7] وبسفائج از ہر

---

[1] ''افیون'' نسخہ رضا۔

[2] ''سازند'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا۔

[4] ''چوب چینی اعلائے پاکیزہ طیب سید ہشتاد مثقال'' نسخہ رضا۔

[5] ''از ہر یک کدام'' نسخہ ابن سینا۔

[6] نسخہ رضا میں یہاں سے یہ جملہ کچھ اس طرح ہے ''عسل صاف سہ وزن ادویہ، چنانکہ رسم است بدستور معجون کنند ومقدار سہ مثقال شربتے باشد''

[7] ''افیون'' نسخہ رضا۔

یک پنج درم، لاجورد مغسول دو درم، حجر ارمنی[۱] دو درم، تربد[۲] واسطوخودوس و بهمن وزرنباد و بادرنجبویه از هر یک سه درم، درونج و سنبل الطیب و شقاقل وخصیة الثعلب مصری وسورنجان از هر یک دو درم، بوزیدان و دارچینی وقرنفل و جوزبوا وورق گل سرخ وعود هندی وآبریشم مقرض از هر یک یک نیم درم وچوب چینی بوزن مجموع ادویه، [چنانکه[۳] رسم است] کوفته وبیخته بعسل سه برابر [ادویه[۴]] معجون سازند و هر روز چهار مثقال میل نمایند۔

معجون دیگر: درد اعضاء و تفتیح سده و بواسیر و امراض سوداوی و بلغمی را نافع است۔

(ص) هلیله کابلی و هلیله سیاه[۵] وآمله منقی و بسفائج و افتیمون[۶] وتربد سفید وزنجبیل وقرنفل و دارچینی و جوزبوا و قافله کبار از هر یک سه درم، ماهیزهرج و غاریقون و رازیانه و پوست بیخ کبر و سورنجان و بوزیدان از هر یک دو درم، [دار[۷] فلفل وزراوند واصل السوس از هر یک سه درم، فلفل و زرنباد و نانخواه ونمک هندی ونمک نفطی از هر یک دو درم، سناء مکی پنج درم، فوه وشیطرج از هر یک سه درم و چوب چینی پنجاه مثقال، مجموع را کوفته وبیخته با سه چندان[۸] عسل کف گرفته بقوام آورده[۹] بسر شند وشربتی سه درم میل نمایند۔

[نوع[۱۰] دیگر]: ضعف شیخوخت ونحافت بدن وتقویت حواس وتفریح قلب وضعف باه وتفتیح سده و تحسین لون بشره وهضم طعام وقوت معده وشگفتگی خاطر را نافع است۔

---

۱ اضافه از نسخه رضا۔

۲ ''تربد سفید'' نسخه رضا۔ لیکن نسخه ابن سینا میں یہ لفظ تحریر نہیں ہیں۔

۳ و ۴ اضافه از نسخه رضا۔

۵ ''هلیله'' نسخه ابن سینا۔

۶ ''افیون'' نسخه رضا۔

۷ اضافه از نسخه رضا۔ نسخه آزاد و ابن سینا میں صرف لفظ ''فلفل'' ہی ہے جبکہ ''دار فلفل'' ہونا چاہئے تھا کیونکہ ایک نسخہ میں ایک دوا کا نام صرف ایک بار ہی آتا ہے لیکن اس میں مکرر منقول ہے۔

۸ ''وزن'' نسخه رضا۔

۹ ''آورند'' نسخه ابن سینا۔

۱۰ اضافه از نسخه رضا۔

(ص) بگیرند دارچینی سیلانی وگل سرخ تازه و رمان از هر یک دو وقیه، سنبل الطیب و سادج هندی وقرنفل وهیل وزرنباد و بادرنجبویه وگاؤزبان گیلانی وآبریشم خام از هر یک یک وقیه، بهمن[1] سفید وعود هندی واشنه از هر یک نیم وقیه، زعفران سه درم، مصطگی[2] دو درم، مشک نیم درم، عنبر اشهب یک درم، چوب چینی یک صد و پنجاه مثقال، سیب شیریں رسیده پنجاه عدد، گلاب دورطل و نبات دوا وقیه، چوب چینی را ریزه [ریزه][3] کرده سیب را از پوست و دانه پاک کنند وادویه را آنچه کوفتنی باشد، نیم کوب نمایند[4] ومجموع رایک شب درگلاب و چهارمن [آب][5] صاف بخیسانند و بدستور گلاب عرق بکشند وزعفران ومصطگی ومشک وعنبر را درصره نازک بسته درظرفے که عرق چکیده می شود، بیندازند و بآتش ملائم عرق بگیرند وشراب وایں آب را جدا جدانگاه دارند و هر روز بعد از انهضام غذاء۔ سه چهار پیاله بطور چائے خوری بدفعات بکار برند وفوائد آں را مشاهده نمایند[6]۔

عرق دیگر: که مقوی اعضاء ومبهی ومشتهی وهاضم طعام باشد وتفریح[7] ونشاط خاطر وصفائی لون ونعوظ [وقوت باه][8] بسیار بخشد ودرد اعصاب[9] وخفقان را سود دهد۔

(ص) چوب چینی خوب که بوسیده نباشد دو وبست مثقال، ورق گل سرخ ودارچینی وخصیة الثعلب مصری وشقاقل وقرنفل وجوز بوا وبسباسه وآبریشم خام وتخم زردک از هر یک ده مثقال، زعفران وصندل سفید وعود هندی وعاقرقرحا وبیخ لفاح ومایه شتر اعرابی ولسان العصافیر وبیخ بنفشه وسنبل الطیب واشنه وزرنباد وبهمن از هر یک پنج مثقال، مصطگی دو مثقال، جدوار خطائی ومیعه یابسه از هر یک

---

[1] ''بهمن وصندل سفید وعود هندی واشنه'' نسخه رضا۔ ''بهمن سفید وعود واشنه'' ابن سینا۔

[2] ''مصطگی دو درم'' یه الفاظ نسخه رضا سے محو ہیں۔

[3] اضافه از نسخه رضا وابن سینا۔

[4] ''کنند'' نسخه رضا۔

[5] اضافه از نسخه رضا۔

[6] ''فرمایند'' نسخه رضا۔

[7] ''تفریح بول'' نسخه رضا۔

[8] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وجامعه همدرد۔

[9] ''اعضاء'' نسخه رضا۔

سه مثقال، مشک نیم مثقال وعنبر اشهب یک مثقال، چوب چینی را ریزه [ریزه][1] کرده دو روز در آب صاف بخیسانند وروز سوم آنچه از اجزاء کوفتنی باشند، نیم کوب کنند و در چوب چینی بخیسانند و روز دیگر بدستور گلاب عرق بکشند وزعفران و مصطگی و مشک وعنبر را درصره بسته درظرفی که عرق چکیده میشود، بیندازند وهر روز دو پیاله درخلو معده ازیں عرق بیاشامند۔

عرق چوب چینی نسخه مولف: مردم ازیں عرق نفعها دیده واز بیماریهائے مزمن شفاء یافته اند [ومؤلف[2] را دعاء خیر کرده اند]۔ درتقویت اعضاء وتفریح ونشاط خاطر وقوت باه آزموده ومجربست ودیگر نفعها دارد چوں استرخاء ونفخ معده ورودہ ودرد مفاصل وقولنج وضعف گرده ومثانه وتفتیح سده را نافعست۔ سنگ گرده ومثانه بریزاند وادرار بول کند۔ مجملا فائده ایں عرق بسیار است ومجرب وآزموده است۔

(ص) چوب[3] چینی سی صد مثقال ریزه ریزه نموده در پنجاه رطل آب صاف نمایند تا سه رطل بماند پس بگیرند سنبل الطیب وگل سرخ وزرنباد واگر ترکی وعود هندی وگاؤزبان وفرنجمشک و بادرنجبویه وقاقله ولسان العصافیر واشنه وساذج [هندی[4]] وخارخسک وکبابه چینی از هریک پنج مثقال، بادیان ونانخواه ودارچینی وقرنفل وجوزبوا وبسباسه وتخم زردک وبهمن سرخ وبهمن سفید وخصیة الثعلب وشقاقل از هریک ده مثقال، پوست ترنج وسعد کوفی وقرفه وخولنجان وعاقرقرحا از هریک شش مثقال، صندل سفید وتخم کرفس وفلفلمویه از هریک پنج مثقال، برگ ترنج ونعناع تازه [از[5] هریک یک قبضه، ریحان تازه واشنه ومصطگی رومی وزعفران] از هریک دو مثقال، مشک خالص یک مثقال، عنبر اشهب دو مثقال، نبات سفید ومویز منقی از هریک یک رطل، آنچه از ادویه درشت باشد، نیم کوب کنند ومجموع اجزاء را یک شب درعرق بیخ چینی بخیسانند پس بدستور گلاب عرق بکشند ومشک وعنبر ومصطگی وزعفران هریک را درصره جدا بسته درمیان ظرفی که عرق دراں چکیده می شود، بیندازند وازیں هر صباح وهرشام یک دو پیاله بطور چائے خوری نیم گرم بنوشند وبعد از آشامیدن دو سه قدم راه بروند

---

[1] اضافه از نسخه رضا وابن سینا۔

[2] اضافه از نسخه رضا، جامعه همدرد وخدا بخش۔

[3] "چوب چینی طیب سید" نسخه رضا۔

[4] اضافه از نسخه رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[5] اضافه از نسخه رضا وابن سینا۔

که حرارت غریزی افروخته شود و بباید دانست که ہنگام تناول ایں معاجین یا نوشیدن ایں عرقہا اگر پرہیز از حموضات بکنند بہتر[1] واولی است کہ نفع بسیار حاصل می شود۔

معجون چوب چینی دیگر از سالک محمد طیب سہروردی: دار چینی سیلانی یک رطل، گل سرخ دو وقیہ، ریحان تازہ یک دستہ، سنبل الطیب وہیل بوا از ہر یک یک وقیہ وچوب چینی اعلی یک رطل، چوب چینی را ریزہ ریزہ کنند و در یک من آب و دو من گلاب خیسانیدہ و پنجاہ عدد سیب شیریں رسیدہ از پوست و دانہ پاک کردہ و یک من نبات، مجموع را بآتش ملائم عرق بکشند و ہر روز در خلوء معدہ مقدار پنجاہ مثقال [ازیں عرق[2]] بدفعات[3] بیا شامند[4] کہ فوائد بسیار خواہند یافت۔ ایں بود قاعدۂ خوردن چوب چینی و انواع معاجین واقسام عرق وطریق کشیدن عرق وتمامی شروط لازمہ در آداب خوردن چوب چینی تمام شد۔

فصل دوم از خاتمہ ایں کتاب[5]:

در بیان معرفت فادزہر و دانستن فوائد وطریق امتحان وروش خوردن آں، مشتمل بر سہ اشارہ۔

اشارہ اول: در معنی لفظ فادزہر وشناختن [آں[6]]۔

بدانکہ اطباء اطلاق میکنند لفظ فادزہر را بہر دوائے ذوالخاصہ کہ معاونت کند طبیعت را از مضرت سموم ومقاومت کند با ہر چہ مخالف مزاج انسان است، خواہ سم حار باشد خواہ بارد، ایں تاثیر خاصیت از قدرت بالغہ حکیم علی الاطلاق است۔

---

[1] نسخہ رضا میں یہ جملہ کچھ اس طرح ہے: ''بہتر واولی است آنست کہ اگر پرہیز از حموضات وبقول کردہ شود، لاشک نفع کلی وفوائد بسیار خواہند یافت انشاء اللہ تعالی''

[2] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وخدا بخش۔

[3] ''پختہ دفعہ'' نسخہ رضا۔

[4] ''بنوشند'' نسخہ رضا۔

[5] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا وحدا بخش۔

[6] اضافہ از نسخہ رضا، سالار جنگ، ابن سینا، خدا بخش وجامعہ ہمدرد۔

اکنون بدانکہ مشہورترین و نافع ترین انواع فادزہر حجر التیس است کہ در اصطلاح اکثر اطباء اطلاق لفظ فادزہر بر حجر التیس می کنند کہ بعد از تریاق فاروق ہیچ مرکبے و ہیچ مفردے دافع مضرت سموم و ادویہ سمی ہمچوں حجر التیس نیست۔ و بہترین انواع فادزہر حجر التیس است و بہترین حجر التیس آنست کہ از حدود فارس و کوہستان وولایت شبانگاہ کہ متصل بشیراز است، بیاورند۔ وامتیاز فادزہر کوہستان فارس آنست کہ دراں حشائش تریاقی بسیار اند و غذائے ایں حیوانات بیشتر از گیاہ مخلص است کہ دراں زمین وآں کوہ فراوانی است وایں فادزہر بصورت مانند سنگے است بہیکلی شکل واملس و برنگ زیتونی یا الماسی[1] کہ درشیردان ورودۂ بز کوہی یافت می شود، بہتر آنست کہ رنگ حجر التیس زیتونی باشد و نہایت شفافی وبراقی داشتہ باشد وتو درتو باشد وطبقات مانند پیاز درہم پیچیدہ چونکہ درمیان داشتہ باشد کہ اگر بشیر بساید رنگ شیر [سبز][2] شود واگر قدرے آہک برکف دست بمالند، زرد یا سبز شود ودر مصر وشام ودیگر ولایت عملی می سازند وشفاف وخوش رنگ وعملی بنوعے کہ دانایان درشک افتند۔

اما فرق میان عملی [وغیر عملی][3] آنست کہ سوزن فولادرا باآتش سرخ کنند ودراں فروبرند واگر مصنوع باشد وعملی بود نوک سوزن بآسانی فرورود و دود سیاہ رنگ [ازو][4] برآید واگر فادزہر خالص باشد دود زرد برآید ونوک سوزن بزحمت فرورود وسوزن رازرد سازد ومی گویند کہ فادزہر خوب آنست کہ اگر درآفتاب بگذارند گرم شود وعرق بکند اما دیدہ نشد۔

طریق امتحان حجر التیس: چنانکہ کہ بآب بادیان سودہ برموضع لدغ مارگزیدہ وعقرب گزیدہ طلا کنند، اگر درلحظہ درد ساکن شود بے شک خوب است۔ صاحب کناش بقراطی درکناش می گوید کہ زنبور گزیدہ را دیدم کہ موضع نیش زنبور ورم کردہ بود واز درد بے قرار بود قدرے فادزہر بآب سودند و بر موضع لدغ زنبور طلا کردند درد و ورم برطرف شد و رنگ بدن بحال اصلی آمد وہم او نوشتہ است کہ شخصے را مارگزیدہ بود وتریاق فاروق حاضر نبود، فرمودیم کہ قیراطے از حجر التیس درشراب حل کردہ دارند، از زحمت ایمن شد واز مضرت زہر مار خلاصے یافت۔ دیگر آنکہ اگر برموضع گزیدگی مار یا زنبور

---

[1] ''یا ماشے.....زیتونی'' اتنے الفاظ نسخہ رضا ونسخہ ابن سینا سے محو ہیں۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش پٹنہ۔

[3و4] اضافہ از نسخہ رضا وسالار جنگ۔

یا عقرب بگذارند جذب زہر بکند۔

نوع دیگر: فادزہر در جزائر بحر ہند یافتہ می شود کہ از رود میمون برمی آورند و رنگ آں بزردی مائل است وبشکل ہیکلی و بدرازی و باریکی مائل، بادشاہان چین بقیمت تمام می خرند و در خیریت خود نگاہ می دارند و با عتقاد آں قوم خاصیت حجر مذکور زیادہ بر خاصیت فادزہر فارس است۔

نوع دیگر: فادزہر ہندی است کہ از شکم حیوانات جنگلی برمی آورند و ایں نوع [ہم][1] بحجر التیس نزدیک است وخوبی ایں نوع از فادزہر شبانگاہ وحدود فارس فرق نمی تواں کرد مگر بامتحان وآزمائش بنوعے کہ ذکر رفت۔

نوع دیگر: ہم از شہر ہائے ولایت گولکنڈہ و تلنگانہ کہ حدود ملک دکھن است۔ از رودۂ گاؤ و میش جنگلی برمی آورند بشکل مدور و پہن بوزن از پنج مثقال تا پانزدہ مثقال دیدہ شدو بسیار فراواں وکم قیمت وکم اعتبار کہ از میان آں بقدر دانہ تمر ہندی یا کچلہ برمی آید۔ از خوردن آں خاصیتے منصوص نیست۔

اشارہ دوم از فصل دوم خاتمہ: در بیان فوائد و خاصیت حجر التیس، بداں تحقیق کہ ہیچ دوائے مفرد در معالجہ ادویہ سمی و مجموع زہر ہا و گزیدن حشرات ذوات السم، بحجر التیس فارسی نمی رسد و دیگر از فوائد او آنکہ حرارت غریزی می افروزد و تقویت حواس می کند و محافظت قوائے بدنی می نماید و فرح و شگفتگی می آورد و غم برطرف سازد۔

دیگر از خواص او آنکہ فادزہر آزمودہ را بر محل گزیدن مار بگذارند، بر موضع محکم می چسپند و تمام زہر را می کشد و تا تمام زہر را نکشد، جدا نمی شود و اگر کسے[2] را زہر دادہ باشد، ہماں لحظہ فادزہر آزمودہ را در دہن نگاہ دارند، نفع تمام بخشد و اگر چند عدد فادزہر آزمودہ در کاسۂ چینی گذارند و بالائے فادزہر ہا شیر بدوشند و زمانے توقف کنند کہ قوت و کیفیت فادزہر بگیرد و بعد ازاں شیر را بخوردن مسموم رادہد [پس][3] شیر نوش کنند از زہر ایمن شود۔

نوع دیگر: اگر کسے را از بسیاری غم واندوہ دل ضعیف شدہ باشد، بدہند، غم زائل کند و نافع آید۔

---

[1] اضافہ از نسخہ رضا و خدا بخش، پٹنہ۔

[2] ''اگر شخصے را زہر خورانیدہ باشد'' نسخہ رضا۔

[3] اضافہ از نسخہ رضا، خدا بخش و مولانا آزاد۔

نوع دیگر: اگر در اول تحویل آفتاب ببرج حمل مقدار چهار قیراط فادزہر آزمودہ را سودہ بگلاب بیاشامند تا سالے قوتے وقدرتے درخود مشاہدہ کند و پیوستہ شگفتۂ خاطر باشد[1]۔

نوع دیگر: اگر شخصے درسن کہولت ہر سال دراول فصل ربیع یا دراول فصل خریف بشرب فادزہر عادت کند واز بقول وحموضات وعوارض نفسانی خویشتن را نگاہ دارد، تمام عمر بقوت باشد ونشاطے وشگفتگی در طبیعت دریابد۔

حکیم عمادالدین محمود علیہ الرحمۃ از رسالہ خود نقل کردہ کہ کسانے را کہ بواسطۂ ضعف پیری و محافظت حرارت غریزی دادہ ایم کہ تا قوت جوانی بانسان عود کردہ است۔ می دیدم کہ سرخ بطراوت وفربہ می شدند بنوعے کہ محل تعجب بود۔

اشارہ سوم از فصل دوم، خاتمہ کتاب: درکیفیت خوردن فادزہر، بدانکہ الزام ہفت شرط برخورندۂ ایں دواعظیم النفع وجلیل القدر وعزیز الوجود است۔

اول آنکہ کسے مقتضی باشد یعنی درسن شباب نباشد، بواسطہ زیادتی حرارت احیاء جوانی اولی است۔ دوم آنکہ حرارت درمزاج غالب نباشد۔ سوم آنکہ در[2] زمانے کہ گرماں گرم ودرسرما سرد نباشد۔ چہارم آنکہ پیش از شروع تنقیہ بدن از اخلاط فاسد لازم دانند۔ پنجم آنکہ پرہیز و احتمال از حموضات ولبنیات و بقول و اطمعۂ غلیظ ومفسدات معدہ وجگر وحرکت عنیف و جماع وغم و امراض[3] نفسانی کما ینبغی بجا آورند، داخل ایام پرہیز قبل از شروع دہ روز بعد از فراغ بست روز باید کہ از مذکورات احتساب لازم دانند۔ ششم آنکہ درآں ایام کہ فادزہر می خورند بدن را نرم ونازک و پاکیزہ[4] ومزین و معطر گردانند وطبیعت راخوشحال وشگفتہ دارند ومجلس انبساط از فروش پاکیزہ وندمائے خوش کلام و حافظان خوش الحان ودیدن عمارات دلکش وبعیش وعشرت بگذارند وبأطعمۂ لطیف میل نمایند والا بقدر ومقدور حال آنچہ ممکن باشد بشگفتگی وآسائش وتنعم بگذارند۔ ہفتم آنکہ اول مرتبہ درسال اول

---

[1] ''می باشد'' نسخہ رضا وابن سینا۔

[2] اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

[3] ''اعراض'' نسخہ رضا۔

[4] ''پاکیزہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

کہ ارادۂ خوردن فادزہر می کنند، از چہار قیراط تا شش قیراط زیادہ بخورند پس در سال دوم جزوے اضافہ کنند و بعد ازاں ہر سال اگر طبیعت قبول کند و کیفیت [آں[1]] بر مزاج غالب نباشد، قدرے زیادہ کنند والا بقدر احتمال مزاج اکتفا نمایند[2]۔

اما طریق خوردن فادزہر چنانست کہ بعد از تنقیہ و رعایت مشروط مقدار چہار قیراط فادزہر اشتہائے کہ از مجال شبانگاہ است، بروئے سنگ سماق[3] نرم بسایند چندانکہ اجزاء خشن دراں باقی نماند پس از روئے سنگ برداشتہ در پیالہ چینی بگلاب بیامیزند و قلمے در دہان گرفتہ کشند چنانکہ بدندانہا نرسد کہ می گویند کہ بدندان نقصان دارد اگر چہ ایں حرف اصلی ندارد، اما احتیاط لازم[4] است۔ آنگاہ شربتے از نبات و گلاب متعاقب بیاشامند و بر بالائے فرش نرم ازیں پہلو بآں [پہلو[5]] بگردند و اندک راہے بروند کہ فی الجملہ حرارت غریزی برافروختہ شود و قریب دو ساعت بعد ازاں بغذاء میل کند و بادزہر آزمودہ مقدار [شش[6]] قیراط در سہ روز ہر روز دو قیراط بہمیں دستور سائیدہ بگلاب آمیختہ خوابیدہ در حلق می ریزند بنوعے کہ بدندانہا نرسد با آنکہ در قدرے گلاب حل نمودہ حب بستہ فرو برند و پیالہ شربت نبات بگلاب [کردہ[7]] آشامند و قدرے راہ می روند بہماں دستور کہ ذکر رفت۔

طریقے دیگر: کہ حکیم عماد الدین محمود علیہ الرحمۃ در[8] رسالہ از رسالات مؤلفہ خود می گوید کہ چوں حکمائے ما تقدم در خوردن فادزہر اشارۂ کامل نفرمودہ اند و ہر کس از خود در خوردن اجتہادے کردہ است و بسیار شدہ کہ مردم از خوردن فادزہر بطریق مختلف آزارہا کشیدہ اند بنا بر آں ایں ترکیب خاطر خواہ فقیر شدہ و ہر کہ را بایں طریق ترکیب نمودہ دادیم، نفع تمام یافت و مطلق ضرر ازیں ترکیب ملحوظ نگشت۔

---

۱ اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

۲ ''کنند'' نسخہ رضا۔

۳ ''پاکیزہ'' یہ لفظ نسخہ رضا میں تحریر نہیں ہے۔

۴ اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا۔

۵ ''کنند'' نسخہ رضا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا و ابن سینا علی گڑھ۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا و سالار جنگ۔

۸ ''در رسالۂ مؤلفہ خود'' نسخہ رضا و ابن سینا۔

طریقے دیگر: فادزہر آزمودہ شش قیراط ومروارید ناسفتہ ویاقوت رمانی ولعل وحجر یشب از ہر یک سہ قیراط، ہر کدام[۴] فردا فردا بروئے سنگ سماق نرم بسایند و در سحق مبالغہ کنند کہ اجزائے خشن [دراں[۵]] محسوس نگردد[۶] ومومیائے کانی وعنبر اشہب وزعفران وورق طلا از ہر یک دو قیراط ومشک خالص [یک قیراط[۷]]، نرم کوفتہ وبیختہ با شیرۂ نبات بدستور سائر معاجین آمیزش دہند و ہمہ را خوب مالیدہ سہ بخش کنند و سہ روز متوالی ہر روز یک بخش [ازاں[۸]] فرو برند و پیالہ گلاب وشیر گرم از عقب جہا بیاشامند و اندک راہے بروند پس شربتے از نبات و گلاب میل نمایند و بآسائش باشند تا آنکہ اشتہائے صادق بہم رسد وطبیعت را میل بغذا شود، طعامہائے لطیف بکار برند۔

طریقے دیگر: فادزہر آزمودہ یک درم، یاقوت ولعل ومروارید و فیروزۂ نیشاپوری از ہر یک نیم درم، مشک خالص وورق طلا ونقرہ ہر دو محلول، زعفران وجدوار آزمودہ ومومیائے کانی[۱] از ہر یک دو دانگ، اجزاء را فردا فردا چنانکہ رسم است، بسایند و بعد از سائیدن ہر یک بوزن مقرر [درہم[۲]] آمیزش دادہ باشیرۂ نبات قوام آوردہ [بسرشند[۳]] وحبہا نمودہ ہر یک مقدار نخودے سازند، مجموع را نہ بخش کنند و در مدت نہ روز استعمال کنند، یک بخش را بگلاب وشربتے نبات فرو برند وشرائط مذکور در استعمال بعمل آورند تا مطلب ومقصود حاصل شود وسعی ورنج ضائع نگردد[۴]۔ واللہ اعلم بالصواب۔

---

۱ ''ہر یک را'' نسخہ رضا۔

۲ اضافہ از نسخہ رضا۔

۳ ''نشود'' نسخہ رضا۔

۴و۵ اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

۶ اضافہ از نسخہ رضا وخدا بخش۔

۷ اضافہ از نسخہ رضا وابن سینا۔

۸ اضافہ از نسخہ رضا، ابن سینا۔ نسخہ آزاد میں ناموزوں ''باشند'' کو محذوف کر دیا گیا۔

۹ نسخہ رضا میں یہاں سے آخر تک جملے کچھ مختلف ہیں اور وہ یہ ہیں:

''نگردد انشاء اللہ تعالی واللہ اعلم بالصواب و اللہ المرجع والیہ المآب والحمدللہ رب العالمین و الصلاۃ والسلام علی خیر خلقہ محمد والہ واصحابہ اجمعین باختتام رسید و بانجام انجامید نسخہ متروکہ قرابادین معصومی غفراللہ۔

تحریر شیخ بستم۔

تمت تمام شد، کار من نظام شد، کتاب قرابادین معصومی بتاریخ بست دوم شہر ذی الحجہ ۱۲۵۷ ہجری بخاطر رفعت وعوالی منزلت و مدلل براہین۔شرع متین نبوت محمد صلعم قاضی صاحب شیخ محمد تقی قصبہ ہلور دائرمسند آرائے پرگنہ او رنگ آباد نگر، متعلقہ ضلع گورکھ پور بخط عاصی عنایت علی تحریر یافت۔

دستخط فقیر وحقیر بوانا شاہ۔

☆☆☆

عکسِ نُسَخِ مخطوطہ قرابادین معصومی

★ نسخۂ مولانا ابوالکلام آزاد لائبریری، علی گڑھ مسلم یونیورسٹی، علی گڑھ

★ نسخۂ سالار جنگ میوزیم لائبریری، حیدرآباد

★ نسخۂ رضا لائبریری، رام پور

★ نسخۂ خدا بخش لائبریری، پٹنہ

نسخۂ مولانا ابوالکلام آزاد لائبریری، علی گڑھ مسلم یونیورسٹی، علی گڑھ

صفحہ اوّل

بسم اللہ الرحمن الرحیم وتمم بالخیر

تحمیدی کہ لسان اعذار تذکار سبحان جوامع افلاک در اظہار و تکرار آن بعجز و قابل و معترف است در خور ذات لتقدس
حکیم علی الاطلاق است جل جلالہ کہ بہوای شعلہ فانوس حکمتش دیگ بخار بجہت نضج طبع لسان پیوستہ در جوش است
و تمجید یکہ زبان بیان صنعتگاہ مرکز خاک در ادای آن قاصر و الکن است سزاوار صفات تقدسش طبیعی است عم نوالہ
کہ بمنہاج حذافت معا اربعہ را بمعالجات موجز شفاء عاجل کرامت فرمودہ تا بدستیاری صبا و شمال قوای
نامیہ را قوت احتزاز پدیدار آید و سپاس بمقیاس عظیم شانہ رواست کہ از کمال حکمت بالغہ اسباب
علامات در ضمیر افلاطون منش ربع مسکون بقدر کفایت ذخیرہ نہادہ تا سبب یرعباد الیہ از نتایج آن بہرہ مند
باشند تعالی شانہ الیہ اکبر و تحف تحیاتی کہ شاہباز بلند پرواز اندہام حکمت پژوہان حذافت آئین را مسا
گردون مسرا نذیر زدہ کنگرہ آن عروج نتوانند نمود نثار ذات صاحب معراجی کہ مربع نشین چار بالش
قاب قوسین او ادنی مخاطب بخطاب مستطاب آن ہوالاوجی یوحی است باہدیہ صلواتی کہ پیک تیز رو
افہام دانشمندان حکمت گزین کہ مالک رقاب ممالک انفس و آفاق اند بی لسیر منزل مقصود آن نتوانند
ایثار صفات جامع الکمالاتی کہ قبض کبریای دست لطفش آنچنان علت گناہ از شریعت عقاب معا
صفا بافتہ و بپای مردی بجز رقہ بارقہ غبابت و مزاج دانی طب شریعت صاحبان امراض مخلصہ جہا

لیموی نصایح و مل شکر مواعظ نجات ابدی حاصل کشته ضلالت بسبر حسنه هدایت می برد. کام جان تشنه
از شهد شهادت اسلام بکلمتند ایمان شیرین معطر گردانیده خدو بر آن و اولاد و عترت پاکش گر مستفسان
عصیان را نوشش داروی محبت شان مفرحیست روح افزا و مسمومان شکسته دل جرایم عظام را
مومیای دل آسان تر باقیست غم زدا فقط یا ایها الذین امنوا صلوا علیه وسلموا
فسلیما بعد هر ای صواب نمای خردمندان خرده بین و هوشمند ان دانش گزین مخجوب و مستور
نخواهد بود که قبل ازین طبیبان حکمت شعار و مجربان حذاقت آثار از کتب حکما و متقدمین و متاخرین
استنباط فرا بادنیات نموده هریک از ایشان بقدر حوصله و دانش و مزاج خود استعداد خویش
بعبارتی خاص و ترتیبی لایق تالیفی در سلک ترقیم داشته منظم سمت اختصاص داده اند تا معالج
هنگام علاج بکار آید و بآسان ترین وجهی از وجوه کافه عباد از منافع آن بهره ور گردند تا در نیولا
که دست داعیه این خواهش دامن کبیر خاطر اضعف عباد الیه الملک المعین المحتاج الی مغفرت حضرت
رب العالمین معصوم ابن کریم الدین الشوشتری الشیرازی نبرگردید که بقدر الوسع والامکان
بترتیب تالیفی پردازد که کافه انام را از آن بهره و نصیبی و آزادی در جهان یادگار بماند
بنا علی المنهج المسطور از هر کتاب متداول و از کتب متداوله این فن انواع و اقسام ادویه مرکب
انچه به تجربه مقرون تر و احتیاج خاص و عام مردمان بیشتر بود انتخاب نموده ترکیبی چند که در کتب
حکماء متقدمین مسطور بود و اطباء متاخرین کرة بعد اخری آنها را بر محک امتحان زده بتجربه کامل حاصل
نموده اند و پاره از مرکبات مجربه اطبای هند نیز منتظم بران ساخت تا درین هنگام که گذشته بود
زیجرت هزار و پنجاه و نه آنها را در سلک تحریر درآورده و برشته انتظام منظم خسته لفظ انتظام
در آورد و کیفیت ترکیب نمودن و آداب نگاهداشتن باز نمود تا هر فواعد ضروری عبارتی موجز
و رقمی دوازده فایده و نه خاتمه مندرج گردانیده تا کافه برایا بترتیب و جهی از تناول و استعمال
و استعمال آن مستفیض گردند و از سر فراغ بدعای مستدعی باشند و ترتیب این خسته را بهفده

صفحه آخر

تمت تمام شد کار من نظام شد کتاب قرابادین معصومی بیاری

بتاریخ بست دویم شهر ذی الحجه ۱۲۶۶ هجری بخاطر رفت دعوای فقیر حقیر مدلل برایمن

شرع متین نبوت محمدی صلعم قاضی صالح شیخ محمد تقی فقیر عفی عنه

مسند آرای برگته اورنگ اباد نگر مشغله

ضلع کورکیو رنجط عاصی عفی عنه

تحریر بانفاذ

University Library
Aligarh
SLEEMAN DOUGLAS COLLECTION

LYTTON LIBRARY
ALIGARH
MUSLIM UNIVERSITY

نسخۂ سالار جنگ میوزیم لائبریری، حیدرآباد

صفحہ اوّل

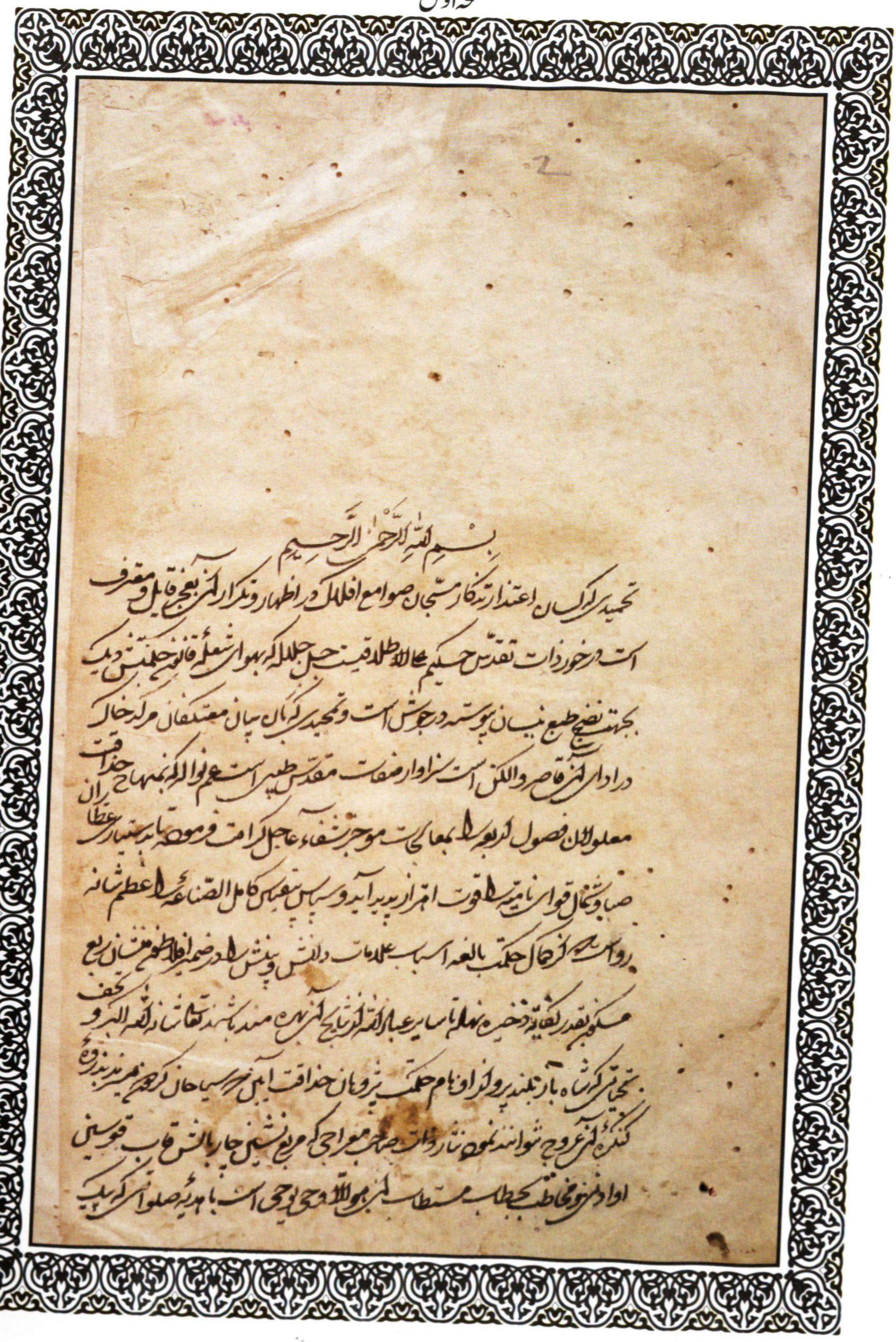

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تحمید کرکسان را عتذار تند کار مسبحان صوامع افلاک در اظہار و تذکار الٰہی بعجز قایل و معترف
است در خور ذات تقدس حسیم عما الاوطلا قیت جل جلالہ کہ بہوای شعلۂ قانوچہ خلقش دیک
بجہت نضج طبع نیسان پیوستہ در جوش است و تمجید کرکسان سپہان معتکفان مرکز خاک
در ادای آن قاصر و الکن است سزاوار صفات مقدس طیر است عم نوالہ کہ بمنہاج حذاقت
معلولان فصول کربوسا بمعالجت موجز شفاء عاجل کرامت فرموده ابد ستمدار عطا ران
صبا و شمال قوای نامیہ سلطوت اہمزار پدید آید و سپاس تقویم کامل الصناعہ را عظم شانہ
روا است کہ زمام حکمت بالغہ اسباب علامات دانش و بینش را در ضمیر انعاظ طوطی منقار ربیع
مسکون بقدر کفایۃ ذخیرہ نہاد تا سایر عباد اللہ از نتایج آن بہرہ مند باشند تفاوت نہاد اللہ البر و
تحیاتی کرشاہ باز بلند پرواز کہ اوج بام حکمت پرد بجان حذاقت آیین مرسیحان کہ جہت میزبندی
کنند از عروج شواہد نمود نثار ذوات صاحب معراجی کہ مربع نشین چار بالش قاب قوسین
او ادنی مخاطب بخطاب مستطاب لی مع اللہ وحی یوحی است با ہدیۂ صلوات کہ پیک

تیز رو افهام و دانشمند ان حکمت آگین که مالک رقاب ممالک انفس و آفاقند بر مستزل
مقصود ان نتوانند برد ایثار صفت جامع الکمالاتی بر نفس کبریای دست لطفش
رنجوران علت گناه از شربت عذاب شفا یافته و بیابردی بر درگه بارگه عنایت
و مزاج دانی طبیب شریعتش صاحبان اکدار امراض مختلفه جهالت و غوایت را از دوا خانه
هدایت بشربت دینار مکرمت و خمیره صندل مرحمت و مسهل سیف جهاد و قرص لیمور
نصایح و حقنه موعظه نجات ابدی حاصل کشته تا از سراب ضلالت بر چشمه هدایت
بی بهره کام جان را از شهد شهادت اسلام و کلمه ایمان شیرین و معطر گردانیده و
بر آل و اولاد و عترت پاکش بر مستضعفان عصیان از انوش داروی محبتش موفور
روح افزا و مسمومان شکسته دل جرایم عظام را مومیایی ولایتش تریاق قیصر دار
یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما اما بعد برای جواب تمنای خصوصیان
خصوص دانش پژوهان دانش گزین محجوب و مستور نخواهد بود که قبل ازین طبیبان
حکمت شعار و مجربان حذاقت دثار از کتب حکماء متقدمین و متاخرین استنباط
و از ایشان نبذه هر یک از کلیات آن بقدر حوصله و دانش و فراخور استعداد و بینش
خود بعبارت خاص و ترتیبی الایق تالیف در سلک تقریم و رشته تنظیم سمت اختصاص داده از
تا معالج را بهنگام علاج بکار آید و باسان تر بیانی و جهی از وجوه کافه عباد از منافع
این بهره ور گردند تا درین ولا که دست داعیه این خواهش دامنگیر خاطر اضعف عباد
الملک الغنی المحتاج الی مغفرت رب العالمین معصوم ابن کریم الذین الشوشتری

صفحه آخر

MANUSCRIPT SECTION
Salar Jung Museum,
HYDERABAD - 500 002.

نسخۂ رضا لائبریری، رام پور

صفحہ اوّل

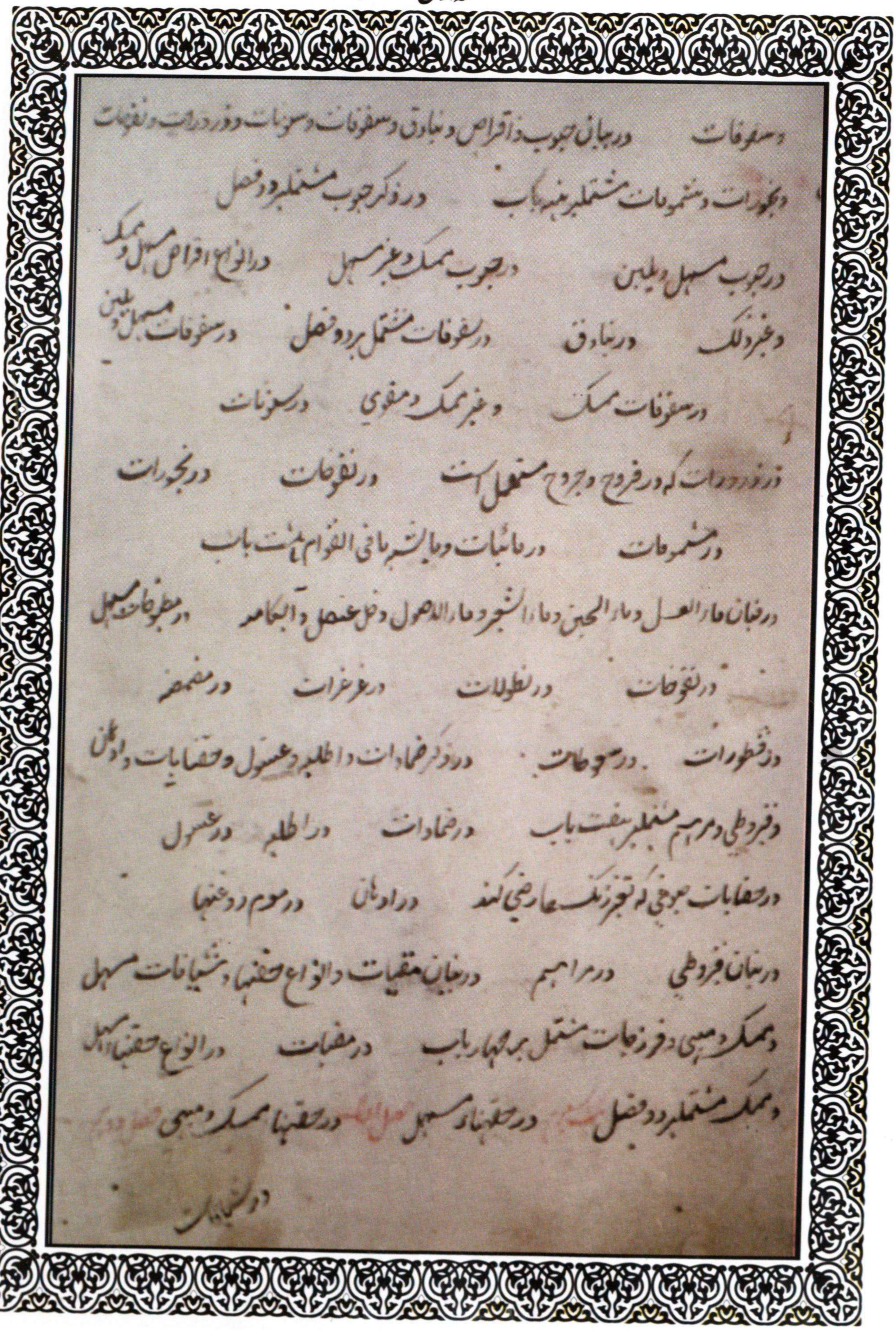

در شناسائی مسهل ... در بیان قرابادین و محصولات که مخصوص بامراض زنان است

در ادویه مرکبه که در امراض عین مشترک است مشتمل است بر پنج باب

در ذرورات ... در برودات ... در شناسائی ... در بیان اطلیه و ضمادات

که در امراض عین مخصوص است ... در بیان اموری که متعلق است بپنج حسی و نادر هر مشتمل بر دو

فصل ... در اموری که بپنج حسی تعلق دارد و این فصل متضمن است بر هفت اشاره

در بیان کیفیت ظهور پنج حسی ... در معرفت طبیعت پنج حسی ... در بیان دانستن

نفع آن ... در شناختن خوبی و بدی چوب حسی ... در شرائط خوردن آن

در ادات کحل آن ... در ذکر مصاحبین و عرقی که از این پنج مستعمل است

در بیان معرفت باز بردانستن فوائد و طریق امتحان و روش خوردن آن مشتمل بر سه

اشاره ... در صحیح لفظ باز بر و شناختن آن ... در بیان فوائد و خاصیت آن

در کیفیت خوردن آن و منزالبوا سیره ... در بیان احتیاج بدوای مرکب و کیفیت

ساختن او و به مرکب و طریق کشتن حیوانات و بهتر آن که بفصل و تصویر محتاج است

و فایده صرف شتن او و به و قتل حلزات و صدفیات و بریان نمودن بر دو روش

سفوف بنیادا مستقبل دیگر با طریق استخراج عسل بلادر و کیفیت حل طلق و عقد سیماب و دانستن

حل او و به و ترجمه و تفسیر اسامی ترا کیب بزبان عربی و فارسی و بزبانی و هندی دانفاظی

صفحه آخر

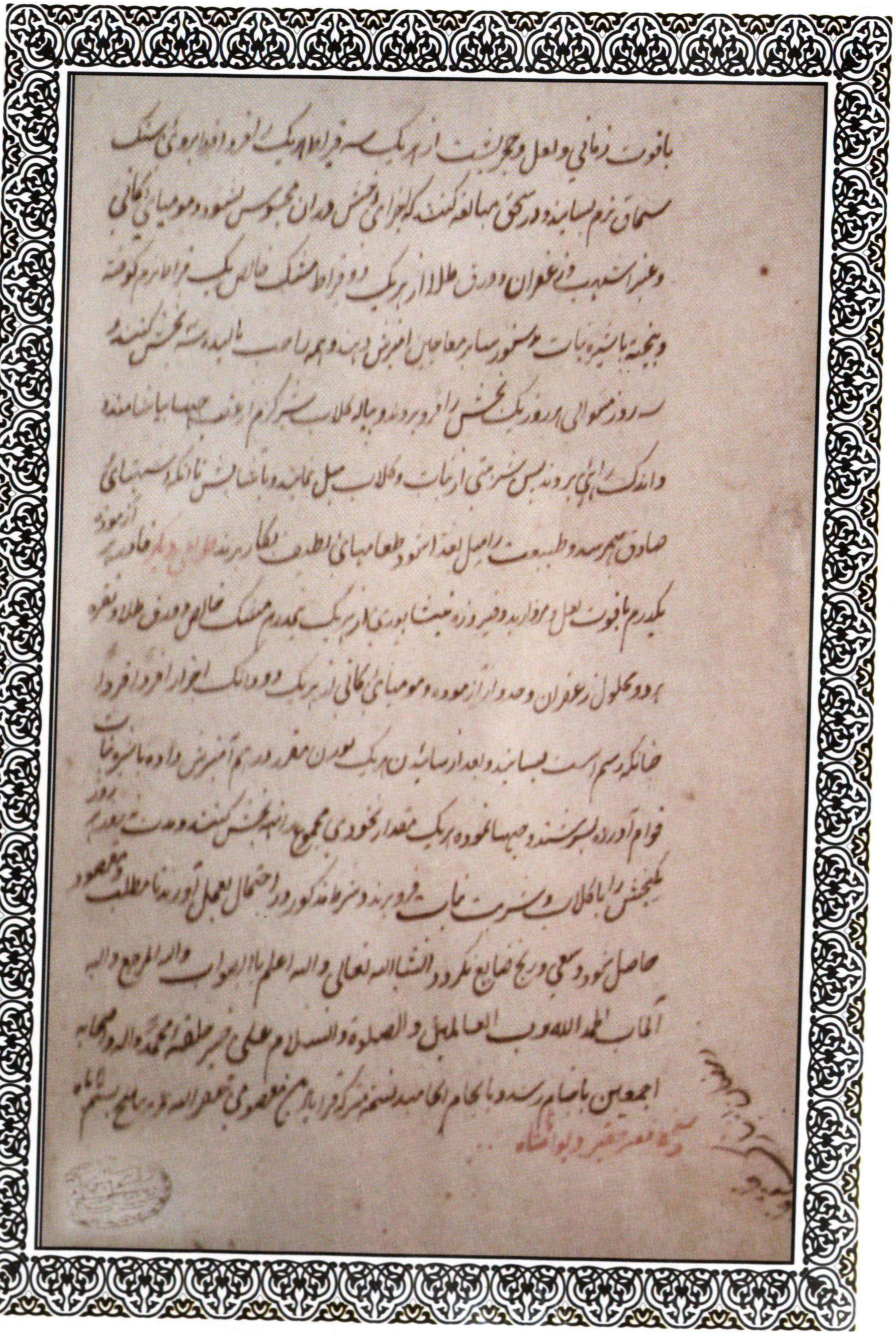

نسخۂ خدا بخش لائبریری، پٹنہ

صفحہ اوّل

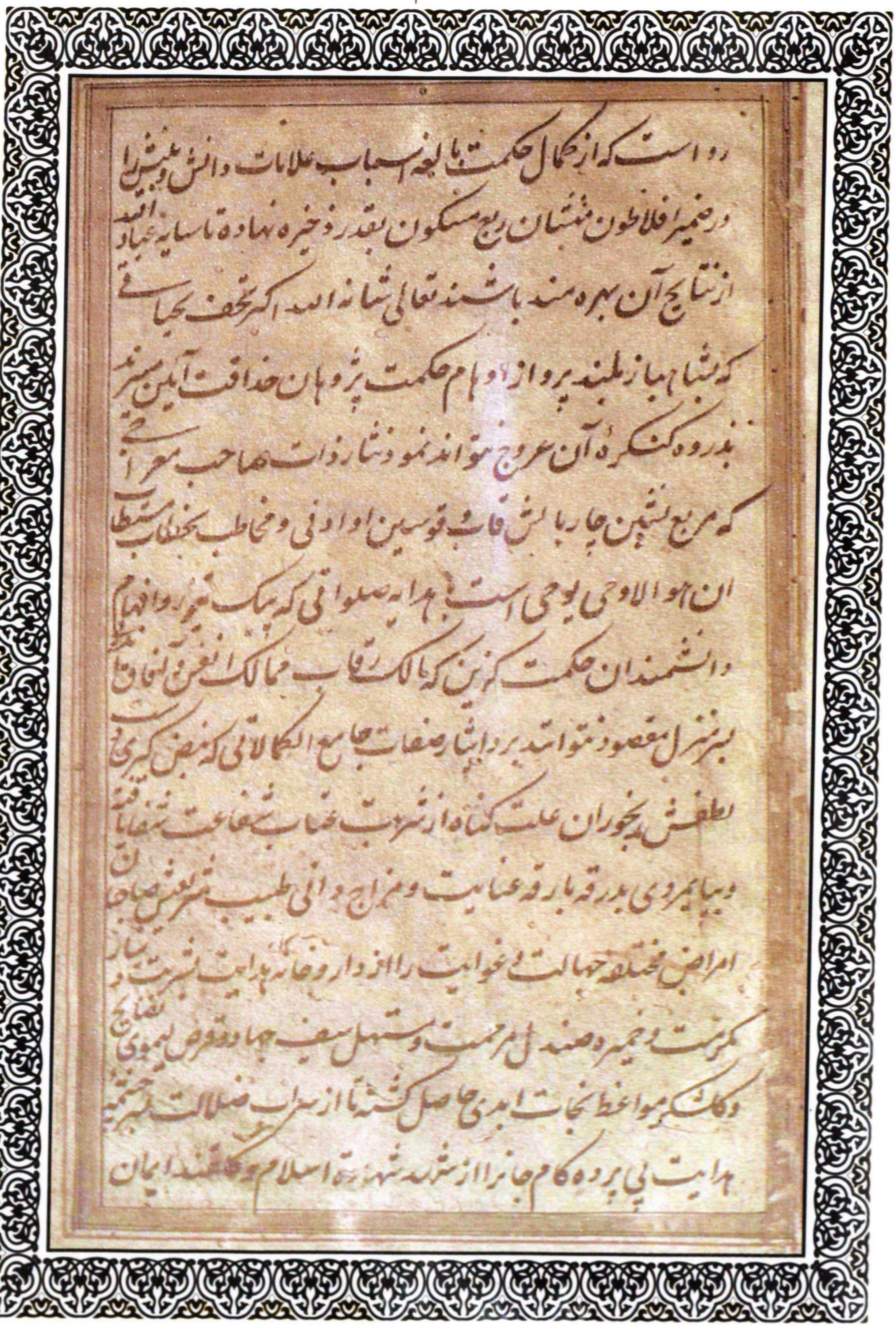

صفحه آخر

بافوت زمانی ولعل وحجر نیت از هریک سه قیراط هریک را فرد افرد ابروی سنگ
سماق نرم بسایند و در سحق مبالغه کنند که لجرای بخش در ان محبوس نشود و مومیای کانی
وعنبر اشهب و زعفران و ورق طلا از هریک دو قیراط مشک خالص یک قیراط نرم کوفته
وبیخته با شیره نبات مدستور سایر معاجین آمیزش دهند و همه را حب مالیده سه بخش کنند و
سه روز متوالی هر روز یک بخش را فرو برند و بیاله گلاب شیر گرم از عقب جیها بیاشامند و
واندک راهی بروند پس شربتی از نبات و گلاب میل نمایند و باشایش تا انکه اشتهای
صادق هم رسد و طبیعت را میل بعد اشود طعامهای لطیف بکار برند طریق دیگر فاخر آزموده
بگیرم بافوت لعل و مروارید و فیروزه نیشابوری از هریک نیم درم مشک خالص و ورق طلا و نقره
هر دو محلول زعفران وحد وار آزموده و مومیای کانی از هریک دو دانگ اجزا را فرد افرد را
چنانکه رسم است بسایند و بعد از سائیدن هریک بودن مقرر در هم آمیزش داده با شیره نبات
قوام آورده بسرشند و حبها نموده هریک مقدار نخودی مجموع را نهه بخش کنند و مدت ده روز هر
یکبخش را با گلاب و شربت نبات فرو برند و شرط مذکور در احتمال بعمل آورند تا مطلب و مقصود
حاصل شود و سعی و رنج ضایع نگردد انشاالله تعالی والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب
الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه
اجمعین باتمام رسید و بانجام الحامد نسخه مشرکه قرابادین معصومی غفرالله تقصیراتهم بتاریخ بیستم ماه
وسخط فقیر حقیر دیوانه شاه ..

QARABĀDĪN-E-MA'SŪMI

PRAKASHIKA

Number 30

General Editor

V. Venkataramana Reddy

QARABĀDĪN-E-MA'ṢŪMI

Editor

Abdul Bari Falahi

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

॥ विज्ञानमुपास्व ॥

National Mission for Manuscripts

Published by :

National Mission for Manuscripts

Asila Offset Printers, New Delhi

Published by:
National Mission for Manuscripts
11-Mansingh Road,
New Delhi-110001
Phone : +91 11 2307 3387
E-mail : director.namami@nic.in
Website : www.namami.org

Co-Published by:
ASILA OFFSET PRINTERS
1307-8, Kalan Mahal, Darya Ganj,
New Delhi-110002
Phone : +91 11 23289539
Email : javedasila@gmail.com

Price : Rs. 600/-

ISBN : 978-93-80829-02-9 (Series)
978-93-80829-49-4
First Published 2017

© 2017, National Mission for Manuscripts
All rights reserved, including those of translation into foreign languages. No part of the book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of the publisher.

FOREWORD

In India, diverse knowledge traditions have emanated over centuries and India is believed to be the custodian of more than ten million manuscripts available in libraties, temples, museums, archives and private collections. In order to make the best use of them, it is necessary to preserve them properly, decipher them and make them accessible to interested people. The National Mission for Manuscripts was launched to work in multi dimensional areas so far manuscripts are concerned. Its mandate is to conserve, preserve, documents digitize and to disseminate the knowledge-content of the manuscripts through publications.

The present volume of Prakashika series is the edited manuscript entitled Qarabadin-e-Masumi related to compound ingredients of Unani Tibb. Unani is used in Arabic and Persian language for the word 'Greek' and Tibb an Arabic word meaning medicine. It is Greeco-Arab Medicine which is practiced in Indian sub-continent from the early Islamic period.

Dr. Abdul Bari Falahi deserves appreciation that he selected the important manuscript to prepare a critical edition on the basis of the extant copies of the same in various libraries of India. He is also preparing the Urdu and Hindi translation of the text which will be published in the forthcoming volumes. It is indeed an honour for the National Mission for Manuscripts to publish such an important medical work edited by him so painstakingly.

I do hope, with the help of experts, the Mission will be able to publish many more important manuscripts on medicine.

V. Vankataramana Reddy

Director

National Mission for Manuscripts

प्रस्तावना

क़राबादीन' यूनानी भाषा का शब्द है जिस का अर्थ है "यौगिक औषधियाँ"। तिब्ब के इतिहास का अध्ययन करने से ज्ञात होता है कि तिब्ब के प्रारंभिक काल में उस की वह महत्वता नहीं थी जो उसे अब्बासी शासनकाल (सन 750 से 1258 तक) में प्राप्त हुई। अरब शासकों की इस तिब्ब से दिलचस्पी के कारण इसे अत्याधिक उन्नति प्राप्त हुई। यही कारण है कि सर्वप्रथम जिस व्यक्ति की क़राबादीन का उल्लेख मिलता है वह योहन्ना इब्ने मासवैह (सन 857 ई. में स्वर्गवासी) है। उस ने इस पुस्तक द्वारा दुनिया के सामने क़राबादीन का एक नया रूप प्रस्तुत किया और तत्पश्चात यह श्रंखला बढ़ती ही चली गई। प्रारंभ में इस क्षेत्र में अपना योगदान देने वाले कुछ लोगों के नाम यहां प्रस्तुत किए जा रहे हैं।

1. साबूर इब्ने सहल (सन 869 ई. में स्वर्गवासी)
2. याक़ूब किन्दी (सन 870 ई. में स्वर्गवासी)
3. हुनैन इब्ने इसहाक़ (सन 877 ई. में स्वर्गवासी)
4. ज़करिया राज़ी (सन 865 ई. से 925 ई. तक)
5. इब्नुलजज़्ज़ार (सन 979 ई. में स्वर्गवासी)
6. इब्ने जुलजुल (सन 976 ई. से 1007 ई. तक)
7. इब्ने सीना (सन 980 ई. से 1037 ई. तक)
8. सईद इब्ने हिबतुल्लाह (सन 1101 ई. में स्वर्गवासी)
9. इब्ने तिलमीज़ (सन 1119 ई. से 1164 ई. तक)
10. सहलान इब्ने मिकयान (सन 990 ई. में स्वर्गवासी)
11. नजीबुद्दीन समरक़न्दी (सन 1222 ई. में स्वर्गवासी)

क़राबादीन (Pharmacopoeia) के लेखन में भारतीय हकीम भी पीछे नहीं रहे। उन्होंने अपनी शोध द्वारा क़राबादीन को एक नई दिशा प्रदान की। उन्हों ने जहां एक ओर एकल द्रव्य औषधियों की खोज में अंथक मेहनत की वहीं दूसरी ओर उन औषधियों के संयोजन के साथ नए नुस्खों की बढ़ोत्तरी पर भी काम किया। उन्हों ने क़राबादीन जैसे विषय पर जो पुस्तकें लिखी हैं उन में से कुछ महत्वपूर्ण पुस्तकों का उल्लेख निम्नलिखित है।

1. क़राबादीन–ए–शिफ़ाई, हकीम मुज़फ़्फ़र इब्ने मुहम्मद हुसैनी शिफ़ाई अस्फ़हानी की।
2. क़राबादीन–ए–क़ादरी, हकीम मु. अकबर अरज़ानी की।

3. मजमउलजवामे (क़राबादीन–ए–कबीर), हकीम मीर मुहम्मद हुसैन इब्ने सय्यद मुहम्मद हादी अक़ीली अलवी की।

4. इलाजुल अमराज़, हकीम मुहम्मद शरीफ़ खान की।

5. क़राबादीन–ए–जलाली, हकीम जलालुद्दीन अमरोही की।

6. क़राबादीन–ए–बक़ाई, हकीम मुहम्मद इस्माईल इब्ने हकीम बक़ा ख़ान की।

7. क़राबादीन–ए–ज़काई, हकीम ज़काउल्लाह ख़ान की।

8. अहसनुलक़राबादीन, हकीम अहसन ख़ान की।

9. क़राबादीन–ए–आज़म, हकीम मुहम्मद आज़म ख़ान की।

10. क़राबादीन–ए–नजमुलग़नी, हकीम नजमुलग़नी की।

उपर्युक्त क़राबादीन की किताबों की महत्वता अपने स्थान पर सुनिश्चित है। इन में से अधिकतर पुस्तकें कई बार छप चुकी हैं। कुछ का अनुवाद भी किया जा चुका है। लेकिन वर्तमान में इस विषय से संबंधित कुछ ऐसी पुस्तकों का पता चला है जिन की ओर लेखकों ने अधिक ध्यान नहीं दिया है। इन में से अधिकतर किताबें विभिन्न लाइब्रेरियों एवं निजी पुस्तकालयों में रखी हुई हैं।

1. क़राबादीन अलक़लान्सी (अरबी भाषा में), बदरूद्दीन मुहम्मद बिन बहराम बिन मुहम्मद अलक़लान्सी की।

2. क़राबादीन–ए–मासूमी (फ़ारसी भाषा में), मुहम्मद मासूम बिन करीमुद्दीन शोस्तरी शीराज़ी की ।

3. क़राबादीन–ए–काफ़ी (फ़ारसी भाषा में), अब्दुलकरीम की, जो कि ख़ाक़ान मुहम्मद मिर्ज़ा खाँ बिन हकीम मुहम्मद यूसुफ़ ख़ान के नाम से प्रसिद्ध हैं।

4. क़राबादीन–ए–अलवी ख़ान (फ़ारसी भाषा में), हकीम अलवी ख़ान की।

5. क़राबादीन–ए–फ़रहतुलउयून (फ़ारसी भाषा में), सय्यद मुशर्रफ़ की।

6. क़राबादीन (फ़ारसी भाषा में), इमादुद्दीन महमूद शीराज़ी की।

7. क़राबादीन–ए–जलाली (फ़ारसी भाषा में), मौलाना हाजी जलाल बिन अमीन तबीब मुर्शिदी ग़ाज़रूनी की।

8. क़राबादीन–ए–फ़िरंगी (फ़ारसी भाषा में), हकीम डिसिल्वा फ़िरंगी की।

9. शिफ़ाउस्सालेह क़राबादीन (फ़ारसी भाषा में), हकीम मुहम्मद सालेह ख़ान बिन हाजी मु. ज़ाहिर बेग शीराज़ी की।

10. क़राबादीन–ए–ख़ान ज़मानी या गंज बादआवरद साहबे फ़िरानी (फ़ारसी भाषा में), हकीम अमानुल्लाह ख़ान की।

11. क़राबादीन–ए–सिकंदरी (फ़ारसी भाषा में), हकीम सिकंदर बिन हकीम इस्माईल की।

12. क़राबादीन–ए–आज़म (फ़ारसी भाषा में), हकीम मुहम्मद मोहसिन अफ़सरूलअतिब्बा भोपाली की।

13. क़राबादीन–ए–कबीर (फ़ारसी भाषा में), हकीम मिर्ज़ा इस्माईल की।

14. क़राबादीन–ए–अहमदी (फ़ारसी भाषा में), हकीम अहमदुल्लाह देहलवी की।

15. क़राबादीन–ए–क़ासिम (फ़ारसी भाषा में), हकीम मुहम्मद क़ासिम की।

16. क़राबादीन–ए–मख़्ज़नुलजवाहिर (फ़ारसी भाषा में), सय्यद हसन अलवी बिन हकीम अहमद हुसैन भोपाली की।

उपर्युक्त पंक्तियों में बहुत ही प्रसिद्ध एवं लाभदायक पुस्तकों का उल्लेख किया गया है लेकिन आवश्यकता इस बात की है कि उन की वास्तविकता को दुनिया के सामने लाया जाए और इस प्रकार की अन्य पुस्तकें, जो अभी तक लाइब्रेरियों में पड़ी हैं, उन को शिक्षित वर्ग के लोगों तक पहुंचाया जाए।

इन पुस्तकों में से, मैं ने जिस पुस्तक को चुना है, वह है "क़राबादीन–ए–मासूमी" । इस पुस्तक के लेखक हकीम मुहम्मद मासूम बिन करीमुद्दीन शोस्तरी शीराज़ी हैं। पुस्तक मआसिर–ए–आलमगीरी के अनुसार, मासूम ख़ान प्रारंभ में राजकुमार आज़म ख़ान के विशेष नौकर थे। एक बार उन्हों ने राजकुमार की स्थिति देख कर बताया कि उसे जलोदर रोग हो गया है और उस को दवा के साथ परहेज़ की बहुत अधिक आवश्यकता है प्रन्तु उस ने इस बात पर कोई विशेष ध्यान नहीं दिया। अंततः मासूम ख़ान के स्वर्गवासी हो जाने के दो साल बाद ही वह जलोदर रोग से ग्रस्त हो गया और लंबे समय तक उस से पीड़ित रहा।

"क़राबादीन–ए–मासूमी" को संपादन एवं अनुवाद के लिए चुनने के बहुत से कारण हैं जिन में से एक यह है कि इस पुस्तक को प्रमाण के तौर पर प्रयोग किया जाता है। हकीम मासूम ख़ान के बाद जिन हकीमों ने क़राबादीन को अपने लेखन का विषय बनाया, उन में से अधिकतर ने इस से लाभ उठाया है और इस के हवाले (Reference) भी दिए हैं, उदाहरण के तौर पर हकीम अलवी ख़ान, जो अपने युग के बहुत ही प्रसिद्ध हकीम और प्रमुख

लेखक हुए हैं। उन्हों ने औषधियों के संदर्भ में इस पुस्तक से कई हवाले (Reference) दिए हैं।

दूसरा कारण यह है इस पुस्तक की भाषा बहुत सरल अथवा प्रवाही है। इस के अर्थ को समझने में अत्याधिक सोच–विचार की आवश्यकता नहीं पड़ती है।

तीसरा कारण यह है इस पुस्तक के बहुत से हस्तलिपि नुस्ख़े भारत की विभिन्न लाइब्रेरियों में उपस्थित हैं जिन में से कुछ तो बहुत ही सुन्दर और साफ़ सुथरे हैं। इन में से कई नुस्ख़ों को एक साथ रखने से अनुवाद करने में कोई कठिनाई नहीं होती है।

चौथा कारण यह है कि लेखक ने इस पुस्तक में क़राबादीन के दृष्टिकोण से सभी पहलुओं को बयान करने का प्रयत्न किया है, साथ ही मनुष्य के मन में औषधियों और उन की निमार्ण–विधि के संदर्भ को अगर कोई प्रश्न उठता है तो उस का उत्तर इस पुस्तक में बड़ी आसानी से मिल जाता है।

जब मुझे इस बात की संतुष्टि हो गई कि इस हस्तलिपि नुस्ख़े के संपादन और अनुवाद से तिब्ब (Medicine) के शोधकर्ता लाभान्वित होंगे, तब मैं ने इस पुस्तक के हस्तलिपि नुस्ख़ों को खोजने और उन को प्राप्त करना प्रारंभ कर दिया। प्रारंभ में मैं ने देश की प्रसिद्ध लाइब्रेरियों से पत्राचार के माध्यम से संपर्क किया, प्रन्तु इस मेहनत का भली भांति परिणाम नहीं मिला। कुछ लाइब्रेरियों से कई बार याद दिलाने के बावजूद कोई उत्तर नहीं मिला और कहीं से आधा अधूरा ही साकारात्मक जवाब मिला। अंततः एक लंबे समय तक लगातार प्रयत्न करने के पश्चात सफलता का द्वार खुला और कई लाइब्रेरियों से नुस्ख़ों की प्राप्ति का रास्ता साफ़ हुआ। उन नुस्ख़ों के नाम निम्न हैं।

1. सालार जंग म्यूज़ियम लाइब्रेरी, हैदराबाद।
2. ख़ुदा बख़्श ओरिएन्टल लाइब्रेरी, पटना।
3. मौलाना आज़ाद लाइब्रेरी, अलीगढ़ मुस्लिम यूनिवर्सिटी, अलीगढ़।
4. रामपुर रज़ा लाइब्रेरी, रामपुर।
5. इब्ने सीना एकेडिमी आफ़ मिडिवेल मेडिसिन एन्ड साइन्सेज़, अलीगढ़।
6. आंध्राप्रदेश गवर्नमेन्ट मेनुस्किप्ट लाइब्रेरी एन्ड रिसर्च इन्स्टीच्यूट, हैदराबाद।
7. हकीम मोहम्मद सईद सेन्ट्रल लाइब्रेरी, जामिया हमदर्द, नई दिल्ली।

इन सभी नुस्ख़ों को ध्यानपूर्वक पढ़ने के बाद सब से बेहतर नुस्ख़ा मौलाना आज़ाद लाइब्रेरी, अलीगढ़ मुस्लिम यूनिवर्सिटी, अलीगढ़ का नज़र आया जिस को लिखने वाले व्यक्ति ने बहुत ही ध्यानपूर्वक लिखा है। इसी प्रकार रज़ा लाइब्रेरी, रामपुर का नुस्ख़ा भी साफ़ सुथरा है। ख़ुदा बख़्श लाइब्रेरी, पटना के नुस्ख़े की लिखावट बड़े अक्षरों के साथ सुन्दर तो है लेकिन उस में जगह जगह पर अस्पष्ट और ऐसे शब्द मिलते हैं जो समझ से बाहर हैं। इन नुस्ख़ों का तुलनात्मक अध्ययन के बाद एक निर्णायक नुस्ख़ा तैयार किया गया और इस बात की हर प्रकार से कोशिश की गई कि यह प्रूफ़ रीडिंग (proof- reading) की ग़लतियों से पाक हो। इतना ध्यान रखने के बावजूद गलती की संभावना बाक़ी ही रहती है क्योंकि मनुष्य ग़लती एवं भूल का मिश्रण होता है। फिर भी कोई भूल चूक अगर पाठकों के सामने आए तो अवश्य ही हमें उस से अवगत कराने की कृपा करें ताकि उस में सुधार का प्रयत्न किया जा सके।

यह लेखन उस समय तक सम्पूर्ण नहीं हो सकता जब तक कि उन सभी लोगों का आभार व्यक्त ना किया जाए जिन्होंने इस कार्य में अपना महत्वपूर्ण योगदान दिया है। अतः मैं विभिन्न लाइब्रेरियों और व्यक्तिगत पुस्तकालयों के उन ज़िम्मेदारों को दिल की गहराइयों से धन्यवाद देता हूँ जिन्होंने इस पुस्तक की हस्तलिपि प्रतियां प्राप्त करने में मेरी सहायता की। साथ ही मैं उन दोस्तों और भाइयों को भी धन्यवाद देता हूँ जिन्हों ने इस पुस्तक की कम्पोज़िंग और संपादन में मेरी सहायता की। इश्वर उन सब को, जिन्होंने इस महत्वपूर्ण कार्य को बढ़िया ढंग से लोगों के सामने प्रस्तुत करने में अपना सहयोग दिया, बेहतर बदला दे।

पुस्तक का संक्षिप्त उल्लेख

यह पुस्तक 1 भूमिका, 7 खण्ड और 1 उपसंगहार से सुसज्जित है। भूमिका में 12 लाभों का विवरण है। सभी 7 खण्ड कई कई अध्यायों पर आधारित है और कुछ अध्याय आवश्यकतानुसार विभिन्न भागों में विभाजित हैं। अंत में उपसंगहार के साथ पुस्तक समाप्त हो जाती है। निम्नलिखित पंक्तियों में इन्हीं शीर्षकों अर्थात भूमिका, खण्ड और उपसंगहार का उन के अन्दर वर्णित विषयों के साथ उल्लेख किया जा रहा है ताकि पढ़ने वाले व्यक्ति को इस पुस्तक के संदर्भ में संक्षिप्त ज्ञान प्राप्त हो सके। इस पुस्तक में कुल 644 पृष्ठ हैं।

भूमिका: इस में 12 लाभों का उल्लेख है। यह लगभग 56 पृष्ठों पर आधारित है।
प्रथम लाभ: यौगिक औषधियों की निर्माण–विधि का विवरण।
द्वितीय लाभ: पत्थरों आदि के धोने की विधि का विवरण।
तृतीय लाभ: खनिज पदार्थों को भस्म करने, बीजों को भूनने और इश्क़ील को जलाने की विधि का विवरण।
चतुर्थ लाभ: सातों धातुओं की शुद्धिकरण और औषधियों का प्रसंस्कृत का विवरण।
पन्चम लाभ: तलक़ के घोलने, सीमाब के संवर्धन और तिला को पीसने की विधि का विवरण।
षष्ट लाभ: अस्ले बलादुर की उद्धरण–विधि, दुख़ाने कुन्दुर की प्राप्ति, ज़रारीह को दाना दाना करने और दिब्क़ को शुद्ध करने की विधि का विवरण।
सप्तम लाभ: एकल द्रव्य औषधि की विकल्प औषधि को पहचानने की विधि का विवरण।
अष्टम लाभ: ऐसे भार एवं तौल का विवरण जो हकीमों के चिकित्सालय में प्रयोग किए जाते और उनके बीच विशेष शब्दावली से मनोनीत हैं।
नवम लाभ: यूनानी, अरबी, फ़ारसी और हिन्दी भाषाओं से गृहण किए गए चिकित्सीय शब्दों अथवा नामों का अनुवाद एवं विवरण।
दशम लाभ: यौगिक औषधियों से लाभप्राप्ति की समय सीमा, उनके प्रयोग का समय एवं उनके स्वभाव को परखने की विधि का विवरण।
एकादशम लाभ: तिर्याक़े फ़ारूक़ की जांच विधि का विवरण।
द्वादशम लाभ: तिर्याक़ की यथार्थ स्थिति को स्पष्ट करने, उस की सेवन मात्रा एवं सेवन विधि का विवरण।
प्रथम खण्ड: इस खण्ड में तिर्याक़, मुफ़र्रेह, माजून, जवारिश, अयारिज और इत्रीफ़ल औषधियों का विवरण है और यह लगभग 150 पृष्ठों में 6 अध्यायों पर आधारित है।
प्रथम अध्याय: इस में तिर्याक़ औषधियों का विवरण है।
द्वितीय अध्याय: इस में मुफ़र्रेह औषधियों का विवरण है।
तृतीय अध्याय: इस में माजून औषधियों का विवरण है।
चतुर्थ अध्याय: इस में जवारिश औषधियों का विवरण है।
पन्चम अध्याय: इस में इत्रीफ़ल औषधियों का विवरण है।
षष्ट अध्याय: इस में अयारिज औषधियों का विवरण है।

द्वितीय खण्डः इस खण्ड में शर्बत, लऊक, मुरब्बा, रुब्ब, सिकन्जबीन, हलवा और मोटा करने वाली पाउडर औषधियों का विवरण है और यह लगभग 60 पृष्ठों में 6 अध्यायों पर आधारित है।

प्रथम अध्यायः इस में शर्बत औषधियों का विवरण है।

द्वितीय अध्यायः इस में लऊक औषधियों का विवरण है।

तृतीय अध्यायः इस में मुरब्बा औषधियों का विवरण है।

चतुर्थ अध्यायः इस में रुब्ब औषधियों का विवरण है।

पन्चम अध्यायः इस में सिकन्जबीन औषधियों का विवरण है।

षष्ट अध्यायः इस में हलवा और मोटा करने वाली औषधियों का विवरण है।

तृतीय खण्डः इस में हब्ब, कुर्स, बुन्दुक़, सफ़ूफ़, सनून, ज़रूर, नफ़ूख, बखूर और शमूम औषधियों का विवरण है और यह लगभग 110 पृष्ठों में 9 अध्यायों पर आधारित है।

प्रथम अध्यायः इस में हब्ब औषधियों का विवरण है।

द्वितीय अध्यायः इस में तीक्ष्ण विरेचक, धारण शक्ति वाली एवं मृदु विरेचक कुर्स औषधियों का विवरण है।

तृतीय अध्यायः इस में तीक्ष्ण विरेचक व धारण शक्ति वाली बुन्दुक़ औषधियों का विवरण है।

चतुर्थ अध्यायः इस में सफ़ूफ़ औषधियों का विवरण है।

पन्चम अध्यायः इस में सनून औषधियों का विवरण है।

षष्ट अध्यायः इस में नफ़ूख औषधियों का विवरण है।

सप्तम अध्यायः इस में ज़रूर औषधियों का विवरण है।

अष्टम अध्यायः इस में बखूर औषधियों का विवरण है।

नवम अध्यायः इस में शमूम औषधियों का विवरण है।

चतुर्थ खण्डः इस खण्ड में माई अर्थात तरल, मतबूख़, नक़ूअ, नतूल, ग़रग़रह, मज़मज़ह, क़तूर और सऊत औषधियों का विवरण है और यह लगभग 55 पृष्ठों में 8 अध्यायों पर आधारित है।

प्रथम अध्यायः इस में माई अर्थात तरल औषधियों का विवरण है।

द्वितीय अध्यायः इस में मतबूख औषधियों का विवरण है।

तृतीय अध्यायः इस में नक़ूअ औषधियों का विवरण है।

चतुर्थ अध्यायः इस में नतूल औषधियों का विवरण है।

पन्चम अध्यायः इस में ग़रग़रह एवं मज़मज़ा औषधियों का विवरण है।
षष्ट अध्यायः इस में मज़मज़ह औषधियों का विवरण है।
सप्तम अध्यायः इस में क़तूर सऊत औषधियों का विवरण है।
अष्टम अध्यायः इस में सऊत औषधियों का विवरण है।

पन्चम खण्डः इस खण्ड में ज़िमाद, तिला, ख़िज़ाब, दुह्न, मरहम और फ़र्ज़जह औषधियों का विवरण है और यह लगभग 104 पृष्ठों में 8 अध्यायों पर आधारित है।
प्रथम अध्यायः इस में ज़िमाद औषधियों का विवरण है।
द्वितीय अध्यायः इस में तिला औषधियों का विवरण है।
तृतीय अध्यायः इस में ग़सूल औषधियों का विवरण है।
चतुर्थ अध्यायः इस में ख़िज़ाब एवं सबूग़ औषधियों का विवरण है।
पन्चम अध्यायः इस में ऐसी औषधियों का विवरण है जो सदैव या थोड़े समय के लिए बालों का रंग बदल देती हैं।
षष्ट अध्यायः इस में विभिन्न प्रकार की दुह्न औषधियों का विवरण है।
सप्तम अध्यायः इस में मोम रोग़न का विवरण है।
अष्टम अध्यायः इस में विभिन्न प्रकार की मरहम औषधियों का विवरण है।

षष्ट खण्डः इस खण्ड में मुक़ी, विरेचक हुक़्ना, विरेचक शयाफ़, फ़र्ज़जह और हमूल औषधियों का विवरण है और यह लगभग 34 पृष्ठों में 4 अध्यायों पर आधारित है।
प्रथम अध्यायः इस में मुक़ी औषधियों का विवरण है।
द्वितीय अध्यायः इस में विरेचक एवं धारण शक्ति वाली हुक़्ना औषधियों का विवरण है।
तृतीय अध्यायः इस में विरेचक एवं धारण शक्ति वाली शयाफ औषधियों का विवरण है।
चतुर्थ अध्यायः इस में उन फ़र्ज़जह और हमूल औषधियों का विवरण है जो विशेष रूप से स्त्री रोगों में प्रयोग की जाती हैं।

सप्तम खण्डः इस खण्ड में नेत्र रोगों से संबंधित औषधियों का विवरण है और यह लगभग 30 पृष्ठों में 5 अध्यायों पर आधारित है।
प्रथम अध्यायः इस में कहूल औषधियों का विवरण है।

द्वितीय अध्यायः इस में ज़रूर औषधियों का विवरण है।
तृतीय अध्यायः इस में बरूद औषधियों का विवरण है।
चतुर्थ अध्यायः इस में शयाफ़ औषधियों का विवरण है।
पन्चम अध्यायः इस में उन तिला एवं ज़िमाद औषधियों का विवरण है जो विशेष रूप से नेत्र रोगों में प्रभावी हैं।

उपसंगहारः इस में "बीख़े चीनी" से संबंधित मामलों का विवरण है। इस में दो भाग हैं। यह लगभग 27 पृष्ठों पर आधारित है।
प्रथम भागः इस में बीख़े चीनी से संबंधित मामलों का विवरण है।
द्वितीय भागः इस में फ़ाद ज़हर की पहचान, लाभ, जांच विधि और उस की सेवन विधि का विवरण है।

پرکاشِکا - ۳۰

قرابادین معصومی

تصنیف

محمد معصوم بن کریم الدین شوشتری شیرازی

تدوین و تصحیح

عبدالباری فلاحی